This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

P Noth 367.3 KF717

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

VAN

DR. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

NIEUWE SERIE.

TWEEDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.

1873.

~~P Noth 367.3~~

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Juli-aflevering.

Bladz.

Javasche volksspelen en vermaken. — Poejoe of gemak. — Toppèng. — Door den heer V. DE SERIÈRE 1

De uitkomsten der kinakultuur op Java, volgens de jongste mededeelingen van de heeren K. W. VAN GORKOM en J. C. BERNELOT MOENS 25

De eerste Javasche spoorwegen 40

Boekaankondiging. — Uit de loopbaan van een Nederlandsch-Indisch ambtenaar, door C. C. L. van Coeverden, oud-resident der Padangsche bovenlanden . . 58

Varia. — Berichten uit Indië over de oorzaken van het mislukken der expeditie tegen Atjeh. — Wat Jacob Rycx van Opmeer in 1603 te Atjeh zag. — De drukpers en het pouvoir fort en pouvoir intelligent. — De koloniale staatkunde van Noord-Amerika. — De gouvernements koffiekultuur in de verschillende afdeelingen der residentie Probolingo 64

Augustus-aflevering.

Het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust, door den heer TH. A. L. KROESEN 81

Bladz.
Verbetering der rijstkultuur op Java door kabinets-circulaires. 110
Het eerste internationaal congres van Orientalisten . . . 122
De gouvernements-koffiekultuur in de residentie Bezoeki. . 126
Necrologie. — Willem Poolman 141
Varia. — Misnoegen en spanning in Indië aangewakkerd door verkeerde regeerings-maatregelen tegen de kommandanten der Atjehsche expeditie en de drukpers. — Belangeloosheid van den generaal van Swieten. — Lord Stanley van Alderley over de Nederlandsche staatkunde op Sumatra en Java. — De wetenschap bij de Atjehsche expeditie. — Uit het verslag der Javasche Bank over 1872—73 . . . 147

September-aflevering.

Een generale staf voor het Indische leger. 161
Het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust (vervolg en slot van blz. 81), door den heer TH. A. L. KROESEN . . 208
Boekaankondiging. — Java, geographisch, ethnologisch, historisch, door P. J. Veth, hoogleeraar te Leiden, 1e, 2e en 3e afleveringen. Haarlem, Erven F. Bohn. 1873. 231
Varia. — Een verrassende mededeeling over Atjeh. — De geldmarkt op Java en de uitkeeringen aan de geadministreerden der weeskamers. — Een Nederlandsch aardrijkskundig genootschap. — Advies van den regent van Probolingo over de gouvernements koffiekultuur 234

October-aflevering.

Over land en zee. — Aan boord. — De vloot in het Kanaal. — In den Noord-Atlantischen Oceaan. — New-York. — Terugreis naar Europa. — Kort verblijf in Europa. — Afscheid van Europa. — Naar Rio-Janeiro. Door den heer GREINER. 241

Bladz.
De Ranau-districten in de residentie Palembang, door den heer E. A. VAN VLOTEN 280
Radhen Saleh en de Bekassische onlusten 305
Varia. — Ontwikkeling van nijverheid, vertier en welvaart in Java's Oosthoek. — Dr. de Vrij versus den heer Bernelot Moens over het alkaloïdgehalte der Java-kinine. — Bijdrage tot de kennis van den toestand van Indië en van de wenschen der Indo-Nederlanders. — Een trek van echt Hollandsche edelmoedigheid 314

November-aflevering.

Een Atjineesche vlag met Arabische opschriften, door den heer A. W. T. JUYNBOLL 325
Over land en zee. — Van Rio-Janeiro naar Java. — Voor Batavia. — Batavia. — Meester Cornelis. — Jakatra. — De bevolking. Door den heer GREINER 341
Cannibalen en Cannibalisme, door den heer G. H. VAN SOEST. 384
Varia. — De uitzendingen voor de tweede expeditie tegen Atjeh. — Panorama van Atjeh van de reede gezien. — De circulaire van 5 april 1873 en art. 16 der comptabiliteitswet. — Indische illusies betreffende Turkije's macht. — Tolken voor het Arabisch in Nederlandsch Indië. — Een opmerking omtrent het Atjeneesch. — Een Atjeneesche kampong te Batavia. — De „Scheurkalender" van den heer Gualth. Kolff. — De heerediensten in Benkoelen . . . 411

December-aflevering.

Over land en zee. — De oorlog op Bali. — Sangsit's laatste uren. Door den heer GREINER 421
De Indische begrooting voor 1874. 448

Bladz.
Goud of zilver? naar aanleiding der brochure van den heer van den Berg, door MERCURIUS. 476
Necrologie. — Th. A. L. Kroesen 485
Boekaankondiging. — De toestand van Java, in betrekking tot Nederland, zooals die is en zijn kon. Een woord aan mijne landgenooten, door S. W. L. van der Elst, gewezen officier van gezondheid, landhuurder op Java. 1873. 's Gravenhage, J. M. van 't Haaff. Soerabaja, Gebrs. Gimberg & Co. 487
Varia. — De heer Nierstrasz en zijn prototype „Monsieur Poirier." — De inlandsche schrijvers, volgens den heer van Vleuten. — Een verdediging van de samenstelling der commissie van enquête over de eerste expeditie tegen Atjeh. 494

Javasche volksspelen en vermaken.

Poejoe of Gemak. — Toppèng.

Onder de liefhebberijen, welke de Javaan aan het vogelenrijk heeft ontleend, is die met de Poejoe of Gemak bijzonder karakteristiek [1]).

Deze vogel wordt alleen gekweekt voor het gevecht. Hij is veel kleiner, doch heeft nog al overeenkomst met de patrijs, vooral in kleur en vorm; van natuur zeer schuw en dus moeilijk te vangen, is 't nog moeilijker om ze mak genoeg te maken voor den kampstrijd. Velen bezwijken onder het rusteloos pogen om de kooi te ontkomen en stoten zich den schedel open tegen de fijne bamboe traliën, die dan ook, om dat zoo veel mogelijk te voorkomen, aan de boven zijde gesloten worden met een net- of vlechtwerk van dun touw, waarin een opening in het midden die met een schuif of lis kan worden toegehaald, en dus tevens dient tot sluiting van de ronde kooitjes, die ter nauwernood de doorsneden van 30 tot 35 centimeters hebben.

Meer dan een jaar is er vaak noodig om het diertje zoo aan den omgang met zijn kweeker en het bijzijn van menschen te gewennen, dat het zich zonder te groote schuwheid of angst in de hand laat nemen. Niet alleen veel tijd, maar ook al het geduld en de kennis van een liefhebber worden vereischt om de moeilijkheden der opvoeding te boven te komen. Zoo tam als vele andere wilde vogelsoorten, gelijk de kalèng, beo, tjangkoeliling enz. worden ze bijna nimmer. Het voedsel bestaat

[1]) Zie de februari-aflevering, bl. 81.

voornamelijk in insecten, kleine sprinkhanen, witte mieren, enz. De kooien zijn slechts voorzien van een drinkbakje dat aan den buitenkant is bevestigd; het voedsel wordt op den vloer van de kooi, die met zand bestrooid is, geworpen of door de traliën gestoken.

De kweeker gaat gewoonlijk eens per dag er op uit om de noodige ballangs, sprinkhanen, te vangen. Hij gebruikt daartoe een bamboestokje, aan het eene einde voorzien van een stukje leder op plat vlechtwerk van bamboe ter breedte van één hand, en strijkt daarmede langzaam voortwandelende over het gras tot dat er een ballang opspringt, volgt hem dan met het oog naar de plaats waar hij weder neêr zit, nadert voorzichtig en geeft hem daar met de plak den doodslag, steekt hem in een klein bamboekorfje en vervolgt zijn sprinkhanenjacht tot dat de voorraad voldoende wordt geacht.

De geheele poejoe-kweekerij is een treuselwerk, zooals trouwens zoovele andere liefhebberijen, waaraan hier echter gewoonlijk niet de jongelui, maar meer bejaarde mannen deel nemen. Niet slechts Javanen, maar ook uit andere deelen van den Archipel op Java gevestigde personen geven er zich soms met hartstocht aan over, meestal voor de eer van hun poejoe in den strijd de overwinning te zien behalen en den daaraan verbonden lof te verwerven. De hooge adel van het land, de pangèrans en radèns (prinsen en edellieden), versmaden geenszins de verschillende genoegens van den adoe poejoe; zelfs regeerende vorsten en regenten hielden poejoes en noodigden de liefhebbers tot het houden van den kalangan, cirkel, in de pendopo van hun kraton of pedalaman om daaraan, natuurlijk met de hun eigene deftigheid en ernst, deel te nemen of slechts toeschouwer te blijven dan wel in de weddingschappen, die ter zake worden aangegaan, mede te doen. Onderscheid van rang en stand wordt daar evenmin als elders geheel uit het oog verloren, maar belet geenzins dat de hoogst geplaatste personen zich niet ontzien om met den eenvoudigen burgerman zich gemeenzaam te verstaan over de voorwaarden van den tusschen hunne poejoes te voeren strijd, over de weddenschappen en andere aangelegenheden; ze staan hier op gelijk terrein en alleen de moed en de kracht hunner kleine strijders beslissen wie als overwinnaar den cirkel zal verlaten.

De liefhebbers begeven zich des voormiddags naar den kalangan,

de kooitjes, behoorlijk met een zakdoek bedekt, in de hand of zij laten die door een panakawan, bediende, voorzichtig dragen, zoodat de poejoe niet wordt verschrikt of schuw gemaakt door ongewone bewegingen.

De samenkomst heeft meestal plaats in de een of andere „pendopo", of „pasèban" dan wel onder de schaduw van een grooten boom, zoo als er immer wel op de alon alon en bij passars zijn te vinden. Daar aangekomen worden de gewone blijken van beleefdheid gewisseld voornamelijk tusschen de elkaâr meest allen van ouds bekende liefhebbers, en wat over het nieuws van den dag gekeuveld tot dat alle verwacht wordenden zijn aangekomen en men meent tot het ware doel der samenkomst te kunnen overgaan. Zij, die zich aanvankelijk wat meer verwijderd hadden neer gezet, soms zelf op vrij grooten afstand buiten de pendopo, of op den laagsten trap van het gebouw, onder de èmper bleven zitten, komen nader bij en nemen deel aan de besprekingen der kansen. Ieder heeft zijn poejoe in het kooitje voor zich geplaatst in den cirkel rondom de bamboe kooi, die dienen moet als openbare kampplaats en vervaardigd is van dunne bamboe tralien, ter hoogte van ongeveer 50 centimeters en van 75 centimeters diameter, zoodat de daaronder geplaatste poejoes volkomen zichtbaar blijven voor het die miniatuur arène omgevende publiek en toch niet kunnen ontsnappen. De heldinnetjes, want voor dezen soort van kampstrijd wordt uitsluitend het vrouwelijk geslacht gekozen, omdat het mooier, grooter en sterker is dan het mannelijke, misschien ook moediger; ten minste is dit de meening van de deskundigen. Als er nieuwe sujetten worden voorgesteld om aan de bataille deel te nemen, gaat er met het voorafgaande bezichtigen en beoordeelen natuurlijk veel meer tijd weg dan wanneer het strijdsters betreft, die reeds een zekere bekend- of vermaardheid hebben verkregen en dus niet meer zoo nauwkeurig behoeven te worden bekeken. De heldinnetjes worden dan van alle kanten bezien en vergeleken, men zou kunnen zeggen gemeten en gewogen, en er wordt gewoonlijk lang en breed over beraadslaagd voor dat men het eens is en de kansen als vrij wel gelijk staande worden aangemerkt. Daar de strijd ongewapend wordt gevoerd, bestaan er geen middelen van compensatie gelijk bij de hanengevechten gevonden worden in de wijze van wapening. Hij is dan ook niet zoo gevaarlijk; zware verwondingen of bloedstromen ziet men hier niet; al is de strijd

ook nog zoo heftig, het blijft bij pikken, bijten en worstelen. Het publiek, zoo wel als de liefhebbers en eigenaren van de kleine strijdsters, zit op den grond en wacht met verlangen naar het begin van den strijd, die eindelijk zal worden gevoerd door si Sedèt, van den Raden Aria Pattèh en si Dènok van Pa Rassi, beiden bekend als mannen van het vak, dus als autoriteiten, die zeker geen onbeduidende, gebrekkig opgevoede of nog niet genoegzaam tam geworden poejoes in het strijdperk zullen brengen.

Velen begrijpen bovendien de beteekenis van den naam door den Raden Aria Pattèh aan zijn poejoe gegeven. De gunstig bekende ronging zou het zeker volstrekt niet lief opnemen als ze vernam dat haar naamgenoote het onderspit moest delven. Als hij dus niet zoo goed als zeker was dat ze zou triompheren had hij het diertje wel een anderen naam gegeven. Zijne tegenstanders zijn daarvan echter lang niet zoo zeker; iedereen weet perfect dat de Aria Pattèh een zeer gewichtig en veel vermogend politiek persoon is en waardeert zijn goede eigenschappen als adjunct-regent; maar of hij als bebotto poejoe wel zoo kundig is als Pa Rassi wordt zeer betwijfeld. Of laatstgenoemde zijn poejoe met min of meer geheime bijbedoelingen den naam van Dènok heeft gegeven, dan wel dat eenvoudig deed omdat het inderdaad een mollige of ronde dikke is, maakt zoo zeer geen punt van gedachten uit; hij is reeds bejaard en kan wel een geliefdkoosd kleindochtertje hebben dat ook zoo heet.

Zij hebben zich nu geplaatst aan weerszijde van de tot strijdperk bestemde koeroengan en houden ieder hun poejoe voorzichtig in de hand tot dat de weddenschappen verder zijn aangegaan. Als alles klaar is, plaatsen zij de strijdsters gelijktijdig in de kampplaats. Aller aandacht vestigt zich nu op het gevecht en het publiek dringt zich met eigenaardige bescheidenheid samen om zoo min mogelijk van het schouwspel te verliezen.

De kleine kampstrijdsters, in de besloten kampplaats tegenover elkaar losgelaten, steken fier haar fijne kopjes omhoog en nemen een uitdagende houding aan; krabben de vloer met haar geele pootjes, zetten de vlerkjes wat uit, pikken op den grond, zien elkaar herhaaldelijk met schitterende oogen aan, als of de een de andere tart om den aanval te beginnen en naderen meer en meer totdat ze als het ware tegen elkaâr staan, de borstjes zoo hoog mogelijk opheffende en vooruitzettende; na elkaar pikkende

en voor- en achterwaarts dringende met afwisselende kansen. De snavelslagen zijn steeds gericht op het hoofd, de oogen en ooren, die ze, als de slag raak is, eenigen tijd stevig in den bek vast houden, tot dat eindelijk de twee bekjes in elkaar zijn geslagen en beiden al dringende en trekkende trachten elkaar neder te werpen. De eerstvallende sleept dan gewoonlijk de andere mede en zonder los te laten wentelen ze dan herhaalde keeren over den vloer, totdat door afmatting de een de andere los laat en beiden weer zijn opgestaan om den strijd op nieuw te hervatten, hetgeen zich eenige keeren herhaalt en meestal eindigt als een voor goed de vlucht neemt en dan, overeenkomstig den regel voor dit gevecht, onmiddelijk door den eigenaar uit het strijdperk wordt genomen om met koud water gelaafd en verzorgd te worden.

De eigenaren hebben met de meeste belangstelling den loop van het gevecht gevolgd. Zij hebben de kooitjes der strijdenden naast zich staan en, overeenkomstig den algemeen aangenomen adat, de koorden der lis waarmede die worden gesloten, in de rechterhand gehouden. Als de bewoonster de bovenhand heeft, trekt de eigenaar de koord met veel vertoon van kracht aan, en houdt die strak gespannen, alsof hij daardoor zijn poejoe steunde en aanspoorde om zoo voort te gaan. Keert de kans, dan laat hij de koord slap hangen en opent de lis als teeken van afkeuring. Dat manuaal gaat immer gepaard met allerlei mondelinge aansporingen, vermaningen of berispingen door de eigenaren gericht aan de strijdsters, en is algemeen bij het adoe poejoe in gebruik.

Het geheel levert het tafereel van een dicht op elkander gedrongen troepje warme belangstellenden, waarvan de voornaamsten met grooten ernst en opgewondenheid de vaak wisselende kansen van den strijd volgen en bespreken en allen stemt tot de levendige opgewektheid verbonden aan meest dergelijke spelen.

„Toppèng" is een Indisch volkstooneèl, over geheel Java, maar vooral in het westelijke gedeelte — waar eens het machtige rijk van Pidjadjaran het toppunt zijner grootheid bereikte, de tegenwoordige Soenda landen, — van oudsher door het volk zeer gewaardeerd, en vermoedelijk afkomstig uit Hindostan.

Volgens sommige beschrijvingen, bestaan ook thans nog in Britsch Indie dergelijke spelen. De kleeding en versieringen der beelden in steen uitgehouwen op de ruïnes van overoude monumenten, waarvan op den weelderigen bodem van het voormalige rijk van Modjo Paiet nog zoo veel te bewonderen is, zoo als Boro Boedho en Mendoet, in Magelan, Brambanan in de Vorstenlanden en meer anderen, versterken de meening, dat de „Toppèng" afkomstig is van de stichters dier indrukwekkende gewrochten.

Het ligt buiten mijn bereik, hier een voldoende beschrijving te geven van de schitterende tropische natuurtooneelen, die de kolossale overblijfsels van architectonisch genie der voormalige bewoners dier gewesten omgeven, evenzeer als van die indrukwekkende monumenten. Men moet ze hebben kunnen zien en bewonderen om er zich een denkbeeld van te kunnen vormen. De vele verdienstelijke beschrijvingen en afbeeldingen die er van werden gegeven zijn daar om te getuigen voor de ontwikkeling welke wetenschappen en kunsten in het verre verledene reeds hadden bereikt bij de bevolking van Java. Of nu de stichters van die groote monumenten waren de akie mojang, of voorouders der tegenwoordige Javanen, dan wel slechts voorbijgaande overheerschers, geloof ik niet dat reeds bepaald is uitgemaakt; maar zeker is het, dat niets van hetgeen door latere geslachten op Java is gesticht in grootheid van opvatting en duurzaamheid kan worden gelijkgesteld met die monumenten, waarvan wij slechts een gedeelte der overblijfselen te zien kregen, nadat ze reeds lang waren overgelaten aan den alles vernietigenden invloed des tijds en der ontbindende elementen, evenzeer als aan de vernielingen en plunderingen van door partij- en religiehaat beheerschte menschen, — ten zij ze door groote vulkanische uitbarstingen of verzakkingen, gelijk Herculanum en Pompeï aan het gezicht werden onttrokken, zoo als onder anderen het geval was met de tempels van Mendoet, die geheel onder de aarde waren verdwenen, door een gelukkig toeval werden ontdekt, en, dank zij de kunstwaardeerende zorgen van den resident Hartman, werden ontgraven, om als nieuwe bewijzen van de opmerkelijke kunstkennis der uitvoerders ter aanschouwing en bewondering der opvolgende geslachten te worden gelaten.

Wat of wie dan ook de architecten en beeldhouwers waren dier enorme monumenten, zeker is het dat de herinnering aan

de stichters wordt terug gevonden en is blijven voortleven in nog bestaande overleveringen en nationale volksspelen, zonder dat door ons, als oppermachtige overheerschers, in de verste verte ooit iets werd gedaan om dien volkszin op te wekken of te bevorderen, hetgeen trouwens, — het moet worden erkend, — van ons niet te verwachten was in de positie waarin wij ons daar steeds en in toenemende mate hebben geplaatst, — die van exploiteurs ten behoeve van den Nederlandschen staat of van Europeesche speculanten.

Dat het ons om iets anders, hoe ook genaamd, dan om de voordeelen, de groote winsten, — men noeme ze zooals men wil, — te doen was, zal thans toch wel niet meer door vele denkende menschen worden geloofd.

De „Toppèng" was, gelukkig voor de Javanen, evenmin als hunne andere volksspelen een struikelblok, stond geen der vele Europeesche hervormingen, naar welke zij zich hadden te schikken, in den weg, en zal het dan ook wel daaraan te danken zijn dat ze nog niet onder het een of ander voorwendsel is gesupprimeerd, natuurlijk immer in het wel begrepen belang der inlandsche bevolking, altijd zoo als het ons goeddunkt dat op te vatten, bijvoorbeeld in het belang der Christelijke beschaving, der goede zeden of iets dergelijks.

De „Toppèng", evenals de meeste andere Javasche volksspelen is dus blijven voortduren en heeft oorlogen, revolutiën, reorganisatiën, ja alles wat er op Java sedert honderde jaren voorviel, overleefd.

Er zijn op Java twee soorten: toppèng babakan en toppèng dalang. De eerste is de kleinere en gaat gedurende de jaarlijks terugkeerende feesttijden, — dat is in de zoogenaamde mangsa katiga, drooge moesson, of van het begin tot kort na den afloop van den padioogst, — over dag rond, langs de groote wegen en paden der volkrijkste negris en dessas, geheel zijn personeel, muziek-instrumenten en verder toebehooren mede dragende, van tijd tot tijd op de kendang slaande op een eigenaardige wijze om de ingezetenen van zijn komst te verwittigen en in de hoop van door een feestelijk geluimde père de famille of andere kunst- en vermaakminnende ingezetenen, die voor de kosten niet terugdeinzen, te zullen worden aangeroepen, om, tot groot genoegen vooral van de jeugd der geheele buurt, een paar babaks, tegen betaling van eenige

baroes per babak, te spelen. Er is altijd wel op het erf een plekje te vinden dat daarvoor geschikt is en eens aangeroepen zijnde is in een oogenblik alles voor de voorstelling gereed; de muziek-instrumenten geplaatst, de muziekanten er bij; de auteurs hebben weinig of niets meer aan hun toilet te doen en het spel begint. Dus een soort van straatvertooning, zou men het in Holland kunnen noemen; en toch zou die benaming niet juist zijn. Verreweg de meeste Hollandsche straatvertooningen missen ten eenen male den ernst, ik zou haast zeggen de deftigheid evenzeer als de verheven strekking van de hier bedoelde voorstellingen.

De toppèng dalang is lang zoo gemakkelijk niet. Van rondloopen is geen sprake; hij wordt ten zijnen huize soms lang van te voren opgezocht en uitgenoodigd om zijne voorstellingen op bepaalden plaatsen te komen geven. De eigenaar-directeur, een deftige persoon, die soms ook voor rekening van een inlandschen kapitalist de zaak bestuurt, is niet altijd te vinden, vooral niet in den drukken tijd. Het gaat daarmede even als bij ons als men een dergelijk gezelschap noodig heeft dat en vogue is. Hij geeft uitgebreide voorstellingen, die bij gewichtige feestelijke gelegenheden, zooals religieuse operatiën, besnijdenissen, tandenslijpingen, bruiloften, enz., enz., dagen achtereen, een gedeelte van den dag en een grooter deel van den nacht worden voortgezet. Het spreekt dus van zelf dat er vooraf heel wat valt te regelen.

Het gezelschap bestaat uit den dalang, directeur, den toppèng, hoofdacteur met zijne mede acteurs en panaijagans, muziekanten, gewoonlijk minstens vijf, dikwerf meer personen, naar gelang van meer of minderen voorspoed van het gezelschap, zelden echter meer dan acht tot tien personen.

De muziek is in zekere mate eigenaardig en bestaat uit onderdeelen van den compleeten gamelan selèndro, tenzij, wat ook wel eens gebeurd, daaraan een geheele gamelan is toegevoegd, gewoonlijk echter slechts uit drie kenongs, twee sarons, één ketoek, en één of twee gongs, allen van gegoten metaal.

De kenong en ketoek hebben nagenoeg den vorm van ronde kommen met bollen bodem, het onderste boven gekeerd en op den naar boven gekeerden bodem voorzien van een conische verhevenheid ongeveer vijf duim hoog en in doorsnede, geplaatst

op koorden, die gespannen zijn in de vierkante vakken waaruit het houten voetstuk, rantjagan, is samengesteld. De kenong rust op een raamwerk van drie vakken, de ketoek op een van één vak. Ze worden bespeeld met ronde stokjes van zacht hout, of, als die uit een harder houtsoort zijn gesneden, aan de uiteinde bedekt met laken of getah karet, bij ons beter bekend onder den naam van gutta perka.

De saron bestaat uit zeven staven ter lengte van ongeveer vijf palmen en breedte van één halven palm, bij de uiteinden met twee gaatjes doorboord, rustende dwars over de voetstukken, bestaande in een langwerpig vierkant stuk hout dat wel wat gelijkt op een schuitje of platboomige kano, waarvan de beide bovenranden voorzien zijn van zeven houten pennetjes aan weerszijde zóó geplaatst dat de gaatjes der metalen saron stukken daarop passen. Soms zijn ze met oekier, snijwerk, versierd en min of meer rijk beschilderd met verscheidene kleuren, vooral rood met verguldsel. Het is dus een soort van de bij ons wel bekende harmonicas. De muziekant bespeelt dit instrument daarvoor zittende met een hamertje, tot dat doel opzettelijk vervaardigd van hout of hoorn, dat hij in de rechter hand houdt, terwijl hij de linker hand gebruikt om de toonen of nagalm der aangeslagen touches naar vereischten te verzachten of geheel te smoren.

De gongs zijn ronde metalen bekkens van zeer verschillende grootte en dikte, ongeveer een meter in doorsnede met achterwaarts omgeslagen staande randen ter breedte van ongeveer een palm, en, even als de kenongs, in het midden voorzien van een bolle verhevenheid, in omvang geproportioneerd aan de gong, van ongeveer een palm doorsnede. Die verhevenheden zijn de touches dier instrumenten, Wee, de panaïjagan die, in het vuur eener uitvoering, de ongehoorde lompheid beging van het instrument op een ander punt te treffen en dan natuurlijk een valschen toon voort te brengen! Hij zou een aller ongelukkigst bespottelijk figuur maken, niet alleen voor de overige executanten, maar voor geheel het publiek.

In den rand van de gongs zijn immer twee gaten geboord, waardoor een stevig touw is gestoken aan de uiteinden voorzien van sterke knopen, dienende om het instrument op te hangen aan de daarvoor opzettelijk bestemde gantoengan gong. Het instrument wordt bespeeld met een stok met dikken knop van

gutta perka, even als die waarmede bij ons de groote trom wordt bespeeld.

In het voorbijgaan zij nog melding gemaakt van een tweetal instrumenten, waarop de Javasche virtuositeit zich onderscheidt, namelijk: van de kendang, een langwerpige trom, uit een stuk hard uitgehold, glad besneden hout gemaakt, dat aan de beide uiteinden bekleed is met een stuk uitgerekte dunne huid of stevige blaas, die door rotting banden goed gespannen wordt en waarop de muziekant speelt met de beide handen, een aan iedere zijde der trom, door er beurtelings met de vingers en den palm van de hand op te trommelen of te slaan, terwijl het instrument dwars voor hem ligt op zijn kruislings gevouwen beenen.

De rebab, een soort van viool. De kast heeft den vorm van een midden door gesneden eenigermate platten bal van ongeveer twee palmen diameter en is bespannen met dezelfde stof als de kendang, voorzien aan den boven kant van een langen hals van gedraaid hout, aan welks boven einden zijn geplaatst twee schroeven bijna op dezelfde wijze als aan onze violen, doch veel langer. Zij dienen om de twee snaren van koperdraad, die van de benedenzijde der kast over een hoog opstaanden kam zijn gespannen, op of af te winden, zoo als vereischt wordt bij 't stemmen van het instrument, waarvan de toonen natuurlijk in harmonie moeten worden gebracht met die der metalen instrumenten. Aan de tegenovergestelde zijde van dien hals bevindt zich het onderstuk, mede van gedraaid hout, bevestigd in de kast zoo als bij onze violoncel. De schroeven, hals en onderstukken zijn immer van daarvoor meest geschikte fijne houtsoorten, zoo als saoe, kamoening, enz. gedraaid, of, zoo als men dat daar noemt, di boeboet, soms zelf van hoorn of ivoor; maar dan zijn het ook kostbare stukken. De strijkstok is als die van onze strijkinstrumenten, doch uit één stuk hout vervaardigd; het paardenhaar wordt ook met harst bestreken. De rebab wordt met de rechter hand aangevat, terwijl met de linker de snaren worden bespeeld. De muziekant zet zich op den grond en plaatst het instrument vóór zich, zoo als onze violoncellisten doen bij het bespelen van hun instrument. Op de rebab wordt de wijs gespeeld van het uitgevoerd wordende muziekstuk zoo wel als van den zang, en dat wel door bekwame rebab-spelers op zeer treffende wijze; zij halen er toonen uit die zoo juist overeenkomen met die door de zangeressen voort-

gebracht, dat men nauwelijks het verschil bemerkt van spel of zang. Den hoogsten lof, die de toehoorders dan ook kunnen brengen, bestaat in de betuiging, dat het is „ als of ze hoorden zingen."

Bij zulke muziekale uitvoeringen is de rebab de geest van het orkest; het is dan ook een van die instrumenten die zelf door de hooge Javasche aristocraten en de voornaamste hoofden, ook al hebben ze zich al min of meer de Europeesche manieren eigen gemaakt, nog zeer wordt gewaardeerd en, als ze er natuurlijken aanleg voor hebben, wat volstrekt niet tot de zeldzaamheden behoort, na de noodige oefeningen en lessen, vaak met veel talent en waar muziekaal genot wordt bespeeld zoo wel afzonderlijk als onder accompagnement van het volle orkest eener Selèndro, Pelog, Degoeng of Rèntèng, allen verschillende combinatien van muziek-instrumenten. Ik heb er verscheidene gekend, die, na groote vermoeienis van geest en lichaam, toch nog als ware virtuosen, genoegelijke ontspanning vonden niet slechts in het hooren, want dat is natuurlijk algemeen, maar ook in de beoefening van de muziek, terwijl ze bij het bespelen van een der hoofd-instrumenten, als de rebab, zich zelven zoowel als hunne toehoorders en heimelijke of openlijke toehoorderessen, door de voortgebrachte zinrijke melodien in verrukking wisten te brengen.

Keeren we tot de toppèngs terug. De hoofdacteur, hetzij man of vrouw, is immer gekapt met de groote zwarte kopia, een soort van hoofdtooisel, dat in kleur en ruigheid het best kan worden vergeleken bij dat van de vroegere sapeurs en grenadiers der oude garde, doch, in stede van bolrond, van boven plat rond als een geopende waaier opwaarts staat. Het verheft zich dus op het achterhoofd in een halven cirkel, het haar van een loetoeng of zwarte geit, waarmede het is omtrokken, opwaarts gestreken, zoodat de bovenrand wel eenige overeenkomst heeft met een krans van opstaand haar; aan den benedenrand van dit, alleen voor toppèngs gebruikelijke kapsel, zijn, boven de slapen van het hoofd, rosetten bevestigd van schitterend gekleurde kralen, waarvan lange snoeren en kwastjes, ook wel van aaneen geregen melati, nederhangen tot op de borst. Het eigen, immer gitzwarte, meestal zeer rijke haar van den acteur of de actrice is in een kondè of sangoel op het achterhoofd bevestigd (bij de mannen immer bedekt met den hoofddoek, die bijna nooit hun hoofd verlaat), of hangt in volle lengte, als de rol

het vordert, los op den rug, hier en daar versierd met eenige witte of geele tjampakas, — zeer geurige bloemen, — ook met de sierlijke, welriekende melati, geregen tot een snoer of gebonden als rodja, rosette. Als er van bloemversieringen sprake is, ontbreekt de melati bijna nooit en in de Flora-handel en spraak bekleedt zij een eerste plaats. Wat de roos voor ons is, is de melati voor de inheemsche bevolking van Java, Madura en zelfs van een groot deel van den geheelen Soenda-archipel.

De armen en het bovenlijf van den hoofdpersoon zijn geheel ontbloot tot aan de lenden, tenzij het een dame is, die den boezem op de gebruikelijke bevallige wijze met een fijnen batik of zijden slendang bedekt tot op het centuur, zoodat dan alleen de hals, schouders en armen bloot blijven, die zeer zelden anders dan fijn en welgevormd zijn. Welgemaakt, en bevallige leenigheid, — een vrij algemeene eigenschap van dit volk, — is voor de toppèng in hooge mate een onmisbaar vereischte. Minder gelukkig bedeelden, zooals bij voorbeeld dikbuikigen, krommen of scheven, kunnen slechts als bodor of togok gebruikt worden. Om den hals hangt immer één gouden of verguld zilveren collier, kalong, waaraan twee of drie plaques, in den vorm van halve manen, zijn bevestigd, en soms versieren bovendien nog eenige kraalsnoeren de borst van den acteur of de actrice. De armen zijn minstens met een paar braceletten van hetzelfde metaal getooid. Aan de beenen is, boven den enkel, een roodlakens bandje bevestigd, waaraan verscheidene koperen belletjes, die bij elke beweging metalieke klanken doen hooren.

Een pantalon-collant, vermoedelijk een Noordsche of Europeesche innovatie, — want de eerste toppèngs zullen wel evenmin als zoo vele celebriteiten van de oude geschiedenis zulke kleedingstukken hebben gekend, — een Javasche spanbroek van gingang goenoeng, rood met donker blauw of zwart en wit gestreept, omsluit het benedenlijf en de beenen tot op den voet, en mag vooral niet te kort zijn; eenige plooien boven den voet behooren tot den smaak. De pantalon wordt als alle Javasche pantalons om de lenden bevestigd met een schuif en talie kollor, daarover eene kaen pandjang van „batiek Samarang" „Solo" of „Dermaijoe," die in ruime losse plooien zóó om het midden met een pending, gordel, is bevestigd, dat ze, naar gelang het in de rol te pas komt, kan worden opgenomen

tot boven de knieën of als sarong, ook wel als dôdôt, een soort van hof- of statiekleed, kan worden nedergelaten en dan de beenen tot op de voeten bedekt en bijgevolg de pantalon bijna geheel onzichtbaar wordt, hetgeen een vereischte is telkens als de hoofdpersonnage een Prinses, Ratoe, of Poetrie moet voorstellen. De pending is van laken of fluweel met randen van goud of zilver galon of van massief zilver, soms zelfs van goud, en wordt van voren recht in het midden vastgehaakt. De gouden en zilveren pendings hebben immer een kepala pending, bestaande in een ovale plaat versierd met gedreven lofwerk ook wel met diamanten; daar naast op zijde hangen nog eenige lopa-lopas, een soort van gouden of zilveren doosjes of bonbonnières, aan een haakje met kettingjes aan den band van de pending bevestigd, waarin bétel, sirie en tabak of andere benoodigdheden voor het toilet en voor versnapering, als gardemoeng, ketjoendè, amber, stangi, palè, biebier, pèlèt, enz.

De kris, de degen van den Javaan, vooral van Midden- en Oostelijk-Java, voor wien hij nog is wat dien eertijds bij de Franschen was, ontbreekt natuurlijk niet aan het costuum en wordt alleen dan afgelegd als er een vrouwenrol wordt opgevoerd. Hij wordt, naar gelang van omstandigheden, in den gordel gestoken, achter op den rug, schuins met het handsvat aan de linkerzijde, bij ceremonieele, vreedzame gelegenheden, als statiewapen; — en aan de linker voorzijde, dan wel aan de rechterzijde met de kepala voorwaarts onder het onmiddelijk bereik van de rechterhand, zoodra er gevaar is en de drager zich tot den aanval of de verdediging voorbereidt om er dan ook, zonder dat hij ooit openlijke schermcursussen bijwoonde, met verbazingwekkende, voor zijn tegenstanders vaak noodlottige wijze gebruik van te maken.

Over de schouders wordt nog gedragen een kleine zijden slendang plangi, rood en wit gekleurd, die, gedurende het spel, dan om den hals en over de borst, dan om de lenden wordt geslagen, zoodat de uiteinden voor nederhangen om, bij de tandak, herhaaldelijk in de handen te worden genomen en, door leenige wendingen van armen en handen, over de gebogen en trillende vingers te glijden. Het ensemble van het costuum hoezeer grootendeels bestaande uit gedeelten van de Javasche volkskleeding, vormt bij uitsluiting dat van den toppèng.

Het overige personeel draagt de gewone landskleeding: hoofd-

doek van batiek Batawi, Dermajoe of Wetan; badjoe van sits, met of zonder koetang; broek, saroeng, saboek en ikat pingang, ledeband. Voor de vrouwen bestaat het slechts uit een sarong of kaèn pandjang, kabaija of badjoe koeroeng van Europeesche sits of effen gekleurd katoen; soms een kleine koetang daaronder en immer een slendang. Alle andere stukken kunnen worden ontbeerd, alleen de saroeng of kaèn en slendang zijn onmisbaar. Als hoofddekking een toedoeng van een der ter plaatse meest in gebruik zijnde vormen en meer of minder rijk beschilderd met tjet toh en verguld met prada of versierd met ornamenten van verguld zilver, naar gelang van de middelen en den smaak van den eigenaar of van de eigenaresse.

Een houten of planken kist van ongeveer een el vierkant met een los deksel, gewoonlijk schraal geschilderd met de een of andere donkere kleur, groen of blauw, vooral in de landen waar veel indigo wordt geteeld en die verfstof dus niet hoog in prijs staat, zonder eenig ornament, vroeger ook zonder eenige sluiting, doch in den laatsten tijd voorzien van een paar koperen, Chineesche steeksloten of zelfs van Europeesche hangsloten, is de kottak en bevat een volstrekt onmisbaar gedeelte van het decoratief en de garde-robe, namelijk de toppèngs of kedok, benevens fantesiewapens, gereedschappen, enz.

De toppèngs of maskers zijn allen uit een stuk ligt en fijn hout kunstig gesculpteerd en geschilderd. Zij hebben zeer geprononceerde trekken, groote, ronde, barsche of ovale zachtsprekende, immer zwarte oogen, met idealis gebogen oogleden en wenkbrauwen; lange en gewone neuzen van allerlei karakteristieke vormen; zeer zichtbare naar den ouden Javaschen smaak vlak en kortaf, papak, van voren bentik, geslepen en gekleurde tanden; wangen, mond, lippen en kin goed gesneden of geïmiteerd. De gezichtskleur is wit geelachtig en goudgeel, licht of donker roodachtig bruin, slechts zelden, bijvoorbeeld voor personnages als Semar Bima, zwart. Hooge, aristocratische personnages vooral de groote heeren en dames hebben meestal een lichte kleur en zachtere trekken: dewas, poetris en pangerans wit met gouden versieringen, geelachtig, soms goudgeel en zelfs wel — maar dat zijn dan ook de godheden — geheel verguld. Het geven van die kleuren aan geëerde en geprefereerde personnages vindt vermoedelijk plaats, omdat de in-

heemsche bevolking van Java en alle omliggende landen de zacht geelachtige of eigenlijk de zeer licht bruinachtig geele, bijna geheel effen huidkleur als het toppunt van schoonheid bewonderd en daaraan boven alle andere menschelijke kleuren de voorkeur geeft, ook dan nog als zij, door dagelijkschen omgang met Europeanen, blanke en rose schoonheden heeft leeren bewonderen.

Hun poeti-koening of kolliet langsep wordt, naar hun smaak, door blank, bruin noch zwart, door niets ter wereld overtroffen; itam manies volgt eerst daarna.

De Boetas en Raksasas, het reuzenras, hebben meest donker bruine, roodbruin en bruinachtig roode kleuren. Een enkel stout artist heeft wel eens de verregaande brutaliteit hun de Europeesche te geven. Op den bovensten rand van het voorhoofd der maskers, die zich bij het opzetten aansluit aan de benedenrand van de kopia, is het begin van het golvende zwarte hoofdhaar geschilderd, soms versierd met gouden moesjes, of sterretjes als kapsels ornement. Sommige maskers zijn voorzien van een langen of korten knevel en sik van zwart haar. Alles, zooals het volgens de beschrijvingen in oude manuscripten of bekend gebleven overleveringen en het oordeel van de daarmede en met den smaak van het publiek bekende toekang toppèng, sculpteur van maskers, zijn moet en te pas komt in de physionomie van de historische personnage waarvan hij, als specialiteit in 't vak, het geïdealiseerde portret vervaardigde.

Dat de geldswaarde van zulke voorwerpen zeer verschillend is, behoeft wel geen betoog. Er zijn kedoks, die slechts eenige baroes en andere die evenveel roepias en kettons kosten, vooral wanneer daaraan, zooals wel eens gebeurd, sommige bovennatuurlijke, acteurs en publiek inspirerende eigenschappen worden toegekend. Het zijn van die bijgeloovigheden, zooals ook bij christelijk beschaafde volken aan de orde van den dag zijn, en ze hebben hetzelfde gunstige of ongunstige effect.

Aan den binnenkant, op de hoogte van den mond, bevindt zich een pennetje of vatsel, dat de acteur met zijn tanden vast houdt. Een voorgebonden masker zou de illusiën benadeelen, slechts die van bodors en togoks worden als de onze voorgebonden. Elk voornaam masker is zorgvuldig gewikkeld in een wit doekje en blijft voor de oogen der toeschouwers verborgen tot dat de acteur, al tandakkende, het voor zijn aangezicht heeft geplaatst en dan met een zekeren zwier het bekleedsel in de

kottak slingert, terwijl het orkest, met een krachtige verheffing der accoorden tot een allégro forto, de optreding van de gewichtige personnages begroet en het publiek levendige blijken van goedkeurig geeft, zonder echter, zoo als bij ons, met de handen en voeten te klappen en te stampen. Het eerste doen zij slechts bij 't aanhitsen van honden, en het laatste in hun zittende houding natuurlijk nimmer.

Behalve de hoofdacteur, zijn er bij elken troep minstens één, vaak twee of drie bodors, komieken, die, als ze niet op het tooneel noodig zijn, de functien van muziekant in het orkest vervullen en dus beurtelings acteur en muziekant zijn.

Er zijn, even als bij ons in Europa, ook op Java verdienstelijke en met recht gerenomeerde inlandsche acteurs, die daar als toppeng en bodor in geheele gewesten door de bevolking zoo wel als door de hoofden zeer worden gewaardeerd, zoo dat ze gedurende de feesttijden, na weken en maanden vooruit te zijn besproken, ter nauwernood gelegenheid kunnen vinden om aan het verlangen hunner talrijke begunstigers te voldoen. Zulke artisten zijn daar, even als hier, zeker van hun succes en behoeven zich maar voor het publiek te vertoonen om al dadelijk blijken van sympathie en toejuichingen te verwerven. Er zijn bodors die zoo zeer de gaaf bezitten om den lachlust hunner toeschouwers en hoorders op te wekken, dat ze alleen door hun optreden reeds zeer groote vrolijkheid doen ontstaan. Ze veroorloven zich dan ook geheel straffeloos dergelijke vrijheden als de hofnarren van voorheen en onze komieken, en vermaken of verbazen het publiek door koddige opmerkingen of vaak nog al scherpe kritiek van daden en gewoonten, zelf van hoog geplaatste en invloedrijke personen, te pas te brengen in de rol die ze in het stuk hebben te vervullen en durven dat zelfs doen in tegenwoordigheid van de betrokken personen en van Europeesche ambtenaren.

Hoezeer van aanplakbilletten geen sprake is, wordt spoedig in de dessa niet alleen, maar ook in de omliggende en vaak door het geheele gewest bekend waar en wanneer er toppèng-vertooningen zullen worden gegeven. De bewoners ook van ver afgelegen dessas maken reeds lang vooruit plannen om er van te gaan genieten, terwijl op de bepaalde dagen vaak oud en jong in hun veelkleurig vrolijk feestgewaad, — als ze 't hebben — over berg en dal in vrolijke stemming, naar de bestemde plaats wan-

delen, altijd, naar 's lands gebruik, in een lange rij, één voor één achter elkaar, de jeugd en vrouwen vooruit en de mannen en jongelingen daar achter in volgorde, zooals de adat biasa het vordert. Naast elkaar te loopen is niet Javaansch en gebeurt dan ook niet, hoezeer de prachtige grind- en graswegen meest allen geschikt om bereden te worden, waardoor het land in vele richtingen, vooral sedert de laatste veertig jaren, doorsneden wordt, daartoe ruimschoots gelegenheid aanbiedt.

De voorstellingen worden, evenals alle feesten op Java, in het openbaar gegeven en bieden dus ook aan de niet ten feest genoodigde massa en hen wien het niet convenieert dergelijke genoegens met duiten, nog minder met guldens te betalen, gelegenheid om te gaan menonton, toeschouwen. Van entrée-billetten en betalingen is dus nimmer sprake, evenmin als van plaats bespreken. Bij groote feestelijke gelegenheden, bruilofte, besnijdenissen enz. vooral van voorname vermogende personen, worden ook aan de massa der niet genoodigden versnaperingen en rijst met toespijzen op gebruikelijke wijze, in versche pisangbladen gevouwen, aangeboden. Is dat niet het geval, dan vindt men gelegenheid zich het noodige te verschaffen in warongs, of bij rondventers die spoedig overal te vinden zijn waar vooruitzicht op goed debiet te verwachten is.

De „toppèng dalang" geeft zijn voorstellingen in de pendoppo, een soort van open zaal vóór of achter de woonhuizen staande of, als die ter bestemde plaatse niet beschikbaar zijn, — zooals in de Soenda-landen, waar de pendoppo bij de volkswoningen zelden wordt gevonden, veelal het geval is, — dan in opzettelijk daarvoor opgerichte loodsen van min of meer kostbare bamboe gebouwd en gedekt met atap of allang-allang, geplaatst op het erf van de feestvierenden, onder het lommer van immer met een groote verscheidenheid van groen, bloesems en vruchten prijkend geboomte. Den dag vóór den aanvang van de kriahan, het feest, wordt het gebouw versierd met janoer, ontloken of nog geele palmbladen bij wijze van guirlandes en bogen met franjes van 't zelfde blad; — de met bladen, sits of lijnwaad bekleedde stijlen getooid met geheele tandoen, trossen, pisangs en eenige klappernoten en bloesems, terwijl rondom de gesamentlijke stijlen van het geheele gebouw de traditioneele kassangs, een soort van inlandsche draperiën of gordijnen, die, vooral als ze niet te oud zijn, levendige roode kleuren met

breede donker blauwe met geel of wit vermengde strepen, — in den trant der tegenwoordig nog al in smaak zijnde dwarsgestreepte meubelgordijnen — vertoonen, bij wijze van behangsel worden gespannen en zóó aan de bovenzijde onder het dak worden vastgebonden, dat ze kunnen worden opgenomen en neergelaten naar vereischten. De kassangs worden slechts bij feestelijkheden of plechtigheden voor den dag gebracht en bij uitsluiting gebruikt om de betrokken gebouwen of vertrekken te drapeeren. Soenda- of Javasche festiviteiten zonder kassang en janoer, zijn even groote onmogelijkheden als illuminatiën zonder licht. Op den grond van het voor de vertooning bestemde gebouw, wordt de lampit, rottingmat, uitgespreid en, als men het heel mooi wil maken, daar over heen op de zitplaatsen nog eenige samaks, matten gevlochten van het special bereidde en gekleurde lange blad van de pandan. Daarop wordt de kottak geplaatst en daarachter de muziek-instrumenten of het orkest naar behooren gerangschikt.

De dalang van het gezelschap, gewoonlijk een reeds min of meer bejaard man, die vroeger ook acteur was, misschien wel in zeer ondergeschikte rollen debuteerde, maar nu de middelen heeft gevonden om zich aan het hoofd der onderneming te stellen, plaatst zich, na het geheel nog eens eerst te hebben overzien, om zich te overtuigen dat alles in orde is, vlak naast de kottak, naar 's lands gebruik bersila zittende zóó dat hij den inhoud onder zijn bereik heeft en dus de benoodigde voorwerpen kan schikken naar vereischte of ze de acteurs kan toereiken zonder zich te verplaatsen en vooral tevens de keprak kan bespelen.

De keprak, één of twee plankjes die plat op elkaar aan een daardoor gestoken koord of dun touw hangen tegen een der zijden van de kottak en waarop geslagen wordt met een gedor, houten handvatsel, bekleedt hier een even belangrijke plaats als de staf of strijkstok van onze orkestmeesters. Als de keprak niet goed werkt mist de voorstelling zeker een groot gedeelte, zoo niet geheel het gewenschte effect, zoo als trouwens ook bij ons het geval is met de orkesten die slecht worden bestuurd. De dalang dirigeert dus de geheele voorstelling met zijn keprak en wanneer hij zijn handen noodig heeft voor de een of andere verrichting, dan vat hij de gedor zeer laconisch, als bij alle andere gewone verrichtingen, tusschen den

grooten en tweeden teen van zijn rechter voet en vervolgt zonder eenig nadeel voor den gang der directie, daarmede het kloppen, tikken en kletteren der keprak tot hij de handen weder vrij heeft. Als Darwin het eens zag, zou hij er vermoedelijk, even als in nog vele andere voet-verrichtingen der volken, die geen schoenen, laarzen of kousen noodig hebben om perfect fatsoenlijk gekleed te zijn, een bewijs te meer in vinden voor zijn meening dat het gebruik der ledematen en organen van den mensch zoo wel als van alle andere dieren en planten zich wijzigen naar de omstandigheden en behoeften.

De keprak geeft dus het orkest zoo wel als den acteurs den toon en de richting aan, en de dalang reciteert of zingt onder het zacht voortspelen der muziek de voorgestelde geschiedenis, beschrijft de voornaamste personnages, roemt hunne schoonheden en eigenschappen even als de groote daden door hun verricht. Hij doet dat immer in de zoo welluidende hoog Javaansche of kawie-taal, altijd vlot, zonder haperingen, met een slechts voor degenen die hem hooren en goed verstaan, begrijpelijke rijkheid van woorden, die met het talent van een waren redenaar worden uitgesproken, en gepaard gaan van oratorische gebaren met het hoofd zoo wel als met verschillende uitdrukkingen van het gelaat.

De hoofdacteur, gewoonlijk een jong man in de kracht des levens, plaatst zich, bij het begin der voorstelling, voor de kottak en voltooit, daar gezeten, zijn toilet, waaraan altijd nog wel het een of ander valt te schikken, en blijft dan in een immer wel natuurlijk eenvoudige, maar toch min of meer theatrale houding, een gebogen arm met den elleboog op den rand van de kottak en de hand aan het nedergebogen hoofd gebracht, als geheel verdiept in gedachte aan de geschiedenis die hij straks zal gaan voorstellen, hoezeer hij die, even als alle andere tot zijn repertoire behoorende, reeds vrij lang en goed van buiten kent. De wijze waarop hij zich nederzet, bersila, en met groot gemak de beide beenen voor zich gekruisd op de mat vleidt, zoodat de gevouwen knieën op den grond of tikar rusten, toont het publiek duidelijk dat hij lemas, leenig is, waaruit mag worden afgeleid door de deskundigen, die hem voor t eerst zien, dat hij bevallig of mooi zal tandakken, terwijl iet slanke, wel gevormde bovenlijf, zijn pingang aloes, fijn nidden, rechte rug, breede goed gespierde schouders en borst net krachtige, maar zeer buigzame, perfect geproportioneerde

armen, handen en vooral de vingers de verwachtingen van zijn spel nog verhoogen. Ware het anders, dan zeker zou zijn positie minder benijdenswaardig worden en hij, met zijn natuurlijke bevattelijkheid, spoedig in de intelligente zwarte oogen zijner toeschouwers en toeschouweressen kunnen lezen dat het eerste examen volstrekt geen gunstigen indruk maakte en, zij het dan ook bescheiden lachende geuit of niet geuit, het oordeel alles behalve gunstig voor hem is.

Op het door 't orkest gespeelde luide en ver klinkende djiro, een soort van appel of fanfare, zijn de toeschouwers ook van nabijliggende plaatsen opgekomen en hebben zich geschaard op de uiterste randen van de lampit, die de grenzen van het tooneel aanduidt en daar om heen, de voorsten zittende, de volgende nederhurkende en weer daar achter staande; oud en jong, mannen, vrouwen, meisjes en kinderen vermengen zich vrolijk en welgemoed zonder eenige verstoring der goede orde en nemen plaats zooals het best gelegen komt of de omstandigheden het veroorlooven. De vrienden en kennissen trachten zoo veel mogelijk bij elkaar te komen, spreken en schertsen samen, deelen elkaar hunne opmerkingen mede, en allen zien met min of meer groot verlangen het begin van de voorstelling te gemoet; in een woord het gaat daar juist zoo als ten onzent en elders in het beschaafde Europa bij dergelijke publieke vermakelijkheden; maar zeer zeker niet minder welvoegelijk en met minder bescheidenheid; toch zonder dat er van de vertooningen van gecostumeerde en met sabels en geweren gewapende policie-agenten en soldaten ooit sprake is en niettegenstaande in den regel alle mannen scherpe wapens dragen die ze als het noodig is zeer goed weten te handteeren. Maar ieder weet hier wat hem en anderen toekomt, evenzeer als wat hem te doen staat, is bereid daaraan te voldoen en zou zich zeer ongaarne zonder noodzakelijkheid willen schuldig maken aan een schending der van oudsher geëerbiedigde adat en patoet.

Intusschen is de djiro afgeloopen en, na eene korte pauze, de ouverture, aangevangen. De hoofdacteur verheft zich statig voor de kottak, — zooals onze chanteurs wel eens doen voor de souffleursbank — zet zich in postuur en begint met de tandak. Het is geen dansen, althans niet wat men bij ons nu dansen noemt; maar meer een gestadige afwisseling van houdingen en bewegingen van het geheele lichaam, doch vooral

van de armen, handen, vingers, beenen en voeten, immer op de maat van de muziek. Onze oude menuet en pavane zouden er nog het meest mede zijn te vergelijken. Alle bewegingen regelen zich natuurlijk naar het karakter van de personnage, die wordt voorgesteld, krachtig, brusk, vlug, lijdzaam of driftig naar den aard der voorgestelde historische helden. Na die ongemaskerde voordans bij wijze van tweede introductie, begeeft zich de acteur op de maat tandakkende weder voor de kottak en maakt zich gereed om de toppèng voor te doen, of voor zijn aangezicht te plaatsen, die intusschen door den dalang, reeds in de kottak is voor de hand gelegd. Hij buigt met onmiskenbaar welbehagen de rechter knie sterk voorwaarts, zet de linker voet een groote schrede achterwaarts, beide voeten met de teenen ferm naar buiten gekeerd; de soupele spanbroek en kaèn doen de meestal voorbeeldig gevormde beenen en goed gevulde dijen, in die krachtig gespannen houding, nog beter uitkomen; het slanke en sierlijk gebouwde bovenlijf zacht voorover gebogen, de borst eenigermate opgeheven, de fijn gespierde toch goed gevulde schouders zacht naar achteren getrokken, met gestrekten hals het hoofd fier omhoog eenigzins achterover, met de levendige zwarte oogen tartend of aanlokkend rondblikkende, de rijke lippen half geopend met een ernstig welwillenden trek om den mond en de beide leenige armen beurtelings voor- en achterwaarts bewegende op de voor deze tandak gebruikelijke wijze, neemt hij de langs de schouders nederhangende kraal- of melatisnoeren van zijn kopia tusschen den zoo opmerkelijk buigzamen duim en voorsten vinger en brengt de uiteinden, die als eene guirlande er over heen hangen, met beide handen geopend vooruit opgeheven tot op de hoogte van de schouders, terwijl de sierlijk gevormde vingers, waarvan de goed onderhouden nagels door de patjar een verhoogde roodachtige tint hebben gekregen, door buiging en bewegingen van kracht en oefening getuigen en zeer de aandacht der toeschouwers trekken. In die houding blijft hij eenige maten staan met hoofd en lichaam cadencerende bewegingen makende, waaronder het zoogenaamde godeg, — een drievoudig schudden met het hoofd, men zou kunnen zeggen schudding in drie tempo's waarvan de laatste moet samentreffen met een slag op de groote gong, die zijn volle golvende toonen nog lang doet hooren, — een niet onbelangrijk deel uitmaakt.

Er zijn er die dat mouvement nooit goed leeren, en anderen die het met zeer gewaardeerde, eigenaardige élégance weten te doen, terwijl, beurtelings met den hiel van den rechter en linker voet op den grond slaande, de maat wordt gemerkt onder het accompagnement van de om de enkels bevestigde belletjes. Daarna laat de acteur door een, even als alle anderen, goed bestudeerde gracieuse wending van de beide handen, de vangsnoeren van het hoofdtooisel weder vallen en zet de linkerhand op den rand van de voor hem staande kottak, buigt het zoo even nog fier opgeheven hoofd aandachtig voorover als om een blik te werpen op de zich daarin bevindende verzameling van geëerbiedigde celebriteiten en neemt er op plechtige wijze met de rechterhand de nog behoorlijk bedekte physionomie uit van den held uit de voor te stellen geschiedenis, maakt met dat voorwerp in de hand nog eenige figuren en zet het dan op de beschreven wijze voor zijn aangezicht.

Als de hoofdrol wordt vervuld door een actrice, dan wijzigen zich de allures natuurlijk, eenigermate; maar de hoofdzaak, de tandak en tjerita, blijft nagenoeg hetzelfde.

Daar waar, zoo als hier gewoonlijk het geval is, schoonheid van lichaamsvormen samengaan met bevalligheid in de bewegingen en heldere welluidendheid van stem om, naar den smaak van het publiek, op zeer indrukwekkende wijze te worden ten toon gespreid, laat het zich wel begrijpen, dat doorgaans veel belangstelling en soms gepassioneerde ingenomenheid onder de toeschouwers, vooral onder de jeugdige, wordt verwekt. Dat er dus ook bij de toppèng acteurs en actricos zijn, die menig warm, jeugdig hoofd en hart wel eens wat al te veel in beweging brengen en tot folies aanleiding geven, spreekt van zelf, vooral in het land der eeuwige zomers; doch dit mag geen reden zijn om het spel of met groote onverschilligheid of als zedeloos, ja zelfs als zedebedervend te veroordeelen, zoo als sommige preutsche Europeanen, in hun onbekendheid met aard en strekking van de toppèng, gelieven te doen. Of zou men durven beweren, dat in Europa de meeste openbare vertooningen niet vrij wat schadelijker zijn?

De geheele voorstelling is een aaneengeschakelde afwisseling van tandak, tembang, bitjara en perang, dans, zang, samenspraken en gevechten, die zich regelen naar den loop der geschiedenis. Vooral bij de samenspraken, is het de taak der

bodors om het publiek vrolijke afleiding te bezorgen, als het dramatische gedeelte der voorstelling, zoo als meermalen bij goede voordrachten plaats vindt, den ernst van de aandachtige en gevoelige toeschouwers tot merkbare droefheid opvoerde.

Het grootste gedeelte van het inlandsch publiek op Java heeft zulke voorstellingen reeds zeer dikwijls bijgewoond, vooral de bejaarden, die er reeds genoegen in vonden toen ze nog kinderen waren en, even als bij ons de ouden van dagen, gaarne spreken over vroeger vermaarde acteurs en actrices, wonderen weten te vertellen van de dalangs en toppèngs hunner jeugd. Zij kennen dus de voorgedragen geschiedenis zeer goed; ze weten, even als onze opera-bezoekers, waar het mede zal beginnen, wat er volgen en hoe het eindigen zal. Iets nieuws kwam er hier, in de laatste twee honderd jaren, vermoedelijk niet bij. Nieuwe stukken werden er niet gecomponeerd; alleen de dalangs, acteurs en actrices, verwisselden. Van aanmoediging of bevordering van de Javasche litteratuur, volksvoorstellingen of theaters, enz. was zelden of nooit in ernst sprake. Toch bleef de belangstelling van het volk in hetgeen ze daarvan hebben en behouden, van geslacht op geslacht voortduren. De individueele verdiensten van dalangs, hoofdacteurs en actrices en medewerkend personeel, meer of mindere welluidendheid der instrumenten, bekwame of gebrekkige bespeling moge de deelneming verhoogen of verminderen; maar de hoofdzaak, de voorstelling van episoden uit de vooroude geschiedenis en daarin voorkomende roemrijke daden hunner voorouders, die hunne herinneringen opwekt aan de tijdperken hunner grootheid en macht als zelfstandige natie blijft, — hoe vreemd het ons, Europeesche overheerschers, ook moge toeschijnen — hun immer hoogst welkom en dierbaar, evenals aan alle overheerschte volken, die hoe zeer schijnbaar gedwee en gelaten, het verlies van hun bestaan wel heimelijk, maar daarom niet minder of mogelijk wel juist om dat ze het slechts heimelijk kunnen doen, des te inniger blijven betreuren. Zelfs het, naar de tegenwoordige opvatting, ongelooflijke en fabelachtige heeft voor hun zijne waarschijnlijk- en bekoorlijkheden. Ze zijn waarlijk ook al daarin even ver als de grootste massa der zoogenaamde beschaafde, ja zelf christelijke volken van Europa en van de geheele wereld. Noemt het zoo als ge wilt, dom, naïf of onbeschaamd; maar het is niet anders, ze gelooven gaarne hetgeen ze van harte wenschen.

Dat zij, die in de gelegenheid waren de genoegens te leeren kennen die het leven in Europa zoo ruimschoots aanbiedt, volstrekt geen smaak gevoelen voor vertooningen als deze, laat zich begrijpen. Onze operas, balletten en concerten toch geven ons heel wat anders te genieten. Het lijkt er niet naar; doch voor de Javanen, die geen andere dan hunne spelen kennen, gaat niets daar boven. Hun smaak is anders gevormd, hun gevoel van het schoone en verhevene is minstens even levendig; maar in vele opzichten zeer verschillend van het onze, en ik betwijfel het zeer of er wel ooit volkomen overeenstemming in zal zijn te brengen. De ondervinding bewijst, dat een lang verblijf op Java en een meer intime omgang met de bevolking, den smaak van Europeanen niet alleen, als ze er niet te oud komen, maar ook van andere Oostersche vreemden, zooals Chinezen, Arabieren enz., langsamerhand zeer sterk wijzigde naar dien der inlanders en zooals wij dat dáár noemen „inlandsch" wordt.

Het is onnoodig daarvan bewijzen te vermelden; ze zijn trouwens legio en ieder die op Java bekend is, weet ze aan te toonen. Maar al was het nu ook niet zoo, al bleven alle van der jeugd af aan op Java gevestigde Europeesche en andere vreemde bewoners met hunne afstammelingen er bij, geheel en al gevoelloos voor de genoegens, die de inheemsche bevolking in hare spelen vindt, mocht dat dan een reden zijn voor de regeering om een zoo belangrijke aangelegenheid zoo geheel te ignoreeren. Vooral als ze bij herhaling hoog opgeeft van haar verlangen om het geluk en de welvaart der overheerschte bevolking gestadig krachtig te bevorderen.

Als uit de Javasche volksspelen eenige millioenen voor het zoogenaamde moederland te halen waren, zouden ze misschien niet zoo lang zijn veronachtzaamd. Men had dan wel 't een of ander voorwendsel gevonden om ze te exploiteeren; want, wat men er ook van zeggen of denken moge, het feit valt niet te ontkennen: het was van oudsher en het is ook nu nog maar te doen om de duiten; of, om parlementaire termen te bezigen, om de „batige sloten."

V. DE SERIÈRE.

De uitkomsten der kinakultuur op Java.

Bijdragen tot de kennis der kinakultuur op Java, door K. W. van Gorkom, en de Kinaveiling te Amsterdam op den 14 maart 1872, door J. C. Bernelot Moens. Opgenomen in het Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw, onder redactie van J. L. Rovers, deel XVIII, aflevering I [1]).

Het groote belang der kinakultuur en de opmerkelijke uitkomsten, die nu reeds met die kultuur zijn verkregen, noopt ons bij te dragen tot wijdere publiciteit van twee belangrijke verslagen, welke door de heeren van Gorkom en Bernelot Moens, in het Indische Tijdschrift voor nijverheid en landbouw, over de kultuur en het kinagehalte der op Java verkregen basten, zijn geplaatst. Die bijdragen mogen tevens onze Nederlandsche lezers attent maken op het zoo evengenoemd periodiek werk, waarin aanhoudend zeer wetenswaardige bijzonderheden voorkomen, die voor handelaren, kapitalisten en staatslieden in Nederland der aandacht overwaardig zijn.

Al aanstonds blijkt uit de mededeelingen van den heer van Gorkom, dat meer en meer verblijdende uitkomsten met de kinakultuur worden verkregen. Volgens hem, waren, op 1 juli

[1]) De belangstellende lezer kan nog raadplegen, van den heer van Gorkom, „Bijdrage tot de kennis der kinakultuur op Java," in het XIIIe deel jaargang 1868, en „Schets eener handleiding voor de kinakultuur," in het XVe deel, jaargang 1871 van het bovengenoemd tijdschrift, alsmede over den vrijwilligen arbeid bij de kinakultuur, Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie, 1872, I, blz 550.

1872, aanwezig de volgende geregelde plantsoenen: 1,090,797 Calisaja, 172,159 Succirubra, 221,972 Officinalis, 21,121 Lancifolia, 1,030 Micrantha.

Men weet dat sedert 1867 de Pahudiana, waarop men zich aanvankelijk het meest had toegelegd, opgegeven is omdat die soort minder alkaloïden opleverde. Reeds was de verdere vermenigvuldiging van die kina-plant, ten gevolge van de vertoogen der deskundigen, door de regeering in 1862 verboden, doch bij den aanvang van 1864, waren nog minstens 600,000 Pah. planten op de kweekbeddingen en vereischten deze een spoedige overbrenging in den vollen grond. Het was niet mogelijk om daarvoor door geregelde ontginning spoedig genoeg voldoend terrein gereed te maken. De planten werden dus volgens Junghuhn's stelsel in de dichte oorspronkelijke bosschen uitgeplant en tegen het einde van 1864 waren op die wijze weder ongeveer 350,000 ingeboet. Was de waarde der Pahudiana sterk betwist, niet minder stemmen waren opgegaan tegen Junghuhn's stelsel van planten in de zware schaduw der dichte bosschen. Het opperbestuur had reeds aangedrongen om die methode te wijzigen, en noode werd in 1862—63 een aanvang gemaakt met een proef, op de ontwoude zuidelijke helling van het Tangkoeban-Prahoe-gebergte. Bij den aandrang om de kina op open terrein te planten en voortaan bijzondere zorgen te wijden aan de vermenigvuldiging der als beter erkende kinasoorten, was het onmogelijk, zonder onevenredige opdrijving van kosten, die geen stellige waarborgen tot redres konden geven, om de uitgestrekte Pahudiana plantsoenen, in de oorspronkelijke bosschen van een zestal gebergten, naar eisch te onderhouden en de nog op de kweekbeddingen van Junghuhn beschikbare Pahudiana-planten tijdig op open terrein over te brengen. Er werd daarom besloten, om aan het onderhoud dier plantsoenen niet meer kosten en arbeid te besteden, dan strikt noodig was ter voorkoming van vernietiging, en de resteerende 400,000 stuks bibit uitsluitend te benuttigen tot inboeting en aanvulling der bestaande aanplantingen. In den loop van het jaar 1865 werden de nog overige Pahudianas in den grond gebracht, nadat nog 100,000 stuks waren opgeofferd om een proef te nemen met de aanbevolen bereiding van alkaloïden uit jonge kinawortels, en verder duizende planten van het opgeheven etablissement Pelaga-Patengan waren afgestaan aan de bevolking met het doel om die

als wildhout te kweeken op verlaten koffietuin-gronden. Deze proef is geheel mislukt. De verliezen der Pahudiana in de bosschen moeten aanzienlijk zijn. Voor het uitsterven der soort bestaat echter niet de minste vrees, omdat de langs de oude wegen geplante boomen flink blijven doorgroeien en met zorg onderhouden worden. Wat van de bosch-aanplantingen nog terecht komt, zal winst zijn. Van de sinds 1863—64 op open terrein geplaatste Pahudianas zijn tot heden ongeveer 5000 kilogrammen product geoogst. De heer van Gorkum beweert, dat, ofschoon de Pahudiana in alkaloïd-gehalte stellig beneden al de overige Javasche kinasoorten staat, zij toch gebleken is voor de pharmacie wel van nut te zijn, daar haar product nu reeds bij herhaling tegen aanzienlijke prijzen in Europa werd verkocht.

Volgens Junghuhn waren, bij zijn wederaankomst op Java in december 1855, 107 levende kinaplanten aanwezig, waarvan 41 Calisaja, 64 Ovata (Pahudiana) en 2 Lancifolia. Junghuhn zelf bracht 138 planten mede (Calisaja en Ovata), doch nam in juli 1856 van Hasskarl echter niet meer dan 167 stuks over (64 Calisaja, 2 Lancifolia, 101 Ovata).

De Lancifolias zijn te Tjibodas gewonnen van zaden, die door dr. Karsten, in 1854, uit Nieuw Grenada, aan de Nederlandsche regeering werden afgestaan. Al de later aangewonnen Lancifolias stammen uitsluitend af van de drie exemplaren, die oorspronkelijk van Karsten's zaden werden verkregen.

De C. Ovata is door Hasskarl uit Amerika overgebracht. Aanvankelijk meende men daaronder nog een varieteit, de C. Lanceolata, var. Condaminea te herkennen, doch Lanceolata en zoogenaamde Ovata werden spoedig als volkomen identiek beschouwd. De C. Ovata, aanvankelijk als Lucumaefolio herdoopt, werd door Miquel verklaard voor de nietswaardige C. Carabaijensis en hij heeft zijn beweren streng volgehouden. Howard onderzocht de plant nauwkeurig en beschreef haar als een nieuwe, onbekende kinasoort en gaf haar den naam van Pahudiana. Het is onder dien naam, dat zij voor edeler soorten heeft moeten plaats ruimen.

De op Java aanwezige Calisajas zijn van verschillenden oorsprong. In april 1852 werd een Calisaja-plant ingevoerd, afkomstig van door Weddell in Amerika verzamelde zaden. Dit exemplaar stierf te Buitenzorg, maar een daarvan genomen stek werd de moederboom van vele individuen, die te Tjibodas en Tjinie-

roean in den grond zijn geplaatst. Hasskarl's missie bezorgde verder vele Calisaja-planten, die eveneens te Tjibodas en Tjinieroean zijn geplaatst. Onder deze Calisajas moeten minstens 3 tot 4 variëteiten geschuild hebben. Uit de eerste op Java geoogste zaden, 1859—1861, werden een 5000tal planten gewonnen, die door Miquel in 1869 als een eigenaardige, zelfstandige soort werd beschreven en naar den invoerder, Hasskarliana genoemd. Reeds in 1864 rees omtrent deze kinasoort twijfel en zij heeft sedert aanleiding gegeven tot het vermoeden, dat zij niets anders is dan een hybride, staande tusschen Calisaja en Pahudiana. Miquel's studiën sluiten verdere verdenkingen uit. De gewaande hybride is een krachtige boom, die een uitmuntenden bast levert, uiterst weelderig zaden produceert en uit deze weder volmaakt identieke individuen voortbrengt. In 1869—70 zijn daarvan ± 80,000 stuks uitgeplant. In 1865—66 werden een 1200tal planten in den grond gebracht, afkomstig van rechtstreeks uit Bolivia ontvangen zaden. In 1866 werden andermaal ± 20,000 stuks van gelijken oorsprong (aangeboden door den heer Ledger), en in 1869 nog eens ruim 5000 stuks geplant. De eerste en derde bezending zaden was bezorgd door den heer Schuhkraft te La Paz (Madras).

In 1866—67 zijn 3000 stuks Calisaja-planten verkregen van uit Britsch-Indië ontvangen zaden. Deze hebben een geheel afwijkende type, wier identiteit met de overige Calisajas gemoedelijk zou kunnen betwist worden. Schier al de Calisaja-planten, die na 1868 gekweekt en dus sedert 1869—70 in den vollen grond gebracht werden, stammen af van de uit Boliviaansche zaden gewonnen boomen. Zij munten uit door standvastige type en hoog kinine-gehalte, zoodat van deze soort binnen weinige jaren, uitmuntende fabriek-basten te wachten zijn. De oudere, oorspronkelijke Calisaja-variëteiten hebben een zeer wisselvallig alkaloïdgehalte en zijn daarom meer bijzonder als medicinaal-basten leverend te beschouwen.

De planten, die tot 1862 als Succirubra werden geboekt, stammen af van een paar exemplaren, die zich onder de oorspronkelijke Ovatas (Pahudiana) onderscheidden. Junghuhn zag ze aanvankelijk voor C. Cordifolia aan; maar een vergelijking met Howard's beschrijving van C. Succirubra deed ze hem als deze soort herkennen. Miquel beschreef ze in 1869 als C. Caloptera. In 1870 zijn een tiental planten gewonnen van zaden onder

den naam van C. Cordifolia, rechtstreeks langs particulieren weg uit Caracas ontvangen. Deze planten zijn van Miquel's Caloptera niet te onderscheiden, en Junghuhn kan dus wel gelijk gehad hebben. In ieder geval hebben de tot en met 1862 als Succirubra vermelde planten niet de minste gelijkenis op een twaalftal Succirubras, die in april 1863 op het Tangkoeban-Prahoe-gebergte werden geplant en nevens één C. Micrantha, in 't laatst van 1862 van Madras zijn ontvangen. Van de zoogenaamde Caloptera zijn sinds 1867 een 12,000tal planten uit zaden gewonnen. Zij groeien slecht. De Engelsche Succirubra — onder welke de ± 12,000 Calopteras zijn gerangschikt — is door stekken krachtig vermenigvuldigd. Zaden zijn eerst in 1871—72 geoogst, maar door de welwillendheid der Engelsche kina-kweekers werden sedert 1866 bij herhaling Succirubra-zaden van Ceylon, Madras en Bengalen gezonden en daarvan duizenden planten gewonnen, die weelderig groeien.

De C. Micrantha is niet sterk vermenigvuldigd, omdat men haar bast niet als rijk aan kinine beschouwt.

In 1865 werden de eerste exemplaren van C. Officinalis uit Madras ontvangen. Tegen het einde van hetzelfde jaar zond dr. Twaithes zaden van Ceylon, en sedert 1866 werden door dien heer, zoomede door Mac Ivor van Ootocamund (Madras), dr. Anderson en dr. Clarke, uit Bengalen, meermalen goede partijen Officinalis-zaad aangeboden. Sinds 1869 hebben ook op Java vele Officinalis-planten kiemkrachtige zaden geproduceerd.

In het begin van 1868 werden van den Nederlandschen consul te Caracas een paar duizend Succirubra-zaden ontvangen; maar zij ontkiemden niet. Een vroegere grootere bezending raakte verloren door een schipbreuk.

Op nieuw zijn krachtige pogingen aangewend om van de onderscheiden erkend deugdzame kinasoorten, rechtstreeks uit Amerika, zaden te ontvangen.

Met uitzondering van C. Micrantha, leveren nu al de op Java voorkomende kinasoorten overvloed van zaden. Reeds sedert 1861 werden planten en zaden verzonden van Java naar Britsch-Indië, Ceylon, Algerie, Martinique en Guadeloupe, Madras, de Sandwichs-eilanden, Queensland en Nieuw-Caledonië. Aan de Société d'acclimatation te Parijs werden in 1868 twee maal planten gezonden. Diezelfde maatschappij ontving bij herhaling kinazaden, en deze zijn overigens in massa en voortdurend, ingevolge aan-

vragen, afgestaan, als: aan de Fransche koloniën, door tusschenkomst der heeren de Codrika, T. Pollen, Steenstra Toussaint (die voor Mauritius ook een kist met planten ontving), Ed. Morin, Soubeiran en Duchesne de Bellecourt; aan het gouvernement van Portugal, door Mr. Umbgrove; voor Australie, door J. A. W. van Delden; voor de Sandwichs-eilanden, door dr. Hillebrand; voor Cochinchina, door Duchesne de Bellecourt, die voor deze Fransche nederzetting onlangs een kist met 39 planten ontving.

Bengalen, Madras en Ceylon ontvingen meermalen Calisaja en Lancifolia-zaden. De aanvragen zijn even menigvuldig als veelzijdig; er zijn zelfs zaden verstrekt aan een kweeker in Egypte.

Planten en zaden zijn bij duizenden over den Indischen Archipel verspreid, deels voor rekening van het gouvernement, ten behoeve der bevolking, deels voor eigen rekening van particuliere ondernemers. Onder deze worden genoemd de heeren de Sturler en Dennison (Buitenzorg), Hoffland (Krawang) K. F. Holle (Garoet), Morbeck (Pasoeroean), d'Abo (Soerakarta), van Gils, Krijgsman en Schreiber (Sumatra), Pietermaat en Haaze (Samarang), van Gessel (Pekalongan). Aan iedere heusche aanvraag werd onverwijld voldaan. Officieel is buitendien ter kennis van belanghebbenden gebracht, dat zij, die de kweeking van kina voor eigen rekening willen beproeven, daartoe in de gelegenheid zullen worden gesteld.

Men heeft altijd gemeend, dat de kinaboomen 30 en meer jaren oud zouden moeten worden, alvorens een bekwame hoeveelheid goeden bast te kunnen leveren. Aan deze meening lag stellig ook ten grondslag het weleer algemeen vermoeden, dat de formatie van kina-alkaloïd in de levende boomen met den ouderdom dezer toeneemt. Alhoewel omtrent die formatie nog maar gebrekkig licht is opgegaan, kan men heden toch met zekerheid zeggen, dat er met den voortschrijdenden leeftijd der boomen geen doorgaande vermeerdering van alkaloïd plaats heeft. Het is dus vrij onverschillig op welken leeftijd men den kinabast oogst, zoo hij slechts een voldoende massa hebbe gevormd, die een gunstige beoordeeling van zijn uiterlijk wettigt. Vergissen wij ons niet, dan is dr. de Vrij de eerste geweest die op een vervroegde exploitatie heeft aangedrongen. In 1864 stelde men dan ook in Indië daarvoor den gemiddelden leeftijd op 8 tot 10 jaren. De heer van Gorkom kan thans verzekeren dat de

sedert opgedane ervaringen feitelijk bewezen hebben, dat die termijn ruim is genomen.

In 1869 werd voor het eerst geoogst en van 1869 tot en met 1871, werden naar Europa verzonden 7549 kilogrammen drogen bast. De oogst van 1872 bedroeg in september van dat jaar reeds 14,000 kilogrammen en zou vóór ultimo december het cijfer van ongeveer 18,000 bereiken. Daarvan zou men 13 tot 15,000 kilogrammen naar Europa verzenden. Bovendien werden 4390 kilogrammen aan de Geneeskundige dienst in Indië afgeleverd. De tot heden geoogste basten zijn, op onbeduidende uitzonderingen na, afkomstig van 4 tot 8jarige boomen. De zoo even opgegeven berekening is dus ruim genomen en zal niet ligt worden teleurgesteld. Basten, zooals zij nu worden afgeleverd, zouden uit de plantsoenen van 1864 tot en met 1867 nog tot een hoeveelheid van 40 tot 50,000 kilogrammen kunnen worden geoogst.

Mede volgens de vroeger vruchtelooze, aanwijzigingen van dr. de Vrij, heeft het gouvernement in 1872 besloten aan de kinakultuur te Bandong een inrichting ter bereiding van kina-alkaloïden te verbinden en daarbij een speciaal scheikundige te benoemen. Het doel der inrichting is, om den afval der kina-productie plaatselijk te verwerken ten behoeve der Geneeskundige dienst, en de oplossing te helpen bevorderen van tallooze physiologische vraagstukken, die de meest voordeelige productie beheerschen, voor welke talrijke beredeneerde analyses onvermijdelijk zijn. In april 1872 werd met de op- en inrichting der fabriek begonnen. In mei kon de scheikundige Bernelot Moens reeds aan den arbeid gaan en inmiddels zijn de werkzaamheden ter voltooiing voortgezet, en zou de geheele inrichting op het einde van september 1872 van al het noodige voorzien zijn. De betrekkelijke kosten zullen ongeveer *f* 5500 bedragen. De regeering heeft geen voornemen om zelve voortdurend alkaloïden te bereiden. Zij heeft het terrein voor de particuliere nijverheid willen openen en effen maken.

Over het alkaloïden-gehalte der Java-kinabasten is de strijd tusschen de scheikundigen nog niet uitgestreden. De heer Bernelot Moens geeft op bevattelijke wijze den stand van de quaestie aan. „Nadat in 1870," schrijft hij, „circa 240 kilogrammen Java-kinabast tegen vastgestelde prijzen (100 kgr. à *f* 2 en 140 kgr. à *f* 8 per kilogr.) als monsters waren verkocht, hield de Han-

delmaatschappij op 20 october 1870 een veiling van circa 750 kgr. bast, waarvoor gemiddeld *f* 2.56 per kgr. werd bedongen.

„Den 14 maart 1872, is de tweede veiling gehouden, waarop 104 colli bast werden verkocht, te zamen ongeveer 6200 kgr. wegende. (Door een abuis is 5800 kgr. genoteerd.)

„Van deze colli waren

	33	colli	bast	van Cinchona	Calisaja,
	10	„	„	„	Hasskarliana,
	4	„	„	„	Officinalis,
	25	„	„	„	Pahudiana
en	2	„	„	„	Succirubra.

„Deze geheele partij bracht zeer voldoende prijzen op en voor sommige basten werd zelfs veel geld besteed. De Calisaja-bast werd voor *f* 2.20 à *f* 3.30 per kgr., de Hasskarliana voor *f* 3.06 à *f* 3.86, de Pahudiana voor *f* 2.04 à *f* 3.32, de Officinalis voor *f* 5.02 à *f* 5.26 en de Succirubra voor *f* 2.00 verkocht.

„De gemiddelde prijs per kilogram bedroeg voor de geheele partij *f* 3.06.

„Schoon nu deze prijzen reeds aantoonden, dat de bast gunstig door den handel ontvangen werd en onder anderen bleek, dat het product van Java in geldswaarde geschat werd boven dat van Britsch Indië, werd toch met verlangen uitgezien naar nadere berichten omtrent deze veiling. Doch de pharmaceutische tijdschriften van Nederland bewaarden het diepste stilzwijgen over de veiling en langen tijd zochten we daarin te vergeefs naar eenig oordeel omtrent den aard dezer basten. Eindelijk bracht een der laatste mails het verlangde bericht en wel van twee verschillende zijden.

„Dr. de Vrij deelde aan zijn vriend J. E. Howard te Londen het resultaat mede zijner bevinding omtrent deze basten, en deze haaste zich dat te doen opnemen in het Pharmaceutical Journal, van waar het overging in de Regensburger Flora, om eindelijk ook in Haakman's Tijdschrift voor pharmacie te verschijnen, voorzien van aanteekeningen door Howard.

„Verder publiceerde ook Jobst, een bekend kininefabrikant te Stuttgard, een verhandeling over deze basten in Buchner's Repertorium für Pharmacie.

„Vergelijkt men nu het oordeel van beide heeren over deze zelfde zaak, dan is er een verschil als van dag en nacht. Ik laat hier eerst het oordeel van de Vrij volgen.

„De bast, zegt hij, was van een zeer schoon uiterlijk, en hij verklaart nog nooit zulken goed geconditioneerden bast gezien te hebben. Doch het hinkende paard komt achteraan. De Vrij onderzocht van elke soort een monster en vond over het algemeen buitengewoon weinig alkaloïden en nog minder kinine. Alléén de Officinalis-bast maakte hierop een gunstige uitzondering, daar hij ruim één pCt. kinine opleverde.

„Het doet de Vrij dan ook leed te moeten verklaren, dat de resultaten (door hem verkregen) in het algemeen zeer onvoldoende schijnen, daar zij verre achterstaan bij die, welke het onderzoek van basten uit Britsch Indië hem geleverd hebben. Het eenige lichtpunt is, volgens hem, voor de toekomst, de C. Officinalis, wier kultuur hij sterk uitgebreid wil zien.

„Howard, aan wien de Vrij monsters der basten gezonden heeft, voegt daar nog bij: „de uitkomst der veiling bevestigt het „gevoelen, dat ik herhaalde malen omtrent de Java-kinabasten „heb geuit. De (zoogenaamde) Calisaja heeft alles behalve het „aanzien, noch eenige andere van de eigenschappen van den „echten bast en de C. Pahudiana, ofschoon een arme bast, even„aart hem in waarde. Ik heb nu," klaagt Howard verder, „den „eenigermate onvruchtbaren troost van overtuigd te zijn, dat de „door mij gegeven raad de beste was dien ik geven kon, en „dat de tegenwoordige toestand der Nederlandsch-Indische plant„soenen mijne voorspellingen bevestigt [1])."

„Na dit oordeel, dat met welwillenden spoed aan het buitenland is meêgedeeld, zou men denken, dat de uitkomst van latere veilingen wel wat gecompromitteerd zou zijn en dat het de oogen der koopers, bijna uitsluitend Duitschers, zou openen voor de dwaasheid, die ze begaan hadden door niet liever voor lagere prijzen bij de Engelschen basten te gaan koopen, die de Vrij, bij elke gelegenheid, voor veel beter verklaart dan de Javasche.

---

[1]) De heer Bernelot Moens verklaart niet te weten welken »raad" Howard hier bedoeld. » Howard heeft altijd voorspeld, dat de Pahudiana-bast voor pharmaceutisch gebruik gewild zou zijn en koopers zou vinden. En dat is gebleken juist te zijn. Doch hij heeft ook gemeend, dat de Calisaja van Java geen grootere waarde hebben dan de Pahudiana en dat is onjuist, vooral als men weet, dat het grootste deel der aanplantingen nu bestaat uit Calisaja, die sedert 1867 uit zaden van Bolivia werden gekweekt."

„Doch het oordeel van Jobst stelt ons in dat opzicht weder volkomen gerust. Jobst, de man die op de veilingen van 1870 reeds het meerendeel der basten opkocht, is ook bij de laatste veiling eigenaar geworden van bijna de gansche partij. En hij besteedde in 1872 daarvoor gemiddeld een hoogeren prijs dan in 1870, zoodat waarlijk de eerste kennismaking hem niet heeft afgeschrikt en het uit zijn verhandeling duidelijk blijkt, dat hij zeer ingenomen is met dit nieuwe handelsartikel.

„Ik neem hier het oordeel van Jobst in hoofdzaak over. In de eerste plaats erkent hij het goede van den uit Indië doorgedreven maatregel, om de basten in den handel te brengen onder de wetenschappelijke namen der planten. De nieuwe aanvoer, zegt hij verder, bewijst hoezeer de groei der Cinchonen op Java met reuzenschreden is voortgegaan. Terwijl toch de eerste aanvoer van een mat uiterlijk was, vinden we nu basten, als Calisajas en de verwante Hasskarlianas, voorzien van de zoo karakteristieke basten en van een dikte èn kleur, die verbazingwekkend zijn en eensklaps iederen twijfel wegvagen of de in Indië gecultiveerde Cinchonen ooit het karakter der basten van de Andes zouden verkrijgen. Zoo kunnen de Calisaja en de Hasskarliana, al zijn ze ook nog niet volkomen gelijk aan de pijp-Calisaja der Andes, toch gerust op één lijn gesteld worden met de beste Huanaco; ook de Pahudiana heeft meer kleur en meer barsten gekregen. Slechts de Officinalis en de Succirubra zien er minder goed uit, waarschijnlijk omdat ze te jong zijn.

„Even als de Vrij, analyseerde ook Jobst van iedere partij een monster, doch verkreeg geheel andere en altijd veel gunstiger resultaten. Zoo vond hij onder anderen in de Calisaja 1.10 pCt. kinine, de Vrij slechts zeer duidelijke sporen; in de Hasskarliana 0.50 pCt. kinine, de Vrij, 0.40 pCt.; in de Officinalis 1.90 pCt., de Vrij 1.07 pCt.; in de Pahudiana 0.13 kinine, de Vrij sporen. Ook het totaal-cijfer der alkaloïden verschilt sterk. Zoo vond in:

	Jobst,	de Vrij,
de Calisaja, . . .	3.39 pCt.	1.5 pCt.
„ Hasskarliana, .	2.52 „	1.8 „
„ Officinalis, . .	3.73 „	2.7 „
„ Pahudiana, . .	2.07 „	0.74 „

„Verder zegt Jobst nog, dat, ofschoon de basten in uiterlijk zeer verbeterd zijn, het alkaloïd-gehalte daarmede geen gelijken

tred heeft gehouden. Naar aanleiding van een en ander geeft Jobst aan den leider der kinakultuur nog den raad om zich vooreerst hoofdzakelijk toe te leggen op het oogsten van basten voor pharmaceutisch gebruik (medicinaal-basten) en bij het schillen en drogen, die netheid en zorgvuldigheid steeds in het oog te houden, die er tot nog toe aan besteed wordt. Daardoor alléén zal het mogelijk worden, dat voor het product, ook in den vervolge onevenredig hoogere prijzen worden besteed, dan nu voor fabriek-basten worden gegeven.

„Daar toch alle in den handel gebrachte Java-kinabasten, ook de ten onrechte versmaadde Pahudiana, rijkelijk voldoen aan de eischen, die aan medicinaal-basten gesteld worden, zoo komt het er voor den verkoop voornamelijk op aan, dat ze een fraai uiterlijk hebben en dat de bastpijpen intact zijn.

„Nu reeds, zoo eindigt Jobst zijn verhandeling, is de Java-kinabast een bekend artikel in de artsenij-voorraad en hij wordt door de apothekers hoog geschat, wegens zijn rijkdom aan extractief-stof. Het ligt dan ook voor de hand, dat zijn therapeutische werking bij het hooge kinine-gehalte, terwijl er bovendien het zeer krachtig koortswerende Cinchonidin in gevonden wordt, uitmuntend moet zijn. Wanneer dan later een sterkere aanvoer van Java-basten komt, grooter dan de behoefte aan medicinaal-basten, die altijd op eenige duizende colli kan geschat worden, dan zullen de prijzen lager worden en daarmede zal het oogenblik gekomen zijn, dat ook de C. Officinalis en de Calisaja tot het bereiden der alkaloïden kunnen worden gebruikt.

„Deze oordeelvellingen loopen blijkbaar nog al ver uiteen. De Vrij schijnt bijzonder ongelukkig geweest te zijn bij het nemen zijner monsters en had hij het slechtste uit alles gezocht, hij had bezwaarlijk slechter kunnen vinden. Ik heb ook veel Java-basten onderzocht en weet daardoor, dat er in basten van dezelfde kinasoort tamelijk groote verschillen kunnen zijn, doch zoo slecht als de Vrij ze nu allen vindt, heb ik nog geene bevonden.

„En even ongelukkig als de Vrij is bij het nemen van monsters van Java-basten, even gelukkig, naar het schijnt, is hij met de basten van Britsch Indië. Ik heb deze niet onderzocht, doch ken een aantal analyses van Howard en Broughton en over het algemeen is er, tusschen hetgeen ik vind voor Java-basten en hetgeen door beide heeren wordt aangetoond in Indische basten, de meest voldoende overeenkomst. Broughton is van hetzelfde

gevoelen en deelde mij dat mede. In gelijken zin schreef ook Dr. Clarke, voormalig superintendant der kinakultuur in Bengalen, aan van Gorkom. De analyses van Jobst toonen aan, dat er werkelijk wel wat beters was te vinden onder die basten, en het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat er nog betere onder waren. Jobst heeft ook meer den handel met medicinaal-basten in het oog gehouden.

„Wanneer de Java-basten, als medicinaal-basten beschouwd, een fraaier uiterlijk hebben dan de Amerikaansche, en daarboven uitmunten door een hooger gehalte aan geneeskrachtige stoffen, dan is het natuurlijk, dat ze de Amerikaansche verdringen en dat ze duurder betaald worden. En zoo daarvan eenige duizende colli geplaatst kunnen worden, ieder jaar, dan kan niet alleen binnen weinige jaren alles terug betaald zijn, wat voor de kinakultuur in Indië is uitgegeven, maar ook nog een aanzienlijke winst worden behaald.

„Wilde men de kinakultuur als speculatie beschouwen, dan behoefde men geen verlangen te hebben om ook voor kininefabrieken geschikten bast te produceren, want, Jobst zegt het, de medicinaal-bast brengt onevenredig hoogere prijzen op dan de fabriek-bast, en eenige duizende colli medecinaal-bast representeren al spoedig een waarde van ongeveer 500,000 gulden.

„Doch het streven is altijd geweest om kikine-rijken bast te produceren geschikt voor kinine-fabrieken. En ook voor de kinine-fabriekanten kunnen we op goede vooruitzichten wijzen. Deze behoeven niet alleen hun hoop te vestigen op den bast van C. Officinalis, die, bij hoogeren ouderdom meer cinchonide schijnt te bevatten en minder kinine, maar zij kunnen vertrouwen stellen in de kultuur der C. Calisaja. Het is waar, dat de bast dezer soort, die tot nu toe op de veilingen verscheen, niet zooveel kinine hield als van konings-kina verwacht werd. En er is weinig hoop, dat ze bij hoogeren ouderdom veel meer kinine zal produceeren, daar het reeds dikwerf, ook aan mij in den laatsten tijd weder, gebleken is, dat een prachtige, zeer dikke bast van een tienjarigen boom geen kinine, maar zeer veel kinidine (conchinie) bevatte.

„Doch die waarnemingen omtrent een groot kinidine-gehalte hebben alle betrekking op boomen, afkomstig van een paar door Weddel verschafte planten, die in april 1852 op Java werden aangebracht en de Calisajas, die de missie van dr. Hasskarl uit

Amerika bezorgde (1853—1854). Van die soorten zijn nog ongeveer 6 tot 700,000 boomen voorhanden, die langzamerhand worden gekapt en waarvan de bast een aller uitmuntendste medicinaal-bast zal zijn.

„De grootere helft der Calisajas, ongeveer 7 à 800,000 stuks, is afkomstig van zaden die later (1864, 1865 en 1868) van Bolivia zijn ontvangen. Die basten houden, voor zoo ver ze onderzocht zijn geen, of ten minste zeer weinig kinidine, onverschillig of ze van jongere of oudere boomen genomen zijn. Ze munten daarentegen uit door een zeer hoog kinine-gehalte. Van dien bast worden in dit jaar (1872) ongeveer 270 kilogrammen naar Nederland verzonden en op de eerste, waarschijnlijk in maart 1873 te houden kina-veiling, zal die kina-soort voor de eerste maal verschijnen. Een paar monsters uit deze partij genomen hebben mij gegeven 5.47 en 5.24 pCt. zuivere kinine, gelijkstaande met 7.05 en 6.76 pCt. zwavelzure kinine. Daaruit zal men dan kunnen zien, dat we iets beters hebben om onze hoop op te vestigen dan de C. Officinalis, en dat het hoofddoel der invoering van kinaboomen op Java, de verkrijging van een ruime bron van kinine, niet is gemist.

„In 1872 worden geoogst en ten verkoop naar Nederland gezonden, 12 à 15000 kilogr. bast van uitmuntende qualiteit. Zonder eenige quaestie zal het oordeel over dien bast nog gunstiger luiden dan dat, 't welk over den bast van het vorige jaar door Jobst werd uitgesproken, en er is geen grond om te denken, dat die bast tegen lagere prijzen zoude verkocht worden, dan op den 14 maart 1872 het geval was. Behalve die, voor verkoop bestemde quantiteit, blijft er nu nog een aanzienlijke voorraad afval voor plaatselijke verwerking beschikbaar."

„Inderdaad," eindigt de heer Bernelot Moens, „men heeft geen recht de resultaten der kinakultuur onvoldoende te noemen. Wanneer binnen weinige (3 tot 4 jaren) alle onkosten van de invoering der kina-boomen op Java en van hun onderhoud gedurende een twaalftal jaren zullen betaald zijn, en men daarvoor een geheel nieuwe industrie heeft ingevoerd en door den geheelen Archipel verspreid, een uitmuntend geneesmiddel plaatselijk verkrijgbaar heeft gesteld, ongeveer vier vierkante palen van woeste bergstreken toegankelijk heeft gemaakt, van wegen voorzien en ontgonnen heeft, en dan nog een kapitaal heeft gevormd van twee millioen boomen, die ieder jaar een oogst kun-

nen afwerpen tot een waarde van twee tot drie maal honderd duizend gulden, dan moet men al zeer veel eischend wezen, om niet te vreden te zijn, en niet te erkennen, dat er, onder het tegenwoordig beheer der kinakultuur een zeer gunstige verhouding ontstaat tusschen productie-kosten en product."

Niet alleen stemmen wij volkomen in met dit gevoelen van den heer Bernelot Moens; maar meenen, dat nu reeds de uitkomsten der kinakultuur zoodanig zijn, dat de regeering allezins gerechtigd schijnt den tegenwoordigen directeur, den heer van Gorkom, aan wiens uitstekende leiding die uitkomsten grootendeels te danken zijn, de onderscheiding toe te kennen, op welke hij ongetwijfeld aanspraak kan maken. Immers, de heer van Gorkom is het, die de kinakultuur zoowel wetenschappelijk als praktisch tot de hoogte heeft opgevoerd waarop zij thans staat. Hij is het die de werkzaamheden met uitnemend beleid heeft gedirigeerd en met vrijwillige arbeiders uitmuntend verzorgde plantsoenen deed kweeken en den veel moeilijker en omslachtiger arbeid, voor de kinakultuur vereischt, op een wijze deed verrichten, welke zoo gunstig afsteekt bij de zorgeloosheid der naburige gouvernements koffiekultuur. Hij is het, die de uitnemende gedachte van de regeering rusteloos verwezenlijkte om van de kinakultuur op Java geen nieuw dwangmiddel voor de inlanders, maar een vrije industrie, een weldaad voor de bevolking te maken. Hij beijverde zich de type te scheppen, volgens welke de bijzondere nijverheid, met de opgedane ondervinding verrijkt, thans zich kan toeleggen op de kultuur van het product, dat in de geheele wereld is gezocht en zoo ruimschoots den arbeid en de kapitalen beloond, welke er aan besteed worden.

Langen tijd, gedurende de werking van het kultuurstelsel, waren eer en voordeel alleen het deel der ambtenaren, die de kultuur van producten geschikt voor de Europeesche markt in de verschillende gewesten van Java wisten uit te breiden. Nooit misten zij hun loon wanneer zij slechts aantoonden dat zooveel meer suiker, indigo of koffie onder hun bestuur werd verkregen; en wanneer de producten maar kwamen, was de regeering immer te vreden. Zij deed dan bestendig van hare welwillendheid blijken, zonder zich te bekreunen of soms ook de ambtenaren, die zij bevorderde en vooruit hielp, de verkregen uitkomsten door afkeurenswaardige middelen hadden bewerkt en de uitbreiding der kultures ondragelijke lasten op de bevolking had gelegd. De

toepassing moge verkeerd zijn geweest, maar het beginsel was voortreffelijk uit een gouvernementeel oogpunt. De regeering zal nooit veel dienaren bezitten, die zich uitsluitend gedurende jaren con amore aan een dienstvak wijden en hun ambitie uitsluitend stellen in het welslagen der zaak, die aan hun zorgen is toevertrouwd. Door in den heer Gorkom een dezer uitstekende ambtenaren te onderscheiden voor de voortreffelijke leiding die hij aan de kinakultuur heeft gegeven, zal zij ongetwijfeld handelen met de stellige overtuiging, dat zij een waardig persoon op prijs weet te stellen, wiens schrandere medewerking niet weinig heeft bijgedragen tot het welslagen der onderneming, voor welke het Nederlandsch-Indisch gouvernement, hetgeen zoo zelden plaats vindt, den meest onverdeelden lof verdient.

DE EERSTE JAVASCHE SPOORWEGEN.

Verslag van den raad van beheer der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij over het tiende boekjaar, aan de algemeene vergadering van aandeelhouders. Met twee kaarten. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1873.

Het is een verblijdend feit, dat, te midden van schier ongeloofelijke moeielijkheden van allerlei aard, de eerste spoorwegen op Java thans volledig zijn tot stand gekomen. Schier van af de vestiging der vennootschap, die, onder den naam van Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, dit groote werk met voortvarendheid ondernam, hadden de ondernemers te worstelen met vooroordeelen en tegenwerking, welke aan de kindsheid der spoorwegen in Europa herinnert en, in den tegenwoordigen tijd, nergens meer wedervaren wordt. In de vertegenwoordiging en in de pers had reeds de concessie heftige aanvallen te verduren en zij werd slechts goedgekeurd onder het later gebleken nadeelig voorbehoud dat een kostbare zijtak zou worden aangelegd bij de hoofdlijn van Samarang naar de Vorstenlanden, zonder verhooging der primitief alleen voor die lijn berekende rentegarantie en met de even dwaze als belemmerende bepaling, dat die zijtak nog vóór de hoofdlijn in exploitatie moest worden gebracht, een bepaling, die hoe men ook heeft getracht haar op te volgen, toch gebleken is onuitvoerbaar te zijn. Deze belemmering is een van de vele onmogelijke eischen welke aan de eerste spoorweg-onderneming werden gesteld. Onkunde en kwade wil spanden te samen om haar toch maar het leven zuur te maken en zij, die de lotgevallen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, gedurende het vervlogen tienjarig tijdvak, van nabij hebben gade-

gelagen, weten dat de schadelijke invloeden, die haar verderf beoogden, ruimschoots opwogen tegen de bescherming der verstandige regeerings- en andere personen, die wenschten haar volledig te doen slagen. Des te meer eer komt toe aan de volhardende mannen, die, ondanks zoo vele wanhopige omstandigheden, den moed niet lieten zinken en de eenmaal aanvaarde taak met echte oud-vaderlandsche volharding doordreven en tot een goed einde brachten. Aan den voorzitter van de directie, den heer Poolman, vooral mag de rechtmatige hulde niet onthouden worden, dat zijn beleid in de eerste en voornaamste plaats heeft bijgedragen om veelmalen de onderneming te redden, die, waarschijnlijk, in andere handen, reeds lang zou te niet zijn gegaan.

Met voldoening mogen de stichters van de eerste Javasche spoorwegen op de voltooing van hun werk thans terugzien en op de gewichtige uitkomsten, die nu reeds op het gebied der Indische spoorwegen zijn verkregen. Toen in 1863 tot den aanleg van de lijnen Samarang-Vorstenlanden-Willem I werd besloten, was Java nog als 't ware een terra incognita met betrekking tot den spoorwegbouw. Een twintigjarig tijdvak van ijdele besprekingen, van onbekookte concessie-aanvragen was voorafgegaan, maar aan voorbereiding voor den aanleg was nooit ernstig gedacht. Zelfs een ontwerp voor een spoorweg in Midden-Java, opgemaakt door den kundigen ingenieur Stieltjes, kon niet gebruikt worden, om de eenvoudige reden dat het een tracé beschreef dat men niet zou volgen en waar wel nooit een spoorweg zal gebouwd worden. De ingenieurs zoowel als de directeuren der Maatschappij stonden voor een reeks van problema's, die zij allen hadden van meet af op te lossen. Het was niet eens uitgemaakt, of men wel een voldoend aantal arbeiders zou bekomen om de werken geregeld te kunnen voortzetten. Omtrent vele détails van uitvoering, van zeer groot belang echter bij spoorwegwerken, verkeerde men in het onzekere en gaven de op Java bestaande openbare werken, slechts een zeer onzekeren leidraad aan de hand. Zoo was 't, om slechts een voorbeeld te noemen, de ontwerpers van bruggen en duikers onmogelijk met mathematische juistheid de afmetingen van die werken te berekenen, omdat de kennis van het stroomgebied op Java geheel berust op weifelende routine en bijna nergens een zweem bestaat van wetenschappelijke waarnemingen en aantee-

keningen van het waterverval, van de volume der afstroomende watermassas, van de werking der bandjirs, enz. Dikwerf stond men voor terreinbezwaren, die niet anders konden overkomen worden dan door den knoop door te hakken. Men had te werken in geologische en vulkanische formaties, waarvan eerst de volledige werking kon geconstateerd worden, nadat die lagen de baan hadden te torschen. Zoo trof men, op een 25tal kilometers afstand van Samarang, een als met olie doortrokken ondergrond, die, bij de eerste regenvlaag, zwelde en de baan wegsleepte en die men slechts met veel moeite tot rust kon brengen. Verder werd de weg gekapt door den rug van een klipheuvel en dacht men aan de wanden gerust een nagenoeg verticale richting te kunnen laten. Evenzoo door de werking van den ondergrond, zijn deze op 't oog monumentale wanden aan het schuiven geraakt en is men genoopt geweest ze in een hellend profiel gelijk aardebanen te brengen.

Deze en andere bezwaren zijn echter gelukkig te boven gekomen en zijn de ingenieurs der Maatschappij er in geslaagd twee onderscheidene types van spoorwegen te bouwen, welke wij hier, volgens haar jongst uitgekomen jaarverslag, eenigzins uitvoering meenen te moeten beschrijven. Natuurlijk, komt, in de eerste plaats, in aanmerking de spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden.

Het laatste gedeelte van dien spoorweg, van Bringin tot Willem I, werd den 28 december van verleden jaar bereden en is den 21 mei van dit jaar voor het algemeen verkeer opengesteld. De nu geheel voltooide weg is lang 202,1 kilometer en verdeeld in vier sectiën.

De eerste sectie, van Samarang tot Kedoeng-Djati, heeft een lengte van 34,2 kilometer, waarvan 27,5 in rechte richting, 4,7 in bochten van een straal van 1000 meters of meer, en 2 in bochten van 1000 tot 400 meters straal. Van deze laatste is er slechts één. De rechte afstand tusschen de uiteinden is 31,6 kilometers of 2,6 kilom. minder dan de lengte van den weg. De baan loopt over 12,4 kilometers horisontaal, 14,4 in hellingen van minder dan 1 op 200 en 7,4 in hellingen van 1 op 200 tot 120. Het hoogste punt, tusschen Tangoeng en Kedoeng-Djati, is gelegen op 63 meter boven Samarangspeil, of 61,5 boven de baan te Samarang en 26 boven die te Kedoeng-Djati.

De bruggen, duikers, buizen, enz. hebben te samen 300 meters opening. De grootste brug heeft drie openingen van 10 meters, met een beweegbaar gedeelte; de grootste duiker is 7 meters wijd.

De weg doorsnijdt 6,3 kilometers dessas, 21,5 rijstvelden en 6,4 djati-bosch, en heeft vijf stations en halten, te weten: Samarang, door een spoor verbonden met het haven-kanaal en met een ander spoor in de richting van de gouvernements-pakhuizen. Dit laatste is gelegd en wordt geëxploiteerd door een van de Spoorweg-Maatschappij onafhankelijk ondernemer. Bij het stationsgebouw zijn ruime localen voor de bureaux van de administratie en van de controle. Verder zijn hier de magazijnen en een werkplaats voldoende groot en met de noodige werktuigen en gereedschappen om alle herstellingen te doen niet alleen voor den spoorweg Samarang-Vorstenlanden, maar tevens voor eventuele verlengingen of zijtakken, en bovendien geschikt om in de behoeften te voorzien van particulieren en van alle ondernemingen in het spoorweg-gebied. In deze werkplaats zijn, uitgenomen het ijzerwerk dat uit Nederland gezonden is, het grootste gedeelte der rijtuigen en wagens gebouwd, vele der ijzeren bruggen ineen gezet en een groot gedeelte van het ijzer- en houtwerk voor de gebouwen gemaakt. — Allastoea, 6,3 kilometers van Samarang. — Broemboeng, 6,8 kilometers van de vorige halte, aan den grooten weg van Samarang naar Poerwodadi. — Tangoeng, 11,6 kilometers verder door een rijweg lang 5¼ kilom. met Kappong verbonden. — Kedoeng-Djati, 9,5 kilometers van Tangoeng, aan den weg van Goeboek naar Salatiga. Van hier begint de zijtak naar Willem I en Ambarawa.

De tweede sectie, van Kedoeng-Djati tot Solo, loopt over 56,9 kilometers in rechte richting, 6,5 in bochten van 1000 meters of meer straal, 10,5 in bochten, waarvan de straal kleiner is dan 1000 meter. Daaronder zijn er twee van 400 meters straal bij het station Solo. De geheele lengte van de sectie is dus 73,9 kilometers, terwijl de rechte afstand 50 kilometers bedraagt. De rechte afstanden van beide uiteinden tot Goendih zijn echter te samen 67,5 kilometers, dus slechts 6,4 kilometer korter dan de weg. Van de baan loopen 24 kilometers horisontaal en hebben 16,8 hellingen beneden 1 op 200 en 33,1 hellingen van 1 op 200 tot 1 op 120. De weg klimt voorbij Gedangan tot 49 meters boven Kedoeng-Djati, daalt dan nagenoeg evenveel bij de Serang,

van waar hij weder klimt tot 88 meters bij Lawang en na een geringe daling, stijgt tot 114 meter bij Salem. Van daar daalt hij tot Solo, dat 56 meter boven Kedoeng-Djati en 93 boven Samarang gelegen is. De diepste ingravingen zijn 15 en 19 meters bij Gedangan en Lawang; de grootste dammen, bij Lawang, zijn 16 en 18 meters hoog.

De bruggen, duikers en verdere water-doorlaten hebben te samen 500 meters opening. Onder deze kunstwerken zijn de voornaamste één brug met een opening van 50 meters, één brug met twee openingen van 20 en een van 28 meters, twee bruggen elk met een opening van 28 meters en twee van 5 meters.

De baan ligt 1 kilometer door dessas, 52 kilometers door rijstvelden, 12 door djatibosch, 8,9 door woeste gronden. De stations en halten zijn: Padas, 4,4 kilometers van Kedoeng-Djati in een goed bebouwde vallei. — Gedangan, 3,2 kilometers verder dan Padas gelegen, te midden van djati-bosschen, voor het houtvervoer een belangrijke halte. — Serang, aan de rivier van dien naam, 9 kilometers van Telewa. — Goendih, 7,2 kilometers van Serang en 31,7 van Kedoeng-Djati, is het voornaamste station voor het rijstvervoer. Een goede rijweg loopt van hier naar Poerwodadi, de hoofdplaats van de assistent-residentie Grobogan. — Lawang, 14 kilometers verder, en Djenkilon, 2,3 kilometers van Lawang, zijn weinig beduidende halten. — Salem, 6,6 kilometers van laatstgenoemde plaats, aan den binnenweg van de Lawoe-landen naar Samarang, die, wanneer hij verbeterd was, tot afvoer der producten dier landen, welke nu naar Solo geschiedt, zou kunnen dienen. Langs dezen weg is Salem 12 kilometers van de Solorivier verwijderd. — Kali-Osso, 8,5 kilometers van de vorige halte, ligt in een zeer bevolkte streek. Het vervoer van reizigers, vooral naar Solo, is op deze halte belangrijk. — Solo, gelegen ten noord-westen van de plaats van dien naam, aan de Peperivier en aan den weg naar Malang-Djiwan, is verwijderd van

Samarang	langs den spoorw.	108,1	kil.	volgens den	afstandsw.	97,7	k.
Willem I	„	„	103,1	„	„	„	„	67,7	„
Djocjokarta	„	„	57,6	„	„	„	„	64,9	„

De derde sectie, Solo-Djocjokarta, heeft een lengte van 57,6 kilometers en is 2 kilometers langer dan de rechte afstand der eindpunten. 53,8 kilometers loopen in rechte richting en 3,8 in bochten van 1000 meters straal. De baan is over 20,8

kilometers horisontaal, heeft over 2,7 kilometers hellingen van 1 op 1000 of minder en over 24,1 van 1 op 1000 tot 1 op 200. Het hoogste punt, gelegen tusschen Tjepper en Klatten, is 63 meter hooger dan Solo, 43 meters hooger dan Djocjo en nog 5 meters verheven boven het hoogste gedeelte van de tweede sectie.

Tot het doorlaten van het water zijn bruggen, duikers enz. gebouwd, die te samen 600 meters opening hebben; daaronder zijn: 1 ijzeren brug van 50 meters, 3 ijzeren bruggen van 30 en 3 van 20 meters, benevens 1 steenen brug van 14 meters, allen met meerdere openingen.

De weg doorsnijdt over 7,7 kilometers dessas en verder geheel goed bebouwde gronden. De stations en halten zijn: Poerwodadi, 2,8 kilometers van het station Solo, nabij den grooten postweg van Solo naar Samarang. — Delangoe, 11,8 kilom. van de vorige halte, bij de suikerfabriek van dien naam, Tjepper, 6,4 kilom. verder, Klatten, 9,2 kilom. van Tjepper, Srowot, 6,8 kilom. voorbij Klatten, allen nabij den postweg van Solo naar Djocjo en landbouw-ondernemingen. — Brambanan, op de grenzen van Solo en Djocjokarta, 5,2 kilom. van Srowot en in de nabijheid van den postweg. — Kalassan, 5,3 kilometers verder, en eindelijk Djocjokarta, 10,1 kilom. van de vorige halte, thans het einde van de lijn en zóó geplaatst dat de spoorweg zonder bezwaar naar Bagelen en de Kadoe doorgetrokken kan worden. Djocjo ligt van

Samarang langs den spoorw. 166 kil. volg. den afstandsw. 115,5 k.
Willem I „ „ „ 167.9 „ „ „ „ 78 „

De vierde sectie, de zijtak, is, door het verplaatsen van het Station Willem I nader bij Ambarawa en door het verleggen van een gedeelte van het tracé, 36,4 kilometer lang geworden, terwijl de rechte afstand tusschen de uiteinden slechts 28 kilom. bedraagt. 20 kilometers loopen in rechte richting, 1,9 in bochten welke met een straal van 1000 of meer meters beschreven zijn, 7,7 in bochten van 1000 tot 300 meters straal, 6,8 in bochten, die een straal hebben van 300 tot 250 meters. Van de baan is 8,7 kilometer horisontaal, terwijl 7,3 kilom. hellingen hebben van $\frac{1}{1000}$ en minder, 3,7 van $\frac{1}{1000}$ tot $\frac{1}{500}$, 11,8 van $\frac{1}{500}$ tot $\frac{1}{400}$, 4,9 van $\frac{1}{400}$ tot $\frac{1}{385}$. Hieronder zijn 1,2 kilom. tegenhellingen van $\frac{1}{500}$ tot $\frac{1}{400}$. Het hoogste punt is gelegen tusschen Bringin en Toentang, 448 meters boven Kedoeng-Djati en 10 meters boven Willem I.

Het grondverzet op deze sectie is aanzienlijk geweest, doch zijn groote kunstwerken vermeden geworden. De opening der bruggen en duikers is te samen 200 meters lang. De grootste bruggen zijn die over de Toentang, bij de halten Tempoeran en Toentang met overspanningen van 28 en 20 meters.

De stations en halten zijn: Tempoeran, 6,9 kilometers van het begin, aan de samenvloeing van de Toentang en de Sintjojo. — Gogodalm, 7,8 kilom. verder, in een goed bebouwde streek en aan den weg naar Salatiga. — Bringin, 5,4 kilom. van laatstgenoemde halte, door een goeden rijweg van 8 kilometers lengte met Salatiga verbonden. — Toentang, 9,9 kilom. voorbij Bringin aan den grooten postweg van Samarang naar Solo en Willem I, 6,4 kilom. van Toentang, tusschen de vesting van dien naam en Ambarawa, nabij den postweg van Samarang naar Magelan. Dit station ligt van dat te Samarang over den spoorweg 70,6 kilom.; volgens den afstandswijzer is de afstand tusschen Ambarawa en Samarang 37,5.

De spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden en Willem I is, uitgenomen de gebouwen, aangelegd volgens de type der groote spoorwegen, bijvoorbeeld als die van den Staat in Nederland. Hij is onteigend voor dubbel spoor, doch de aardebaan is voor enkel spoor, maar breed aangelegd. De spoorstaven zijn zwaar op de hoofdlijn 37 kilogram en op de berglijn gedeeltelijk 42 kilogram per strekkende meter; de dwarsliggers zijn nu bijna allen van djati- of ijzerhout. De gebouwen zijn veel eenvoudiger en van ligtere samenstelling, overeenkomstig de behoefte van het klimaat.

Om de aardebaan te maken zijn ruim 7,6 millioen kubieke meters, dat is 37,600 kubieke meters per kilometer, verplaatst moeten worden. De kunstwerken hebben 148,000 kubieke meter of 730 kubieke meter per kilometer aan metselwerk, en 1300 ton ijzer voor den bovenbouw der bruggen gevorderd. Meer dan de helft van het grondverzet heeft plaats gehad op den zijtak, een zesde van de lengte van den spoorweg. De kunstwerken daar waren echter niet grooter of moeielijker in de uitvoering dan op de hoofdlijn.

Het geheele werk is tot het begin van 1870 gebouwd onder het toezicht van den hoofdingenieur de Bordes en daarna onder dat van den heer Maarschalk. Onder hen waren met de uitvoering belast: van de vierde sectie, de berglijn, de ingenieur van

Deventer en, na diens vertrek in april 1869, de ingenieur P. I. Eussen. Op deze sectie waren verder werkzaam voor korteren of langeren tijd de ingenieur Meiners, de adjunct-ingenieur Fischer en de bouwkundige Coentse. — Van de eerste sectie, voor het eerste gedeelte, de adjunct-ingenieur Hoffman en voor het tweede gedeelte de ingenieur F. H. Eussen. — Van de tweede sectie, laatstgenoemde ingenieur. Onder dezen waren er werkzaam zijn broeder P. I. Eussen en de ingenieur Derx, die later ook belast is geweest met de uitvoering van de derde sectie. Onder deze ingenieurs werden de werken uitgevoerd door eleveingenieurs, opzichters van verschillende klassen en bouwkundigen. Eenige daarvan kwamen uit Nederland, de meeste waren in Indië aangenomen. Niettegenstaande het vele en zware werken en de groote ontberingen in een vreemd klimaat, zijn slechts twee technische beambten gedurende den bouw overleden. Alleen de uitstekende leiding van den chef, de buitengewone ijver en de kunde van het personeel hebben het mogelijk gemaakt, met zoo klein aantal ingenieurs zulke kolossale werken uit te voeren.

De arbeiders waren nagenoeg allen Javanen en zonder uitzondering vrijwilligers. Het aantal dat zich aanbood was zeer veranderlijk en hing af van den tijd van het jaar, de plaats waar gewerkt moest worden, den aard van het werk, de weersgesteldheid en dikwijls van den persoon onder wien zij gesteld waren. Het grootste aantal te gelijk werkzaam is geweest acht tot negen duizend. Bijna alle arbeiders waren koelies of landlieden, waaruit echter langzamerhand vele goede ambachtslieden en vaste werklieden gevormd zijn. Het gebrek aan goede werklieden in den beginne en de ongelijke opkomst der arbeiders heeft de taak zeer verzwaard. Een proef met aangevoerde Chinezen heeft geen voldoende uitkomsten gegeven en veel geld gekost.

De eerste spa werd in den grond gestoken te Samarang den 27 juni 1864. Den 10 augustus 1867 werden de eerste 25 kilometers van de eerste sectie en den 19 juli 1868 werd de geheele sectie in exploitatie gebracht. De bouw van de tweede sectie werd aangevangen in februari 1866 en geëindigd in het begin van 1870. Den 10 februari van dat jaar werd zij voor het publiek verkeer opengesteld. De derde sectie, waaraan begonnen is in juni 1868 was den 10 juni 1871 in exploitatie. De bouw van de vierde sectie vorderde bijna 9 jaren, namelijk van het begin van 1864 tot het begin van 1873. Het zou onjuist zijn voor den

duur van den bouw aan te nemen den tijd verloopen tusschen den aanvang van het werk en het in exploitatie brengen van den weg. Het eerste gedeelte van de eerste sectie was reeds lang gereed, doch moest de exploitatie uitgesteld worden uit gebrek aan rollend materieel. Veelmalen werd de bouw afgebroken of vertraagd, omdat het werk uit gebrek aan fondsen moest stilstaan of ingekrompen worden.

Op 1 januari 1873 was voor dezen spoorweg, met inbegrip van alle kosten, ook die voor het verkrijgen en overmaken van gelden, uitgegeven ruim 19 millioen gulden, waarvan voor de hoofdlijn 14,2 millioen en den zijtak 4,8 milloen, te verdeelen als volgt:

weg en werken van de hoofdlijn	11,8	mill.,	den zijtak	4,1	mill.
rollend materieel	„	„	„	1,1	„	„	„	0,3	„
kost. voor het kapit. voor de	„	1,3	„	„	„	0,4	„
	14,2	mill.		4,8	mill.

Hierbij moeten gevoegd worden de uitgaven na 1 januari jl. Deze bedragen voor rollend materieel *f* 200,000, waardoor de totale uitgaven worden 1,3 voor de hoofdlijn; voor de voltooing van de vierde sectie *f* 180,00 , hetgeen de uitgaven van weg en werken van den zijtak brengt op 4,2 millioen. De uitgaven zullen dan zijn per kilometer:

voor den weg en verdere werken
van de hoofdlijn *f* 71.200, den zijtak *f* 119,000;
voor den weg tot exploitatie gereed
van de hoofdlijn *f* 79,200, den zijtak *f* 127,000;
en het totaal der uitgaven bedraagt
van de hoofdlijn *f* 86.900, den zijtak *f* 138,800.

De geheele spoorweg kost derhalve *f* 96,100 per kilometer, waronder *f* 8,000 aan rollend materieel en *f* 8,400 of 9 pCt. voor de kosten van het benoodigde kapitaal.

Niet minder belangwekkend zijn de mededeelingen der Maatschappij omtrent de lijn Batavia-Buitenzorg. Hoewel voor den aanleg van die lijn reeds in 1864 concessie was verleend en in 1865 de plannen opgemaakt en goedgekeurd waren, is echte. de bouw niet voor 1869 aangevangen. Den 15 october van dat jaar werd de eerste spade in den grond gestoken. De bouw werd zeer vertraagd door de moeite om in het bezit van de

noodige gronden te geraken. Tengevolge daarvan konden niet voor den 15 september 1871 de eerste 9 kilometers in exploitatie worden gebracht, en was de geheele lijn eerst in het laatst van 1872 voltooid. Zij is den 31 januari 1873 tot Buitenzorg voor het algemeen verkeer opengesteld.

De weg is van het station Batavia tot dat te Buitenzorg 55,1 kilometers lang en heeft twee zijtakjes, een naar de kleine Boom bij Batavia ter lengte van 2,2 kilometers en een tweede bij Meester Cornelis van 1,1 kilometer, waardoor de spoorweg een totale lengte van 58,4 kilometers heeft.

Het station Batavia is gelegen achter het zoogenaamde stadhuis in het midden der stad, en aan een kanaal waar de zeeprauwen kunnen laden en lossen. Door een zijtak is de weg bovendien verbonden met het havenkanaal, waaraan de halte Kleine Boom ligt op 3,3 kilometers afstand van het station Batavia. In de bovenstad zijn twee halten: de noordelijkste, nabij het fort en niet ver van het paleis van den gouverneur-generaal, Noordwijk genaamd, 4,5 kilometers van het station Batavia en 5,6 kilometers van de kleine Boom: de andere, Koningsplein genaamd, ten zuiden van het groote plein van dien naam, 1,7 kilometer van de vorige halte. 5,7 kilometers verder ligt aan een zijtakje het station Meester Cornelis, het eindpunt van de woningen der Europeesche bevolking van Batavia en daarom ook het eindpunt van de lijn waar de dienst door omnibustreinen wordt verricht. Te Meester Cornelis is het depôt voor het materieel en zijn de reparatiewinkels, bureaux en magazijnen.

De volgende halten zijn: Passer Mingo, 8,8 kilom. van Meester Cornelis, Lenteng Agong, 5,4 kilom., Pondok Tjina, 4,4 kilom., Depok, 4,3 kilom., Tjitajang, 5,1 kilom., Bodjong Gedeh, 5,3 kilom., Tjileboet, 4,3 kilom., telkens van de vorengenoemde verwijderd en gelegen meer of min nabij de groote particuliere landgoederen. Eindelijk het station Buitenzorg, 7,7 kilometers van Tjileboet aan een dwarsweg, niet ver verwijderd van en leidende naar den grooten postweg waar die de gemeente doorsnijdt.

De weg ligt, behalve in Batavia, op den linkeroever van de Tjiliwong en volgt daarvan den loop. 38,7 kilometers heeft een rechte richting, 14 kilometers bestaan uit bochten, beschreven met stralen van 1000 meters of meer, en 5,7 kilometers uit bochten waarvan de straal minder bedraagt dan 1000 meters,

waaronder een van 400 meter de kleinste is. De afstand tusschen Batavia en Buitenzorg, langs den spoorweg 55,1 kilometers, is, volgens den afstandswijzer 58,5 kilometers.

De weg is van Batavia af al meer en meer klimmend naar Buitenzorg, zoodat de grootste helling

tot Meester Cornelis is . . .	1	op	250
„ mijlpaal 20	1	„	200
„ „ 27	1	„	150
„ „ 50	1	„	100

terwijl de laatste 5 kilometers bijna geheel een helling van 1 op 80 hebben. 22 kilometers zijn horizontaal; 15,1 kilom. hebben hellingen van 1 op 200 of minder, 16,5 kilom. van 1 op 200 tot 1 op 100, en 4,8 kilom. een helling van 1 op 80.

De opening van de bruggen, duikers, buizen en andere kunstwerken tot het doorlaten van het water is 200 meters. De grootste brug, van 20 meters spanning, ligt in de stad over de stads buitengracht.

De baan en de kunstwerken zijn aangelegd voor enkel spoor. De spoorwijdte bedraagt $3^1/_2$ Engelsche voet of 1.067 meter, en de spoorstaven, naar het stelsel van Vignola, hebben een gewicht van 25 kilogram per strekkende meter.

De weg is, onder de leiding van den heer Maarschalk, gebouwd door den ingenieur Meiners, dezelfde die vroeger werkzaam was op de vierde sectie van de lijn Samarang-Vorstenlanden.

Voor den bouw van dezen weg werd afgezonderd *f* 4 millioen of *f* 68,500 per kilometer. Hiervan is uitgegeven voor het verkrijgen van het geld *f* 5,900, ruim 8 pCt., voor den bouw tot 1 januari 1873 *f* 43,600, en voor het rollend materieel tot dien zelfden datum *f* 5,000 per kilometer, te samen een uitgaaf van *f* 54,500 per kilometer of, bij een weglengte van 58,4 kilometers, nagenoeg *f* 3,2 millioen. Hierbij moeten echter gevoegd worden de uitgaven na 1 januari 1873, te weten: die voor vermeerdering van materieel ad *f* 2,200 per kilometer, en voor den weg en werken, waaraan, hoewel de lijn reeds in exploitatie is, nog een en ander te doen is. Stel dit op *f* 1,500 per kilometer, dan krijgt men voor de kosten per kilometer

voor den bouw van den weg	*f* 45,100
„ rollend materieel	„ 7,200
„ onkosten op het benoodigde kapitaal .	„ 5,900
	f 58,200

Uit de feiten, die voorafgaan, meenen wij eenige gevolgtrekkingen te kunnen maken. Het blijkt, dat in Indië de spoorwegen voor minder geld kunnen gebouwd worden dan de sommen die daarvoor in Europa besteed zijn en worden. Immers, men kan als zeker stellen, dat een werk, zoo als dat van Samarang-Vorstenlanden, in Europa niet *f* 79,200, maar *f* 90,000 per kilometer; en de berglijn niet *f* 127,000, maar *f* 150,000 per kilometer zou gekost hebben, en in 't geheel met inbegrip van alle kosten van rollend materieel, kapitaal enz., de respectieve cijfers in Europa en in Indië waarschijnlijk zouden zijn: *f* 100,000 en *f* 200,000 tegen *f* 86,900 en 138,800. Daarbij komt dat de vergelijking nog niet eens zuiver ten gunste van Indië kan gemaakt worden. Immers de uitgaven voor kapitaal, 9 pCt., zijn buitensporig hoog en zullen voor volgende lijnen minder zijn, wanneer door volledige rentewaarborg het publiek meer geneigdheid zal betoonen tot deelneming. Op de uitgaven drukt mede de herhaalde geldnood der maatschappij, waardoor de werken nu en dan ingekrompen en zelfs gestaakt moesten worden. Had men steeds zoo veel slechts mogelijk kunnen doorwerken, niet alleen zouden de lijnen spoediger geheel gereed zijn gekomen; maar er zou minder zijn uitgegeven voor werken, die in ééns uitgevoerd konden worden en, door het spoediger exploiteeren van gedeelten van den spoorweg, zouden meer winsten van die partiëele exploitatie ten bate der uitvoering zijn gekomen.

De voorname oorzaken van den betrekkelijk goedkooper aanleg schijnen, behalve het betrachten van zuinigheid door de ingenieurs, die voor een particuliere maatschappij werken, het eenvoudiger inrichten der stations en halten, het vermijden van noodelooze sieraden aan kunstwerken, de lagere arbeidsloonen der arbeiders en het bouwen zooveel mogelijk met minder kostbare materialen welke het land oplevert.

Uit de vele verbeteringen, vooral ten doel hebbende om het water bij hooge vloeden beteren afloop te geven, die in het jaar 1872 op de lijnen Samarang-Vorstenlanden werden aangebracht, zou men misschien geneigd zijn af te leiden, dat de ingenieurs wel wat te veel hebben toegegeven aan de eischen der zuinigheid. Men dient echter in het oog te houden, dat de zware regens, welke in januari en in het begin van maart 1872 op Java zijn gevallen, en de watervloeden die daarvan het gevolg waren, waardoor de schade aan de werken werd veroorzaakt, een zeer bui-

tengewoon karakter hadden en sints menschengeheugen zich niet in die mate hebben doen gevoelen. Het is daaruit reeds voldoende te verklaren, dat de vloed nabij Samarang een der landhoofden van een brug en op den zijtak een geheele brug wegsloeg. De voornaamste verbeteringen dientengevolge aan de kunstwerken aangebracht zijn: De opening van een brug bij mijlpaal 2 werd van 5 op 10 meters gebracht; bij mijlpaal 15 werd een ijzeren buis vervangen door een brug van 4 meters; bij mijlpaal 46 werd een nieuwe brug gemaakt van 3 meters wijdte; de opening van de brug bij mijlpaal 54 werd 5 meters vergroot; bij mijlpaal 55 werd een ijzeren buis vervangen door een brug van 3 meters; de pijler in de rivier Poesoer werd weggebroken, waardoor de brug een opening van 16 meters verkreeg; aan de weggeslagen brug op den zijtak werd bij de vernieuwing een opening van 4 in plaats van 3 meters gegeven; de landhoofden der groote brug over de Toentang bij Kedoeng-Djati werden beter voorzien en door steentortingen tegen ontgronding beveiligd. Ongetwijfeld, indien alle kunstwerken op grooter schaal van den aanvang af aangelegd waren geworden, zouden de meeste van die verbeteringen waarschijnlijk onnoodig zijn geweest; doch hoeveel kapitaal meer zou aldus veelzins noodeloos zijn verwerkt en nog zou niemand durven verzekeren dat alsdan de werken absoluut tegen alle eventualiteiten zouden gewaarborgd zijn geweest en buitengewone vloeden geen nadeeligen invloed hoegenaamd zouden uitgeoefend hebben. Immers, bij de duurst gebouwde spoorwegen, blijft er nog steeds na de opening der lijnen veel te verbeteren. De Nederlandsche Staatsspoorwegen maken op dien regel geen andere uitzondering dan dat er nog meer te beredderen valt dan bij goed gedirigeerde spoorwegwerken van particuliere maatschappijen.

De eenvoudige inrichting der stations en halten kan niet zoo zeer de ingenieurs als een verdienste aangerekend, dan wel als een natuurlijk gevolg van het milde klimaat van Java aangemerkt worden. Het zou loutere dwaasheid zijn geweest in het land der luchtige en lichte pendoppos zware gebouwen van graniet en ijzer te plaatsen om de wachtende reizigers in benauwde, samengeperste, bedorven lucht te pressen, terwijl uit den aard der zaak een eenvoudig afdak tegen de zonnehitte voldoende wordt geacht door de meest op hun gemak gestelde Europeanen.

Hoezeer de inlandsche werklieden voor Javanen goed werden

betaald, blijven hun eischen nog ver beneden die hunner lotgenooten in Europa en het verschil van den prijs der materialen die hier en ginds aangekocht worden wordt met den dag aanzienlijker in het nadeel van Europa.

Het zich behelpen met de bouwstoffen, welke Java oplevert is gebleken niet alleen goedkooper, maar ook doelmatiger te zijn. A priori kan men aannemen, dat de eigen bouwstoffen van een land tevens het best bestand zijn tegen de invloeden van het klimaat van dat land. De spoorwegbouw op Java heeft deze theorie praktisch bevestigd. Aanvankelijk had men, onder anderen, van hier gecreosoteerde dwarsleggers van greenen hout uitgezonden. Men is verplicht geweest ze al zeer spoedig te vervangen door djati- en ijzerhouten dwarsleggers, waarvan de tijd van duur twee en driemaal langer mag gesteld worden en dus goedkooper uitvallen, ook indien de greenen uit Europa tegen eenigzins minder prijzen te verkrijgen zouden zijn. Veel is gewerkt met natuurlijke steenen die de rivieren en de groeven van Midden-Java opleveren. Zij waren om niet te bekomen en doen dezelfde, zoo niet betere diensten dan de materialen op welke, behalve hoogere transportkosten, nog de winsten aan de eigenaren uit te keeren, drukken.

Deze en andere omstandigheden werken in 't algemeen gunstig voor den spoorwegbouw in Indië. Wanneer men echter de twee typen vergelijkt, volgens welke gebouwd is, dan valt het niet tegen te spreken dat de kleinere, van Batavia-Buitenzorg, nog veel gunstiger uitvalt. Wij zijn altijd van meening geweest, dat de goedkoope aanleg met het smalle spoor van 1.06 meter ongunstig gecompenseerd wordt door duurdere exploitatie en betrekkelijk meerdere onderhoudskosten en dat die nadeelen klimmen in verhouding tot de vermeerdering van het vertier. Wij hebben nog geen reden om die meening te wijzigen; doch wij erkennen gaarne, dat, wil men op Java spoorwegen bouwen die betrekkelijk zeer goedkoop zijn, men slechts de type van Batavia-Buitenzorg heeft na te volgen. Intusschen blijft het wenschelijk de spoorbreedte van Samarang-Vorstenlanden te behouden voor de in Oost- en Midden-Java nog aan te leggen lijnen, die aan dezen spoorweg aansluiten, omdat dit de voorwaarde is van een doorloopend vervoer. Welk besluit hieromtrent worde genomen, steeds zal het een bitter gevoel verwekken, dat men van het kapitaal, door de Javanen opgebracht, in Nederland kostbare

spoorwegen met Cyclopische kunstwerken bouwde, terwijl het zuinigheids-vernuft der overheerschers van Java zich uitputte om de ingezetenen van dat productieve eiland met zoo weinig en zoo min kostbare spoorwegen mogelijk te bedeelen.

Over de exploitatie is het moeielijk reeds nu tot een zekere slotsom te komen. De partiëele exploitatie van Batavia-Buitenzorg, namelijk de omnibus-dienst tusschen Batavia en Meester Cornelis, gaf bepaald ongunstige resultaten. Er werd meer uitgegeven dan ontvangen voor de aanvankelijk 14, later 18 dagelijks loopende treinen. Het is noodig minstens de exploitatie van de geheele lijn gedurende een tweejarig tijdvak te kennen vóór men eenigzins kan oordeelen over het vertier op die lijn.

Van de gemiddeld in 1872 geëxploiteerde 175 kilometers van Samarang-Vorstenlanden waren de uitkomsten niet ongunstig. Ontvangen werd *f* 1,225,083, of *f* 7000 per jaar en per kilometer en *f* 19.13 per dag en per kilometer. De uitgaven bedroegen *f* 689,482, of *f* 3939.90 per jaar en per kilometer en *f* 10.76 per dag en per kilometer. Onder de uitgaven komen nog voor onderhoud van weg en werken *f* 251,083. Die som, reeds minder dan het vorige jaar, zal waarschijnlijk van lieverlede nog belangrijk inkrimpen. De winst bedraagt thans 43.7 pCt. van de bruto ontvangst; daarvan verslinden de kosten van onderhoud ruim 20 pCt., zoodat men een gunstiger verhouding tusschen bruto en netto opbrengst mag te gemoet zien.

Onder de cijfers der afgevoerde producten komen voor: 13,773 ton of ongeveer 225,000 picols suiker, 7,235 ton of bijna 120,000 picols koffie, 341 ton indigo, 340 ton tabak, 2 ton thee, 1,619 ton rijst, 6,432 ton brandhout; en onder die der opgevoerde producten 1,803 ton gezouten visch en 1,162 ton zout. Te recht constateert de Maatschappij, dat het Indische publiek in het spoorweggebied nu ongeveer 40 pCt. minder betaalt voor het goederenvervoer, dat de bezittingen in de Vorstenlanden reeds veel in waarde zijn gestegen, het verkeer tusschen de verschillende plaatsen gemakkelijk en de welvaart van een ieder vermeerderd is. Dat de inlandsche bevolking niet het minst wordt gebaat door de spoorwegen, bewijst het personen-vervoer. Daarvan bedraagt de 3de klasse niet minder dan 94.2 pCt. op de lijnen

van Samarang-Vorstenlanden, terwijl het nog 70.5 pCt. is bij Batavia, waar de meeste Europeanen zijn gevestigd. Trouwens, de inlanders moeten de spoorwegen productief maken, een resultaat dat zelfs met een nog aanzienlijke uitbreiding der Europeesche nijverheid en een groote vermeerdering van het getal Europeanen, niet uitsluitend te verkrijgen zou wezen. Ook in het belang der spoorwegen is het dus wenschelijk, dat de welvaart der inlanders zoo veel mogelijk worde verhoogd.

Merkwaardig is de bijna tienjarige werking na te gaan van de aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij verleende rente-garantie. De voorschotten tot betaling of garantie van renten hebben bedragen, en zijn daarna weder terug betaald uit de renten, gekweekt met de aanvankelijk overtollige gelden en uit de winst van de exploitatie, als volgt:

	Voorschotten.	Terug betaald.
1864 . . .	*f* 78,750.—	*f* 49,045.86
1865 . . .	„ 116,212.87½	„ 28,226.10
1866 . . .	„ 178,059.37	„ 49,219.43½
1867 . . .	„ 261,414.65	„ 33,580.82½
1868 . . .	„ 387,579.65	
1869 . . .	„ 625,821.15½	„ 4,364.83
1870 . . .	„ 765,000.—	„ 244,534.13
1871 . . .	„ 765,000.—	„ 88,634,35
1872 . . .	„ 765,000.—	„ 106,164.53½
	f 3,942,837.70	*f* 603,770.06½

f 3,339,067.63½ is het bedrag van het renteloos voorschot op 31 december 1872 of over 9 jaar uitmakende een gemiddeld jaarlijksch voorschot van *f* 371,007.51½ of nog geen 2⅕ pCt. van het kapitaal à *f* 17 millioen, waarover de garantie loopt. Onder de terug betaalde gelden is slechts *f* 49,980.71½ uit de winst op de exploitatie, daar tot 1 october 1871 die winsten gebracht werden ten bate van den aanleg.

Niets doet sprekender de voordeelen uitkomen, welke spoorweg-aanleg door particuliere maatschappijen met rentegarantie boven aanleg van Staatswege uit het oogpunt van algemeen Staatsbelang aanbiedt. Ongetwijfeld zouden, bij Staatsaanleg, be-

halve de vele beslommeringen welke het negocieren van kapitaal, de benoemingen van personeel, de contrôle over de werken, het gouvernement moeten berokkenen, de offers door de schatkist te dragen oneindig hooger opgevoerd zijn geworden, terwijl thans 260 kilometers spoorwegen in volle exploitatie zijn gekomen met een jaarlijksch voorschot van gemiddeld nog geen *f* 400,000, voorschotten die van lieverlede verminderen en reeds eenige maanden na de uitkeering gedeeltelijk, later integraal in de schatkist terugvloeien. Met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij heeft de Staat zelfs zijn belang al te eenzijdig en te schriel behartigd. Immers, elke nadere hulp van gouvernementswege ging gepaard met nieuwe offers van de zijde der aandeelhouders. Deze genoten over de door hen gestorte gelden tot 15 januari 1869 een rente van $4^1/_2$ pCt. 's jaars, van dien tijd tot 15 juli 1870 een rente van 2.7 pCt. en later niets. De rentegarantie zal nog langen tijd worden geabsorbeerd voor de rentebetaling en aflossing der verschillende leeningen, zoodat de aandeelhouders geen ander verschiet hebben dan de eventuëele winsten der lijn Batavia-Buitenzorg. Het bedrag van de garantie voor Samarang-Vorstenlanden loopt slechts tegen $4^1/_2$ pCt. over *f* 17 millioen. De weg heeft ruim *f* 2 millioen meer gekost. Het zou daarom allezins billijk zijn indien zij voor het bedrag van dat meerdere werd verhoogd. Niet alleen billijk, maar voor de toekomstige spoorwegen, zou een dergelijke verhooging het gunstigste effect hebben. Thans heeft het wedervaren der aandeelhouders van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij het wantrouwen voor Indische spoorwegen in hooge mate opgewekt. Men zal daarvoor geen geld bekomen dan tegen bezwarende voorwaarden. Weet men, integendeel, dat men gerust met den Nederlandschen Staat in zee kan gaan en hij, bij slot van rekening, degenen die voor zijn ondernemingen hun kapitaal veil hebben, nimmer in den steek laat, dan zal de stemming williger worden en zal men betrekkelijk gunstige voorwaarden kunnen bedingen voor de nog op Java te bouwen spoorwegen.

Wat ons de eerste Javasche spoorwegen geleerd hebben is dus alles behalve ontmoedigend. Spoorwegen zijn in Indië door particulieren betrekkelijk spoedig en goedkoop te bouwen, spoediger en goedkooper dan bij Staatsaanleg. Bij voldoende rentegarantie zijn de kosten nog belangrijk te verminderen en valt de tijd van aanleg aanmerkelijk te verminderen. Eindelijk moet

nog op een hinderlijk bezwaar worden gewezen: de vertraging die de werken ondergaan door de voorafgaande formaliteiten bij rechtsgedingen over onteigeningen. Voornamelijk in Indië, waar dikwerf de eigenaren van perceelen niet te vinden zijn, is het zaak te bepalen, dat het deponeeren van een som ter waarde van het geschatte pand, erf of perceel voldoende is om daarover de volle beschikking te bekomen voor het werk, dat door den gouverneur-generaal ten algemeenen nutte is verklaard.

Wanneer van de nu verkregen ondervinding de juiste partij wordt getrokken, zal de verdere spoorwegaanleg op Java in 't bijzonder en in Indië in 't algemeen met onverhoopt succes kunnen worden doorgezet en zal men eenigzins kunnen inhalen hetgeen in de laatste jaren in dit opzicht werd verzuimd. Het is te hopen dat dan ook de Indische spoorwegen zullen ophouden als stormrammen voor politieke doeleinden dienst te doen en dat de Nederlandsche Staatspartijen genoeg gezond verstand zullen hebben om er slechts in te zien wat zij werkelijk zijn: een der krachtigste middelen om lang verwaarloosde gewesten de sociale en economische ontwikkeling te schenken, waarop zij zoo ruimschoots aanspraak mogen maken.

Δ

BOEKAANKONDIGING.

Uit de loopbaan van een Nederlandsch-Indisch ambtenaar, door C. C. L. van Coeverden, oud-resident der Padangsche bovenlanden. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1873.

Het is een uitmuntende gedachte van den schrijver van dit werk geweest een overzicht van zijn carrière in Indië voor het publiek te schrijven. Vele Indische ambtenaren in ruste zouden over menig punt van den Archipel licht kunnen verspreiden indien zij, gelijk de heer van Coeverden thans doet, eenvoudig verhaalden wat zij in den Archipel gezien en gedaan hebben. De autobiographische vorm moet daarvoor geen beletsel zijn. Zonder een held te zijn, die zijn commentaren aan het nageslacht meent te moeten nalaten, kan een Indisch ambtenaar gerust zijn loopbaan beschrijven met de zekerheid, dat hij zich boven het alledaagsche verheft. Dit is vooral het geval met de oudere, die nog geen gelegenheid hadden zich als jonge lieden te Leiden en te Delft voor de Indische dienst te bekwamen en bij gevolg daarin opgenomen werden onder min of meer avontureuse omstandigheden.

Dit was mede het geval met den heer van Coeverden. In zijn eerste jeugd, op veertienjarigen leeftijd, moest hij op een handelskantoor gaan werken om reeds toen gedeeltelijk in zijn onderhoud te voorzien. Drie jaren later kreeg hij een aanstelling als scheepsklerk bij de Koninklijke marine en het is als zoodanig dat hij naar Indië zeilde om spoedig bij de burgerlijke dienst te worden geplaatst, waarin hij blijkbaar met een rusteloozen ijver de legio betrekkingen vervulde, welke voor de landsdienaren

daar ginds zijn weggelegd. Hij was achtereenvolgens werkzaam te Amboina, in Bantam, in Palembang, te Muntok (Banka), te Soerabaja, en in de laatste jaren als resident op Sumatra's Westkust.

Dat iemand, die zoovele jaren in zoo verschillende streken van den Archipel, te midden van inlanders van verschillenden aard, taal, gewoonten en mate van beschaving, leefde, belangwekkende bijzonderheden heeft mede te deelen, zal niet ligt betwijfeld worden en zij die zijn werk ter hand nemen zullen er weldra van overtuigd zijn en het niet neêr leggen voor zij het ten einde hebben gebracht. De heer van Coeverden heeft gemeend niet ten onrechte den vorm aan te nemen van causerien waarin hij zijn indrukken over feiten, maatregelen enz. als 't ware bij improvisatie weer geeft, doch die vorm, voor den lezer zeer aangenaam, maakt het den verslaggever moeielijk zoo niet onmogelijk zijn boek te resumeeren. Wij moeten dus de belangstellenden aansporen er zelven kennis mede te maken en ons bepalen enkele wenken van den schrijver te releveeren, waarvan iedereen de strekking kan beseffen.

De heer van Coeverden kwam te Tanara in Bantam aan toen er nog zout voor het gouvernement werd gemaakt. Voor al het werk van dat zoutmaken betaalde het bestuur *f* 6,50 per kojang van 30 picols, die bij verkoop weder tegen *f* 240 werd afgezet. Niet alleen dat de lusten alzoo grootendeels voor den landsheer en de lasten geheel het deel der zoutmakers waren, maar de afrekening met de zoutmakers had slechts plaats bij het sluiten van den aanmaak, zoodat zij verplicht waren voor hun voeding zich in kwade schulden te wikkelen bij Chinezen, en, buitendien, werden de zoutpannen geëxploiteerd zonder dat men acht sloeg op de eigendomsrechten van de bezitters der gronden waarop ze waren aangelegd. De heer van Coeverden herstelde de eigenaars in hun bezit en begon te betalen naar mate het zout bij zekere hoeveelheden werd ingeleverd in de droogloodsen. Hoezeer het loon daarbij nog gering bleef, was het toch genoeg dat ieder zijn zuur verdiende penningen verkreeg om den lust tot werken te prikkelen en de productie te vermeerderen. „Wie nog twijfelde", zegt de heer van Coeverden, „aan lust tot arbeid, geheel vrijen arbeid, had moeten zien hoe daar zonder dwang gewerkt werd; niet alleen door de zoutmakers, ruim 300 in getal, maar ook door de koelis, die van heinde en ver toestroom-

den, om het zout uit de droogloodsen naar de pakhuizen te brengen, en dat in de brandende zonnehitte, die op de onbeschaduwde stranden zoo fel kan wezen."

Ofschoon een oudgast, is blijkbaar de heer van Coeverden geen bewonderaar van de heerediensten. „Gelukkig voor den Nederlander", schrijft hij blz. 79, „dat voor hem de heerlijke diensten (diensten aan den landsheer) tot de verre geschiedenis behooren. Fraaie uitdrukking: belasting in arbeid; maar gij, Nederlander, die den heeredienst voorspreekt, hebt ge u wel eens in de plaats gedacht van den armen inlander, die daartoe gedoemd is? Denkt men, dat de inlander zonder arbeid in zijn nooddruft en die der zijnen voorziet? Hoe vaak roept hem de stem zijner hoofden op het bevel van ons bestuur tot den niet of slecht betaalden arbeid! En wat spreekt men van regeling, voorschriften op papier, maar hoe is de werkelijkheid? Twintig jaren lang ben ik in betrekkingen geweest, die mij als besturend ambtenaar in aanraking brachten met hoofden en bevolking; en ofschoon ik, den druk beseffende, met hart en ziel heb willen trachten, het kwaad te lenigen, hoe weinig vermochten de goede wil en de ijver van een enkelen Europeeschen ambtenaar, niet alleen tegen het inlandsche hoofd, ook hij had het niet altijd in zijn macht, maar tegen het stelsel zelven; en wat zegt contrôle? Hoe die voldoende uit te oefenen? In theorie zegge men wel, wat is het verschil of een zekere som geld betaald wordt, of dat men een zeker getal dagen om niet arbeidt; maar men vergeet, dat een grootere heffing van geld vrij wat gemakkelijker is na te gaan. Moeielijk is het er zich aan te onttrekken. Geld kan ten alle tijde betaald worden, maar de verplichte dienst is aan tijd noch plaats gebonden; niet elke arbeid is even zwaar, en hoe nu tot een gelijke verdeeling te komen? Doch hoe weinig baat het meer hierover te schrijven. Men durft den stier toch niet bij de horens vatten. Afschaffing, algeheele afschaffing is noodig, om den druk weg te nemen."

Zoo als dit van een voormalig ambtenaar te verwachten is, wijst de heer van Coeverden doorloopend op de strekking van genomen en te nemen bestuursmaatregelen. Nu en dan heeft het wel eens den schijn als of de schrijver te uitsluitend heil verwacht van hetgeen van hooger hand wordt bevolen, en intrinsieke ontwikkeling der inlandsche maatschappij door accumulatie van eigen ervaring aan Indië vreemd acht. Toch maken

de meeste zijner betogen den indruk, dat juist de pressie van hooger hand veelzins belemmerend is voor den vooruitgang der inlanders die onder onze heerschappij leven. Hoezeer de schrijver niet aarzelt te wijzen op feilen der Indische regeering, daar waar hij meent die te kunnen aantoonen, kan hij niet anders dan toestemmen, dat zij zich over 't algemeen kenschetst door een humanen en der bevolking toegenegen geest. Maar het oude stelsel overheerscht haar nog te veel op hare beurt. Zoo lang het kosteloos kan geschieden, is men in Indië thans vrijgevig genoeg; maar nauwelijks zijn met het opruimen van de een of andere belemmering geldsommen gemoeid, of men aarzelt door te tasten en men gaat aan het schipperen.

Karakteristiek is in dit opzicht hetgeen de heer van Coeverden verhaalt omtrent de slavernij ter Westkust van Sumatra. Volgens het regeerings-reglement heet de slavernij sedert 1 januari 1860 in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft te zijn. Toch bestaat zij nog zelfs in de gewesten van Sumatra welke onder ons rechtstreeks bestuur staan, en zij bestaat er alleen ter wille van een geldquaestie. De slaveneigenaren hechten niet zoo zeer aan de instelling dan aan de schadevergoeding. Hun vorderingen deswege zijn niet als deugdelijk erkend, omdat verzuimd is de slaven behoorlijk te registreeren, een verzuim dat weder niet door de eigenaren, maar door het bestuur is gepleegd, en aangezien nu het gouvernement ongeneigd blijft, om de somme gelds, de slaven vrij te koopen en van een anderen kant beducht is de ontevredenheid op te wekken door den knoop op andere wijze door te hakken, ziet het eenvoudig door de vingers dat het humane voorschrift van het regeerings-reglement een doode letter blijft.

Evenzoo heeft de heer van Coeverden bij ons de overtuiging versterkt dat kultuur- en heerediensten, de arbeid voor den landsheer, die overal ons bestuur op den voet volgt, niet de meest geschikte middelen zijn om de eigen welvaart der bevolking te vermeerderen noch om haar aan ons bestuur te hechten. Overal waar de heer van Coeverden vindt dat er iets bij de bevolking hapert, blijkt het dat wij onze gewone methode van beschaving in toepassing brengen. Wij richten landsgebouwen op, maken wegen en bruggen, poststations, zorgen voor behoorlijke transportmiddelen en mogen dan met een zekeren trots wijzen op de vele nette zaken die wij tot stand brachten en waarvan vóór

ons in het landschap geen zweem te vinden was; doch vaak vergeten wij, dat al het fraais wat wij aanbrachten zich opgelost heeft in een onvruchtbare groote inspanning voor de bevolking en in een blijvenden druk voor het onderhoud der in ons oog onmisbare inrichtingen. Zeer naïef komt die tegenstelling te voorschijn in hetgeen de heer van Coeverden verhaalt van de bevolking der onafhankelijke Battalanden. Deze in zekeren zin nog primitieve bewoners van Noordelijk Sumatra beseffen volkomen de lichtzijde van ons bestuur: de duurzame orde die wij weten te handhaven, de meerdere veiligheid die het verschaft, de materiëele genietingen die bij ons te vinden zijn; maar, aan den anderen kant, zien zij de schaduwzijde, de heerediensten, niet voorbij en dikwerf, wanneer zij de eene tegen de andere opwegen, verkiezen zij liever hun eigen toestand van anarchie boven ons rustig doch drukkend bestuur of stellen hun toetreding afhankelijk van de voorwaarde, dat zij niet tot verplichte en onbeloonde diensten zullen geroepen worden, waarvan geanexeerde landgenooten hen de bezwaren hebben doen kennen. En het getuigt zeker niet van ingenomenheid met onze wijze van bestuur, dat, zoo als de heer van Coeverden beweert, langs de kust van Natal, die vóór onze komst vrij sterk bevolkt was, de bewoners langsamerhand, soms geheel verdwenen zijn.

Van de onafhankelijke Batta-stammen in Noordwestelijk Sumatra gewagende, komt de schrijver tot deze conlusie: „Wil men, zooals naar mijne meening noodzakelijk zoude wezen, deze landen gaan beheeren, dan deinze men niet terug voor uitgaven, die niet onvruchtbaar zouden blijken te zijn; maar dwinge het volk niet tot kosteloozen of gering betaalden arbeid. Men late, wat noodig is, in geheel vrijen arbeid verrichten, dan spaart men de kosten van een militaire bezetting, die in elk ander geval niet gemist zoude kunnen worden. Beoogt men in de toekomst geheel Sumatra onder ons te brengen, dan is juist dit volkrijke deel van hoog belang, en zoude men van de westnaar de oostkust verder kunnen gaan, en ook toegang tot het noorden krijgen. Heeft men goede wegen aangelegd in het binnenland, dan is het gemakkelijk de stranden te bereiken, en door onze macht van de zeezijde, is het niet mogelijk zich aan ons gezag te onttrekken. Bezit men alleen de stranden, dan kost het binnenwaartsdringen meer opoffering. Cijfers der bevolking, die volkomen vertrouwen verdienen, hebben wij niet; er kan

alleen bij benadering geschat worden; maar dat het binnenland sterk bevolkt is, blijkt uit den toevoer van zout, dat in onze havens wordt aangebracht en grootendeels naar de onafhankelijke landen gaat."

Men kan deze slotsom van den heer van Coeverden algemeen trekken voor alle deelen van den Indischen Archipel. De drukkende lasten, die wij overal op de bevolking leggen ten gerieve van ons meer ontwikkeld bestuur moeten haar veeleer ontmoedigen dan prikkelen tot arbeidzaamheid. Niet als zij voor ons moet werken, maar wanneer men haar behoorlijk betaalt voor de diensten die zij verleend, zal men haar schier overal geneigd vinden om, onder een streng rechtvaardig en ordelievend bestuur, hare krachten te wijden aan den arbeid, die haar welvaart en genot verzekert. Dan ook kan er sprake zijn van hare toegenegenheid te winnen en, voorzeker, behoeft de angstvallige financier zich niet te verontrusten dat een welvarende, aan ons gehechte bevolking van misschien 25 millioenen zielen minder in staat zal wezen in geld op te brengen hetgeen haar thans door verwerpelijke middelen wordt afgetroggeld om de behoeften van het Indische rijk volledig te bestrijden.

Wij nemen hiermede noode afscheid van het werk van den heer van Coeverden, doch niet zonder de opmerking te maken, dat het aanleiding geeft tot nog velerlei belangrijke beschouwingen en het dus allezins aanspraak heeft op den naam van een voor menigeen nuttig boek en dat velen den schrijver dank zijn verschuldigd voor de menigte behartingswaardige wenken, die er in voorkomen.

VARIA.

Volgens onze particuliere berichten uit Indië, is daar vrij algemeen de meening verspreid, dat de expeditie tegen Atchin is mislukt niet door de natuur, zooals de officiëele lezing luidt, maar wegens gemis aan beleid en door het overhaast genomen besluit om, na het invallen van den regen, het oorlogsterrein te verlaten. Trouwens, zeggen onze berichtgevers, gelooft de regeering zelve niet sterk aan het natuurbezwaar, aangezien zij een onderzoek heeft ingesteld en een commissie benoemd om de ware oorzaken van het opbreken der expeditionaire macht op te sporen.

Men meent te weten, dat na eenige zware regenbuien, het weder uitnemend gunstig is geworden vóór Atchin en dat de vier oorlogsbodems, die vóór de rivier van Atchin kruisen, hoegenaamd geen ongemak ondervinden op de reede. Het zou geen de minste moeite kosten om van daar met het strand de meest geregelde gemeenschap te onderhouden. Het weder was zoo helder en zoo kalm, dat men op aanzienlijken afstand duizenden Atchineezen aan het opwerpen van versterkingen kon zien arbeiden.

Tevens is bekend geworden, dat het kamp, waar de troepen zich eenige dagen hebben opgehouden voor het embarkement, een soort van natuurlijke versterking vormde op den top van een diep ravijn, dat de troepen voldoende over de geheele lengte beschermde en slechts aan ieder eind een uitweg aanbood: een die naar de rivier van Atchin leidde, de ander aan het begin van het voetpad langs hetwelk men den kraton kan bereiken. De troepen konden het daar weken en maanden uithouden tegen een tal-

rijken vijand en indien men slechts de medegenomen ammunitie, levensmiddelen en watervoorraad had ontscheept, zou een tijdelijke verbreking der gemeenschap met de reede geen noodlottige gevolgen hebben gehad. Inmiddels zouden dan de versterkingen met den generaal Verspijk zijn aangekomen en zou men de offensieve beweging hebben kunnen hervatten, zelfs in het onwaarschijnlijke geval dat men daarvoor die versterkingen had moeten afwachten.

Men twist veel over de quaestie of onze wapenen al dan niet hun prestige door den ongelukkigen afloop der expeditie hebben verloren; maar dat de leiders der expeditie, na den mislukten aanval tegen de muren van den kraton, hun hoofd kwijt zijn geraakt, is een stelling die weinig tegenspraak meer ontmoet. Als een bewijs hoe roekeloos die aanval is bevolen, wordt beweerd, dat van uit Deli naar de expeditionnaire macht een tolk is gezonden, die vijf-en-twintig jaren in den kraton voor Atchin heeft geleefd en dus met dit zoogenaamde bolwerk bij uitnemenheid bekend was; maar dat van zijn kennis geen de minste partij werd getrokken, althans dat de man nooit ontscheept is en men zijn diensten aan wal niet eens noodig achtte.

De verbittering bij de mindere officieren en de troepen over het besluit om onverrichter zake huiswaarts te keeren, vooral na het vallen van zoo menig hunner kameraden, moet ook zeer groot zijn geweest. Zij hebben desniettemin de gegeven bevelen als trouwe soldaten gehoorzaamd en dit wordt door velen als een veel sprekender bewijs aangevoerd van de uitmuntende discipline die in het Nederlandsch-Indisch leger heerscht dan hun uitnemende houding gedurende de verschillende gevechten, die de evacuatie zijn voorafgegaan.

Wij vermelden in hoofdzaak hetgeen ons uit Indië wordt geschreven en onthouden ons zorgvuldig van elke aanduiding, welke tot hatelijke personaliteiten zou kunnen aanleiding geven. Worden de vermelde bijzonderheden door de nu gehouden enquête bevestigd, dan hebben wij eenigzins het gunstige oordeel te wijzigen dat wij niet aarzelden, in onze mei-aflevering, uit te spreken ook over de leiders der expeditie, op grond van door hun verleden bewezen bekwaamheden en talenten. Eenmaal te meer zou dan blijken dat bekwame en talentvolle mannen nog niet, in alle omstandigheden, geschikte personen zijn om aan het hoofd eener gewaagde onderneming te staan; doch wij waarschuwen

tevens om niet lichtvaardig tot zondebok te maken, mannen wier antecedenten hen tot dus verre met de meeste onderscheiding deed behandelen. Wanneer een regeering de kalme en onpartijdige uitspraak der geschiedenis wil vooruit loopen, trachte zij ten minste zelve de smet te ontgaan de door haar heden vertrouwde dienaren, des anderen daags, ter wille van den volkswaan, met onbillijke hardheid te hebben bejegend.

Wat hiervan zij, de door onze strijders betoonden moed en krijgstucht, blijft buiten kijf. Te recht heeft de burgerij van Batavia en Samarang hen daarvoor een openlijke hulde gebracht en is het te verwachten, dat zij, onder de bevelen van den uitstekenden veldheer van Swieten, niet te vergeefs ten tweeden male het grondgebied van Atchin zullen betreden.

Wat hier over Atchin wordt medegedeeld is getrokken uit het onuitgegeven journaal van Jacob Rijcx van Opmeer; hij was aan boord van de Hollandsche Tuyn, schipper Hendrik Haeck en koopman Jacob Pietersz. van Enkhuizen, in de vloot, onder het opperbevel van den admiraal Wijbrand van Warwyck, op den 17den juni 1602 naar zee gezeild.

Atchin is een mijl landwaarts in gelegen aan een rivier die door de stad loopt; de rivier wordt aan hare monding verdedigd door twee forten, die aan beide oevers zijn gebouwd; behalve deze zijn aan elke zijde van het kasteel nog drie à vier batterijen, die allen wel zijn voorzien van geschut; men berekent dat dit bestaat uit ruim drie honderd zoo heele, dubbelde als halve kardouwen. De rivier kan men met geen schepen bevaren, die dieper gaan dan acht of negen voeten, doch als het in de binnenlanden veel regent, kan men er somtijds in met vijftien of zestien voeten water. Van oliphanten wordt veel gebruik gemaakt om schepen van veertig à vijftig lasten de rivier op- en af te trekken; ze worden gesleept tot op een vlakte of inbogt, waar ze worden gedekt; hier worden ze geladen en zoodra ze weder gereed zijn op de genoemde wijze stroom afwaarts gesleept; dit heeft op de zelfde wijze ook plaats met de galeijen des konings.

Atjih is een open stad, zoodat men er van alle zijden kan in komen; de stad is zeer uitgestrekt, men heeft een uur noodig om ze van het eene einde tot het andere door te gaan. Er wordt veel geschut gegoten, van stukken die aan den mond tot dertien duimen wijdte hebben af, tot kleine zooals bassen, falconetten enz.; ook wordt er veel buskruid gemaakt.

In de stad heeft men veel scholen; ze schrijven van de rechter naar de linkerhand, doch wij verstaan hun schrift niet; ze hebben daar ook een fraaijen tempel. Men zegt dat ze het oude testament wel zoo klaar hebben als wij in ons land. Ze gaan op het veld bidden met de handen omhoog, maar wij verstaan hen niet noch weten wat het beduidt; ze worden besneden. Varkensvleesch willen ze niet eten, wel buffels, koeijen en ossen, ze beschouwen de varkens als hunne doodvijanden.

Uit de stad varen alle morgen wel zestig à zeventig prauwen de rivier af om te gaan visschen; deze zijn uit één boom gehouwen en maar anderhalf voeten wijd; ze zeilen wel drie à vier mijlen in zee en zoo hard dat men het bijna niet zou kunnen gelooven; het zeil dat ze gebruiken wordt van palmboomen vervaardigd. Als er een man van ons volk in eene prauw zat, zou hij er mede omslaan; want dwars over de prauw zijn twee uitleggers gebonden, gelijk als of het twee sparren in ons land waren; op de uiteinden daarvan wordt aan elk eind een dwarslegger gebonden, elke legger is aan het einde schuinsch afgehouwen. Als het nu bij den wind gaat dan komt de lij van de legger op het water, wakkert den wind dan aan, dan loopt een man te loeverd op het uiteinde van de andere legger zitten; ze gaan daarmede door de zee zoo stijf dat men er geen oog op houden kan; nog zijn er vaartuigen die wat grooter zijn, daar ze mede heen en weder varen.

Sumatra is een rijk land aan mineralen; goud en zilver is er ook wel, daar valt ook overschoone peper en zwavel. Atjih wordt door vele vreemden bezocht; er waren op dien tijd wel dertienderlei verschillende natiën van volk en kooplieden. Er waren er van Konstantinopel, van de groote stad Al Cairo, van Aleppo, van het rijk van Sina, van het Roode Meer, van Malakka, uit de Molukken, van Pegu enz. Sommige hunner komen te land, anderen te water, en drijven daar hunnen koophandel, de Turken laden daar mede peper.

De koning van Atjih woont buiten de stad op een huis,

om dat huis leggen drie wallen met drie grachten; als men in het huis komt om met den koning te spreken, zoo gaat men door drie poorten, aan elke poort staat een metalen stuk geschut en een wacht; men mag in persoon tegen den koning niet spreken, maar dit geschiedt door tusschenkomst van een tolk. Men mag hem evenwel zien zitten op zijn zaal, in een gevolg van vijftien à zestien of twintig vrouwen, die voor hem spelen en hem bewaren, want de koning heeft geen manspersonen om zich heen, dit is geen gewoonte; maar hij heeft echter wel zijn raad en zijn overheden zoo als het een koning betaamt.

De tegenwoordige koning is omtrent vijf en twintig jaren koning geweest; hij was vroeger een visscher en „omdat hij kloek was diende hij den koning zoo wel dat deze hem admiraal maakte;" doch, zoo men zegt, heeft hij den vorst vergeven en zich tot koning van het land opgeworpen, hij kreeg den gemeenen man op zijn hand en is nog koning tot op den huidigen dag, doch hij is het tegen den dank van den koning zoon, — want de koning zoon is de rechte erfgenaam van Sumatra. — Hij heeft zijn zoon reeds laten kroonen, die na zijn dood koning zal wezen.

De koning van Atjih is zeer rijk in metalen geschut, ook heeft hij wel zoo veel geslagen goud, dat men daarmede een schip van honderd dertig lasten zou kunnen laten zinken; dit werd ons verhaald door onze kooplieden die het wel hadden gezien.

Te midden van de wederwaardigheden van den Atjehneeschen oorlog, heeft de Indische regeering gemeend haar gemoed weder eens te moeten koelen aan de drukpers. Op grond van art. 45 van het regeerings-reglement, heeft zij den redacteur van de Samarangsche courant, den heer Winckel uit Nederlandsch Indië gebannen en, naar men verhaalt, nog een redacteur van een ander blad met verbanning, alsmede de uitgevers van een paar couranten met de sluiting van hun drukkerij, ingevolge art. 5 van het reglement op de drukwerken, bedreigd.

Zóó humaan de waarschuwing mag heeten dat men eindelijk eens tot de draconische bepalingen van het „gewrocht der duisternis" de toevlucht zou nemen, zóó bar moet de toepassing

van art. 45 van het regeerings-reglement in dit geval geacht worden.

De heer Winckel had zich schuldig gemaakt aan het schrijven en publiceeren van hoogst onwelvoegelijke artikelen over den gouverneur-generaal, doch, niemand, behalve de leden der regeering, zou daarom den schrijver gevaarlijk voor de openbare rust en orde hebben geacht. Terstond na het bekend worden van de bewuste artikelen, protesteerden verschillende organen der Indische pers en een aantal ingezetenen van de hoofdplaatsen tegen de taal van den redacteur der Samarangsche courant, zoodat, om bij de in zake van drukpers banaal geworden vergelijking te blijven, dadelijk, na het toedienen van het gift, het tegengift ruimschoots werd aangebracht, en de Indische regeering volkomen haar waardigheid zou hebben opgehouden door den ongelukkig geïnspireerden dagbladschrijver eenvoudig te ignoreeren, in plaats van hem de kroon der drukpers-martelaars op het hoofd te drukken.

Ook indien de regeering dacht zich niet grootmoedig te kunnen betoonen, had zij ten minste aan het recht zijn loop moeten laten. Nooit heeft het publiek het begrip gedeeld, dat uitgezette schrijvers van opgewonden dagbladartikelen daarom gevaarlijk waren voor de openbare rust en orde; en voorzeker zal het dit thans minder dan ooit doen. Wilde dus de regeering een zekeren toon van publieke schrijverijen breidelen, zij had eenvoudig een vervolging in te stellen volgens art. 23 van het drukpers-reglement, dat verbiedt 's Konings vertegenwoordiger in Nederlandsch Indië te smaden en waakt tegen aanranding van de waardigheid van zijn gezag. Aan het recht zou dan zijn natuurlijken loop zijn gelaten. Men zou een dergelijke vervolging alles behalve liberaal hebben kunnen vinden; maar niemand zou in de verste verte hebben durven onderstellen, dat de regeering aan steeds willekeurige verbanningen de voorkeur geeft boven de heerschappij der wet.

Hoezeer de artikelen van den heer Winckel algemeene afkeuring hebben ondervonden en de gouverneur-generaal Loudon zeer hoog wordt geacht, is men toch niet ingenomen met den maatregel door hem tegen den redacteur van de Samarangsche Courant uitgevaardigd. Men ziet er slechts in een misgreep en men betreurt het, dat meer gedacht wordt aan daden, die van een pouvoir fort getuigen dan aan maatregelen, welke het

uitvloeisel zijn van een pouvoir intelligent, de eenige welke, in den stand der tegenwoordige Indische samenleving, aanspraak kan maken op hare onverdeelde sympathie.

Batavia, 21 mei 1873. J. C.

Aan de redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

MIJNE HEEREN,

Tot de hoedanigheden der Nederlandsche pers, hoe verdienstelijk ook in andere opzichten, behoort geenszins grondige kennis van vreemde landen en van de staatkunde van vreemde gouvernementen. In vorige eeuwen, toen de Nederlanders groote kooplieden waren en ons vaderland een geducht figuur maakte op het wereldtooneel, was men misschien nergens zóó ervaren in den voorheen zoo moeielijk te verkennen doolhof der buitenlandsche politiek en wist men zóó juist de drijfveren uit te vorschen van vorsten en staatslieden, wier handelingen van invloed moesten geacht worden op den loop der gebeurtenissen.

Sedert Nederland opgehouden heeft een rol te hebben in de staatkunde van Europa, is de lust om zich op de hoogte te stellen van de ontwikkeling der vreemde staten van lieverlede uitgedoofd. Men stelt in 't algemeen geen belang meer in de buitenlandsche politiek en zelfs gaan de eischen van ons publiek niet eens tot het vergen van volledige inlichtingen, die kunnen leiden tot beoordeeling van de meerdere of mindere soliditeit der uitheemsche effecten, waarmede nu en dan onze Beurs wordt overstroomd. Zoo als ons publiek is, is de pers. Zij beijvert zich te geven wat in den smaak valt harer lezers en mag zij, nog meer dan de landsregeering, genoemd worden, de trouwe spiegel van de natie die haar inspireert.

Wanneer dan ook bij uitzondering of bij toeval, in de kolommen onzer couranten eens geredeneerd wordt over den een of anderen buitenlandschen Staat, kan men zeker wezen dat de

redeneering fout is en de steller deerlijk de plank mis slaat. Dikwerf las ik, onder anderen, beschouwingen over Noord-Amerika, die ieder verstandig Amerikaan, zoo zij onder zijn oogen kwamen, voorzeker zouden doen glimlachen. Onlangs nog, in een der in onze hoofdstad uitkomende bladen, tusschen een vertoog over de quaestie van Atjeh, — waaromtrent ik het stilzwijgen bewaar, omdat ik die zaak niet kan beoordeelen en ongaarne spreek van dingen die ik niet ken — trof mij de volgende phraseologie:

„De avontuurlijke politiek van de Vereenigde Staten is bekend „en men weet dat de echte Amerikaan alles, zelfs zijn handel, „zijn zendingswerk en colportage aan de staatkundige grootheid „van zijn land dienstbaar maakt. De handelsagenten der Unie „staan te dien opzichte in niet te besten reuk. Maar al te dik„wijls bleek bij dien handel ook „annexeerbaar land" onder de „artikelen van hun gading te zijn. Een te ernstiger gevaar wijl „de Unie zich, krachtens het democratisch karakter van de re„geering te Washington, weinig pleegt te bekommeren over „strenge diplomatische vormen."

Zooveel woorden, zooveel onzin. Aan een zesjarig verblijf in Noord-Amerika, waardoor ik ruimschoots de gelegenheid had de denkbeelden van verschillende regeeringspersonen, open en rondborstig te vernemen, vermeen ik het recht te ontleenen op zulk een stelligen toon te spreken. Niets is, inderdaad, minder avontuurlijk, niets is eenvoudiger dan de politiek der Vereenigde Staten, en het ware te wenschen, dat nergens, in en buiten Europa, een andere staatkunde gevolgd werd. Het is de politiek van vredelievende ontwikkeling in den hoogsten graad, gepaard met eenvoudige vormen, die ijdele étiquette versmaadt en, wars van diplomatieke slenters, de zaak waarom het te doen is, bestendig op den voorgrond stelt.

Het is waar, dat de Amerikanen, schier zonder onderscheid, hoogelijk ingenomen zijn met de grootheid van hun vaderland; maar dat zij die zoeken op de wijze van eerzuchtige Europeesche vorsten en staatslieden, in oorlogen met en veroveringen op hun buren, is een volkomen dwaling. Niemand is meer tegen veroveringen gestemd dan de Amerikaansche staatslieden. Zij begrijpen te goed, dat juist het annexeeren van vreemd grondgebied, de Unie zou voeren tot een overspanning van haar krachten, en dat het beheer over een te groot, uiteenliggend gebied, de oorzaak

zou kunnen worden van de uiteenspatting van de merkwaardige vereeniging, die hare kracht vormt. Het streven is niet om kapitalen en menschen uit de Unie naar ver verwijderde dreven af te leiden; maar integendeel, emigranten uit alle oorden der wereld naar zich toe te lokken en boven alles de groote uitgestrektheden onbebouwden grond, welke nog beschikbaar zijn, in kultuur te doen brengen; met andere woorden, om voor de beschaving den bodem te veroveren, die nog voor millioenen en millioenen zielen in Noord-Amerika zelve ruime middelen van bestaan oplevert. Hetgeen elders de eerzucht prikkelt en vaak tot bloedige conflicten aanleiding geeft: de lust om meer onderdanen te tellen en den kring der rijksgrenzen te verruimen, wordt in Amerika op de meest natuurlijke wijze, zonder slag of stoot, bevredigd. Binnen het onbetwist gebied der Unie, tusschen den Atlantischen en Stillen Ocean, van de bronnen der Mississipi- en Missouririvieren tot het Rockgebergte en van daar tot Californië bestaat overdadige gelegenheid tot het vormen van nog legio staten en, zoowel door aanwas der gevestigde bevolking als door aanhoudende immigratie van buiten, vermeerdert het getal der Amerikaansche burgers sneller dan elders de verovering van geheele rijken ten gevolge heeft.

In een woord, de Amerikanen beschouwen het annexeeren van landen, die buiten de geographische grenzen der Unie liggen, vooral het vestigen van kolonien in overzeesche streken als een verzwakking, in stede van een versterking van de staatkundige grootheid van hun vaderland, en, wanneer men gelieft over dit punt door te denken, zal men moeten instemmen, dat zij, zonder eenige sentimentaliteit, alleen door een gezonde praktische opvatting van hetgeen het wenschelijkste voor hun land is, het aan het goede, ware end hebben.

Met die overtuiging strookt dan ook onveranderlijk de houding der Amerikaansche regeering omtrent de pogingen door vrijbuiters aangewend tot het annexeeren van naburige of meer verwijderde landen. Wat men ook gelieve daaromtrent te verhalen, nooit was zij gesteld op de inlijving van Mexico en streefde zij er slechts naar om de Amerikaansche grensstaten duurzaam te beveiligen tegen depredaties van de bestendig in Mexico woelende partijen. Canada en de Amerikaansche koloniën van Engeland werden veeleer door haar op de grenzen beschermd dan belaagd en zoo lang de kolonisten zelven zich niet vrijwillig in de Unie

wenschen te begeven, behoeft er geen vrees te bestaan dat de Amerikaansche regeeringslieden er hun hand voor zullen omkeeren. Het sterkst getuigt voor hun anti-inlijvenden geest wel hun gedrag tegen over het reeds zoo lang in opstand verkeerende Cuba. Immers, het zou Amerika slechts weinig moeite kosten om er de vlag met de sterren en strepen te planten. Spanje zou het niet kunnen beletten en voorzeker geen Europeesche mogendheid zou daarvoor de Amerikanen den oorlog verklaren. Toch verwierp de Amerikaansche regeering alle annexatie-plannen en dikwerf belette zij het verschepen van vrijwilligers, die aan den opstand wilden gaan deel nemen.

Nog treffender bespeurt men bij de Amerikanen de politiek van onthouding met betrekking tot afgelegen koloniale ondernemingen. Eenige jaren geleden, poogde Gibson de openbare meening op te winden om een Amerikaansche kolonie op de Oostkust van Sumatra te vestigen. Zoowel de openbare meening als de Amerikaansche regeering liet hem bij slot van rekening in den steek, en weldra hoorde niemand meer iets van dezen avonturier noch van zijn plannen. Later daagde een speculant te New-York op met een prospectus voor een kolonisatie van Amerikanen op Borneo. De geheele zaak viel in 't water; er was geen enkele dollar, geen enkele man, behalve de vader van het prospectus, te vinden, die New-York voor het voorgespiegelde Oostersche Eldorado wilde verlaten.

Trouwens, de handelspolitiek der Amerikanen is even eenvoudig en natuurlijk als hunne algemeene politiek. Het is hun veel waard, vooral in het Oosten, onbelemmerd handel te kunnen drijven; doch zij zijn verstandig genoeg vrede te nemen met de bescherming, die door de daar gevestigde Indo-Europeesche gouvernementen aan de vlaggen van alle zeevarende natiën wordt verleend. Hierin merkt men weder den bij hen domineerenden praktischen karakter-trek. Door de ligging van Californie, bezitten zij een betrekkelijk gunstiger positie dan de Europeanen ten aanzien van China, Japan en Indië en, wanneer de handel met het Oosten slechts vrij is, deelen zij in de voordeelen, zonder de nadeelen te dragen, welke koloniale nederzettingen met zich slepen, zoo als de kosten van verdediging, van beheer, enz.

Ik hoop genoegzaam aangetoond te hebben, dat juist het tegendeel waar is van hetgeen in het Amsterdamsche blad wordt beweerd: dat bij den handel der Amerikanen, „annexeerbaar

land" een artikel van hun gading zou zijn. Alle zeevarende volken van Europa hebben nergens in een overzeesch land handel gedreven zonder zich schuldig te maken aan het inpalmen van grondgebied, en het is vermakelijk te bespeuren, dat, terwijl Nederland bezig is te annexeeren in Indië wat er nog te annexeeren overblijft, een Nederlander de Amerikanen beticht van annexatie-zucht, die het eerst het voorbeeld gaven in Japan om handelsrelatiën met Oostersche vorsten en volken aan te knoopen met het welgemeende en vastberaden voornemen zich daarbij te bepalen en geen inbreuk te maken op de souvereiniteit van die vorsten en volken. Aan Amerika komt de eer toe Japan voor den wereldhandel te hebben geopend en aan de verhouding van Europeesche Staten tot een bevolking van het verre Oosten het karakter te hebben gegeven der ware beschaving, gegrond op wederkeerige vriendschappelijke verstandhouding en behandeling op den voet van volledige gelijkheid. Wanneer men bedenkt, dat na dit voorbeeld zonder wederga in de koloniale geschiedenis en in weerwil van de uitnemende praktische uitkomsten die er terstond het gevolg van waren, Engeland en Frankrijk verbonden tegen China een gewapende expeditie uitzonden, die uit naam van de Europeesche beschaving, het paleis van den keizer leegplunderde, dan komt men onwillekeurig tot de slotsom, dat de strenge diplomatische vormen, in het aristocratische Europa in zwang, niet altoos der beschaving onwaardige daden beletten, waarover de democratische regeering te Washington, zich schamen zou, en dat van al degenen die men hier tracht te beschuldigen van annexatie-zucht en staten-roof, het allerminst de Amerikanen verdacht moeten worden.

Amsterdam, 30 juni 1873. R.

De onlangs gedrukte verslagen van de koffie-enquête in de residentien Probolingo, Bezoeki en Banjoewangi zijn niet geschikt om van de gouvernements-koffiekultuur in die gewesten een gunstigen dunk te geven.

In de afdeeling Lemadjang (Probolingo), die gestadig vooruitgaat, zoo in bevolking als in ontginnigen, zijn de uitkomsten dier

kultuur alles behalve bemoedigend. Het land verkeert nog in het eerste stadium van ontwikkeling: jaarlijks neemt het aantal huisgezinnen, dat zich van elders daar komt vestigen toe en in gelijke mate breiden zich ook de ontginningen uit. Volgens de statistiek van 1865, was de uitgestrektheid bebouwden grond op het einde van het jaar: aan sawas 8917 bouws, aan tegalvelden 12,089 bouws, koffietuinen 3067 bouws (ongeveer 3 en een half millioen boomen). Dit getal van 24,073 bouws maakt van de geheele oppervlakte, namelijk 728 vierkante palen of 232,960 bouws, slechts iets meer dan een tiende gedeelte uit. Ruimte voor ontwikkeling en volksvermeerdering bestaat er dus nog overvloedig. Ook ontbreken er blijkbaar geen goede koffiegronden. Er wordt gewaagd, onder anderen, van een ongeopend bosch van 30 vierkante palen oppervlakte aan den noordelijken kant bij Telegasari in het district Ranoe Lamongan, en van het district Kandongan, een hoog bergachtig land aan de oostelijke helling van den Smèro gelegen, dat grootendeels nog woest en met oorspronkelijke bosschen bedekt is, waar tusschen men hier en daar dessas aantreft.

De geheele bevolking van Lemadjang is bij de koffiekultuur dienstplichtig, met uitzondering van eenige dessas om en nabij de hoofdplaats met 1000 dienstplichtigen, die bij de suikerkultuur zijn ingedeeld.

In zes jaren verminderde de koffieproductie met $22^1/_2$ pCt., terwijl de koffieplantende huisgezinnen met 12 pCt. toenamen. Verschillende oorzaken worden opgenoemd ter verklaring van dit verschijnsel. Over het algemeen, wordt gezegd, zijn de koffietuinen op laag terrein aangelegd, die bij de eerste ontginning en gedurende de grootste levenskracht der boomen wel is waar productief zijn, doch bij inboeting of op lateren leeftijd weinig of geen vruchten afwerpen. Buitendien, wordt de kultuur met weinig voordeel gedreven en was de weêrzin der bevolking zeer tegen haar opgewekt, niet zonder geduchte redenen daarvoor te hebben, zoo als blijkt uit het volgende openhartige verhaal in het verslag:

„Betreffende het onderhoud valt op te merken, dat veelvuldig omspitten van den bodem zeer schadelijk op het plantsoen terugwerkt, omdat hierdoor de haarwortels gekwetst worden en de boom uitsterft, als dit eenige malen herhaald is geworden. Dit nu vond plaats te Lemadjang en ging men zelfs zoo ver, dat de tuinen met bezems werden schoon geveegd.

„De bevolking, die de nadeelen van deze methode kende, werd onwillig en meenden de inlandsche ambtenaren als toen verplicht te zijn haar met dwangmiddelen aan den arbeid te brengen. De mishandeling bleef nu ook niet achterwege, want het gebeurde vroeger dikwijls, dat velen in het blok werden gesloten, als zij niet behoorlijk opkwamen, terwijl enkelen met het aangezicht naar de zon gekeerd in de tuinen aan bamboezen werden gebonden (pentang, kruisigen).

„In weêrwil van deze handelingen, werd de tegenzin niet gekeerd. In vele tuinen toch, onder andere in die van Keting, welke sedert verscheidene jaren waren afgeschreven, waren de vruchten van de boomen gereten en in den grond begraven, met het doel om het bestuur, hetwelk een groote productie verlangde, tegen te werken en bevrijd te zijn van de bereiding en levering van het product in het ter hoofdplaats gevestigde pakhuis.

„Van de tabakskultuur trok de bevolking, ook vóór de vestiging van Europeesche ondernemers in deze afdeeling, groote voordeelen. Op de inlandsche markt was de Lemadjang-tabak zeer gezocht. Maar sedert Europeanen zich op dezen tak van landbouw toelegden, nam hij zulk een hooge vlucht, dat de betalingen, zoowel voor de levering van de plant als aan arbeidsloonen in de loodsen, onevenredig hoog werden opgevoerd. De bevolking had dus hierbij groote verdiensten, terwijl zij betrekkelijk geringe voordeelen van de koffiekultuur verkreeg.

„Immers de gemiddelde verdiensten gedurende een twaalfjarig tijdvak) bedroegen *f* 15.19 per huisgezin, waarvoor dit een aanplant te verzorgen had van 110 jonge en 313 vruchtdragende boomen. Stel dat voor het onderhoud van deze aanplanting, den pluk, de bereiding van het product en al wat verder daaraan verbonden is, niet meer dan 100 dagen in een jaar aan arbeid noodig zijn, dan zal dat huisgezin 15 centen per dag verdiend hebben. Nu moge dit loon niet als te zeer onredelijk geacht worden, toch staat het ver ten achter bij de voordeelen die de tabak geeft, wijl van deze laatste gedurende denzelfden tijd gewoonlijk *f* 60 tot *f* 100 gemaakt wordt en een bouw met tabak beplant ruim *f* 200 opbrengt. Buitendien is de koffiekultuur verplichtend en dikwijls, gelijk boven gezegd, met dwangmiddelen doorgedreven, terwijl de tabak een geliefde volkskultuur is.

„Toen een der inlandsche hoofden gevraagd werd, naar de redenen van den achteruitgang der productie en of men de koffie niet tot een volkskultuur kon maken, antwoordde hij, dat met de tegenwoordige betaling en zelfs al verhoogde men den koffieprijs een weinig, de bevolking geen belang in die kultuur zou stellen, want, zeide hij: goedang kalah sama loods (het pakhuis verliest tegen de loods). In deze weinige eenvoudige woorden drukt hij nauwkeurig den economischen toestand uit en de plaats die de koffiekultuur inneemt.

„De gouvernements-koffiekultuur kan het tegen de vrije tabakskultuur niet volhouden, omdat hier concurrentie, hooge betaling en het geven van voorschot regel is, dáár monopolie, geringe betaling en uitschotten van materialen en arbeid gedurende de eerste drie jaren."

In de afdeelingen Probolingo, Gending en Kraksaan, met uitzondering van het district Tenger, is de gouvernements-koffiekultuur mede in verval. Van de negen districten, welke nog in 1853 bij die kultuur waren ingedeeld, is de regeering verplicht geweest, hoe noode ook, drie te ontlasten van den kultuurdienst. De kultuur wordt nog alleen gedreven in de zes districten Tongas, Soember Kareng, Probolingo, Gending, Padjarakan en Kraksaan, waar tevens de gouvernements-suikerkultuur bestaat.

„Om het gebied der koffiekultuur aan te wijzen, „zegt het verslag, „moet men deze districten, die alle een langwerpige gedaante van het noorden naar het zuiden hebben, denkbeeldig in drie deelen verdeelen: 1°. het noordelijk deel tot 5 à 6 palen, binnenwaarts, zijnde een uitgestrekte dichtbevolkte vlakte, verbouwd tot sawavelden, waar de gouvernements-suikerkultuur wordt gedreven; 2°. het middelste gedeelte, een hoog land, waar ook veel bloeiende dessas met vruchtbare sawas zijn, doch in de nabijheid van bosschen, vooral djatibosschen gelegen en dat den overgang daarstelt van de vlakte tot 3°. het zuidelijk gedeelte of eigenlijk gebergte, waar enkele dessas verspreid liggen, ook wel met sawas doch meest met tegalvelden voorzien.

„Hier bevindt zich het terrein, waarop de koffietuinen aangelegd zijn, terwijl de bij de koffiekultuur ingedeelde dessas in de twee laatste gedeelten vallen. De ligging der dessas ten opzichte der tuinen is dus niet gelijk, want het is duidelijk, dat die, welke in het gebergte zijn, de aanplantingen in de directe nabijheid, de andere deze op een verren afstand hebben.

„Zoo zijn eveneens de resultaten der koffiekultuur verschillend en strekken die voor sommigen tot een belangrijke bron van inkomsten, voor anderen tot een zwaren last. Vooral is zulks ook hier het geval, omdat er zooveel andere middelen van inkomsten zijn, waaruit de dessalieden, die in het midden van het district wonen, voordeel kunnen putten. Behalve toch dat de opbrengst van eigen landbouw reeds veel voordeelen geeft, biedt de gelegenheid zich aan, om in Tenger met den koffiepluk een aanzienlijke som te verdienen. Doch vooral stellen de negen in de vlakte gelegen suikerfabrieken een rijke bron van verdiensten daar voor dat gedeelte der bevolking, dat in de nabijheid der bosschen woont. Door de levering van brandhout, krandjangs, rotan, enz., kan men rekenen dat jaarlijks een som van 150 tot 200,000 gulden in hare handen komt. Even als in Lemadjang, heeft ook hier voor vele dessas de koffiekultuur een concurrent in de vrije nijverheid."

De slotsom is, dat de gouvernements-koffiekultuur, die in 1853 nog in alle negen districten werd gedreven, reeds in drie geheel is ingetrokken en dat die intrekking in nog drie andere districten weldra geheel en in de overige gedeeltelijk zal moeten volgen, zoowel wegens gebrek aan geschikte gronden als wegens den verren afstand. Slechts eenige dessas van de districten Probolingo, Padjarakan en Kraksaan kunnen den geregelden aanleg van koffietuinen voortzetten.

Alleen het district Tenger onderscheidt zich voor de koffiekultuur. Wat elders de sawas zijn, zijn hier de koffietuinen, namelijk de hoofdbron der middelen van bestaan. Overigens verschilt dit district in vele opzichten van het overige gedeelte der residentie Probolingo. Lezenswaardige beschrijvingen van de Tengerezen zijn te vinden in de Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, dl. XX, 1844, en in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 4de jaargang, deel II, blz. 217 in dat van 1849 en 1859, deel II en I, blz. 53 en 485.

Het district ligt in het gebergte van dien naam tusschen de 2600 en 7000 voet boven de oppervlakte der zee. Het is zeer geaccidenteerd, met diepe ravijnen doorsneden en heeft een bijzonder vruchtbaren bodem. Volgens de statistiek van 1865 heeft het een oppervlakte van 79 vierkante palen met een bevolking van niet meer dan 7000 zielen, waarvan 1000 werkbare mannen.

Het heeft gebrek aan water, hetgeen het aanleggen van sawas onmogelijk maakt. Het geheele district bezit er niet meer dan 8 bouws. De bevolking plant als voedingsmiddelen drooge gewassen, vooral djagong, padi, gogo, aardappelen, ketella en veel groenten. Met uitzondering van een tweetal dessas, waarvan de bewoners zich bezig houden met het verzamelen van rotan uit de bosschen, zijn landbouw en veeteelt de eenige bedrijven.

De bevolking ontleent vooral aan de koffiekultuur haren betrekkelijken inlandschen rijkdom. De milde bodem en het gunstig klimaat maken dat de koffieboom hier krachtig opschiet, een hoogen ouderdom bereikt en de weinige moeite aan ontginning en planten besteed ruim beloont [1]). De koffie is in Tenger een ware volkskultuur. Het aantal koffieplantende dessas bedraagt 19, doch in 11 daarvan mag slechts de kultuur in vollen bloei geacht worden. De 587 huisgezinnen van die 11 dessas verzorgen, volgens de registers, 908,800 boomen, of ruim 1500 per gezin; maar zij kunnen daarenboven een veel grooter hoeveelheid monosoeko-aanplantingen aanwijzen, die bij de registers zelfs niet als boschkoffie voorkomen. Het juiste aantal boomen van deze laatste is ook niet bekend en kan alleen bij benadering opgegeven worden.

Als men van Soekapoera tot Rambahan rijdt, passeert men dat gedeelte van het district, waar voornamelijk de koffiekultuur gedreven wordt. Die weg, $17^1/_2$ palen lang, is voor minstens 16 palen aan beide zijden met koffieboomen beplant, waarvan de oppervlakte geschat wordt op 12 vierkante palen of 3840 bouws, waarop, bij aldien zij slechts 8 voet vierkant uit elkander

---

[1]) De vruchtbaarheid en geschiktheid der gronden blijkt niet alleen uit de vele vruchten die de boomen afwerpen, maar ook uit den hoogen ouderdom, die zij bereiken. Nog zijn er boomen van het jaar 1810, die rijke vruchten geven. Vele aanplantingen dagteekenen van de jaren 1825, 1826 en 1827, waarvan de boomen nog in vollen bloei en krachtig zijn. Ook blijkt de geschiktheid van den bodem uit de weinige moeite die de aanplantingen voor aanleg en onderhoud vereischen, daar de inlander, als hij uit eigen beweging planten wil, den grond noch beploegt noch omspit, noch plantkuilen graaft, maar eenvoudig met een puntige bamboe een gat in den grond maakt, waarin het plantje gezet wordt. Als het blijkt dat de boomen goed opkomen, geeft hij zich eerst de moeite het terrein goed te zuiveren. Onderhoud vereischen de oude aanplantingen bijna niet, omdat onder de schaduw der boomen weinig onkruid opschiet.

staan, niet minder dan 4,320,000 hpomen of ruim vier malen meer dan voor het geheele district bekend staat.

De koffieproductie van dit kleine district is zeer aanzienlijk. Gedurende het twaalfjarig tijdvak 1853—1864 bedroeg die gemiddeld 9929 picols 's jaars tegen 766 huisgezinnen, zoodat een huisgezin per jaar 14 picols heeft afgeleverd. De oogst van 1865 was in het bijzonder merkwaardig en hooger dan ooit te voren, namelijk 44,568 picols over de geheele residentie waarvan Tenger alleen met 847 huisgezinnen de helft, of 22,141 picols, leverde, zijnde ruim 26 picols per gezin.

Het is ligt te begrijpen, dat deze zoo geringe bevolking niet in staat is om zonder hulpplukkers, orang dèrèp, een zoo groot product te verzamelen. Deze komen uit de noordelijk van Tenger gelegen districten Tongas, Soember Kareng en Probolingo, enkelen van Madura, doch niet, zoo als in de residentie Pasoeroean, uit andere verre gewesten.

Men schat dat er nog veel koffie in Tenger verloren gaat door gebrek aan hulpplukkers. Deze worden veelzins belet door de inlandsche ambtenaren om zich uit de lage landen vrijwillig naar het gebergte te begeven, omdat daardoor, zoo zij beweren, het onderhoud van wegen, bruggen en suikerrietvelden lijden, en zij daarvoor verantwoordelijk zijn gesteld. Omgekeerd, is meermalen gebleken dat het opjagen door het Europeesch bestuur van hulpplukkers ook niet baatte, omdat de gedwongen hulpplukkers wel wisten de opgelegde taak te ontvluchten. Inmenging van het bestuur bleek in een ander opzicht evenzeer noodlottig te zijn. Terwijl de bestaande aanplantingen de krachten der bevolking in Tenger reeds ver overtroffen hebben, werden er toch op hoog bevel nieuwe bijplantingen gedaan, zoodat een bevolking die reeds uit eigen beweging met haren tijd woekerde, nog tot overtolligen en improductieven arbeid werd gedoemd. „In Tenger," zegt het verslag, „heeft de koffiekultuur sedert vele jaren een standpunt bereikt, dat zij geheel aan de bevolking kan worden overgelaten." Toch schijnt het moeielijk de vrijheid te huldigen, daar waar zij de gunstigste uitkomsten moet geven en laten zich nog steeds de dwangmiddelen voelen, ook wanneer zij alle betrokken partijen niets dan schade kunnen berokkenen.

Het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust.

Bij de steeds toenemende belangstelling in alles wat ons Rijk in Nederlandsch-Indie betreft, en de opgewektheid, om meer kennis te verkrijgen van die gewesten, welke zoo lang de bron zijn geweest van onze welvaart en grootheid, is het een verblijdend verschijnsel, dat in de laatste jaren, ook de aandacht is gevestigd op dat gedeelte wat, helaas! maar al te lang, in tegenstelling van Java, met den naam van „buitenbezittingen" is bestempeld geworden.

Een treurige benaming voorwaar! voor gewesten, welke niet verdienen te worden voorgesteld als een bloot decoratief, om, zoo noodig, nog den glans te verhoogen van de schoone parel, waarmede het eiland Java zoo dikwerf, ja tot vervelens toe, is vergeleken. Hoe weinige jaren is het nog geleden, dat niemand er aan dacht, dat misschien elk dier „buitenbezittingen", mits minder stiefmoederlijk bedeeld, op zich zelf reeds voldoende zou kunnen zijn, om ons prestige als koloniale mogendheid op te houden. Druk ik mij hier misschien te sterk uit; men zal toch zeker met mij willen toestemmen, dat voor Sumatra een andere toekomst is weggelegd, dan om voortdurend een accessoire rol te blijven vervullen. Meer dan ooit wordt tegenwoordig Sumatra ter sprake gebracht; eindelijk schijnt het oogenblik aangebroken, waarnaar zoo reikhalzend werd uitgezien door hen, die den toestand van dat land van naderbij hebben leeren kennen en waardeeren. Sumatra wordt allengs geschrapt van de lijst der buitenbezittingen, en dit is al een groote stap voorwaarts. Een samenloop van omstandigheden werkte mede, om voor dat land, der aandacht van het algemeen zoo overwaardig, belang-

stelling op te wekken. Op politiek terrein bracht onze gewijzigde verhouding tot Engeland, Sumatra meer dan ooit ter sprake. Bijna gelijktijdig wekten de gewichtige resultaten van een onderzoek op mineralogisch gebied in het rijkste en meest bevolkte gedeelte: de ontdekking van prachtige kolenmijnen de algemeene belangstelling op. Elders werd de blik gevestigd op onze krijgsbedrijven in Deli, een landstreek vroeger bij zoo velen niet eens bij name bekend, en op dit oogenblik volgt men, met spanning de gebeurtenissen in het noordelijk gedeelte, in het Rijk van Atjeh.

Het is waar, Sumatra wordt tegenwoordig meer dan ooit genoemd; maar is de kennis van dat land ook toegenomen in gelijke mate als de belangstelling in hetgeen daar voorviel? Heeft men zich reeds een begrip gevormd van hetgeen daar moet gedaan worden; in welke richting wij daar handelend moeten optreden, om de kiem te leggen voor ontwikkeling; om een toestand voor te bereiden, die waarborgen oplevert voor de thans zoo vaak geroemde „schoone toekomst" van Sumatra?

Naar den indruk te oordeelen, dien ik heb ontvangen, moeten deze vragen ontkennend beantwoord worden. Het heeft mij althans getroffen, hoe weinig men nog in het moederland op de hoogte is van Sumatrasche toestanden. Hoe velen er zijn, die zich zelfs niet de eenvoudigste voorstelling kunnen maken van het verschil in afkomst, bestuur, karakter en denkwijs van de zoo uiteenloopende volkstammen op Sumatra! Hoe men Maleiers, Battas, Redjangs, Pasoemas, Korintjiers, Atjehnezen, allen volkeren die niets met elkander gemeens hebben, onder den algemeenen naam van Sumatranen begrijpt, alsof er eenige solidariteit bestond tusschen al die eilandbewoners! Gaat men echter na, hoe lang Sumatra uit het oog werd verloren, hoe lang men uitsluitend aan Java dacht, als men meende over Indie te spreken, dan kan dit geen verwondering baren.

Intusschen, de belangstelling is opgewekt, en waar die bestaat, is het verzuim, waaronder Sumatra zoo lang geleden heeft, wel te herstellen. Althans aan hen, die in de gelegenheid waren om nader met den toestand van land en volk vertrouwd te geraken, wordt moed gegeven om, ieder voor zich, zijn zwakke krachten aan te wenden, om de bestaande leemte aan te vullen.

Bepalen wij ons tot Sumatra's Westkust, het gewest dat door

rijkdom en vruchtbaarheid meer dan eenig ander deel van Sumatra de aandacht verdient.

Het onderwerp, dat ik mij ter behandeling voorstel, is niet geheel nieuw. Een bekwame hand heeft reeds vroeger in dit Tijdschrift het inlandsch bestuur in een gedeelte van Sumatra's Westkust beschreven, en toegelicht [1]). Een blik over het geheel kan echter zijn nut hebben. Niet overal is de toestand dezelfde. Verschillende invloeden hebben samengewerkt, om ginds en her nieuwe toestanden in het leven te roepen, waardoor de oorspronkelijke inrichting van het bestuur geheel of gedeeltelijk verbasterd of gewijzigd is. De oorzaken daarvan op te sporen kan nieuwe gezichtspunten opleveren. Ook vergelijking van den toestand in de Maleische landen met dien in de in zoo menig opzicht karakteristieke, doch zoo weinig bekende Battalanden kan leiden tot een juistere waardeering van het bestaande.

Sumatra's Westkust wordt bewoond door twee volkstammen, de Maleiers en de Battas. Beide volken zijn scherp van elkander onderscheiden door verschil in afkomst, taal, zeden en gewoonten. Zij zijn elkander zoo geheel vreemd, dat het alleen tengevolge van een Europeesche overheersching denkbaar is, hoe beiden onder het bestuur in één gewest zijn vereenigd. Voor een beoordeeling van inlandsche toestanden vorderen dus beiden een afzonderlijke behandeling.

De geheele inrichting der Maleische maatschappij berust op de verdeeling der bevolking in stammen of soekoes. Zoowel in het bestuur als in het huishoudelijk leven van de Maleiers komt die stamverdeeling op den voorgrond: zij is de basis van het geheel. Het is dus noodig daarop bijzonder de aandacht te vestigen, en te trachten tot den oorsprong daarvan op te klimmen, om den bestaanden toestand te kunnen beoordeelen. Men zij niet bevreesd voor een uitweiding over oude of verouderde toestanden, welke geen praktisch nut hebben. De Maleische instellingen dragen, meer dan die van eenig ander volk, het kenmerk van stabiliteit. Waar van overoude tijden melding wordt

---

[1]) A. W. P. Verkerk Pistorius, in den jaargang 1869. De bijdragen van dien kundigen schrijver zijn later afzonderlijk uitgegeven onder den titel van: Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden.

gemaakt, heeft men tevens de gelegenheid om het medegedeelde op den tegenwoordigen toestand toe te passen.

Het oorspronkelijke aantal soekoes was, het woord zelf duidt het reeds aan [1]), niet grooter dan vier, met name Bodi, Tjeniago, Kota en Piliang. Evenals bij zoovele andere volken, moet de stamverdeeling, als grondslag van een zuiver patriarchaal bestuur in zijn eenvoudigsten vorm, worden teruggebracht tot het tijdperk van de eerste ontwikkeling van het Maleische ras. De geschiedenis van dat eerste tijdperk ligt echter in het duister; zelfs de volksverhalen bieden geen gelegenheid aan, om daaromtrent eenig licht te verspreiden.

De geschiedenis van den Maleier loopt niet hooger dan tot zijn eerste komst op Sumatra, en dan nog worden de gebeurtenissen van dien tijd zoo verward en onwaarschijnlijk voorgesteld dat het niet doenlijk is, zich daarvan een juist begrip te vormen. Op één punt bestaat echter voldoende zekerheid, dit namelijk, dat de Maleier niet oorspronkelijk op Sumatra thuis behoort. Zou dit feit nog nader aangetoond moeten worden, men lette dan slechts op de overeenkomst in zeden en gewoonten van de volkstammen, thans in Noord- en Zuid-Sumatra verspreid; onder anderen de Battas en de Redjangs en Pasoemas. Onwillekeurig moet ons dan voor den geest komen, de groote waarschijnlijkheid, dat die volkstammen vroeger met elkander in aanraking zijn geweest. Merkt men dan tevens op, hoe nog tegenwoordig, op de Oostkust van Sumatra, de sporen worden gevonden van een Maleische immigratie naar de binnenlanden, in het bestaan van een, hoe ook verbasterd, soekoebestuur, — een volksverhuizing uit de schoone en vruchtbare hoogvlakten naar de dorre en moerassige stranden is toch ten eenemale onaannelijk — dan komt men van zelf tot de gevolgtrekking, dat de Maleier in Midden-Sumatra is binnengedrongen, en de oorspronkelijke bewoners van die landstreek heeft genoodzaakt, om naar het Zuiden de wijk te nemen. Dit aangenomen, moet men zich den Maleier ook voorstellen, als in dat tijdperk reeds tot een

---

[1]) Soekoe beteekent vierde deel. Het woord wordt als zoodanig nog gebezigd voor een vierde van een reaal, de denkbeeldige muntstandaard van den Maleier, een waarde vertegenwoordigende van *f* 2. Van daar dat in de Padangsche benedenlanden een halve gulden sa soekoe wordt genoemd.

zekeren graad van beschaving en ontwikkeling te zijn gekomen, waardoor hij een moreel overwicht had op de woeste volkstammen, die als de oorspronkelijke bewoners zijn aan te merken.

Neemt men op goede gronden aan, dat de Maleier, bij zijn komst op Sumatra, reeds tot een zekere mate van ontwikkeling was gekomen; men mag dan ook met zekerheid besluiten, dat de oorsprong van de stamverdeeling en van het soekoebestuur moet gezocht worden in het tijdperk dat aan de Maleische emigratie vooraf ging. Het is van belang dit in het oog te houden, om niet op het dwaalspoor te komen door de legende van de Maleiers, die van den oorsprong van het soekoebestuur een geheel andere voorstelling geven. Zij toch maken in hunne verhalen gewag van twee wetgevers met name Katoemenggoengan en Perpatih Sabatang, die de soekoeverdeeling zouden hebben ingevoerd, en de grondslagen van een geregeld bestuur zouden hebben gelegd. Aan hen wordt in de eerste plaats toegeschreven de splitsing van het volk in twee Larassen of stammen, met name Bodi-Tjeniago en Kota-Piliang, waaruit eerst later de vier soekoes van gelijken naam zouden zijn ontstaan. Men heeft over het algemeen zoo veel gewicht gehecht aan dat verhaal, vooral om een verklaring te vinden voor de verdeeling in twee Larassen naast die in vier soekoes, dat het niet geheel overbodig is, om hier in het kort na te gaan, wat tot die dubbele afscheiding kan hebben aanleiding gegeven. Te meer acht ik het hier de plaats, om dit oogenschijnlijk zoo onbelangrijk punt nader te behandelen, omdat juist het vasthouden aan het begrip van een scheiding van het Maleische volk in twee Larassen, waarmede men meende, dat een verdeeling van grondgebied gepaard moest zijn gegaan, zoolang aanleiding heeft gegeven tot een verkeerd begrip van den toestand van het grondbezit, een onderwerp waarop ik later de gelegenheid hoop te hebben, nader terug te komen.

Volksverhalen kunnen een kiem van waarheid bevatten; met ze onvoorwaardelijk aan te nemen tot beoordeeling van bestaande toestanden komt men spoedig op het dwaalspoor. Zoo ook in dit geval. Ondenkbaar is het toch zeker, dat zich in een land, waar nog geen sporen zouden bestaan van eenige beschaving, plotseling een paar personen zouden voordoen, die optraden als wetgevers en als stichters van een geregelde maatschappij. Evenzeer is het onaannemelijk, dat die zelfde personen, bij hunne gesa-

mentlijke pogingen om orde te stichten, tevens de oorzaak zouden zijn geweest van twist en tweedracht, welke een bepaalde afscheiding van het volk ten gevolge had.

Rationeler is het echter, wanneer men het bestaan van die twee zoogenaamde wetgevers doet samenvallen met het tijdperk, waarin de invoering van den Islam zulk een schok in de Maleische huishouding teweeg bracht. Meer dan ooit, bestond er toen aanleiding om het bestaande te beoordeelen en om de godsdienstige wetten van den Islam, welke zoozeer ingrijpen in het burgerlijk leven, daaraan te toetsen. Bestond er over het algemeen al groote geneigdheid om de nieuwe leer te omhelzen; onweerstaanbaar was de afkeer om geheel met het oude te breken: om de instellingen der soekoe omver te werpen, met alles wat daarmede in verband staat en in 't bijzonder de bepalingen omtrent het erfrecht. De verkondigers van den Islam moesten wel transigeeren en de Maleische bevolking het behoud harer eigenaardige instellingen toestaan, wilden zij de nieuwe godsdienst ingang doen vinden.

Onder die omstandigheden laat zich gemakkelijk verklaren de vorming van twee staatkundige secten, waarvan de eene zich streng vasthield aan het van oudsher bestaande, terwijl de andere partij meer geneigdheid betoonde om de Mohammedaansche wet tot grondslag te nemen. De beide zoogenaamde wetgevers kunnen wij ons dan eenvoudig voorstellen als de vertegenwoordigers van die twee partijen. Is deze gevolgtrekking rationeel te noemen, de juistheid er van wordt buitendien bevestigd door hetgeen thans nog bij de Maleiers in herinnering is gebleven omtrent het verschil tusschen de Larassen, Kota-Piliang en Bodi-Tjeniago. In de eerste gold als grondbeginsel: nan soedah terlantak di tiang pandjang, nan soedah terpakoe di bandan balei; dat is, vrij vertaald: wat reeds diep is ingeworteld, wat van oudsher in de vergaderzalen is vastgesteld. Zij, die behooren tot de Laras Bodi-Tjeniago daarentegen, hechten meer gewicht aan de moepakat of onderlinge beraadslaging, om de Mohammedaansche wet zooveel mogelijk te kunnen toepassen.

Bij zulk een onbeduidend verschil in opvatting bestond er dus niet de minste aanleiding om zich scherp van elkander af te scheiden. Trouwens, van die scheuring tusschen de beide Larassen is thans zelfs geen spoor meer te vinden. Overal leven de stamgenooten der vier soekoes naast en bij elkander; overal vindt

men naast de Laras Kota-Piliang ook de stam Bodi-Tjeniago vertegenwoordigd, en van botsingen tusschen beide partijen is nergens sprake. Waar in een negri de eene Laras de overhand heeft in de algemeene beraadslagingen, daar wordt overeenkomstig de leer van die partij beslist, en een ieder schikt zich naar die uitspraak. Zoo althans moet het vroeger geweest zijn, toen het verschil tusschen beide Larassen nog eenige praktische gevolgen had. Tegenwoordig toch bestaat dat verschil nog slechts in naam, en komt die verdeeling bij den inlander slechts hoogst zelden ter sprake. Ik herinner mij slechts één geval dat men zich, bij een aanhangige kwestie op de afkomst van een der beide secten beriep.

De zaak betrof een geval van moord, gepleegd in een der afdeelingen van de Padangsche bovenlanden. Bij de beraadslaging over de straf, welke moest worden opgelegd, eischte het meerendeel van de rechters den dood, en maakten zij bezwaren tegen de vordering van de bangoen (bloedprijs). „Die doodt, moet gedood worden," was, zooals men zeide, de leer van Katoemenggoengan. Volgens het verhaal zou Perpatih Sabatang langen tijd te vergeefs hebben aangedrongen op een algemeene toepassing van den bloedprijs, als een meer doelmatige straf, tot dat hij gelegenheid vond zijn gevoelen, althans voor het oogenblik, te doen zegenvieren. Katoemenggoengan, den trap van een huis willende opgaan, werd door een hond in de beenen gebeten. Vertoornd daarover, liet hij een stok zoeken, om er den hond mede te slaan. Perpatih Sabatang kwam echter tusschen beiden, en zeide: „Hoe! gij wijkt van uwe beginselen af; gij zijt immers voor de leer der wedervergelding! De hond heeft u gebeten; gij zijt dus verplicht dien hond terug te bijten; waarvoor dan nog een stok?" Deze tegenwerping trof Katoenmenggoengan, en van dien tijd was hij ook gezind, om voor zaken van moord den bloedprijs te vorderen. Het argument schijnt echter op den duur niet zoo steekhoudend te zijn bevonden, althans men beriep zich thans weder op de gebruiken in de Laras Kota-Piliang, om bij het gemeld geval de doodstraf toe te passen.

Hoe onbeduidend dit verhaal ook moge zijn, het kan tot opheldering dienen van het voorop gestelde, dat de splitsing van de Maleiers in twee Larassen, niet van zulk een grooten invloed is geweest, als men zich wel eens heeft voorgesteld. Bij een beschouwing van Maleische toestanden, en in het bijzonder bij

een beoordeeling van de inrichting van het inlandsch bestuur, kan dus die verdeeling, als van zeer ondergeschikt belang, geheel ter zijde worden gesteld.

Keeren wij dus terug tot de meer oorspronkelijke soekoeververdeeling, waarop hier alles neêrkomt.

Bij de bewering, dat het aantal soekoes eigenlijk niet grooter is dan vier, vereischt het eenige toelichting, hoe het mogelijk is, dat tegenwoordig op Sumatra van zulk een groot aantal stammen gesproken kan worden. De aanleiding tot die nadere stamverdeeling is niet ver te zoeken. Bij de uitbreiding der familien in elk der vier soekoes, en bij de noodzakelijkheid om nieuwe nederzettingen te stichten, hetzij om behoorlijk in het onderhoud te kunnen voorzien, dan wel ten gevolge van onderlinge kwestiën, moest er ook aanleiding bestaan, om zich nader van de moedersoekoe te onderscheiden.

Een nadere benaming strekte dan tevens tot aanduiding van de nieuwe plaats van vestiging. Men voegde daarom bij den naam der soekoe, ook dien van een boom of plant of iets dergelijks, waarop het eerst de aandacht was gevallen, en sprak bij voorbeeld van de soekoe Kota Bringin of Kota Delima, Piliang Goegoe, Piliang Karah, om langsamerhand den naam van de eigenlijke soekoe geheel weg te laten en eenvoudig de soekoe Bringin, Delima, enz. te noemen.

Het zou een moeielijk en zeer onvruchtbaar werk zijn, de juiste afleiding van al de thans bestaande soekoes van de vier hoofdstammen in het bijzonder na te gaan. Dat er nog een band is blijven bestaan tusschen al die latere stammen en de vier oorspronkelijke kan nog dagelijks worden opgemerkt. Men wone slechts in het een of andere dorp een vergadering der volkshoofden bij. Nog steeds wordt daarin gesproken van de Datoe nan kaäm pat soekoe, of wel kortweg van Datoe nan berampat (de hoofden der vier soekoes,) onverschillig of die hoofden vier, zes of meer soekoes vertegenwoordigen. Ook spreekt de Maleier nog van zijn land als de negri nan kaäm pat soekoe (de negri der vier soekoes).

Het bestuur in elke soekoe was van oudsher in beginsel zuiver patriarchaal. Zoolang de afstammelingen van de vier oorspronkelijke stammen nog bij elkander bleven, was ook de oudste in elken stam het hoofd, die voor de belangen der geheele familie zorg droeg. Bij de uitbreiding der bevolking echter, en vooral

toen de noodzakelijkheid geboren werd om zich over een meer uitgestrekt gebied te verspreiden, moest in dien toestand eenige verandering komen. Vormde eertijds gelijkvormigheid van soekoe een nauwe band tusschen de familien, later bleef de herinnering daarvan alleen voortbestaan ter aanduiding van gemeenschappelijke afkomst, waardoor bijvoorbeeld huwelijken tusschen leden van dezelfde soekoe verboden bleven.

Het eenhoofdig bestuur werd al spoedig onder de gewijzigde omstandigheden onbestaanbaar. Elke familie, wier leden zoodanig in aantal waren toegenomen, dat de algemeene belangen niet meer door een enkel persoon konden behartigd worden, scheidde zich af, en stelde zich onder de leiding van den oudste onder de naaste bloedverwanten. Nog eerder was dit het geval waar kolonisatie plaats had buiten de plek van eerste vestiging. In stede van een enkel hoofd in elke soekoe, traden dan al spoedig de oudsten der familien in meer beperkten zin op, om de belangen der naaste bloedverwanten te behartigen. Gold het meer de belangen van de gesamentlijke stamgenooten in de negri, dan waren het ook de familiehoofden, die te samen de soekoe vertegenwoordigden.

Geheel in overeenstemming met hun werkkring, werden die hoofden algemeen aangeduid met den naam van Panghoeloe boeah paroet, vrij vertaald: de eersten onder de naaste bloedverwanten. Het hoofd dat den oudsten tak van de familien in dezelfde soekoe vertegenwoordigde, werd, hoewel geheel in rang gelijkstaande met de overige familiehoofden, meer bijzonder aangeduid met den naam van Panghoeloe Poetjoek auwer (de top van de bamboe) of wel kortweg Panghoeloe Poetjoek geheeten. Uit den aard der zaak bleef de rang van al die hoofden erfelijk in het geslacht, en zoo werden en worden ook thans nog al de personen, die in het bestuur van de negri eenig aandeel hebben, bestempeld met den algemeenen naam van Panghoeloe andiko (andiko, erfelijke waardigheid).

Wanneer ik hier spreek van bestuur in de negri, en dus het gezag van de Panghoeloes andiko niet voorstel als slechts beperkt tot hunne eigene soekoe, dan is dit, omdat hetzelfde wat gezegd is over de verhouding van de familiën in dezelfde soekoe, ook geldt voor die van de soekoes in elke negri.

Waar nieuwe volkplantingen gesticht werden, kwamen ook familiën van verschillende soekoes met elkander in aanraking,

hetzij dat daartoe reeds aanleiding bestond bij de eerste vestiging, dan wel dat later leden van andere stammen op het reeds geoccupeerd grondgebied werden toegelaten. Elke stam behield een zelfstandig bestaan, doch moest tevens medewerken in het belang van het algemeen, vooral nadat de verspreidde nederzettingen waren samengesmolten tot een afgerond en afgebakend geheel, tot een negri. Traden dus de familie-hoofden vroeger slechts op als gesamentlijke vertegenwoordigers van hunne soekoe; later werd hun werkkring uitgebreid, en werden zij ook geroepen, om, in overeenstemming met de oudsten van de andere soekoes in dezelfde negri, voor de algemeene belangen te waken.

Moeielijk kan men zich voorstellen hoe de Maleier, de zelfstandigheid van de verschillende familien in dezelfde soekoe heeft kunnen handhaven, indien men niet daarmede in verband brengt de eigenaardigheid, waardoor hij zich in het familieleven zoo geheel van de meeste volken onderscheidt.

In een maatschappij toch, zoo als wij die ons gewoonlijk voorstellen, geven huwelijken reeds de eerste aanleiding tot afscheiding, en in het tweede of derde geslacht zijn de nakomelingen zoo niet reeds geheel van elkander vervreemd, dan toch over het algemeen elkander reeds tamelijk onverschillig. Bij den Maleier is dit niet het geval. Trouwt een vrouwelijk lid van de familie, zij blijft toch behooren tot het gezin, waarin zij is groot gebracht. Evenzoo de man, die door zijn huwelijk niet het hoofd wordt aan een nieuw gezin, doch een deel blijft uitmaken van het gezin zijner naaste bloedverwanten, namelijk van zijne moeder met haar broeders en zusters, en haar overige kinderen. De kinderen uit een huwelijk geboren, volgen de soekoe van de moeder, en zoo maken zij, als stamgenooten, een deel uit van het gezin, dat zich allengs uitbreidt door de vrouwelijke leden van de familie. De vader, daarentegen, is en blijft vreemdeling in dien kring, als niet behoorende tot de soekoe van zijn kinderen, daar zooals reeds gezegd is, huwelijken van leden van dezelfde soekoe bij de adat verboden zijn.

Voor mijn doel meen ik te kunnen volstaan met de korte aanwijzing van deze hoofdpunten, om een algemeen begrip te geven van den bijzonderen toestand, waarin de Maleische maatschappij verkeert. Meer bijzonderheden daaromtrent mogen bovendien overbodig geacht worden, vooral voor de lezers van dit Tijdschrift, die zeker met belangstelling hebben kennis genomen van het

opstel van den heer Verkerk Pistorius over het Maleisch gezin en het erfrecht, waarin het familieleven van den Maleier met zooveel juistheid en volledigheid is geschetst. Alleen zij hier ter loops opgemerkt, dat onder de omstandigheden hierboven in het kort aangegeven, het niet zoo moeilijk valt zich een verklaring te geven van den oorsprong van het zoo vaak ter sprake gebrachte Maleische erfrecht. Bij een volk, dat eenheid van stam zóó op den voorgrond stelt, dat zelfs de band waardoor de vader aan zijn kinderen gehecht is, daardoor verzwakt wordt, is het ook bijna niet anders denkbaar, dan dat men zijn broeders en zusters en de zusters-kinderen, als naaste bloedverwanten in dezelfde soekoe, voortrekt, ten prejudice van zijn afstammelingen in de rechte lijn. Het is dan ook volkomen consequent, dat de kinderen, die van den vader niets te wachten hebben, recht hebben op de erfenis van de moeder en haar broeders, als leden van hetzelfde gezin, en dus ook als stamgenooten.

Dit mag wel in het oog worden gehouden door hen, die de Maleische instellingen van het erfrecht zoo onvoorwaardelijk afkeuren, als zoo geheel aandruischende tegen onze begrippen van billijkheid. Al hun pogingen om daarin verandering te brengen, zelfs met den steun van fanatieke priesters, die zoo gaarne zouden medewerken om de wetten volgens den Islam zuiver en ongewijzigd toe te passen, zullen vruchteloos blijven, zoolang het soekoe-stelsel, de basis van de geheele Maleische maatschappij, niet in onbruik is geraakt. En het tijdperk daarvoor ligt, voorzeker, nog in een ver verschiet!

Men klaagt dikwijls, en zeker terecht over het stationaire in de Maleische maatschappij; het volk blijft op dezelfde hoogte van beschaving en ontwikkeling; men blijft hechten aan oude en verouderde gebruiken, in één woord: er is geen leven in. De oorzaken daarvan liggen, zooals wij reeds gezien hebben, in het eigenaardige van het familieleven van den Maleier; maar bovendien is de aanleiding daarvoor te vinden in de bijzondere inrichting van het inlandsch bestuur. Reeds heb ik er op gewezen, hoe van oudsher het bestuur in de soekoe in handen kwam van meer dan één persoon. Op dat veelhoofdig bestuur moet ik bijzonder de aandacht vestigen, ook omdat men zich vaak zulk een verkeerde voorstelling van het soekoebestuur heeft gevormd. Het is waar, men hoort tegenwoordig spreken over Panghoeloes soekoe, die als vertegenwoordigers van elke soekoe in de negri optreden, doch

stelt men zich dien bestuursvorm als den oorspronkelijke voor, dan komt men tot geheel onjuiste gevolgtrekkingen.

De meeste volken waren in het eerste tijdperk van ontwikkeling onderworpen aan een aartsvaderlijk gezag, dat zich allengs oploste in een meer autocratisch bestuur, ten gevolge van usurpatie van macht van den eenen stam over den andere. Wij behoeven, om ons hiervan te overtuigen, slechts een blik te slaan op de naburen den Maleiers: in de Battalanden, waarop ik nader zal terugkomen. Daar ziet men het eenhoofdig bestuur in een stam van de vroegste tijden af gehandhaafd, en als een gevolg daarvan: overheerheersching van den eenen stam over den andere, en overgang van een patriarchaal tot een territoriaal bestuur.

Van zulk een overgang is in de Maleische landen niets te bespeuren, juist in die streken, waar men streng is blijven vasthouden aan het oorspronkelijk veelhoofdig gezag van de Panghoeloes andiko. Waar de belangen van een soekoe zijn toevertrouwd aan een tal van familiehoofden, die slechts in overleg met elkander kunnen handelen: daar is ook usurpatie van macht, en wijziging van den patriarchalen regeeringsvorm zoo goed als onmogelijk. De juistheid van deze stelling komt, naar mijn inzien, geheel in het licht, indien men den bijzonderen toestand in de verschillende onderdeelen van de Maleische landen aandachtig gadeslaat.

Men heeft geen geschiedkundige oorkonden te raadplegen, om tot de overtuiging te komen, dat de schoone en vruchtbare hoogvlakten rondom den vuurberg de Merapi het centrum zijn geweest van de Maleische kolonisatie. Daar treft men een toestand aan, welke nog geheel de kenmerken draagt van oorspronkelijkheid; daar vindt men dan ook het veelhoofdig bestuur in de soekoe nog gehandhaafd, en zelfs de inmenging van het Nederlandsch gezag heeft daarin, niettegenstaande alle pogingen tot centralisatie, geen verandering kunnen brengen. De familiehoofden, de Panghoeloes andiko, hoe ook door ons op den achtergrond gesteld, na de erkenning van Soekoehoofden en de aanstelling van Panghoeloes kapala en zoogenaamde Larashoofden, hebben nog tegenwoordig een groot aandeel in het dorpsbestuur.

Hoe verder men zich van dat middelpunt van de Maleische maatschappij verwijderd, hoe meer afwijkingen ook van de oude adat, en dat wel als een direct gevolg van de verbastering van

het veelhoofdig gezag in een meer autocratisch bestuur. In de afdeeling Priaman is dit verschil reeds duidelijk merkbaar. De Panghoeloes andiko zijn er nog slechts bij naam bekend, en maken geen deel meer uit van het bestuur. In de Laras XII Kottas is men er zelfs toe gekomen, om de twaalf negris tot een viertal te concentreeren, met een zoogenaamd Soekoehoofd als bestuurder van elk gedeelte, en bekleed met het gezag over al de ingezetenen binnen zijn ressort, onverschillig tot welke soekoe zij behooren. In de Zuidelijke afdeeling van Padang merkt men hetzelfde verschijnsel op. Te Aijer Hadje, onder anderen, is elke negri verdeeld in zooveel onderdeelen (loeak) als er Soekoehoofden zijn: daar hebben dus de Panghoeloes ieder het bestuur binnen een zeker grondgebied, een regeling, welke met de inrichting van het soekoebestuur geheel in strijd is.

Wendt men den blik verder Noord- en Zuidwaarts, de verbastering is nog duidelijker merkbaar. In de Noordelijke grenslanden toch, en ik heb hier bijzonder het oog op Aijer Bangis, de Ophir districten en Rau, kan men slechts met moeite de oude Maleische adat terugvinden. Huwelijken tusschen stamgenooten zijn er geen zeldzaamheid, en de verdeeling in soekoes bestaat er nog slechts in naam. Maar tevens kan men daar opmerken, hoe het veelhoofdig bestuur er geheel is terzijde gesteld. De oude familiehoofden zijn er niet alleen geheel verdwenen, zelfs de Soekoehoofden hebben er nog slechts een schijn van gezag. Alle macht is daar overgegaan op een Radja, die zijn land als Souverein beheert, en wiens waardigheid erfelijk is geworden in zijn geslacht, zooals, onder anderen, de Radja van Passaman. Daar is dus reeds de overgang van het patriarchaal bestuur een voldongen feit.

En eindelijk in de meest Zuidelijke streken, zooals Indrapoera, waar een regent met den titel van Sulthan aan het hoofd staat, en Soengei Pagoe, maar vier erfelijke Radjas het bestuur voeren met de Soekoehoofden als ondergeschikten, ook daar vindt men de bevestiging van hetgeen ik vooropstelde, dat namelijk overal, waar van den oorspronkelijken toestand is afgeweken, ook in de eerste plaats het beginsel van een veelhoofdig bestuur is prijs gegeven.

Met opzet beriep ik mij hier niet op de zoo geheel eigenaardige inrichting van het inlandsch bestuur ter hoofdplaats Padang, omdat daar de afwijking van den oorspronkelijken toestand een direct gevolg is van de inmenging van ons bestuur.

Waar echter met betrekking tot genoemde landen op verandering van den oorspronkelijken bestuursvorm is gewezen, moet ook de aanleiding daartoe gezocht worden in het tijdperk vóór onze vestiging in de binnenlanden, en dus vóór het uitbreken van de Padrische onlusten. Niet dat het mij in de gedachte zou komen, de stelling te verkondigen alsof de Europeesche overheersching geheel zonder invloed zou zijn geweest op de inrichting van het bestuur in de Maleische landen. In vele opzichten is er zelfs in ruime mate op gewerkt om andere toestanden in het leven te roepen, en dat niettegenstaande als basis voor ons gezag is aangenomen de erkenning en eerbiediging van de huishoudelijke en politieke rechten van den inlander, zooals dat principe is uitgedrukt in het zoogenaamde „Plakaat pandjang." De afwijkingen waarop ik straks doelde zijn echter van veel ouderen datum en de aandacht werd daarop in de eerste plaats gevestigd, om wel te doen uitkomen, hoe een volk, hoe ook bezield met de zucht om het oude te handhaven, reeds door den loop der omstandigheden gedrongen wordt, om zich te schikken in nieuwe toestanden, van welker oorsprong het zich niet eens rekenschap weet te geven.

De inrichtiug van het bestuur, zooals die thans bestaat, verschilt in zóó vele opzichten van die, als de oorspronkelijke geschetst, dat een oppervlakkig beoordeelaar daarvan weinig of niets kan terugvinden. Bij dezulken rijst wellicht zelfs de vraag, welk nut er in kan gelegen zijn, om zich te verdiepen, in hetgeen vroeger geweest is, of geweest moet zijn. Waartoe dat oprakelen van verouderde toestanden, die in de praktijk weinig of geen waarde meer hebben? Zij, die dieper in de zaak doordringen, zullen echter deze tegenwerping niet maken. Wat vroeger bestond, is voor een groot gedeelte nog wel degelijk van kracht, al is het, dat het bij den eersten blik niet zoo dadelijk in het oog valt, en zij, die geroepen zijn, om algemeene maatregelen in het leven te roepen, welke strekken moeten tot handhaving van orde en rust, zullen ook daarmede rekening moeten houden, willen zij niet aanleiding geven tot botsingen, waarvan de oorzaken zoo dikwerf te laat aan het licht komen. Was men een veertigtal jaren vroeger beter op de hoogte geweest van de zeden en gewoonten der Maleiers op Sumatra, veel zou er zeker ongedaan zijn gebleven; de hardnekkige oorlog tegen de Padris zou wellicht een andere wending hebben genomen, onze macht

zou althans op hechtere grondslagen gesteund hebben, dan op de overeenkomst, het compromis, met den inlander, waardoor zoovele jaren vruchteloos zijn voorbijgegaan, eer wij konden denken aan ingrijpende maatregelen, zoowel tot consolidatie van ons gezag, als tot ontwikkeling van dat deel onzer bezittingen, waar, niettegenstaande de vele hulpbronnen, de algemeene toestand nog zoo stationair, zoo achterlijk is gebleven.

Voor de velen, die eerst in de laatste jaren de aandacht op Sumatra's Westkust hebben gevestigd, en den loop der gebeurtenissen aldaar niet van den beginne af hebben gevolgd, kan het niet ondienstig zijn, hier nogmaals in herinnering te brengen, het verdrag, waarop ik zooeven doelde, en dat de basis is van ons bestuur aldaar [1]). Dat zoo vaak genoemde, bij den inlander onder den naam van Plakaat pandjang (lange publicatie) bekende staatstuk, luidt als volgt:

„PUBLICATIE.

„VAN WEGE EN IN NAAM DES KONINGS.

„Kommissarissen van het Gouvernement Sumatrasch West-„kust, J. J. VAN SEVENHOVEN, Raad van Indië, Ridder van „den Nederlandschen Leeuw. J. C. RIESZ, Generaal-Majoor en „Ridder 3e klasse van de Militaire Willems-Order:

„Aan de volkeren van de Padangsche Boven-„en Benedenlanden, Salut! doen te weten:

„Zijne Excellentie de Kommissaris-Generaal, vertegenwoor-„diger van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, „Prins van Oranje en Nassau, Groot-Hertog van Luxem-„burg, enz. enz. enz.
„die op Java zijne regeering heeft, over de Eilanden in den „Indischen archipel; is tot Ulieden gekomen om kennis „te nemen van de oneenigheid, die tusschen eenige land-„schappen en het Bestuur van Padang bestonden, om als „een vader, dezelve uit den weg te ruimen, en instellingen

---

[1]) In het werk van generaal Jhr. H. J. J. L. de Steurs de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ten Westkust van Sumatra, is dit verdrag reeds in zijn geheel opgenomen. Zie blz. 8, 2e deel.

„te maken, die meer met Uwe adats en wetten overeenkomen,
„en die de strekking zullen hebben om rust en vrede te bewaren,
„en om Uwe welvaart te bevorderen.

„De oorlog heeft altijd ijsselijke gevolgen, zooals vele uwer
„ondervonden hebben. Uwe dorpen, huizen en bezittingen worden
„verbrand en verwoest, terwijl vele menschen daarbij worden
„gedood of gewond; ook voor ons is de oorlog nadeelig en on-
„aangenaam, dezelve is zeer kostbaar, wij verliezen vele men-
„schen, en dezelve verbittert de gemoederen, zoowel van
„Ulieden als van onze officieren en soldaten over den dood
„van kamaraden en vrienden, zooals gijlieden en wij ondervon-
„den hebben. — Het is dus zoowel Uw belang als dat van
„ons om geen oorlog meer te voeren, maar vrede en rust
„te hebben; Zijne Excellentie de Kommissaris-Generaal wil
„U die gaarne geven, te meer omdat reeds sedert twee eeuwen
„de Edele Compagnie met U in handelsbetrekkingen op deze
„kust is geweest en omdat de mohammedanen en christenen
„geen vijanden zijn, zooals sommige onder U geleerd en U
„daardoor misleid hebben, daar wij en Gijlieden belijden, dat er
„maar een God is, die wij moeten dienen en aanbidden, en die
„ons zoowel als Ulieden heeft geboden, om de menschen lief te
„hebben, en geen kwaad oyer anderen te brengen. — Die hiertegen
„zondigt zal God straffen, hetzij hij christen of mohammedaan
„is, zooals God zal zegenen die zijne geboden onderhouden.

„Wij zijn dus broeders en geen vijanden, en daarom wil ook
„Zijne Excellentie de Kommissaris-Generaal Ulieden, als een
„vader zijne kinderen, leiden, om te doen datgeen dat ter be-
„vordering van Uwe rust, geluk en welvaart dienstig is.

„Met groote opofferingen van geld heeft het gouvernement U
„bijgestaan en bevrijd van degenen die Uwe godsdienstige en
„voorvaderlijke wetten en instellingen wilden veranderen en ver-
„nietigen.

„De voordeelen welke getrokken wierden van de bazaar's-
„gelden en van andere belastingen zijn Ulieden geschonken omdat
„het gebleken is, dat deze heffingen u bezwaarden; de betalingen
„voor koeliediensten zijn verhoogd, en daarenboven heeft Zijne
„Excellentie, de Kommissaris-Generaal, ons den last gegeven
„om vrije menschen van elders en ook van hier te engageren
„om als vaste koelies te dienen. Transportkarren worden van
„Batavia verwacht en draagpaarden zijn reeds hier, om door

„dit een en ander Ulieden te bevrijden van de dagelijksche „koelie-lasten; — hierdoor zijn dus reeds deze bezwaren weg- „genomen en ook alle andere zullen door den tijd geheel op- „houden.

„Hetgeen door Zijne Excellentie, den Kommissaris Generaal, „vertegenwoordiger van zijne Majesteit den Koning verlangd „wordt, om het gewenschte doel te bereiken is geheel in Ulie- „der en in ons belang. — Vooreerst: Dat Gijlieden geen oor- „log onderling zult voeren; zooals vroeger zoo dikwijls onder „U plaats had, hetzij onder den naam van Prang batoe, Prang „bedil, Prang dandam kasoemat, of onder welke bena- „ming ook, maar dat alle geschillen tusschen landschappen of „dessa's in der minne zullen worden afgemaakt naar de uitspraak „van uwe eigene Hoofden, volgens de wetten en adats; — dat wan- „neer onze tusschenkomst wordt verzocht, wij met overleg van „uwe Hoofden de kwestie zullen beslissen; en dat het Landschap „of de dessa, die onverwachts of na deze beslissing mogt wor- „den aangevallen, door ons zal worden bijgestaan om de aan- „vallers te straffen. Onze bemoeijenis met deze zaken geschiedt „alleen om Ulieden te bewaren voor de rampen, die altijd eenige „getroffen hebben door Uwe onderlinge twisten, en om het land „in rust en vrede te houden; het zal daarom noodig zijn, dat „alle versterkingen om uwe dessa's worden vernietigd, waar- „door de lust om te oorlogen van zelve zal ophouden. Tegen „invallen van vreemde naburen zullen wij U beschermen en „daarom overal onze forten hebben op de grenzen of in de na- „bijheid van dezelven, waar dit noodig zal worden geacht.

„Ten tweede: zal de resident noch eenig Gouvernements „ambtenaar op deze kust zich in het geheel niet mogen bemoei- „jen met het inwendig bestuur van het land noch met het ge- „zag van uwe Eerste Hoofden en Panghoeloe's; de keuze van „uwe Hoofden zal volgens de wetten en adats door U zelve ge- „schieden en alle zaken wegens schuldvorderingen, overtredin- „gen, huwelijk, echtscheiding, versterfregt en anderen, alleen door „Uwe eigen Hoofden, volgens Uwe adats en wetten moeten wor- „den afgedaan.

„Ook zal niemand zich mogen bemoeijen met uwe regtspleging „en behandeling van criminele zaken, maar zal de afdoening daar- „van geschieden door uwe eigen Hoofden volgens de wetten en „adats; alleen worden hiervan uitgezonderd misdaden die ge-

„pleegd worden tegen het Gouvernement, als opstand, weêr-
„spannigheid, het vermoorden of mishandelen van 's Gouverne-
„ments ambtenaren of militairen, het berooven of spolieren van
„'s Gouvernements eigendommen; degenen die zich hieraan schul-
„dig maken zullen voor een Raad van Justitie te Padang wor-
„den teregt gesteld.

„Ten derde, zullen sommige van uwe Hoofden, als onze
„wakils, traktementen genieten; hun wordt echter daardoor geen
„grooter gezag gegeven, maar zij zullen ons dienen, om voor
„ons tot Ulieden te spreken en om ons voor te lichten in al
„datgeen wat uwe eigen belangen kan bevorderen.

„Ten vierde, verlangt Zijne Excellentie de Kommissaris
„Generaal, dat even als wij u zullen beschermen tegen uwe vij-
„anden ook Gijlieden ingeval van oorlog, ons zult bijstaan met
„gewapende manschappen; omdat wij dan geene groote en kost-
„bare militaire magt behoeven te onderhouden; ten dien einde
„zal er als er oorlog moet worden gevoerd uit elk landschap de
„noodige gewapende manschappen worden opgeroepen, en zullen
„dan overal de wegen en bruggen in eenen goeden staat moe-
„ten worden onderhouden, waartoe wij ook van onze zijde mede
„werkvolk en materialen zullen leveren.

„Ten vijfde, het gouvernement zal geen geldelijke heffigen
„onder Ulieden doen, maar verlangt slechts dat gijlieden voor uw
„eigen belang, waardoor ook dat van het Gouvernement zal
„worden bevorderd, groote uitbreiding zult geven aan de koffij
„en peperkultuur; hierop zal zij door haar ambtenaren doen wa-
„ken, omdat zonder deze uitbreiding van kultures het Gouver-
„nement geen inkomsten zoude hebben. De verkoop der pro-
„ducten zal u evenwel gemakkelijk worden gemaakt, door het
„oprigten van pakhuizen in de binnenlanden, waarin zout en
„andere artikelen te verkrijgen zullen wezen, en de koffij, peper
„enz. zal worden opgekocht tegen de prijzen, die daarvoor thans
„in de Bovenlanden worden betaald, waarvoor u de moeite zal
„worden gespaard om uwe producten over het gebergte naar
„afgelegene plaatsen te dragen en van daar goederen terug te
„brengen; het zal u evenwel volkomen vrijstaan om uwe goe-
„deren naar Padang te brengen en naar verkiezing te ver-
„koopen.

„Volkeren van de Padangsche Boven- en Benedenlan-
„den, ziet daar de gemakkelijke voorwaarden waarop gij met

„het Nederlandsch Gouvernement in rust en vrede kunt blijven,
„en uw land en huisgezinnen kunt bewaren voor de rampen
„van den oorlog, terwijl tevens uw geluk en welvaart zal toene-
„men. Daar niet altijd door alle de Hoofden van het Bestuur
„alhier, 's Gouvernements belangen begrepen zijn, en men vroe-
„ger veel meer van u gevergd heeft; zoo verklaren wij Ulieden,
„dat het Gouvernement niets meer behoeft te verlangen: er zul-
„len ruimer voordeelen worden getrokken, door de tollen die
„zullen worden geheven van de handelaren bij den in- en uit-
„voer over zee van goederen en producten; door de winst die
„zal worden behaald op den inkoop en verkoop van de koffij,
„peper, zout, enz. enz., maar voornamelijk door de levendigheid
„in den handel, waardoor vele schepen vracht zullen bekomen
„en aan duizende huisgezinnen in Holland een eerlijk middel
„van bestaan zal worden verschaft; doch daarenboven zal dit land
„in rust en vrede worden gehouden. Dit is de last en het ver-
„langen van Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden en beminden Ko-
„ning, die den vrede lief heeft, de volkeren die H. D. regeert de
„voordeelen van zijn vaderlijk bestuur wil deelachtig maken en
„door handelsbelangen de welvaart van Holland en van deze
„gewesten wil doen bevorderen.

„Volkeren van de Padangsche Boven- en Beneden-
„landen! wij hebben rondborstig tot u gesproken, dit was onze
„stellige last; nimmer kunnen u betere voorwaarden worden
„gegeven; gij hebt die te danken aan de komst van zijne Ex-
„cellentie den Kommissaris-Generaal, onder U midden, die zelf
„gezien heeft, wat voor U en voor ons belang het beste zoude
„zijn, wij vermanen Ulieden neem dezelve dankbaar aan, komt
„die met getrouwheid na, zooals wij Ulieden in naam van Zijne
„Excellentie den vertegenwoordiger van Zijne Majesteit den Ko-
„ning der Nederlanden, de verzekering geven, dat daarin
„geene verandering zal gemaakt worden, zoo lang Gijlieden zelve
„daartoe geene aanleiding geeft.

„Gegeven te Padang, den 25 October 1833.

De Kommissarissen van het Gouver-
nement voornoemd."

De naïveteit van deze publicatie daarlatende, vindt men er, dunkt mij, niet anders in dan een poging, om langs vredelievenden weg te geraken tot een oplossing van het vraagstuk, nadat was gebleken, dat het op den duur niet doenlijk was, ons gezag door middel van geweld te doen gelden. Het was een overeenkomst met de bevolking, om de overspannen gemoederen tot bedaren te brengen, om het vertrouwen te winnen, en op die wijze ons bestuur op hechter grondslagen te doen steunen. Het was ook te voorzien, dat na verloop van tijd, de Westersche beschaving, zelfs bij niet directe bemoeienis, haren invloed op den bestaanden toestand zou uitoefenen. Ondenkbaar is het toch, dat de eerbiediging van het bestaande zou zijn voortgesproten uit de overtuiging, dat de adat werkelijk voldoende waarborgen opleverde voor een krachtig en rechtvaardig bestuur: dat daarin de kiem kon liggen voor ontwikkeling en welvaart.

Helaas! hoeveel jaren zijn er niet voorbijgegaan eer de besturende ambtenaren op Sumatra's Westkust dit wilden inzien [1])! Hoe lang heeft men niet het regeeringsbeginsel: „eerbiediging van huishoudelijke en politieke rechten" verward met recht van zelfbestuur! De leus was volks-souvereiniteit; alsof er ooit aan gedacht kon zijn, om, bij de gedane concessie, tevens onze heerschappij ten beste te geven! Krampachtig hield men zich vast aan de aangenomen beginselen van bestuur, en tevens spoorde men de hoofden, — wel te verstaan de bezoldigde hoofden, die als onze wakils, onze vertegenwoordigers, te boek stonden, — om daartoe mede te werken. Elke verandering, hoe ook gewenscht in het belang van bestuurden zoowel als van bestuurders, werd gelijkgesteld met een schending van de goede trouw. Alsof het „Plakaat pandjang" ten eeuwigen dage een struikelblok zou moeten blijven, om alle vooruitgang en beschaving onmogelijk te maken! Laten zij, die zich thans nog uitgeven als voorstanders van dat stelsel, dat reeds zooveel onheil heeft gesticht, eerlijk zijn, en dan zullen zij moeten erkennen, dat hunne vasthoudendheid slechts dient als dekmantel van hun willekeur;

---

[1]) Ik spreek hier niet van het bestuur in het algemeen. Voor een vijftiental jaren nog, was ieder ambtenaar in zijn afdeeling heer en meester. Hij kon naar willekeur handelen, ik zou haast zeggen: hij kon economische proeven op de bevolking nemen, zoolang slechts de rust niet ernstig werd gestoord.

want, onbegrijpelijk is het bijna, maar toch is het waarheid: er bestaat wellicht geen land, waar men onder de leus van niet-bemoeienis zich tevens zoo stelselmatig heeft ingedrongen in den inwendigen toestand, zich zooveel moeite heeft gegeven om het bestaande omver te werpen, als op Sumatra's Westkust.

En wat het meest opmerkelijke is, die geest van verandering, die zucht tot wijziging dagteekent reeds van den eersten tijd na de afkondiging van het „Plakaat pandjang." In dat stuk zelf ligt reeds de grondslag daarvoor, men herleze slechts art. 3 om daarvan overtuigd te worden.

„Sommigen van uwe Hoofden zullen als onze wakils, trakte-„ment genieten; hun wordt echter daardoor geen grooter gezag „gegeven, maar zij zullen ons dienen, om voor ons tot Ulieden „te spreken, en om ons voor te lichten in al dat geen, wat uwe „eigen belangen kan bevorderen."

Men zij bezield met de volste overtuiging van de goede trouw bij het doen van deze belofte; men zal toch moeten toegeven, dat op den duur een strenge naleving daarvan tot de onmogelijkheden moest behooren. Hoe is het toch denkbaar, dat men hoofden als vertegenwoordigers van het gouvernement aanstelt en bevoorrecht boven de eigenlijke landshoofden, en tevens zorg kan dragen, dat zij niet bekleed worden met een hooger gezag? Rationeler zeker is het, en gaat men de handelingen van ons bestuur van den beginne af oplettend na, dan wordt men er in versterkt, dat deze opvatting de juiste is: dat namelijk reeds dadelijk de wenschelijkheid werd ingezien, om de volksregeering langsamerhand te vervangen door een meer eenhoofdig en krachtiger bestuur; om de gelijkheid van standen op te heffen, en mede te werken tot de vestiging van een aan ons gezag verbonden aristocratie.

Heeft men werkelijk dit doel bereikt? Een overzicht van de bestaande inrichting van het bestuur, kan hierop het antwoord geven.

Tegenwoordig hoort men in de Maleische landen bijna uitsluitend spreken van Panghoeloe soekoe (Soekoehoofden) Panghoeloe kapala (hoofd-panghoeloes), en van Kapala laras (Larashoofden), als de personen die het direct gezag uitoefenen. De eersten worden beschouwd als de eigenlijke landshoofden, de beide laatsten zijn die, welke in het Plakaat pandjang worden voorgesteld als onze wakils of vertegenwoordigers, dus als tusschenpersonen van ons bestuur bij de bevolking.

Vreemd mag het schijnen, dat reeds bij onze eerste vestiging ook in de Padangsche bovenlanden een afwijking bestond van den bestuursvorm, dien ik hierboven als de oorspronkelijke heb trachten te schetsen: dat er reeds dadelijk sprake was van Soekoehoofden, als vertegenwoordigers van elken stam in de negri, in stede van de oude familiehoofden, de Panghoeloes andiko die, in overeenstemming met elkander, de belangen van hun stamgenooten in de negri behartigden. De inlandsche maatschappij was echter toen reeds in de eerste phases van het tijdperk van overgang, waarvan de gevolgen, zooals wij gezien hebben, zoo duidelijk zichtbaar zijn in het Noordelijk en Zuidelijk gedeelte der Maleische staten.

Kon men met het veelhoofdig soekoebestuur vrede hebben, zoolang de bemoeienis zich niet verder behoefde uit te strekken dan tot de inwendige aangelegenheden in de negri; later, vooral toen de Padri-onlusten het land in rep en roer brachten, bestond er aanleiding, om het bestuur meer te concentreeren. Men kwam allengs meer in aanraking met de naburige negris, en dan werd het bezwaar gevoeld van een vertegenwoordiging door een tal van familiehoofden. Van daar dat bij zaken, waarbij overleg noodig was met andere negris, slechts een enkel persoon uit elken stam werd afgevaardigd, om aan de algemeene beraadslagingen deel te nemen. Gewoonlijk was het de Panghoeloe andiko van den oudsten familiestam in de soekoe, meer bijzonder aangeduid door de benaming van Panghoeloe poetjoek, die in zulke gevallen als gedelegeerde werd aangewezen. Nu ligt het voor de hand, dat die personen, hoewel met gelijke macht bekleed als hun mede-panghoeloes, van lieverlede eenig overwicht moesten verkrijgen, dat zich ook moest doen gevoelen bij de behandeling der aangelegenheden binnen de negri. Niet vreemd mag het dus genoemd worden, dat wij, toen de Padri-oorlogen ons de gelegenheid openden, om tot in het binnenland door te dringen, en ook daar ons gezag te doen gelden, in die gedelegeerden, bekend onder den naam van Panghoeloe nan beranam, of bertoedjoe, al naar gelang van het aantal soekoes dat zij vertegenwoordigden, de eigenlijke landshoofden meenden te zien, die, met uitsluiting van alle anderen, het gezag in handen hadden. Reeds dadelijk werden toen de Panghoeloes andiko op den achtergrond gesteld, en meer beschouwd als ondergeschikten van hem, die als Soekoehoofd met het Europeesch be-

stuur in aanraking kwam. En toch, het is noodig dat hierop wel wordt gelet, zijn het nog tegenwoordig de Pangkoeloes andiko, die door de bevolking als hare vertegenwoordigers worden erkend. Daar, waar vroeger geen aanleiding bestond tot het afvaardigen van enkele personen, zooals in die negris, welke, door den verren afstand, niet of slechts zelden in aanraking kwamen met andere nederzettingen, is het veelhoofdig soekoebestuur nog zuiver in zwang gebleven. Wel vindt men thans ook daar Soekoehoofden, aangesteld door tusschenkomst van ons bestuur, dat eenheid meende te moeten brengen in dien, oppervlakkig beschouwd, zoo verwarden toestand; doch de bevolking beschouwt die hoofden eer als opzichters, die belast zijn met de regeling der heerediensten, dan wel als haar vertegenwoordigers. Zij worden dan ook zeer karakteristiek door den Maleier aangeduid met den naam van Panghoeloe rodi [1]), in tegenstelling van de eigenlijke familiehoofden, die Panghoeloe adat worden genoemd.

De bewering, dat Soekoehoofden, als vertegenwoordigers van elken stam in de negri niet oorspronkelijk in de adat thuis behooren, is in strijd met de voorstelling, welke men zich over het algemeen van het inlandsch bestuur bij de Maleiers heeft gemaakt. Blijft men echter, afgaande op hetgeen in den tegenwoordigen stand van zaken het eerst in het oog springt, hechten aan een eenhoofdig Soekoebestuur en niet aan een familiebestuur in de soekoe, dan kan men ook zeker geen rationele oplossing vinden voor het bestaan van de Panghoeloes andiko, wier zelfstandige positie in zaken, het gemeentebestuur betreffende, in het geheel niet strookt met de ondergeschiktheid aan een Soekoehoofd, aan wien zij hun macht zouden hebben ontleend.

Wil men echter ook de Soekoehoofden onder de eigenlijke landshoofden begrijpen; voor de praktijk levert dit geen bezwaar op. Men kan zich daarvoor beroepen op een langdurig gebruik, en daarenboven bestond er reeds, zooals wij gezien hebben, in de Maleische maatschappij zelve een neiging, om het bestuur meer te concentreeren. Één voorwaarde moet evenwel aan die erkenning verbonden blijven, en wel, dat bij de benoeming, of wil men liever bij de bevestiging van Soekoehoofden, ook de rechten der familiehoofden, als de eerste vertegenwoordigers van het volk,

---

[1]) Rodi beteekent heeredienst en in 't algemeen alles, wat van ons gouvernement uitgaat.

in het oog worden gehouden. Men keere dan ook terug van den, vooral in de laatste jaren gevolgden weg, om de aanstelling van de Soekoehoofden afhankelijk te stellen van een directe volkskeuze. Wil men zekerheid hebben, dat het gemeentebestuur gevormd wordt door personen, die daarop het meeste aanspraak hebben, en die de beste waarborgen opleveren voor de uitoefening van een billijk gezag, dat door de bevolking zal worden geeerbiedigd; men late de aanwijzing van een vertegenwoordiger der soekoe over aan de familiehoofden, evenals zij vroeger den geschiktste onder hen afvaardigden, om de belangen buiten de negri te behartigen. De keus blijft dan van zelf beperkt tot personen, die, zooals de Maleier zegt, a n d i k o hebben, tot personen die tot den Panghoeloe-stand behooren, en die dus reeds door hun afkomst het middel in handen hebben, om ontzag in te boezemen. Dan zal ook een einde komen aan de verwarring, welke in zoovele negris kan worden opgemerkt, waar de zoogenaamde rodi-hoofden naast, ja, tegenover de adat-hoofden staan; waar de eersten telkens de tusschenkomst van ons bestuur noodig hebben, om zich te kunnen handhaven, en onzen steun behoeven, om den passieven tegenstand van de bevolking te overwinnen. Want, hoe vreemd het ook moge klinken, dat er gehoorzaamheid geweigerd wordt aan hen, die door de volkskeuze zelve tot voorgangers zijn aangewezen; men bedenke wel, dat die keuze dikwijls een gevolg is van tal van intrigues en van beloften, welke de verkozene niet altijd in staat is te vervullen. Wat kan het ook den Maleier deeren, dat hij zijn stem uitbrengt op een Soekoehoofd, dat ongeschikt of onwaardig is als zijn vertegenwoordiger op te treden? Hem is het voornamelijk te doen, zoo min mogelijk door heerediensten bezwaard te worden, en moet er voor zijn belangen gewaakt worden, dan vindt hij immers voldoenden steun bij zijn adat-hoofden, die wel kans zien om van de dubbelzinnige positie van het Soekoehoofd gebruik te maken, en hun moreel overwicht te doen gelden!

Geen volkskeuze dus; maar eenvoudig overleg met de familiehoofden in de negri voor de aanwijzing van een Soekoehoofd: daarin alleen kan waarborg worden gevonden voor een krachtig en rechtvaardig gemeentebestuur, als zwaartepunt van ons gezag in de Maleische landen.

De zucht tot centralisatie van ons bestuur blijkt, meer nog dan uit de bevestiging van Soekoehoofden, uit de aanstelling van

de Panghoeloes kapala en de Larashoofden. Bestond er voor de erkenning van eerstgenoemden reeds eenige aanleiding in de adat zelve: de beide laatsten waren bij de Maleische instellingen geheel onbekend. Het zijn de hoofden, die aan de bevolking werden opgedrongen, op hetzelfde oogenblik, dat op de plechtigste wijs werd verzekerd, dat geen verandering in het inwendig bestuur zou worden gemaakt: in denzelfden tijd, dat men zoo hoog opgaf van onvoorwaardelijke eerbiediging van huishoudelijke en politieke rechten, aan welk principe men zich nog zoo lang krampachtig vasthield, alsof alles nog bij het oude gebleven was!

Aan het hoofd van elke negri werd een persoon aangesteld met den titel van Panghoeloe kapala, die in overleg moest handelen met de Soekoehoofden, en, als vertegenwoordiger van de negri, met het Europeesch bestuur in aanraking kwam. Men ging zelfs nog verder, en vereenigde eenige negris tot een district, met een opperhoofd, betiteld met den oneigenlijken naam van Larashoofd, [1]) zoo het heette als onzen wakil, maar in werkelijkheid als den persoon, bekleed met het hoogste gezag. Als grondslag voor de vereeniging van negris werden genomen de van vroeger bestaan hebbende confederatien, waarvan het noodig is, hier nog met een enkel woord te gewagen.

Bij de toeneming der bevolking en toen de verschillende negris meer met elkander in aanraking kwamen, waarvan twisten en oorlogen het gevolg waren, werd door de negris, hoe naijverig ook op het behoud van hare autonomie, en dus zonder haar zelfstandigheid prijs te geven, behoefte gevoeld om zich nauwer bij elkander aan te sluiten, ten einde zich met beter kans tegen de aanvallen van een gemeenschappelijken vijand te kunnen verdedigen. Dit was de oorsprong van de bondgenootschappen, welke naar gelang van het aantal negris, die zich bij elkander voegden, de IV, V, VII, X, XX of L Kottas werden genoemd. Een gemeenschappelijk hoofd werd echter niet aangesteld; alle handelingen steunden op onderlinge beraadslaging van de vertegenwoordigers van elke negri, van elken stam. Wel ziet men tijdens de Padri-oorlogen personen optreden, met den titel van Toeankoe, doch men mag den toenmaligen toestand niet als

[1]) Zooals wij reeds boven gezien hebben, heeft het woord Laras de beteekenis van stam; hoe het later is kunnen gebruikt worden in den zin van district, is nog een raadsel.

maatstaf nemen. Bij het toen opgewekt fanatisme, dreigde priesterdwang met een algeheele omwenteling der inlandsche maatschappij, en trad dus ook een priesterregeering op den voorgrond, bekleed met een autocratisch gezag, geheel in strijd met de aloude democratische instellingen.

Bij de vestiging van ons gezag, juist in dat veelbewogen tijdvak, bestond er evenwel aanleiding genoeg, om op het toen bestaande voort te bouwen. Men vond bondgenootschappen, welke aan een verdeeling van het land in districten deed denken; men ging een stap verder, en stelde ook district-hoofden aan; misschien wel in de volle overtuiging, bij de onbekendheid met de volksinstellingen, dat men geheel de adat volgde.

Met de indeeling in districten nam men het ook zoo nauw niet. Zoo werd, bij voorbeeld, in Agam, Koerei bij Bono-ampoe, Kotta Baroe bij Salo, Tambangan bij de IV Kottas ingedeeld. De landschappen Gangoe Ilir en Gangoe Moedik werden vereenigd onder den naam van Alahan Pandjang; Melampo en Ladang Pandjang werd van Aijer Bangis afgenomen, en aan Bondjol toegevoegd. In de afdeeling Tanah Datar werd Galoe Gandang bij Simaboer, en Tandjong Beroelak, een gedeelte van Soeroeasso, bij Lima Kaum ingelijfd, terwijl Boea, Lintau en Sidjoendjong, oorspronkelijk een deel uitmakende van de L Kottas, onder Tanah Datar werden gebracht.

Evenzoo week men af van het beginsel, om over elke negri een Panghoeloe kapala aan te stellen. Zoo vindt men over de negris Ladang Lawas en Pariet Malintang, in de Laras Bono Ampo (Agam), slechts één Panghoeloe kapala, eveneens in de drie negris Tadang Lalar, Tjoepak en Soengei Tanang, en nog zooveel anderen.

Geheel aan onkunde mag echter die nieuwe organisatie niet worden toegeschreven. Veeleer mag men aannemen, dat de benoeming van Panghoeloes kapala, als vertegenwoordigers van geheele negris nauw samenhing met de aanstelling van districtshoofden, voor wie de oefening van gezag onmogelijk was, indien zij zich moesten verstaan met zulk een tal van soekoe- en familiehoofden. Men was dus niet huiverig, om reeds dadelijk veranderingen in het bestuur te brengen, daar waar de noodzakelijkheid er voor bestond. Ik maak hier ook volstrekt geen grief van; maar, waar ik tegen op kom is, dat men jaren later zoo angstvallig alle zoo noodige verbeteringen heeft tegengehouden, onder de

leus, dat men gehouden was, door plechtige beloften, waarop, zooals ik heb trachten duidelijk te maken, reeds van den beginne af, inbreuk werd gewaakt. Men zal mij wellicht de tegenwerping maken, dat dan die schending van belofte afkeuring verdient, en dat het dus zaak is, op alle handelingen in strijd daarmede terug te komen, om door een eerlijke toepassing van het Plakaat pandjang zich van de gehechtheid en de trouw van de bevolking te verzekeren. In principe mag dit juist zijn, in werkelijkheid zou men zich echter in een geheel verkeerde richting bewegen. Wat reeds hier boven is vooropgesteld, dat men geen volk kan besturen met onveranderlijke wetten, is zelfs in de Maheische landen, waar men zoo gehecht is aan het oude, ten volle bewaarheid. Men zou zeker de Maleische bevolking geen grooter ondienst kunnen doen, dan haar te onderwerpen aan een strenge toepassing van de regeeringsbeginselen van 1833. De Maleier zelf zou zich er tegen verzetten, zoo de Europeesche ambtenaar hem eenvoudig met zijne klachten verwees naar het artikel der publicatie, waarbij hem het „genot" eener eigen rechtspleging zonder onze tusschenkomst is gewaarborgd, en men kan er zeker van zijn, dat de rechterlijke organisatie, zooals die binnen kort in werking zal treden, mits met beleid ingevoerd, eer tevredenheid dan misnoegen zal opwekken.

Een andere vraag is het echter of het doel is bereikt, dat men zich moet hebben voorgesteld, bij het nemen van maatregelen tot centralisatie van het gezag. Is het werkelijk gelukt een aristocratie te vormen, waarin wij een steun kunnen vinden tot bevestiging van onzen invloed? Hebben wij door onze bemoeienis den natuurlijken gang van zaken bevorderd, om spoediger tot hetzelfde resultaat te komen, dat eerst na verloop van geruimen tijd zou verkregen zijn, indien men het bestuur in de Maleische landen aan zich zelf had overgelaten?

Naar mijn meening, moet het antwoord hierop ontkennend zijn. Wil men de oorzaak daarvan opsporen, dan heeft men slechts te letten op de verkeerde werking van het stelsel van volkskeuze, waarop ik bij de benoeming van Soekoehoofden reeds de aandacht vestigde. De Maleier mag democratisch zijn in zijn instellingen, toch hecht hij aan geboorte en afkomst, en gevoelt hij weinig eerbied voor iemand uit de mindere klasse, die tot zijn Negri- of Larashoofd wordt verheven. Ziet men al, bij de verkiezing van Soekoehoofden, dat het algemeen belang wordt opgeofferd aan bijzondere

bedoelingen; nog meer is dit het geval, waar het geldt de aanwijzing van een Panghoeloe kapala of Larashoofd, aan welke betrekkingen een vaste bezoldiging verbonden is. Bij het groot aantal candidaten, die bij een vacature in aanmerking wenschen te komen, heeft de bevolking vrij spel, om met hare stemmen te woekeren, en tevens gehoor te geven aan inblazingen van de mindere hoofden, die er zoo dikwijls op uit zijn, om juist die personen aan te bevelen, die door ongeschiktheid de beste waarborgen opleveren voor het behoud van hun eigene onafhankelijkheid. Is de benoemde eenmaal in functie, en voldoet hij niet aan de verwachtingen, welke zijn minderen van hem hebben gehad, dan vormt zich spoedig een partij, die het hoofd op alle manieren zoekt tegen te werken, en er moet al zeer weinig op zijn handelingen zijn af te dingen, dat men er geen gebruik van maakt, om hem bij ons bestuur verdacht te maken.

Ik ken voorbeelden van bekwame en geschikte Larashoofden, die ten volle den steun verdienden van den gezagvoerenden ambtenaar, doch wier invloed ten gevolge van kuiperijen van hen vijandige partijen zoodanig was afgenomen, dat buitengewone maatregelen noodig waren, om de rust en orde in hunne districten te handhaven. Moeielijker positie is dan ook bijna niet denkbaar, dan die van een trouw en eerlijk Larashoofd. Is hij te ijverig als gouvernementsdienaar, dan krijgt hij de bevolking tegen zich, die er voornamelijk op uit is, zoo min mogelijk heerediensten te verrichten; handelt hij te veel in den geest der bevolking, dan krijgt hij het te kwaad met den besturenden ambtenaar, die hem spoedig voor lui en onverschillig houdt, en zijn ontslag ziet te bewerken. Aan een Larashoofd, wien het gelukt tusschen die klippen door te zeilen, en zich ten genoege van beide partijen staande te houden, mag dus wel het brevet uitgereikt worden van een goed stuurman, van een uitstekend diplomaat.

Hoe geheel anders zou de toestand zijn, indien wij ook voor de bezoldigde hoofden het stelsel van volkskeuze lieten varen. Waarom niet thans, om langsamerhand tot een zuiverder toestand te geraken, bij voorkeur een der erfgenamen van een Larashoofd of Panghoeloe kapala als zijn opvolger aangewezen? Volgens het Maleische erfrecht komen de bloedverwanten in de zijlinie daarvoor in aanmerking: er bestaat dus altijd nog de gelegenheid, om uit hen den geschiktste te nemen, wat bij een erfopvolging van vader op zoon niet zoo gemakkelijk gaat, omdat

gewoonlijk de oudste, onafhankelijk van zijn geschiktheid de meeste rechten doet gelden. Of wil men het stelsel van keuze in zekeren zin behouden, uitgaande van het beginsel, dat daarin meer waarborgen worden gevonden voor eerbiediging van het gezag door de bevolking; men kan de keuze beperken: voor de betrekking van Larashoofd tot de Panghoeloes kapala in het district; voor deze laatsten, tot de Soekoehoofden in de negri. Ziet men dan tevens goed toe, dat geen Soekoehoofden worden aangesteld, dan die, welke als Pangkoeloes andiko door de gemeente wegens hun afkomst worden gerespecteerd, dan eerst is de vorming eener inlandsche aristocratie mogelijk, die een moreel overwicht op de bevolking uitoefent. Onze ambtenaren hebben dan slechts de taak, om het vertrouwen van die hoofden, als de werkelijke vertegenwoordigers van het volk, te winnen. Dan kan men samenwerking verwachten, waar nu slechts geschikt en geplooid wordt; dan eerst kan men eenheid en kracht verkrijgen in het bestuur, dat nu verlamd wordt door de bijna onhoudbare positie der inlandsche ambtenaren. Of is het geen ziekelijke toestand, waar de inlandsche hoofden hun plaats vinden tusschen ons bestuur en de bevolking, als twee partijen, die tegenover elkander staan, in stede van de schakel te vormen tot verbinding van beider belangen? Waarlijk, het mag pleiten voor de goede gezindheid van den Maleier, zoo dikwijls ten onrechte voorgesteld als een gevaarlijk en trouweloos onderdaan, dat met zulk een zwak en machteloos bestuur, nog zoolang de orde en rust is gehandhaafd kunnen worden, en dat nog zooveel goeds is tot stand gebracht!

TH. A. L. KROESEN.

Verbetering der rijstkultuur op Java door kabinets-circulaires.

Het schijnt dat de gouverneurs-generaal van Nederlandsch-Indië een soort van goddelijke gave bezitten in den trant van die der voormalige koningen van Frankrijk. Men weet, dat deze vorsten bij hun zalving het voorrecht verkregen om, door eenvoudige aanraking der handen, klierzieken te genezen. Evenzoo wordt het een soort van heilige traditie bij onze Indische landvoogden om op Java heerschende rijstschaarste en gebrek met een kabinets-circulaire te bedwingen.

Toen, in den bloeitijd van het kultuurstelsel, de akkers der Javanen werden ingenomen voor de kultuur van producten geschikt voor de Europeesche markt, toen hun sawas letterlijk werden uitgemergeld, volgens de uitdrukking van J. C. Baud, door de indigo-kultuur en zij, door de veelvuldige gedwongen kultuuren heerediensten, de gelegenheid misten om genoegzame levensmiddelen te teelen; toen hierdoor in vele gewesten armoede, gebrek, epidemische ziekten en hongersnood heerschten, kwam de gouverneur-generaal Rochussen op de vernuftige gedachte een kabinets-circulaire te schrijven aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java, ten einde de meer en meer den landbouwer dreigende onheilen te bezweren.

Volgens die circulaire, verkeerde de heer Rochussen blijkbaar onder een soort van paniek over de stijging van den prijs der eerste levensbehoeften, voornamelijk van de rijst. De onloochenbare daadzaak, dat gedurende den levensloop van een menschengeslacht die prijs was verdubbeld, verontrustte hem des te meer

omdat hij als onvermijdelijk gevolg daarvan voorzag een evenredige verhooging van het arbeidsloon, welke „heilloos dreigt „te worden en voor Java te doen verloren gaan het onberekenbaar voordeel van goedkoopen handenarbeid, door welken dit „eiland in staat is gesteld, zoowel tot krachtige ondersteuning „van het moederland, als tot voordeel van vele particuliere per„sonen, met alle tropische gewesten te wedijveren."

Ruime, zeer ruime, eigenlijk overdaad van levensmiddelen werd, volgens den heer Rochussen, vooral vereischt om het arbeidsloon op lage schaal te kunnen houden en de voor de Europeesche markt geschikte producten goedkoop machtig te worden. Het denkbeeld om den kleinen man klein te houden en het moederland zoowel als particuliere personen zoo veel mogelijk te bevoordeelen, was nog de voornaamste preoccupatie toen het de vraag gold den Javaschen arbeider zijn levensbehoud te verzekeren. Dat hij met een minimum van bestaansmiddelen moest tevreden zijn, daaromtrent werd destijds niet getwijfeld. Men was bezorgd dat de loonen zouden rijzen ten gevolge van de duurte der levensmiddelen, en daarom werd het van belang zich aan de teelt daarvan te laten gelegen liggen.

„Wel is waar," zeide de heer Rochussen, „hebben er voortdurend ontginningen voor den rijstbouw plaats gehad; maar aangenomen ook, dat die ontginningen hebben evenaard of zelfs overtroffen hetgeen aan den rijstbouw is onttrokken, volgt daaruit echter geenszins, dat de uitgestrektheid gronds, voor den rijstbouw bestemd, steeds vermeerderd is in gelijke mate met de vermeerderende consumtie, of in evenredigheid met de snel toenemende bevolking.

„In verschillende landschappen schijnt de aandacht der hoofden van plaatselijk bestuur meer gevestigd te zijn geweest op vermeerdering van producten, geschikt voor de Europeesche markt, dan wel op een ruimere voortbrenging van de behoeften des levens; ofschoon daardoor alleen het arbeidsloon op lage schaal kon worden gehouden, en de voor de Europeesche markt geschikte producten zonder nadeel konden worden voortgebracht.

„Bij deze stemming heeft de rijstbouw niet overal de noodige belangstelling en aanmoediging ondervonden, zijne regeling is soms overgelaten aan lauwe bemoeienis van inlandsche hoofden, wier aangeborene achteloosheid niet is aangespoord, en slechts weinige sporen heb ik mogen aantreffen van een nauwgezette

zorg om den rijstbouw te doen plaats grijpen onder de meest gunstige omstandigheden, en op de meest geschikte tijdstippen.... Alleen in voorkomende gevallen van volslagen gebrek aan zaad en voedsel is 's gouvernements tusschenkomst ingeroepen, ofschoon uit het besluit van 13 mei 1822, n°. 1, voor elken resident de bevoegdheid tot verstrekken van zaadpadi kan worden ontleend.

„Verschillende voorbeelden hebben daarenboven doen zien, dat niet zelden over de tot den rijstbouw bestemde gronden, ten behoeve van 's gouvernements kultures in ruimere mate is beschikt, dan overeenstemde met de instellingen der bevolking of met het stelsel van belasting, heeredienst en kultuur; terwijl de velden voor bijzondere kultures afgezonderd, te vroeg aan den rijstbouw ontnomen, dan wel te laat aan denzelven zijn terug gegeven, zoodat alleen snelrijpend, maar minder vruchtdragend graan kan worden aangeplant, waaraan hoofdzakelijk toegeschreven wordt, dat de ingeoogste hoeveelheid over een gegeven oppervlakte gronds aanmerkelijk minder is geworden.

„Bij zoodanig gemis aan belangstelling en het bestaan van dusdanige belemmeringen, kon de verlangde verbetering en vermeerdering niet voortvloeien uit de waterwerken, met 's gouvernements geldelijke hulp ondernomen, doch ook die werken zijn veelal zonder voorafgaande wetenschappelijke opname aangevangen: zoodat zij niet aan het beoogde doel beantwoordden of zijn ingestort, en dus hebben medegewerkt, om te vermeerderen de mate van nutteloozen arbeid, welke reeds op de landbouwende bevolking drukte.

„De arbeid, tot welken de bevolking, volgens hare instellingen, onder den naam van heerediensten en anderzins gehouden is, ten voordeele van hare eigen hoofden en ten behoeve van het gouvernement, aan openbare wegen en gebouwen, aan 's lands verdedigings- en havenwerken, en eindelijk aan 's gouvernements kultures, is niet gelijkmatig over de massa dier bevolking, veel minder in het meeste belang van den landbouw, verdeeld: ook heb ik het niet mogen ontveinzen, dat tusschen verschillende hoofden van plaatselijk bestuur wordt gemist die overeenstemming, welke zoo veel bijdragen kan, om, in gemeenschappelijk overleg, een meer gelijkmatige verdeeling van arbeid te bevorderen, en dus de bevolking te verligten in het werk, hetwelk ten nutte van den landbouw aan haar moet worden opgelegd."

Na deze uiteenzetting van de oorzaken welke, volgens den heer Rochussen, het verval der rijstkultuur hadden te weeg gebracht, bespreekt hij de middelen tot redres en zet hij de residenten voor een problema, even moeielijk op te lossen als de kwadratuur van den cirkel. Zij moeten het ééne doen, zonder het andere te laten; de rijstkultuur behartigen, zonder de andere kultures te veronachtzamen, in één woord, zij worden op meesterlijk paradoxale wijze uitgenoodigd om een reeds door gedwongen arbeid overspannen bevolking, te ontspannen met een vermeerdering van arbeidzaamheid voor haar voedingsmiddelen.

„Het is mijn bepaald verlangen," hervat de heer Rochussen, „dat in den landbouw, voornamelijk in den rijstbouw, de meeste belangstelling worde aan den dag gelegd: dat de residenten en controleurs de meeste zorg aanwenden, om den ijver van de inlandsche hoofden aan te sporen tot bevordering van een doelmatige aanplanting van rijst, van aardvruchten, van groenten, van klapperboomen tot verkrijging van olie, en van alles wat strekken kan om de voedingsmiddelen der inlandsche bevolking te vermenigvuldigen, en dat vooral vermeden worde alle nutteloze of alleen tot sieraad en verfraaiing leidende arbeid, door welken de bevolking van den landbouw terug gehouden wordt.

„Het is mij toch voorgekomen, dat zoodanige belangstelling en zorg, gevoegd bij een doelmatig gebruik van de krachten der bevolking, wel verre van de gouvernements kultures te benadeelen, door vermeerdering van de middelen van bestaan der bevolking en regelmatige verdeeling van den arbeid, diezelfde kultures met minder bezwaar moet doen inrichten.

„Het kan mijn bedoeling niet zijn, om in het algemeen de rijstkultuur te doen bevorderen, ten nadeele van die van producten, uit welke gevonden moeten worden de middelen van remises, wier bedrag Nederland niet ontberen kan: maar tevens bestaat bij mij de overtuiging, dat de belangen van beide kultures onafscheidelijk verbonden zijn; zoodat, bij mindere behartiging van den landbouw, uit welke de bevolking hare middelen van bestaan ontleenen moet, op den duur niet met voordeel producten voor de Europeesche markt kunnen worden geleverd.

„In opdrijving van landrente is evenmin het bewijs gelegen van vermeerderde productie, als in verlaging dier belasting het middel tot herstel moet of mag gezocht worden.

„Een angstvallig streven naar volkomen gelijkheid, met voor-

bijziening van vroegeren aanslag, moet evenzeer vermeden worden, als het buiten den aanslag houden van in het oog vallende verzwijgingen en van ontginningen, waarvoor de termijn van vrijstelling verschenen is, maar het zal steeds een eerste zorg der hoofden van plaatselijk bestuur van aangrenzende landschappen moeten zijn, door verbetering van de voor den inlander benoodigde middelen van gemeenschap en vervoer, zoo veel mogelijk te doen verdwijnen de ongelijkheid van prijs der eerste levensbehoeften, welke op de belastbare velden worden geteeld, en alzoo te bevorderen, dat juist de belasting der landrente met meer vasten grondslag, en dus meer gelijkmatig verdeeld werke."

De slotsom, welke de heer Rochussen uit dit alles trok, was, „dat het Staatsbelang dezer kolonie (Java) dringend vordert de ondervonden stijging der prijzen van de eerste levensbehoeften te keer te gaan." De oorzaken daarvan waren echter veelvuldig en van verschillenden aard; „maar," meende de steller der circulaire, „zij zullen moeten worden weggenomen, zoowel door ten behoeve van den landbouw des volks te doen wat mogelijk is, als door zoo veel mogelijk na te laten al wat dien landbouw belemmert, of minder vruchtdragend doet zijn.

„De middelen evenwel, welke tot deze einden kunnen worden aangewend, staan grootendeels in verband met plaatselijke aangelegenheden. Van regeeringswege kan dus slechts derzelver algemeene strekking worden aangegeven, zoo als bij dit mijn schrijven is geschied.

„Doelmatige daartoe strekkende voorstellen zullen, door tusschenkomst van de betrokken chefs van departementen van algemeen bestuur, met welgevallen door mij worden ontvangen.

„Ik zal het als een voor mij aangename taak beschouwen, die ambtenaren te mogen onderscheiden en beloonen, die ten aanzien van deze hoogst belangrijke aangelegenheden naar mijn inzichten zullen weten te handelen; doch tevens zal ik mij verplicht achten, om, zonder aanzien van dienstjaren en personen, diegenen te straffen, die door onverschilligheid, nalatigheid of gebrek aan doorzicht, zullen toonen niet mede te werken tot bevordering van het doel der regeering, in de vervulling der op haar rustende verplichting om tusschen den prijs van de eerste behoeften des levens en de geldelijke verdiensten der bevolking het verbroken evenwicht te herstellen: iets waartoe handel en nijverheid, aan zich zelve overgelaten, niet vermogend schijnen te zijn."

Schering en inslag van deze circulaire is: zorg voor goedkoope levensmiddelen, uit vrees dat de arbeidsloonen, anders zullen stijgen en te veel zal moeten uitgegeven worden voor de producten, uit welke gevonden moeten worden de middelen van remises, wier bedrag Nederland niet missen kan. Bezorgdheid dat de bevolking wel eens te kort kon schieten in haar dagelijksch onderhoud, valt daarin niet waar te nemen of is althans zeer ondergeschikt aan de beduchtheid voor klimmende dagloonen. Hetgeen uit een economisch oogpunt het evenwicht kon herstellen en de klimmende rijstprijzen kon compenseeren: de meerdere verdiensten der bevolking, was juist het kwaad, hetwelk de heer Rochussen meende met al de macht van den gouvernementstoestel te moeten bestrijden. Geen wonder dat hij mistastte. Bij hem was het niet twijfelachtig, dat werken voor een zeer laag loon bij allerlei gouvernements-kultures en om niet voor hoofden en gouvernement, aan openbare wegen en gebouwen, aan 's lands verdedigings- en havenwerken zeer goed gepaard kon gaan met een ijverige betrachting der rijstkultuur. Dit was blijkbaar voor hem slechts een kwestie van behoorlijke regeling. Zoo de rijstkultuur achteruitging, in verhouding tot de uitzetting der gouvernementskultures, kwam het hem voor dat dit, niet aan het met hand en tand vastgehouden stelsel van kultuur- en heerediensten, maar aan de misbruiken die er ingeslopen waren of aan verkeeerde toepassing moest worden toegeschreven. De heer Rochussen geloof en schreef hetgeen de uitstekendste Indische ambtenaren van zijn tijd schier zonder onderscheid zeiden. Het kwam bij niemand op destijds het logisch verband te zoeken tusschen oorzaken en gevolgen; men paaide zich met drogredenen en, bij den eerbied voor het op hoog gezag bevolen „stelsel van belasting, heerendienst en kultuur," gaf men liever aan de Europeesche en inlandsche ambtenaren, die gedwongen werden het toe te passen, de schuld van de treurige uitkomsten, die het blijkbaar ten gevolge had, dan de machthebbenden te verwijten dat zij een doel najaagden en daartoe middelen bezigden, welke de geheele landbouwende bevolking van Java in het verderf moesten storten.

Het valt niet te loochenen, dat de heer Rochussen wees op misbruiken, op verkeerde aanwending van heere- en kultuur-diensten door Europeesche en inlandsche ambtenaren, welke inderdaad veelvuldig plaats grepen. Hij had er in zijn circulaire nog meer

kunnen noemen dan den nutteloozen of alleen tot sieraad en verfraaiing leidenden arbeid, welke van een reeds tot wanhopens toe overladen bevolking werd afgeperst. Zij zijn, dank zij de vrijmoedige openbaringen van enkele rechtgeaarde ooggetuigen, aan de vergetelheid ontrukt. Maar het ontsnapte aan het overigens scherpzinnig oog van den landvoogd, dat dergelijke misbruiken de onafscheidelijke uitwassen waren van het „stelsel van belasting, heeredienst en kultuur", zoo als het in zijn tijd werd toegepast; dat de hoofdoorzaak van de schaarste en duurte der levensmiddelen was: de bovenmatige arbeid, welke de Javasche landbouwers voor het gouvernement hadden te verrichten; dat zij, corvéable et taillable à merci, den tijd, de gelegenheid, den moed misten om, gelijk voorheen, te werken voor hun noodzakelijk onderhoud; en, dat, tegenover de eindelooze eischen van het gouvernement, de Europeesche en inlandsche ambtenaren, gesteld zij hadden niet als menschen misbruik gemaakt van de buitensporige macht die hen over de bevolking was gegeven, met de beste bedoelingen het programma van den heer Rochussen: „teelt van veelvuldige levensmiddelen, zonder eenige vermindering van den arbeid voor het gouvernement" niet konden uitvoeren tenzij zij het middel hadden weten te vinden om de Javanen iederen dag twintig uren aan het werk te stellen: tien uren voor het gouvernement en voor hun hoofden, tien uren voor hun eigen behoeften en voor het kwijten der belasting in geld, de landrente, die ook al niet mocht verminderd worden.

Toch is dit gemis aan doorzicht verklaarbaar. De heer Rochussen leefde met velen in Indië in het absoluut geloof aan de gouvernementeele almacht. Het zou anders een kinderachtige naïviteit van hem zijn geweest te wanen, dat met een kabinetscirculaire van zijn hand ter elfder ure nog de sombere gevolgen konden worden bezworen van een uitmergelend stelsel van exploitatie. Het is bekend hoe spoedig de treurigste feiten deden zien dat zelfs het alvermogen der autocratie niet alles vermag wat het zich voorspiegelt. De circulaire is van 18 juni 1847, en geen jaar later begon zich de hongersnood te ontspinnen, waaraan duizende Javasche landbouwers bezweken en die op een geheel onvoorziene wijze het gezochte evenwicht herstelde tusschen de loonen en de prijzen der levensmiddelen.

De onlangs in verschillende gewesten van Java geheerscht hebbende schaarste en hooge prijzen van de rijst heeft weder

een kabinets-circulaire van den gouverneur-generaal uitgelokt. Zij is van 15 juni jl. en gericht aan de residenten op Java en Madura (die der Vorstenlanden uitgezonderd). Wij laten haar hier letterlijk volgen:

„Ik acht het op nieuw van mijn plicht uw aandacht te bepalen bij de rijstkultuur, welke in de hoogste mate aanspraak heeft op uw levendige belangstelling.

„De ondervinding leert toch dat een bouw sawa, wanneer alles meêloopt, 80 à 100 picols padi kan opbrengen, terwijl wanneer slechts aan de voornaamste eischen van een goeden landbouw wordt voldaan een productie van 40 à 50 picols per bouw, zoo als in Pasoeroean geregeld verkregen wordt, niets bijzonders behoeft te zijn.

„Vergelijkt men nu met deze cijfers de gemiddelde opbrengst, in de meeste gewesten van Java verkregen, dan valt het duidelijk in het oog, dat de rijstkultuur kwijnende is en opbeuring behoeft.

„Het gaat niet aan, dat het zoo vruchtbare en gezegende Java nu en dan gebrek aan rijst heeft, en de hulp van den vreemde behoeft; integendeel, wanneer eenmaal de productie per bouw met 50, 100 en meer percent zal zijn gestegen, hetgeen lang niet onbereikbaar is, zal dit eiland een voorraadschuur voor andere landen kunnen worden.

„Doch om dit te verkrijgen, moeten door een oordeelkundige regeling van kultuur- en heerediensten en de belemmeringen, welke een betere bebouwing der rijstvelden in vele streken nu nog ontmoet, uit den weg worden geruimd en moet tevens door verstandige leiding en leering met vermijding van schokken of overdreven inmenging, welke in de appreciatie van den inlander zoo ligt in dwang ontaardt en alsdan meer kwaad dan goed sticht, de inlandsche landbouwer tot een betere bearbeiding van zijn akker worden gebracht.

„Niet alleen en niet voornamelijk in uitbreiding der bouwgronden en aanleg of verbetering van waterleidingen, maar, zooals boven gezegd is, vooral in een doeltreffende kultuurwijze moet de ontwikkeling van dezen hoofdtak van volksbestaan worden gezocht, wil men niet bij eenigen tegenspoed Java aan rijstgebrek met al de naweeën van dien zien blootgesteld.

„Opdat de eischen van een zoodanige kultuurwijze beter en meer algemeen bekend zouden raken, werden reeds eenige ambtenaren door mij in commissie gesteld.

„Deze kunnen echter niet alles doen, doch een ieder in zijn kring, na zich zelf door lectuur en plaatselijk onderzoek goed op de hoogte te hebben gesteld, behoort naar zijn best vermogen tot dit groote doel mede te werken.

„Ik geef hierbij de verzekering, dat het mij recht aangenaam zal zijn door UEdG. in de gelegenheid te worden gesteld om diegenen, welke zich in deze bijzonder onderscheiden, naar verdiensten te beloonen.

„Ten slotte zij nog opgemerkt dat een betere kultuurwijze als leidende tot hoogere opbrengst vroeg of laat stijging der landrente tengevolge hebben moet.

„Langs dezen weg zal die stijging voor de bevolking niet drukkend wezen, wat daarentegen wel het geval is, wanneer men, stilstaande op agronomisch gebied, op kunstmatige wijze — voor zoover dit binnen de grens der uitgevaardigde verordeningen thans nog mogelijk is — het belastingcijfer opdrijft, daarbij over 't hoofd ziende dat aldus een gezonde ontwikkeling van den landbouw wordt tegengehouden, en derhalve ten onrechte vermeenende, dat zoodanig streven aan de regeering, voor wie de toekomst niet minder waarde heeft dan het heden, welgevallig is."

Het kabinetsschrijven van den heer Loudon onderscheidt zich van dat van den heer Rochussen door meerdere eenvoud. Het is blijkbaar zijn bedoeling de rijstkultuur uitsluitend in het belang der bevolking te verbeteren. Niet om daardoor van haren arbeid meer te kunnen profiteeren en de loonen laag te doen blijven, spoort hij tot doeltreffende kultuurwijze aan. Ook komt hem de tusschenkomst der regeering alles behalve veel vermogend voor. Hij waarschuwt zelfs tegen overdreven inmenging, waarin de inlander niets dan dwang ziet en die alsdan meer kwaad dan goed sticht. Het geloof aan de almacht van het gouvernement heeft blijkbaar plaats gemaakt voor een gegrond mistrouwen in verbeteringen op hoog bevel.

Dit is de vooruitgang, maar ook de eenige vooruitgang, welke in de zes-en-twintig jaren, die tusschen de eerste en de tweede kabinets-circulaire zijn voorbijgesneld, door de regeering in de kwestie der voedingsmiddelen is gemaakt. Nog altijd worden in 1873, evenals in 1847, de gevolgen niet logisch aan de oorzaken getoetst; nog altijd wordt om de laatste heen gepraat; nog altijd wil men niet zien, dat de achteruitgang van den inheemschen landbouw een onvermijdelijk gevolg is

van de kultuur- en heerediensten welke de landbouwers worden opgelegd. Al erkent de gouverneur-generaal Loudon, dat die diensten nu nog een betere bebouwing der rijstvelden in vele streken belemmeren, toch gelooft hij nog altijd, even als de gouverneur-generaal Rochussen in der tijd zich met hetzelfde geloof paaide, dat dit niet aan de kultuur- en heerediensten, maar aan minder oordeelkundige regeling ligt.

Wij spreken van achteruitgang der rijstkultuur met opzet, in tegenstelling van de meening, die meer en meer op Java schijnt wortel te schieten, dat die kultuur steeds achterlijk is geweest, dat de inlander bestendig gebrekkige kultuurwijzen heeft gebezigd, dat Europeanen hem thans moeten leeren om van een gegeven oppervlakte een grootere productie te bekomen dan hij gewoon was daarvan te trekken; en dat het tijd wordt om, zoo als wij het in een Indisch blad allerliefst uitgedrukt vonden, door een praktisch onderwijs, hem van een landverknoeier een landbouwer te maken.

Indien men de stelling omkeerde en beweerde, dat wij, met onzen nasleep van kultuur- en heerediensten, met onze ultrafiscaliteit, er eindelijk in geslaagd zijn van uitmuntende landbouwers landverknoeiers te maken, dan zou men veeleer de waarheid nabij komen. Naar alle waarschijnlijkheid, was Java reeds sterk bevolkt in het Hindou-tijdperk en blijkt uit geen enkele overlevering van iets dat op schaarschte of gebrek aan levensmiddelen wijst. Integendeel, moet men aannemen, dat de bevolking ruimschoots van het noodige voor haar onderhoud was voorzien. Een volk, dat met den honger worstelt, kan onmogelijk monumenten bouwen, die, na eeuwen, nog de bewondering van den kunstliefhebber opwekken. Hetgeen verder de eerste Europeesche reizigers op Java gadesloegen roept geheel andere tooneelen voor den geest dan die van gebrek en ellende, en bij onze eerste vestiging bespeurden de Nederlanders een toestand van algemeene volkswelvaart. Toen in de zeventiende eeuw, Hollandsche gezanten naar het hof van Mataram trokken om bij den Soesoehoenan rijst te vragen voor het approvisionnement van Batavia, rustte hun oog gestadig op prachtige rijstvelden langs de tochten die zij in Midden-Java maakten en, hoe nuchter hun beschrijvingen in 't algemeen zijn, treft men er toch ontboezemingen in over den overvloed, waarin de Javasche landbouwer, te midden van de rijke oogsten zijner velden, ver-

keerde. Het is bekend, dat naarmate de Compagnie haar gezag over de Noord-Oostkust van Java uitbreidde, zij meer en meer rijst trok van de noordelijke gewesten, en dat de aanzienlijke rijstcontingenten, waarmede zij een groot gedeelte van hare posten voedde, stand hielden tot aan haren val, zonder dat ooit ergens melding werd gemaakt van rijstschaarschte onder de bevolking.

Welken noodlottigen invloed de Compagnie op Java heeft uitgeoefend, de rijstkultuur schijnt zij ongedeerd te hebben gelaten; want, alle Engelsche schrijvers, die na de inbezitneming in 1811 van die kultuur gewagen, spreken er over met opgetogen ingenomenheid. Crawfurd, Raffles beschrijven de Javanen als uitnemende landbouwers, als rijstbouwers, die nergens hun wedergâ vinden en ook, tot voorbij 1830 kwam het in geen enkel Nederlandsch brein op, de Javanen te betichten de rijstkultuur te verwaarloozen. De ruimte en goedkoopte der levensmiddelen zou destijds een dergelijk verwijt als de grootste dwaasheid hebben doen uitkrijten. Het zijn de klimmende eischen, door van den Bosch en J. C. Baud en hunne opvolgers aan den Javaschen arbeider gesteld, die hem in het gareel der kultuur- en heerediensten, eindelijk er toe hebben gebracht de sedert eeuwen voor opvolgende geslachten geliefkoosde rijstkultuur met minder zorg te betrachten en zich te vreden te stellen met een minimum van arbeid dat ook een minimum van productie ten gevolge heeft.

Even als de kultuur- en heerediensten alle instellingen, gebruiken en gewoonten der Javanen hebben gealtereerd, zijn zij de oorzaak van den achteruitgang der rijstkultuur. De meesten dier instellingen waren een uitvloeisel van of stonden in verband met die kultuur. Wijziging van gene, moest dus haren invloed uitoefenen op deze; maar, zonder in wijsgeerige beschouwingen te treden, is het voor ieder tastbaar, dat de kultuur- en heerediensten een hoogst nadeeligen weêrslag hebben op den inlandschen landbouw. Aan die diensten worden millioenen dagtaken verkwist. Wat de landbouwers aan tijd verspillen om van en naar de openbare wegen, van en naar de gouvernements koffietuinen te gaan, is voor de kultuur der levensmiddelen stellig verloren, en dat verlies kan door geen doelmatige regelingen vergoed worden. Het is onafscheidelijk verbonden aan allen gedwongen arbeid. De knapste en met de beste bedoelingen bezielde ambtenaren kunnen de gedwongen taak van duizende gepreste arbeiders niet zóó regelen als ieder arbeider zijn taak

in zijn eigen belang regelt. Buitendien, de arbeid aan de publieke werken, vooral die in de koffietuinen is evenzeer aan vaste tijdstippen gebonden als de verschillende werkzaamheden voor de inlandsche kultuur het zijn. De door den regen onbruikbaar gemaakten weg moet hersteld, de weggeslagen brug moet vernieuwd worden, onverschillig of de voor dien arbeid opgeroepen heerendienstplichtigen liever hun akkers zouden willen bewerken, en de gouvernements koffietuinen geven mede geen genade als in den regentijd koffieboomen geplant, — in den oogsttijd de rijpe vruchten geplukt moeten worden.

Van de heerendienstplichtigen kan in 't algemeen getuigd worden, dat zij noode den opgelegden arbeid verrichten; van vele kultuurplichtingen is dit mede door de koffieenquête geconstateerd. De overgroote meerderheid der Javasche landbouwers zijn allen kultuur- en heerendienstplichtig. Gelooft men nu, dat, wanneer jaar in jaar uit, die menschen minstens honderd dagen arbeid verrichten, die hun tegen de borst stuit, zij de overige twee honderd vijf en zestig dagen zich geheel kunnen losmaken van de schadelijke indrukken, die zij bij den dwangarbeid bekomen? Wij, voor ons, gelooven dat er geen uitnemender middel uit te denken valt om van de Javanen slechte rijstbouwers te maken dan hen als onwillige aardewerkers, timmerlieden, koffieplanters voor een slecht of geen loon ten behoeve van het gouvernement te werk te stellen. Men dooft bij hen den lust uit om zich in te spannen, en, wanneer men maar al te zeer geslaagd is hen te ontmoedigen, treurt en klaagt men over de onvermijdelijke gevolgen hunner ontmoediging.

Men leere toch eindelijk eens op Java de economische wet van de verdeeling van den arbeid konsekwent toe te passen. Men verrichte de openbare werken door goed betaalde taakarbeiders, die zich spoedig zullen vormen uit de niet-sawabezitters; men plage niet langer ieder planter met de koffiekultuur; men late de sawabewerker bij zijn sawa als hij het verkiest. Eerst dan zal men bespeuren, dat de rijstkultuur weder gunstige, in plaats van meer en meer bedenkelijke uitkomsten, zal gaan opleveren. Maar men wane niet, dat met ijdele kabinets-circulaires is te verkrijgen hetgeen alleen het loon kan zijn van vastberaden en met volharding toegepaste bestuursmaatregelen, die den Javaan tot een vrij man maken en hem dan ook weder spoedig als een ijverig, kundig landbouwer zullen doen kennen.

Het eerste internationaal Congres van Orientalisten.

Het is reeds vóór eeuwen, door scherpzinnige mannen opgemerkt, dat de wetenschap, om volledig te zijn, de kennis van alle landen en volken der aarde behoort te omvatten. De verdeeling der oude Grieken en Romeinen, die zich slechts bekreunden om hetgeen zij de beschaafde wereld noemden, en al het overige als barbaarsch versmaadden, heeft, sedert de renaissance, den wetenschappelijken geest onbevredigd gelaten. Kloeke reizigers ondernamen tochten verre over de grenzen voorheen aan de ondernemingszucht gesteld, en bezochten landen, die hen volken en beschavingen te aanschouwen gaven, van welke zich de ouden slechts een zeer twijfelachtig denkbeeld vormden. Sedert is het verlangen naar kennis van verwijderde landen en volken niet meer uitgedoofd en is de wetenschap aanzienlijk verrijkt in schier alle vakken waarin haar gebied zich vertakt. De aardrijkskundigen hebben nauwkeurig de algemeene trekken omschreven van vastelanden en eilanden; de flora en fauna van alle wereldstreken zijn bijna zonder eenige uitzondering geïnventariseerd; de zeeën hebben haar verborgenheden ontsluierd aan onvermoeibare navorschers. De ethnographie, de zeden, gewoonten, instellingen, de godsdienst van de meest afgezonderde stammen zijn dikwerf geliefkoosde onderwerpen van studie geworden en van de Oostersche talen is reeds getuigd, dat zij in Europa met klimmenden ijver worden beoefend, op het oogenblik, dat zij in de landen, waar zij inheemsch zijn, het tijdperk van verval zijn ingetreden. Immers onder de werking der Britsche heer-

schappij, verdwijnen van lieverlede op het vaste land van Indië, de inlandsche geleerden, die de traditie der heilige taal der Védas in eere hielden, en niet ten onrechte is beweerd, dat, zoo te eeniger tijd de Hindous de taal hunner voorouders, het Sanskrit, mochten vergeten hebben, Europeesche taalkundigen in staat zijn ze hen op nieuw te leeren.

De mannen van studie, die de taal-, land- en volkenkunde van het Oosten beoefenen, leven echter zeer verspreid in de verschillende deelen van Europa. De wetenschappelijke pers en het eere-lidmaatschap van speciale genootschappen is de eenige band, die hen onderling verbindt, — een band, die niet voorkomt, dat hun navorschingen en nasporingen in den regel het kenmerk van isolement dragen. Voor vereenigde pogingen tot een gemeenschappelijk doel, bestond tot dus ver geen gelegenheid. In die leemte zal men nu trachten te voorzien door het houden van internationale congressen. Het eerste congres zal te Parijs, van 1 tot 9 september eerstkomende, plaats hebben en wordt thans voorbereid door een commissie samengesteld uit de eerste Orientalisten van Frankrijk. De eerste vijf dagen zullen gewijd worden aan de Japansche en Chineesche, de volgende dagen aan de Egyptische, Assyrische, Semitische, Indische, Iranische, Nieuw-Grieksche, Tartaarsche, Indo-Chineesche en Oceanische studien.

Aanvankelijk schijnt het plan bestaan te hebben om aan de werkzaamheden een meer bepaalde philologische richting te geven, en werkelijk de taalstudie der verschillende Oostersche volken levert reeds een zoo ruim veld op voor onderzoek en beraadslaging, dat men het de taalkundigen niet euvel moet duiden, dat zij daaraan, zoo niet uitsluitend, ten minste hoofdzakelijk het congres dienstbaar wenschten te maken. Het behoeft echter geen betoog, dat op deze wijze de vereenigingen van Orientalisten veel van hare belangrijkheid zouden verliezen. Veelzins is de taalstudie de grondslag van de kennis van een volk; doch zij is niet voor allen onvermijdelijk. Met de resultaten, welke door philologen verkregen en in een moderne taal medegedeeld worden, kunnen de economisten en de staatkundigen hun voordeel doen, zonder daarom genoodzaakt te zijn zelfs de taal te beoefenen der volken, in wien zij belang stellen. Buitendien, het moet gezegd worden, er is een vruchtbare en een onvruchtbare philologie. De Oostersche talen worden beoefend om achter het intellectueel leven en bewustzijn te komen van de

natien, die haar spraken of nog spreken; zij worden tevens beoefend om allerlei onbeduidende bijzaken. Wij noemen, onder anderen, als zoodanig het buitengewoon hooge gewicht, dat door sommige beoefenaars der Oostersche talen wordt gehecht aan de transcriptie in Romeinsche letters van de aan die talen eigenaardige karakters. Het is een even vruchteloos als onvruchtbaar streven om klanken door grafische teekens te vertolken, een voor de ware philologie nog onbeduidender streven dan de zucht om in de orthografie eener moderne taal veranderingen in te voeren. Het zou daarom reeds nuttig zijn indien men door internationale bijeenkomsten het zoo ver kon brengen, dat het juiste doel der Oostersche taalstudien duidelijk werd aangegeven en die studien werden ontdaan van de knutselachtige bijzaken, waardoor zij wel eens door de sceptici, als minder ernstige studien worden bejegend.

Doch, voor de internationale congressen is een breeder programma vastgesteld dan de philologische studien. Overeenkomstig de ware roeping der Orientalisten, is aangenomen, dat niets van hetgeen het Oosten volledig kan doen kennen, behoort te worden geweerd. De vraagstukken, welke reeds op het eerste congres in aanmerking komen, kunnen buitendien betreffen: de archeologie, de schoone kunsten, de voorhistorische tijdperken; de staatkunde en staathuishoudkunde; den oorsprong der natien, de zeden, gewoonten en instellingen; de positieve en natuurkundige wetenschappen; de geneeskunde; den landbouw en de nijverheid, den handel en de finantien van de Oostersche volken.

Aan de Japansche en Chineesche elementen wordt een zekere voorkeur op het eerste congres gegeven. Zij verdienen die onderscheiding allezins, niet alleen omdat, omtrent die verwijderde Oostersche natien, in Europa nog zoo menigvuldige vooroordeelen heerschen; maar ook, doordien zij door hun getalsterkte en door de zelfstandigheid, die zij hebben weten te bewaren, bestemd zijn nog een grooten invloed in het verre Oosten uit te oefenen. Het is voor Europa van het meest overwegende belang zich volledig te vergewissen omtrent de richting waarin zich Japan en China bewegen en indien zij, die zich meer bijzonder ten taak stellen beide landen in hun verleden en heden te bestudeeren, daaromtrent licht weten te verspreiden, moet dit ook zijn nut hebben voor de gouvernementen, die met de Japanners en Chineezen meer dan ooit aanrakingen van diplomatieken aard hebben.

Waarschijnlijk zal de tijd te kort schieten om elk Oostersch volk een behoorlijke beurt te geven, een omstandigheid die de herhaling der internationale congressen des te noodzakelijker maakt. De commissie, die het eerste congres voorbereidt, heeft gemeend vooral ook te moeten rekenen op de medewerking der Nederlandsche Orientalisten. Wij hopen dat zij niet door hun afwezigheid zullen schitteren. Immers, Nederland vertegenwoordigt een Oostersche bevolking van niet minder dan vijf-en-twintig millioen zielen en, indien exploitatie van die bevolking nog een voornaam doel van onze Indische staatkunde is, zij is toch niet meer het eenige doel. De Oostersche studien bekleeden althans een eervolle plaats in onze moderne tempels aan de wetenschap gewijd en onder onze landgenooten zijn Orientalisten van naam, die waardig in een internationaal congres ons land zouden vertegenwoordigen.

De gouvernements-koffiekultuur in de residentie Bezoeki.

De eerste koffie-aanplant in Bezoeki werd, omstreeks het jaar 1785, aangelegd door den regent van het landschap Poeger, Raden Toemenggoeng Prawira Diningrat, om het contingent van 15 picols koffie, waartoe hij zich jegens de Compagnie had verbonden en dat hij anders in Malang moest inkoopen, te kunnen leveren. Waarschijnlijk lag die aanplant in het zuidelijk gedeelte van het land, het tegenwoordige district Poeger.

Bondowosso werd eerst onder het bestuur van genoemden regent ontgonnen en bevolkt, en de eerste koffie werd daar in 1802 geplant door den koffie-gecommitteerde Stevens.

In 1815 waren in Poeger en Bondowosso, onder welke landen, behalve de tegenwoordige afdeeling Bondowosso, ook de districten Pradjekan en Wringin behoorden, 26 djoeng of 104 bouws met koffie beplant, zoodat toen 105,000 tot 110,000 boomen moeten aanwezig geweest zijn. Van dat jaar tot 1824 ontbreken de opgaven, doch over dat jaar en volgende bezit men een statistiek, welke later zal besproken worden.

Van de negen districten, welke thans koffie planten, zijn er vier: Bezoeki, Wringin, Bondowosso en Penanggoengan, waar zich reeds gebrek aan geschikte gronden voor de instandhouding der koffiekultuur doet gevoelen.

In Bezoeki en Wringin zijn nog wel plaatsen, waar de aard van den grond gunstige uitkomsten belooft voor de plantsoenen, welke men er zou willen aanleggen, namelijk in het eerstgenoemde district boven den tuin Wonolangan, en in het laatste in de streek van Poernomo en Alas Krandjang, doch deze zijn

ongelukkig te ver van de dessas gelegen. Bovendien is het terrein sterk geaccidenteerd en hier en daar aan den zuidoosten wind blootgesteld. Alleen particulieren schijnen van dit terrein iets voor de koffiekultuur te kunnen maken.

In Bondowosso en Penanggoengan is het reeds zoo ver gekomen, dat men bijna uitsluitend op den bodem van oude afgeschreven tuinen plant. In Bondowosso zijn echter nog bruikbare gronden. Niet ver van den tuin Andong treft men namelijk een heuvelrij, die zich langs den voet van den Ardi Saing uitstrekt. Met een gemengde aardsoort van klei en zand bedekt zijn deze heuvels aan den voet met glaga en alang alang begroeid, doch naar mate men stijgt wordt de grond beter van kwaliteit en donkerder van kleur en krijgt de glaga de overhand op de alang alang, terwijl de rug een bosch vertoont van zware glaga, waardoor men zich met het kapmes een weg moet banen. De inlandsche hoofden beweren dat de gronden te steil zijn voor de koffiekultuur; maar zij schijnen die kultuur alleen mogelijk te achten op vlak of zacht gloeiend terrein en geen denkbeeld te hebben van de plantwijs welke elders op sterk hellende gronden wordt gevolgd en hierin bestaande dat men zich bepaalt tot het verbranden der glaga en het graven van plantgaten zonder den grond eenige verdere bewerking te doen ondergaan. Een ander, niet te miskennen bezwaar is, dat gevoegelijk slechts drie dessas, Soemberwaroe, Kembangan en Gadingsari, aldaar kunnen planten; de overige zijn te ver van de heuvels gelegen. Te oordeelen naar het geboomte waarmede de hellingen van den Ardi Saing zelven zijn bedekt, vindt men ook daar vruchtbare gronden; maar zij liggen zoo ver af en zijn zoo sterk geaccidenteerd dat zij zelfs voor uitgifte aan particulieren eerst dan in aanmerking dienen te komen nadat het gunstiger gelegen terrein in de andere districten is ingenomen.

In Wringin komt op vele plaatsen de zoogenaamde tana koemboe voor, een aardsoort die uit vergane wadas schijnt te zijn ontstaan. Zij is geel of roodgeel van kleur en vermengd met gruis en brokken van wadas, in welke steensoort zij eindelijk geheel overgaat. In de afdeeling Bondowosso is het de gemengde grond, de tana taraban, welke het meest voorkomt; naar mate deze aardsoort meer of minder vegetale bestanddeelen bevat is zij donkerder of lichter van kleur en wisselt zij af van bruinzwart tot geel.

In de districten Wonosari, Djenker, Soekokerto en Poeger zijn nog groote uitgestrektheden vlakke of zacht hellende boschgronden beschikbaar. In Tanggoel zijn de vlakke lagere streken meestal moerassig, doch de hooge bergachtige grond in het westen, die tot aan de grens van Probolingo oploopt langs den voet van den Argopoero, is, hoewel ongelijk en hier en daar met steile hellingen en diepe ravijnen afgewisseld, voor de koffiekultuur vrij wel geschikt. Het is daar dat de schoonste en meest productieve tuinen van het district liggen.

Grond ontbreekt dus niet in die streken voor de uitbreiding der koffiekultuur; maar wel bevolking, die er over het algemeen zeer schaarsch is. Over een oppervlakte van 1949 vierkante palen, telt de koffieplantende bevolking niet meer dan 26,100 huisgezinnen. Zij is hier, even als elders, op enkele punten geconcentreerd, in welker nabijheid de bodem dan ook geheel ontgonnen is, hetzij voor eigene, hetzij voor de koffiekultuur; doch deze bebouwde en bewoonde streken maken op verre na nog geen tiende deel van het geheel uit. De hoogere streken van den Raoen en de geheele reeks heuvelen van het Yonggebergte liggen woest. Deze gronden zijn over het algemeen, tot een hoogte van 3000 voet, geschikt voor de koffiekultuur en zullen wel 500 vierkante palen beslaan. Hoezeer nu voortdurend Madureezen overkomen, zoo vestigen dezen zich evenwel meestal in de lagere streken, waar nog ruimte in overvloed voor ontginning is en het terrein niet de moeielijkheden van het hooge gebergte aanbiedt. Een vermeerderde immigratie van Madura kan alleen door de bijzondere nijverheid worden te weeg gebracht. Het is een erkend feit, dat daar, waar zich een Europeaan in een landelijke onderneming vestigt, hij weldra door volk omringd wordt, dat van alle kanten toestroomt.

Omtrent de kultuur schijnen de volgende mededeelingen niet van belang ontbloot te zijn:

De plantjes voor de jonge plantsoenen worden van kweekbeddingen genomen. In Bezoeki, Wringin en Wonosari brengt men daartoe kleine in de oude tuinen opgeschoten plantjes — daar kopak kopak genaamd — op de beddingen over. Elders worden de beddingen bepoot met rijpe koffiebessen. Steeds wordt de jonge plant bij het overbrengen in den tuin gepoeterd en de aardkluit in een boomblad gewikkeld.

De gebruikelijke dadap-soorten zijn de dadap srêp en de

dadap oeling; Jav. dadap linggo. De eerste wordt verreweg het meest aangeplant, omdat, naar men zegt, de tweede wel een zwaardere, sommigen beweren een te zware schaduw geeft, doch den grond niet zoo frisch en koel houdt als de dadap srêp, op wier bladeren de ochtendnevels zich condenseren, in druppels langs de takken en den stam lekken en zoo den grond bevochtigen.

De stekken worden van de jonge twee- tot vierjarige boomen genomen. De plantwijdte van de dadap regelt zich naar die der koffieboomen, doch is overigens zeer uiteenloopend. In sommige oude tuinen, waar de koffie, zoo als algemeen het geval is, oorspronkelijk op 8 voet vierkant was geplant, bedraagt de dadapaanplant de helft of een vierde van de koffie en staat dus 8 op 16 of 16 op 16 uit elkander; op sommige plaatsen nog verder ten gevolge van uitkapping of het sterven en niet inboeten van oude boomen. In de jonge tuinen is evenveel dadap als koffie geplant en staat zij 8′ op 8′. (Bij de jongste aanplantingen in Bondowosso, is echter een andere methode gevolgd en de ruimte tusschen de dadap op 18′ bepaald, terwijl de koffie op 6′ vierkant is geplant. Deze tuinen bevatten dus acht maal meer koffie dan dadap, daar de dadapboomen niet tusschen, maar in de rijen der koffie staan en iedere dadap de plaats van een koffieboom inneemt.) De boom groeit welig, bereikt een groote hoogte en heeft een bladrijke kruin, die nooit opgesnoeid wordt. Hij predomineert zoodanig de koffie, dat onwillekeurig de vraag rijst welk gewas, de dadap of de koffie, hier als hoofdzaak wordt beschouwd. De zware schaduw van de dadap belet wel is waar het opschieten van onkruid in de tuinen, waardoor het onderhoud zooveel te gemakkelijker wordt, maar even als zij den groei van het onkruid verhindert, belemmert zij dien van den koffieboom. Wel hebben de boomen een frisch aanzien, wel zijn zij rijk gebladerd, maar zij kunnen zich niet behoorlijk ontwikkelen en produceeren weinig. Het eenige middel tot verbetering, is de dadap uit te kappen of beter te ringen, waardoor de koffieheester geen schade lijdt, aangezien de dadapboom langzaam uitsterft en het gewas niet plotseling aan een grootere mate van warmte wordt blootgesteld, terwijl bij het opruimen der gestorven dadap de koffieheester geen nadeel wordt toegebracht.

In de meeste tuinen is de helling van den grond zoo flauw, dat het aanleggen van galengans of pettaks overbodig wordt. Al-

leen in sommige tuinen van Bezoeki en Wringin, die op steil terrein en in de kottaks zijn aangelegd, is de grond gesteund door rijen ruwe steenen en hier en daar door djarak paggers. Dit laatste middel wendt men echter bij de nieuwe aanplantingen niet meer aan. Ook gebruikt men soms takken en boomstammen voor den aanleg van galengangs. In Tanggoel zijn mede vele tuinen in kottaks aangelegd, doch elders behoort dit tot de uitzonderingen. Het valt niet te ontkennen, dat bij steile hellingen zich het gewone gebrek van den aanleg in kottaks voordoet, namelijk het afspoelen van den rand en het ontbloot raken van de wortels der koffieboomen.

De plantgaten voor de jonge koffie worden eerst gegraven bij het planten der boompjes. Bezoeki en Tanggoel maken hierop een uitzondering; daar graaft men de gaten een maand te voren. Somtijds doch zelden wordt het terrein, waarop men koffie planten wil, wanneer het van een schralen aard is, te voren met kratok bezaaid, even als men dit met schrale gronden doet, welke men voor de kultuur van voedingsmiddelen wil bezigen.

In de laatste jaren zijn in Bondowosso weinig nieuwe tuinen aangelegd, maar in een deel van de bestaande jonge aanplantingen is, tusschen iedere twee rijen koffie, in het verband verspringend, nog een rij aangeplant, zoodat daar thans de koffie op $5^1/_2$ en de dadap op 8 voet vierkant staat. Hoe die aanplant ineen gedrongen is, kan men zich voorstellen, en hoe het later mogelijk zal wezen de vruchten te plukken zonder de boomen te beschadigen, is bezwaarlijk te begrijpen.

De jonge tuinen worden eens of twee maal 's maands met de patjol schoon gemaakt. Dit schoonmaken wordt dikwijls overdreven, even als het vroeger werd verwaarloosd. In het district Wringin was op vele plaatsen de grond in den jongen aanplant gepatjold tot aan den voet der boomen, hetgeen natuurlijk veel nadeel aan de haarwortels heeft berokkend, waardoor het productief vermogen van den boom schade moet lijden. Elders werd gepatjold op hellingen, waar die bewerking het afspoelen van den bovengrond moest veroorzaken. Dit alles heette verboden te te wezen, doch hielden de hoofden zich niet aan de ten deze gegeven bevelen. In oude tuinen wordt alleen de arrit bij het schoonmaken gebezigd, dat daar evenzeer wordt overdreven als bij de jonge aanplantingen. Een gunstige uitzondering maakt het district Wonosari, waar kort gras en onschadelijke kruiden in de

tuinen worden geduld. Het districtshoofd was van gevoelen, dat het overmatig schoonhouden der tuinen de reden was van de vermindering der productie. Tot staving van dit beweren haalde hij het feit aan, dat tuinen, welke afgeschreven waren omdat zij niets meer opbrachten, na eenige jaren aan zich zelve te zijn overgelaten, weder vruchten begonnen te dragen en op nieuw bij de boeken zijn ingenomen. De regent zeide woordelijk van de afgeschreven tuinen, die nu goed productief werden bevonden: abis de ganggoe idoep kombali (nu zij niet meer worden geplaagd, herleven zij).

Ieder planter behoudt de boomen, die hij geplant heeft voor zijn aandeel, dat hij alleen onderhoudt en waarvan hij ook de vruchten plukt. Het getal aandeelen van elken planter is zeer uiteenloopend; in sommige streken heeft hij slechts drie, op enkele plaatsen tot vijf en twintig aandeelen. In Bezoeki en Wringin, waar men meestal kleine tuinen heeft, zijn die aandeelen gewoonlijk over twee of drie tuinen verdeeld, die een of twee palen uit elkander liggen. Waar de tuinen groot zijn, is dit anders en liggen alle aandeelen in één aanplant, hoewel door dien aanplant verspreid. Onderlinge ruil van aandeelen komt zelden voor, doch verkoop dikwerf, — een bewijs, voorzeker, dat de inlander zich het eigendomsrecht toekent op zijn aanplantingen, waarover trouwens in de residentie Bezoeki nimmer twijfel heeft bestaan. Dit recht sluit echter niet in zich de volkomen vrije beschikking over de boomen, want de planter mag ze niet naar willekeur uitroeien. Over de pagger en kampong-koffie, op de erven geplant, beschikt de eigenaar van den grond geheel naar goedvinden, behoudens de verplichte levering van het product.

Tijdens de jongste enquête werd gehouden, was de koffiepluk bijna geheel afgeloopen. Hij scheen met zorg te zijn geschied, voor zooveel betreft het ledigplukken der boomen, want in de oude tuinen lagen zeer weinig vruchten op den grond en waren de afgevallen bladeren op hoopen geveegd. Hier en daar zag men dit veegsel uitzoeken of zelfs wannen. Ladders stonden hier en daar in de tuinen, doch schenen alleen gebruikt te worden in den tuin Soekoredjo (Wonosari), waar de boomen te hoog zijn, om zonder ladder de vruchten te kunnen bereiken. Vele vruchten waren onrijp afgeplukt, een natuurlijk gevolg van het afstroopen der takken of van min voorzichtig plukken. In

den regel wordt drie malen geplukt. Gedurende de vier maanden, dat de pluktijd duurt, worden tijdelijke plukmandoors in dienst gesteld, op een traktement van *f* 10 's maands.

In den pluktijd komen vele menschen van Sumanap naar de afdeeling Bondowosso over, om bij den pluk te helpen. Zij krijgen daarvoor van den planter òf een deel van den oogst, òf vrije kost en inwoning en een lapje grond waarop zij tabak planten. In het laatste geval blijven zij 8 of 9 maanden en keeren dan naar hun land terug. In het district Wonosari, waar zeer uitgestrekte tuinen liggen, in welke een aantal dessas te samen planten, ziet men in den pluktijd in of nabij de tuinen geheele kampementen van planters, die daar gedurende den pluk en de bereiding der koffie verblijf houden.

Dit is wel een bewijs voor den te grooten afstand der tuinen van de dessas in dat district. Zonder noodzakelijkheid zou de bevolking zich deze periodieke verplaatsingen zeker niet getroosten. Volgens de van het gewestelijk bestuur verkregen opgaven, zijn in Wonosari 19 dessas, die tusschen 6 en 9 palen, en 6 welke 9 tot 12 palen van hare aanplantingen verwijderd liggen; één dessa plant zelfs op nog grooteren afstand.

Overigens zijn de afstanden van de woningen der planters tot de tuinen in de residentie Bezoeki niet overmatig groot te noemen. In Bezoeki, Wringin, Bondowosso, Penangoengan, Djember en Soekokerto gaan zij nergens 9 palen te boven. In Poeger en Tanggoel zijn zij niet grooter dan 3, met uitzondering van één dessa in ieder district. In Tanggoel wordt echter over de afgelegenheid van de tuinen en het pakhuis geklaagd. Het laatste laat zich zeer wel begrijpen: want er zijn dessas, die tot 24 palen van het pakhuis afliggen; maar het eerste schijnt vreemd. En echter is de klacht niet ongegrond. De afstanden worden gerekend van de woningen der dessahoofden; maar eigenlijk gezegde dessas vindt men bijna niet; de bevolking woont wijd en zijd verspreid in hutjes, die, òf alleen, òf in groepen van drie of vier bij elkander staan. Waar men ook tuinen aanlegge, altijd zal een groot aantal planters er ver af wonen; de eenige wegen van hunne woningen naar hunne aanplantingen zijn smalle paden door een wildernis, die veelvuldig door tijgers onveilig wordt gemaakt.

Dat deze toestand nadeelig voor een uitbreiding der kultuur is, behoeft geen betoog, vooral als men de geaardheid der be-

volking in aanmerking neemt. Tanggoel is eerst sedert betrekkelijk korten tijd bevolkt. In het jaar 1830, vroeg de gewezen ronggo Kerto Negoro verlof om een streek grond ten noorden van Poeger, en tot dat district behoorende, te mogen ontginnen. Dit verzoek werd hem door het bestuur toegestaan. Hij vestigde zich dáár met een tiental volgelingen en gaf de plaats den naam van Tanggoel Koeripan. In 1833 waren er slechts 257 bewoners, in 1843 telde de bevolking 4945 zielen, in 1848 ruim 5000 zielen. In 1865 was zij niet grooter dan 4945, het cijfer van 1843. Zij is dus in die zeventien jaren achteruitgegaan. De ingezetenen zijn allen Madureezen, waarvan gezegd kan worden, dat zij in het district meer kampeeren dan wonen. Arm en met weinig behoeften, hechten zij zich weinig aan den bodem. Legt men hen een naar hun meening te zwaren last op, zoo onttrekken zij er zich aan door verhuizing; al wat zij daarbij verliezen is een ellendige woning, misschien ter waarde van eenige dubbeltjes. Men heeft voorbeelden van personen, die met hun gezin naar een verwijderde plaats verhuisden, alleen om een jaar lang van heerediensten vrij te zijn.

De koffie wordt algemeen op de West-Indische wijze bereid, hoewel zij onder den naam van gewone bereiding aan de markt komt. Het pellen geschiedt met kleine, vrij gebrekkige handmolentjes. Een twintigtal jaren geleden, bezigde men daarvoor kleine pelmolens door water gedreven. De toenmalige resident keurde deze echter ondoelmatig en beweerde, dat zij het water aan den landbouw onttrokken. Het aantal van die watermolens bedroeg over de honderd. Buitendien bestonden er nog vier molens, bestemd om de gedroogde boonen (gaba) van de hoornschil te ontdoen. Op plaatsen waar geen stroomend water in de nabijheid is wordt het wassen van de ontbolsterde koffie achterwege gelaten. De na den pluk in de tuinen opgeraapte vruchten, lélésan genaamd, worden op de gewone wijs bereid. Deze koffie wordt steeds onder de andere gemengd, waardoor het verschil in gewicht der beide soorten niet bekend is.

Alleen de controleur van Bezoeki en de districtshoofden in die afdeeling bezitten behoorlijke koffieregisters, te beginnen van 1858. Op het residentiekantoor vindt men er geen. In Bondowosso zijn de registers van vroegeren tijd totaal verloren geraakt; al wat men er thans vindt, zijn twee tuinsgewijze opgaven omtrent het aantal boomen van de contrôle afdeeling Bondowosso

over het jaar 1864, en van de afdeeling Djember over 1866. Men is daar met den ouderdom der meeste bestaande tuinen en van alle afgeschrevene zoo goed als onbekend.

Van 1830 tot 1850 werd de koffiekultuur op geheel andere wijs gedreven dan bij de jongste enquête is bevonden. Men bediende zich van bibiet van niet minder dan één voet lengte, herkomstig uit oude tuinen. Zij werd met een aardkluit uit den grond genomen en, na verloop van eenige dagen frisch van blad blijvende, ten blijke dat de penwortel niet beschadigd was, overgeplant in den vooraf 1 tot $1^1/_2$ voet diep zorgvuldig omgewerkten tuingrond. Dit geschiedde met het invallen van de westmoeson. De plantwijdte der koffie zoowel als van de dadap was bepaald op 8 voet. Het zijn de volgens deze methode behandelde tuinen van de jaren 1830—1846, welke thans nog uitmunten door schoonheid en productie.

Sedert dien tijd is men van stelsel veranderd of liever heeft men de kultuur verwaarloosd, zoo als, onder anderen, blijkt uit het rapport van den inspecteur der kultures, die in 1859 deze streek bezocht. Die ambtenaar zegt daarin onder meer: „de bewerking der gronden laat veel te wenschen over." Op onderscheidene plaatsen bleek de grond bij onderzoek en omgraving niet dieper dan van 4 tot 5 duim bewerkt te zijn. Elders had men slechts geploegd zonder verder de patjol te gebruiken; soms was noch het een noch het ander geschied en had men zich bepaald bij het afbranden van het gras. In Wringin, regentschap Bezoeki, waren jonge tuinen aangelegd op zeer onvruchtbare padasgronden met een dekkende humuslaag van slechts 3 tot 4 duim. Blijkbaar had men 't daar overbodig geoordeeld den grond goed vooraf te onderzoeken. Sedert vele jaren had de bevolking dien tuin jaarlijks moeten inboeten. Men plantte ziekelijke, bij de overplanting nog te teedere pepinière-plantjes. In stede van in november en december, begon men eerst in januari en februari te planten en zelfs verzuimde men wel eens dadap te planten. Het onderhoud der tuinen was mede zeer gebrekkig.

De gevolgen waren dan ook niet uitgebleven. Al de jonge tuinen kwijnden; de koffie werd overmeesterd door de alang-alang, en inboeten kon niet vergoeden wat aan slechte bewerking der gronden had ontbroken. In de districten Soekokerto, Djember en Poeger was in de een-, twee- en driejarige tuinen

de koffie verstikt onder de twee en drie voet hooge alang alang. De jonge aanplant van Djember van 256,000 boomen van de jaren 1856, 1857 en 1858 was zoodanig verwaarloosd, dat, ter besparing van nutteloozen arbeid, aan de ambtenaren in overweging was gegeven, dien tot algeheele afschrijving voor te stellen. Onder Poeger was het niet beter gesteld. Soms werd te vergeefs gezocht naar de jongste driejarige aanplantingen. Te Ketjong Panatakan was geen plantje daarvan over, en dienden de gewezen koffietuinen blijkbaar al sinds geruimen tijd tot weiplaatsen van het vee. De driejarige arbeid aan de jonge tuinen in het district besteed was grootendeels verloren. Zelfs Soekokerto, waar men over het algemeen beter had gezorgd voor het onderhoud der tuinen, maakte op de verwaarloozing der laatstjarige aanplanting geen uitzondering. De groote tuin van Glagawero, in 1857, 1858 en 1859 aangelegd, was vol alang alang. De reeks van tuinen, aan de zuid- en westerzijde van den Argapoera, zoo jonge als oude op rijke boschgronden geplant, voerden een wanhopigen strijd tegen de hoog opgeschoten alang alang. Die streek was in geen drie jaren door de plaatselijke ambtenaren bezocht.

Na de inspectie van 1859, werden alle krachten ingespannen om het verwaarloosde weder te recht te brengen, en het volgende jaar werd dan ook door een inspecteur een over het geheel zeer bemoedigend rapport over den stand der koffiekultuur uitgebracht. Maar spoedig verviel men in een ander uiterste: waren vroeger de tuinen te vuil, thans worden zij te veel schoon gemaakt; was er vroeger te weinig schaduw, thans wordt de koffie door de dadap verdrongen. Het schijnt, dat op hoog bevel het juiste doel niet te treffen valt bij de koffiekultuur: dan eens wordt het niet bereikt, dan weder wordt het voorbijgestreefd.

Het gebruik van koffie is, vooral in de afdeeling Bondowosso, zeer algemeen en wellicht meer dan elders op Java; zij is daar de dagelijksche drank van den inlander, die schier zijn woning niet verlaat zonder voorzien te zijn van gebrande en tot poeder gemaakte koffie, welke hij met een teug water gebruikt. Naar men zegt, bezigt de bevolking voor eigen gebruik alleen de gebroken en inferieure soorten, doch men kan wel als zeker aannemen, dat zij geen bezwaar zal maken daartoe ook goede aan te wenden. In de dessas verkoopen de inlanders de boonen ook onderling, doch niet op de passers en in de warongs, aangezien

het transport, zonder toestemming van het bestuur, verboden is. Dat er echter clandestine vervoer en handel in dit product bestaat, blijkt uit de aanhalingen, die van tijd tot tijd plaats hebben. Die sluikhandel richt zich hoofdzakelijk naar Panaroekan, van waar de koffie naar Soemanap wordt overgebracht. Men vermoedt, dat op deze wijs een niet onaanzienlijke hoeveelheid aan het gouvernement onttrokken wordt.

Het komt veelvuldig voor, dat de planter zijn koffie aan den boom verkoopt; in dat geval is het de kooper, die het product bereidt en in het pakhuis levert. Evenzoo verkoopen sommigen hunne geplukte en bereide vruchten, wanneer zij die niet zelven naar het pakhuis kunnen of willen transporteeren. Handel in koffie-bibiet bestaat er niet.

Het valt niet te ontkennen, dat in dit gewest de koffie, wel verre van een volkskultuur te zijn, door de bevolking tegenwoordig met weêrzien wordt gecultiveerd, en niet zonder reden. De afstand, waarop de planters van de tuinen verwijderd zijn, mag hier en daar tot dien tegenzin bijdragen; maar de naaste oorzaak is te zoeken in den noodeloozen, ja schadelijken arbeid dien de bevolking verplicht wordt aan de kultuur te besteden en de geringe voordeelen, welke deze in verhouding tot dien arbeid afwerpt. Volgens verkregen informatie zouden niet zelden dwangmiddelen zijn gebezigd om de planters naar de tuinen te drijven en daarbij soms mishandelingen zijn voorgekomen.

De voorliefde der inlanders voor de zoo winstgevende particuliere tabakskultuur doet voorzeker de gedwongen teelt van koffie afbreuk. De bevolking van Bondowosso maakte reeds sedert jaren werk van de kultuur van tabak voor de inlandsche markt en in 1855 waren in Panaroekan en Bondowosso 165 bouws met dit gewas beplant. Het volgende jaar kwam hierbij voor het eerst de kultuur van kooltabak voor de Europeesche markt, die in dit jaar wel is waar weinig beteekende — het product bedroeg niet meer dan 14,000 Amsterdamsche ponden; — maar zich zeer snel uitbreidde, zoodat zij het volgende jaar reeds 235,000 pond en in 1863 889,000 pond leverde. Van de latere jaren zijn geen cijfers bekend, doch ten bewijze dat de kultuur steeds vooruitgaat kan strekken, dat in 1866 het product van een enkele onderneming — er waren er toen vijftien — op een half millioen ponden werd getaxeerd.

Gaat men na in welke verhouding de voordeelen, welke de

planter van zijn koffieboomen geniet, staan tot die welke de tabak afwerpt, dan kan het geen verwondering meer baren, dat de bevolking geneigd is de eerste voor de laatste te verwaarloozen.

Gemiddeld is over een tijdvak van 12 jaren, volgens de officieële opgaven, één picol koffie verkregen van 132 boomen of 8.30 picols per bouw bij een plantwijdte van 8 voet vierkant. Deze opgaaf is te hoog, want er wordt ook nog van afgeschreven tuinen geplukt; maar eens aangenomen dat zij juist is, dan zoude, bij de tegenwoordige betaling van *f* 13 per picol, de bouw met koffie beplant in het jaar *f* 107.90 aan den planter opbrengen.

De tabak wordt betaald per blad of liever per tien bladen. De bladen worden door den planter gesorteerd tien aan tien, aan bamboe-pennen geregen en zoo aan den ondernemer verkocht, die voor ieder tiental, naar mate van de soort, 3, 2 of 1 cent betaald. Volgens het beweren der ondernemers, staat dit gelijk met de betalingen van 3, 2 of 1 cent per plant, doch de levering van de bladeren alleen is voor den fabrikant gemakkelijker en laat minder ruimte tot fraude. Men kan dus rekenen, dat iedere tabaksplant gemiddeld met 2 centen wordt betaald, en daar er 12,000 op een bouw gaan, verkrijgt de planter van een bouw tabak gemiddeld *f* 240, of meer dan tweemaal zooveel als van de koffie, ongerekend nog de voordeelen, die hij en zijn gezin genieten door de levering van materialen en het werk bij de bereiding van den tabak.

Bij zulk een stand van zaken, is het geen wonder, dat van wege het Europeesch en inlandsch bestuur aanhoudend zorg en waakzaamheid wordt gevorderd om te voorkomen, dat de gouvernements-koffiekultuur wordt verwaarloosd en de bevolking al haar tijd besteedt aan de teelt van tabak. Om den weêrzin der planters tegen de gedwongen koffiekultuur eenigzins te keeren, is het volstrekt noodzakelijk de overtollige en schadelijke werken in de tuinen af te schaffen en de kultuur in tuinen, daar waar de gronden minder geschikt of te ver afgelegen zijn, te verlaten en door die in kampongs te vervangen. Dan nog zal het te bezien staan of vele planters er genoeg voordeel uit zullen trekken om er zich gaarne aan te blijven wijden.

Gaat men de op de koffiekultuur betrekkelijke cijfers na en verdeelt men de tijdruimte van 1825 tot 1864 in vier vakken ieder van 10 jaren, zoo komt men tot de volgende resultaten:

in het 1ste tijdvak is geproduceerd 1,184,142 picols koffie,
„ „ 2de „ „ „ 32,992,906 „ „
„ „ 3de „ „ „ 70,361,042 „ „
„ „ 4de „ „ „ 67,304,974 „ „
dus van het 1ste op het 2de tijdvak meer 31,808,764 picols;
„ „ „ 2de „ „ 3de „ „ 37,368,136 „
„ „ „ 3de „ „ 4de „ minder 3,056,060 „

De vermeerdering bedraagt van het 1ste op het 2de tijdvak 2686 pCt., van het 2de op het 3de 113 pCt. en de achteruitgang van het 3de op het 4de 4 pCt. In het eerste tijdvak was de kultuur pas in opkomst; in het tweede werd zij aanmerkelijk uitgebreid; haar eigenlijke bloeitijd valt in het derde en in het vierde gaat zij achteruit; niet evenwel omdat de uitgestrektheid, maar, gelijk hierboven is aangetoond, omdat het gehalte der aanplantingen verminderde.

Het aantal boomen bedroeg gemiddeld in het

1ste	tijdvak	1,039,832
2de	„	6,337,677
3de	„	9,225,127
4de	„	11,511,814

Het is dus toegenomen van:

het 1ste op het 2de tijdvak met 5,298,295 of 509 pCt.
„ 2de „ „ 3de „ „ 2,887,450 „ 45 „
„ 3de „ „ 4de „ „ 2,286,687 „ 24 „

Van een aanplant van 877 boomen werd, in het 1ste tijdvak, een picol koffie verkregen. Dit cijfer kan buiten aanmerking blijven. In het 2de tijdvak kreeg men van 192 boomen een picol, in het 3de van 131 en in het 4de van 171. Deze cijfers laten zich volkomen verklaren. In het 2de tijdvak hadden vele boomen nog niet hun vollen wasdom bereikt; de productiviteit was daarom minder dan in het 3de, toen de vroeger geplante tuinen voor het grootste deel in volle kracht stonden en groote oplettendheid aan de kultuur werd gewijd. De opbrengst nam af in het 4de, toen de koffieboomen eerst onder gebrek aan, en later onder overmaat van zorg moesten lijden.

Het is niet onbelangrijk, ten slotte, een blik te slaan op de ontwikkeling der geheele residentie, in de hoofdzaken, namelijk: bevolking, grond door de bevolking in kultuur gebracht, en productief vermogen van grond en volk uitgedrukt door de voornaamste directe belasting: landrenten.

De oudste gegevens betreffende deze punten vindt men in de statistiek van Raffles over 1815. De oppervlakte van de toenmalige landen Poeger en Bondowosso wordt daar opgegeven 520,796 djoengs of 6541 vierkante palen te bedragen. Dit is veel te hoog en alleen bij schatting bepaald. Bij de opmeting door den heer Landouw in 1824 werd voor deze uitgestrektheid 2721 vierkante palen gevonden. In de statistiek van 1865, is de oppervlakte van Pradjekan niet opgegeven en die van de overige districten aanzienlijk lager aangegeven dan door den heer Landouw: 1979 vierkante palen in plaats van 2721. Van de geheele oppervlakte behoorden in 1815 niet meer dan 1869 djoengs onder 188 dessas met 10,891 inwoners. De bebouwde velden bedroegen niet meer dan 1091 djoengs of 4364 bouws.

De voorts bekende cijfers beginnen eerst met 1837 en ontbreken bovendien voor 1842. Wil men dus weder tijdvakken van 10 jaren met elkander vergelijken, zoo ontbreken voor het eerste, 1835 tot 1844, drie jaren van de tien. Van de zeven overige het gemiddelde nemende, zal dit waarschijnlijk niet veel van dat der geheele periode verschillen. Aldus heeft de bevolking gemiddeld bedragen:

in het	1ste	tijdvak	207,170	zielen;
„ „	2de	„	242,490	„
„ „	3de	„	295,017	„

De vooruitgang is dus 41 pCt. in 20 jaren. Men mag die wel voor een goed deel toeschrijven aan de gedurige immigratie van Madura; zonder deze zou men wellicht bevinden, dat de bevolking er, althans der ongezonde lage landen, eer achter- dan vooruitgegaan is.

De ontgonnen gronden bedroegen gemiddeld in

het	1ste	tijdvak	47,980	bouws,
„	2de	„	65,625	„
„	3de	„	71,260	„

hetgeen in 20 jaren een toeneming van 48 pCt. geeft of iets meer dan bij de bevolking is bevonden.

De landrenten bedroegen gemiddeld (de guldens koper tot zilver herleid) in het

1ste	tijdvak	*f*	425,436
2de	„	„	581,271
3de	„	„	666,917

Deze belasting is dus in 20 jaren met 104 pCt. verhoogd. De

vermeerdering bedraagt ruim het dubbele van die der bevolking en bouwgronden; en dat zij niet aan toevallige omstandigheden is toe te schrijven, maar uit een werkelijke verhooging van productiviteit van grond en arbeid voortspruit, blijkt hieruit, dat zij geregeld voortgaat, wat anders niet mogelijk zoude zijn.

De conclusie hieruit te trekken kan niet anders zijn dan deze: dat de residentie Bezoeki nog in een staat van ontwikkeling verkeert; dat de bevolking, die onder de werkzaamste en nijverste van Java mag gerekend worden, zich meer en meer toelegt op het benutten der rijke bronnen van bestaan, welke het land haar aanbiedt; dat het te verwachten is, dat deze streken in de toekomst onder de rijkste en meest productieve van het geheele eiland zullen gerangschikt worden; en dat des te eerder dit gunstig verschijnsel zal waargenomen worden, naar mate de bevolking, van gedwongen en improductieven arbeid verlost, zich geheel zal kunnen toewijden aan voor haar voordeelige kultures en andere werkzaamheden.

WILLEM POOLMAN.

In de eerste dagen van juli, overleed te 's Gravenhage, op den leeftijd van nauwelijks zestig jaren, een man wiens werkzame en voor Nederland en Indië hoogst nuttige loopbaan als een navolgenswaardig voorbeeld, behoort herdacht te worden.

Willem Poolman trad op zeer jeugdigen leeftijd in dienst der Nederlandsche Handelmaatschappij en vertrok naar Java om zich in het werkelijke leven te begeven en zich zelfstandig een weg te banen, terwijl de meeste zijner tijdgenooten zich nog op de schoolbanken bevonden en, onder het vaderlijk oog, tot de een of andere carrière voorbereidden. Als klerk bij de factorij in het weelderige Batavia, kwam hij al zeer spoedig tot het juiste inzicht om, door gestadige inspanning gepaard aan zuinigen levenswandel, een goed standpunt in de maatschappij te bereiken. Zeer verschillend van andere Hollanders, die zoodra zij iets in Indië zijn geworden, zich met groote verteringen trachten te verheffen, woonde hij in een bamboezen-huis in een kampong en maakte iederen dag te voet den weg van en naar de kantoren der factorij. Altijd de eerste en de laatste aan het werk, werd hij spoedig opgemerkt en baarde het geen verwondering noch naijver toen later aan zijn ijver en kunde alle recht werd gedaan door zijn benoeming tot secretaris der factorij met voorbijgang van verschillende zijner oudere collegas.

Als zoodanig, was Poolman reeds een gevormd man, die een welverdienden naam had gemaakt en zeer gezien was bij de Handelmaatschappij en de Bataviasche samenleving. Een onzer

vrienden, die hem destijds van nabij leerde kennen, schrijft ons van dit tijdperk uit zijn leven: „Ik kwam in 1840 te Batavia aan, werd bij de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij als klerk geplaatst, onder Poolman, dien ik daar vond als secretaris. Hij was voor mij, even als voor vele andere aankomende jonge lieden, die naderhand bij de factorij of elders hunne carrière gemaakt hebben, een vaderlijke leids- en raadsman. Hij streefde steeds om een ieder te vormen en voort te helpen bij wien hij vlijt, werklust en aanleg bespeurde, en door zijn eigen vlijt, kunde en onvermoeide werkzaamheid, was hij een goed voorganger en voorbeeld.

„De verklaring van dien karaktertrek is waarschijnlijk te zoeken in de omstandigheden, waarin hij zelf vroeger verkeerde, in Indië kwam en daar streefde om vooruit te komen. Van daar wellicht de volhardende werkzaamheid, het voortdurend streven tot eigen ontwikkeling, de vlijt en kunde, die hem spoedig signaleerden en bij de toenmalige Indische maatschappij bemind maakten, waar hij, buitendien, zeer gezien was om zijn aangename vormen, doorzicht, bevattelijkheid, gemakkelijkheid in conceptie en werken.

„Die eigenschappen maakten hem natuurlijk zeer gezocht bij alle inrichtingen, waarin hij zich met opzet begaf als een leerschool om menschenkennis op te doen. Diezelfde leerschool deed hij later de jonge lieden doorloopen, die hij wilde vormen.

„Zoo was hij lange jaren secretaris bij de vrijmetselaarsloge te Batavia, later zeer werkzaam in andere posten bij die vereeniging, die hem, bij zijn eerste vertrek uit Java, tot eerelid proclameerde.

„Het Parapattan weezengesticht dankt hem zijn geheele reorganisatie en groote ontwikkeling. Met van Hoëvell en Medhurst wijdde hij groote zorgen aan die inrichting voor verlaten weezen. Hij was eerst lange jaren directeur, later vice-president, en, toen hij naar Nederland vertrok, benoemde men hem tot honorair vice-president. Bij zijn terugkomst in Indië, trad hij dadelijk weder op als lid der directie en werd spoedig president van het gesticht, waarvoor hij een bijzondere voorliefde had. Vooral wijdde hij veel zorgen aan de goede inrichting en leiding van het onderwijs bij dat gesticht. Hij was letterlijk een vader voor de daarin verpleegde kinderen, die hij in de maatschappij plaatste als letterzetters, bij de zeevaart, enz. — of de meisjes als bonnes —

zoodra zij volleerd en op den leeftijd waren om het gesticht te verlaten. En dan nog bleef hij steeds een wakend oog over hen houden, volgde hen als 't ware in hun doen en laten, bleef hen met raad en daad bijstaan. Zelfs in Holland werd hij herhaaldelijk geroepen om gewezen kweekelingen van het gesticht te helpen.

„Toen de Maatschappij tot Nut van het Algemeen te Batavia de spaarbank oprichtte, die met zoo veel succes tot dus ver werkt, was het Poolman, die, door renteloos een kapitaaltje in te leggen, mij hielp mogelijk te maken, dat voor de nog kleine, onbeduidende inlagen in het eerste jaar renten konden worden uitgekeerd, na bestrijding der administratiekosten. Die renteuitkeering in het eerste jaar van het bestaan der spaarbank was aanloksel tot verdere inlagen en tot zoodanige ontwikkeling dat in het tweede jaar de bank reeds op zich zelf kon bestaan en bloeide.

„Ik kan mij niet al de inrichtingen herinneren, waaraan Poolman stoffelijken en zedelijken steun heeft verleend gedurende zijn werkkring op Java; maar aan verscheidene heeft hij belangstellend deelgenomen. Hij is rijk geworden in Indië; maar hij heeft zich daarvoor ruimschoots dankbaar getoond, door zijn kapitalen steeds en tot op het laatst van zijn leven dienstbaar te maken aan de oprichting, bevordering en ontwikkeling van zaken in verband met nijverheid en handel in Indië; — en door steeds met milde hand te schenken, vooral gedurende zijn verblijf op Java, aan instellingen van openbaar nut en liefdadigheid en aan personen."

Vergissen wij ons niet, dan was het in 1851, dat Poolman als lid der factorij aftrad en naar Nederland terugkeerde. Hij was bij de directie der Handelmaatschappij zeer gezien, die hem dan ook in 1853 tot president der factorij benoemde en naar Java terug zond. Het was na de vernieuwing der consignatiecontracten, toen de Maatschappij kon gezegd worden een nieuwe area te zijn ingetreden, meer los van de regeering, meer geroepen om, buiten het consignatie-stelsel, als handelaar voor eigen rekening op te treden en met hare kapitalen volgens het doel harer instelling te werken.

Niemand meer dan Poolman was geschikt om een nieuwe richting, een nieuw leven in den werkkring der Maatschappij in Indië te brengen. Hij kwam daar als 't ware met plein

pouvoir aan, om de kapitalen der Maatschappij aan te wenden ten bate van particuliere handel en nijverheid. Zoo hij niet veel heeft kunnen doen, is dit geenszins aan hem te wijten; maar aan den ouden geest en sleur, die spoedig de directie te Amsterdam weder overmeesterde en haar de ruimte tot beschikking over kapitalen deed beperken. Niettemin heeft Poolman gunstig kunnen werken in dien zin, dat hij door de factorij verscheidene der toenmalige suikerfabriekanten en andere landelijke ondernemers heeft vrij gemaakt van de onereuse verbindtenissen, waaronder zij gedrukt gingen bij verschillende groote particuliere huizen, die zich voor hunne voorschotten, hooge renten en provisie, soms klimmende tot 15 pCt., lieten betalen. Poolman's stelsel was om het Hollandsche kapitaal tegen billijke rente en provisie (6 pCt.; de rente was toen in Europa 4 pCt.) beschikbaar te stellen voor de industrie op Java en tevens de koffie en suiker van Java aan de Handelmaatschappij en aan Nederland's handel en scheepvaart te verzekeren, en, voorzeker, zou door de toepassing van zijn stelsel een groote uitbreiding en ontwikkeling aan de industrie op Java zijn gegeven, indien men niet spoedig aan uit Amsterdam de handen der factorij weder had gebonden.

Aan de teleurstelling in zijn plannen, aan gebrek aan medewerking of tegenwerking van de directie der Handelmaatschappij te Amsterdam, is het denkelijk te wijten, dat hij, na zijn tweede komst in Indië, niet langer dan hoog noodig of den bestemden tijd als president der factorij is gebleven. Maar ook, na zijn tweede terugkomst in Holland, bleef hij bezield met de warme zucht om de belangen van Java te bevorderen, waaraan hij met hart en ziel was gehecht, wellicht uit een gevoel van dankbaarheid voor hetgeen hij daar genoten, voor den werkkring en de gelukkige loopbaan die 't hem verschaft had. Althans, meer dan en tot beschaming van zoo velen, die, na Indië te hebben verlaten, zich weinig meer om dat land bekommeren, heeft hij blijven voortwerken in het belang van Java, altijd geleid door de gedachte om door overbrenging van Hollandsch kapitaal derwaarts en door inrichtingen van openbaar nut de industrie en den handel van Java te ontwikkelen.

Van de inrichtingen en ondernemingen, die met zijn medewerking tot stand kwamen is er slechts ééne, welke niet rechtstreeks op Indië wijst, namelijk de Maatschappij voor het aanmaken van spoorweg-materieel, die later de Maatschappij tot

exploitatie der Nederlandsche staatsspoorwegen is geworden. Aan zijn impulsie en krachtige medewerking dankt men de Indische Stoomvaart-Maatschappij, die, hoezeer in Engeland opgericht, hem tot voorzitter koos en onder zijn krachtige leiding zulke gewichtige diensten in den Archipel bewees. Ook de oprichting van de Nederlandsch-Indische Handelsbank te Amsterdam, die hij met zijn vrienden in het leven riep en organiseerde met het doel om, nevens de Handelmaatschappij, een andere finantieële instelling te hebben, die, bij de toenmaals door den minister van de Putte geopende, doch niet verwezenlijkte vooruitzichten tot hervormingen in Indië, met meer vrijheid van handelen en los van verouderde richting, Hollandsch kapitaal dienstbaar kon maken aan de uitbreiding van nijverheid en handel aldaar. Hij is daarvan steeds commissaris geweest en stond de inrichting voortdurend bij met zijn doorzicht en kennis.

Maar vooral moeten aan de energie en volharding van Poolman de oprichting en instandhouding van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij en het bouwen der eerste spoorwegen op Java toegeschreven worden. Reeds bij de aanvaarding der concessie, had hij zich de speciale kennis weten eigen te maken, welke in een bekwaam directeur eener spoorwegonderneming vereischt wordt en, wel verre van de concessie ten eigen bate te exploiteeren, gaf hij een zeldzaam bewijs van belangeloosheid, door zijn voordeel als concessionaris prijs te geven bij het negocieeren der aandeelen. Met als 't ware jeugdigen geestdrift toog hij aan den arbeid en hoe meer moeielijkheden er weldra rezen, hoe zwaarder zijn taak woog, hoe bitterder zijn ervaring werd, hoe meer geestkracht hij betoonde om het eenmaal aangevangen werk tot een goed eind te brengen. Zonder de minste overdrijving, mocht de gouvernements-commissaris bij die Maatschappij, de edele, waarheidlievende generaal van Swieten, aan den zoom van zijn graf getuigen: „Velen hier te lande weten, „dat de Indische Spoorweg-Maatschappij door groote tegenspoe„den in de uitvoering van de spoorweglijnen getroffen en daar„door het bestaan der Maatschappij ernstig bedreigd werd; maar „weinigen weten, dat het vooral aan de finantiële bekwaamheid „van Poolman te danken is, aan zijn onwankelbaar vertrouwen „in de toekomst der Maatschappij, aan zijn energie, dat zij die „moeielijkheden is te boven gekomen en niet in den afgrond is „gevallen, op welks rand zij stond. Want, als ook ten slotte de

„redding voornamelijk komen kon van de regeering en hare gel-
„delijke tusschenkomst, — het was toch Poolman, die, omdat
„hij den laatsten gulden van zijn privaat vermogen had verbon-
„den, het betalen van den laatsten wissel mogelijk heeft gemaakt
„en verhoed heeft dat de regeeringshulp te laat kwam. Hij heeft
„de voldoening gesmaakt de beide spoorwegen op Java, die voor
„het verkeer geopend zijn, het streven der laatste jaren van zijn
„leven, afgewerkt en voltooid te zien; maar den dank zijner
„tijdgenooten, noch minder dien der nakomelingen heeft hij kun-
„nen oogsten. Doch zijn naam zal bij het nageslacht verbonden
„blijven aan het grootste en nuttigste werk, dat op Java — zonder
„materiële tusschenkomst noch bemoeienis van den Staat — vol-
„bracht en geheel in vrijen arbeid opgeleverd is."

Het leven van Poolman is een leven van werkzaamheid geweest, zooals er slechts van weinigen is aan te wijzen. Het is tevens een treffende illustratie van de stelling, dat ieder in zijn sfeer een nuttig burger, een sieraad van de maatschappij waarin hij leeft, een boven velen uitstekend man kan wezen zonder officieelen luister, zonder zich te begeven in de glibberige slingerpaden der staatkunde, waarop zoo menigeen struikelt en een zoo treurig figuur maakt. Ook Poolman waagde zich een oogenblik aan de politiek en particuliere affiniteiten voerden hem tot een richting die de zijne niet kon zijn; maar zijn gezond verstand leerde hem spoedig zijn dwaling inzien. Hij, de wakkere, steeds naar wezenlijke vooruitgang en ontwikkeling van handel en nijverheid in Indië strevende practicus, hoorde niet in het koor dergenen, die theoriën toejuichen, welke de deur sluiten aan vooruitgang en ontwikkeling. Hij trok zich weder spoedig terug tot zijn eigenaardig terrein, waarop hij zijn gaven en talenten kon aanwenden tot het welzijn van Indië, dat hem groot had zien worden en waaraan hij zich door den onverbreekbaren band der erkentelijkheid gebonden achtte.

Was hem Indië steeds dierbaar; was hij tot zijn laatste levensdagen werkzaam voor Indië, ook Indië zal zijn naam dankbaar blijven herdenken.

VARIA.

Onze particuliere berichten uit Indië wijzen op een toestand van misnoegen en spanning, welke, als een gevolg van de mislukte expeditie tegen Atjeh, nog door de houding der regeering schijnt te zijn gealimenteerd. Reeds hebben wij gewezen op de verbittering, die bij de officieren en de soldaten bestond over het ontruimen van het oorlogsterrein. Het spreekt van zelf, dat de verhalen, uit hun mond door de burgerij gretig opgevangen, aanleiding geven tot allerlei onmalsche commentaren en onheusche oordeelvellingen. Misschien heeft de regeering gemeend het publiek te gemoet te komen, door terstond een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van het mislukken der expeditie; doch daarbij heeft zij zich deerlijk vergist. Immers, nauwelijks had zij aan het van verschillende kanten uitgedrukte verlangen toegegeven en de enquête ingesteld, of het blaadje keerde en gispte men zeer hevig de wijze hoe de enquête werd gehouden, zonder zich in 't minst te bekreunen, dat een onderzoek naar het doen en laten van kommandanten niet anders mogelijk is dan door de verklaringen te vernemen van personen, die, onder hen, de krijgsverrichtingen hebben medegemaakt.

Niet de wijze hoe het onderzoek geschiedt en onvermijdelijk moet geschieden; maar de last tot het doen van een onderzoek, is de fout. De expeditie mislukt zijnde, zij het door de ongeschiktheid der bevelhebbers, ware de beste houding voor de regeering geweest in de faits accomplis te berusten, de opgewonden gemoederen zoo spoedig mogelijk tot bedaren te brengen en voornamelijk officieren en manschappen liever te wijzen op de taak, die zij nog te Atjeh te verrichten hebben, dan hen te ondervragen over hetgeen reeds voldoende gebleken is niet goed gedaan

te zijn. Van strafbare handelingen is toch in de verste verte geen sprake; geen de minste verdenking van, volgens de militaire wetten, vervolgbare daden kleeft op de kommandanten. Volkomen doelloos is het dus te onderzoeken of zij niet anders hadden kunnen handelen dan zij gehandeld hebben, want dit is reeds een uitgemaakte zaak en, al verhoort men honderde getuigen, daaruit zal wel niets meer zijn op te maken, dan dat men onverrichter zake huiswaarts is gekeerd: juist zóó veel als men reeds wist voor het instellen der enquête.

Het misnoegen is niet weinig verhoogd, door de maatregelen welke de gouverneur-generaal heeft gemeend te moeten nemen tegen de drukpers in 't algemeen en tegen den Java-bode in 't bijzonder. Het uitzetten van dagbladschrijvers, de bedreiging drukkerijen te doen sluiten, — en dit alles omdat de landvoogd, op grond van den staat van oorlog, volgens art. 43 van het regeerings-reglement, zich gerechtigd acht dictatoriaal iedereen den mond te snoeren, die het niet eens is met de regeering — doet denken aan een geweldadige gemoedstemming, voor welke men liever zag de bewijzen van waardige kalmte en voorzichtig beleid, die, in de tegenwoordige omstandigheden, meer dan ooit noodig zijn.

De Indische drukpers moge lijden aan bedilziekte en hare kritiek niet altijd in bescheiden vormen inkleeden, gebreken die zij trouwens met de Nederlandsche dagbladpers gemeen heeft; men verdrage toch die gebreken, ter wille van hare goede hoedanigheden en van het nut dat zij ontegenzeggelijk ook voor de regeering sticht. Doch, ook indien de regeering haar gevoeligheid niet kan onderdrukken, gaat het nog niet aan, den staat van oorlog in een uithoek van het Nederlandsch-Indische rijk in te roepen, om op Java de drukpers te brijdelen als ware daar de staat van beleg geproclameerd. Met recht mag betwist worden, dat art. 43 van het regeerings-reglement hier juist toegepast wordt, en, in allen geval, is 't niet staatkundig, door indrukmakende waarschuwingen, den toestand een ernstiger aanzien te geven dan hij werkelijk heeft.

Als bewijs, dat het in de regeerings-kringen hapert aan beleid en eensgezindheid, wordt mede aangevoerd, het ontslag door den generaal-majoor Verspijk aangevraagd onmiddelijk nadat de benoeming van den luitenant-generaal van Swieten tot commissaris en opperbevelhebber der tweede expeditie tegen Atjeh werd be-

kend. Een dergelijk op dit oogenblik van een militair niet te verwachten verzoek, dat overigens is van de hand gewezen, zou onverantwoordelijk zijn, indien men 't er niet voor houden moest, dat de generaal Verspijk werkelijk is gekrenkt geworden, niet door de benoeming van den generaal van Swieten, zijn superieur in rang en weleer zijn weldoener, maar door den gouverneur-generaal, die, in weerwil zijner wellevende vormen, toch niet altijd verdienstelijke mannen duurzaam aan zich weet te verbinden. Ook moet de vroeger uitstekende relatie tusschen den landvoogd en den vice-president van den raad van Nederlandsch-Indië zeer zijn verkoeld. Het bouderen strekt zich uit tot den heer Nieuwenhuizen, ofschoon het reeds boven allen twijfel verheven is, dat het volstrekt niet aan hem te wijten is, dat Atjeh door de expeditionnaire troepen werd verlaten.

Wij resumeeren eenvoudig hetgeen ons uit Batavia in veel levendiger kleuren wordt geschreven; maar vertrouwen, dat sedert, zoowel bij de regeering als bij het publiek, een gunstiger stemming is ontstaan en men meer bedacht zal wezen op de maatregelen, welke noodig zijn om het succes der tweede expeditie te verzekeren, dan op eindelooze, wrevelachtige nabetrachtingen en wraakoefeningen over de eerste mislukte expeditie en over gedane zaken, die geen keer meer hebben.

Tot dus ver was er slechts één stem over het vaderlandslievend besluit van den generaal van Swieten om, op gevorderden leeftijd, al wat hem lief was te verlaten en zich naar Indië te begeven om daar een der meest gewichtige zendingen te volbrengen, welke een Staatsburger kan opgedragen worden. Bij zijn vertrek uit zijn woonplaats en uit de groote koopstad Rotterdam ontving hij de ondubbelzinnigste bewijzen van diepe hoogachting en van gepaste waardeering van zijn koene en edele zelfopoffering.

Slechts een blaadje uit een provinciestad waagde het een dissonant te zijn in de algemeene vereering van den grijzen bevelhebber. Met de stuiverswijsheid van een komenijswinkelier had het aanmerking te maken op de geldelijke tegemoetkoming, die

den generaal van Swieten is toegelegd, en deed het de zaak voorkomen als of 's lands belang daarbij niet genoeg in 't oog was gehouden.

Ter eere van de Nederlandsche pers zij gezegd, dat het blaadje door de redacteurs van groote en kleine couranten duchtig de les is voorgelezen en zij den minister van koloniën recht hebben laten wedervaren, omdat hij niet van de belangeloosheid van den generaal van Swieten partij heeft willen trekken om hem naar Indië te laten vertrekken met de gedachte zijne onmondige kinderen misschien onverzorgd achter te laten.

Uit kieschheid hebben wij tot dus ver gezwegen over de edele wijze, waarop de generaal van Swieten zich de benoeming van gouvernements-commissaris en opperbevelhebber der tweede expeditie tegen Atjeh heeft laten welgevallen. Nu er gewroet wordt in de geldelijke voorwaarden verbonden aan zijn zending, achten wij het plicht daaromtrent mede te deelen hetgeen wij uit een zeer vertrouwbare bron zijn te weten gekomen.

Op de onverhoedsche mededeeling, dat de regeering zijn diensten weder noodig oordeelde en verlangde, was het antwoord van den generaal eenvoudig: „Ik ben militair, en hoezeer gepensioneerd, steeds ter beschikking der regeering. Dat zij slechts bevele, ik zal gehoorzamen."

Liever dan zoodanig bevel te geven, werd opgemerkt, wilde men zich van de geheel vrijwillige instemming van een man als generaal van Swieten verzekeren, waarop hij hernam: „hoe hard het mij valt van mijn kinderen te scheiden, is het mijn plicht te gaan, en ik zal mijn plicht doen."

Uitgenoodigd om voorwaarden te stellen, was de generaal daartoe niet te bewegen en persisteerde hij bij zijn gevoelen, dat hij onvoorwaardelijk zou doen hetgeen plichtbesef hem duidelijk en bepaald voorschreef.

Bij de regeling der positie van den generaal van Swieten, volgde de minister nu de antecedenten, welke bij zendingen van soortgelijken aard in acht waren genomen en voegde daarbij de even natuurlijke als redelijke voorwaarde, dat zoo de generaal onverhoopt mocht komen te bezwijken gedurende zijn zending, zijn pensioen zou overgaan op zijn kinderen tot op het tijdstip dat het jongste meerderjarig zou zijn.

Aan het initiatief van den minister is dus die regeling uitsluitend te wijten en het is in hem, niet alleen als een bewijs

van humaniteit, maar tevens van juist doorzicht en degelijke behartiging van het Staatsbelang te prijzen, dat hij, de belangeloosheid van den grijzen veldheer waardeerende, hem omtrent het mogelijke lot van zijn gezin gerust stelde en de gelegenheid schonk, zonder pijnlijken weêmoed, zich geheel te wijden aan de zwaarwichtige onderneming, wier leiding hij met antieken eenvoud en grootheid van ziel op zich heeft genomen.

Onlangs is de overeenkomst van 2 november 1871, tusschen Engeland en Nederland, meer bekend onder den naam van het Sumatra-tractaat, in verband met de jongste Atjehsche gebeurtenissen, door lord Stanley van Alderley in het Engelsche hoogerhuis besproken op een niet zeer vleienden toon voor Nederland.

Die overeenkomst — zeide hij, volgens het verslag te vinden in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 31 juli, — welke het tractaat van 1824 te niet had gedaan, had hoogst schadelijke gevolgen gehad voor de Britsche belangen in den Indischen Oceaan en in de Straat van Malakka, om niet eens te gewagen van den oorlog waarin zij Engeland met de Ashantijnen op de kust van Guinea had gewikkeld. Het tractaat van 1824 maakte als 't ware een deel uit van het publiek recht aan beide zijden van de Straat van Malakka; en de Britsche regeering was dus niet gerechtigd om het te verscheuren, zonder te letten op de belangen en de verplichtingen die er mede samenhingen. Zonder eenige noodzakelijkheid was dat tractaat opgeheven, ook van de zijde der Nederlanders, die geen aanleiding hadden tot een twist met Atjeh, dat hun geen leed had gedaan. De Hollanders hadden Atjeh aangevallen en waren teruggeslagen. Thans bestond er reden om te hopen, dat zij hun aanval niet zouden hernieuwen, en dat de Britsche regeering alle pogingen in 't werk zou stellen om hen te doen besluiten daarvan af te zien. Want de val van Atjeh zou noodlottig wezen voor het Britsche prestige in zuidelijk Azië, en zou de grootste misnoegdheid baren, niet alleen onder Harer Majesteits Europeesche en Maleïsche onderdanen in de Straits Settlements; maar ook onder al de bewoners van het Maleische schiereiland, aan wier welgezindhid Engeland zooveel gelegen was.

Niet slechts het prestige, doch ook de handelsbelangen van Groot-Brittanje werden door de overeenkomst in gevaar gebracht: want mochten de Hollanders in hun plannen slagen, dan zou geheel de peperhandel van Poeloe Pinang verloren zijn. Het Hollandsche stelsel op Java, behalve dat het indruischte tegen den vrijen handel, verschilde zóó weinig van slavernij, dat het onverklaarbaar was hoe de Britsche regeering zich bereid had getoond om dit stelsel ook over het Noorden van Sumatra te helpen uitbreiden; of waarom zij althans niet het noodige voorbehoud had in acht genomen ten opzichte van Atjeh, dat aanspraak had om zijn oude onafhankelijkheid niet vergeten te zien, en welks geschiedenis in sommige tijdperken schitterend was geweest.

Atjeh, immers, was een onafhankelijke staat, ten tijde toen Holland nog een Spaansche provincie was. Men mocht dus vragen, waarom de Hollanders zich aan de onafhankelijkheid van een vrijen staat, die hun geen kwaad had gedaan, vergrepen hadden — en dit, terwijl zij nog nauwelijks bijgekomen zijn van de vrees, die zij, bij den jongsten Europeeschen oorlog, voor het verlies van hun eigen onafhankelijkheid koesterden. Want, het was wel bekend, dat een partij in Duitschland de annexatie van Holland en van de Hollandsche koloniën beoogde; en een nog grootere partij in Duitschland verkeerde in den valschen waan, dat de Hollanders niet afkeerig waren van een inlijving bij Duitschland.

Onder deze omstandigheden was het niet vreemd, dat een Hollandsch generaal uitgezonden was om den aanval tegen Atjeh te hernieuwen, onder de auspiciën en aanmoediging van den Duitschen gezant. Maar deze politiek was even kortzichtig van Holland's als van Duitschland's zijde. Van Holland's zijde omdat dit land door een politiek van agressie de sympathie zal verminderen, waarop 't anders zou kunnen rekenen, indien zijn onafhankelijkheid bedreigd wierd. Van Duitschland's zijde omdat 't zeer twijfelachtig zou wezen, of Engeland eventueel de aanspraken van Duitschland op de Hollandsche koloniën erkennen zou, indien Sumatra bij Java gerekend werd. In zulk een geval zou de gedragslijn van de Britsche regeering dezelfde moeten wezen, als die, welke zij volgde toen Holland in het begin dezer eeuw in handen van Frankrijk viel. Kortom — mocht Engeland er in berusten dat Java een anderen meester bekwam — het zou nim-

mer kunnen dulden dat Atjeh in het bezit geraakte van een sterke militaire mogendheid. Want Atjeh was een maritiem station van het uiterste strategische gewicht, dat niet slechts de straat van Malakka, maar zelfs de toegangen tot Rangoon en Britsch Birmah beheerschte.

Lord Granville antwoordde, dat er nimmer een onbruikbaarder tractaat gesloten was dan dat van 1824. Bij dat tractaat hadden de Engelschen hunne bezittingen op Sumatra aan de Hollanders afgestaan; terwijl dezen zich van hunne zijde verbonden hadden om op dat eiland geen nieuwe nederzettingen te stichten. De letter van die verbindtenis hadden de Hollanders gehouden; doch den geest er van hadden zij geschonden. Voortdurend had Engeland geremonstreerd; maar met hoe weinig goed gevolg, kon hieruit blijken, dat de geheele kust van Sumatra tegenover de Straits Settlements thans in het bezit van Nederland is. Niets kon het Britsch prestige meer schaden, dan het vasthouden aan een tractaat dat men niet kon doen naleven. Lord Clarendon had de onderhandelingen begonnen, die den 2 november 1871 door een nieuwe overeenkomst besloten waren. Hij (lord Granville) meende dat Engeland een goeden koop gesloten had. Ook had Engeland geen onrecht gepleegd jegens de Atjehneezen. Het tractaat van 1824 was immers ook ten hunnen opzichte ontoepasbaar; en het beste bewijs daarvoor was, dat Atjeh zelf na 1824 met Nederland een tractaat had gesloten, welks bepalingen geheel streden met Atjeh's verbindtenissen tegenover Engeland.

Verder ging het debat niet in het Engelsche hoogerhuis.

Over het Sumatra-tractaat zal het wel onnoodig zijn verder uit te weiden. Het behoort tot de volbrachte feiten en het regelt eens voor al de wederkeerige positie van Nederland en Engeland aan weerszijden van Straat Malakka. De opmerking zij echter gemaakt, dat van de twee strijdende meeningen: die van lord Stanley, dat Engeland rouwkoop over het nieuwe tractaat zou moeten hebben; en die van lord Granville, dat het een goeden koop heeft gedaan, — de laatste waarschijnlijk in de praktijk als de juiste zal uitkomen. De oorlog met Atjeh levert er reeds thans het bewijs van. Immers, Engeland heeft zich bij het Sumatra-tractaat geheel los gemaakt van de zedelijke verplichting om den handel der Straits Settlements met de Noord- en Noord-oostkust van Sumatra te beschermen en die taak over-

gedaan aan Nederland, dat aangenomen heeft de Britsche vlag en de Britsche onderdanen toe te laten op gelijken voet als de Nederlandsche vlag en de Nederlandsche onderdanen. Om die verplichting na te komen, moest het Nederlandsch-Indische gouvernement trachten met Atjeh in geregelde verstandhouding te komen, en, daar Atjeh halstarrig weigerde zich met Nederland te verstaan, werd de oorlog onvermijdelijk. Het is dus Nederland alleen, dat den toestand op de Noord- en Noord-oostkust van Sumatra zuivert, dat daarvoor aanzienlijke offers brengt, terwijl de handel in de Straits Settlements daarvan meer onmiddelijk dan elken anderen de voordeelen zal plukken.

Het is toch te verwachten, dat de oorlog zal eindigen met de onderwerping van Atjeh en dat, onder de voorwaarden die dit rijk zullen opgelegd worden, in de eerste plaats zal behooren de verplichting om handel en scheepvaart te beschermen. Het kan zelfs gebeuren, dat het Nederlandsch-Indisch gouvernement zich voorbehoudt om door zijn eigen douane de in- en uitgaande rechten in het gebied van Atjeh te heffen en aanneemt de niet op te heffen radjas, die thans daaruit hun inkomen trekken, door vaste bezoldigingen te desinteresseeren. In dat geval zou de handel van Britsche onderdanen aanzienlijk worden gebaat. In plaats van aan allerlei willekeurige heffingen te zijn bloot gesteld en voor de peper nu en dan zeer hooge uitvoerrechten te betalen, zou hij zich onder het thans zeer vrijgevige Indische tarief uitbreiden, te meer omdat op den uitvoer van peper, volgens dat tarief, in 't geheel geen recht kan worden geheven. Wat hiervan zij, dit is zeker, dat de uitbreiding van het Nederlandsch gezag op de Noord- en Noord-oostkust van Sumatra ten gunste moet komen van handel en scheepvaart en dat daardoor de handelaren van Poeloe-Pinang en Singapore wel in de eerste plaats zullen gebaat worden.

Wel is waar, lord Stanley vreest, dat het Nederlandsch-Indische gouvernement op Sumatra het op Java bestaande dwang- en monopoliestelsel zal invoeren, en bij het karakteriseeren van dat stelsel schijnt hij in den waan te verkeeren, dat het nog is hetgeen het weleer was: een accaparement van alle producten geschikt voor de wereldmarkten. De waarheid is, dat het reeds op Java sedert jaren aan het zieltogen is en, dat het eenige verwijt dat Nederland in dit opzicht verdient is, dat het aarzelt geheel met het monopolie te breken en zich oprecht en bepaald in de

richting van vrije ontwikkeling te begeven. De genomen proeven op Sumatra's Westkust om daar iets in te voeren, 't welk op het stelsel van Java gelijkt, zijn bestendig en zoo volledig mislukt, dat men in de verte niet behoeft te vreezen, dat ons doel kan wezen de Atjehneezen onder het juk van een kultuur- en monopoliestelsel te brengen. Het zou waanzinnig zijn aan zóó iets te denken, laat staan het te willen verwezenlijken. Integendeel, mag men verwachten, dat het gouvernement eindelijk in geheel Sumatra zal loslaten wat hier en daar nog is overgebleven van pogingen om voordeel voor de schatkist uit den onbeloonden of slecht beloonden arbeid der inlanders te behalen.

Niet zonder te glimlachen zullen zij, die de geschiedenis van de Britsche heerschappij in Indië kennen, lord Stanley's ontboezemingen lezen over de roeping, welke Engeland zou hebben om onafhankelijke Indische vorsten, met name den sultan van Atjeh, te beschermen tegenover de veroveringszucht der Hollanders. Indien de edele lord slechts het werk van het parlementslid Torrens gelieft in te zien, dan zal hij spoedig moeten erkennen, dat de Engelschen in Britsch-Indië, de Hollanders in den Indischen Archipel hoegenaamd niets te verwijten hebben en dat zij hen in het annexeeren van inlandsche zelfstandige vorstendommen, het afzetten van rustige radjas en het confisqueren van hun juweelen en kostbaarheden, verreweg de loef afsteken. Ook op Engeland is volkomen van toepassing hetgeen lord Stanley minachtend van de voormalige Spaansche provincie Holland getuigt. In het tijdperk toen Groot-Brittanje de prooi was van stoute veroveraars, die het ondernamen den Anglo-Saxischen bodem te vertrappen, bloeiden op het vaste land van Indië, prachtige, beschaafde rijken, en evenzeer, mogen wij vragen waarom de Engelschen, door gouddorst en winstbejag gedreven, zich aan die onafhankelijke rijken, die hun geen kwaad hadden gedaan, vergrepen, de vorsten van die rijken verdelgden en bewoners onder een juk plaatsten, dat mede weinig van slavernij verschilde.

Waarlijk, indien veroveraars elkanders handelingen willen in het licht stellen, dan is er geen verwijt dat zij zich niet met het volste recht kunnen weêrkaatsen. Recriminatien van dien aard zijn echter ten eenemale onvruchtbaar en veeleer moet het Britsche gouvernement geprezen worden, dat het, in stede van de richting door zijn opponent aangewezen te volgen, zich in der minne met Nederland blijft verstaan om de orde, vrijheid en

ware beschaving te doen zegevieren op de natuurlijke grensscheiding van de Britsche en Nederlandsche heerschappij in het verre Oosten.

Hetgeen lord Stanley verder over de toekomst in het midden bracht, kenschetst meer den fantasist dan den staatsman. Vooreerst is het onjuist, dat wij door ons krachtig optreden tegen Atjeh de sympathie van vreemde natiën voor onze eigen nationaliteit verzwakken. Meer en meer blijkt overtuigend, dat alleen zij, die nog eigen kracht kunnen ontwikkelen, in Europa geteld worden en, des noods, op medewerking van andere mogendheden rekenen kunnen. De zwakke onvermogende, wordt hulpeloos aan zijn lot overgelaten. Alleen hij, die wederkeerig hulp en steun kan verleenen, kan alliantiën sluiten, die hem meer geven dan ijdele betuigingen van deelneming. Bij die overheerschende stemming is het duidelijk, dat Nederland in aanzien moet rijzen bij de legio aanbidders van al wat macht ten toon spreidt door zijn gezag in den Archipel met de wapens in de hand te handhaven, terwijl het ongetwijfeld zeer in de oogen van Europa zou dalen indien het zich zelfs te machteloos vertoonde om zich te doen eerbiedigen door een ellendig inlandsch staatje in den Archipel. De demonstratie van het Haagsche corps diplomatique, bij monde van zijn deken, den Duitschen gezant, — door lord Stanley verkeerd begrepen en verkeerd besproken — getuigt tegen zijn opvatting en voor die, welke wij de vrijheid nemen daartegenover te stellen.

Ten tweede, is het onjuist dat ons ooit den schrik om het lijf is geslagen over de praatjes van enkele Duitschers, dat zij ons bij het Duitsche rijk zouden inlijven. Veel is in Nederland geredeneerd over de onmogelijkheid om met de tegenwoordige legerorganisatie en verdedigings-middelen onze onafhankelijkheid met kans van slagen te verdedigen en over de noodzakelijkheid om onze strijdkrachten op te voeren overeenkomstig de eischen van den tijd. Maar het meest sprekende bewijs, dat de Hollanders niet zóó bang zijn voor een inlijving bij Duitschland, is het eeuwige talmen met de nieuwe legerorganisatie en het telkens uitstellen of verwerpen der plannen, welke door de regeering herhaaldelijk bij de vertegenwoordiging werden ingediend. Hadden de Hollanders werkelijk verkeerd onder den indruk van een panischen schrik, het zou geen moeite hebben gekost van hen de millioenen te verkrijgen, welke noodig worden geacht voor

de landsverdediging. Hetgeen hen gerust stelt, is de overtuiging, dat de Duitschers wel voor goed alle plannen tot uitbreiding hunner grenzen in het westen zullen laten varen, om de gunstige positie, die zij in den oorlog van 1870—1871 hebben verkregen, niet weder geheel in de waagschaal te stellen. Immers, Frankrijk is wel diep vernederd geworden, doch niet vernietigd voor jaren, zoo als Duitschland aanvankelijk vermeende; het bezit reeds nu weder een goed leger van ongeveer 400,000 man en weldra zal het een leger hebben van 600,000 man, geheel ten strijde uitgerust, met een artillerie en wapening die niets te wenschen overlaten. Bij de minste beweging van Duitschland tegen een zijner buren, heeft Frankrijk een voorwendsel om tusschen beide te komen en met Duitschland den oorlog te hervatten, onder toejuiching van Europa en onder oneindig gunstiger omstandigheden dan die welke, onder het vermolmde en ineenstortende keizerrijk, de Duitschers de gelegenheid schonken om op de Franschen te zegevieren.

Eindelijk, gesteld de laatste fantasie van lord Stanley mocht zich, onverwacht en onverhoopt, verwezenlijken: Duitschland lijft Nederland in, zonder dat het zich daartegen verzet of, zoo het zich verweert, noch door Engeland, noch door Frankrijk, noch door Rusland gesteund wordt. In dit door hem voorgespiegelde, doch onwaarschijnlijke geval, zal het Engeland weinig baten waarin het al of niet zal berusten met betrekking tot de eilanden van den Indischen Archipel. Ware Duitschland eenmaal meester van Nederland, dan kan Engeland zelf zijn laatste uur als geslagen beschouwen. Niets zou dan Duitschland beletten een marine te scheppen, die tegen de vloten van Engeland in de Noordzee bestand is en op de kusten van Engeland een leger te werpen van 300,000 man, dat door de Engelsche strijdkrachten niet tegen gehouden kan worden. Engeland zou dan de slacht van Dorking hebben te verliezen en, nadat het Duitschland toeliet zich onverhinderd tot aan Nieuwe Diep en Vlissingen uit te breiden, op zijn beurt, in zijn hartader aangetast, ophouden de groote, in alle werelddeelen heerschende mogendheid te zijn.

T.

De niet noemenswaardige bestaande kennis omtrent Noordelijk Sumatra in het algemeen en het rijk van Atjeh in het bijzonder is nooit méér in het oog gevallen dan sedert dat rijk door het Indisch gouvernement de oorlog is verklaard. Het is niet gebleken dat bij de eerste zoo treurig mislukte expeditie tegen Atjeh maatregelen werden genomen om, door toevoeging aan de expeditie van wetenschappelijke mannen, niet tot het leger behoorende, de kennis van de natuurlijke gesteldheid en van het land en volk van Atjeh een schrede vooruit te brengen.

Het was daarom een gelukkig denkbeeld van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, de aandacht van den minister van koloniën op dit punt te vestigen. Althans vernemen wij dat door genoemd Instituut bij den minister er op is aangedrongen, dat de nieuwe expeditie vergezeld worde door wetenschappelijke mannen met het bijzondere doel om onderzoek te doen naar de gesteldheid van bodem en natuurlijke voortbrengselen van Noordelijk Sumatra alsmede van de ethnologie en linguistiek van zijne bewoners. Dergelijk onderzoek werd ook tijdens de Balische expeditiën opgedragen aan Zöllinger en Friedrich, en het is overbekend, dat in den tegenwoordigen tijd, geen beschaafde staat een expeditie tegen vreemde of verre gewesten uitzendt zonder daaraan toe te voegen wetenschappelijke commissiën. Wij vertrouwen dat de regeering den wenk van het Instituut zal ter harte nemen en dat de wetenschap niet minder vrucht van den Atjehschen oorlog zal plukken dan ieder Nederlander er in staatkundigen zin van hoopt.

Aan het verslag van den president en van commissarissen der Javasche Bank over het vijf en veertigste boekjaar, 1872—73, ontleenen wij het volgende:

Van de 12000 aandeelen, waaruit het kapitaal der Bank bestaat, verwisselden van eigenaar 2155½ aandeelen, en telde de Bank bij het eind van het boekjaar 862 aandeelhouders, waarvan 16 met meer dan 100 aandeelen. Hiervan was op het eind des boekjaars het dividend betaalbaar gesteld in Nederland over 5203 aandeelen tegen 5563½ op ultimo maart 1872.

De operatiën der Bank zijn over het algemeen van meer omvang geweest dan in de drie laatst voorafgegane jaren, hebbende de rentegevende uitzettingen bedragen gemiddeld *f* 12,410,000. Het hoogste cijfer werd bereikt op 2 october, namelijk *f* 14,194,051 en het laagste kwam voor op 5 maart met *f* 10,910,581. Het gemiddeld totaal cijfer is verdeeld onder de volgende rubrieken: handelspapier *f* 6,527,000; vendupapier *f* 2,228,000; beleeningen *f* 1,813,000; hypotheken en belegd reservefonds *f* 1,842,000.

De gezamenlijke disconteer. hebben bedragen *f* 39,447,907.67½ te Batavia, Samarang, Soerabaja, Padang, Makasser, Cheribon, Soerakarta en Pasoeroean.

De beleeningen van producten zijn aanzienlijk toegenomen te Soerabaja en Pasoeroean, doch te Padang gedaald tot een in de laatst verloopene zes boekjaren ongekend laag cijfer. De oorzaak daarvan is het tegenvallen van den koffieoogst, op Sumatra, zoodat in het jaar 1872 door het gouvernement slechts geveild zijn 81,800 picols tot den middenprijs van *f* 43.89½ tegen 162,000 picols tot den middenprijs van *f* 40.18 in het jaar 1871.

De hypothecaire uitzettingen bedroegen op ultimo maart *f* 1,857,294, tegen *f* 1,234,222 op ultimo maart 1871.

Van het reservefonds ad *f* 36,486.99 zijn *f* 30,000 belegd op hypotheek. Door de krachtens het octrooi nieuw af te zonderen bijdragen ten behoeve van dit fonds zal het met ingang van het loopende boekjaar stijgen tot *f* 77,783.16½.

Omtrent den rentestand wordt het volgende medegedeeld:

De disconto rente voor gewoon handelspapier is te Batavia en bij de agentschappen op Java het geheele jaar door onveranderd op 6 pCt. bepaald gebleven. Daarentegen werd de rente op wissels, genomen krachtens verleende bankcredieten, verhoogd met 1 pCt. boven het disconto van gewoon handelspapier.

Voor vendupapier is in de maand juli 1872 bij de agentschappen te Samarang en Soerabaja in toepassing gebracht de renteverlaging, waartoe men reeds in october 1871, bij het hoofdbureau had moeten besluiten, ten einde dit papier niet geheel aan de Bank te zien ontvallen. De agenten zijn namelijk gemachtigd om de rente bij het disconteeren van vendupapier van Samarang en Soerabaja te stellen op 3 pCt., in stede van 4½, het cijfer dat men tot dus ver had trachten te handhaven. Deze maatregel heeft zeer gunstig gewerkt. Het vendupapier is dien ten gevolge meer en meer naar de Bank komen toevloeien.

De disconto rente bij de agentschappen buiten Java bleef onveranderd, op 6 pCt. te Padang en 8 pCt. te Makasser voor handelspapier. Vendupapier werd in disconto genomen tegen $4^1/_2$ pCt.

Voor rente op beleeningen bleef van toepassing het tarief van november 1871, volgens hetwelk berekend werd op effecten 6 pCt., goud en zilver 5 pCt., producten 5 pCt., invoer-artikelen 6 pCt. Alleen voor het agentschap Makasser bleef de bepaling geldend, dat op alle daar gesloten beleeningen 6 pCt. zou berekend worden.

De hypotheek rente is op 6 pCt. kunnen bepaald blijven.

Het bedrag van afgegeven assignatiën is steeds vooruitgaande. Er werden afgegeven 8250 stuks tot een bedrag van *f* 39,735,091.38, tegen *f* 35,522.724.97 in het vorige boekjaar en 9 millioen meer dan in het voorlaatste.

Het bedrag aan bankbiljetten in omloop was op 31 maart 1873, $615{,}261^1/_2$ stuks ten gesamenlijken bedrage van *f* 32,963,002.50, verdeeld in biljetten van *f* 1000 tot *f* 5. Gaandeweg wordt door de Bank nieuw papier in omloop gebracht, ter vervanging vooral van het aangehouden papier van *f* 50 en van de 1181 stuks zeer oude aanmaak, waaronder nog van 1828.

De rekening-courant saldos en dadelijk opeischbare schulden bedroegen op 31 maart 1873 *f* 4,105,673.27, tegen *f* 1,961,854.05 op het einde van het vorig boekjaar.

Het gesamenlijk bedrag van uitgegeven biljetten, loopende assignatien en dadelijk opeischbare rekening-courant saldos varieerde tusschen *f* 38,150,118.73 als hoogste en *f* 33,460,223.02 als laagste cijfer en bedroeg op ultimo maart *f* $37{,}068{,}675.77^1/_2$. De tot dekking hiervan strekkende metaalvoorraad varieerde tusschen *f* 29,750,507.97 als hoogste cijfer en *f* 24,981,454,02 als laagste cijfer, en bedroeg op ultimo maart *f* 29,750,507.97.

De verliezen, die de Bank in het afgeloopen jaar heeft geleden, zijn onbeduidend en ruim gecompenseerd door het binnenkomen van vroeger afgeschreven posten. Hare onkostrekening over 1872—73 bedraagt *f* 285,354.99. Zij keert aan haar aandeelhouders een dividend uit van 9 pCt., of *f* 45 per heel en *f* 22.50 per half aandeel.

Een Generale Staf voor het Indische leger.

De inrichting van een generalen staf moet overeenkomstig den aard en de organisatie van het leger zijn.

W. Rüstow.

Zoo lang er oorlog is gevoerd, is er ook een generale staf geweest — moet er een geweest zijn [1]).

Ware het niet een groot man, die deze woorden eenmaal ter neêr schreef, we zouden ze niet aangehaald hebben, om er onze verhandeling mede te openen.

Veel toch is er op die woorden af te dingen. Niet ieder legerbestuur — laten we liever zeggen: niet iedere regeering — heeft de waarheid, die in de eerste alinea doorstraalt, kunnen of willen inzien. Niet ieder land, dat een leger bezit, kan er zich op beroemen een generalen staf te hebben.

Ook in het Nederlandsch-Indische leger wordt die staf niet gevonden. Zoude het wellicht — meer dan eenig ander leger, of bij uitzondering, door den eigenaardigen toestand van Indië — dien staf kunnen ontberen? ...

De beantwoording dezer vraag is het doel van dit opstel.

Wat is generale staf?

Generale staf beteekent, in 't algemeen, een vereeni-ing van opper, hoofd- en subalterne officieren van de verhillende wapens — infanterie, kavallerie, artillerie en genie — i diensten, militaire administratie, intendance en geneeskundige nst, die allen, onder de bevelen van één chef, ieder voor zich,

[1]) De generaal Von Decker.

hebben mede te werken tot volmaking van alles, wat op het welzijn van het leger in het algemeen, en van de troepenafdeeling, waartoe zij behooren, in het bijzonder, betrekking heeft.

De leiding der militaire operatiën, de bewegingen der troepen, de strategie, de taktiek, het in teekening brengen van bivouac's, kantonnementen en legerkampen, de ordonnans-dienst, enz., enz., enz., maken meer de kennis en de werkzaamheden uit van de officieren der verschillende wapens; terwijl de verpleging, de bezoldiging, de administratie, de zorg voor de gezondheid en de marschvaardigheid van het leger, meer in het bijzonder, aan de officieren van de verschillende diensten is opgedragen [2]).

Maar niet in alle legers wordt aan dien staf, in tijd van vrede of oorlog, de zelfde werkkring aangewezen. Daarom is dan ook het karakter der organisatie van zulk een korps niet in alle legers hetzelfde. Om zich daarvan te overtuigen, hebbe men slechts te zoeken, welke bepaling verschillende schrijvers van naam van generale staf geven [3]).

De generale staf moet de denkbeelden van den opperbevelhebber uitwerken, niet slechts vormelijk, door die in de gedaante van orders aan de troepen te doen mededeelen, maar wezenlijk, door ze in begrijpelijke stelregels van oorlogvoering voor de verschillende onderbevelhebbers te vervormen, en den opperbevelhebber zelven deze — voor hem — onvruchtbare moeite besparen [4]).

De generaal Thiébault noemt de generale staf een vereeniging van alle militairen zonder troepen en van die personen, welke met deze kunnen gelijk gesteld worden.

Tot hen, die niet bij de rijen en gelederen staande troepen behooren, rekent hij, behalve de opper, hoofd, subalterne — en onderofficieren zonder troepen, de inspecteurs der verschillende wapens en diensten, de intendance, de auditeurs-militair, de beambten der justitie, de militaire politie — marechaussée — de veldpredikers — aalmoezeniers, enz.

Von Werklein — een Oostenrijksch officier — beweert, dat de generale staf uit twee hoofddeelen moet zijn samengesteld die scherp van elkander zijn te onderscheiden:

---

[2]) Praktisches Handbuch für Schweizer Officiere.
[3]) Von Decker, Generalstabswissenschaft.
[4]) Von Clausewitz.

1°. uit de personen, die tot de eigenlijke administratie van het leger behooren en 2°. uit hen, die meer met den troep in aanraking komen en daarbij diensten verrichten. De laatste kategorie splitst hij wederom in twee deelen:

a. in hen, die met de leiding der krijgsoperatiën zijn belast, en

b. in hen, die speciaal de dienst bij den troep verrichten.

In de hier gegeven bepalingen merkt men de schakeeringen op van de werkzaamheden van den generalen staf. Men zoude, oppervlakkig gesproken, de diensten van den staf-officier in twee hoofdsoorten kunnen onderscheiden: bureau-diensten en troependiensten. Zij zijn beiden noodzakelijk en moeten den staf-officier voor zijn moeielijke betrekking vormen. Thiébault zegt dan ook dat de état-major in twee hoofddeelen is onderscheiden: les officiers de la ligne en les officiers hors de la ligne.

Maar de officier van den generalen staf, die zijn diensten niet bij den troep verricht, mag zich daarom niet buiten alle verbinding met de troepen stellen, want hij zoude daardoor in minder dan geen tijd onpraktisch worden [5]).

Om later behoorlijk de denkbeelden van den opperbevelhebber te kunnen uitwerken moet ieder aspirant-stafofficier, vóór dat hij definitief bij den generalen staf overgaat, eerst de troependienst grondig leeren.

De werkzaamheden van den staf-officier worden, in een ander opzicht, in twee deelen verdeeld: de dienst in tijd van vrede en die in tijd van oorlog.

Wat de staf-officier in vredestijd doet is vaak — ook voor militairen — een geheim. Soms is die geheimzinnigheid, mits zij niet tot in het onzinnige worde overdreven, noodzakelijk.

Maar wat hij in tijd van oorlog verricht, ontglipt minder aan het oog van bevoegde en onbevoegde beoordeelaars. Dan beweegt hij zich om en bij den troep; dan kunnen zijn verdiensten voor ieders oogen uitblinken; dan wordt hij meer gewaardeerd, maar ook dan worden zijn feilen en tekortkomingen des te spoediger opgemerkt, zijn handelingen te strenger en, maar al te vaak, te hard gekritiseerd.

---

[5]) Von Decker.

Moeielijk als het is, voor de dienst van den generalen staf bepaalde voorschriften vast te stellen, nog moeielijker is het te zeggen, wat de staf-officier eigenlijk in tijd van oorlog moet doen. Hij zal dan vaak zonder voorschriften moeten handelen, de bevelen van den opperbevelhebber in zóóverre stipt opvolgen, dat het belang van het leger er niet onder lijdt, en steeds daar waar die bevelen, volgens zijn inzichten, verkeerd zijn, naar zijn vermogen en dikwerf op eigen gezag, den wil van den aanvoerder veranderen [6]). Hij „moet geen blind werktuig zijn, dat „niets anders kan dan uitvoeren wat bevolen wordt; integendeel, „hij doet aan zijnen plicht te kort, wanneer hij zich bepaalt tot „de letterlijke opvolging der ontvangen bevelen; hij moet ver„stand en doorzicht genoeg bezitten, om te oordeelen in hoe ver „die bevelen door veranderde omstandigheden, al dan niet, goed „zijn gebleven; hij moet karakter en geestkracht genoeg hebben, „om uit zich zelven te handelen en die bevelen te wijzigen, of „zelfs geheel op zijde te stellen."

De gehoorzaamheid, de ondergeschiktheid, de stipte en onverwijlde uitvoering van ieder ontvangen bevel is, in 't algemeen, de plicht van elk militair; maar hierop zijn uitzonderingen. Gehoorzaamheid en ondergeschiktheid moet men op zijde stellen, wanneer dit onvermijdelijk is, om een gewichtig voordeel te behalen of om een dreigend gevaar af te wenden. Een legerhoofd wordt het beste gehoorzaamd, wanneer men medewerkt om hem overwinnaar te doen zijn. Maar dergelijke handelingen zijn alleen in gewichtige oogenblikken en op zeer aanneembare gronden te wettigen. De staf-officier, die deze handelingen verricht, laadt een zware verantwoordelijkheid op zich en waagt er wellicht zijn leven aan. Deinst hij voor die verantwoordelijkheid niet terug, dan zal hij, in een toestand geplaatst, waarin hij moet kiezen tusschen ongehoorzaamheid en den ondergang van het leger, de ongehoorzaamheid kiezen; maar zulk een toestand is dan ook de toetssteen zijner bekwaamheid [7]).

---

[6]) Zie Knoop's beoordeeling van Ney's handelingen in den veldtocht van 1815. Krijgs- en geschiedkundige geschriften van W. J. Knoop, deel II, bladz. 46.

[7]) Knoop's ideeën over het gedrag van d'Erlon in den veldtocht van 1815. De Nederlandsche generaal de Perponcher in 1815. Zie „Quatrebras en Waterloo" van W. J. Knoop, bladz. 32.

De groote en afwisselende werkzaamheden van den staf-officier in tijd van oorlog kunnen daarom niet alleen met behulp van zijn technische kennis, maar moeten vaak, hoofdzakelijk, door zijn takt, zijn ondervinding en routine en door zijn karakter, tot een goed resultaat worden gebracht. Werkzaamheden, die heden goed en ordelijk geregeld zijn, kunnen morgen, door niet voorziene omstandigheden, zooals die in den oorlog — een tijdperk van verwarring — vaak zich voordoen, tot geheel verkeerde uitkomsten leiden.

Dáárom zijn de diensten van den staf-officier in tijd van oorlog niet binnen bepaalde grenzen te brengen.

Kunnen derhalve sommige diensten den staf-officier in tijd van oorlog worden opgedragen, waarvoor hij zich de noodige geschiktheid in vredestijd niet of niet geheel heeft kunnen eigen maken, hoeveel te meer moet hij zich dan niet toeleggen op datgene, wat werkelijk of zeer waarschijnlijk van hem zal gevorderd worden. Dat dit zijn plicht en voor hem een levenskwestie is, zal niemand ontkennen, want hij draagt voor een groot deel de verantwoordelijkheid van de operatiën, die door het leger gedurende den oorlog worden verficht [8]).

De werkzaamheden, waarmede de generale staf in vredestijd kan worden belast, zijn:

I. De militaire verkenningen, welke als een hefboom voor krijgskundige, wetenschappelijke ontwikkeling moeten worden beschouwd [9]).

De verkenningen, welke hoofdzakelijk in vredestijd verricht worden, zijn: de topographische en de statistieke.

De topographische verkenningen doen de oppervlakte van het land zoo nauwkeurig mogelijk kennen. Naar deze verkenningen worden de verschillende topographische kaarten (staf-kaarten, overzichts-kaarten, détail-kaarten) ontworpen en vervaardigd of memorien (terrein beschrijvingen, tak-

---

[8]) Generale staf. — Militaire verkenningen. Zie de Nieuwe Spectator, Krijgs- en Geschiedkundig Tijdschrift, 20ste jaargang (1866), 5de aflevering. De ongelukkige afloop van den veldtocht van 1806 voor Pruisen, was voornamelijk aan het minder goede beleid van de Pruisische staf-officieren (von Massenbach) te wijten. Zie de strategie van Knoop.

[9]) Zie Algemeine Militär-Zeitung, jaargang 1869, Nos. 51 en 52.

tische en strategische verslagen) ingediend. Worden die verkenningen tot aan of in de aangrenzende rijken uitgebreid, dan worden zij natuurlijk heimelijk uitgevoerd. Door dit op groote schaal gedaan te hebben en nog te doen, is de Pruisische generale staf in het bezit van verschillende kaarten der voornaamste vestingen, forten, verdedigingsliniën, rivieren, inundatiën, enz., van geheel Europa. Die versameling mag inderdaad beroemd worden genoemd.

De statistieke verkenningen zijn even gewichtig als de topographische en worden verricht om de hoeveelheid en den aard der voortbrengselen, het getal inwoners en de meerdere of mindere welvaart van eenige landstreek te leeren kennen, opdat men, bij het uitbreken van een oorlog, met eenige zekerheid kan bepalen hoeveel troepen in die landstreek gelegerd of gekantonneerd kunnen worden. Bij het bestaan van goede kadastrale kaarten kan men deze verkenningen met eenige nauwkeurigheid uitvoeren. Men dient daarbij o. a. te letten:

a. met opzicht tot de bewoners der landstreek: op het aantal weerbare mannen, hunne ambachten, beroepen, enz., de welvaart en middelen van verkeer der bevolking;

b. met opzicht tot de onroerende goederen: op het aantal en den bouwtrant der woonhuizen, stallen, schuren, bergplaatsen, passanten huizen, bruggen, versamelplaatsen, fabrieken, enz.;

c. met opzicht tot de roerende goederen: op het aantal wagens, karren en verdere voertuigen, trek- en rijpaarden, ossen, koeien, buffels, enz., vaartuigen, vuur- en blanke wapens, enz.

De statistieke verkenningen behooren, in den striksten zin des woords, meer tot den werkkring der intendance — niet te verwarren met het korps kwartiermeesters, magazijnmeesters, officieren van kleeding, enz., dat de militaire administratie wordt genoemd — maar waar men geen intendance heeft, zal men soms den generalen staf met het doen van deze verkenningen kunnen belasten. De verschillende gemeentebesturen, hoofden van gewestelijk bestuur, dorps, districts, dessa, marga en andere hoofden behooren die verkenningen, door het ter inzage geven van statistische bescheiden, registers, enz., gemakkelijk te maken.

II. De bestudeering van het vermoedelijk terrein des oorlogs en het operatieplan bij een aanvallenden of verdedigenden oorlog.

Aan den generalen staf toch is de leiding en besturing der operatiën, d. i. de regeling van alles, wat betrekking heeft op de stelling, de bewegingen en het gevecht der troepen, opgedragen.

III. Het doen van wetenschappelijke reizen uit een militair oogpunt: het bezoeken van militaire inrichtingen — kazernes, hospitalen, arsenalen, enz. — en legerkampen, het bijwonen van evolutiën en manoeuvres van vreemde legers.

IV. De regeling van vredes-marschen, het kampeeren, kantonneeren, bivakkeeren en dislokeeren, in 't algemeen van troepen.

Vatten we nu de werkzaamheden van den generalen staf in vredestijd samen, dan kunnen we zeggen dat zij een tweeledige strekking hebben:

a. de vorming van het personeel, en

b. het bijeenbrengen van de gegevens, voor een goede oorlogsvoering.

Tot betere regeling dier werkzaamheden is de generale staf bij de meeste groote legers in drie afdeelingen verdeeld:

1. de topographisch-statistieke,
2. de historische, en
3. de taktisch-stategische afdeeling.

Elke afdeeling heeft in vredestijd haar eigen werkkring. De eerste is belast met het in kaart brengen van het eigen land en de grenzen der omliggende rijken en met de zorg voor het archief van kaarten en de versameling van statistische gegevens. De Pruisische generale staf heeft in de zoogenaamde Plannenkamer wellicht de volledigste versameling van kaarten en plans van geheel Europa.

De tweede afdeeling stelt de geschiedenis der door de landstroepen gevoerde oorlogen te boek, soms ook — uit een kritisch oogpunt — van de door vreemde mogendheden gevoerde oorlogen. Aan haar is de zorg opgedragen voor de bibliotheek van den generalen staf. Men zoude deze afdeeling speciaal de bureaucratische afdeeling kunnen noemen en haar eigenlijk de historisch-geographische afdeeling moeten betitelen, omdat ook aan haar de vaststelling van het plan van defensie en het operatieplan wordt opgedragen.

De derde afdeeling bevat — wat men zoude kunnen noemen — het mobiele gedeelte van den generalen staf, in tegenstelling van de tweede afdeeling, die meer sedentaire betrek-

kingen heeft. Deze afdeeling wordt gedurende den vrede op de taak, die haar in den oorlog wacht, voorbereid door detacheering bij de verschillende korpsen van het leger, het geven van onderricht — de vorming in 't algemeen — aan aspirant-stafofficieren; door taktische en strategische studiën, gepaard met het doen van buitenlandsche reizen, het bijwonen van militaire oefeningen, het — zoo mogelijk — bezichtigen van vestingen, enz. [10]).

In algemeenen zin heeft de stafofficier derhalve de kennis noodig van:

1°. het terrein van het eigen land en het vermoedelijk oorlogsterrein;

2°. de leiding en besturing der operatiën; en

3°. de correspondentie des noods in een of meer vreemde talen, en alles wat daarbij behoort.

De grootste veldheer der negentiende eeuw verlangde van een chef van den generalen staf — behalve nauwgezetheid en punctialiteit bij het uitvaardigen van bevelen en het geven van dispositiën — de geschiktheid, laat ons liever zeggen de gave, om de meest ingewikkelde troepen bewegingen op eenvoudige wijze voor te stellen, en bedrevenheid in het verrichten van verkenningen.

Worden die verkenningen in tijd van oorlog gedaan, dan onderscheidt men behalve de topographische en statistieke, nog de taktische en strategische verkenningen.

Het bezit van terreinkennis is voor den staf-officier een der eerste vereischten. Hij zal in vredestijd zich die kennis niet beter kunnen eigen maken, dan wanneer hij bij de militaire verkenningen geplaatst wordt. Maar terreinkennis is alleen niet voldoende, en een officier van de militaire verkenningen is daarom nog geen staf-officier.

De staf-officieren uitsluitend als topographen te gebruiken is verkeerd. Von Clausewitz heeft op de nadeelige gevolgen hiervan gewezen en er dus terecht voor gewaarschuwd [11]). Maar hen, in vredestijd, alleen bureauwerkzaamheden te doen verrichten is evenzeer af te keuren. Zij moeten ook met de troe-

---

[10]) Denkbeelden over de werkzaamheden van den generalen staf van een legerkorps of eene divisie in vredestijd. Zie Algemeine Militär-Zeitung van 1866, Nos. 9, 10, 11 en 12.

[11]) Zie (8) en (10).

pendienst bekend worden, want in tijd van oorlog bewegen zij zich om en bij den troep. Ook zij moeten den soldaat leeren kennen, om te weten wat zij van hem in den oorlog mogen vorderen, om niet te lichtvaardig met hem om te gaan. Immers het grootste gedeelte van hetgeen betrekking heeft op de zorg voor den troep, kan men niet anders dan bij den troep leeren [12]).

Aan den staf-officier stelt men derhalve vele vereischten, meer dan in den regel, billijkerwijze van een chef van den staf — dus zoo veel te meer van een gewoon staf-officier — mag verwacht worden. Berthier en von Gneisenau zijn modellen voor een chef van den generalen staf [13]).

Al het voorgaande samenvattende, kunnen we de aan den staf-officier — zoowel in oorlogs- als in vredestijd — op te dragen werkzaamheden onder de volgende rubrieken brengen:

1°. Taktische werkzaamheden: de leiding der troepen op marschen, bij posities en in gevechten, met den opperbevelhebber, het doen van taktische verkenningen, in vereeniging met officieren van alle wapens.

2°. Strategische werkzaamheden: het onderzoek naar de wegen, die voor operatie- en communicatie-lijnen geschikt zijn; naar de rivieren, bosschen, moerassen, gebergten, enz., welke als verdedigingsliniën kunnen dienen; naar de waarde van vestingen, forten, verschanste legerplaatsen en versterkte linien; m. a. w. het doen van strategische verkenningen, in vereeniging met officieren van alle wapens.

3°. Administratieve werkzaamheden: de leiding bij het kiezen en inrichten van legerkampen, kantonnementen, bivouacs; de regeling der dislocatien van de troepen, in het algemeen alles wat op de castrametatie betrekking heeft; het doen van statistieke verkenningen (recognosceeringen), in vereeniging met de militaire intendance, het civiel bestuur, de ingenieurs (officieren der genie) en de officieren der geneeskundige dienst.

4°. Ingenieur-werkzaamheden: de leiding der pionnier en pontonnier diensten; de bepaling en aanwijzing der door de

---

[12]) Zie (11).

[13]) Zie (10) en (11) en het oordeel van den Zwitserschen kolonel Lecomte over von Moltke. (De generale staf. Militair Tijdschrift, jaargang 1870(.

troepen te volgen spoor-, water-, straat- en gewone wegen; de aanwijzing der plaatsen, waar militaire bruggen geslagen en verschansingen opgeworpen moeten worden; het doen stellen, ophouden en aftappen van inundatiën, in vereeniging met de officieren der infanterie, artillerie en genie.

5°. Geodesische werkzaamheden: de terrein-opname in 't algemeen; het doen van topographische verkenningen, enz., in vereeniging met de officieren van de vier wapens en het mindere personeel der militaire verkenningen.

6°. Bureau-werkzaamheden: de relatien met de verschillende afdeelingen van het departement van oorlog en andere departementen van algemeen bestuur, hooge collegien, enz.; de bestudeering van het operatieplan; het aanhouden van een journaal te velde; de leiding van het expeditiewezen te velde, den veld-post en den veld-telegraaph, enz., in vereeniging met verschillende civiele en militaire ambtenaren, officieren, enz.

7°. Spionneeringen, in vereeniging met de agenten van het civiel bestuur.

8°. Diplomatieke werkzaamheden: de plaatsing als militair-attaché bij een ambassade; het voeren van onderhandelingen, sluiten van wapenstilstanden, verdragen, enz., in vereeniging met het corps diplomatique.

Reeds uit deze zeer algemeene schets blijkt voldoende, hoe menigvuldig de werkzaamheden van den staf-officier zijn en met hoeveel personen en diensten hij in aanraking kan komen [14]).

---

[14]) In het door den heer L. C. de Fremery uit het Hoogduitsch vertaalde werk van W. Rüstow over de Krijgsgeschiedenis van den nieuwen tijd (1792—1856), vinden we de onderwerpen opgeteekend, die Jomini rekent tot het gebied der werkzaamheden van den generalen staf te behooren:

1°. Het in orde brengen van het voor het openen van den veldtocht benoodigd materieel; het uitwerken van bevelen, instructiën voor de marschroutes, het bijeentrekken en in beweging stellen van het leger.

2°. Het uitwerken van de bevelen des opperbevelhebbers bij verschillende actiën en de ontwerpen van aanval.

3°. Het nemen van maatregelen met de chefs der artillerie en genie voor het beveiligen der verschillende posten, het oprichten van dépôts en het versterken van punten op de operatie-lijnen van het leger.

4°. Verkenningen van allerlei aard; spionneeringen.

5°. Het nemen van maatregelen voor gemakkelijke en veilige marschen.

6°. Het samenstellen van instructiën voor een goede indeeling van voor-

De generale staf is dus met recht het raderwerk van het leger, of liever gezegd, de kracht die dat raderwerk in beweging brengt.

Hij is de denker en de troep de uitvoerder van elk operatieplan. Deze beschikt over physieke, gene over intellectueele en moreele krachten, door tusschenkomst van de verschillende takken van het legerbestuur.

Heeft de generale staf reeds groote verdiensten in tijd van vrede, en mogen zijn werkzaamheden dan dikwerf onzichtbaar zijn, hoe veel grootscher zijn die verdiensten niet te velde — tegenover den vijand! — en hoe vaak blinken zij dan te meer uit!

Hoe vaak is dan niet de staf-officier de vraagbaak van den bevelvoerenden officier, hoe vaak niet diens rechter hand, hij die zich rusteloos voortspoedt, altijd op de gevaarlijkste punten; nu eens bij de voorhoede, om door zijn blik en zijn opvatting dikwerf te beslissen, hoe en waarom, waar en wanneer, het gevecht een aanvang moet nemen; dan weer bij de

---

en achterhoede en de zijtroepen, benevens andere gedetacheerde afdeelingen.

7°. Het geven van normale vormen voor de verdeeling der troepen op marsch naar den vijand, in de nabijheid des vijands en in het gevecht.

8°. Het aanwijzen van versamelpunten — rendez-vous plaatsen — voor de voorhoede en andere gedetacheerde afdeelingen.

9°. Het regelen van den marsch voor den legertros.

10°. Het zorgen voor de behoorlijke aankomst van transporten en het doelmatig gebruik van alle transportmiddelen (spoorwegen).

11°. De zorg en regeling voor de inrichting der legerplaatsen en de veiligheids- of politiedienst daarin.

12°. Het inrichten van operatie-, communicatie- en étappe-lijnen en het geven van instructiën voor het onderhouden der gemeenschap tusschen het leger en zijn operatie-basis.

13°. Het doen oprichten van dépôts op de operatie-lijnen om zieken, gekwetsten en anderen voor de dienst ongeschikte militairen op te nemen, het doen bouwen van hospitalen en werkplaatsen en het nemen van maatregelen om die te beveiligen.

14°. Het vormen van strategische reserves uit de detachementen op de flanken of in den rug van het leger.

15°. Het vormen van marsch-bataillons en kompagniën van manschappen die van de operatie-basis naar het leger gaan en omgekeerd.

16°. Het nemen van maatregelen met de chefs der artillerie en genie bij belegeringen, uitvallen en bestormingen.

17°. Het nemen van veiligheids-maatregelen bij terugtochten.

18°. Het verdeelen der kantonnementen voor de verschillende korpsen.

achterhoede, om haar kommandant, op wien vaak de moeilijkste, ja soms niet uit te voeren verplichtingen rusten, met raad en daad bij te staan, het gevecht op het juiste oogenblik te doen afbreken of den aanval op den te veel opdringenden vijand een aanvang te doen nemen; nu eens een paar dagen eerder dan de voorhoede op marsch te gaan, ten einde de verschillende te betrekken rust- of étappe-plaatsen van het marscheerende leger uit te kiezen; dan weder bij een afdeeling pionniers of pontonniers, om, na gedane rivierverkennning, de plaatsen aan te wijzen, waar bruggen en bruggenhoofden of verschansingen moeten gemaakt worden; nu eens, vaak bij nacht, soms geheel alleen, als burger verkleed, in den omtrek van 's vijands legerplaatsen, vestingen en kantonnementen, uitgebreide verkenningen doende, op gevaar af van bij gevangenneming als spion te zullen behandeld worden; dan weder gedurende zijn observatien zóó te handelen, dat hij alles ziet, zonder dat men hem ziet en, overrompeld wordende, zich nimmer aan een gevecht te wagen, maar zoo snel mogelijk zich uit de voeten te maken....

Hoe is de verhouding van den staf-officier tot den aanvoerder?

De bevelhebber van een divisie of brigade heeft een omvangrijke betrekking. Op hem rusten zóóvele verplichtingen en een te zware verantwoordelijkheid, dat hij zich niet met al de détails van dienst, die op zijn troepenafdeeling betrekking hebben, kan bezig houden.

Hij heeft daartoe hulp noodig en die hulp is zijn chef van den generalen staf, het middelpunt van alle werkzaamheden bij die divisie of brigade. Zijn persoon is zóó naauw met den bevelhebber verbonden — of moet dit althans zijn — dat von Decker dit als volgt heeft duidelijk gemaakt:

„Wenn es möglich wäre, sich die Einheit als eine zweitheilige „Grösze zu denken, so dürfte dieser Begriff den Verhältnisse selbst „am nächtsten kommen, welches zwischen dem Feldhernn und „seinen Chef des Stabes statt finden würde."

Wij behoeven dus niet te zeggen, hoe de samenwerking van beiden moet zijn, wil men goede resultaten van eenig ontworpen operatie-plan hopen. Meer dan eens werd een operatie verlamd, omdat er geen of weinig samenwerking, hetzij door de besluiteloosheid of het wantrouwen van den aanvoerder in den chef van den staf, bij die twee hoofdpersonen bestond.

Gaan wij thans over tot de vorming van den staf-officier.

Om tot officier bij den generalen staf te worden opgeleid, moet men een geheel eigenaardige vorming ontvangen.

De generale staf is wel is waar geen afzonderlijk wapen, maar de kennis die een staf-officier zich moet eigen maken, is even eigenaardig als die voor den officier der infanterie, kavallerie, artillerie en genie. Een officier bij den generalen staf over te plaatsen — zooals dat nog wel eens gebeurt — die de daarvoor vereischte veelomvattende opleiding en vorming gemist heeft, is daarom afkeurenswaardig.

Om de diensten van den staf-officier — vooral in oorlogstijd — naar behooren, hetzij bij het hoofdkwartier, hetzij bij den troep, te kunnen verrichten, moet men van verschillende wetenschappen een grondige studie hebben gemaakt.

Nu is het niet aan te nemen, dat een officier van een der drie wapens of der genie, zich in zijn vrije uren aan die geheele studie zal wijden — een studie die, zonder hulp van deskundigen, nog niet veel baat.

Wordt nu een officier, die een dergelijke opleiding niet heeft gehad, in eens geroepen als staf-officier op te treden, dan moet hij natuurlijk de kennis van den omvang der stafdienst missen.

Gestuurd door een treurige bezuinigingspolitiek, heeft het Nederlandsche opperbestuur dit, tot op den huidigen dag, voor het Indische leger, niet willen begrijpen, niettegenstaande het meer dan eens — vooral bij expeditiën — de treurige gevolgen van dat wanbegrip in ruime mate heeft ondervonden. En het zal dat ondervinden, maar in veel ruimere mate, bij een oorlog met een Europeesche mogendheid.

Zoo lang wij een leger hebben om oorlog te voeren, moet er ook een generale staf zijn.

Een goede oorlogvoering eischt in de eerste plaats een grondige kennis van het terrein, waarop krijg gevoerd wordt, van de bevolking van dat terrein, hare kracht, hare zeden. Maar die kennis is te noodzakelijker, wanneer wij den krijg voeren op ons eigen terrein, tegen de onderdanen van onzen Koning. Veel vermeerderd is onze kennis te dien opzichte in de laatste zestig jaren evenwel niet; een treurige ervaring, die men telkens op doet bij het lezen onzer Indische krijgsverhalen.

Om die kennis in den oorlog te bezitten, moet men haar reeds gedurende den vrede machtig zijn, moet men daarvoor gestudeerd hebben. Aan wien nu wordt die studie opgedragen? Aan den troepen-officier, wiens dienstverrichtingen een te lokale kleur hebben, of aan den bureau-officier, die nooit met den troep in aanraking komt en dus ook niet — of slechts zeer oppervlakkig — kan weten, van welken invloed dat terrein op de bewegingen der drie wapens is?.....

Moet men van die officieren een grondige kennis verwachten van 's lands verdedigings-middelen, verkenningen, het vermoedelijk oorlogsterrein en de taktiek der drie wapens?.....

En de bij de militaire verkenningen gedetacheerde officieren? Zijn deze topographen voor staf-officieren te gebruiken? Eerder dan de zoo even genoemde kategoriën, maar staf-officieren zijn zij niet, want men kan evenmin van hen veronderstellen, dat zij een meer dan voldoende kennis hebben van strategie, legerorganisatie, taktiek, legerverpleging, defensie-wezen, oorlogsrecht.....

Een staf-officier moet de bezwaren kennen, die het terrein op het gebruik van het een of ander wapen uitoefent; hij moet de waarde van de infanterie, kavallerie en artillerie te velde weten; hij moet een goed begrip hebben van de wijze, waarop men met die wapens rust, marcheert en vecht en hoe ze vervoerd moeten worden; hij moet weten hoe zij elkander ondersteunen, waar hunne plaats is bij bivouacs, in kantonnementen, kampementen en gevechts-positiën en marschen; hij moet daarbij weten wat men van de krachten van menschen en paarden kan, mag en moet vorderen [15]).

Daarom moet de generale staf zijn samengesteld uit officieren, die, bij een grondige kennis van het wapen waarvan zij afkomstig zijn, meer dan oppervlakkig bekend zijn met de eigenschappen en eigenaardigheden der andere wapens, om hunne handelingen zoodoende met oordeel te kunnen leiden [16]).

Men denke daarom niet, dat — bij zoo veel wetenschappelijke kennis — een bekwaam ingenieur of technisch artillerist bij den generalen staf overgeplaatst zijnde, daarbij een beter

---

[15]) Generale staf. — Militaire verkenningen. Zie (8).

[16]) De school van Jarry (een speciale betrekking). Zie de Nieuwe Militaire Spectator, nieuwe serie, 1ste jaargang (1867).

figuur zullen maken dan kavallerie-officieren, die meer dan stoute ruiters of infanteristen die meer dan reglementen specialiteiten zijn. Allen kunnen met hunne min of meer wetenschappelijke of praktische opleiding, een even treurig of goed figuur maken. Gezond verstand en karakter zijn voor den militair meer waard dan boeken geleerdheid en theorie.

Maar eenmaal bij den generalen staf zijnde, moet ieder officier ophouden infanterist, kavallerist, artillerist en genist te zijn. Hij is staf-officier. Is hij dat niet, dan vergeet hij zijn bestemming.

Gij, kavallerie-officier, moet u dus wat minder verdiepen in of toeleggen op dressuur van paarden en met den bereden artillerie-officier wat minder aan uwe predilectiën van fijne rijkunst overgeven. Als staf-officier hebt gij u op zoovele andere gewichtige zaken toe te leggen.

De gewezen infanterie-officieren hebben, in den regel, nog de minst abstracte denkbeelden, daar hun wapen — behalve met geweren en amunitie — op zich zelf het minst met techniek te maken heeft, waardoor zij zich dus meer met de algemeene krijgskundige wetenschappen hebben kunnen bezig houden. Maar zij hebben zich daarom meer toe te leggen op het zoogenaamd „terrein rijden" wat de staf-officier noodig heeft. Zij zullen op alle mogelijke wijze trachten, zich met de eigenaardigheden in de dienst bij de andere andere wapens bekend te maken.

Ook voor de genie en de artilleristische specialiteiten is dit van toepassing, omdat zij, door hunne, wel is waar veel studie en kunde vereischende, maar ook vaak zeer lokale en speciale dienstverrichtingen, zich minder op den omgang met militairen en de taktische en strategische wetenschappen hebben kunnen toeleggen.

Voor ieder officier, die bij den generalen staf wordt geplaatst, komen derhalve, in plaats van vele détails, welke hij voor eenige jaren vergeten mag, vele nieuwe, meer algemeene kundigheden, die hij niet anders dan door studie kan machtig worden [17]).

De krijgsgeschiedenis van vroeger eeuwen maakt bijna — of

---

[17]) Zie (15).

liever in 't geheel geen gewag van een generalen staf. Eerst in de laatste helft der achttiende eeuw begon men dien staf samen te stellen en te vormen en eerst onder Napoleon I — vroeger reeds onder Bonaparte — zag men hoeveel gewicht en beleid een goed georganiseerde staf toonde [18]).

In onze dagen eischt men met recht van de officieren, die daartoe behooren, de grootste kundigheden, want door den vooruitgang der wetenschappen, de vorderingen op het gebied der nijverheid en den veranderden staatkundigen toestand der verschillende rijken, heeft de organisatie der legers groote wijzigingen ondergaan, zijn nieuwe taktische en strategische grondbeginselen aangenomen en moet men bij gevolg, ter voorbereiding op den een of anderen waarschijnlijken oorlog in de toekomst, alle krachten inspannen. Dit is bij uitnemendheid de rol van den generalen staf [19]).

Tusschen de legers van Frederik II en Napoleon I was een groot onderscheid, wat betrof de wijze van aanvoering.

De eenheid bij de aanvoering, die men in de legers van den eersten monarch vond, was bij die van den beroemden overheerscher niet wel te verkrijgen, om de zeer eenvoudige reden, dat de legers van Napoleon I zich over een veel grooter terreinuitgestrektheid bewogen dan die van Frederik. Ook de wijze, waarop Napoleon de veldslagen leverde, liet aan de verschillende troepen korpsen meer zelfstandigheid over, hetgeen vroeger het geval niet was, toen men, om zoo te zeggen, de frondbreedte van een leger kon overzien.

De veldheer van de achttiende eeuw had dus zijn leger meer in de hand dan die van de negentiende eeuw, tenzij deze de zelfstandige werking der onderdeelen van zijn leger had willen dooden, waardoor eigen kracht verzwakt zoude worden. Men had dus iets noodig, om die eenheid bij de aanvoering — zelfs bij vaak ver van elkander gescheiden troepen afdeelingen — te behouden.

---

[18]) Julius von Wickede, Die Heeres-organisation und Kriegführung nach den Berechtigungen der Gegenwart. Jena 1867. Zie ook: De l'organisation des armées et de la tactique moderne; chap. III, De l'état-major général, Spectateur Militaire 1870.

[19]) Du progrès dans les armées. État-major général Spectateur Militaire, 15 février 1869.

De generaal Bonaparte vond de voornaamste oplossing van dit vraagstuk in den generalen staf. Hij maakte de officieren van dien staf tot zijn organen. Zij moesten voor hem zien, hooren, spreken, schrijven, ja soms zelfs denken. Een met den veldheer, was die staf de ziel van het leger. Daardoor konden de onvolkomen en beperkte bekwaamheden van den een of anderen opperbevelhebber door de moreele en intellectueele krachten, die in zijn staf-officieren aanwezig waren, worden geneutraliseerd of onschadelijk gemaakt.

Is de generale staf goed georganiseerd, dan wordt — zonder de zelfstandigheid der verschillende troepen afdeelingen te beperken — het leger met één gedachte, die van den aanvoerder, doordrongen [20]).

Hoe grooter de legers worden, hoe meer van den staf-officier zal worden geëischt. Door de geringe middelen van gemeenschap en den tijd dien men noodig had, het leger in een slagvaardigen toestand te brengen, had een aanvoerder in de vorige eeuwen tijd genoeg om zijn operatieplan bij het begin van den veldtocht te maken. Aan zoo iets valt thans niet meer te denken.

Toen was de beoefening der krijgsgeschiedenis, statistiek en staathuishoudkunde geheel onbekend of minder algemeen en kon de aanvoerder onmogelijk met eenige nauwkeurigheid op de hulpbronnen van den vijand en op die rekenen, waarover hij had te beschikken, of de hinderpalen kennen, die hij te ontwijken had. Hij kon toen slechts op de berichten zijner spionnen afgaan. De beoefening der aardrijkskunde tot in de kleinste détails, de statistiek met hare uitgewerkte opgaven, het spoorwegnet en de bij den dag toenemende middelen van verkeer hebben dien sluier der geheimzinnigheid en onbekendheid reeds voor een groot gedeelte opgeheven. De veldheer die met zijn eigen leger een inval doet, weet thans vrij nauwkeurig welke wegen hij in het vijandelijk land moet volgen, waar bruggen en overgangspunten zijn, hoe de rijkdom der bevolking is.

Maar de spoorwegen vooral hebben in de kunst van oorlogvoeren een groote omwenteling teweeggebracht. Zij hebben ook aan de studiën van den generalen staf een groote uitbrei-

---

[20]) W. Rüstow. De krijgsgeschiedenis van den nieuwen tijd (1792—1856) of de ontwikkeling der strategie in de negentiende eeuw; naar het Hoogduitsch door L. C. de Fremery. 1859.

ding gegeven. De strategische plannen van den aanvoerder zijn op het bezit, de verovering of het verlies der spoorwegen gebaseerd.

Door de grootere beteekenis, die de generale staf in de laatste jaren heeft verkregen, is dus ook de kennis die men van dien staf eischt, zeer uitgebreid. Maar men vergete niet, dat tevens de middelen, om die kennis machtig te worden, in alle opzichten grooter zijn geworden. Ieder officier derhalve, die de energie en het vermogen bezit, die kennis aan te leeren, kan haar ook eens, door de onmetelijke hulpbronnen, die thans ter zijner beschikking staan, zonder hoofdbrekens en ook zonder fortuin, machtig worden.

In een leger dat een generalen staf wil bezitten, die aan degelijke voorwaarden moet voldoen en aan de nieuwere eischen beantwoorden, zullen de daarin openvallende plaatsen nimmer, door nepotiseerende of favoriseerende invloeden, aan personen behooren gegeven te worden die haar niet waardig zijn.

Om dergelijke misbruiken tegen te gaan, hebbe men de bepaling te maken:

1°. dat geen officier bij den generalen staf kan geplaatst worden, zonder dat hij zich, door een drie- of vierjarigen cursus, op een speciale inrichting, daarvoor heeft voorbereid en door het afleggen van een of meer examens, de proeven zijner bekwaamheid voor die betrekking heeft afgelegd; en

2°. dat hij, alvorens tot die voorbereiding over te gaan, gedurende vier à vijf jaren, in alle opzichten, getoond heeft, zijn roeping als officier te begrijpen.

Door de eerste bepaling belet men den overgang van onkundige, door de tweede bepaling dien van jeugdige, onervaren officieren bij den generalen staf.

Is men eenmaal staf-officier, dan moet men geen sinecure van zijn betrekking maken. Dit zoude trouwens alleen aan het legerbestuur zijn te wijten, want dat bestuur kan het beletten, door den staf-officier in vredestijd bezig te houden, d. i. hem voor zijn taak voor te bereiden.

In het ongunstige jaargetijde hebbe men zich met strategische en geographische studiën, met het teekenen van kaarten of het maken van plannen bezig te houden.

Het gunstige jaargetijde daarentegen behoort benut te worden voor de meer praktische werkzaamheden, manoeuvres, transpor-

ten van troepen langs spoorwegen, topographische verkenningen, wetenschappelijke reizen, enz.

Geen veldtocht, geen expeditie van een vreemd leger moest er ondernomen worden, zonder dat er een of meer van onze staf-officieren bij tegenwoordig waren. Alle groote oefeningskampen en manoeuvres van vreemde troepen behoorden ook door onze staf-officieren te worden bijgewoond. Immers waar over 't algemeen theorie en praktijk hand aan hand gaan, daar is dit voor de vorming en ontwikkeling van den staf-officier niet minder waar. Waar men de praktijk van den oorlog niet in zijn eigen land kan leeren, daar moet men dit bij vreemde legers doen; want een staf-officier, die niet veel gezien — en dus weinig ondervinding heeft — is slechts een middelmatig staf-officier, hoe goed hij overigens ontwikkeld moge zijn [21]).

Zijn er die beweren, dat de staf-officier niet zooveel studie en vorming noodig heeft, men hoort ook anderen beweren, dat een generale staf onnoodig is.

Maar wie zijn zij, die zoo spreken?

1°. Onbevoegde raadslieden van ministers en ministers die vreezen de begrooting op te voeren.

2°. Officieren van de oude school, die een walg hebben van boeken geleerdheid, onder welken vorm ook, niet in staat zijn andere argumenten aan te voeren dan dit: theorie is op zich zelve goed maar praktijk is de hoofdzaak, of te lui of te weinig ontwikkeld zijn, om te werken [22]).

Zij, die van meening zijn, dat het alleen voldoende is, den generalen staf, bij het uitbreken van een oorlog, in het leven te roepen, weten natuurlijk niet, dat de nieuwbakken staf-officieren de vereischte bekwaamheid en kennis missen. Van die kennis hebben dan ook de bij 1 en 2 genoemde personen waarschijnlijk een zeer oppervlakkige voorstelling.....

Staf-officieren moet men in vredestijd vormen en waar daarvoor nog geen speciale inrichting bestaat, daar wordt het meer dan tijd, haar in 't leven te roepen [23]).

---

[21]) Zie (18).

[22]) Zie Colburn's United Service Magazine, March 1865, n°. 136 en March 1866, n°. 448.

[23]) Zie: Wederlegging der kritiek op de brochure „De generale staf in de Tweede Kamer," Vaandel, jaargang 1868, bladz. 131.

Ook in het Nederlandsch-Indische leger had men, tot vóór 1869, een generalen staf! Aan dat vreemdsoortig korps waren bijna dezelfde werkzaamheden opgedragen, die nu door de afdeeling Infanterie, Kavallerie, Personeel en Militaire zaken van het departement van oorlog worden verricht. Aan de vereischten van een generalen staf voldeed het niet.

Toen het korps werd opgeheven, was een even energiek als bekwaam, maar helaas te machteloos legerbevelhebber er op bedacht, ook voor het Indische leger een waren generalen staf te organiseeren; maar zijn onvermoeide pogingen leden schipbreuk op overwegingen van geldelijken aard. De bezuinigingspolitiek gedoogde, tot dus verre, de oprichting van dien staf niet. Zij is het, die aan het voorstel daartoe — even als aan zoo vele andere gewichtige voorstellen van dien bevelhebber — tot dusverre geen uitvoering gaf.

Nu wij eenmaal hebben aangestipt, welke diensten, zoowel in oorlogs- als in vredestijd, aan officieren van den generalen staf worden opgedragen, zullen we niet in bijzonderheden treden over de werkzaamheden van een chef van den staf in een militaire afdeeling of bij een expeditionnaire kolonne, welke betrekkingen vroeger, hoewel zeer verkeerd, bijna uitsluitend aan officieren der infanterie werden gegeven.

Wij behoeven ook niet aan te toonen, dat door de niet aanwezigheid van een generalen staf en van hetgeen men onder intendance verstaan moet, de militaire statistieke verkenningen bij het Indische leger slechts in naam bestaan.

Is het nu wel gewaagd, aan het gemis der gegevens daarvan en ook aan de weinige terreinkennis onzer officieren, toe te schrijven, dat men, meer dan eens, troepenafdeelingen van onvoldoende sterkte en officieren en hoofdofficieren met onvoldoende land- en volkenkundige kennis naar in opstand zijnde gewesten zond, waardoor échec geleden en soms onverdiend de schuld daarvan geworpen werd op den aanvoerder? Kan de aanvoerder, die zich jaren lang van zijn kazerneplichten en garnizoensbezigheden uitstekend kweet, maar nimmer te velde was, daarvoor verantwoordelijk worden gesteld, of wel het legerbestuur, dat zulke aanvoerders uitkiest, of wel de regeering die geen hoofdofficieren — zooals in Britsch-Indië — meer met civiele betrekkingen belast, of

wel het opperbestuur, dat de oprichting van een generalen staf niet aan de goedkeuring van de volksvertegenwoordiging onderwierp?.....

Alvorens de formatie voor een Nederlandsch-Indischen generalen staf aan te geven, is het niet overbodig hier aan te stippen, dat die formatie op twee geheel verschillende toestanden gebaseerd kan zijn: op vredes- en oorlogstoestand. De laatste formatie staat in een nauw verband met het aan te nemen of reeds bestaande (?) stelsel van verdediging- en legerindeeling in tijd van oorlog. Daar wij nu, zonder de noodige officieele gegevens, niet in staat zijn daarover in beschouwingen te treden, die voor het leger van eenige waarde zijn, zullen wij er ons slechts toe bepalen, aan te geven hoedanig, naar onze meening, de vredesformatie behoort te zijn.

Volgens ons oordeel zoude de generale staf aldus samengesteld moeten zijn:

1 kolonel, chef;
1 luitenant-kolonel, sous-chef;
1 majoor, directeur der militaire verkenningen;
1 majoor, directeur van het topographisch-bureau;
1 majoor, directeur der staf-school;
1 majoor, adjudant van den kommandant van het leger, chef van het kabinet;
4 kapiteins, chef van den staf in de 1e, 2e en 3e militaire afdeeling op Java en in het militair kommando van Sumatra's Westkust en onderhoorigheden;
3 kapiteins, leeraren aan de staf-school;
1 kapitein, toegevoegd aan den chef van den generalen staf;
1 kapitein, „ „ „ directeur der militaire verkenningen;
1 kapitein, „ „ „ „ van het topographisch-bureau; en
1 kapitein, voor speciale diensten.

Totaal:

1 kolonel,
1 luitenant-kolonel,
4 majoors, en
11 kapiteins.

te samen 17 officieren.

[illegible] staf opgeleid en [illegible] zal 16 bedragen. Zij [illegible] of genie.

[illegible] met het verzamelen [illegible] militair oogpunt be- [illegible] hebben op de [illegible] Britsch-Indië en, [illegible] — met het opstellen van me- [illegible] en het in gereedheid bren- [illegible] van het leger; — met de [illegible] Hij vestigt zijn aandacht [illegible] Nederlandsch-Indië betreft en [illegible] voorstellen aan den komman- [illegible] bevelen hij staat.

[illegible] strekt zich verder uit tot [illegible] opleiding en wijze van [illegible] staf en van hen, die bij [illegible] betreft.

[illegible] voor den generalen staf wordt [illegible] opgericht. Daarbij kunnen jaarlijks [illegible] — 1e of 2e luitenants van de infanterie, [illegible] en genie — worden gedetacheerd.

Om tot de staf-school te worden toegelaten, heeft eenmaal 's jaars een vergelijkend examen plaats tusschen alle luitenants van de vier wapens, die het verlangen te kennen gegeven hebben en de vereischten bezitten, om bij die inrichting te worden gedetacheerd.

Die vereischten zijn:

1°. vijf jaren dienst als officier;

2°. een gunstige conduite-beoordeeling;

3°. goed ruiter, of aanleg om het te worden;

4°. sterk lichaamsgestel, goed gezichtsvermogen, beschaafde vormen en een goed militair uiterlijk.

De cursus aan de staf-school duurt, met de praktische opleiding voor den generalen staf, vier jaren.

De officieren welke dien cursus, hetzij door gebrek aan aanleg of ijver, hetzij door minder goed gedrag of door het gemis van die eigenschappen welke van een staf-officier worden vereischt niet in alle opzichten kunnen volgen, worden bij het wapen waartoe zij behooren, teruggeplaatst.

Zij die den vierjarigen cursus met vrucht hebben doorloopen en daarvan door een afgelegd eind-examen hebben doen blijken, en voorts bij verschillende diensten hunne praktische geschiktheid hebben bewezen, worden, bij keuze, bevorderd tot kapitein of ritmeester bij het wapen waartoe zij behooren. Indien de op hen in de ranglijst van hun wapen volgende luitenant tot kapitein wordt bevorderd, tijdens dien cursus, dan zullen zij ook tot kapitein bevorderd en later, tot compensatie, in het bijzonder voor een bevordering bij keuze in aanmerking gebracht worden.

De bevordering bij keuze is een moeielijke zaak, die bij dit onderwerp wel een afzonderlijke beschouwing verdient.

Door die bevordering zal de officier, die van de stafschool komt en bij het wapen, waartoe hij behoort, teruggeplaatst wordt, zijn tijdgenooten, soms, vier jaren vooruit zijn bij het verkrijgen van den kapiteinsrang.

Maar men vergete nimmer, dat de staf-officieren toekomstige aanvoerders zijn en dat men daarvoor moet hebben jeugdige en kundige hoofdofficieren, en dat, wanneer men van de officieren, die daaarvoor opgeleid worden, gedurende vier jaren, in een tropisch klimaat, zware studiën en een moeilijke praktische voorbereiding eischt, een bevordering bij keuze niets meer is dan eene billijk verdiende belooning voor een theoretisch en praktisch afgelegd examen, den besten maatstaf voor de beoordeeling der al of niet geschiktheid van een subaltern officier voor de hoogere rangen.

Een bevordering bij keuze, waarbij de kapiteins-rang niet eerder dan na negen jaren dienst als officier — en in sommige gevallen eerst later, naarmate de officier meer dan vijf jaren dienst telt, wanneer hij op de stafschool komt — wordt verworven, is in een leger als het Nederlandsch-Indische, waarbij die rang na acht jaren dienst werd en nog wordt verkregen, waarlijk zoo buitengewoon niet. Maar we hebben met iets anders rekening te houden.

De promotie bij den generalen staf kan onmogelijk gelijken tred houden met die bij alle wapens. Daarom zal zich het geval voordoen, dat officieren die hun eind-examen aan de stafschool met goed gevolg afgelegd hebben en tot kapitein bevorderd zijn, bij sommige wapens boven officieren geplaatst worden, die meer dienstjaren dan zij tellen. Dit is uit den aard der zaak

voor de op die wijze gepasseerde kameraden niet zeer bemoedigend — want anders dan passeeren zal men het toch niet kunnen bestempelen — en voor sommigen hunner een groote onbillijkheid.

Is eenmaal voorgeschreven dat een staf-officier een betrekkelijke snelle promotie moet maken en de tot kapitein bevorderde en van de stafschool afkomstige officier weder in dien rang bij zijn wapen invalt, dan wordt er wel is waar niets onwettigs gepleegd, maar daarom is dat volkomen wettige nog niet altijd billijk. En wáárom — in dit geval — niet?

De bevordering tot kapitein van den officier, die de staf-school verlaat is een promotie bij keuze ten opzichte van dat wapen en wel voor diensten, die hij buiten dat wapen heeft verricht. En dáárom is die promotie onbillijk voor dat wapen [24]), dat wil zeggen onbillijk voor de kundige en verdienstelijke officieren van dat wapen.

Om die onbillijkheid niet te begaan, staan twee wegen open:

1°. door een wijziging te brengen in de „Regeling van de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen van de Europeesche officieren der in Nederlandsch-Indië aanwezige landmacht," (koninklijk besluit van 24 november 1859, n°. 69; gouvernements-besluit van 8 maart 1860, n°. 2; Indisch staatsblad van dat jaar n°. 26; Algemeene order n°. 13 voor het Indische leger) en in die wijziging te doen opnemen artikel 5 der „Wet tot regeling van de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen van de officieren der landmacht" (Nederlandsch staatsblad van 1851, n°. 128. Recueil militair van dat jaar);

2°. door de van de stafschool afkomstige en tot kapitein bij hun wapen bevorderde officieren niet in de sterkte, maar à la suite van dat wapen te voeren.

Wijden wij aan beide punten onze aandacht.

De wijziging, waarvan bij 1°. sprake is, betreft een inlassching van een bepaling, aldus luidende:

„Bij de bevordering van 2en luitenant tot 1en en van dezen „tot kapitein, wordt vijfzesde der openvallende plaatsen vervuld

---

[24]) Zie Recueil Militair van 1868 (Bijblad van de 9de aflevering, Militaire Spectator, jaargang 1868) en Verslag der bijeenkomst van den 27 januari 1871 van de Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap te 's Gravenhage.

„door zoodanige officieren, die de oudsten in rang zijn, en die, „bij een onberispelijk gedrag, genoegzamen dienstijver en de „vereischte kunde en bekwaamheid voor den hoogeren rang be„zitten."

„Het overige een zesde kan (door Ons) worden aangevuld bij „keuze uit zoodanige officieren, die boven anderen uitmunten, „door bijzondere talenten, kennis, geschiktheid en aanleg, door „meerdere beoefening der tot hun vak betrekking hebbende we„tenschappen, door aanhoudend loffelijk gedrag en dienstijver, „door verdienstelijke verrichtingen, en waarvan men, ten gevolge „van de opvolgende rapporten, de verzekering heeft, dat zij bij„zondere geschiktheid bezitten, om in hoogere rangen nuttige „diensten te kunnen bewijzen."

Artikel (§) 5 der „Regeling", vastgesteld bij koninklijk besluit d.d. 24 november 1859, nº. 69, ad I, eerste afdeeling, zoude dan in den geest van artikel I der wet van 28 augustus 1851 veranderd moeten worden, met behoud dezer zinsnede:

„Van deze bepaling kan worden afgeweken, tot belooning:

1. van een schitterend wapenfeit of van een uitstekende militaire daad;"

„2. van buitengewone militaire talenten, gebleken uit daden of geschriften, gepaard aan uitstekenden dienstijver en een loffelijk gedrag."

Voor bevorderingen bij keuze, in de subalterne rangen, schijnt men in Nederland en in Indië steeds huiverig te zijn geweest en zich daarvan door verschillende drogredenen [25]) te hebben laten weerhouden, als bezorgdheid voor favoritisme en nopotisme; of zoude men, noch in Nederland, noch in Indië, wellicht, stof gehad hebben voor de toepassing van bovengenoemde bepalingen [26])? In beide gevallen pleit dat zeker niet ten voordeele van het legerbestuur. Worden eens bepalingen gemaakt, dan moet men daarvan niet, door redenen van bijzonderen aard, afwijken door haar niet toe te passen, want dat is de wet ontduiken, waarvoor een minister en een legerbestuur in de allereerste plaats eerbied moeten hebben.

In artikel 5 der wet van 28 augustus 1851 wordt gesproken

---

[25]) Knoop.

[26]) De generale staf. Zie de 1ste aflevering van den Militairen Spectator van 1869.

van $\frac{1}{8}$ der subalterne rangen van ieder wapen. De wet geldt evenwel het Nederlandsche leger, dat circa 1800 officieren telt, maar voor het Indische leger, dat 1200 officieren heeft, zoude men, zonder onbillijk te zijn, evenzeer kunnen bepalen, dat ook het $\frac{1}{6}$ gedeelte der officieren in de subalterne rangen van ieder wapen, bij keuze, kan worden bevorderd.

Is die bepaling eenmaal vastgesteld en past het legerbestuur haar oordeelkundig toe, dan strekt zij tot compensatie van de bepaling, dat de van de stafschool komende officieren bij keuze bevorderd worden tot kapitein bij het wapen waarvan zij afkomstig zijn; dan begaat men geen onbillijkheid jegens de kundige en verdienstelijke officieren van dat wapen; dan wordt energie aangekweekt en ambitie opgewekt en een stelsel van bevordering toegepast dat — even als bij de civiele dienst — het meest billijke is; dan brengt men ziel en leven in het officiers-korps, twee eigenschappen van groote waarde voor legers in vredestijd, waarvan, zoo het schijnt, de koele cijferaars en reglementenmakers der bureaux zich geen juist begrip kunnen vormen [27]).

Wil men die bepaling voor het Indische leger niet provoceeren — waarop het evenveel recht heeft als het Nederlandsche, ook door de bijzondere Indische toestanden, waarmede altijd geschermd wordt — dan stelle men vast, dat de van de stafschool komende en tot kapitein bevorderde officieren, bij afwisseling bij de infanterie, artillerie, kavallerie en mineurs en sappeurs ingedeeld en bij die wapens — dus ook bij de genie — niet in de sterkte, maar à la suite worden gevoerd.

Nu zijn er bij het Indische leger à la suite:

a. bij de infanterie: onveranderlijk 5 kapiteins (vier chefs van staven bij de drie militaire afdeelingen op Java en op Sumatra's-Westkust en één bij het departement van oorlog); veranderlijk, zonder daarbij te rekenen de adjudanten van den gouverneur-generaal en den kommandant van het leger, die tot een der vier wapens kunnen behooren, 13 kapiteins (bij het topographisch bureau 1, bij de militaire verkenningen 6, die niet alleen van de infanterie, maar ook van de kavallerie, artillerie of genie kunnen zijn en voorts bij het departement van oorlog 1);

---

[27]) Anonymus (Knoop?) De begrooting van marine voor 1872. Zie de Nieuwe militaire Spectator van 1872, 12de aflevering.

b. bij de kavallerie: onveranderlijk geene; veranderlijk 1 (bij het departement van oorlog) ritmeester;

c. bij de artillerie: onveranderlijk 1 kapitein (bij de buskruid-fabrikatie); veranderlijk 2 kapiteins (waarvan 1 bij het departement van oorlog);

d. bij de genie: onveranderlijk geene; veranderlijk 1 kapitein (bij het departement van oorlog).

Er zijn dus — behalve de adjudanten van den gouverneur-generaal en den kommandant van het leger — bij de vier wapens à la suite: 14 kapiteins en ritmeesters. Bij de samenstelling van een generalen staf kunnen hiervan gemist worden:

4 kapiteins der infanterie, chefs van den staf in de drie militaire afdeelingen op Java en op Sumatra's Westkust; en

1 kapitein der artillerie of genie, bij de IIe afdeeling van het departement van oorlog.

Er blijven dus over 9 kapiteins en ritmeesters à la suite, bij de vier wapens.

Past men nu de Algemeene orders voor het Indische leger van 1869, nº. 67 en van 1870, nº. 5 oordeelkundig toe, dan heeft men bij de infanterie, kavallerie, artillerie en genie, een of meer kapiteins (ritmeesters) à la suite.

Die negen plaatsen moest men organiek (nominaal) door de van de stafschool komende en tot kapitein bevorderde officieren laten innemen, zonder evenwel door hen de betrekkingen te laten vervullen of de diensten te doen verrichten — en de daaraan verbonden voordeelen te laten genieten — welke aan de à la suite geplaátste officieren worden opgedragen.

De aspirant-stafofficieren treden alleen op als kompagnieskommandanten en nemen de plaatsen in, welke bij de vier wapens openvallen door de voor hen à la suite geplaatste kapiteins of ritmeesters van die wapens.

Zoodoende ontstaat een reserve voor den generalen staf, die uit negen kapiteins en ritmeesters bestaat. Die reserve vult de bij den generalen staf openvallende plaatsen aan en wordt aangevuld door de jaarlijks van de stafschool komende en tot kapitein (ritmeester) bevorderde officieren. Het aantal open te stellen plaatsen aan de stafschool zal dan, in dit geval, jaarlijks, in verband met de bij die reserve bestaande vacatures, moeten bepaald worden. Het getal 4, dat door ons is aangegeven, is dan slechts een normaal getal.

Die reserve doet dan niet bij een wapen, maar, bij afwisseling, bij alle wapens, dienst als kompagnies-, batterij- en eskadrons-kommandant; maar moet nimmer in speciale betrekkingen, en vooral niet op bureaux geplaatst worden, omdat de daartoe behoorende officieren vóór dat zij bij den generalen staf definitief worden overgeplaatst, in alle troependiensten doorkneed moeten zijn en eens bij dien staf zijnde, in vredestijd, lang genoeg bureau-werkzaamheden zullen moeten verrichten. Die officieren worden, daar zij de openvallende vacatures, bij den generalen staf moeten aanvullen, daarbij voor memorie gevoerd.

Wordt de reserve, als hier is aangegeven, samengesteld, dan wordt de begrooting van het departement van oorlog met niets vermeerderd.

Is die reserve noodig? Ja, want de door ons aangegeven formatie van den generalen staf is alleen op vredestoestanden gebaseerd.

Die vredes-formatie moet steeds op de volledige sterkte worden gebracht en aangehouden. De officieren van dien staf voor wie in vredestijd geen bepaalden werkkring kan worden aangewezen, behooren tot die reserven. Zoodra de oorlog uitbreekt, moeten de daarbij behoorende officieren, geheel of gedeeltelijk, bij den generalen staf worden aangetrokken.

De officieren, die tot die reserve behooren, moeten wel is waar de troependienst goed leeren kennen, maar zij moeten toch noodzakelijk, vóór alles, stafofficier zijn, d. i. zich toeleggen op alles wat zij als staf-officier moeten kennen en van tijd tot tijd ook met andere diensten worden belast, dan die, welke, in den regel, van een kapitein of ritmeester bij den troep worden gevorderd [28]).

Den lezer zal het niet ontgaan zijn, wat wij bij het begin van ons betoog, over een promotie bij keuze, beoogden, en wat daarbij door ons op den voorgrond werd gesteld. Maakt men die officieren, welke den stafcursus goed voleindigd hebben, niet bij keuze kapitein, maar laat men hen weder invallen op hunne voorgaande plaats bij hun eigen wapen, onder kameraden van dezelfde aanstelling, die gedurende vier jaren, en meer, minder — veel minder — gewerkt hebben dan zij, dan kan men er ver-

[28]) Zie (24*b*).

zekerd van zijn, dat de oprichting van een generalen staf voor het Indische leger weinig resultaten zal geven. Ja, wij weten het, wat men ons hierop zal antwoorden, want de tegenstanders van ons stelsel van bevordering hebben even goed klinkende argumenten voor het leger. Er zijn officieren — zeggen zij — die, behalve dat zij niet wetenschappelijk ontwikkeld zijn, toch zeer veel verdiensten hebben, die op hun borst de bewijzen dragen, dat zij zich op het veld van eer onderscheiden hebben en anderen weder, die door den aard hunner betrekkingen, onmogelijk in staat waren, zich voor het examen aan de stafschool te bekwamen, niettegenstaande van hen verwacht kan worden, dat zij eenmaal een goed staf-officier zullen worden. En dezulken mogen niet gepasseerd worden, want de generale staf moet niet het middel zijn, om — zooals dat vroeger bij dien zoogenaamden Indischen generalen staf gebeurde — buiten het een of ander wapen, bij dat wapen eene snelle promotie te maken.....

Volkomen waar, maar om dit te beletten, dáárom wordt de door ons genoemde reserve van den generalen staf niet in de sterkte, maar à la suite van de verschillende wapens gevoerd, totdat de daartoe behoorende officieren bij den generalen staf overgaan. En wat de onbillijkheid van die bevordering bij keuze aangaat, zoude die niet op goede gronden bestreden kunnen worden? Zij, die zich te velde uitstekend gedragen, kunnen behalve voor een buitengewone bevordering (artikel 5 der „Regeling" vastgesteld bij k. b. dd. 24 november 1859, n°. 69, ad I) nog voor eene decoratie in aanmerking worden gebracht [29]), de belooning voor moed, beleid en trouw. Is het dan niet billijk, dat zij die zich, in het stille garnizoensleven, door een uitgebreide en moeilijke beoefening der wetenschappen, voor de militaire dienst verdienstelijk maken, door een promotie bij keuze, ook beloond worden? En kan het legerbestuur er dan geen zorg voor dragen, dat de officieren, van wie kan verwacht worden, dat zij eenmaal voor een dergelijke belooning in aanmerking kunnen komen, op de eene of andere

---

[29]) De tegenwoordige generaal-majoor G. M. Verspijck is de laatste officier op wien die bepaling is toegepast, toen hij, tengevolge zijner uitstekende handelingen in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, bij keuze tot luitenant-kolonel werd bevorderd.

inrichting, b. v. een applicatie-school hunne voorbereidende studiën voor de beoefening van die wetenschappen kunnen ontvangen? Is het aantal wetenschappelijke officieren in ieder leger — en in het Indische leger — dan zóó groot, dat een overplaatsing van hen naar een centraal punt, waar zij gesamenlijk die studiën kunnen doen, aan bezwaren van overwegenden aard onderhevig is? Wij gelooven het niet, mits het legerbestuur de zaak slechts oordeelkundig regele. Maar gesteld eens, dat dit niet mogelijk ware en aannemende, dat de door ons gewenschte promotie bij keuze te veel de belangen van enkele individuen zoude kwetsen, dan vragen wij het legerbestuur: „Wat eischt het belang van het leger." En het antwoord hierop is: Een goede generale staf.

Uit de kapiteins en ritmeesters, van de stafschool afkomstig en bij de verschillende wapens dienst doende, worden de openvallende plaatsen bij den generalen staf, door overplaatsing bij dien staf, aangevuld.

Eens bij den generalen staf zijnde, zullen de officieren tot en met den rang van kolonel — behoudens enkele detacheeringen bij sommige troepen korpsen en expeditionnaire kolonnes — bij dien staf blijven. Hen, zoodra zij aan de beurt komen om tot hoofdofficier te worden bevorderd, als majoor, en later weêr als luitenant-kolonel, naar de wapens terug te doen gaan, van waar zij afkomstig zijn, zal — om de bovenaangehaalde motieven — voor een klein leger als het Indische, zeer vele bezwaren hebben. Zij moeten, vóór alles, staf-officier blijven, maar zullen, als majoor of luitenant-kolonel bij de andere wapens dienstdoende of soms de betrekking van gewestelijk-militairen kommandant vervullende, met een zoo omvangrijken werkkring te maken hebben, dat zij niet alleen voor eenigen tijd, en tot hun nadeel, ophouden staf-officieren te zijn, maar zelfs voor die betrekkingen, gedurende den korten tijd, dat zij die waarnemen niet die routine wellicht machtig worden, welke daarvoor in Indië vereischt wordt; want men vergelijke nimmer den majoors- of luitenant-kolonels-rang in Indië met die van het Nederlandsche leger, waarbij wellicht — wij onderschrappen — een regeling van overplaatsing van den generalen staf bij de verschillende wapens, in den hoofd-

officiers-rang, als is aangegeven in het Recueil Militair van 1868 [39]) en waarmede men het systeem van groote legers als het Pruisische heeft nagebootst, aan geen bezwaren onderhevig is.

De chef van den generalen staf heeft even als de kolonels van de infanterie, kavallerie, artillerie en genie, de kans om voor den generaals-rang in aanmerking te komen. Hij zal dien rang niet bij den generalen staf mogen bekleeden. Als kolonel kan hem het kommandement over de 1e en 2e militaire afdeeling op Java en Sumatra's-Westkust en onderhoorigheden worden opgedragen, doch bij de aanvaarding van die kommando's houdt hij eveneens op tot den generalen staf te behooren.

Bij de eerste samenstelling en aanvulling van den generalenstaf — dus gedurende de eerste jaren — zullen daarbij in hun rang, zonder examen, worden overgeplaatst de meest wetenschappelijke, tevens praktisch verdienstelijke en goed gesignaleerde officieren van de vier wapens, die voor een dergelijke plaatsing genegenheid gevoelen.

Het uniform van de officieren van den generalen staf, en van de reserve, zal, met een kleine wijziging, gelijk zijn aan dat van den Nederlandschen generalen staf, waarbij bovendien de wijzigingen zullen worden in acht genomen, wanneer de reserve bij de troepen te voet dienst doet.

De officieren van den generalen staf genieten de hoogste tractementen en fouragegelden, voor hunne rangen in het leger bepaald. Die van de reserve genieten dezelfde tractementen en indemniteiten als de officieren van hun rang bij de verschillende wapens, waarbij zij à la suite worden gevoerd.

De officieren van den generalen staf zullen, voor hunne fouragegelden, minstens twee dienstpaarden moeten onderhouden. Die van de reserve ontvangen, bij de kavallerie en veldartillerie dienstdoende, respectievelijk twee paarden en een paard van rijkswege ten gebruike, met al den aankleve van dien.

De bij de stafschool gedetacheerde luitenants van de verschillende wapens genieten fourage indemniteit voor vier paarden en zullen daarvoor minstens één dienstpaard moeten onderhouden. Zij ontvangen bij hunne detacheering *f* 500.— per hoofd, ter bestrijding der onkosten voor den aankoop van een rijpaard, boeken, kaarten, instrumenten, enz. Zij dragen het uniform van

---

[39]) Bijblad van den Militairen Spectator van 1868, n°. 9.

het wapen, waartoe zij behooren met een, naar omstandigheden, noodzakelijke kleine wijziging (rijbroeken, kavallerie sabel, sporen, enz.).

De stafschool treedt den 1en october van elk jaar in werking, en wordt den 1en april daaraan volgende gesloten.

Het vergelijkend examen, dat, jaarlijks, van de officieren, dingende naar een detacheering bij de stafschool, wordt afgenomen, wordt op een door den gouverneur-generaal te bepalen tijdstip — liefst in augustus — gehouden. Hij bepaalt voorts den omvang der toelatings- en eind-examens.

De kommandant van het leger regelt de samenstelling van de examen-commissiën, zoomede de wijze, waarop de bij de stafschool gedetacheerde luitenants aldaar hunne opleiding zullen ontvangen en bij andere wapens of diensten voor hunne praktische vorming, gedetacheerd zullen worden.

De opgaven der luitenants, die aan het toelatings-examen wenschen deel te nemen, zullen, met de beoordeeling van de verschillende autoriteiten, op den 1en april van elk jaar, bij den chef der IIe afdeeling van het departement van oorlog of bij de chefs van de artillerie en genie moeten zijn en worden, door die chefs, voor zooveel noodig aangevuld met hunne consideratiën en adviès, op den 15en daaraan volgende aan den chef van den generalen staf ingezonden, die mede van zijn gevoelen omtrent de toelating tot het examen doet blijken. Op den 1en mei worden die stukken aan den chef der IIe afdeeling van het departement van oorlog ingediend, die voor de oproeping van de verschillende aspiranten zorg draagt [31]).

De vereischten voor dat examen zijn, voor zoo veel betreft:

1°. De goniometrie en trigonometrie: alles, wat bij de Algemeene order voor het Indische leger van 1870, no. 5, voor de toelating bij de militaire verkenningen wordt gevorderd.

2°. De beschrijvende meetkunst: oplossing van werkstukken, betrekking hebbende op de rechte lijn, het platte vlak in de ruimte, den drievlakkigen hoek en den bol, de theorie der gewone perspectief en het bepalen der schaduwen.

3°. De hoogere meetkunst: de vraagstukken, betrekking hebbende op de rechte lijn en den cirkel; de top- en mid-

---

[31]) Zie (30).

delpuntsvergelijkingen; de gedaante, eenvoudigste eigenschappen, raaklijnen, normalen, brandpunten, voerstralen, richtlijnen en asymptoten der kegelsneden; het vinden van vergelijkingen, van meetkunstige plaatsen in een plat vlak.

4°. De mechanica: de eigenschappen en uitwerking van koppels; het samenstellen en ontbinden van krachten; de bepaling der zwaartepunten; de eenparige en de eenparig versnelde en vertraagde beweging; het voortwerpen van lichamen in het luchtledige; de val langs een hellend vlak; de eenvoudige slinger; de middelpunts-krachten.

5°. De natuurkunde: algemeene eigenschappen der lichamen en krachten; de werking der zwaartekracht, dynamometers; evenwicht van zware lichamen en vochten; dichtheid en soortelijk gewicht; waterpers, hydrostatische weging, areometers; spankracht der gassen; luchtdruk, wet van Mariotte, manometers, capillariteit; luchtpompen, perspompen, duikerklok, pompen, brandspuit, hevelbarometer, mededeelingen, voortplanting van warmte; uitzetting door warmte; thermometers, soortelijke en gebonden warmte; toepassing van het gebruik van waterdamp op stoomwerktuigen; voortplanting, terugkaatsing en breking van licht; inrichting van brillen, microscopen en kijkers; grondverschijnselen der magneetkracht en der wrijvings-electriciteit.

6°. Geodesie: alles wat gevorderd wordt bij de algemeene order voor het Indische leger van 1870, n°. 5, voor officieren, die voor een plaatsing bij de militaire verkenningen in aanmerking willen komen.

7°. Geschiedenis: de kennis van den staatkundigen toestand van Europa en Amerika na 1789, in algemeene trekken; een overzicht van de geschiedenis van Nederlandsch-Indië van af de komst van den maarschalk Daendels; in algemeene trekken de kennis van den loop der krijgsgebeurtenissen bij de oorlogen in Nederland gevoerd, met name die van 1793—1795, 1799, 1815 en 1830—1832; den aspirant zal verder gelegenheid worden gegeven, om van zijn meer gedetailleerde kennis van een der veldtochten in Europa of Amerika, na 1789, gevoerd, naar zijn keuze te doen blijken.

8°. Aardrijkskunde: de kennis der aardrijkskunde van Nederland in algemeene trekken; meer gedetailleerd de Nederlandsch-Indische land- en volkenkunde, voor zooverre betreft de bevolking, uitgestrektheid, staatkundige verdeeling, staatsregeling,

natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen, bronnen van bestaan der bevolking, voornaamste straat-, spoor- en waterwegen, zeden en gebruiken.

9°. Talen: de kennis der Fransche en Hoogduitsche talen, hetgeen voornamelijk zal moeten blijken bij het maken van opstellen over militaire onderwerpen, waarbij zal mogen worden gebruik gemaakt van een woordenboek van technische termen; hoofdzakelijk zal op taal- en stijlkennis worden gelet.

10°. Teekenen: situatie en rechtlijnigteekenen; de aspirant zal eenige teekeningen overleggen, waarop een verklaring moet gesteld worden dat die door hem vervaardigd zijn.

11°. Artillerie-wetenschap: de kennis van de inrichtingen en het gebruik van de vuur- en blanke wapens bij het Nederlandsch-Indische en het Nederlandsche leger in gebruik.

12°. Versterkingskunst: een overzicht van hetgeen isgeschreven over de vluchtige en duurzame versterkingskunst in de beide bij de Koninklijke militaire akademie gebruikt wordende werken.

13°. Staatsinstellingen: in algemeene trekken, de kennis der Nederlandsche, meer gedetailleerd die der Nederlandsch-Indische staatsinstellingen.

14°. Taktiek en strategie: hoofdzakelijk de kennis van de taktiek der drie wapens, de hoogere taktiek en de inleiding tot de eigenlijke strategie; bij de behandeling van deze vakken zullen door den aspirant voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis van den lateren tijd moeten gegeven worden.

Voor de bepaling der rangschikking van de aspiranten worden de verschillende vakken, naar het belang dat daaraan, met het oog op het bijzondere doel der stafschool, wordt toegekend, verdeeld in drie categoriën:

1°. eerste klasse: taktiek en strategie, geschiedenis, artillerie en fortificatie;

2°. tweede klasse: talen, geodesie en teekenen;

3°. derde klasse: aardrijkskunde, land en volkenkunde, staatsinstellingen, wis- en natuurkunde.

Bij de beoordeeling der aspiranten zal die onderscheiding steeds in het oog worden gehouden, door het toekennen van hoogere waarde aan de vakken der eerste boven die der tweede en evenzeer aan die der tweede boven die der derde klasse [32]).

---

[32]) Zie (30).

De luitenants, die het examen hebben afgelegd, worden naar gelang hunner kunde gerangschikt. Zij, die een voldoend examen afleggen, worden in verband met het aantal der aan de stafschool opengestelde plaatsen, daarbij gedetacheerd.

Aan die officieren worden, voor het rijkunstig onderwijs, troepenpaarden ten gebruike gegeven, doch alleen gedurende dat onderwijs; bij andere diensten zullen zij zich van hun eigen paarden moeten bedienen, waarvoor hun kavalleristen als oppassers worden gegeven.

Dat rijkunstig onderwijs wordt aan een 1^en^ luitenant der kavallerie, van het eskadron te Rijswijk (Batavia) opgedragen, die daarvoor zijn g e w o n e inkomsten geniet en van a l l e korps- en garnizoensdiensten wordt vrijgesteld.

Het onderwijs aan de stafschool wordt — behalve door drie kapiteins van den generalen staf — door twee burger leeraren gegeven, waarvan een doctor in de rechten.

De burgerleeraren geven les in het oorlogsrecht en alles wat tot de oorlogspolitiek behoort, in de natuurkunde, de staatsinstellingen, het maleisch, javaansch en de land- en volkenkunde. Zij genieten een maandelijksche bezoldiging van *f* 500.

De drie militaire leeraren geven les in al de andere aan de stafschool gedoceerd wordende vakken.

Van 1 april tot 1 october zijn de leeraren, elk jaar, ter beschikking van het departement van oorlog. De militaire leeraren zullen dan speciaal worden belast met militaire zendingen (commissiën) uit een wetenschappelijk oogpunt.

De vierjarige cursus aan de stafschool wordt navolgenderwijze geregeld:

1^e^ s t u d i e j a a r: van 1 october tot 1 april: artillerie-wetenschap, fortificatie, taktiek, legerverpleging, natuurkunde, maleisch, javaansch, fransch, hoogduitsch, engelsch, staatsinstellingen, taktische oefeningen op de kaart (krijgsspel) en paardrijden;

van 1 april tot 1 october: de luitenants der infanterie, artillerie en genie bij den staf van het regiment O. I. kavallerie te Salatiga; de luitenants der kavallerie bij de bataillons infanterie te Willem I.

2^e^ s t u d i e j a a r: van 1 october tot 1 april: artillerie-wetenschap, fortificatie, taktiek, krijgsgeschiedenis, strategie, statistiek van Ned. Indie, maleisch, javaansch, engelsch, land- en volkenkunde, wiskunde, natuurkunde, taktische oefeningen op de kaart en paardrijden;

van 1 april tot 1 october: de luitenants der infanterie, kavallerie en genie bij de veld- en bergbatterijen artillerie te Banjoe-Biroe; de luitenants der artillerie bij de bataillons infanterie te Samarang.

3e studiejaar: van 1 october tot 1 april: land- en volkenkunde, maleisch, javaansch, engelsch, geodesie, stafdienst (logistiek), krijgsgeschiedenis, strategie, wiskunde, natuurkunde, taktische oefeningen op de kaart en paardrijden;

van 1 april tot 1 october: alle luitenants bij de militaire verkenningen, onder de leiding der brigade-chefs.

4e studiejaar: van 1 october tot 1 april: maleisch, javaansch, land- en volkenkunde, wetten, volksinstellingen en gebruiken in Ned. Indie, militaire statistiek, stafdienst, telegraphie en spoorwegen, oorlogs-politiek, landsverdediging, taktische oefeningen op de kaart en paardrijden;

van 1 april tot 1 augustus: alle luitenants bij het korps mineurs en sappeurs te Banjoe-Biroe. Daarna keeren de aspirant-stafofficieren naar Batavia terug en bereiden zich voor het eind-examen voor, dat met 1 november een aanvang neemt [33]).

De vakken, waarin aan de stafschool onderwijs wordt gegeven, zullen als volgt worden behandeld:

1. Van de artillerie-wetenschap: de taktiek der artillerie moet de hoofdzaak zijn en aan de techniek niet meer tijd worden besteed dan voor den aspirant-stafofficier hoogst noodig is. Hiervan zal hoofdzakelijk behandeld worden de kennis van de thans in gebruik zijnde vuurwapens bij de voornaamste Europeesche legers, waarbij behooren te worden aangegeven de eigenaardigheden der constructie van die wapens. Omtrent de uitwerking der vuurwapens, dienen algemeene denkbeelden te worden gegeven van de leer der kogelbaan en over de nieuwste proeven en praktische uitkomsten van de uitwerking der vuurwapens tegen troepen, aarde, muurwerk, hout en ijzer. Voorts dient de invloed te worden aangegeven, dien het terrein, de behandeling en de bediening der wapens, alsmede de samenstelling der munitie, enz., op de resultaten in de werkelijkheid uitoefenen.

---

[33]) Zie Recueil Militair van 1868 (Bijblad van den Militaire spectator nº. 9 van 1868) en R. M. van 1871 (Militaire spect. nº. 7 van 1871).

2. Van de fortificatie: hetgeen vereischt wordt van de kennis omtrent het aanleggen van veld-verschansingen, voornamelijk tegen den inlandschen vijand, en het verrichten van pionnier-werkzaamheden. De kennis van de voor- en nadeelen der drie voornaamste stelsels van bevestiging. Over de taktische en strategische waarde der vestingen in 't algemeen en die van Java in het bijzonder, de verdediging van de kusten en voornaamste riviermonden op Java. De kennis der kustbatterijen, forten, versperringen, torpedos, enz. Een algemeen begrip van den vestingoorlog en de algemeene verplichtingen en maatregelen door de kommandanten van in staat van beleg verklaarde vestingen en forten te nemen.

3. Van de taktiek: de elementaire en toegepaste taktiek, kleine oorlog, enz., opgehelderd door voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië, Algerie en Britsch-Indië; de bergoorlog en de hoogere taktiek.

4. Van de legerverpleging: de kennis daarvan, zoowel in tijd van oorlog als in tijd van vrede, in garnizoenen, kampementen, vestingen en te velde, zonder te vervallen in de détails van alle mogelijke administratieve bepalingen. Over de stelsels van voeding, kleeding en uitrusting bij de legers in Nederlandsch-Indië, Britsch-Indië en Algerie, met weglating van alle bijzonderheden die meer tot de dienst der intendance behooren. De verschillende stelsels van verpleging voor een leger te velde en in vestingen: *a.* requisitie, *b.* magazijnen, *c.* aanbesteding; waarbij behoort te worden gelet op den duur van den veldtocht, de gesteldheid van het tooneel des oorlogs en de bewegingen des vijands. De verhouding waarin de operatiën tot de verpleging der troepen — en omgekeerd — staan; de verpleging van zieken en gekwetsten zonder in détails af te dalen die tot den werkkring der geneeskundige dienst behooren.

Daar de legerverpleging in nauw verband staat met de militaire statistiek, zal één leeraar met het onderwijs dezer beide vakken worden belast.

5. Van de krijgsgeschiedenis en de strategie (één vak). De behandeling der krijgsgeschiedenis begint met den tijd van Frederik den Groote (zevenjarigen oorlog: 1756—1763); zij wordt, zonder tot oppervlakkigheid af te dalen, in algemeene trekken behandeld; meer in bijzonderheden de krijgsgeschiedenis van Nederlandsch-Indië.

6. Van de stafdienst: de kennis van de organisatie van den generalen staf van het Nederlandsche en het Britsch-Indische leger; een overzicht van de logistiek in 't algemeen en een opgave van de beste werken [34]) over den generalen staf. Voorts zal moeten behandeld worden de dienst in tijd van vrede van de chefs der staven in de militaire afdeelingen; het regelen van vredes-marschen, het inrichten van legerplaatsen; de wijze van aanvulling van het Nederlandsch-Indische leger en hoe zulks zal behooren te geschieden bij een oorlog met een Europeesche mogendheid. De dienst van den stafofficier in tijd van oorlog èn bij het hoofdkwartier èn bij den troep; het regelen van oorlogsmarschen; de verkenningen, het kiezen van stellingen, het zoeken en inrichten van kolonne wegen, het geleiden van kolonnes; het bivakkeeren en dislokeeren van troepenafdeelingen; het uitzetten van voorposten, enz., enz.; kortom de dienst van den stafofficier bij een divisie of brigade. Een algemeen begrip van de terrein leer.

7. Van de oorlogspolitiek: het publiek internationaalrecht in algemeene trekken, meer speciaal het krijgsrecht en de krijgsgebruiken; het sluiten van wapenstilstanden, militaire conventiën, vredes-preliminairen, enz.

8. Van de statistiek en militaire statistiek: gronddenkbeelden over statistiek in 't algemeen; de hulpbronnen van Nederlandsch-Indië, waarvan in den oorlog kan worden

---

[34]) Von Boehn, Generalstabsgeschäfte. Potsdam 1862. Baur, Handbuch für offiziere des Generalstabes, Stuttgart 1840. Chambouleron, Mémorial d'état-major. Von Decker, Generalstabswissenschaft. Von Hardegg (*), Skizze eines Vertrages über Generalstabswissenschaft, Stuttgart 1854. Lavarenne (*), Mémorial de l'officier d'état-major en campagne, 1833. Thiébault, Manuel général du service des états-majors, 1813. Thiébault, Réflexions sur le corps de l'état-major. Von Werklein (*), Untersuchungen über den Dienst des Generalstabes oder über das Détail beider Führung der Kriegsheere, 1828. Voorts de werken van Grimoard, Rocquancourt en Labaume; van Von Clausewitz en von Valentini. De drie eerstgenoemde werken en die, welke met een (*) zijn aangeteekend, kunnen, min of meer, als verouderd beschouwd, maar daarom — even goed als de andere — nog geraadpleegd worden. Om hiervoor een bewijs te vinden, leze men slechts het werk van Duhesme over de Infanterie légère.

partij getrokken, vooral met het oog op de verplaatsing of dislocatie van troepenafdeelingen. Van de geographie van Nederland de maatschappelijke en staatkundige toestand en voorts de industrieele, de administratieve en militaire inrichtingen van beide landen.

9. Van de telegraphie en spoorwegen: de inrichting der veldtelegraphen, het vernielen en tijdelijk onbruikbaar maken en herstellen van de telegraaphverbindingen. Het nut der spoorwegen en telegraphen bij militaire operatiën en den aanval en de verdediging van vestingen, liniën, enz. Het nut der spoorwegen uit een taktisch en strategisch oogpunt, ten opzichte van de aanvulling en verpleging van troepen; hun invloed op de strategie; de regelen in acht te nemen bij het vervoer van troepen, paarden en materieel. Een algemeen begrip van het materieel en de techniek der spoorwegen. De kennis van de wijze hoedanig in Britsch-Indië de transporten in 't algemeen en die op Java, bij opkomend oorlogsgevaar, worden geregeld. Het onbruikbaar maken, vernielen en herstellen der spoorwegen.

10. Voor de landsverdediging: een juist begrip der verdediging van Java en Sumatra's-Westkust tegen een Europeeschen vijand; daartoe behoort een duidelijke kennis van de verdedigingsliniën — met of zonder inundatiën — vestingen, forten, kustbatterijen, posten, toegangen en terugtochtswegen; voorts een kennis van de inzichten van het gouvernement omtrent een lijdelijke of meer passieve, dan wel een actieve verdediging en de denkbeelden die daarover al of niet-officieel zijn bekend gemaakt; de wijze van verdediging der kusten en riviermonden van aanbelang; samenwerking van land- en zeemacht; de benoodigde strijdkrachten voor een verdediging en de waarde der alsmede de wijze waarop van de schutterijen, ongeregelde troepen, legioenen, barisan, enz., kan worden gebruik gemaakt. De eerste opstelling der troepen bij opkomend oorlogsgevaar; verschillende onderstellingen van aanval en verdedigingen, de daarmede gepaard gaande offensieve of defensieve handelingen onzer zeemacht.

11. Van de wiskunde: de bolvormige driehoeksmeting en de wiskundige aardrijkskunde, voorts de geomorphie en de hydraulica, tot goed begrip van het stellen, ophouden en aftappen van inundatiën.

12. Van de natuurkunde: de theorie over het licht, de

warmte, de electriciteit en het magnetismus. De aandacht moet hierbij vooral door proeven en toepassingen op het praktische leven en op militair gebied worden gaande gehouden (kijkers, stoomwezen, telegraphie, enz.).

13. Van de geodesie: ook hetgeen men onder geomorphie verstaat, waarbij uitvoerig zal moeten worden besproken alles wat betrekking heeft op de werkzaamheden bij een driehoeksmeting (triangulatie), het bepalen der geographische lengte en breedte van een plaats, door astronomische waarnemingen en op de kaarten-projectien.

14. Van het paardrijden: dit moet onafgebroken — hetzij in of buiten de manège — beoefend worden; de directeur der stafschool moet zich overtuigen van de bedrevenheid der gedetacheerde officieren als terrein-ruiter.

15. Van de taktische oefeningen op de kaart: deze oefeningen moeten dikwerf plaats hebben onder de leiding van den directeur der stafschool of van een der kapiteins-onderwijzers, waardoor de kennis der toegepaste taktiek wordt onderhouden.

16. Van de staatsinstellingen: hiervan moet zóóveel onderwezen worden, als voor het examen der O. I. ambtenaren vereischt wordt.

17. Van de land- en volkenkunde en wetten, volksinstellingen en gebruiken (één vak): hiervan wordt zóóveel gedoceerd als aan de Koninklijke militaire akademie, aan de kadets voor de landmacht in Nederlandsch-Indië; de wetten, volksinstellingen en gebruiken evenwel eenigzins uitgebreider, en meer speciaal die van de bevolking van Java, Sumatra, Wester- en Zuider en Ooster afdeeling van Borneo en het zuidelijk gedeelte van Celebes.

18. Van het fransch, hoogduitsch en engelsch: met dit onderricht wordt beoogd, dat de gedetacheerde officieren, bij het verlaten der stafschool, zich juist en gemakkelijk in die talen kunnen uitdrukken; het houden van voordrachten in die talen en het onderling bespreken van het behandelde moet steeds worden aangemoedigd. De gedetacheerde officieren mogen de te behandelen onderwerpen zelf uitkiezen, maar moeten zich tot die van militairen aard bepalen.

19. Van het maleisch en javaansch: de grammaticale gronden van beide talen; het lezen van manuscripten, enz. Daar

het onderwijs in deze talen gedurende de vier cursusjaren wordt gegeven, zullen alle studie jaren — zoo mogelijk — daarbij in twee klassen worden verdeeld. In de lagere klasse wordt onderwijs gegeven in het lezen, schrijven en vertalen en in de kennis der taalregels: in de hoogere klasse onderwijst men het lezen van manuscripten, het schrijven van brieven in die talen, het stellen van rapporten, enz., en de kennis der stijlregels [85]).

Na afloop van iedere cursus — dus na 1 april — wordt door den directeur der stafschool een omstandig rapport over de gedetacheerde luitenants, door tusschenkomst van den chef van den generalen staf, aan den kommandant van het leger ingediend, waarbij c. q. de noodige voorstellen worden gedaan ten aanzien van die officieren, welke, om de vroeger vermelde redenen, den cursus aan de stafschool niet kunnen blijven volgen.

De gedetacheerde officieren zijn verplicht alle lessen bij te wonen; de directeur der stafschool is evenwel bevoegd een officier van een of meer lessen vrijstelling te verleenen en dit zelfs tot over een geheel vak uit te strekken. Dit staat ter zijner beoordeeling en verantwoordelijkheid.

Alle belangrijke praktische oefeningen, gecombineerde manoeuvres, die tijdens den cursus van 1 october tot 1 april, te Batavia plaats hebben, worden door de gedetacheerde officieren bijgewoond.

Aan hen moet voorts genoegzame tijd worden gegeven voor eigen studie en om zich in het paardrijden te oefenen of dit te onderhouden.

Het onderwijs aan de stafschool moet in een praktische richting worden geleid; aan de behandeling der zuiver militaire vakken moet meer tijd worden besteed dan aan die der hulpwetenschappen, wier beoefening meer speciaal aan eigen studie moet worden overgelaten.

Toepassing op militair gebied — bepaaldelijk met het oog op de dienst der stafofficieren in oorlogstijd — gestaafd door aanhalingen van voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis, in ieder geval praktische toepassing van het geleerde — zoo mogelijk — op het terrein, dient op den voorgrond te staan.

Grondstellingen en beschouwingen — waardoor de gedachten worden gescherpt — moeten besproken, eigen denkbeelden op-

---

[85]) Zie (33*b*).

gewekt worden, opdat de aspirant-stafofficier geoefend worde, zelf gevolgen en besluiten af te leiden.

Daartoe zullen de te geven lessen meer bestaan in een onderlinge bespreking van het behandelde, dan in een eenvoudig vragen en antwoorden. Alle schoolsche vormen moeten vermeden worden. Aanbevelenswaardig zal het zijn, de gedetacheerde officieren vrije voordrachten te doen houden over onderwerpen, die op de lessen betrekking hebben, waarbij dan de vergunning moet worden gegeven, dat de andere officieren kritiek uitoefenen. De directeur der stafschool zal, bij dergelijke voordrachten, zooveel mogelijk tegenwoordig zijn.

Hij regelt verder de indeeling der aspirant-stafofficieren in klassen en voorts alles wat op het onderwijs betrekking heeft [36]). Het eind-examen voor de aspirant-stafofficieren zal na het einde van den vierden cursus plaats hebben en met den 1en november aanvangen. Het wordt afgenomen door een commissie van officieren en burger-leeraars, onder praesidium van den chef van den generalen staf.

Het doel van dit xamen is slechts te onderzoeken of de examinandi den geheelen cursus bij de stafschool met vrucht hebben doorloopen, of zij de vereischte kennis hebben om als staf-officier op te treden en die kennis met oordeel weten toe te passen; voorts of van hen verwacht kan worden, dat zij bij het wapen, waartoe zij behooren, als kompagnies-, eskadrons- of batterij-kommandant weten op te treden en gecombineerde onderdeelen van de drie wapens aan te voeren.

Dat examen moet een praktische strekking hebben en hoofdzakelijk loopen over de krijgskundige vakken, den stijl en de redactie, het javaansch en maleisch en het paardrijden.

De omvang van elk dezer hoofdvakken wordt door den kommandant van het leger, bij een vast te stellen voorschrift, bepaald.

De verkregen kennis in de wis- en natuurkunde en andere vakken, behalve de bovengenoemde, zal niet afzonderlijk worden onderzocht en slechts, voor zoo verre zij bij de krijgskundige vakken hunne toepassing vinden, worden nagegaan en beoordeeld

Die beoordeeling zal in het procesverbaal van examinatie onder één rubriek worden vermeld.

---

[36]) Zie (33b).

Ter beoordeeling van de bedrevenheid der aspirant-stafofficieren in het topographisch en taktisch verkennen, hunne kennis van het topographisch teekenen, zal aan de commissie van examinatie worden overgelegd het rapport dat over die officieren is uitgebracht gedurende hunne detacheering bij de militaire verkenningen.

Het eind-examen zal schriftelijk en mondeling worden afgenomen en de taktische bedrevenheid der officieren met de verschillende wapens — zoowel op de kaart als op het terrein — worden onderzocht. Bij laatst bedoeld onderzoek zal tevens het paardrijden worden beoordeeld.

Voor zooveel de vreemde talen betreft, zullen de officieren in het fransch, hoogduitsch en engelsch militaire onderwerpen schriftelijk moeten behandelen en zich minstens in één dier talen met gemak, mondeling, kunnen uitdrukken. Het examen in het maleisch en javaansch zal zich tot het vertalen, en het lezen van manuscripten bepalen.

Het examen moet niet langer dan 10 dagen duren [37]).

De directie van het topographisch-bureau scheide men — even als in Nederland — van de directie der militaire verkenningen. Dit bureau bestaat uit het navolgende officierspersoneel:

1 majoor van den generalen staf, directeur,

1 kapitein „ „ „ „ toegevoegd aan den directeur,

1 luitenant van de infanterie, kavallerie, artillerie of genie, speciaal belast met de photographie, lithographie, enz. en wijders uit het tegenwoordig personeel van het bureau.

Het bureau der militaire verkenningen zal bestaan uit:

1 majoor directeur, van den generalen staf,

1 kapitein van den generalen staf, toegevoegd,

1 luitenant van de infanterie, kavallerie, artillerie of genie, voor bureau-werkzaamheden.

Bij de verkenningen kunnen — even als nu — officieren (luitenants) van alle wapens worden geplaatst, die aan de vereischten voldoen, omschreven in de algemeene orde voor het Indische leger, van 1870 n°. 5.

---

[37]) Zie Recueil Militair van 1871 (Bijblad van den Militaire Spectator van 1871, n°. 8).

Het officiers-personeel bij deze dienst zoude men op een sterkte moeten brengen van:

6 kapiteins of 1e luitenants, van de infanterie, kavallerie, artillerie of genie — brigade chefs en

12 luitenants van de infanterie, kavallerie, artillerie of genie.

Bij iedere brigade behooren, behalve den brigade chef, twee luitenants te zijn, waarvan een met het triangu leeren en de andere met de opname van den veelhoek wordt belast.

Over de statistieke verkenningen moeten we hier het stilzwijgen bewaren. Ook over de geographische dienst.

Het mindere personeel van de verkenningen kan op dezefde sterkte blijven, welke thans bestaat; — even als het bureaupersoneel.

Bij een generalen staf behoort een korps gidsen. Dit is vooral in Indië noodig. In de beteekenis van het woord vindt men het bewijs voor die noodzakelijkheid. Dat korps moet men op een sterkte van 25 tot 40 man brengen en uit goede onderofficieren vormen, die in vredestijd bij de verkenningen dienst doen en in oorlogstijd als wegwijzers worden gebruikt. Daar zij in het laatste geval vaak ordonnansdienst zullen moeten verrichten, zorge men voor de noodige goede kavalleristen en veldartilleristen onder hen.

In oorlogstijd is dit korps tevens een dépôt van alle particuliere gidsen of boden, spionnen, enz.; het detacheert hiervan eenige manschappen bij de verschillende troepen afdeelingen.

Ieder gids moet, behalve praktische taalkennis, ook terreinkennis en bekendheid met de volkszeden en gebruiken bezitten [38]).

Het departement van oorlog wordt door de oprichting van den generalen staf met een afdeeling vermeerderd. Daardoor ondergaan de IIe en IVe afdeeling een vermindering van personeel. Het personeel van het topographisch bureau en de militaire verkenningen sorteert dan onder de afdeeling generale staf, terwijl het tweede bureau van de IIe afdeeling, bestaande uit een kapitein der artillerie of genie en een luitenant der genie of artillerie benevens een luitenant kwartiermeester der militaire administratie opgeheven kan worden.

---

[38]) Zie de generale staf. Militair tijdschrift jaargang 1870.

De afdeeling generale staf zal hoofdzakelijk behandelen:

Organisatie van het leger (levende strijdkrachten), formatie; schutterijen, pradjoerits, legioenen, barisan; het aanhouden der tableaux van de formatie. De statistiek van het leger.

Militaire expeditiën, oorlogen, opstanden. Krijgskundige rapporten, analyses van oorlogen en expeditiën.

Het wetenschappelijke van de militaire dienst in het algemeen.

Defensie wezen, (doode strijdkrachten), militaire verkenningen, topographisch bureau, enz. Stafschool.

Personeel van den generalen staf; korpsgidsen.

Behalve het bestaande schrijvers- en oppasserspersoneel van het topographisch bureau en de daarbij geplaatste militaire ambtenaren, zoude men 1 sergeant en 1 korporaal schrijver minder bij de IIe afdeeling van het departement van oorlog kunnen nemen (door de opheffing van het IIe bureau) en die bij de afdeeling generale staf werkzaam stellen, waarbij, buiten en behalve het hiergenoemd personeel nog dient geplaatst te worden:

1 militair ambtenaar der 1e klasse, stamboekbeheerder en chef van het bureau statistiek, op een bezoldiging van *f* 380 's maands;

1 militair ambtenaar der 2e klasse, archivaris, op een bezoldiging van *f* 200 's maands;

1 militair ambtenaar der 3e klasse, expediteur, op een bezoldiging van *f* 150 's maands;

1 adjudant-onderofficier, adjunct-archivaris en concierge;

1 sergeant-majoor, bibliothekaris en boekbinder;

2 sergeanten, bij het stamboek;

1 sergeant,
2 korporaals,
4 fuseliers. } schrijvers.

Gaan we thans over tot het maken van een begrooting van kosten, aan de oprichting van een generalen staf verbonden, en tot het aangeven der bezuinigingen, die in andere opzichten gemaakt kunnen worden.

Door het afschaffen van het verplicht kerkgaan der militairen, behoeft het garnizoen van Batavia, waar 4 predikanten zijn, geen veld-prediker meer te hebben. Hij ontvangt zijn bezoldiging wel is waar als ambtenaar van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid, maar door de intrekking van die

betrekking bespaart men het land elk jaar een maximum uitgave van *f* 6480.

De som die jaarlijks voor de bibliotheek van de IIe afdeeling van het departement van oorlog wordt gegeven, kan, door de opheffing van het IIe bureau, met *f* 300 per jaar worden verminderd.

Zie hier onze begrooting van onkosten voor de oprichting van een generalen staf voor het Indische leger:

A. Per jaar meer, aan tractementen, fourage gelden, huishuur, enz.

1	kolonel	*f*	14760.
1	luitenant-kolonel	„	10500.
4	majoors à *f* 8400	„	33600.
11	kapiteins à „ 5640	„	62040.
	Gratificatie van *f* 500 voor vier luitenants, die aan de stafschool gedetacheerd worden	„	2000.
	Fourage indemniteit voor vier paarden voor de zelfden à 16 luitenants	„	7680.
1	militair ambtenaar 1e klasse	„	4560.
1	idem 2e klasse	„	2400.
1	idem 3e klasse	„	1800.
1	adjudant-onderofficier,	„	1083,15
1	sergeant-majoor,	„	600,27
2	sergeanten, schrijvers	„	1107,84
2	korporaals,	„	755,10
4	fuseliers	„	1376,24
	Bibliotheek van den generalen staf	„	1000.
4	boodschappers à *f* 10 per maand	„	480. [39])
2	burger leeraren aan de stafschool à *f* 500 p. m.	„	12000.
	Totaal meer	*f*	157742,60

B. Per jaar minder, aan tractementen, fourage gelden, huishuishuur indemniteit, enz.

1	luitenant-kolonel der genie	*f*	10500.
1	kapitein, adjudant van den kommandant van het leger	„	5640.
	Transporteren	*f*	16140.

[39]) Zie de tarieven n°. 1, 21, 36, 46^a^, § A, enz., van het administratie reglement voor de landmacht in N. I.

Transport . .	*f*	16140.
1 kapitein der artillerie of genie bij de IIe afdeeling van het departement van oorlog . .	„	5650.
1 kapitein der infanterie, kavallerie, artillerie of genie bij het topographisch bureau	„	5640.
1 1^e^ luit. der artillerie of genie } bij de IIe afd.	„	3330.
1 1^e^ luit. kwartierm. der mil. adm. } v. het d. v. o.	„	3330.
Bibliotheek IIe afdeeling van het departement van oorlog	„	300.
1 veld-prediker te Batavia	„	6480.
4 kapiteins der infanterie, chef van den staf in de drie mil. afd. op Java en op Sumatra's Westkust	„	22560.
1 sergeant- en 1 korporaal schrijver bij de IIe afd. van het d. v. o.	„	901,47
Totaal minder	*f*	64321,47

Recapitulatie:		
Totaal meer	*f*	157742,60
af „ minder	„	64321,47
Blijft meer per jaar	*f*	93421,13

f 93000 per jaar meer op de begrooting van Nederlandsch-Indië!..... Een finantieele kwestie, die in een handeldrijvend land alle militaire kwestiën beheerscht en vele hervormingen en verbeteringen voor het leger belet..... Maar U, wakkere volksvertegenwoordigers, die voorheen in de gelederen van dat leger diendet en zijn belangen kent, U dragen wij de lezing en bestudeering van het door ons behandelde onderwerp op. Gij telt onder U mannen als een Stieltjes en de Roo van Alderwerelt. Is, hetgeen Trochu zeide, ook niet hunne leuze. en de Uwe?.....

Les armées bien avisées seront celles au contraire, qui mettant cartes sur table, soumettront leurs voies et moyens à la discussion la plus étendue, par comparaison avec les voies et moyens des autres armées qu'elles auront l'obligation d'étudier avec soin [40]).

---

[40]) Trochu, L'armée française en 1867.

Het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust [1]).

Zooals reeds werd vooropgesteld, is in dat gedeelte van Sumatra's Westkust, dat een Battasche bevolking heeft, de toestand zoo uiteenloopend met dien in de Maleische landen, dat geen vergelijking mogelijk is en slechts contrasten op te merken vallen tusschen de Battasche maatschappij en die der Maleiers. Maar juist daarom kan het belangrijk zijn hier beide volkstammen tegenover elkander te stellen en den oorsprong van dat verschil op te sporen. Vooral een beschouwing van de Battasche instellingen kan dienen om te doen uitkomen, hoe ook een minder beschaafd volk, zonder eenigen invloed van buiten, door den natuurlijken loop der omstandigheden, zich kan vormen en hervormen. Tevens kan dat overzicht bijdragen tot verdediging van de stelling, dat ten onrechte aan de inlandsche maatschappij zoo onvoorwaardelijk het karakter van onbeweeglijkheid wordt toegekend.

Als punt van uitgang moet ik ook hier weder nemen het tijdperk van de eerste vestiging der Battas binnen het grondgebied thans uitmakende de residentie Tapanoelie [2]). In het bijzonder heb ik hier op het oog de bevolking van de afdeeling Mandheling en Ankola, als het belangrijkst gedeelte der onder ons direct beheer staande Battalanden, waar ook geen invloed

[1]) Vervolg en slot, zie de vorige aflevering blz. 81.

[2]) Tapanoeli of juister Tapian oeli is een gehucht gelegen aan de baai van dien naam. Zeer oneigenlijk is de geheele residentie daar naar genoemd. Bij den Mandhelinger, de inlandsche beambten uitgezonderd, is die naam zoo goed als onbekend.

van vreemde volkstammen, van Maleiers, Niassers of Atjehneezen merkbaar is, zooals verderop te Siboga, Baros en Singkel het geval is. Maar ook de beide onderdeelen van genoemde afdeeling vorderen in vele opzichten een afzonderlijke vermelding. Vreemd mag het schijnen, dat er nog verschil kan bestaan tusschen volken van geheel gelijke afkomst; dengene, die zich eenigen tijd onder hen heeft opgehouden, moet het treffen, hoe merkbaar onderscheid er is tusschen de bevolking van Ankola en Sipirok en den inwoner van Groot- en Klein-Mandheling. Is in Ankola de werkkring van den ambtenaar moeielijk en veelomvattend, waar hij zich moet doen gelden tegenover een bevolking, die hare hoofden slechts voor zoover respecteert, als dit met hare dadelijke belangen is overeen te brengen: ziet men den Ankolenaar met zijn hoofd als zijn gelijke omgaan, steeds zonder hem zelfs een schijn van eerbied te bewijzen; in Mandheling daarentegen wordt de democratische geest van den Batta in toom gehouden door een adelstand, die zich overal doet gelden en zich sterk genoeg gevoelt, om de bevolking aan zijn eigen belangen dienstbaar te maken.

Een paar voorbeelden mogen strekken om eenig denkbeeld te geven van den volksgeest in Ankola, in vergelijking met dien in Mandheling.

Eens deed zich in Ankola het zeldzaam geval voor dat er manslag was gepleegd. De verslagene had eenigen tijd in onmin geleefd met zijn buurman, en had hem, zoo het scheen, bij de overige kampongbewoners in verdenking gebracht door het uitstrooien van lasterlijke praatjes. Deze meende zich hierover te moeten wreken en maakte van de gelegenheid gebruik, dat hij zijn vijand buiten de kampong ontmoette, om hem aan te vallen en te vermoorden. Hiermede nog niet tevreden, sneed hij hij hem de tong uit den mond, liep daarmede de kampong binnen, en at dat lichaamsdeel van zijn slachtoffer, als de oorzaak van al het leed, dat hij had ondervonden, ten aanzien van de verschrikte kampongbewoners, op. De zaak werd behandeld door de inlandsche rechtbank (rapat), onder presidium van den controleur.

In de voorgalerij van de controleurswoning hebben de rechters links en rechts van den voorzitter plaats genomen op de dubbele rij stoelen, waar tusschen de beklaagde op de gewone wijs is nedergehurkt. De zitting duurt in deze belangrijke zaak langer dan gewoonlijk; een tal van getuigen moet nog gehoord worden

om de niet volledige bekentenis van den beklaagde nader toe te lichten. Geen wonder dan ook, dat eenige rechters, voor wie de verklaringen van beklaagde al voldoende bewijs van schuld zijn, en die dus reeds een gevestigde opinie hebben, de vermoeienis gaan gevoelen van het voor hen ongewoon lang zitten op een stoel. Hier en daar ziet men ook reeds de beenen optrekken, en een positie aannemen, die een onbekende eer zou doen denken aan een vergadering van kleedermakersgezellen, dan aan een terechtzitting.

Een van hen, en wel de dichtst bij den beklaagde gezetene, kan zelfs de lust tot slapen haast niet overwinnen, en als laatste poging om zijn contenancè te houden, steekt hij een cigaartje op.

De beklaagde schijnt bij het lang getuigenverhoor onder denzelfden invloed te verkeeren als zijn rechter, althans ook hij gevoelt behoefte aan eenige afleiding, en doet daarvan blijken, door zijn hoofd, dat zich als tabakslief hebber doet kennen, aan de sarong te trekken, en hem te beduiden, dat hij wel van zijn voorraad zou willen gebruik maken.

Lezer, veroordeel dezen moordenaar en tongeneter niet wegens zijn verstoktheid en verregaande ongevoeligheid! Hij, die straks over leven of dood van den beklaagde een oordeel zal uitspreken ziet er niets geen kwaad in, en geeft hem zonder de minste verwondering te toonen, hetgeen hij verlangt!

Het geval, schijnbaar onbelangrijk, geeft meer dan uitvoerige vertoogen, de juiste verhouding van den Ankolenaar tot zijn hoofd terug. Dat het geen geïsoleerd feit is, waarop zich geen oordeel kan gronden, kan uit het volgende blijken:

Eenige jaren geleden, hadden wij het voorrecht aan het hoofd van de residentie Tapanoeli een man te zien, die zijn geheele carrière op Java had gemaakt, en nog steeds aan Javanen scheen te denken, waar hij met Battas te doen had. Het had zijn aandacht getroffen (circulaire stijl!) dat er in Ankola zooveel kwesties voorkwamen over het verhuizen van de bevolking tot groote ergenis van de hoofden, en ook tot misnoegen van de mindere achterblijvenden, wier aandeel in de heerediensten ten behoeve van onwilligen moest worden verzwaard. Ten onrechte, heette het, werd dat heen en weer trekken van de bevolking door den controleur tegengewerkt; in verschillende geschriften stond de Batta bekend als gehecht aan zijn geboorteplaats, dus moest hier gedacht worden aan onderdrukking en knevelarij, die door

de maatregelen van den controleur eer werd bevorderd dan tegengegaan. In werkelijkheid werd slechts eenige controle gevoerd, bekend als het was dat de Ankolenaar om de nietigste reden zijn woonplaats verliet om zich in dezelfde afdeeling te stellen onder de hoede van een hoofd, dat hem gaarne bij zich hield, om zoodoende door toeneming van zijn bevolking, volgens Battasche begrippen, meer in aanzien te komen. Alle vertoogen om een wijziging te brengen in de zienswijs van den resident waren echter vruchteloos; de inlander moest vrij zijn om te gaan waar hem zulks goeddacht; alleen werd last gegeven om bij ieder individu onderzoek te doen naar de reden, waarom hij een andere woonplaats had gekozen.

En welk was het resultaat van dat onderzoek? De een verklaarde bezig te zijn geweest in zijn koffietuin, terwijl zijn kamponghoofd het opzicht hield over het werk, om de zoo zeer verwaarloosde aanplantingen binnen den kortst mogelijken tijd van het hoog opgewassen onkruid te doen zuiveren. Zijn aandeel was echter zoo zwaar begroeid, dat hij geen kans zag tegelijk met de anderen klaar te komen. Daarom was hij naar het kamponghoofd gegaan, dat toch niets uitvoerde, en had hem een grasmes willen geven, om hem daarmede een handje te helpen. Deze had geweigerd en hierin had hij reden genoeg gevonden om te verhuizen, „want," zeide hij, „ik help mijn hoofd ook wel eens, „als hij het mij vraagt; dus heb ik ook recht, om van hem „assistentie te verwachten!"

Een tweede had zijn kampong verlaten, omdat hij, zooals hij zeide, reeds jaren lang in verschillende zaken had geprocedeerd, en nog nooit had hij een zaak gewonnen. Nu had hij zich gesteld onder een hoofd, dat beter bespraakt was, en zou het dus wel beter gaan!

Een derde gevoelde zich verongelijkt, omdat zijn hoofd hem had uitgescholden voor hazenlip! Nu moet men weten, dat men onder inlanders lang niet zoo veel gebrekkigen vindt als hier in Holland, en men in de kampong gewoonlijk de enkele personen, die aan een of ander gebrek kenbaar zijn, nooit bij hun eigen naam hoort noemen. Men spreekt van den kreupele, den schele, den mottige, zoo algemeen, dat de eigen naam bijna in onbruik raakt. De man in kwestie had werkelijk een hazenlip, en werd dus door zijn gelijken bijna nooit anders dan met die benaming betiteld. Wat echter iedereen mocht doen, werd het kampong-

hoofd euvel geduid, en het hooren van het sobriquet uit diens mond was hem genoeg, om huis en erf te verlaten en elders een goed heenkomen te zoeken.

Aangenomen nog, dat de verdediging in de genoemde gevallen slechts uitvluchten waren, het feit bestond toch, dat men zich op zulk een wijs, in tegenwoordigheid van zijn hoofd, over hem durfde uit te laten. En dat die geest van onafhankelijkheid, die zelfs doet denken aan socialisme, er reeds vroeg in zit bleek bij een andere gelegenheid, toen zich de leerlingen eener inlandsche school en corps bij den controleur aanmeldden. De onderwijzer was bekend als weinig toegevend op het punt van handhaving van orde en tucht op de school. Dat viel niet in den smaak, en zoo waren de leerlingen (de oudste hunner was 10 of 11 jaar) overeengekomen, om de school niet meer te bezoeken. Zij kwamen hiervan kennis geven aan den controleur, en eischten het ontslag van den onderwijzer omdat.... hij niet knap genoeg was!

Vergelijkt men nu eens dien toestand met dien in het naburige Mandheling, waar, om slechts één voorbeeld te noemen, het twee jaar geleden nog mogelijk was, dat een gewoon inlander beboet werd, omdat, ja het is bijna ongeloofelijk, maar toch is het waar, omdat hij een stoel in huis had. Hoe! hij zou een stoel mogen bezitten, om bij gelegenheid eens een Europeaan behoorlijk te kunnen ontvangen, terwijl zijn hoofd niet eens zulk een meubel bezat! Dat was lèse-majesté en dus strafbaar!

Men denke hier niet aan een afwijking van voorvaderlijke zeden, aan een verbastering ten gevolge van vreemden invloed. De Mandhelinger is wellicht meer dan eenigen anderen volkstam vasthoudend op het punt van zijn adat. Zou er sprake kunnen zijn van vreemde inmenging, men zou alleen het oog kunnen hebben op die van de naaste buren, van de Maleiers; doch wanneer men ziet hoe ook thans nog zulk een strenge afscheiding bestaat tusschen beide volken, hoe volslagen vreemdeling een Maleier in de Battalanden is, dan moet men reeds dadelijk van dat denkbeeld terug komen. Bovendien zou Maleische invloed er een tegenovergesteld effect hebben gehad, en juist een hinderpaal zijn geweest voor de ontwikkeling van een autocratisch gezag.

Van waar dan dat kenmerkend onderscheid tusschen de bevolking van twee landstreken, die overigens, in taal en gebruiken, geen twijfel overlaten omtrent gelijke afkomst? Van waar dat sterk geprononceerd democratisch element in Ankola, naast die

ontwikkeling van gezag in Mandheling? Ook voor de beantwoording dezer vragen is het nuttig ons hier niet eenvoudig te bepalen tot de mededeeling van eenige bijzonderheden betreffende het inlandsch bestuur in de Battalanden, zooals dat tegenwoordig werkt, maar dat wij ook teruggaan tot het tijkperk van de vorming en ontwikkeling van die zoo eigenaardige maatschappij.

Er kan geen twijfel bestaan of ook bij de Battas was de eenvoudige patriarchale bestuursvorm de oorspronkelijke. Evenals bij de Maleiers bestaat bij hen een verdeeling in stammen, welke margas worden genoemd, wier leden geacht worden te behooren tot één groote familie. De Batta hecht zoo sterk aan die familieband, dat hij huwelijken tusschen stamgenooten onvoorwaardelijk als bloedschande beschouwd. Zelfs strekt hij dit verbod uit tot leden van verschillende margas, waarvan de afkomst van denzelfden hoofdstam nog in herinnering is gebleven. En toch is er van een margabestuur in den zin van het Maleische soekoe- of familiebestuur niets meer te bespeuren. De invloed van de stamverdeeling op den bestuursvorm moest ook hier een geheel andere zijn. Reeds vestigde ik er de aandacht op, hoe, in de Maleische maatschappij, de vrouw in zekeren zin als hoofdpersoon optreedt, althans hoe de soekoe van het kind zich regelt naar den stam van de moeder en niet naar dien van den vader. Werd er toen reeds op gewezen, hoe dat gebruik de grondoorzaak is van het behoud van een zuiver familiebestuur, wij worden in die meening versterkt, wanneer wij het oog slaan op de Battasche instellingen. De vrouw is bij den Batta nog minder gezien dan bij eenig Indisch volk; zij is in den waren zin van het woord het lastdier, dat, ten dienste van den man, door de familie wordt aangekocht [1]), en dat zelfs bij overlijden van den echtgenoot, als erfstuk, dat een zekere waarde representeert, op zijn bloedverwanten overgaat. Bij een huwelijk volgt de vrouw den man, en niet omgekeerd zooals bij den Maleier, en volgen de kinderen den stam van den vader als hoofd van het gezin, en niet van de moeder, die niet als persoon wordt aangemerkt. Geen band dus, waardoor, zooals bij den Maleier, zelfs na het aangaan van huwelijken, de familieleden bijeen worden gehouden; maar vorming van afzonderlijke gezinnen en

[1]) In de Battalanden bestaat nog het gebruik van de djoedjoer.

afscheiding van de gemeenschappelijke belangen. Geen aanleiding dus ook voor de ontwikkeling van een veelhoofdig bestuur in den stam, tot handhaving van de rechten en tot behartiging der belangen van de steeds in ledenaantal toenemende familien. Het Battasch margahoofd kon zich handhaven in zijn positie als eerste onder zijn stamgenooten. Die waardigheid ging over van vader op zoon, en zoo moest al spoedig de vertegenwoordiger van den stam optreden als souverein over zijn volk.

Een ander natuurlijk gevolg van die concentratie van gezag was de zucht van den alleenheerscher om zijn macht ook te doen gelden tegenover andere kleine stammen. Geen andere marga had recht op een onafhankelijk bestaan bij een vestiging op het grondgebied, reeds door een stam ingenomen. Leden van andere margas werden alleen toegelaten op voorwaarde, dat hunne vertegenwoordigers zich onderwierpen aan het reeds bestaande gezag. Dus reeds in de vroegste tijden overgang van een patriarchaal in een territoriaal bestuur.

En toch zijn de democratische instellingen van den Batta in stand gebleven, toch is de macht van den Battaschen Radja beperkt. De tegenstrijdigheid is echter slechts schijnbaar, en de oplossing daarvan is gemakkelijk te vinden, indien men het verband van het familieleven van den Batta met zijn bestuursvorm in het oog houdt.

Zooals reeds gezegd is, is de Batta uiterst behoedzaam bij het aangaan van een huwelijk: de vrees dat hij zich zou kunnen verbinden met iemand van zijn marga maakt hem zeer beperkt in zijn keus. De margas hadden dus reeds van oudsher een wederzijdsch belang, om zich niet elk op hun geïsoleerd standpunt te handhaven. Stammen, slechts door een klein aantal leden vertegenwoordigd en dus te zwak voor een zelfstandig bestaan, sloten zich gaarne bij grooteren aan, en, van den anderen kant, hadden de Radjas als opperhoofden van sterkere stammen er belang bij, om leden van andere margas aan te sporen tot een vestiging op hun grondgebied. Meestal had dan ook de emigratie naar de landschappen Ankola en Sipirok [1]) plaats door twee margas tegelijk, zooals tegenwoordig nog blijkt uit de wijze

---

[1]) De bevolking van Ankola en Sipirok is afkomstig uit Toba, de landstreek om en nabij het meer van dien naam. Voor zooveel bekend, is het nog geen Europeaan mogen gelukken tot dat land door te dringen.

waarop Battasche volksstammen uit de oostelijk gelegen landen zich op ons grondgebied komen vestigen.

Die tweede marga nu, welke de hoofdmarga vergezelde of zich later daarbij aansloot, werd en wordt nog thans aangeduid met den naam van Baijo-baijo, dat is vreemdeling of gast. De vertegenwoordiger daarvan moest zich wel is waar tevreden stellen met een ondergeschikte rol in het bestuur; wel moest hij de suprematie erkennen van het opperhoofd, dat zich den titel van Radja had aangematigd, doch juist door het wederzijdsch belang van de samenwoning moest ook de Baijo-baijo invloed uitoefenen, en daardoor de macht van den Radja, hoe ook geneigd tot onderdrukking, aanmerkelijk temperen. De Radja behield zijn rechten als bestuurder, en die waardigheid ging ook over op zijn nakomelingen; wilde hij zich echter doen gehoorzamen door den Baijo-baijo, dan bleef gemeen overleg met dien anderen stam noodig, en stond de eisch van gelijke rechten voor alle ingezetenen, onverschillig van welken stam, op den voorgrond.

Het is een niet gemakkelijke taak, om binnen een kort bestek een duidelijk overzicht te geven van den staatsvorm van een land, dat in zulk een eigenaardigen toestand verkeert, en waarop nog zoo weinig de aandacht gevestigd is geweest. Bij een algemeene schets als deze, moeten tal van bijzonderheden met stilzwijgen worden voorbijgegaan, waarvan de vermelding een meer duidelijk begrip van dien bestaanden toestand zou kunnen geven. Toch meen ik mij hier niet uitsluitend te mogen bepalen tot algemeene beschouwingen, en meer in bijzonderheden te moeten treden van den werkkring der verschillende opperhoofden van de Battas, dan bij de behandeling van het inlandsch bestuur in de Maleische landen, als van meer algemeene bekendheid, noodig was.

Treden wij dus een Battasche hoofdkampong binnen en wel in het Sipiroksche. Verscholen achter dichte bamboestruiken (auwer doeri), een overblijfsel van de vroegere versterkingen, en gelegen te midden van uitgestrekte rijstvelden, heeft het dorp, op een afstand gezien, een liefelijk aanzien. Geheel anders is de indruk, wanneer men de kampong is binnengetreden. Er is iets sombers, iets onbehagelijks in die doodsche rijen huizen, op gelijken afstand van elkander gebouwd, enkelen van hout maar de meesten van bamboe samengesteld, op palen hoog boven den grond. Een kijkje onder het huis, het nachtverblijf voor rundvee,

geiten en varkens, geeft geen hoog denkbeeld van de zindelijkheid der Battas. Aan de hooge daken is de meeste zorg besteed; zij bepalen ook de waarde van het huis, daar algemeen de duurzame doch kostbare idjoe [1]) als dekmateriaal gebezigd wordt. De zwarte kleur en de steile vorm der daken maken echter een onaangenamen indruk, welke nog verhoogd wordt, door het totaal gemis in de kampong van eenig gewas of plantsoen. De zware glibberige kleigrond in het dorp is het onbetwist domein van de varkens, die er den geheelen dag vrij rond loopen, en voor wie al de onreinheden van de dorpsbewoners een welkom aas zijn. De straten worden gevormd door slechts een enkele rij huizen, welke alleen dienen tot nachtverblijf. Aan den overkant van den weg staat een rij sopo's, open gebouwen, ook hoog boven den grond, zonder omwanding, doch alleen voorzien van een soort balustrade ter hoogte van ongeveer een halve meter. Daarin houdt de Batta overdag zijn verblijf, daar gebruikt hij zijn maaltijd, de vrouwen zitten er aan het weefgetouw, de mannen houden beraadslagingen, en tevens is de sopo de plaats waar de gasten worden ontvangen en gehuisvest. De huizen zijn namelijk voor vreemdelingen niet toegankelijk, dan wanneer uitdrukkelijk de wensch wordt te kennen gegeven, om er een kijkje in te nemen.

Trouwens, het inwendige van een Battasche woning heeft niets aanlokkelijks. Dat groote donkere vierkant zonder afgeschoten kamers, allen voorzien van twee lange rijen britsen of balei-balei, waarop de talrijke bewoners van allerlei leeftijd 's nachts bij en naast elkander slapen, en waarop nu morsige kleine kinderen heen en weer kruipen, in een benauwde en bedorven atmospheer, heeft iets walgelijks, waarvan men al spoedig genoeg heeft. Liever treden of eigenlijk klimmen wij een sopo binnen, en wel de grootste, die van den Radja, de plaats waar ook de dorpsvergaderingen worden gehouden.

Een steile trap leidt ons naar boven. Het gemis van leuningen wordt vergoed door een eind rottan, dat van het dak afhangt, en waaraan wij ons met de handen vastklemmen, om zooveel mogelijk de aanraking met de morsige treden te vermijden. Zijn

---

[1]) Het vezelachtig omhulsel van den arengpalm, op Java meer bekend onder den naam van gemoeti of doek, daar meer uitsluitend gebezigd voor het maken van touw.

wij boven gekomen, dan wacht ons nog een ander gevaar, dat gekeerd moet worden door een tweede gymnastische toer, en wel het gevaar om zich de voeten te branden. Aan weerszijden van dien ingang namelijk zijn balei-baleis aangebracht, maar daartusschen, en dus vlak in het midden, is de geheele ruimte ingenomen door den vuurhaard. Het is dus zaak om de hangende trapleuning spoedig los te laten en dan een goeden sprong te nemen, om midden in het gebouw terecht te komen, wil men niet op een gevoelige wijze herinnerd worden aan den onpraktischen bouwtrant van den Batta.

De zindelijkheid laat ook in de sopo nog veel te wenschen over; maar wij genieten ten minste van de vrije lucht, vooral wanneer wij bedanken voor de ons aangewezen rustplaats op een der balei-baleis, dus vlak bij het open vuur, en ons willen vergenoegen met een, hoewel minder gemakkelijke, zitplaats op den rand der balustrade.

Een groot aantal dorpsbewoners bestormt de sopo en met moeite onderscheiden wij in het gedrang den Radja, met wien wij in de eerste plaats kennis willen maken. Wij hebben daarvoor echter nog eenig geduld noodig, want het oorverdoovend geschreeuw, dat bij een vriendelijke ontvangst schijnt te behooren, het gehuil van de kinderen, het geblaf van een honderdtal honden, het geknor van de varkens, waarmede wij bij onze komst in de kampong begroet zijn, is nog niet tot bedaren gebracht, en verhindert ons, aan het woord te komen.

Eindelijk verheugen wij ons in een decrescendo. Het is den Radja gelukt zijn gezag eenigzins te doen gelden, door het opzetten van zulk een vervaarlijke stem, dat wij ons moeten verwonderen over de oefening, welke er noodig moet zijn om zich met dat keelgeluid verstaanbaar te kunnen uitdrukken. In zijn kleeding is de Radja bijna niet te onderscheiden van zijn onderhoorigen; alleen is de sarong voorzien van een breeden rand van witte daarin geweven kralen, evenals het kleedingstuk, dat hij bij wijze van plaid over de schouders draagt, en waarmede het doorgaans bloote bovenlijf eenigzins wordt bedekt.

Bij nadere kennismaking bemerken wij echter, dat wij te doen hebben met een persoon, die zich in zijn positie als opperhoofd volstrekt niet misplaatst gevoelt. Hoog weet hij op te geven van zijn afkomst en geboorte: zelfs kan hij zonder eenige moeite zijn stamboom opgeven tot in het 10de of 12de geslacht, om terug te

komen tot den Radja onder wiens bestuur de verhuizing uit Toba plaats had, en den tijd dat de kampong, waarin hij thans het direct gezag uitoefent, werd gesticht. Met zekeren trots wijst hij op het omliggend landschap, dat zich mijlen ver uitstrekt, en waarover hij als souverein regeert. Alle dorpen in den omtrek erkennen zijn suprematie. Het zijn nederzettingen, afkomstig van de moederkampong, welke zich met goedvinden zijner voorouders over het geoccupeerd grondgebied hebben verspreid, met een zijner jongere familieleden aan het hoofd. Afhankelijkheid van den oudsten familietak was steeds de hoofdvoorwaarde voor hen, die zich in de moederkampong voldoenden aanhang hadden verworven, om tot de stichting van een nieuw dorp te kunnen overgaan. Familietwisten en zucht, om ook, zij het dan in ondergeschikte positie, elders aan het bestuur te komen, waartoe voor de jongere bloedverwanten van den Radja in de hoofdkampong geen kans bestond, waren op zich zelf reeds gereede aanleiding voor verhuizing; overbevolking van het eerste dorp werkte die neiging maar al te zeer in de hand.

Dat onze Radja zijn recht van eerstgeboorte nog heeft kunnen handhaven, ook tegenover hen, die in verafgelegen dorpen verspreid zijn, geeft ons een denkbeeld van de waarde, welke de Batta hecht aan oude afkomst, al is het dat hij in zijn gewone wijze van doen, door uiterlijke teekenen weinig van zijn ondergeschiktheid doet blijken. De Radja heeft als hoofd van een aantal dorpen, welke te samen een geheel district vormen, den titel aangenomen van Pamoesoek (opperste) of wel van Panoesoenan (hoofd van een verzameling) en wordt dan ook door ons bestuur als districtshoofd erkend onder den naam van Koeriahoofd [1]).

De tweede persoon in de kampong is de Natobang [2]) Baijo-baijo, gewoonlijk kortweg de Baijo-baijo genoemd. Hij is de afstammeling van het hoofd dier tweede marga, welke, zooals hierboven is aangetoond, den stam vergezelt, welke de eerste impulsie tot emigratie heeft gegeven. In de kampong welke wij bezochten is hij van de marga Arahab (de stam welke in Ankola aan het bestuur is), terwijl de Radja tot de marga Si Regar behoort. Na hetgeen is medegedeeld omtrent de noodzakelijkheid van een tweede marga in een kampong, be-

---

[1]) Hoe men aan den naam van koeria voor district is gekomen, is nog een raadsel, dat ook door den Batta niet kan worden opgelost.

[2]) Natobang beteekent oudste.

hoeft nauwelijks bijzondere vermelding dat de Baijo-baijo een aanverwant is van den Radja. Meer opmerkelijk is het, omdat er uit blijkt, hoe de Batta er steeds op uit is geweest om geen familieregeering te dulden, dat geen der naaste aanverwanten van den Radja, tot de betrekking van Baijo-baijo kan worden geroepen. Eerst een afstammeling in het vierde geslacht uit een huwelijk van een vrouwelijk bloedverwant van den Radja met iemand uit de andere marga kan voor Baijo-baijo in aanmerking komen; hoe ouder die afstamming is hoe meer recht.

De Baijo-baijo is de rechterhand van den Radja. Hij treedt op als scheidsman in de veelvuldige geschillen tusschen den Radja en zijn bloedverwanten, welke in het algemeen worden aangeduid door den naam van Namora-mora. Hij is ook de persoon, die oordeelt of de Radja voor het aangaan van een huwelijk zijn keus vestigt op een vrouw overeenkomstig zijn stand, treedt in overleg over de bepaling van den huwelijksprijs (djoedjoer) en is de bemiddelaar in al de geschillen, welke zoo vaak over de betaling van de djoedjoer ontstaan.

Hoe hoog ook in aanzien, wegens zijn oude afkomst, heeft de Baijo-baijo toch geen direct aandeel in het bestuur. Alleen oefent hij over zijn onderhoorigen, als men hen zoo noemen wil, een protectoraat uit. Daaronder behooren in de eerste plaats eigene bloedverwanten en stamgenooten; verder de aanverwanten van den Radja, uit andere kampongs, in het geval dat deze zich in zijn dorp komen vestigen, en bovendien alle familien, die, hoewel van verschillende margas, elders door aanverwantschap met een Radja geacht worden tot een hoogeren stand te behooren.

De derde persoon in de kampong is de Natobang Anggi ni Radja. Afgaande op de beteekenis van het woord Anggi, dat in het dagelijksch leven gebruikt wordt in den zin van jongeren broeder, zou men geneigd zijn te denken aan een voornaam persoon, die wel den voorrang zou toekomen boven den Baijo-baijo. De Anggi ni Radja, zooals hij gewoonlijk kortweg wordt genoemd is echter slechts een verre bloedverwant van den Radja. Hij is een afstammeling van kinderen, gesproten uit een huwelijk van den Radja met een vrouw van minderen stand of uit het verkeer met een slavin, die ten gevolge van hunne lagere geboorte uit den stand der Namora-mora zijn uitgesloten. De Anggi ni Radja vormt dus met zijn bloedverwanten een soort halven adel.

Onder zijn bescherming staan, behalve zijn familieleden, ook die personen, onverschillig van welke marga, die bij het aangaan van een huwelijk met een vrouw van zijn stam de djoedjoer niet hebben kunnen betalen, waardoor de man verplicht is de vrouw te volgen. Zoolang die schuld niet is afgedaan, blijven de kinderen uit zulk een huwelijk geboren, en ook hunne nakomelingen onder de leiding van den Anggi ni Radja. Evenzoo kan, wegens dezelfde aanleiding, de Baijo-baijo leden van den Anggi ni Radja tijdelijk onder zich hebben.

De Anggi ni Radja is van dezelfde marga als de Radja, en als zoodanig is hij de persoon, die, hoewel wegens zijn geboorte minder gezien dan de Baijo-baijo, geroepen is, om bij ontstentenis van den Radja tijdelijk het gezag in handen te nemen.

In gewone gevallen heeft hij echter, evenmin als de Baijo-baijo, recht van bestuur en moet hij zich, even als deze, tevreden stellen met de ondergeschikte rol van raadgever in zaken, den Radja betreffende, en van bemiddelaar in de geschillen tusschen de personen, die onder zijn leiding heeten te staan.

Zijn er, tengevolge van latere verhuizingen in de kampong, personen van andere margas woonachtig, die niet behooren tot den stand van den Baijo-baijo of Anggi ni Radja, en zijn die door een voldoend aantal vertegenwoordigd, dan kan met goedvinden van den Radja, ook door hen een oudste, met den titel van Natobang halak na djadji [1]) worden verkozen, voor de regeling der zaken van huishoudelijken aard, als het regelen der huwelijken en het beheer der nalatenschappen.

Men ziet dus, dat van een margabestuur in den zin van het Maleische soekoebestuur niets meer is overgebleven. Hecht de Batta ook nog in het familieleven sterk aan den band, dien hij meent dat door gelijknamigheid van stam blijft bestaan, de patriarchale regeringsvorm, die ook bij hem zeker de oorspronkelijke is geweest, heeft plaats gemaakt voor een meer autocratisch bestuur, zij het dan ook dat de stamverdeeling haren invloed doet gelden, om de macht van den alleenheerscher aanmerkelijk te temperen.

Zij, die mij vergezeld hebben op mijn tocht naar de Battasche

---

[1]) Halak beteekent mensch, en djadji veel. Halak na djadji beteekent dus, wat wij verstaan onder de gewone burgerklasse.

kampong in het landschap Sipirok, hebben voorzeker opgemerkt, dat zij niet in de gelegenheid werden gesteld, persoonlijk kennis te maken met de verschillende Natobangs wier werkkring hier boven is omschreven. Het zou mij ook moeielijk vallen die personen dadelijk aan te wijzen, uit al degenen, die zich verdringen, om zich als medebestuurders van de kampong te laten voorstellen. Want, niettegenstaande ons zoogenaamd stelsel van onthouding, is er, evenals wij in de Maleische landen hebben gezien, tengevolge van onze bemoeienis, een geheele ommekeer gekomen in de inrichting van het Battasche dorpsbestuur.

Behalve de Radja in de moederkampong, die als Panoesoenan en dus als machthebbende over alle, op zijn grondgebied gevestigde personen, zich in zijn positie wist te handhaven, en dan ook door ons bestuur als district of koeriahoofd wordt erkend, vindt men in het dorp een tal van kampong- en van zoogenaamde ripé-hoofden, die allen eenig aandeel hebben in het bestuur. Die wijziging is voornamelijk het gevolg van de invoering der heerediensten. De Radja zag er tegen op, om geheel verantwoordelijk te zijn voor de uitvoering der door de Europeesche gezaghebbers gegeven bevelen, en stelde een zijner bloedverwanten als kamponghoofd aan, om hem daarin bij te staan. Na deze delegatie van macht was de deur opengezet voor allerlei misbruiken. Al de leden van den Namora-mora stand waren er op uit om een aandeel te krijgen in het gezag, ten einde niet bezwaard te worden met de in hun oog vernederende heerediensten. Wisten zij zich een aanhang te verkrijgen bij de bevolking, dan moest de Radja in vele gevallen wel toegeven en dulden, dat een tweede of derde persoon zich den titel van kamponghoofd aanmatigde. Er vormde zich dan een nieuwe gemeente in de gemeente, waar vroeger, ten gevolge van dergelijke oorzaken, een nieuw dorp zou zijn ontstaan, wat thans, na de vestiging van ons gezag in de Battalanden, niet meer zoo gemakkelijk ging. Bij de oppervlakkige kennis welke de eerste gezaghebbers van zuiver Battasche toestanden hadden, en ook bij de algemeene verwarring, die er nog heerschte na de verdrijving der Maleische Padris, die ook tot deze streken waren doorgedrongen, en alles in rep en roer hadden gebracht, mag het geen verwondering baren, dat ieder trachtte zich op den voorgrond te plaatsen. Zoo vindt men nog in verscheidene kampongs in Ankola en Sipirok, het gezag verdeeld tusschen twee, drie, soms meer kampong-

hoofden, wier onderlinge twisten zeer belemmerend zijn voor de handhaving van een geregeld en krachtig bestuur.

Maar ook zij, die vroeger als adviserende leden in den dorpsraad in eenig aanzien waren, konden zich niet tevreden stellen met de ondergeschikte plaats welke zij innamen. En die neiging om ook eenig gezag te hebben werd maar al te zeer in de hand gewerkt door de Europeesche ambtenaren. Duidelijk is het nog waar te nemen, dat men in den eersten tijd van onze vestiging een groote overeenkomst heeft meenen te zien van de Battasche instellingen met die der Maleiers. Waar ginds soekoes werden aangetroffen, vond men hier een verdeeling in margas. Trof men al niets aan wat naar een margabestuur geleek, de patriarchale regeeringsvorm zou toch wel de heerschende zijn, en dus moesten er ook familiehoofden zijn, even als de Maleische Panghoeloe andiko. Men meende zelfs den naam van die hoofden te kennen, bij het veelvuldig gebruik dat men hoorde maken van het woord ripé [1]) in den zin van vereeniging van huisgezinnen, en zoo werden Baijo-baijos, Anggi ni Radjas, en allen die er kans toe zagen om eenig gezag in handen te krijgen, erkend als besturende personen met den titel van ripéhoofd.

Zoo is dan het eenvoudige Battasche dorpsbestuur verbasterd en het gezag over een district gekomen in handen van een koeriahoofd met een legio kampong en ripéhoofden, wier streven het slechts is om hun macht te zien uitbreiden, door vergrooting van het aantal onderhoorigen, waardoor de rustige bevolking voortdurend in agitatie wordt gehouden. In de regeling der zaken van huishoudelijken aard is echter niets veranderd. De Baijo-baijo en Anggi ni Radja zijn nog tegenwoordig in de kampong aanwezig en oefenen daar hunne functiën uit, al is het dat een vreemdeling hen niet zoo spoedig onder al de machthebbenden in de kampong zal weten te onderscheiden.

Vestigen wij nu de aandacht op den toestand in het naburige

---

[1]) Men spreekt van Ripé Baijo-baijo, Ripé Anggi ni Radja ter aanduiding van de personen, die gesamentlijk tot een dier standen behooren. Ripé beteekent eigenlijk dienst, dienstbaarheid, en ripéan is het verplicht aandeel in de heffingen, bij gelegenheid van algemeene feesten. Het woord wordt thans gebruikt in den zin van verzameling van huisgezinnen, omdat men eerst na het aangaan van een huwelijk een aandeel krijgt in de algemeene diensten, een gewoonte, die ook op de verdeeling der hoeredïensten wordt toegepast.

Mandheling. Die landstreek, ten zuiden grenzende aan de Maleische landen en ten noorden aan Ankola, is administratief verdeeld in twee onderafdeelingen: Groot- en Klein-Mandheling genaamd [1]). Die verdeeling komt geheel overeen met de afscheiding, welke ook volgens inlandsche begrippen bestaat en waarvan de oorsprong moet gezocht worden in de margas, welke in beide onderdeelen aan het bestuur zijn. In Groot-Mandheling is de marga Nasoetion de overheerschende; in Klein-Mandheling de marga Loebies.

Zonder ons te verdiepen in de bijzonderheden der Mandhelingsche legenden, waarvan de mate van geloofwaardigheid moeilijk kan worden beoordeeld, mag het als een feit worden aangenomen, dat de bevolking van Mandheling afkomstig is uit het westelijk gelegen en thans schaars bevolkte landschap Padang Lawas. Daar schijnen de eerste emigranten uit Toba (want ook de Mandhelinger moet, als stamverwant met den bewoner van Ankola en Sipirok, oorspronkelijk uit dat land afkomstig zijn) zich het eerst hebben nedergezet. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de beide margas Nasoetion en Loebies daar, ten gevolge van een langdurig verblijf, reeds gekomen waren tot een belangrijke uitbreiding, zoodanig dat bij de latere verhuizing naar Mandheling moet gedacht worden aan een immigratie in het groot. Beide margas hadden zich naast elkander ontwikkeld, beide hadden hare onafhankelijkheid van elkander kunnen bewaren, en zoo nam elk een afzonderlijk deel van het grondgebeid in Mandheling in bezit, om zich daar ook voor het vervolg een onafhankelijk bestaan te verzekeren. Het bezwaar, dat elders bestond bij een kolonisatie, namelijk de vrees van de gelegenheid te missen tot het aangaan van huwelijken, was hier van minder gewicht. De beide margas waren elkander vertrouwd; men woonde in elkanders onmiddellijke nabijheid, en zoo bestond er geen aandrang, om leden van andere stammen naar de nieuwe plaats van vestiging te lokken, zooals bij de partiele verhuizingen in Ankola en elders het geval moest zijn. De Radjas, die als hoofden hunner stammen het bestuur in handen hadden, konden zich dus van den beginne af, beter in hunne positie handhaven en behoefden niet naar de oogen te zien van vreemde marga-

[1]) Eigenlijk Mandheling djoeloe en djai, dat is Opper- en Neder-Mandheling, zooals de inlander de beide afdeelingen noemt.

hoofden, die in Ankola als Baijo-baijo het tegenwicht waren tegen de ontwikkeling van een autocratisch gezag. Wel werd de vestiging van andere margas toegestaan, zooals ook blijkt uit het aantal stammen, dat thans in Mandheling wordt aangetroffen; maar alleen met onvoorwaardelijke onderwerping aan het reeds bestaande gezag [1]). De bevolking was talrijk genoeg, om zich, reeds korten tijd na de eerste vestiging, in Groot-Mandheling in de kampong Penjaboengan, en in Klein-Mandheling te Oeta Napan over het geheele landschap te verspreiden.

Bij die stichting van nieuwe kampongs uit de moederkampong, waarvan de oudste ook weder de hoofdplaatsen werden van de thans bestaande districten of djandjian, bleef dan ook het recht van bestuur een monopolie van de afstammelingen van den eersten Radja. En zoo kan men in Mandheling een feit waarnemen, dat den geheelen toestand kenschetst, dat namelijk al de Radjas, die als districts-, dan wel als kamponghoofden recht hebben als zoodanig op te treden, niet alleen tot dezelfde marga, Nasoetion of Loebies, behooren, maar ook kunnen wijzen op hun beider gemeenschappelijke stamvaders [2]).

Om hiervan eenig begrip te krijgen kan het niet onbelangrijk zijn, hier den stamboom op te geven van de voornaamste hoofden in Groot- en Klein-Mandheling. Daaruit kan tevens worden nagegaan, hoe de beide Battastammen zich over Mandheling hebben verspreid.

---

[1]) Had men dit ingezien in 1856, toen, na een expeditie naar Padang-Lawas, eenige honderde huisgezinnen werden overgehaald, om zich te onttrekken aan de onderdrukking, waaraan zij in die streken, welke niet onder onzen directen invloed staan, heetten te zijn blootgesteld, dan waren de geldelijke opofferingen daartoe van regeeringswege gedaan, niet vruchteloos geweest. Duizenden werden uitgegeven om die immigranten tijdelijk in hunne behoeften te doen voorzien. Men wees hen grond aan in het Mandhelingsche, en hoe geschikt ook het terrein was, de nieuw aangekomenen konden niet berusten in het verlies hunner onafhankelijkheid op welke voorwaarde alleen de Radja van Penjaboengan hen op zijn grondgebied wilde toelaten. Niet lang duurde het dan ook of van de geheele kolonisatie was geen spoor meer te vinden; de immigranten waren naar hun geboorteland teruggekeerd. Had men Ankola of Sipirok als plaats van vestiging aangewezen, hoogst waarschijnlijk zou de bemoeienis van ons bestuur een geheel ander resultaat gehad hebben.

[2]) De zeer enkele uitzonderingen, welke op dien regel bestaan, zijn een gevolg van latere concessiën, die op de ontwikkeling der Battastammen in Mandheling geen betrekking hebben.

Stamboom van de hoofden in Groot-Mandheling.

PERTOEAN MOKSA,

stichter van de marga Nasoetion,
vestigt zich te Penjaboengan.

SOETAN NATORAS.

Baginda Maharadja Enda.

SOETANG IJANG DI PAERTOEN	RADJA PORKAS	MAHARADJA SIANG	MAHARADJA SOMORONG
aanvaardt het bestuur te Kotta Siantar, na onderwerping van de daar gevestigde bevolking. (†)	vestigt zich buiten de kampong Penjaboengan en treedt als Pamoesoek op, stamvader van het tegenwoordig kamponghoofd van Penjaboengan Djai.	volgt zijn vader op als Pamoesoek van Penjaboengan en verkrijgt den titel van Panoesoenan. Het tegenwoordige koeriahoofd is de afstammeling van PERTOEAN MOKSA in het 10de geslacht.	vestigt zich buiten de kampong Penjaboengan en treedt op als Pamoesoek, stamvader van den tegenwoordigen Dja-i-oetan van Penjaboengan Djoeloe.

(†) Zie boven.

SOETAN IJANG DI PERTOEAN,

stichter van het stamhuis
KOTTA SJANTAR.

(3)	(1)	(2)	(5)	(4)	(6)
BAGINDA SOLOHAN vestigt zich te Pidoli Lombang, stamvader van het tegenwoordig kampong-hoofd van Pidoli Lombang.	RADJA GOENOENG PANDAPATTAN.	TOEAN BATARA GOEROE vestigt zich te Goenoeng Toea, stamvader van het tegenwoordig koeriahoofd van Goenoeng Toeo.	MAHARADJA SOTIANGSA, stamvader van het kamponghoofd van Salamboeij.	MAHARADJA MANDHELING vestigt zich te Pidoli Boekiet, stamvader van het tegenwoordig koeriahoofd van Pidoli Boekiet.	MAHARADJA DI BATA, stamvader van het kamponghoofd van Mompang.
1, 2 en 3, Kinderen uit het huwelijk met eene vrouw van de marga Loebies Oeta Nopan.	MAHARADJA GOENOENG, 4de afstammeling van SOETAN IJANG DI PERTOEAN.	4, 5 en 6, Kinderen uit het huwelijk met eene vrouw van de marga Loebies Roeboeran.	SOETAN SARIPADA volgt zijn vader op in het bestuur over Pidoli Boekiet.	SOETAN KOEMALA BOELAN, stamvader van het tegenwoordig kamponghoofd van Roeboeran Lombang.	SOETAN MANGASA PINTOR vestigt zich te Maga, stamvader van den tegenwoordigen Dja-i-oetan van Maga.
PERTOEAN MANDHELING volgt zijn vader op in het bestuur van Kotta Siantar, grootvader van den laatst overleden IJANG DI PERTOEAN van Kotta Siantar.	PERTOEAN DI LAUT uitgestorven.	PERTOEAN SANKOEPAN vestigt zich te Goenoeng Bringien, overgrootvader van den regerenden Dja-i-oetan van Goenoeng Bringien.			

Stamboom van de hoofden in Klein-Mandheling.

NAMORA PANDEI BASI
marga Loebies Radja van Si Atonga (Padang Lawas).

SI LANGKITANG
vestigt zich te Oeta Nopan en onderwerpt SI ODJO, waar de marga NASOETION, zich reeds had nedergezet.

SI BAITONG
volgt zijn broeder naar Mandheling en vestigt zich te Pertamoean, thans Oela Poengkoet geheeten.

DJA BOEIJIT NANGE
sticht de kampong Singingoe.

DJA PANDEI
volgt zijn vader op in het gezag te Oeta Nopan, stamvader van den tegenwoordigen Djai-oetan van Soeroematinggi, onder suprematie van de koeria Singingoe.

DJA MOEARA
sticht de kampong Menambin, stamvader van het tegenwoordige koeriahoofd van Menambin.

DJA PERTAMOEAN
sticht de kampong Tamian, stamvader van het tegenwoordig koeriahoofd van Tamian.

SARIPADA
sticht de kampong Moeara Mais.

DJA MENGOJANG
sticht de kampong Tambangan, stamvader van het tegenwoordig koeriahoofd van Tambangan, tot wiens gebied ook Moeara Mais ressorteert.

NASOETIAN BEROTTAN
stamvader van het tegenwoordig koeriahoofd van Singingoe.

NAMORA SINDI TOEAN
vestigt zich te Pakantan, stamvader van de tegenwoordige koeriahoofden van Pakantan Boekiet en Pakantan Lomba.

Na kennisneming van deze geslachtsboomen kan het, dunkt mij, geen verwondering meer opwekken, dat de toestand in Mandheling aanmerkelijk verschilt met dien in Ankola. Hier een familieregeering, ijverzuchtig op het behoud van oude privilegiën, daar nederzettingen op kleinere schaal, die zich naast elkander in hun onafhankelijk bestaan wisten te handhaven en zich slechts konden uitbreiden over een uitgestrektheid, welke, in vergelijking van Mandheling, zeer beperkt mag genoemd worden. Van daar dan ook de versnippering van macht in Ankola en Sipirok, verdeeld als die afdeeling thans is in niet minder dan veertien districten, terwijl Mandheling, met een meer dan dubbele bevolking, er slechts vier in Groot- en zes in Klein-Mandheling telt.

De ontwikkeling van een adelstand, door den band van bloedverwantschap nauw verbonden, moest invloed uitoefenen op den geest der bevolking. Al is het ook dat de Mandhelinger zijn Battaschen aard niet zoo zeer verloochent, dat hij zich voordoet als een gedwee onderdaan, geheel onderworpen aan de willekeur zijner hoofden, toch merkt men bij hem op een geest van orde en ondergeschiktheid, die men in Ankola en verder in de Battalanden te vergeefs zal zoeken. Men kan zich hiervan reeds overtuigen bij het bezoek eener Mandhelingsche kampong. Kiezen wij daartoe uit de kampong Kotta Siantar in Groot-Mandheling, de hoofdplaats van het district, waarover tot voor weinige jaren een Radja het bestuur voerde, die met den titel van Yang di Pertoean, zijn persoonlijken invloed deed gelden in geheel Mandheling en wiens nagedachtenis door de bevolking zeker nog lang zal worden vereerd.

Ofschoon slechts een kwartier uurs verwijderd van de woonplaats van den gezagvoerenden ambtenaar, vordert de beleefdheid, dat wij vooraf met een klein briefje aan het Koeriahoofd van ons aanstaand bezoek in de kampong kennis geven. Dicht bij het dorp gekomen, zien wij den Radja eenvoudig doch netjes gekleed ons tegemoet gaan, om ons te verwelkomen, en ons naar zijn huis te begeleiden. Wat ons het eerst in 't oog valt bij onze intrede in het dorp, is de aangename lommer van honderde klapper- en andere vruchtboomen, waaronder de huizen gedeeltelijk verscholen staan. Langs de flinke breede straten, tusschen de dubbele rijen geregeld gebouwde woningen, stroomen beekjes met het helderste water waarvan het gemurmel vrij wat aangenamer in de ooren klinkt, dan het geschreeuw,

waarop wij in de Sipiroksche kampong werden onthaald. Midden in het dorp staat het huis van den Radja. Zelfs zonder geleide zouden wij het hebben opgemerkt, als verreweg het grootste en best afgewerkte. Hier mogen wij binnentreden, want de enkele groote sopo wordt nog slechts gebruikt voor het houden van de dorpsvergaderingen. Wij geven onze bewondering te kennen over de goede en ruime inrichting van de woning waarvoor den bouwtrant der Europeanen tot model schijnt te zijn genomen, en de omstaanders hooren dit met welgevallen. De bevolking heeft dat huis gebouwd, zonder daarvoor eenige betaling te hebben ontvangen, maar zij is ruimschoots schadeloos gesteld door de feesten, welke de Radja na de voltooiing heeft gegeven, en waarop zooveel karbouwen zijn geslacht [1]).

Ik moet echter waarschuwen, om niet alles op den keper te beschouwen, want de schikking van het meubilair zou den lachlust van een vreemdeling kunnen opwekken, als men bij voorbeeld te nauw let op de spiegels, die bijna de zoldering raken, en zoo zijn aangebracht, dat niemand er in kan zien. Ook zou een Hollandsche huisvrouw nog wel eenige aanmerkingen te maken hebben op de zindelijkheid; maar wij mogen, na onze ondervinding elders in de Battalanden opgedaan, niet te streng zijn in ons oordeel. De inlander is over het algemeen niet gelukkig in het navolgen van onze manieren. Laten wij tevreden zijn, dat er gelegenheid voor ons bestaat om op ons gemak plaats te nemen; zelfs bestaat er geen reden om te bedanken voor de versnaperingen, welke ons worden voorgezet. Onze gastheer is beleefd en voorkomend, doch in het eerst weinig spraakzaam.

Wij brengen echter het gesprek op den toestand in Europa en dan komt de tong los; dan is er geen eind aan het vragen, en het maken van opmerkingen [2]). Doch wij zijn gekomen, om de inrichting van het inlandsch bestuur van nabij na te gaan. Het antwoord op deze vragen is kort en eenvoudig. Hij, de Radja, is de eenige machthebbende in de kampong. De bevolking is direct aan hem ondergeschikt, zonder tusschenkomst van min-

---

[1]) Bij een feest in de Battalanden, wordt het genoegen beoordeeld naar het aantal beesten dat geslacht wordt. Men gaat daarbij met de grootste roekeloosheid te werk.

[2]) Het liefst sprak Yang di Pertoean over Napoleon III, om telkens zijn verbazing te kennen te geven, hoe iemand van geen atsol, van geen hoogen adel, in der tijd zulk een invloed had weten te verkrijgen. Van de Amerikaansche Republiek kon hij zich in het geheel geen voorstelling maken.

dere kamponghoofden. Alleen heeft hij eenige oudste Pengatoewas, die ook hier den titel hebben gekregen van Ripéhoofden, maar wier functiën alleen bestaan in het overbrengen van zijn bevelen. De ripéhoofden zijn dezelfde personen, die wij elders reeds hebben leeren kennen als de Natobangs Baijo-baijo, Anggi ni Radja en Halak na djadji. In hun werkkring is bijna geheel geen afwijking waar te nemen van dien, hierboven als de oorspronkelijke geschetst. Alleen treft het ons, dat hier in de eerste plaats de Anggi ni Radja, en niet de Baijo-baijo wordt genoemd. Deze laatste is hier ook minder in aanzien, terwijl de Anggi ni Radja meer op den voorgrond treedt, omdat hij tot de marga van den Radja behoort, al is het dan ook dat hij van mindere geboorte is.

Al de andere kampongs in het district, worden elk bestuurd door slechts één kamponghoofd, een bloedverwant van den vorst, die in de hoofdkampong het direct gezag uitoefent, en wiens suprematie zich ook in alle zaken van eenig belang doet gelden. De bevolking is echter rustig en tevreden; vrees voor willekeur en onderdrukking bestaat niet, want ook de Mandhelinger weet zijn recht te vinden, wanneer hij meent verongelijkt te zijn, en de Radja moet in den geest handelen van zijn volk, wil hij zich op den duur geëerbiedigd zien.

De vestiging van het Nederlandsch gezag in Mandheling heeft dus daar niet die gevolgen gehad van een verwarring in de inlandsche huishouding, welke wij in Ankola en Sipirok hebben opgemerkt. Het eenhoofdig, eenigzins autocratisch bestuur heeft zich kunnen handhaven, en, behalve de aanstelling van de weinig beteekenende ripéhoofden, is er weinig of niets veranderd. Toch zijn ook in dit gedeelte van de Battalanden de gevolgen van onbekendheid met den toestand tijdens onze eerste vestiging niet achterwege gebleven. Zoo komt de administratieve indeeling van het land niet geheel overeen met de oorspronkelijke verdeeling in djandjians thans koerias geheeten. Het district Oeta Nopan bij voorbeeld in Klein-Mandheling, dat, zooals wij uit den stamboom van de Radjas dier afdeeling hebben gezien, de oudste nederzetting was, wordt thans bestuurd door een zoogenaamd onder-koeriahoofd met den titel van Dja-ioetan [1]), die ondergeschikt is aan den Radja van Singingoe. Evenzoo

[1]) Dja is een verkorting van Radja, en ioet (het Maleisch ikoet of toeroet) beteekent volgen.

de hoofden van Maga en Goenoeng Bringien, die als districtshoofden nog bevelen hebben te ontvangen van de Koeriahoofden van Pidali Boekiet en Kotta Siantar. Doch, zij het al dat genoemde hoofden nog wel eens op hunne oude rechten terugkomen, de bevolking heeft zich in den nieuwen toestand geschikt, en het zou thans moeielijk zijn om hierin weder verandering te maken.

Meer bezwaar heb ik echter in den maatregel van ons bestuur, welke zoolang die gehandhaafd blijft, de bron kan zijn van wanorde en ontevredenheid. Ik bedoel het stelsel van volkskeuze bij de benoeming van de hoofden in de Battalanden. Blijkbaar is men bij de invoering daarvan uitgegaan van de onderstelling, dat er overeenkomst bestond tusschen deze hoofden en de Maleische Larashoofden en Panghoeloes. Hoe onjuist deze meening is, meen ik voldoende te hebben aangetoond. De Battasche Radjas, de hoofden der kleinere kampongs daaronder begrepen, zijn meer dan eenvoudige vertegenwoordigers van de bevolking. Ze zijn vorsten, wier waardigheid erfelijk is in hun geslacht, en wier invloed dus niet afhankelijk is van een volkskeus. Hoe diep dat begrip bij de bevolking is ingeworteld, blijkt uit het feit, dat in Mandheling nooit een ander geroepen is tot vervulling van een vacante betrekking dan de volgens de adat wettige opvolger. Zelfs wanneer de opvolger nog een kind is, worden zijn rechten niet over het hoofd gezien, en wordt zijn wettige voogd steeds aangewezen, om zijn betrekking tijdelijk waar te nemen. De keuze is dus niets meer dan een bloote formaliteit, die alleen kan leiden tot misbruiken, wanneer de bevolking begint in te zien, dat haar van wege ons bestuur meer rechten worden toegekend, dan waarop zij volgens de adat aanspraak heeft. In Ankola heeft dat stelsel reeds veel kwaad gesticht, vooral bij de benoeming van mindere hoofden. Hoe eer daarop wordt teruggekomen, hoe spoediger ook daar de orde zal worden waargenomen, waardoor de toestand in Mandheling zich nog zoo gunstig onderscheidt.

Met hoofden, die reeds door hunne geboorte bij de bevolking in aanzien zijn, geplaatst onder een goede leiding, kan voor de ontwikkeling van het land meer worden gedaan, dan met fortuinzoekers, die steeds de bevolking naar de oogen moeten zien om zich op den duur in hunne positie te kunnen handhaven.

Den Haag, Juli 1873. TH. A. L. KROESEN.

BOEKAANKONDIGING.

Java, geographisch, ethnologisch, historisch, door P. J. Veth, hoogleeraar te Leiden, 1e, 2e en 3e afleveringen. Haarlem, Erven F. Bohn. 1873.

Gelijk de uitgevers te recht opmerken, bestaat schier voor iedereen, die in eenig opzicht belang stelt in het voornaamste eiland van het Nederlandsch Indische rijk, behoefte aan een werk, waarin het beeld van Java en zijn bevolking met vaste, duidelijke, karakteristieke trekken wordt geteekend. Een zoodanig werk, genoegzaam op de hoogte der in de laatste jaren in verschillende richtingen zoo zeer toegenomen kennis van Java, ontbreekt geheel aan de Nederlandsche literatuur. Het is daarmede gesteld even als met de geschiedenis van den Indischen Archipel. Bouwstoffen vindt de studieuse lezer thans in menigte; maar een deugdelijk handboek dat hem in staat stelt een juisten algemeenen blik te slaan in het verleden van de volken sedert bijna drie eeuwen aan onze overheersching onderworpen, moet nog altijd van de Nederlandsche pers komen. Zoo is er ook geen gebrek aan uitgebreidere werken over Nederlandsch Indië, waarin tevens voor Java eenige plaats wordt ingeruimd; aan reisverhalen die ons bijzondere gedeelten van het schoone eiland doen kennen, aan humoristische schetsen van bevolking, levenswijze en zeden; aan in tijdschriften verspreide artikelen over bijzondere merkwaardigheden of algemeene belangen van Java en de Javanen; aan officiëele stukken en verslagen, die toonen hetgeen der regeering van den toestand van Java bekend is; aan verzamelingen van stukken, die als bronnen voor zijn politieke en sociale geschie-

denis kunnen geraadpleegd worden. Maar te vergeefs zoekt men naar een werk dat het eiland als geheel schetst en een klaar, noch door oppervlakkigheid onbevredigend, noch door te groote uitvoerigheid vermoeiend overzicht bevat, van wat bruikbaars en proefhoudends in die ontelbare geschriften ligt verspreid.

Niemand, voorzeker, zal beweren, dat de Nederlandsche bewerking van Raffles of zelfs de Engelsche tekst, hoezeer de liefderijke geest die dit werk als 't ware bezield, het steeds ter raadpleging aanbeveelt, dat van Hogendorp's coup-d'oeil sur l'île de Java en het eerste deel van Temminck's Coup-d'oeil général sur les possessions néerlandaises dans l'Inde archipélagique, of de beschrijvingen van Java door de heeren Kussendrager, Hageman en anderen, thans nog aan de behoefte kunnen voldoen, terwijl het groote werk van Junghuhn over Java's gedaante, plantbekleeding en inwendige structuur, hoe voortreffelijk ook, niet slechts te uitgebreid en kostbaar is, maar zich ook te eenzijdig met de natuur van Java's bodem bezig houdt, om den wensch naar een algemeen leesboek over Java, zijn bevolking, geschiedenis en instellingen te bevredigen.

De onderneming van de erven Bohn, om een algemeene beschrijving van Java, op de hoogte onzer tegenwoordige kennis van dat eiland, uit te geven verdient dus allezins toegejuicht en gesteund te worden, te meer omdat de kundige hoogleeraar Veth zich met de samenstelling van dat werk heeft belast en men dus alle waarborgen verkrijgt van degelijke nauwkeurigheid, duidelijke voorstelling en van zeldzaam geëvenaarde bedrevenheid op Indisch gebied.

Het werk zal twee deelen vormen met twee kaarten, de eerste tot opheldering der natuurlijke gesteldheid van het eiland, de tweede tot aanduiding voornamelijk van hetgeen op een reiskaart verlangd wordt. Het eerste deel zal de algemeene beschrijving van Java, het tweede die der bijzondere gewesten bevatten. Ieder deel zal weder verdeeld zijn in drie boeken. Die van het eerste deel zullen gewijd zijn aan de geographie, de ethnologie en de geschiedenis van Java; die van het tweede deel zullen de bijzondere beschrijving van West- Midden- en Oost-Java bevatten.

In het eerste boek, de geographie, zullen de volgende onderwerpen besproken worden: 1. Ligging en klimaat. 2. Gedaante, beloop der kust. 3. Gesteldheid van den bodem. 4. Berg- en rivierstelsel. 5. Geologie, delfstoffen. 6. Plantbekleeding van den bodem. 7. Lagere dieren. 8. Hoogere dieren.

In het tweede, de ethnologie, zullen de volgende hoofd-

stukken voorkomen: 1. Bevolkingsstatistiek. 2. Middelen van bestaan. 3. Javanen. 4. Soendaneezen. 5. Madureezen. 6. Inlandsche talen en literatuur. 7. Vreemde Oosterlingen. 8. Europeanen.

Het derde boek, de geschiedenis, zal niet uitsluitend aan de vreemde overheerschers, maar vooral aan de geschiedenis van de inlandsche maatschappij en hare instellingen gewijd zijn. De schrijver stelt zich voor de stof onder de volgende rubrieken te ordenen: 1. Naamoorsprong, oudste berichten. 2. Hindoe-koloniën. 3. Invoering van den Islam. 4. De Portugeezen op Java. 5. Oudste Nederlandsche reizigers. 6. De stichting van Batavia. 7. Java in den bloeitijd der O. I. Compagnie 8. Java tijdens het verval der O. I. Compagnie. 9. Java onder den invloed der Fransche revolutie. 10. Java onder het Engelsch tusschenbestuur. 11. Java onder het hersteld Nederlandsch gezag. 12. De tegenwoordige toestand.

Het tweede deel zal eenigermate het karakter dragen van een reisgids over Java, die den lezer de voornaamste merkwaardigheden van natuur en kunst en de historische gedenkteekenen zal aanwijzen, de plaatselijke legenden en overleveringen zal verhalen, en den toestand der verschillende gewesten uit een statistisch oogpunt zal schetsen. De rangschikking volgt hier de natuurlijke en administratieve indeeling; de stof zal dus vermoedelijk op de volgende wijze geordend zijn.

Vierde Boek. West-Java. 1. De hoofdstad. 2. De residentie Batavia. 3. Bantam. 4. De Preanger regentschappen. 5. Krawang. 6. Tjeribon.

Vijfde Boek. Midden-Java. 1. Tagal en Pekalongan. 2. Banjoemaas en Bagelen. 3. Kadoe. 4. Samarang. 5. De Vorstenlanden. 6. Djapara en Rembang, 7. Madioen en Kediri.

Zesde boek. Oost-Java. 1. Soerabaja. 2. Madoera. 3. Pasoeroean. 4. Probolingo. 5. Bezoeki en Banjoewangi.

Uit de verschenen drie eerste afleveringen, blijkt dat een meesterhand de moeielijke taak heeft aangevat, en zij die het taaie geduld van den heer Veth kennen, twijfelen geenszins dat dit werk door hem zal voltooid worden zoo als het is aangevangen. De beschrijving van de ligging, het klimaat, de gedaante, het beloop der kust, de gesteldheid van den bodem, de plantbekleeding, volgens de beste bronnen, munt zeer uit door helderheid en hier en daar zelfs door sierlijkheid. Wij twijfelen althans, dat het klimaat van Java, de afwisseling der moesons, de heerschende winden op onderhoudender wijze zijn te beschrijven, en zoo de naam van den heer Veth niet reeds genoegzaam deed verwachten, dat dit op touw gezette werk over Java een der belangrijkste bijdragen der Nederlandsche literatuur op Indisch gebied belooft te worden, zou de specimen van bewerking der drie eerste afleveringen daaromtrent allen twijfel opheffen.

VARIA.

Uit een goede bron wordt ons de verrassende mededeeling gedaan, dat de jongste expeditie tegen Atjeh veel korter nabij haar doel is geweest, dan de aanvoerders dit hebben vermoed. Men beweert namelijk, dat, na de inneming van de beruchte missigit, onze troepen werkelijk in den kraton zijn geweest; maar dat men zich daarvan niet bewust was en men zich verbeelde slechts een vóórwerk te hebben genomen, hetwelk weêr spoedig werd verlaten.

Verder meent men te weten, dat het vertoon van onze militaire macht een diepen indruk op den jeugdigen Sultan van Atjeh en op zijn omgeving heeft gemaakt. Van een échec der Nederlandsche troepen schijnen zij niets te hebben begrepen; wel dát de Atjehneezen niet bij machte zijn om het hoofd te blijven bieden aan het Nederlandsch-Indisch gouvernement. Het is waar, de expeditie was weder afgetrokken en had zich weder ingescheept; maar in de verschillende gevechten die werden geleverd, vielen de vurigste Atjehneesche strijders en na de afsluiting van alle gemeenschap door de blokkade, is de stemming over het algemeen veel demoediger geworden.

Niet onwaarschijnlijk is het, dat, bij de verschijning van de tweede expeditie op de kust van Atjeh, de houding van den Sultan een geheel andere zal wezen dan die hij meende tegenover den vice-president der Indische regeering, den heer Nieuwenhuyzen, te kunnen aannemen. Men weet, dat hij zich niet eens verwaardigen wilde ophelderingen te geven; maar eenvoudig liet weten dat het gouvernement over zes maanden hem een gezant kon zenden en dat zoo het dit niet goedvond, 't tweemaal zijn wensch was. Thans bestaat er veel kans, dat hij,

in het belang van zijn positie, een geheel anderen toon zal aanslaan en zich zal leenen tot onderhandelingen, waardoor misschien verder bloedvergieten kan voorkomen worden.

Indien langs vredelievenden weg de waarborgen kunnen verkregen worden, welke met de tweede expeditie worden beoogd, dan natuurlijk zou het hervatten der vijandelijkheden quand même een onvergeeflijke misdaad wezen. Wij kunnen trouwens niet gelooven dat zoo iets in het plan der Indische regeering zou liggen en, buitendien, zijn wij overtuigd, dat de kommandant der tweede expeditie zelf niets vuriger verlangt dan de zaken van Atjeh, overeenkomstig de beginselen van humaniteit en van een verziende staatkunde, tot een gewenscht einde te brengen.

Hoe vreemd het mag klinken, toch schijnt het waar te zijn: er is thans te veel geld in Indië. De rente standaard vermindert van lieverlede en komt meer en meer dien in Europa nabij. Was het voorheen niet moeielijk in Indië gelden tegen betrekkelijk hoogen interest en op soliede wijze te beleggen, tegenwoordig valt dit niet zoo gemakkelijk meer. Het is niet alleen de meening van particulieren, dat het geld goedkooper wordt in Indië; maar zelfs van de directies der finantiëele inrichtingen, welke uit den aard harer positie beter dan particulieren in staat zijn de afwisselingen van den geldmarkt waar te nemen. Althans publiceerde de Escompto-maatschappij, dat zij voortaan slechts 3 pCt. zou uitkeeren voor in deposito gegeven gelden, waaruit is af te leiden, dat zij voor de haar toevertrouwde kapitalen geen voordeelige soliede plaatsing weet te vinden.

Een ander feit, dat op overvloed van geld wijst, is dat reeds in 1872 de Weeskamers minder dan 6 pCt. rente van de kapitalen onder haar beheer hebben gekweekt en dat voortaan, naar alle waarschijnlijkheid, de rente van die kapitalen niet meer dan 4 pCt. zal bedragen.

Volgens het nieuw reglement voor de Weeskamers, heeft dan ook met 1° juli van dit jaar opgehouden de vaste uitkeering van 6 pCt. van kapitalen onder haar beheer en zullen de geadministreerden genoegen moeten nemen met de rente, die, na omme-

komst van ieder jaar, door den directeur van justitie zal worden vastgesteld, nadat door hem kennis is genomen van de winsten verliesrekening van alle Weeskamers in Nederlandsch Indië.

Men weet, dat de Weeskamers een aanzienlijk reservefonds hadden en dat het gouvernement dit fonds, gevormd uit kapitalen van bijzondere personen, zonder vorm van proces, voor de nooit te verzadigen 's lands schatkist verbeurt heeft verklaard. Ware die wederrechtelijke daad niet gepleegd, dan zou men uit het ter kwader ure ingepalmde reserve-fonds nog vele jaren het ontbrekende van 6 pCt. hebben kunnen suppleëeren ten behoeve der geadministreerden, de eenige rechthebbenden op het kapitaal, waarmede ook al het „batig slot" ten behoeve van het moederland werd opgedreven, en omtrent wier lot de regeering nu even onverschillig is als omtrent dat van de millioenen inlanders, die voor de koloniale bijdragen moeten zweten en zwoegen.

Batavia, 16 juli 1873. J. C.

Het mocht terecht bevreemden dat, terwijl in Duitschland, Frankrijk en Engeland sedert tal van jaren Genootschappen waren gevestigd ter uitbreiding der geografische wetenschappen, zoodanige instelling in ons land werd gemist. In een land, dat zoo al niet Engeland, dan toch Frankrijk en Duitschland had behooren voor te gaan in het stichten van instellingen ter uitbreiding van de geografie, al ware het slechts met het oog op zijn handel in alle werelddeelen en op zijn uitgestrekte overzeesche bezittingen, bleef de studie der aardrijkskunde op een laag peil en binnen enge grenzen beperkt. Het meest wat nog op dit gebied verricht werd, geschiedde door Nederlandsche reizigers in den Indischen Archipel, maar ook zelfs in Nederlandsch Indië was geen spoor van samenwerking van velen tot hetzelfde doel, zoo noodig om tot belangrijke uitkomsten te geraken.

In Indië werd dan ook het eerst de behoefte aan de oprichting van een Geografisch Genootschap gevoeld. Althans lezen wij in het werk van Dr. C. Bleeker over de Minahassa en den Molukschen Archipel, uitgegeven te Batavia in 1856:

„Een der meest levendige indrukken, welke ik van de reis door de Molukken heb bekomen is die, van het volstrekt onvol-

doende der bestaande kennis van zoo vele schoone en belangrijke eilanden, en zulks niettegenstaande zij reeds bijkans twee en een halve eeuw onder het gezag van Nederland staan. Die indruk bracht mij tot de overtuiging, dat het vele, wat, onmiskenbaar, in de laatste tijden, door het gouvernement zoowel als door meerdere wetenschappelijke instellingen ten opzichte van de hydrografie, geografie en ethnologie van Nederlandsch Indië is verricht, volstrekt onvoldoende is, om de bedoelde kennis in de eerste halve eeuw tot eene eenigzins bevredigende hoogte te brengen.

„Deze overtuiging bracht een ander denkbeeld in mij tot rijpheid, dat namelijk een spoedige en algemeene uitbreiding der hydrografische, geografische en ethnologische kennis van den Indischen Archipel slechts te verwachten is van een bijzondere instelling, welke zich die uitbreiding ten taak zal stellen, door het oproepen tot algemeene medewerking van ambtenaren, officieren van land- en zeemacht en particulieren, door het benoemen tot leden der instelling van wie zich bereid verklaren tot bereiking van het doel der instelling mede te werken, door het uitgeven van een tijdschrift en andere werken, het ondersteunen van nasporingen, enz.

„Ik besloot alzoo, na mijne terugkomst te Batavia, dit onderwerp nader te bespreken met de meest uitgelezen vrienden in de gemelde takken van wetenschap, te Batavia gevestigd, en te geraken tot de oprichting van een Genootschap voor de hydrografie, geografie en ethnologie van Nederlandsch Indië.

„De pogingen die ik daartoe voorloopig reeds heb aangewend, hebben, tot mijn leedwezen, niet dadelijk het gewenschte gevolg gehad, vermits men, hoezeer algemeen overtuigd van de wenschelijkheid van het door mij voorgestelde, meende, dat de tijd tot oprichting van zoodanig Genootschap voor Nederlandsch Indië nog niet gekomen was."

Voor zoover ons bekend is, werden na het vertrek van Dr. Bleeker, uit Indië geen nieuwe pogingen in het werk gesteld om de door hem geopperde denkbeelden voor Nederlandsch Indië te verwezenlijken.

Dergelijke taak, doch van nog grooter omvang is thans aanvaard in Nederland zelf, en met genoegen begroeten wij de stichting van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, waarvan wij dezer dagen het reglement ontvingen. Dit Genootschap,

onlangs door den ijver van eenige bekwame landgenooten tot stand gekomen, heeft in zijn wetten het volgend programma nedergelegd:

1°. Opwekking van belangstelling voor de aardrijkskundige wetenschappen bij het Nederlandsche volk.

2°. Aanwakkering van den ondernemingsgeest der Nederlanders op 't gebied van handel, scheepvaart en industrie, door verspreiding van meerdere kennis aangaande landen en volken.

3°. Bespreking van landen, tot kolonisatie en emigratie geschikt.

4°. Ondersteuning van geografische expeditien en reizigers, bij voorkeur Nederlandsche, en van de uitgave hier te lande van belangrijke werken op geografisch en kartografisch gebied.

5°. Vruchtbaarmaking voor de aardrijkskundige wetenschap van reizen, door Nederlandsche toeristen gedaan.

6°. Bevordering van een doelmatig onderwijs in aardrijkskunde.

De nieuwe stichting verdient gewis algemeene belangstelling en medewerking. Wij wenschen haar van harte een spoedigen en duurzamen bloei toe. Ofschoon haar werkkring uit den aard der zaak tot geen werelddeel beperkt is, laat het zich toch aanzien dat de meeste vruchten op Indisch gebied zullen kunnen worden gewonnen.

Wij vestigen daarom ook de aandacht onzer landgenooten in Insulinde op de nieuwe instelling en vleien ons dat het ook daar niet zal ontbreken aan krachtige medewerking om het streven van het Aardrijkskundig Genootschap te ondersteunen en zijn bloei te helpen verzekeren.

Bij zoo vele adviesen van Europeanen over de gouvernementskoffiekultuur is het niet onbelangrijk het oordeel te vernemen van een kundig inlandsch ambtenaar, den regent van Probolingo, die aldus de gedwongen kultuur in zijn gewest beschrijft:

„Van de dertien districten der residentie Probolingo is er slechts een, Dringoe, dat nooit koffie heeft geplant, omdat het geen daarvoor geschikte gronden bezat.

„Van de overige is in de districten Djaboeng en Phaiton eerst sedert twee jaren de kultuur ingetrokken. De aanplantingen waren te ver afgelegen en Djaboeng had geen eigen gronden,

maar moest steeds op die van Kraksaän planten. Het district Phaiton heeft wel heuvels, maar ze zijn steenachtig; bij het planten moesten voor het graven der gaten koevoeten worden aangewend, en bij het vierde jaar droegen de boomen nog geen vruchten. Phaiton en Djaboeng zijn om die redenen, bij besluit van 11 december 1864 nº. 35, van de kultuur vrijgesteld.

„Wanneer men het aan de verkiezing der inlanders overlaat, of zij koffie willen planten, zullen zij het zeker niet doen.

„De aanplantingen liggen ver van hun woningen en worden de afstanden steeds grooter, omdat vele bosschen reeds tot bouwgronden zijn vervormd, zoodat men moet zoeken om gronden voor nieuwe aanplantingen te vinden.

„Op niet al te hooge gronden, begint de koffieboom op het derde jaar te dragen.

„Bij een gemiddelde opbrengst krijgt ieder planter nog niet een picol 's jaars.

„Met tabak of andere plantsoënen verdient hij in drie maanden evenveel als met de koffie in een jaar.

„Bij afgelegen tuinen gaan de planters 's ochtends 6 ure van huis en bereiken zij eerst om 10 ure den tuin; 's middags 4 ure keeren zij terug en zijn niet voor 7 of 8 ure in den avond weder thuis, en zoo gaat het elken dag, zoolang de aanleg van den tuin duurt en ook in den pluktijd.

„Somtijds is de koffie reeds geplukt door menschen uit de nabijheid, en wanneer de naburige dessas van den diefstal beschuldigd worden ontkennen zij het, op grond dat ook zij daar hun aanplantingen hebben.

„Naar mijn inzien, was er in vroegere tijden, nu 25 jaren geleden, nog veel bosch en woeste grond, en kostte het geen moeite gronden voor de koffie te vinden. Ook waren er nog niet zooveel menschen, en was het klimaat veel koeler omdat er nog vele bosschen waren. Nu ziet men in de afdeeling Loemadjang bijna geen bosschen meer en ik geloof, dat de luchtgesteldheid er veel heeter is geworden.

„Ik heb nu naar middelen gezocht om de koffiekultuur voor de bevolking minder drukkend te maken.

„De koffie wordt alleen op hooger last geplant en, naar mijn gevoelen, heeft de bevolking er nog geen begrip van, dat de boomen haar toebehooren, maar beschouwen zij de kultuur geheel en al als heeredienst.

onlangs door den ijver van eenige bekwame landg… de
stand gekomen, heeft in zijn wetten het volger… .fstand
nedergelegd: …ig over-

1°. Opwekking van belangstelling voor … .e planter
wetenschappen bij het Nederlandsche volk. …n, maar dit

2°. Aanwakkering van den onderner… dicht bij de
ders op 't gebied van handel, scheepva… …ebben overge-
spreidingvan meerdere kennis aans… …bben. Maar voor

3°. Bespreking van landen, tot h… afgelegen — 5 tot

4°. Ondersteuning van geogra… nebben, geloof ik niet
voorkeur Nederlandsche, en …men zouden zekerlijk uitsterven.
belangrijke werken op geo… …nomen, en te Tempek eenige dui-

5°. Vruchtbaarmaking … erven onder de pisangboomen laten
van reizen, door Nede…

6°. Bevordering v… …t geslaagd. Slechts enkele zijn er in het

De nieuwe stic…
en medewerkir… …aien, begrijpt alleen in de districten Tenger en
en duurzame… …de bevolking, dat de koffie haar toebehoort en haar
der zaak t… …oplevert, doch tegenwoordig in Kandangan minder dan
zien dat … …wijl de menschen er te zeer verzot zijn op het ver-
worde… …aren- suiker, en daarvan de hoofdzaak maken.

W… …in Bondowosso is het anders dan vroeger. Tijdens u
In… …de resident aan wien het schrijven is gericht) daar geplaatst was,
… …bracht die streek veel koffie op: 1°. omdat, zoo als ik weet, de
…kultuur ijverig werd nagegaan; 2°. wijl er nog geen tabaksfabri-
…kanten waren. Nu wordt de koffie bijna geheel bij den tabak
…ten achteren gesteld, en men zal bijna geen menschen vinden,
…die buiten last zich met de kultuur van koffie willen bezig houden.

„Om terug te komen op de menschen van Tenger: Zij beschouwen de koffie even als hun tegalvelden, want rondom de huizen is alles koffie; zij hebben geen andere bestaanmiddelen dan tegal en koffie; verlaten gagas worden ook met koffie beplant.

„Ik ken ook geen bevolking, die op die van Tenger gelijkt, behalve in Malang, Rangil, Pasoeroean; waar zij eveneens Javaansch is. En ook het klimaat is er koud; men kan er niets anders planten dan koffie en padi-gaga.

„In de koude streken leeft de koffieboom lang en de Javaan is geduldig. Al duurt het twee of drie jaren voor dat hij vruchten krijgt, hij volhardt — want de koffiboomen zullen later een erfstuk voor zijn kinderen en kindskinderen zijn — geheel anders dan de Madurees, die ongeduldig is en spoedig rijk wil zijn."

..ND EN ZEE.

DOOR

GREINER.

Aan boord.

Waar wij het minste aan denken, zal ons het eerste overkomen, en onze vurigste wenschen vervliegen maar al te vaak in rook. In de schoone, boschrijke doch ruwe bergen van Thuringen, die in lente en zomerpracht met niets te evenaren zijn, bracht ik mijn kinderjaren door, en in het vrolijke Weenen en in Wurzburg voltooide ik mijn studien. Thans zat ik aan boord van het Nederlandsche oorlogsfregat Jason, dat, hoewel oud, toch nog altijd een statig schip mocht genoemd worden, met zijn vier en veertig vuurmonden, een staf van vier en twintig officieren en een bemanning van omstreeks vierhonderd koppen, waarvan het grootste gedeelte uit goed bevaren onderofficieren en matrozen bestond.

Het was een heerlijke juli avond.

De Schelde, die ons naar de Noordzee geleidde, was glad als een spiegel, waarin de maan, aan den blauwen zuiveren hemel, haar gezicht weerkaatste gelijk een goedhartig meisje. Een zachte noordooste wind vulde de menigvuldige zeilen, die door stormen ı zonnehitte gebleekt waren.

Sedert eenige weken was het fregat uit Oost-Indië terug geerd. Op zijn veelvuldige reizen had het ruim gelegenheid ged de grillen van Neptunus en van zijn ouderen broeder Eôlus leeren kennen. Aan den boeg van het fiere vaartuig kabbel-

den de bruin-groene golven der Schelde, terwijl de reusachtige romp van het schip zacht schommelde, en om de kiel alles wild door elkaar schuimde en bruischte.

In diep gepeins lag ik over het boord. Het afscheid van een vertrekkende doet aan zoovele zaken denken. Vele beelden van het verledene doorkruisten mijn geest, waarin weder mijn herinneringen zich helder afspiegelden.

„Zes glazen!" riep de wacht, „alles in orde!" riepen de verschillende wachtposten, tot zelfs van uit de mastouwen. De officier der wacht ging op het achterdek onvermoeid op en neder. Aan het krachtige dubbelroer stonden twee stevige stuurlieden, het rad in de hand en het oog onafgebroken op het kompas en de zeilen gericht, en met nauwelijks gevulde zeilen snelde het fregat voort, terwijl de manschappen, die niet op de wacht waren, in hunne verschillende hangmatten, vast en snorkend sliepen. Ook mijn oogleden werden zwaar en Morpheus deed zijn rechten gelden. „Goeden nacht!" riep ik den wachthebbenden officier toe. „Slaap wel! docter," was zijn antwoord, en spoedig trad ik mijn hut binnen.

Drie tamboers en drie pijpers verkondigden den volgenden morgen ten 5 ure, de reveille: een werkelijk oorverdoovend geraas, dat, niet stichtelijk voor teêrgevoelige menschenkinderen, ook niet zeer aanlokkelijk is voor de uit den slaap gewekte zeelieden, die, nota bene, indien zij geen morgen-dienst hebben, zich nog eens kunnen omkeeren, want de eerste morgenstonden aan boord van een oorlogschip zijn waarlijk niet benijdenswaardig.

Een watervloed stroomt over het dek; geen hoekje blijft verschoond. De scheepspompen zijn onophoudelijk in beweging; een rij vormt zich, en van hand tot hand gaan de gevulde emmers tot dat eindelijk de sterke arm van den kwartiermeester, den boodsmansmaat of een matroos eerste klasse, — want slechts dezen worden tot zulk een doel waardig geacht, — met kracht het zuiveringsproces uitvoert. Nergens wordt het vuil onbarmhartiger behandeld; waar het water niet voldoende is, wordt zand en steen gebruikt; helpt dit ook niet, dan neemt men de toevlucht tot de schaaf.

Het is een ware lust zoo iets te zien, vooral met zon- en feestdagen, gedurende de parade, en juist vierden wij den eersten dag onzer zeereis op die wijze.

Wij hadden bijna geen zieken aan boord; de dienst was spoedig afgeloopen. Wel zag men hier en daar een bleek gezicht met doffe oogen; ook menigeen die het hoofd met lang uitgerekten hals over boord stak; maar op zulke vertooningen wordt, in gunstige omstandigheden, geen acht geslagen.

Zelden blijft een nieuweling aan boord verschoond van deze zeekwaal. Ook ik gevoelde spoedig iets van twijfelachtigen aard; de droombeelden, die gisteren zoo hoog in mijn bovenkamertje waren geklommen, waren nu aanmerkelijk aan 't dalen. Boven op het dek scheen mij alles woest en ledig, en beneden! — gemakkelijk giste ik de uitkomst, indien dit zoo voortging. Droevig was het mij om het hart, even als een zieke kat, kroop ik naar beneden tusschen de dekens. „Dat deugt volstrekt niet voor iemand, die de zeeziekte heeft," — zeide mij een oude marine-officier, die tot den staf van het fregat behoorde, en, goedig als hij altijd was, het zeevaderschap over mijn nietigheid had aangenomen. — „Op! naar boven in de vrije lucht; boven blijven, en ook iets gebruiken." O Hemel! dat zou juist de kwaal erger maken. Bij zijn laatst gesproken woord, kreeg ik een rilling over mijn lijf, die zich herhaalde toen de scheepskok een bord gekookte grauwe erwten met bruin gebraden spek voorbij droeg.

De gekookte spijzen, alvorens te worden verdeeld, moeten vooraf aan den officier der wacht, aan den eersten scheepsofficier, alsmede aan den kommandant ter proeving aangeboden worden.

De officier der wacht, een goed bevaren zeeman, nuttigde met smaak het hem aangebodene. Ook ik was bij andere gelegenheden geen vijand van dien kost; maar thans moest ik de oogen sluiten om maar niets te zien. De schalk had 't bemerkt: „Kom docter! vat aan!" zeide hij. o! Hoe onbarmhartig!

De wind was sedert den morgen in hevigheid toegenomen en aanmerkelijk van richting veranderd; wij zeilden reeds in de Noordzee. Het schip begon te stompen, ten teeken dat wij tegen wind inzeilden. Hij blies juist uit de richting, waar wij heen moesten, en volstrekt niet zacht, want reeds lang begon het akelig in het touwwerk te spoken. Vader Eölus scheen zijn zetel in het noordwesten te hebben gevestigd; een donker grijzen muur omsloot als 't ware het geheele uitspansel. Uiteen gescheurde wolken dreven pijlsnel boven onze hoofden,

de toppen der masten knarsten en kraakten, de sterk opgezwollen zeilen dreigden in flarden te scheuren. De matrozen, waaronder er velen waren, die, even als ik, hun eerste zeereis maakten, vermaakten zich intusschen met het nuttigen der grauwe erwten met spek. Gelukkige lieden! De zeeziekte had hen erg aangegrepen, de eetlust konden zij toch niet opgeven. Het jonge volk sloeg de grauwe erwten naar binnen, als gold het een lading voor verscheidene maanden. Bij moeder thuis had men niet dikwijls zulke lekkernijen; derhalve konden zulke kleinigheden hun niet aftrekken.

De wind en de schommelingen van het schip namen toe. „Klaar staan!" Zóó luidde het kommando en het schelle fluitje van den scheepsonderofficier herhaalde dit bevel op een oorverscheurende wijze. Een ieder snelde naar zijn post, want de achterblijvenden wisten zeer goed, dat zij in onaangename kennis zouden komen met de blinde boelein, een eindje geteerd touw, dat zich steeds in den zak van den onderofficier bevond.

De bram- en bovenbramzeilen moesten ingehaald en in de grootere riffen gelegd worden. Het eerste was het werk der scheepjongens en nieuwelingen, en dit moest hoog in de toppen verricht worden, terwijl het schip, stampend en wiegelend over de baren, heen en weer werd geslingerd. „Arme lotgenooten," dacht ik en drukte de oogen wederom dicht, terwijl die zeezieken zoo vlug als apen de koordladders opklauterden en zich boven op de ras legden.

Veel merkwaardigs is er uit de lucht gevallen, dat weten de natuurkundigen even goed als de natuurmenschen; maar wat nu gebeurde, daarvan heeft nog nimmer iemand, zoowel van den ouden als van den nieuweren tijd, iets verhaald; ook vindt men het in geen boek opgeteekend.

Het begon te regenen, te dansen en te springen even als een hagelbui, en vele bruine ligchaampjes rolden op het dek dat het een lust was om te zien, van stuurboord naar bakboord, van den boeg naar den spiegel, en gedurig vielen nieuwe stortingen van boven. Zij kwamen niet uit de wolken; het waren geen aerolithen, die als atoom-wereldjes op eigen hand door het groote wereldruim kruisten en tot broederkens van onze planeet uitgenoodigd waren; zelfs de groote Humbold zou verlegen zijn geweest om het raadsel op te lossen; maar de korte, dikke, roodharige scheepskok, die, indien de tijd 't hem maar eenigzins toeliet,

de kwade gewoonte had om zijn posteriorum te krabben en door niets van deze weinig aan te bevelen behendigheid was af te brengen, meende dat het grauwe erwten waren uit zijn ketel, en spek . . . uit zijn pan, en nu kon men zich werkelijk overtuigen dat onze nieuwe matrozen wat te gulzig gegeten hadden en dat de meeste dezer dansende ligchaampjes onbeschadigd hunnen weg in en ook wederom uit den maag gevonden hadden. Ja! die zeeziekte is een mal ding, die noch te stuiten noch te verhelpen is! Ondragelijk zal ze voor iedereen blijven.

De vloot in het Kanaal.

Prins Hendrik der Nederlanden, die zich reeds in zijn jeugd op het marinewezen had toegelegd en groote reizen naar Indië, Zuid- en Noord-Amerika en in de Middelandsche Zee had meegemaakt, voerde het bevel over een, voor dien tijd niet te verachten eskader, bestaande uit vier statige fregatten, een korvet, een brik en een schooner. De admiraalsvlag wapperde van het schoone, nieuw gebouwde fregat de Prins van Oranje, met zestig vuurmonden. Voor het eerst streed zij tegen wind en golven; echter bleef de kleine schooner de Adder de roem van het beste zeilschip van dien tijd, in het Kanaal handhaven.

Wij hadden gelegenheid genoeg om in het Kanaal te zien en gezien te worden, want de wind was geweldig tegen en vertoonde zijn grillen onder alle variatien zoo in zachte koelte als in fellen storm. Dan eens dobberden de arme schepen als zwaar beschonkenen en werden de ras en masten bijna over boord geworpen; dan werden zij zoo hevig geslingerd dat de benedenste batterijen met hunne monden water schepten, of zij stampten zoo diep met den boeg dat de spiegel hoog werd opgevoerd, gelijk eenden die aan het visschen zijn. Wij waren het echter niet alleen, die heen en weer geslingerd werden, want, zoo ver het oog dragen kon, van Brittanje's witte kusten tot aan de vlakke stranden van Frankrijk, van het oosten tot het westen, overal zag men zeilen even als witte vlinders op de weide. De schepen die voor den wind zeilden, vlogen pijlsnel ons voorbij; in een oogenblik waren zij uit het gezicht. Wij echter moesten kruisen en laveren en dit ging dag en nacht over en weêr. Na verloop van vier en twintig uren, toen de uitkomst van onze inspanning in kaart was ge-

bracht, dankten wij den Hemel en waren tevreden geen Penelopen arbeid verricht te hebben.

Gedurende de drie weken, die wij in het Kanaal doorgebracht hadden, waren de ergste zeezieken genezen, en op mij hadden in 't vervolg de groene golven volstrekt geen invloed meer. Ook hadden wij tijd genoeg ons op nautische, hydro- en aerostatische wetenschappen toe te leggen, evenals om ons de geschiedkundige tijden voor den geest te roepen, in welker gebeurtenissen de onderscheidene volken hunne rol daar gespeeld hebben. In de grijze oudheid dreven de Phenicièrs hier handel en ontstonden de bloedige oorlogen tusschen de volken der drie bekende werelddeelen. Op zwakke met riemen gevleugelde vaartuigen voerde het machtige alles beheerschende Rome zijn bevelen en wetten naar het later zoo fiere Brittannië. Maar ook het machtige Rome werd van het wereldtooneel verbannen. In open vaartuigen doorkliefden de ruwe, doch vrije zonen van het koude Noorden de woedende, schuimende golven; met krachtige hand hanteerden zij zoowel het roer als het zwaard, of wierpen zij zich op de strandbewoners, om zich te verschaffen wat het ruwe klimaat hen weigerde. Op grillige wijze deden zij de rijken van het verwijfde Zuiden ineenstorten om nieuwe te stichten. Maar ook hun laatste korreltje was in den zandlooper verdwenen. Het Noorden was uitgeput. Het zachte klimaat van het Zuiden had de goudharige, blauwoogige, krachtige mannen ontzenuwd. Thans was het de zwartgallige, ijskoude Philippus die zijn onoverwinnelijke vloot afzond. Zij bedekte den waterspiegel zoo ver het oog kon reiken en drong diep in het woelige Noorden. Geen priesterheerschappij werd daar geduld. Het water bruiste en kookte en de diepte verslond Philippus' Armada. Wenden wij een blik op de groote daden die de zeven provinciën, door de Unie van Utrecht vereenigd, voor het bedreigde vaderland verrichtten; denken wij aan de onsterfelijke vlootvoogden Klaassen, Piet Hein, den edelen de Ruijter, Tromp en zoovele andere zeehelden, ongeëvenaard in hun tijd, toonbeelden voor de toekomst, vrije zonen van een vrij volk. De meesten, kinderen uit de lagere volksklasse, in hutten geboren gelijk Luther, doch die zich zelf op een edele wijze verheffen, gelijk de hoog opschietende kroondragende palmen.

Wie denkt niet aan dit roemrijk verleden? Het behoort aan het geheele menschdom. Het werd gestreden en verworven in

een tijd dat de mensch, onbevoorrecht door stand en geboorte, niets gold noch geacht of vereerd werd.

Drie fregatten, onder bevel van den koninklijken prins, zetteden koers naar de Middellandsche zee; de korvet Nihelannia zeilde naar Batavia, en wij met het fregat Jason, de brik Echo en den schooner Adder wendden den boeg naar het westen, naar de Vereenigde Staten van Amerika. Bij het verlaten van het Kanaal werden de salutschoten tot afscheid tusschen de verschillende schepen gelost en spoedig waren wij elkander uit het gezicht. Inmiddels maakte de ingevallen mist de overige schepen van onze afdeeling voor ons onzichtbaar.

In den Noord-Atlantischen Oceaan.

De nacht bracht een hevigen wind meê, die als een machtigen stroom ons in onze koers hinderde en loeiend door het takelwerk floot. De bovenste kleine zeilen moesten wederom ingehaald, en in de grootste riffen gelegd worden. Daarbij lagen wij juist tegen wind en moesten gedurig laveren, dikwijls zelfs met groot gevaar, daar wij ons dicht bij de Iersche kust bevonden en het er niet aangenaam onder water uitziet.

De oude fregatromp bekwam menige ribbestoot van de schuimende golven. Torenhoog stoven de golven tegen de loefzijde en dan gierde de golfslag, die, even als sneeuw opgestapeld was, tegen de ras, hulde de boeg in een nevel die, door de zonnestralen beschenen, een kleinen regenboog vormde. Menige golf sloeg over boord en spoelde het dek af of maakte diegenen, die nog niet genoeg met de wederwaardigheden van het scheepsleven bekend waren, tot op de huid toe nat, om bovendien nog uitgelachen te worden. Ook door de batterijopeningen en tusschen het dek vond het zoute sop zijn weg en verzamelde zich dikwijls een voet hoog in de tusschendeksruimte, en, bruischende als een wilde bergstroom, volgde het elke beweging van het schip.

De groene en bloeiende velden zouden mij oneindig beter bevallen zijn dan deze onstuimige zee; maar mijn wenschen baatten mij niets; ik was nu eenmaal op het schip en moest dus lief en leed deelen.

Van lief valt er aan boord van een oorlogschip zeer weinig

te vertellen. De orde en het toezicht zijn streng en moeten streng gehandhaafd worden. Van den kommandant tot den jongsten scheepsmaat heeft ieder zijn juist omschreven plichten, en kan die niet verzuimen zonder het algemeen welzijn in gevaar te brengen. In de samenleving zijn rang en stand nergens zoo scherp afgebakend en worden de overtredingen zoo streng gestraft. Van verschooning is overigens geen spraak. Men gewent er zich echter aan, daar aan boord van een oorlogschip, geen voorrechten bestaan.

Werpen wij een blik op den opperbevelhebber: hij oefent een onbeperkt gezag uit, een ieder moet onmiddelijk zijn bevelen nakomen, en zoodra de ankers geligt zijn, is hij de eenige die geen bevelen ontvangt. Hij zit alleen in zijn kajuit; toont hij zich op het dek, dan gaat een ieder eerbiedig uit den weg, en wil hij een goed scheepsbevelhebber blijven, dan moet hij zich met trots in zeer ongunstige omstandigheden kunnen schikken en zich daarmede tevreden stellen.

Het onderling verkeer der officieren is de longroom, die, gelijk een gesloten familiekring, aan den eenen kant wel gelegenheid geeft tot onderhoud, waartoe in het algemeen de zeeofficieren zeer geschikt zijn; maar aan den anderen kant heeft het dit onaangename, dat wij de zwakheid van onze evenmenschen maar al te goed leeren kennen, en wie bezit die niet? Wil men daarom genoegelijk leven, dan moet men de wijze Arabische spreuk indachtig zijn: „woorden zijn zilver, zwijgen is goud."

Het vrolijkst is het volkje in de forlongroom, want hunne jeugd doet hen elke voorbijgaande wederwaardigheid verdragen, niet met het stoïcismus der wijzen, maar met de lichtzinnigheid die haar eigen is. Daar zij de vlindervleugels nog niet hebben afgeworpen, blijven zij nergens lang, maar fladderen overal rond. Het belangrijkste gedeelte van den zeeroman wordt door hen afgespeeld. Bij het begin der zeereis zijn zij het uitgelatenste; voorraadskisten en wijnflesschen zijn gevuld, sigaren in overvloed; er wordt geteerd en huisgehouden als of men beschikte over geesten, die des nachts aanvullen wat over dag en 's avonds is verbruikt. Zoo gaat het echter niet lang, vooral niet aan boord van een oorlogschip. Het smullen houdt spoedig op, de kurkentrekker verroest, en zonder gezocht te worden, wandelt hij van den eenen kant naar den anderen totdat hij eindelijk

verdwenen is. Niemand is er thans om verlegen; maar vroeger! Wee! den hofmeester zoo de kurkentrekker zich niet op zijn vaste plaats bevond. Honger en dorst gaan bij jongelui niet gemakkelijk over. Dorst kan men wel aan den gemeenschappelijken waterstandaard lesschen. Den honger te stillen is niet zoo gemakkelijk; daartoe is de kok met den ketel noodig. Den hofmeester zou men onder dergelijke omstandigheden ligt missen kunnen; daar hij er echter eenmaal is, zoo houdt men hem. De positie dezer beide personen die het onverbiddelijk lot aan de bewoners van de forlongroom kluisterde, heb ik, als de laatsten op het toppunt van hun geluk, namelijk, als alle kisten en kasten gevuld en de hoofden nog opgewonden zijn, nooit benijd. Ik geloof ook dat zij door iedereen van welken rang ook, zonder nijd werden aangezien; want de kok en de hofmeester, gingen het dan zeer slecht. Zelden eindigde een middagmaal zonder dat een van hen of zelfs beiden een pak slaag kregen. Bij zulke gelegenheden werd menig bord- en glaswerk gebroken en dan zag het met de gedekte tafel jammerlijk uit. Gelukkig zijn de vaten aan boord altijd genoegzaam gevuld met gezouten vleesch, grauwe erwten en spek, dat afgewisseld wordt door geharde scheepsbeschuit.

Van de kommandantskajuit dalen wij in de longroom der officieren, van daar in de forlongroom der aspirant-officieren of adelborsten, en ten laatste bevinden wij ons in het tusschendek. Het zijn slechts schreden, die wij hebben te doen; doch, zooals reeds opgemerkt is, liggen tusschen die schreden groote afstanden. Het tusschendeksleven aan boord van een oorlogschip, ten minste in de tweede helft van het jaar 1846, was echter niet zeer dichterlijk. Toen speelden de onderofficieren van het schip tot de provoosten toe nog onder de matrozen een ergerlijke rol, en werd het eindje touw dat in de pet of in den zak dezer dignitarissen thuis behoorde, meer gebruikt dan het wenschelijk scheen.

Onder zoovele voor het meerendeel wilde gasten, uit alle landen samengevloeid, en in het nauwste ruim opgesloten, is onmiddelijke gehoorzaamheid dringend noodzakelijk en dus al het zedepreken overtollig. Het ontbreekt deze lieden overigens niet aan goede verpleging, en het werk, dat zij te verrichten hebben, is volstrekt niet vermoeiend.

Na het avondmaal verzamelen zij zich allen tot het spel, en

dan wordt er dikwijls gedanst indien de zee en de wind het toelaten.

De kommandanten verhinderen zelden deze vermakelijkheden, zelfs de altijd brommende opperschipper ziet ze bedaard aan. De volgende anecdote hoorde ik vertellen van de equipage van een oorlogschip, dat in het jaar 1820, een reis rondom de wereld gedaan had.

De kommandant was een patroon uit de school van Piet Hein, de manschappen gingen gebukt onder zijn strenge bevelen en vermeden alle vrolijkheid. Dit verdroot hem echter zeer, voornamelijk op den geboortedag der Koningin, welke, als alle officiele feesten, aan boord moet gevierd worden. De groote stilte ergerde den heerscher van de kleine wereld. Hij laat den schipper roepen en duwt hem op norschen toon toe: „Schipper! waarom is het volk zoo stil? Weet ge niet dat het heden de geboortedag is van onze geliefde Koningin?" — „Dat weet ik, kommandant." — „Nu, ik wil dat de kerels vrolijk zijn." — „Best, kommandant," luidde het antwoord. Met dit bevel begat de schipper zich tusschendeks, trok het eindje touw uit zijn zak en sloeg daarmede rechts en links onder de rustende matrozen: „Danst, beesten! wees vrolijk! de kommandant heeft het bevolen....." en nu werd er gedanst, volgens de legende.

Vijf weken reeds kruisten wij in de nabijheid der Ierssche kust, zoo hardnekkig was de wind ons tegen. Het fregat met zijn zware en hooge batterijen slingerde hevig; nauwelijks kon men zich op de beenen houden; trappen, stoelen, alles wat niet nagelvast was, vloog van het eene eind van het schip naar het andere. Men had dikwijls gelegenheid de aardigste tooneelen te aanschouwen. In de longroom werd de geheele tafel opgeruimd, de spijzen, lepels, messen, vorken, zout, azijn en oliestellen alles vloog wild door elkaar, zelfs de hofmeester met de kajuitsjongen waren niet bij machte al het weggeslingerde op te vangen. Met het diner was het gedaan; men moest zich met een stukje kaas en hard brood te vreden stellen. Jongelieden scheppen daarin behagen; oudere nemen de zaak ernstig op, en dikwijls hoorde men iets brommen dat men nooit van den kansel zal hooren.

Aan al het aardsche komt een einde. Ook wij naderden eindelijk de Amerikaansche kusten, het oord onzer bestemming. Wij bevonden ons reeds, op de kabeljauwrijke bank van Newfoundland en hadden het, tot ons groot voordeel, niet beter kunnen tref-

fen. Wij hadden dikken nevel en windstilte, twee noodzakelijke factoren tot de vischvangst. Alvorens wij het bemerkten, lagen vele lijnen over de verschansing en werden de heerlijkste kabeljauwen uit de diepte opgehaald. Het duurde niet lang of onze vangst was toereikend om de geheele equipage te verzadigen, hetgeen wel iets te zeggen heeft, want wij telden over de 400 monden en magen van de beste kwaliteit.

Niettegenstaande den zwaren mist werden wij door Fransche visschers gevonden. Zij brachten ons nieuwe aardappelen en peterselie, die tegen Schiedammer werden verruild. Beide partijen waren dus geholpen. Ons smaakte de kabeljauw overheerlijk. Eindelijk klonk het zoetste woord aller woorden, na een lange zeereis: „Land in zicht!"

Met moeite kon ik de dunne grijze streep in het westen onderscheiden, zooals het de nieuwelingen op zee gewoonlijk gaat. Met kinderlijk ongeduld verbeidde ik den volgenden morgen en bad voor bestendigen wind. Toen ik op het dek kwam was alles veel beter te zien. Wij zeilden reeds in de Hudsonbaai. Aller oogen waren op de monding van den stroom gericht om de uitvarende schepen van elke grootte en vorm te bewonderen. Ook stoomschepen merkten wij op, die destijds nog zeer de bewondering tot zich trokken, daar ze nog niet zoo menigvuldig waren.

Nu kwam ook de loods aan boord. Ik kon niet gelooven dat hij het was, zoo gentlemanachtig was zijn uiterlijk. Hij droeg een zwarten zijden hoed, een zwarten das met vadermoorders, open vest met zware gouden ketting, waaraan natuurlijk de tijdmeter niet ontbrak; daarbij een zwarten rok, broek en glimmende laarzen, terwijl de handen in nauwsluitende handschoenen staken. Hij zag er anders uit dan onze Hollandsche, Belgische, Fransche en alle mogelijke andere zeewegwijzers. Maar de man verstond zijn zaak; hij wist waar men aan boord gaan en staan moet; eerst ging hij naar het kompas, daarna stond hij boven op de verschansing, waar hij den officier der wacht zijn raad gaf, want, aan boord van een oorlogschip, mag een loods niet kommanderen.

Een stoomsleeper werd geseind, met wiens hulp wij, 's middags om 1 uur, tegenover den Kasteeltuin op de reede van New-York voor anker lagen.

New-York.

Veel is daar te zien. Overal ontwaarde men nieuwigheden en vooruitgang. De monumenten en eerbiedwaardige praticiërswoningen, die men in de hoofd- en groote steden van Europa zoo menigvuldig aantreft en als bladzijden eener lange geschiedenis van vele eeuwen vormen, waartoe vele geslachten het hunne hebben bijgedragen, zocht men hier te vergeefs.

New-York is als een nieuw boek te beschouwen, dat door snelschrijvers wordt voortgezet. Lange, rechte straten, huizen van gelijke hoogte en voorkomen, perspectiven, overal perspectief, aan het begin breed en ruim, dan enger toeloopende en lager aan het einde zakvormig afsluitende, zoo vertoonen zij zich aan het oog. Overal rechte lijnen zonder in- of uitspringende bochten of hoeken, zooals men die in de middeleeuwsche steden der oude wereld vindt. Dusdanig was de aanblik der stad in 1846.

Ook op de reede was het zeer levendig. Een woud van masten bedekte de Hudson zoo ver het oog kon reiken en van de masten wapperden de vlaggen van bijna alle natiën, terwijl boven uit de toppen de lange smalle wimpels, even als een slang in de hand des toovenaars, lustig door den wind speelden. Ook onze kleine Adder schommelde reeds twaalf dagen voor den Kasteeltuin; de lieve, kleine schooner trok ook hier aller aandacht. Hij was gemakkelijker over de wilde golven van den Noord-Atlantischen Oceaan gekomen dan onzen zwaar beladen Jason, die reeds aan levensdagen gezegend was. De brik de Echo was nog uit en liet nog volle veertien dagen op zich wachten. De aanhoudende stormen in hooge breedte ontvliedende, had hij in den beginne zijn geluk meer zuidwaarts beproefd, maar vond stilte.

Hetgeen het meest belangstelling inboezemde, waren de vele stoombooten, die op de reede in beweging waren. New-York telde destijds meer dan 300 dergelijke stoombooten, waaronder 4 van reusachtige afmetingen: de Philadelphia, Washington, Boston en Oregon. Het waren waarlijk waterkasteelen; iets dergelijks kon men in Europa nog niet bewonderen, zij waren met weelde en alle gemak ingericht. Daar deze schepen ook op hunne tochten gedeeltelijk op zee stoomden, zoo waren zij met slaapplaatsen voor ruim 300 passagiers voorzien. De ma-

trassen werden 's avonds opgeblazen en 's morgens werd de wind er uit gelaten, waardoor veel plaatsruimte werd bespaard. Boven om het dek liep een gaanderij, waar het reizend publiek kon wandelen. Dames en toiletkamers, rook- en eetzalen ontbraken natuurlijk niet. De schepen hadden geen masten, het stuurrad bevond zich van voren. Zij waren scherp aan beide einden, spits toeloopend gelijk de prauwen der wilden.

De stoombooten lagen niet stil op de reede. Overal zag men rookwolken in de lucht den weg aanwijzen die ze aflegden. Van alle zijden klonken de scheepbellen en hoorde men de schelle stoomfluit; rechts en links bromden de stoomketels. Wij, die een aanzienlijke lading buskruid en ontplofbare materialen hadden, lagen van de overige schepen verwijderd midden op den stroom, van waar wij een vrij uitzicht naar alle richtingen hadden, en toch hadden wij zeer noodlottig voor de goede stad kunnen worden, zooals we aanstonds zullen zien.

Van een der vele rivierstoombooten, welke de gemeenschap onderhielden met het tegenoverliggende Hoboken, sprong de stoomketel. Onmiddelijk na de ontploffing, vertoonden de vlammen zich op het dek en verspreidden zich daar met ongeloofelijke snelheid over het uitgedroogde met olieverf bestreken houtwerk en werden bovendien aangewakkerd door een sterken wind, zoo als men die in de wintermaanden in Amerika aantreft.

Het dek was vol menschen: de een verdrong den anderen. De eenige redding was zich spoedig in het water te storten, terwijl de zwemmers diegenen, die niet zwemmen konden, zoolang moesten ondersteunen totdat er hulp kwam. Er werd ook niet lang gedraald, want van alle zijden zag men roeibooten toeschieten om de drenkelingen op te nemen. Negentien personen verloren, zooals men ons verzekerde, daarbij het leven.

Zonder roer dreef het brandende schip stroomafwaarts in de richting waar het fregat voor anker lag. Aan boord van den Jason werden inmiddels maatregelen genomen tot afwending van het dreigende gevaar. Reeds had men een begin gemaakt met de ketting van het eene anker los te maken om het schip eenigzins op zij te doen draaien, terwijl sommigen der bemanning gewapend met stangen gereed stonden om den brandenden romp, zoo die te nabij mocht komen, af te stooten. Ook was men bedacht de kruidkamer onder water te zetten, voor het onverhoopte geval dat het fregat vuur mocht vatten, daar aan

blusschen niet te denken viel bij den sterken wind en door de omstandigheid dat het geheele tuig en het schip zoowel van binnen als van buiten op nieuw geteerd en geverfd waren.

De geheele bemanning verkeerde in groote spanning. Gedurende deze angstvolle oogenblikken, voer een andere boot naar de in brand staande. Met een touw gewapend, sprong een der opvarenden op die boot, bevestigde het touw aan den scheepswand en kort daarna voeren beiden stroomopwaarts. Ons viel een steen van het hart; wij konden wederom vrij adem halen. Onze vreugd het gevaar ontkomen te zijn was evenwel van zeer korten duur. Het vastgemaakte touw werd door den gloed verteerd en pijlsnel schoot de brandende romp voor onzen boeg. In allerijl werd de ankerketting ontsloten. Het fregat echter weigerde te draaien, zooals de kommandant dit wenschte. Met de lange stangen was niets te verrichten, zij geleken breinaalden tegen den gloeienden klomp.

Reeds begon ons eigen touwwerk te branden en de uiteinden der rondhouten te verkoolen. De zieken waren op het dek gebracht en aan de vrije zijde van het schip waren roeibooten gereed om de bemanning op te nemen. In dit hachelijk oogenblik had zich de tot hulp opdagende stoomboot wederom zoo dicht bij het brandende schip gewaagd, dat deze stoutmoedige onderneming aan het roekelooze grensde. Een ketting werd nu aan het schip bevestigd en zoo voer men daarmede, in plaats van stroom op, stroom af, omdat toch alle hoop om nog iets te redden verloren was. Aan het strand van het Quarantaine-eiland werd het vastgezet, alwaar het tot laat in den nacht bleef branden, ten aanschouwe van een menigte nieuwsgierigen, die in kleine booten kwamen zien. Op zijn weg had het schip nog eenige andere schepen in brand gezet, doch deze werden spoedig gebluscht.

Branden waren in dien tijd te New-York volstrekt niet zeldzaam. Iederen nacht, zoolang wij daar op de reede lagen, hoorden wij de brandklok luiden. Gewoonlijk sloegen de vlammen in die buurten, welke met houten woningen waren bebouwd. In 1846 trof men deze nog zeer veelvuldig in New-York aan. Velen daarvan waren in een zeer primitieve bouworde opgetrokken. In de nabijheid der groote stad vond men zelfs nog blokhuizen.

Mijn vriend C., met wien ik in 1845 te Wurzburg gestudeerd had en wien het toeval mij in het nieuwe werelddeel wederom

deed ontmoeten, wist veel van de menigvuldige nachtelijke branden te vertellen. Met zekere nauwkeurigheid, zeide hij, wist men, niet alleen vooruit de plaats aan te wijzen waar de brand zou uitbreken, maar ook het uur waarop het onheil zou ontstaan, en zij, die zulks voorspelden, waren niet eens waarzeggers, maar geheel gewone individuen, dikwijls zelfs zonder 't pruimpje in den mond, dat elken Amerikaan van die dagen niet scheen te kunnen missen. Terwijl men dus de zaak vooruit wist, kon men zich ook voor schade vrijwaren en zeer zelden kwam een menschenleven in gevaar. De stad won onbetwistbaar daarbij, want in plaats van houten woningen, werden steenen huizen gebouwd, en in plaats van hutten, verrezen statige gebouwen.

Mijn vriend practiseerde te New-York als doctor en was gehuwd; hij, zoowel als zijn vrouw, waren recht beminnelijke personen. Hij begon reeds veel praktijk te krijgen. Hij was een ervaren geneesheer, zooals ik reeds te Wurzburg gelegenheid had hem te beoordeelen. Ik bezocht hem dikwijls, was de peetoom van zijn zoontje, alhoewel de familie tot de Roomsche godsdienst behoorde. Eens maakte hij mij zijn verontschuldiging met te zeggen, dat hij voor zijn vrouw water moest gaan halen voor de keuken, waarop hij zijn zwarten hoogen hoed opzette en de kamer verliet. Eenige oogenblikken later, zag ik hem op straat met twee emmers naar de waterleiding toesnellen, en ze gevuld terug brengen. „Dit mag men in Amerika doen," zeide hij; „in Europa zou mij dit mijn broodwinning doen verliezen." En de man had gelijk.

Vrouwelijke dienstboden zullen in de Amerikaansche steden dergelijke diensten niet verrichten. De Amerikanen zijn in vele zaken onze tegenvoeters. Ontbreken dus de middelen om een huisknecht er op na te houden, dan moet men zelfs de handen uit den mouw steken; want nood breekt wetten en gewoonten.

Van onzen zaakgelastigde te Washington zouden wij bevelen ontvangen of wij onze reis naar de wateren van Mexico al dan niet moesten richten. De Amerikaansche verwikkelingen met de zonen van Montezuma waren tot een vreedzaam einde gebracht, Texas en Californië werden, tot beider geluk, in de sterrenvlag opgenomen en daarmede was de vrede gesloten. Het gevolg was dat wij wederom naar Europa konden terugkeeren.

Gedurende wij, in afwachting der te ontvangen orders, op de reede geankerd lagen, hadden wij tijd genoeg de merkwaardig-

heden van New-York te bezichtigen, en wel in de eerste plaats de electro-magnetische telegraaf. In die dagen, bevond zich deze vernuftige uitvinding in hare geboorte, ofschoon men hare glansrijke toekomst niet alleen gissen, maar ook duidelijk voorzien kon. Dit eenvoudige toestel schonk ons de gave der alwetendheid, een der eigenschappen, die wij tot dusver aan den geestenwereld toekenden. In 1846 had men een draadverbinding tusschen New-York en Washington en tusschen New-York en Boston; thans omvat het net de geheele aarde en onzen wil vliegt met lichtsnelheid, door die ijzeren zenuwen, naar alle punten.

Onze matrozen speculeerden op een geheel ander manier, terwijl zij zich op de geele golven der Hudson bevonden. Zij deserteerden zoodra een gunstige gelegenheid zich aanbood. Aan wal vonden zij genoeg helpers; aan terugbrengen was niet te denken; reeds hadden wij aanzienlijke verliezen. In den Kasteeltuin liep de geheele sloepbemanning met den kwartiermeester aan 't hoofd weg. De adelborst die ze vergezelde, was genoodzaakt zich voor zijn eigen geld naar het schip terug te laten roeien. In plaats van hem hulp te verleenen, werd hij door de omstanders hartelijk uitgelachen en waarschijnlijk bevond zich onder dezen menigeen die zich verheugde ooggetuige te kunnen zijn eener daad, eertijds door hem zelven gepleegd, om burger van het nieuwe werelddeel te kunnen worden.

Wij kregen dikwijls bezoek van heeren uit New-York, zelfs dames vereerden ons met haar tegenwoordigheid. Allen bewonderden de groote zindelijkheid die aan boord heerschte, en waarlijk wordt een Nederlandsch oorlogschip door geen zeemacht hierin overtroffen. Op die wijze maakten wij kennis met verscheidene inwoners der stad, voornamelijk met de afstammelingen der oude Hollanders. Menigeen kwam uit verwijderde plaatsen om eens een echte Goudsche pijp te kunnen rooken of zich aan een glas jenever te kunnen vergasten en noodigde ons gul uit hem toch te komen bezoeken. Men herinnerde zich den tijd dat de stad den naam van Nieuw-Amsterdam droeg. Vele naburige plaatsen alsmede rivieren en valleien dragen nog echte Hollandsche namen. Dit een en ander gaf aanleiding tot het geven van een feest, waartoe de geheele staf der kleine vloot werd uitgenoodigd en waarbij zich welwillend een aanzienlijk comité uit de magistraats-personen aansloot. Het comité nam de uitvoering en de

stadskas de onkosten op zich. Het doel van het feest bestond daarin, ons met de merkwaardigheden der stad en van den omtrek bekend te maken, en om ons te toonen welk gebruik de navolgers van het werk der eerste volkplanters hadden gemaakt, waarbij natuurlijk, om het ontbrekende aan te vullen, goed gegeten en gedronken werd. Recht vrolijk en opgeruimd waren zij die ons begeleidden; den geheelen dag tot laat in den nacht bewezen zij ons een gastvrijheid, die men in Europa te vergeefs zou vinden.

Volgens afspraak, zouden wij ons op den feestdag bevinden in de Rotonde van den Kasteeltuin. Dit is een toren bestemd ter verdediging der reede van New-York. In vredestijd is hij ongewapend en van binnen tot diorama ingericht. In het midden is een zaal met standbeelden en zitplaatsen voorzien. Aldaar verzamelden wij ons in den vroegen morgen en hadden niet lang noodig op onze New-Yorksche vrienden te wachten.

De hemel maakte wel een droevig figuur; maar onze opgeruimdheid deed niet onder voor den neêrstortenden regen. Na een hartelijken handdruk, begaven wij ons naar de rijtuigen, die zich buiten den tuin bevonden en waarmede wij, onder begeleiding van het comité, naar het stadhuis reden. Het onderhoud ging niet zeer vlot, omdat de New-Yorksche heeren geen Fransch verstonden en onder ons zich weinigen bevonden, die het Engelsch vlug konden spreken; maar de wil was goed, en dit is de beste vriendschapsband. Mijn geleidsman was een jonge geneesheer; wij konden ons beter verstaan, hoewel wij dikwerf onze toevlucht tot verscheidene talen moesten nemen.

Op het raadhuis werden wij opgewacht door de eerste overheidspersonen, door den Nederlandschen gezant bij de Vereenigde Staten en door den Nederlandschen consul te New-York. Onze ontvangst geschiedde in een prachtige receptiezaal, waarin vele portretten van mannen, die zich in de republiek hebben verdienstelijk gemaakt, prijkten. Het welkom heeten was spoedig afgeloopen, waarop wij de merkwaardigheden der onderscheidene zalen in oogenschouw namen, waaronder ook de zaal, waar de onafhankelijkheid werd onderschreven. Alle voorwerpen waren nog in denzelfden staat als tijdens de onderteekening. Tafels, banken, stoelen, inktkokers en schrijfpennen, alles was onveranderd gebleven. De zaal werd in grooten eerbied gehouden; ieder binnenkomende nam den hoed af, geen woord werd gesproken en

geen voorwerp aangeroerd. Het was om ons des te treffender te herinneren aan het heilig uur toen de mannen zich in deze zaal vereenigden tot grondvesting van een staat, die in betrekkelijk korten tijd een zoo groote vlucht van macht ontwikkelde en zoo heilrijk werkte. Het schrijfgereedschap zag men; maar de handen die het gebruikten, waar waren zij! Vraag dit aan den onverbiddelijken tijd. Op de voorwerpen had zich vingerdik de stof gehoopt, wier rijk eeuwigdurend is.

Buiten op het plein, dat het schoone raadhuis van deze jeugdige, bedrijvige stad omgaf, wachtten elegante rijtuigen met vier en zes paarden bespannen, die tot laat in den avond ter onzer beschikking bleven. Wij namen plaats in de rijtuigen en in snellen rid werden wij naar het nieuwe gedeelte der stad gebracht aan de zuidwesterzijde gelegen. Huizen waren er nog weinig; de straten en open pleinen waren evenwel afgebakend. Vóór een dezer huizen, voor het grootste gedeelte uit hout opgetrokken, bleven wij stil houden en stegen uit. Het was het tuighuis van New-York, de wapenkamer van een der belangrijkste staten van den Sterrenbond. Inwendig was het aanzien gelijk het uitwendige; oorlogachtig zag het niet uit en geleek wel een parodie op de tuighuizen. De muren waren naakt, de zalen leêg, geen zweem van trofee's. Het scheen ons toe, dat het feestcomité ons met opzet daarheen gevoerd had, om ons te overtuigen hoe mager het met de uitrusting gesteld was. Buiten op de plaats moesten wij ons echter overtuigen dat de vrije mannen toch met kruid en geschut konden omgaan. Daar stond een lange, cilinderachtige, percussie vierponder, waarmede met ongeloofelijke snelheid onze aankomst werd begroet. Het stuk liet, wat het sierlijke betrof, niets te wenschen over en werd door twee man bediend. Krupp had in dien tijd zijn kinderen nog niet ter wereld gebracht. Onze artillerieofficieren bewonderden zeer dit geschut. De kanoniers droegen den zwarten ronden hoed, stijve vadermoorders met kravat; den zwarten rok hadden zij uitgetrokken en de hemdsmouwen opgestreken. In den mond hadden zij, naar landsgebruik, een pruimtje. Het kommando tot vuren werd niet gegeven. De praktische zin van deze jonge natie had reeds lang vooruit met juisten blik ingezien, dat dit wapen bestemd was om een belangrijke rol op het slachtveld te spelen.

Wij stegen wederom in de rijtuigen, die ons naar het hooge gedeelte, waar de water-reservoirs zich bevonden, brachten. Deze

reservoirs voorzien de stad van drinkwater. De weg leidde ons door het afgebakende, maar nog niet aangebouwde nieuw gedeelte der stad. Het was een uitgestrekte vlakte; op verscheidene punten vond men nog blokhuizen. De hoogte, waarop de water-reservoirs zich bevonden, moesten wij te voet beklimmen. De weg was voor rijtuigen, dieren en voor het publiek verboden en stipt deden de wachters hun plicht. De kolossale reservoirs trokken in hooge mate onze bewondering; zij besloegen verscheidene honderden vierkante roeden in lengte en breedte. Met weelderig gras was het kristalheldere water omzoomd, een bron van leven en frischheid. Er heerschte een stilte, die alleen door het kabbelen van het water aan den zoom werd verbroken en ons herinnerde dat wij de voortreffelijkste bron des levens voor oogen hadden. De praktische mannen van dit land begrepen dit ook beter dan wij in Europa. Hierin gelijken zij veel op de Romeinen. Goed water, goed brood en goede wegen ontslaan ons van het bouwen van vele en groote ziekenhuizen. Ware men overal in Europa van deze leer doordrongen, dan zouden de inwoners der steden, vooral die van grooteren omvang, zich kunnen verheugen in gezonder drinkwater, dan dat hetwelk zij thans verbruiken, voortkomende uit een bodem, die eeuwenlang met allerlei nadeelige stoffen is doortrokken. En welk sieraad op een open plein levert niet zulk een ruischende fontein! wat zegt zij al niet aan den vriend en kenner! en ook aan den minder ontwikkelde verschaft zij een uurtje van onderhoud.

Deze reusachtige waterleiding kost aan de gemeente New-York verscheidene millioenen; maar geen kapitaal werpt zoo nuttige renten af, wel niet in coupons of in klinkende specie, doch in goed bloed, sterke zenuwen, vasten wil en in doortastende daden.

Van de hoogte, waar de bassins zich bevinden, geniet men een prachtig gezicht over New-York. Wij keerden echter spoedig terug naar de rijtuigen en weg ging het in snellen draf. Ook de zon had al dien tijd hare weldoende stralen laten schijnen; de regenwolken waren voorbij gedreven, en het begon warm te worden, toen wij omstreeks elf ure stil hielden, thans niet om verdere merkwaardigheden der stad of natuurschoonheden te bezichtigen, maar om ons aan de wonderen der kookkunst te vergasten. Aan lange tafels in koele eetzalen namen wij plaats, en daar vonden wij al wat het hart verlangt en wat de eetlust kan opwekken, in overvloed. Ieder werelddeel had zijn contingent

geleverd en de schuimparelende champagne bruischte uit alle glazen. Een beschrijving van al de lekkernijen is niet te maken; men zou den disch zelf hebben moeten bijwonen. Onze vriendelijke gastheeren, wier aantal, mij voorkwam, immer aan te groeien, namen dan ook een oprecht deel aan al hetgeen ons overkwam; bij 't eten en drinken gingen zij ons voor, en dit is het ware middel om het zijn gasten aangenaam te maken. Dat men ook in Amerika goede drinkers vond, verwonderde mij niet; maar wel dat men dit aldaar zoo nauwgezet weet te doen. Het ging rubis sur l'ongle; geen appel, geen genade; hij, die in gebreke bleef, moest eenvoudig op nieuw zijn glas vullen en tot op den bodem ledigen.

Waar men ons verder geleidde, zag het waarlijk zoo vriendelijk niet uit. Helaas! men vindt in de wereld te samen vereenigd zaken, die duizende mijlen van elkander behoorden verwijderd te zijn, en, die men, zoo dit niet te ver ware, zelfs naar de maan zou verwenschen. Wij begaven ons namelijk naar de plaats, waar de New-Yorkers hunne ondeugende kinderen in kleine cellen opsluiten om ze tegen wind en storm te beschutten, waarbij hen ook de gelegenheid is verschaft over het verledene na te denken en goede voornemens voor de toekomst te vormen. In deze overpeinzingen zal niemand gestoord worden, want het is daar voortdurend zoo stil dat men een naald kan hooren vallen. Men begrijpt dat het geldt een bezoek aan de cellulaire gevangenis. De uitvinder dezer strafinrichting moet zeker een vroom mensch geweest zijn; alleen vroomen kunnen zulk een werk tot stand brengen. Ouders weten, dat, wanneer hun kinderen zich in de huiskamer of elders stil houden, zij iets kwaads hebben uitgevoerd; deze stilte veroorzaakt hen dikwijls meer angst dan het grootste leven. Zou de vroome uitvinder soms ook zoo een stil kind geweest zijn?

De cellulaire straf vond ik altijd harder dan die van den knoet. De mensch is aan vertwijfeling prijs gegeven; zelden zijn het engelen die hem in zijn eenzaamheid omgeven, de meesten worden door den booze niet te vergeefs op het dak van den tempel gevoerd. Doch genoeg van deze fantasiën. Mogelijk bedrieg ik mij. Wij traden den gang der gevangenis binnen, waarin zoo wel beneden als boven verscheidene honderde cellen waren aangebracht. In die op den beganen grond bevonden zich de overtreders van minderen aard; hoe hooger hoe zwaarder de mis-

daden der opgeslotenen. Het is daar het omgekeerde van hetgeen onze geloofsprincipen leeren. Deze doen ons gelooven dat de deugdzamen naar boven en de boozen naar beneden gaan. Doch op de aarde zal nog wel veel in omgekeerde orde van het hemelrijk blijven.

Toen ik door de ijzeren tralies der deuren keek, vervloog de champagne-damp zeer snel uit mijn hersenkast. Een rilling beving mij: levend begravend te zijn, zonder bezigheid, alleen die van het nare peinsen. Wie denkt niet terstond aan geestverbijstering? En in werkelijkheid, sloot men menigen overtreder der wet op en ontgrendelde men de deur voor een waanzinnige. Voorwaar, een afgrijsselijke ruil! Gelukkig vertoefden wij niet lang in dezen Gode mishagenden kerker. Mijn collega vatte mij onder den arm en bereidde mij voor op twee in ons beroep voorkomende inrichtingen, namelijk: een verplegingshuis voor zieke kinderen en een krankzinnigengesticht voor beide geslachten. Deze gestichten alleen bevonden zich op een eiland. Iets vrolijks was ons hier niet te wachten; de wereld heeft hare schaduwzijde. Wij hebben die niet naar boven geroepen; de natuur is in al hare uitwerkingen niet altijd goedig, en de albarmhartige moeder kan dikwijls zeer onmeedoogend te werk gaan. Doch al 't kritiseren helpt ons niet; op ons vragen, volgt toch geen antwoord.

Wij begaven ons 't eerst tot de kleine zieken. De inrichting was dicht bij de cellen; wij legden den korten weg te voet af. Het gebouw had een landelijk voorkomen, al de kamers waren gelijkvloers, zoo dat de kromme, zwakbeenige, kleine patienten gemakkelijk op de groene zooden kunnen loopen. „Dit is het „beste geneesmiddel," zeide mijn collega, „de uitwaseming van het „gras is versterkender dan alle balsem en tinctuur en, zijn de „kleinen zoo ver gekomen, dat zij kunnen rondspringen, dan „zijn ook spoedig de klieren en menigvuldige huidziekten genezen „en met toediening van krachtige voor het kindergestel geëi„gende spijzen, verkrijgen zij geheel andere gezichten en kleur." De kamers waren niet te ruim en hadden meer het aanzien van familiekamers, hetgeen een vrolijk aanzien opleverde; ook was de regelmatige monotonie der ziekenhuizen vermeden, waardoor de arme zieke zich als in een vreemd werelddeel verplaatst gevoelt. De ziekenverpleegsters waren als moeders met huisselijk werk bezig en vertrouwelijk liepen de kleinen om haar heen,

schuilden weg onder hare voorschotten of hielden zich vast aan de vouwen der rokken. Blijkbaar waren zij voor ons bang en hadden onze uniformen en sabels hen vrees aangejaagd.

Het krankzinnigengesticht, hoewel nog niet geheel voltooid, was echter reeds tamelijk bevolkt. Over deze inrichtingen is bereids zeer veel geschreven en, helaas! veel te veel door oningewijden. Het ware te wenschen dat men meer gevoel voor de krankzinnigen aan den dag legde, dan er noodeloos over te spreken. Deze van geestberoofde mannen en vrouwen wekten altijd bij mij een stil medelijden op. Sommigen vond men stilzittende, met hun lot schijnbaar te vreden, het matte uitgedoofde oog onbewegelijk naar een punt gericht; anderen een onrustigen blik rond werpende om iets te zoeken dat zij vermeenden te vinden; weder anderen die onophoudelijk spraken en onsamenhangende woorden en zinnen lieten hooren hetzij in hevige gemoedsaandoening, of wel op bedaarde wijze. Bij den eenen marmerkoude apathie; bij den anderen convulsive gelaatstrekken, in 't kort, alle trekken die in 't kader der schilderij „het gekkenhuis" passen.

Aan den oever vonden wij booten, die ons naar Bloemendal, aan den overkant gelegen, zouden voeren. Wij stegen in de booten, waarbij ik door iemand met krachtigen arm geholpen werd; maar zijn hand greep tevens naar mijn sabel, bekeek en betastte mijn met goud gestikten uniformkraag, de knoopen, in 't kort al hetgeen aan mijn kleeding hem bijzonder in 't oog viel. Eindelijk nam hij mijn met galon bezette pet en zette die op zijn hoofd, waarbij hij voortdurend praatte, gesticuleerde en gezichten trok, hetgeen mij in de waggelende boot niet zeer vrolijk stemde. Zeker was niet alles in orde in het bovenkamertje van den jongen. Mijn collega maakte de opmerking dat hij zich de grap had veroorloofd, om ons door krankzinnigen te laten overzetten. Inderdaad waren alle roeiers bewoners van het krankzinnigengesticht dat wij zooeven hadden verlaten. De overigen hielden zich echter stil en rustig. Hoewel de geheele dag niet zonder dwaasheden werd doorgebracht, zoo was ik toch tevreden, aan den anderen oever te zijn geland en dit gezelschap vaarwel te kunnen zeggen. Wij namen door krachtige handdrukken, als waren wij oude bekenden, afscheid.

Onze New-Yorksche kanoniers vonden wij wederom op hun plaats om ons bij aankomst aan wal andermaal met kanonscho-

ten te begroeten. Met bliksemsnelheid werden 21 saluutschoten gelost, waarop de opgestreken mouwen werden afgestroopt, het bezweete gezicht afgeveegd, de zwarte rok aangetrokken, en niemand meer zou hebben kunnen gissen welk beroep deze mannen uitoefenden. Te Bloemendal stegen wij spoedig in de aldaar ter onzer beschikking zijnde rijtuigen. Wij hadden nog een verren weg af te leggen, namelijk naar het Haarlemmerdal, waar wij de waterleiding zouden bezichtigen die van den eenen berg naar den anderen over het dal was gelegd en wel op een aanzienlijke hoogte, waardoor het drinkwater in buizen naar New-York wordt geleid.

De zon stond op zijn hoogste punt. Er heerschte een verstikkende hitte. Door den snellen rid werden wij als in een wolk van stof gehuld. In de rijtuigen was het niet om uit te houden; wij zagen er uit als molenaars. „Stof zult gij eten!" was voor ons een letterlijke waarheid geworden. De weg die wij bereden was ook geen Romeinsche heerbaan; maar integendeel van zeer primitiven aard, en dit ondervonden niet alleen de rijtuigen; maar ook onze lichamelijke deelen, doch dit ongemak verschafte ons eet- en drinklust, want beiden hadden wij voor dezen dag noodig.

Eindelijk klonk het woord „halt!" De rijtuigen hielden stil. Wij lieten ons niet noodigen tot uitstijgen; in een oogwenk stonden wij op onze beenen en wij beklommen de hoogten van het dal, waardoor een breede stroom, de Haarlemmerrivier, zijn loop had. Natuurlijk moest deze stroom overbrugd worden zonder de scheepvaart te belemmeren. Men kan zich dus een denkbeeld maken der breedte en hoogte van het gewelf. Toen wij aankwamen zeilde een brik met volle zeilen door de middenste overspanning. De bogen bestaan uit verschillende boven elkander liggende lagen; de laatste, waarop de leidingsbuizen rusten, bereikten wij op een voor het oog duizelachtige hoogte. Daar dit kolossale werk nog niet geheel was afgewerkt, zoo had men beneden in de vallei een stoommachine geplaatst om het water op te voeren. De buizen werden geopend en men wees ons met welke kracht dit geschiedde. Een reusachtige straal ontsprong en loste zich in de hoogte in schuim op met al de kleuren van den regenboog, waarvan wij het schitterende niet genoeg konden bewonderen.

Den indruk, dien dit reuzenwerk op ons maakte is door geen beschrijving weêr te geven: wij moeten bekennen dat het bezoek

daaraan gebracht wel de moeite loonde. Lang hielden wij ons ook hier niet op. Wij kregen grooten dorst en hadden niets om dien te lesschen. Ook de eetlust liet zich erg gevoelen, die daarenboven door het rijden werd bevorderd. Wij namen dus weer plaats in onze rijtuigen, die, nadat wij den steilen weg hadden afgelegd, ons snel naar Bloemendal voerden. De zon was reeds aan 't dalen; een koelte kwam op; het werd dragelijker in de rijtuigen, en de opkomende wind had het kleverige stof iets ter zijde gejaagd, waardoor wij eenigermate een vrij uitzicht genoten. Hoewel dicht bij de stad, reden wij toch nog door zeer dun bevolkte streken, alwaar duizenden een gemakkelijk onderkomen hadden kunnen vinden. Nog menig blokhuis zagen wij, waar menschen en dieren door een en dezelfde deur hun toegang en uitweg hadden en leefden als in de arke Noachs. Thans zal dit wel veranderd zijn, want een paar tiental jaren brengen in den tegenwoordigen tijd in Amerika grooter veranderingen te weeg dan eeuwen voorheen in Europa.

De restauratiehouder te Bloemendal en zijn zwart wolharige bedienden waren op onze aankomst voorbereid. Ook onze flinke kanoniers lieten zich nog eens ferm hooren. Het gezelschap groeide wederom aan; overal zag men opgeruimde gezichten; de heeren waren met zwarte rokken gekleed en hadden witte halsdassen aan, volgens étiquette om aan het feestmaal deel te kunnen nemen. Onze gezant en consul waren mede tegenwoordig. De zonen uit Etiopiën stonden gereed om ons te bedienen; het eerste waarmede zij zich bezig hielden was om het vingerdikke stof van onze kleêren af te schuieren, opdat wij, gelijk de onder 't stof bedolven steden Herculanum en Pompeï, wederom konden te voorschijn komen: borstels en ander wrijfgereedschap werden gebruikt en waar dit niet hielp, nam men de toevlucht tot water en zeep. Nadat wij wederom uitwendig een menschelijke gedaante bekomen hadden, bood ons de opperkelner in eigen persoon de onmisbare voorbereiding voor den maag aan; namelijk een echt glaasje bitter en, aldus toegerust, begaven wij ons aan de gedekte tafel. De spijszaal was zeer ruim en hoewel eenige honderde couverts zich op tafel bevonden, voelde men zich volkomen op zijn gemak. De gasten had men overal gastvrienden aangewezen. Bij het aan tafel zetten, was mijn goede collega mij afhandig geworden; den geheelen dag was hij mij een oprechten vriend geweest, thans betreurde ik het zijn gezelschap te

moeten missen, ja, wat de zaak nog droeviger maakte, wij kregen elkander niet meer te zien, en zonder ons het vaarwel te kunnen toeroepen, scheidden wij voor altijd. Gelukkig dat de glazen, messen, vorken, lepels aanvingen te spelen en alle droevige gedachten wegnamen. Ik moest mij in mijn lot schikken en mij troosten aan de heerlijke spijzen en den kostelijken wijn.

Onze sectie, aan het einde der tafel, geleek een verloren post aan de uiterste grens geplaatst; maar wij hadden een voortreffelijken kommandant, één in den dienst grijs geworden, waarschijnlijk in dergelijke gevechten zeer ervaren burger der Vereenigde Staten. Het was de eerwaarde alderman der geëerde stad New-York N. N. Gaarne zoude ik den naam van dezen achtingswaardigen man noemen; maar in deze nacht verdwenen alle namen in den duisteren stroom Letha; slechts flauwe herinneringen bleven mij bij, en in de eerste plaats die van zijn uiterlijk. Hij was niet te groot, meer slank dan dik; het gezicht was gladgeschoren; hij had donkerblauwe, levendige oogen, een weinig grijs haar, een langen hals, over het geheel een zeer goedmoedige physionomie, die, bij gunstige gelegenheden, niet afkeerig is van een klein roestje. Hoofd en hals beweegden zich zoo vrij in de sterk gestijfde vadermoorders op en neêr, dat men bijkans geloofde een beweegbaar toestel voor zich te hebben.

Aan tafel ziet men gewoonlijk niet den een den anderen naar den mond, hetgeen zeer goed is, want er zijn personen die het eten zeer slecht verrichten. Bij het drinken, is het anders. Sommigen weten dit zoo fraai en net te doen, dat men zou wenschen hen te kunnen navolgen. Zoo was het ook met alderman N. N.; die was er een baas in. Zijn blik op het glas glinsterde vriendelijker dan het parelende druivennat en de wijze waarop hij zijn lippen aan den kristallen beker zette, was onnavolgbaar. Was het glas eens aan zijn lippen gekomen, dan geschiedde het ledigen zoo behendig en snel dat er geen tijd overig bleef om beschouwingen te maken. Zoo kunstmatig voerde hij het rubis sur l'ongle uit dat hij altoos den palm der overwinning behaalde. Niettemin bleef de goede alderman tot het laatste goed op zijn stoel zitten; alleen lag zijn hoofd iets dieper tusschen de vadermoorders en scheen zijn hals wel een halven voet korter; maar zijn omgeving had sterk geleden en onder de tafel zag het uit als in een kuip met aalen: het was een bewegen met handen en voeten, die vruchteloos poogden

om weder overeind te komen; en zoo was in waarheid het schouwspel laat in den nacht of beter gezegd in den vroegen morgen.

De vrolijke alderman N. N. sprak een weinig Duitsch, scheen ook gestudeerd te hebben; van daar een aangenaam en opgeruimd onderhoud. Wij dronken zoo dikwijls op onze broederschap, dat ons eindelijk hooren en zien verging. Hoe het de andere dischgenooten op dezen avond te Bloemendal bij New-York maakten, daarvan kan ik in gemoede niets zeggen, alleen herinner ik mij dat zij vele toasten sloegen. Voor de laatste keer werden de glazen gevuld om eeuwige vriend- en broederschap te drinken. Of dit ook rubis sur l'ongle gebeurde kan ik, eerlijk gezegd, niet bevestigen. Ook het afscheid van alderman N. N. zweeft mij duister voor den geest en hoe wij van elkander kwamen, is thans, na zoovele jaren, nauwelijks der moeite waard te vermelden.

Den volgenden dag bevonden wij ons weder aan boord van den schoon gepoetsten Jason en vernamen dat wij binnen kort naar Europa zouden terugkeeren. De Mexicaansche oorlog was geëindigd en de tegenwoordigheid van het eskader in deze wateren niet meer noodig. De gehuwden hoorden de tijding met genoegen; wij echter, het jonge volk, dat zoo gaarne een handje had willen meehelpen, trokken een scheef gezicht.

Terugreis naar Europa.

De terugreis ging voorspoediger dan het vertrek. De wind was ons buitengewoon gunstig; de oude, afgeleefde en rustbehoevende fregat ging voor den wind met volle zeilen, zij legde 10 tot 11 mijlen per wacht af. Zoo ging het dag en nacht voort en binnen zeventien dagen, nadat wij New-York verlaten hadden, lagen wij te Niewediep voor anker. Het grootste deel der bemanning ging op den Argo over, om daarmede tegen het einde van het jaar naar Batavia te zeilen en dienst te doen in de Indische wateren, en ook dit was mijn bestemming. De Jason bleef te Nieuwediep als wachtschip.

Op die wijze had ik mijn eerste zeereis volbracht; ik was geen nieuweling meer op het natte element, ook was ik van de zeeziekte genezen en geen ongeval verduisterde meer mijn blikken.

Kort verblijf in Europa.

Aan Nieuwediep, den Helder en al wat zich in dezen hoek van Noord-Holland bevindt heeft de natuur weinig van hare bekoorlijkheden medegedeeld. Van den buiten de stad gelegen vuurtoren, heeft men het gezicht op een rij zandheuvels, die zich tot den Helder uitstrekken. Hier en daar ontwaart het oog het magere grijsgroene zeehalm dat uit den mullen zandbodem opschiet, en de aan deze duinen grenzende bouw- en weilanden zien eveneens schraal uit. Een door de stormen gehard menschenras kampt hier moedig met de woeste elementen te land en te water. Een aangenaam verblijf is Nieuwediep niet, waar wij eenige weken moesten wachten omdat de korvet nog verscheidene zaken voor de groote reis had in te nemen. Wanneer mijn bezigheden mij het veroorloofden, was mijn geliefkoosde uitstap naar de duinen, die door elkaar geworpen, getrouwe schildwachten vormen tegen het voortdringen der woedende zee. Zoo beschermt de natuur zich zelve tegen hare verwoestende krachten. De zandkorreltjes door de golven aangebracht vormen zich tot heuvelen en maken een veiligheidsmuur en hoezeer het aan 't strand ook waait en loeit, „tot hiertoe en niet verder" is de natuurwet.

Afscheid van Europa.

Het was de 6 december, de geboortedag van Willem II, den door iederen Nederlander zoo zeer geliefden held van Quatre-Bras. Van alle bodems wapperden vlag en wimpels in de grauwe winterlucht. Men kon echter duidelijk bemerken, dat de wind tot uitzeilen gunstig werd, waarop wij reeds lang hadden gewacht, en de koene zeeman laat zich alsdan door niets afhouden om in zee te steken. Hij, die afscheid had te nemen, moest zich haasten dit te doen. Bereids waren de matrozen bezig om, onder het spelen op 't fluitje en het slaan der trom, de zware ankers te ligten, terwijl anderen zich beijverden om, op het schelle geluid der fluit van den scheepsonderofficier, de zeilen zeilklaar te maken. Achter op het dek stond de kommandant, door middel van de spreektrompet zijn bevelen uitdeelende, want het was anders onmogelijk zich verstaanbaar te maken van het fluiten, trommel slaan, het rammelen met de kettingen, het stampen met de

voeten en het door elkander werpen der riemen. De dikke loods was het tegenbeeld van zijn collega de Amerikaan. Hij was gekleed met een duffelschen piakker en had groote, getraande laarzen. Zijn bolvormige neus had door de koude en de jenever een donker roode kleur. Zijn kloek oog zweefde overal, en met nauwelijks hoorbare woorden fluisterde hij het een of ander aan den in zijn nabijheid staanden kommandant of aan den stuurman. Zeer veel locale ondervinding wordt er vereischt om een Nederlandsche haven binnen of uit te loopen; geen wonder dat een groote verantwoordelijkheid op den loods rust.

De ankers waren geligt, eenige kleine zeilen bijgezet en langzaam ving onze korvet aan te schommelen om de reis te aanvaarden. Van stuur- en bakboord werden de batterijen gelost tot afscheid van het vaderland. Menigeen zweefde nog wel den afscheidsgroet op de lippen; maar hij werd niet meer gehoord. Mij viel het afscheid minder zwaar dan bij vroegere gelegenheden. Mijn geliefden waren ver weg en hetgeen mij het dierbaarste was droeg ik in mijn hart, en daarmede ging ik de wereld in.

Mijn wensch zoude nu eindelijk vervuld worden. Ik zou dat betoverende land zien! Robinson Crusoë draagt er de schuld van. Immers, een ieder die dat werk gelezen heeft, voelt zich als aangetrokken om te reizen. Het is een spoorslag, die reeds in de kinderjaren, diep in 't leven grijpt en zijn invloed niet verliest. De ontdekkingsgeschiedenis van landen heeft veel aan de betooverende kracht van dit boek te danken: geleerden en zeevarenden werden er door aangedreven om zich in wildernissen te wagen en de stormen der zee te trotseren, zoo als onder anderen de beroemde Ida Pfeifer, die de werelddeelen van beide hemelsstreken doorkruiste, wel is waar, om naar andere zaken te zoeken; maar toch was Robinson Crusoë er de schuld van.

Naar Rio-Janeiro.

Ditmaal was onze vaart door het Kanaal allergunstigst. Den tweeden dag na ons vertrek zagen wij reeds den vuurtoren van Zuid-Portland en met volle zeilen maakten wij koers naar de golf van Biscaije. De zeelieden voorspelden evenwel een onstuimige nacht; „in die streek," zeiden zij, „spookt het bijna onophoudelijk." En zoo was het ook. Kisten en kasten vlogen door

elkaar; niets bleef op zijn plaats. De grillige elementen wilden mogelijk eens zien of alles zeevast was. Slechts één nacht hadden wij echter ongunstig weer; den volgenden morgen was de storm bedaard en lucht en wind werden kalm. De onaangename winternevel was volkomen verdwenen. De zon bestraalde ons wederom met haar onbewolkten glans en vereerde ons ook langer met hare tegenwoordigheid dan te Nieuwediep, waar zij in de drie laatste weken haar liefelijk gezicht niet had vertoond.

Een zonderlinge rust omgaf het snel voorwaarts zeilend schip. Deze kalmte had zich aan ons allen medegedeeld. Boven ons den blauwen hemel; iets lager zweefden witte wolkjes, het een 't andere volgende; en beneden ons de zachte golven van den op en neêr zwellenden Oceaan. De met volle zeilen steeds voortbruischende Argo vormde het middelpunt van den grooten cirkel, door hemel en aarde gevormd, en deze cirkel nam in omvang toe, naarmate wij de evennachtslijn naderden. Daar scheen ons de hemel geheel anders dan wij gewoon waren hem te zien, daar waren de nachten prachtig schoon, daar flikkerden de sterren als diamanten in het azure uitspansel!

Kort nadat wij de hoogten van Teneriffe voorbij waren, verheugden wij ons reeds in de passaatwinden, die het evenwicht houden tusschen de polen en de linie, en in het noordelijk halfrond een gelijkvormige richting uit het noordoosten, in het zuidelijk halfrond uit het zuidoosten naar den equator daarstellen. Daar expireeren zij en zelden overschrijden zij de tong der Waag en dan nog is dit slechts het geval met de zuidoostelijke strooming; de noordoostelijke houdt reeds op, op twee graden van den equator. Hier blijven de schepen weken lang onbewegelijk liggen, tot dat zij door zachte winden of door onweêr uit hunne gevangenis verlost worden. Ook heerschen er veelvuldige onweêren, de echte „moorendonderweêren." De hemel wordt onophoudelijk door scherpgerande bliksemstralen van elkander gescheurd en vreeselijk kraken de donderslagen. Gedurende ons stilliggen hadden wij herhaalde regenbuien. De regen plaste in stroomen; het waren geen droppels, maar lange dikke draden. Indien er instrumenten waren, geschikt om het af- en toenemen der watermassa te kunnen meten, dan zoude men zich kunnen overtuigen dat, na zulk een stortregen, de oppervlakte der zee eenige voeten hoog moet toegenomen zijn. Wij hadden mede een schrikwekkend onweêr, dat ten drie ure in den namiddag

aanving, en aanhield tot na het invallen der duisternis. Aan alle uitstekende punten van het schip vertoonde zich het St-Elmusvuur. Dit vuur is van electrischen aard, en verspreidt een licht gelijk dat hetwelk door het steenkolengas wordt voortgebracht. De lichtsterkte houdt evenwel geen gelijke intensiteit; menigmaal verdwijnt het voor korten tijd en verschijnt dan wederom op dezelfde plaats. Voor het kompas is dit niet storend. Men bemerkt het nauwelijks in koudere streken. Ook is dit het geval in de nabijheid van het land. Onder de linie, tusschen Afrika en Amerika, komt het zeer dikwijls voor; maar nooit bij droog weer.

De hevigste onweêren onder de linie woeden altijd in de nabijheid der Afrikaansche kust. Op een korten afstand vormen zich kleine duistere punten aan den horizont, door de zeelieden, ossenoogen genoemd. Hunne uitwerking is gelijk aan den typhon in de Chineesche zee, doch zij zijn niet van zoo langen duur. Uithoofde men door zulk onweêr, onverhoeds kan overvallen worden, zet men zeer zelden sloepen uit, en geschiedt dit, dan wordt daarin een vaatje met drinkwater, scheepsbeschuit en een kompas meêgenomen. Door den hevigen stortregen is het onmogelijk het schip te onderscheiden, en menige sloep ging met alles wat daarin was, voor altijd verloren. De oorzaak, waarom men zich van boord begeeft, ligt daarin, dat men aan tegenkomende schepen brieven wenscht meê te geven, en deze gelegenheid komt in deze streek nog al zeer dikwijls voor.

Onder de evenachtslijn, schiet de zon hare stralen met verschroeiende hitte, die toeneemt door de weerkaatsing der stralen op de kalme zeevlakte. Het is dus geen zeldzaamheid wanneer het pik in de scheepsvoegen smelt en kunnen de nadeelen daardoor ontstaande alleen verholpen worden, door het dek bijna onophoudelijk met water af te koelen. Wanneer men evenwel weet welke rol de natuur voortdurend daar speelt, dan vindt men troost in de ongemakken, die men doorstaan moet. Hier treft men namelijk het perpetuum mobile aan. Om het evenwicht te behouden met het warme water, stroomt het koude water van alle kanten bij en heeft een onophoudelijk op en neêrstroomen van den pool tot de linie, van den eenen kant tot den anderen plaats. Deze altoosdurende bewegende kracht van warmte heeft ook invloed op de lucht. Buitengewone hoeveelheden water veranderen in damplucht en stijgen omhoog. Door

dit opvolgend opstijgen, geraken de dampen in de koudere luchtstreken, waar zij verdikt, als een zegen op de velden neêrvallen. Bestond dit ontwikkelingproces niet, dan zou het armzalig met de plantenwereld uitzien, en waar geen plantenwereld bestaat, kan ook geen dierenwereld leven, want het een is het gevolg van het andere.

Dergelijk stoombad is echter zeer afmattend voor den zeevarende, voornamelijk voor hem, die de reis voor het eerst maakt. Men heeft moeite zich voort te bewegen; daarbij komt, dat de dorst bijna onleschbaar is. Vooral is dit laatste een groot ongemak op een oorlogsbodem, waar allen op rantsoen zijn gesteld en de behoeften aan water voor zoo vele koppen niet altijd kan bevredigd worden. Waar ik kon bijkomen, maakte ik buit, en, regende het, dan liet ik alle ledige flesschen op het dek brengen om als reserve te dienen; maar, daar de regen door middel der geteerde zeilen werd opgevangen, zoo was het gewonnen water toch niet te drinken.

Smachtend naderden wij de linie en vorderden eindelijk zoo ver, om het Neptunusfeest te kunnen vieren. Het is een zonderlinge farce, die alleen aan een tot werkeloosheid gedoemden zeebonk zijn ontstaan kan te danken hebben gehad, een amalgaam van christelijke en heidensche figurische voorstellingen, waarbij den doop door den erfvijand wordt verricht. Ook de Argo veroorloofde den watergod, het bezoek aan boord, om te vragen naar de gezondheid van den kommandant, der officieren en overige bemanning en om te informeeren of er soms ook nieuwelingen zich aan boord bevonden, die het zuidelijk rijk van den heerscher wilden binnenzeilen en of hij die den volgenden dag zoude kunnen doopen. Alles geschiedde volgens wet en gebruik en door de spreektrompet werd hem zijn verzoek van het achterdek ingewilligd. Den volgenden dag had de doopplechtigheid plaats. Zonder veel verlies kunnen wij de beschrijving daarvan achterwege laten.

„Hoera!" wij zijn de linie gepasseerd en het zuiden binnen gerukt. Het water begint reeds rimpels te vertoonen aan den rand van het halfrond, en ons schip, dat reeds tien dagen roerloos was blijven liggen, heischt de zeilen! Gelijk een elektrischen schok, voer deze tijding ons door de ziel, want het lange stil liggen had ons zeer laag gestemd. De matrozen klauterden in het touw om de bramzeilen los te maken, en de marszeilen bij te

zetten; het water werd woeliger; de wind vulde de zeilen. Wij waren verlost. Verkwikkend ademden wij nu wederom de koele lucht in, en 's avonds was de hitte van den dag getemperd. Reeds lang hadden wij de Argo niet meer met opgezwollen zeilen gezien, thans streek hij gelijk een witte zwaan fier over het water en van den grooten mast waaide de lange wimpel vrolijk in de lucht. Het gelaat van den knorrigen schipper was opgehelderd en het scheepsvolk betuigde zijn vreugde door dansen en springen. Ook de ons vergezellende zeezwaluwtjes scheen de verandering te behagen, en dartel vlogen zij heen en weêr.

Deze vogels zijn zeer aardige diertjes, bijna gelijk aan de landzwaluwen, doch met zwemvliezen tusschen de teenen voorzien. Als trouwe reisgenooten, houden zij zich op een korten afstand van het schip verwijderd. Zij voegen zich, buiten het Kanaal, bij het schip en blijven er bij in alle breedte- en lengtegraden. Op land komen zij niet; kort bij straat Sunda verdwijnen zij, waarschijnlijk om met een retourschip de reis terug te maken. Gedurende den dag rusten zij van tijd tot tijd eenige minuten op het water; doch keeren spoedig in de nabijheid van het schip terug. Waarschijnlijk rusten zij 's nachts op de uitstekende scheepsdeelen of in een zeil. Het is moeielijk te zeggen of zij van den afval van het schip of wel van zeespinnen en vliegen leven. Zij zijn bezwaarlijk te vangen; zij laten den haak met het lokaas onaangeroerd; doch gebeurt het wel dat zij met de vleugels aan het koord vastraken en dan kan men ze natuurlijk in handen krijgen. Eens gelukte het mij, aan de Kaap de Goede Hoop, op een mijner terugreizen, er een te vangen; maar het arme diertje zag mij zoo weemoedig met zijn slimme ronde oogjes aan, dat ik het onmiddelijk wederom de vrijheid schonk. Zij zingen en kirren niet. Overigens moet worden opgemerkt, dat geen soort van zeevogels, toonen voortbrengen; alleen een heesch en kreischend geschreeuw laten zij hooren. Men heeft te vergeefs beproefd de zeezwaluwen aan boord levend te houden; zij sterven kort na de vangst van honger en verdriet. Zuidelijk van de Kaap de Goede Hoop, mengen zij zich met de overige zeevogels, als Albadrossen, Jan Everts, Kaapsche meeuwen, Kaapsche duiven enz. en leven in goede verstandhouding met die verschillende soorten, die hen geen leed doen, zwemmen vertrouwelijk te samen, of vliegen rondom het schip. Zij ver-

wekken geen nijd, daar zij den buit der andere vogels niet aanroeren.

Buiten de baai van Rio-Janeiro verheft zich een kegelvormigen berg loodrecht uit het water, de Suikerhoed genaamd. Wij hadden dien nu in het gezicht en was de eerste periode onzer reis hier afgeloopen. Tot Rio-Janeiro hadden wij een zeer voorspoedige vaart, die alleen door de windstilte onder de linie vertraagd werd. Wij waren niet genoodzaakt Rio-Janeiro aan te doen; drinkwater en proviand hadden wij nog genoeg; alleen lag het in het plan der regeering onze vlag op de reede der keizerlijke stad te vertoonen en dit was ons allen zeer aangenaam. Immers, daardoor hadden wij het voorrecht een der schoonste punten der wereld te zien.

Rio-Janeiro heeft niet alleen een welluidenden naam; de ligging der stad is heerlijk en de baai een der schoonste die bekend zijn en waar duizende schepen tegen storm en gevaar veilig kunnen liggen. Kolossale bergen weerkaatsen zich in het heldere water en pittoreske hoogten bespeurt men in het westen aan den azuur blauwen hemel. De stad is, onder een voortdurend zacht klimaat, als een kostbare parel, in bloesems en vruchten gewikkeld: een waar ooggenot. Nergens zag ik zulk een bekoorlijk oord; op al mijn reizen trof ik nimmer de wedergâ er van aan; maar het edelste en verhevenste dat de mensch kent, „vrijheid" was in dien tijd te Rio-Janeiro niet te vinden, en thans nog drukt de waggelende voet der slaven het door God zoo gezegende land. Wat in de toekomst zal gebeuren weet men niet. Een begin tot verbetering is gemaakt; maar wetten zijn in die streken en voor dergelijk volk gelijk een elastischen band, die zeer rekbaar is.

Toen ik Rio-Janeiro bezocht, waren er nog duizende rampzalige wezens, zonder eigen wil, als beesten voortgedreven, of in dompige stallen opgehoopt, zonder dat een gevoelvol hart zich om hen bekreunde. Het noodlot maakt het slachtoffer gedweê. Tot lastdieren vernederd, werden de forsche zonen van Afrika door de met zweepen gewapende blankofficieren in troepen voortgedreven, onder begeleiding van fluitenspel, of den zang een hunner kameraden, die op eentoonigen, bijna klagenden toon de maat aangaf tot uitvoering van den aangewezen handenar-

beid. Wanneer men die ongelukkigen aanschouwde zou men bijna getwijfeld hebben, of zij wel tot het menschelijk geslacht behoorden. Zóó had de zweep het meesterstuk van den Schepper misvormd. En, evenwel, had ik later gelegenheid zeer begaafde en ontwikkelde negers te leeren kennen, die zich waardiglijk met Europeanen konden meten. Onder anderen herinner ik mij steeds met innige voldoening den talentvollen en edelen Ashantijnschen prins Aquasi Boachi.

Keeren wij terug naar den Suikerhoed. Bevond deze zich niet zoo dicht bij den ingang der baai, de zeevarenden zouden bezwaarlijk den toegang tot de reede vinden. Hij is een trouwe wegwijzer; zijn steile wanden zijn van den voet tot aan de kruin begroeid met struik- en kruipend gewas en hij is zonder hulpmiddelen niet te beklimmen. Het is evenwel altijd moeielijk hem te herkennen en zulks door het sterk begroeide gewas aan het strand.

Merkwaardig is het dat een dergelijke gelijkvormige kegel zich bevindt vóór de baai van Tapanoeli, aan de westkust van Sumatra, eenige graden noordelijk van de evenachtslijn. Zonder oever stijgt hij loodrecht, drie honderd voeten hoog, uit zee op en is wegens de steile wanden, niet te beklimmen; hij dient als wegwijzer naar de baai, die, evenals die van Rio-Janeiro, een der schoonste van de vier werelddeelen is. Het is een bloot toeval en er kan aan geen gelijkwerkende natuurwet gedacht worden. De Suikerhoed voor de baai van Rio-Janeiro is gelegen aan de uiterste grens van den zuidelijken keerkring en aan de oostkust van een groot continentaal land; de andere voor de baai van Tapanoeli heeft zijn ligging bijna onmiddelijk aan de linie, ten westen van een der grootste eilanden van Azië.

Met den loods aan boord liepen wij recht naar de boomen. De opening van de baai gelijkt aan de monding eener rivier, en in het kanaal kan men met het bloote oog de voorwerpen aan den oever herkennen, waaronder ook eenige strandbatterijen, die, wanneer zij van goed geschut zijn voorzien en goed bediend worden, aan schepen, die niet snel uit den weg kunnen, groote schade zouden kunnen toebrengen; maar voor snelle stoomschepen zijn ze niet gevaarlijk en, in eenige oogenblikken, zou gemakkelijk een vloot voor de stad kunnen zijn.

Wij hadden in zeer korten tijd den kronkelenden weg uit zee naar de baai afgelegd en, alvorens het te kunnen vermoeden,

hadden wij als met een tooverslag de heerlijke stad en haren omtrek voor oogen. Het gezicht strekte zich uit ver naar het westen tot aan het Orgelgebergte. Geen woorden zijn in staat het prachtige panorama te beschrijven dat zich aan onze blikken voordeed. De schoonheid werkt zoodanig op den geest dat zij de kracht van denken verlamt. Slechts een uitroep van bewondering komt over de lippen, en, geheel door verrukking opgetogen, stond ik als vastgespijkerd op het dek. Zouden de scheppende goden dit gedeelte niet hebben gekozen tot hun rust- en vreugdeoord? Men zoude het bijkans gelooven; maar, néen, daar waren nog te veel slavenhouders in dezen Olympus aanwezig.

De bergen en heuvels worden overal door het water bespoeld. Iedere plek grond is bebouwd, zelfs de wanden der steile bergen en de ruggen der steenachtige heuvels. Aan het strand staan langs de verschillende krommingen prachtige villa's en heerlijke, bloemrijke tuinen. Tegen de bergen zijn kerken, kapellen en kleine nissen met heilige beelden versierd, gebouwd. Tuinhuisjes van verschillenden vorm vindt men overal verspreid. Een groot klooster prijkt op een heuvel, waarvan de onderaardsche kelders tot gevangenis dienden, die van ratten wemelen, zooals ons een onzer matrozen wist te vertellen. Hij had beproefd te deserteren, werd echter achterhaald, en daar in bewaring gehouden.

Het hospitaal, dat op den rug van een steenachtigen berg gebouwd is, weerkaatst in het groene water der bocht, en maakt een heerlijken indruk. De stad zelve heeft weinig breede en lange straten en geen ruime pleinen. Het schoonste plein is dat aan het strand gelegen, waar zich het keizerlijk slot met fonteinen bevindt. De vorstelijke woning heeft niets merkwaardigs; het is een groot, vierkant gebouw met verscheidene verdiepingen. De hofhouding heeft er zelden haar zetel en dan nog voor zeer korten tijd. Gewoonlijk houdt de keizer zijn verblijf op het slot St.-Christoffel, in een heerlijke streek gelegen, die aan de genietingen van het Paradijs herinnert.

De meeste straten zijn nauw, zeer onregelmatig, en verkeeren in een slechten toestand; sommige missen de bestrating. Ook de huizen zijn over 't algemeen onbeduidend. Verscheidene winkels zien er rijk uit en kunnen in pracht met die der Europeesche hoofdsteden wedijveren; maar de eigenaars zijn vreemdelingen en de uitgestalde waren zijn allen ingevoerd. Of het thans nog zoo zijn mag? In de nauwe straten bevinden zich op den bega-

nen grond de slavenstallen. Een andere benaming valt moeielijk aan deze verblijven te geven, waaruit een verpestende lucht zich ontwikkelt en de reukorganen onaangenaam aandoet. Waar dergelijke verblijven niet zijn, is de ruimte ingenomen door de handelaren in levensmiddelen. Men moet niet denken aan zindelijke bakkers, vleeschhouwers, vruchten- en groenteverkoopers. Slechts slavenvoedsel wordt daar verkocht, waaronder een soort van stokvisch, walgelijk van reuk en half vergaan, de hoofdrol speelt. Wandelde men 's avonds deze plaatsen voorbij en keek men door de openingen, die in de deuren waren aangebracht, dan zag men de scherp wit gerande oogen of de sneeuwwitte tanden, en hoorde men de eentonige stemmen dezer door menschelijke dwingelandij verworpen wezens. Ja, men moest een steenen hart hebben om daar rond te slenteren. In de bovenverdieping dezer huizen wonen de blankofficieren met hunne zweepen en andere dwanggereedschappen.

Daar alle arbeid door slaven wordt verricht, zoo schaamt zich de vrije man handenarbeid te verrichten en hierdoor is lediggang met al hare gevolgen aan de orde van den dag. Met niets te doen wordt de dag doorgebracht en op die wijze gaan de levensjaren voorbij, zonder dat iets duurzaams voor het nageslacht is gewrocht.

Om de stad en haren omtrek meer van nabij te leeren kennen, maakte ik dikwijls uitstapjes, waardoor ik bekend raakte met een zonderling landsgebruik. Over de onderdeur des huizes of uit het vensterraam, waarvan de glasruiten grootendeels waren gebroken, keek de trage Mulat van elken ouderdom, in zeer slechte kleeding gehuld, waarbij het hemd de hoofdrol speelde, en wachtte op den voorbijganger, om hem zijn cigaar, zonder eenige plichtpleging met zijn magere apenvingers uit den mond te nemen, en er zijn cigarette aan te steken. Dit geschiedde zeer behendig en met een verbazende vrijpostigheid. Men moest 't zich laten welgevallen, daar anders de buren zich de zaak zouden hebben aangetrokken.

Hoe stompzinnig de Mulat is en de tot dier afgedaalde volwassen neger tot den arbeid moet aangedreven worden, des te vrolijker is de kleine gekroesde Etiopiër in zijn jeugd. Dan heerscht nog de vrije natuur. Zij beseffen niet het schrikkelijke lot dat hen eens zal ten deel vallen. Opgeruimd als hunne kameraden van iederen stand, voeren zij een lustig, benijdenswaardig

leven. In de straten ziet men hen dansen, springen, duikelen, vechten. Menigmaal hoorde ik hen met zuiver heldere stemmen geheele arias uit operas zingen en op een smaakvolle wijze voerden zij door gefluit het in dien tijd in de mode zijnde lied van den vrijburger: „Bergmans marsch" uit. De kleine troep bewees dat alle menschen met gelijke eigenschappen door de natuur zijn begiftigd en vrij behooren te zijn.

Enkele honderd jaren geleden heeft de Europeaan zich in die streken gevestigd. Het eerste waren het de Portugeezen. Zij moesten echter later voor den ondernemenden Hollander wijken. De actieve, welberekende koopman vond er echter niet de waren, waarmede hij zijn schepen kon laden. De bevolking, van alle ontwikkeling ontbloot, doolde, in kleine hoopen, door de eeuwenoude wouden met reusachtige boomen begroeid, omslingerd door lianen, die van de aarde tot de kronen der boomen klimmen, en wederom van de kronen naar de aarde dalen. De lucht was gevuld door den balsem der menigvuldige planten. In het loof hielden de primitieve bewoners hun verblijf. Het bebouwen van den grond was hen onbekend; hunne halfbroeders, de menigvuldige apen, die gelijke aanspraken deden gelden op het bewonen der boomen, kenden ook geen landbouw. Daar waar het zoo gesteld is, wendt de koopman den steven en dit was ook het geval met onze Hollanders en Zeelanders. Hunne blikken zweefden naar de, vele duizende mijlen over den Oceaan, verwijderde specerijeilanden. De gember, muskaatnoot met zijn welriekend omhulsel, de kruidnagels, de peper hadden in die tijden niet minder aantrekkingskracht, dan in onzen tijd, de koffie, suiker, tabak en indigo. Op de Hollanders volgden wederom de vroegere kolonisten, vergezeld van een schare geloofsmannen, en uit deze ontsprong, na verscheidene omwentelingen, de tegenwoordige keizerstaat. In 1846 lag die nog in de bakermat, maar sedert heeft hij zich sterk naar alle richtingen uitgebreid. Brazilië beteekent voor de oostelijke landen van Zuid-Amerika hetzelfde wat de Vereenigde Staten voor de Noordelijke helft van dit werelddeel zijn. Het is een aantrekkingspunt, dat met der tijd een groote geheel zal vormen.

In 1846 had het keizerrijk te worstelen tegen de plannen der Britten en der Franschen. Beide schenen de rol van beschermheer te willen voeren en ieder deed zijn best om het overwicht te behouden. Dom Peter van Brazilië, een tweede Peter van

Rusland, liet zich niet blinddoeken. De rol der beide Europeesche natiën werd aanmerkelijk gewijzigd; men moest zich vergenoegen zijn eigen zaken schoon te wasschen. De Engelschen hielden nog altijd een klein eskader op de reede, waaronder een afgetakelden driedekkker, die zich daar bevond tot wering van den slavenhandel; doch het kostte den planters niet veel moeite om zich negers van de Afrikaansche kust te bezorgen. De belanghebbenden wisten dat de negermarkt slechts vier uren van Rio-Janeiro verwijderd was en konden dus in hun behoefte voorzien zonder door den Engelschen driedekker op de reede gestoord te worden.

Frankrijk imponeerde niet alleen daar zijn oorlogschepen, maar ook door zijn letterkunde. Les Mystères de Paris waren in aller handen. Een opera gezelschap was mede aanwezig, dat, zoo als overal, den modetoon aangaf.

Aan Duitschers was ook geen gebrek, zoo als men die, trouwens, door de geheele wereld aantreft. Het grootste contingent is dat der kelners. In den vreemde vindt men onder hen knappe, berekende hoofden. Zij spreken verschillende talen en met zeer veel gemak. Gewoonlijk zijn zij aan het hoofd van het personeel, en hebben zij deze stelling te danken aan hun geschiktheid, daar zij door geen Engelschman of Franschman kunnen vervangen worden. De Duitsche geneesheeren en kooplieden, vooral die uit het Noorden van Duitschland en uit de Hansesteden, zijn overal geacht en ook overal verspreid. Te Rio Janeiro waren beide standen mede aanzienlijk vertegenwoordigd. Zij droegen over het algemeen zeer veel bij om het bestaan van hunne natie in den vreemde te doen kennen, terwijl hun gedrag hen de algemeene achting verwierf. In Duitschland mag dit wel gewaardeerd worden. De aanwezigheid der Duitschers overal in vreemde dreven, destijds zonder consulaire bescherming, levert het bewijs van hun goed gedrag en karakter; zij hadden de bescherming van een wapenschild niet noodig, doordien zij stilzwijgend den politieken agent met zich droegen.

Opvolgend en binnen korten tijd zag ik Noord-Amerika's hoofdstad, New-York, en die van het Zuiden, Rio-Janeiro, en voorzeker gaven mijn indrukken mij stof te over tot uiteenloopende beschouwingen en vergelijkingen. Aan de eene zijde heerschte het Germaansche element; aan den anderen kant de nakomelingen, voor het grootste gedeelte afstammelingen der bewoners van

de kusten der Middellandsche zee. De energieke mannen uit het Noorden dachten, handelden en hadden door vernuftige uitvindingen de bewondering der wereld gaande gemaakt. Reeds ontving het oude Europa van daar lessen, en sterren der eerste grootte glinsterden aan den hemel der eerste vrijgeborenen, die den bliksem uit de wolken afleidden en den scepter uit de handen der dwingelanden ontwrongen. Zoo ver had het Romaansche ras het in het Zuiden niet gebracht. Hoe het er in Rio-Janeiro uitzag hebben wij reeds vermeld. De natuur is daar overheerlijk; maar op de reede ontwaarde men in 1846 den stoom van slechts een enkel nietig vaartuig, dat dagelijks eenige keeren den overtocht naar den noordelijken oever maakte; alle overige communicatie geschiedde door bemiddeling der slaven, en dit in een tijd, waarin Noord-Amerika reeds aanzienlijke uitgestrekte spoorbanen bezat en vele honderde stoombooten op de rivieren en aan de kusten konde aanwijzen, zoomede op den Atlantischen Oceaan ter verbinding met Europa, en een begin maakte om overal de netten van den electro-magnetischen telegraaf te spannen. Aan welke oorzaken dit verschil is toe te schrijven, zal voor den nadenkende geen raadsel zijn.

De Ranau-districten in de residentie Palembang.

Er zijn zeker weinig landschappen in Nederlandsch-Indië waar ons gezag nog zoo kortelings gevestigd is als de streek, die, te samen genomen, Ranau-districten wordt genoemd. Zij bestaat uit vier provincies, namenlijk: 1°. het Ranau-gebied of de strook land ten noorden en ten oosten van het meer van dien naam gelegen; 2°. de Makakau; 3°. Blalauw; 4°. Batoe Brah. Het Ranau-gebied staat reeds geruimen tijd onder ons direct gezag, doch de overige landen, die voorheen den naam droegen van onafhankelijke grensdistricten, werden eerst, bij gouvernements besluit van den 9en december 1864, bij de residentie Palembang ingelijfd, en gerekend tot de afdeeling Kommering Ogan Oeloe en Enim te behooren, zoodat zij rechtstreeks stonden onder het bestuur van den gezaghebber, meestal een controleur 1e klasse, die te Moeara-doea verblijf houdt. De uitgebreide werkkring van genoemden ambtenaar maakte, dat de nieuw geannexeerde landen slechts zelden door hem konden worden bezocht, en de groote afstand van sommige streken tot de hoofdplaats gaf aanleiding, dat vele zaken, die een spoedige afdoening of dadelijke handeling vereischten, eerst na verloop van betrekkelijk langen tijd aan het oordeel van het Europeesch bestuur konden worden onderworpen, terwijl er geen genoegzame controle bestond om een vijandige handeling der bevolking of slechten invloed van enkele individuën zoo mogelijk te voorkomen of ten minste bij tijds te keer te gaan. Vooral de onlangs plaats gehad hebbende onlusten, onder aanvoering van zekeren Toean Perdipo, waarover later, toonden duidelijk aan, dat een vermeerdering

van het aantal besturende ambtenaren in de residentie Palembang dringend noodzakelijk was, en werd er alzoo in 1868 bepaald, dat tot versterking van het Europeesch gezag in de Ranau-districten [1]), een controleur zou worden geplaatst, ten einde aldaar zoowel uit een politiek oogpunt, als tot welzijn der bevolking nuttig werkzaam te zijn. Als zetel van het bestuur werd de kampong Banding Agong gekozen, hebbende het voordeel van behalve nagenoeg in het midden der kortelings in het leven geroepen onderafdeeling, ook nog in de onmiddelijke nabijheid der provincie Makakau gelegen te zijn, alwaar de dikwijls twijfelachtige gezindheid der bevolking het wenschelijk maakt dat op die streek voortdurend een waakzaam oog kan worden gehouden.

De gesamentlijke oppervlakte der vier landschappen bedraagt nagenoeg 500 □ Java palen met 8336 inwoners, die over 53 kampongs verspreid zijn. Zij bestaan uit twee afzonderlijke gedeelten, waarvan het eerste de provincie Ranau-districten en de Makakau, en het tweede, zuid-oostwaarts daarvan gelegen, de landschappen Blalauw en Batoe Brah bevat, welke beide gedeelten door het grondgebied der assistent-residentie Benkoelen en de afdeeling Kommering Oeloe van elkander gescheiden zijn.

Laatstgenoemde afdeeling vormt tevens de noordelijke en oostelijke grens van het 1e gedeelte, terwijl het ten zuiden en ten westen door Benkoelen wordt ingesloten. De landschappen Blalauw en Batoe Brah grenzen ten noorden aan de hierboven genoemde afdeeling Kommering Oeloe, ten oosten en ten zuiden aan de residentie Lampongsche districten en ten westen en gedeeltelijk ten zuiden aan de assistent-residentie Benkoelen.

Het klimaat is in het algemeen genomen zeer koel en kan op sommige plaatsen vooral in de Makakau voor Indië zelfs buitengewoon koud genoemd worden. De thermometer wijst er gemiddeld des morgens om zes uur 58, des middags om 12 uur 77 en des avonds om zes uur niet meer dan 72 graden, zoodat men, op den warmtegraad afgaande, zou kunnen besluiten dat men zich daar ongeveer 3000 voet boven de oppervlakte der zee bevindt. Het geheel vormt een hoog bergland, overal met diepe ravijnen doorsneden, waardoor het aanleggen van goede rijwe-

---

[1]) Ook de provincie Kessam was daar aanvankelijk onder begrepen; doch ten gevolge der ligging hebben de hoofden eenparig verzocht rechtstreeks onder den gezaghebber te Moeara-doea te blijven staan.

gen zeer bemoeielijkt wordt. Ten zuiden van het Ranau-meer verheft zich statig de Goenoeng Seminoeng, die een hoogte van ruim 6000 voet bereikt en grootendeels tot Benkoelen's grondgebied behoort. Hoewel men zich geen uitbarsting van dezen berg herinneren kan, zoo lijdt het toch geen twijfel, dat hij tot de uitgebrande vulkanen moet gerekend worden. Tot nu toe is de top nog door niemand beklommen en kan dus niet worden opgegeven in hoever daar sporen van een krater zullen te vinden zijn. Aan den noordelijken voet vindt men echter eenige warme zwavelbronnen waarvan het water een temperatuur van 135° F. bezit en welke bronnen, bij hoogen waterstand van het meer, geheel onder water worden gezet. Andere bergen van dergelijke aanzienlijke hoogte worden in deze streken niet aangetroffen, behalve de Gigok en de Boekit Besagie, beide in de marga Blalauw, waarvan de laatste, volgens bewering der Maleiers, zich zelfs boven den top van den Goenoeng Seminoeng zoude verheffen. De Boekit Besagie heeft zijn naam te danken aan den zonderlingen vorm zijner kruin, die uit vier op gelijken afstand van elkander verwijderde even hooge toppen bestaat en voorheen door pelgrims dikwijls tot verblijfplaats gedurende hunne godsdienstige afzondering (bertapa) gekozen werd. Volgens de overlevering zoude aan eerst- en laatstgenoemde bergen de navolgende gebeurtenissen verbonden zijn.

Tijdens Alexander de Groote, bij de Maleiers Iskander Zalkarnain, dat is de twee hoornige genoemd, uit den hemel op de aarde nederdaalde, geschiedde zulks op den berg Seboentang, nabij de hoofdplaats Palembang, alwaar nog ten huidigen dage de plek wordt aangewezen, waar zijn voetzolen het eerst de aarde aanraakten. Van daar stevende hij naar een plaats ten zuiden van het Ranau-meer gelegen, rustte er een oogenblik uit, verzamelde eenig hout, en vervaardigde daarvan een tafel, die tot het schragen van allerlei eetwaren bestemd was. Bij zijn vertrek, zou die tafel in den Boekit Seminoeng veranderd zijn. Zijn tochten verder voortzettende, kwam hij op Benkoelen's grondgebied, zag er een steen van buitengewone grootte evenals een berg, beklom die, drukte er met den voet op en sprong zoo op den Boekit Besagie, die toen nog slechts een kruin had, doch alzoo vier toppen verkreeg, waartusschen de luchtreiziger tot verfrisching een bad gebruikte en daarna zijn zwerftochten naar elders voorzette. Ook zoude door zekeren Naga Bisa op genoem-

den berg een ei gevonden zijn, dat door hem tot uitbroeiing aan een groote slang gegeven werd. Hieruit kwamen twee menschen te voorschijn, waarvan een groot gedeelte der bevolking in de Lampongs voorgeven af te stammen. Het Barisan-gebergte, dat Sumatra nagenoeg van het zuiden naar het noorden doorloopt, vormt de grensscheiding tusschen de residentie Palembang en de assistent-residentie Benkoelen, zoodat het dan ook in die gedeelten der onderafdeeling Ranau-districten, die aan genoemde assistent-residentie grenzen, gevonden wordt.

Het land heeft geen breede bevaarbare rivieren. Men treft er slechts enkele kleine bergstroomen, die echter den oorsprong geven aan snelvlietende wateren, langs welke de handel een uitmuntende gelegenheid bezit, om de vele producten, uit het westen der residentie afkomstig, op een goedkoope en gemakkelijke wijze naar Palembang en zoo verder naar zee af te voeren. Zoo ontvangt de Kommering een groot gedeelte harer wateren van den Selabong, die onder den naam van Ajer Warkoe op den Boekit Besagi ontspringt. Van daar loopt zij in een noordwestelijke richting, tot aan de doesoen Pager dewa en stort zich, op een halve paal afstand van genoemde kampong, in het Ranaumeer. Aan den noordelijken oever, een weinig beoosten de kampong Loenger Waras, vloeit zij weder uit en draagt alsdan den naam van Wala.

Verder in een noordelijke richting voortstroomende, verliest zij zich op tien paal afstand van het Ranau-meer in de kloven van den bergrug Pamatang Sengang; doch komt weldra aan den noordelijken voet van dien berg weder te voorschijn en neemt alsdan, na vereeniging met de rivier Makakau, die in de valei tusschen den Boekit Rangai en den Boekit Besar, dus niet tot het gebied der onderafdeeling Ranau-districten behoorende, ontspringt, den naam van Selabong aan. Na nog een menigte zijrivieren te hebben opgenomen, verdeelt de Kommering, welke naam zij na haar vereeniging met de Saka gekregen heeft, zich bij Sira Poeloe Padang in twee armen: de rechter stort zich voorbij Moeara Padang in zee; terwijl de linker zich met de wateren van den Moesi of rivier van Palembang vereenigt.

Een andere rivier, die tot de groote stroomen kan gerekend worden en in deze streken ontspringt, doch op verre na niet zoo bevaarbaar is, als de Kommering, is de Semangka, die uit de zamenvloeiing van eenige beken komende van den berg Gigok

in de marga Blalauw ontstaat; zij loopt in een zuidelijke richting naar de Lampongsche districten, wordt eerst daar voor het gebruik van prauwen geschikt en valt verder in dat gedeelte van den Indischen Oceaan de golf van Semangka genoemd, in zee.

Overigens zijn er geen wateren, die een bijzondere vermelding verdienen, hoewel het niet aan een menigte kleine riviertjes ontbreekt, die hier alleen om der volledigheidswille worden opgegeven. Zoo vallen in het Ranau-meer, de beekjes Ajer Medin, Ajer Pila, Ajer Langkoesan, Ajer Gedang, Ajer Sepoejoe, Ajer Soreng, Ajer Kity, Ajer Gongoeng, Ajer Soerabaija, Ajer Gling en Ajer Laba koeta, die allen van de bergen ten noorden van het meer gelegen stroomen, en hoewel tijdens den regenmoeson dikwijls een aanzienlijke hoeveelheid water afvoerende, gedurende den oost-moeson veelal geheel droog zijn. Ook de rivier Makákau, een zijtak van de Kommering, neemt eenige riviertjes van weinig beteekenis op, waarvan de voornaamste zijn Ajer Item, Ajer Kroeh, Ajer Kepaijang, Ajer Obog, Ajer Baro, Semaja Besar, Semaja Ketjil, Ajer Trits, Ajer Kepajang, Gaboe toean en Loeang Bati.

Reeds verscheidene malen, is met een enkel woord van het Ranau-meer gesproken en verdient dit, voor wij van het watergebied afstappen, wel voor een oogenblik onze bijzondere aandacht.

Het woord Ranau is een afleiding van het woord Danau, hetwelk meer beteekent, zoodat men dus, van het Ranau-meer sprekende, zich aan een pleonasme schuldig maakt, door voor hetzelfde begrip twee woorden te bezigen die, ofschoon van verschillende taalsoort, toch volkomen dezelfde beteekenis hebben. Het spraakgebruik heeft er echter burgerrecht als geographische benaming aan verleend, waarvan wij ons dan ook verder zullen blijven bedienen [1]). Vermoedelijk moet de oorsprong van het meer aan het instorten van een uitgebranden krater worden toegeschreven. De vorm is vrij onregelmatig, vooral door den voet van den Goenoeng Seminoeng, die zich aan den zuidelijken

---

[1]) Door de benaming kortweg van het meer zou men al ligt geneigd zijn er de beteekenis van het meer bij uitnemendheid aan te geven, in tegenstelling van kleinere watervlakten, die in de nabijheid zouden gelegen zijn. Hoewel grammatisch juist, gaat die gevolgtrekking hier toch niet door, want, behalve het Ranau, wordt er geen enkel meer in de afdeeling Kommering Ogan Oeloe en Enim gevonden.

oever verheft en een niet onaanzienlijke bocht vormt. De grootste lengte, in de richting van oost naar west, bedraagt tien, en de breedte $5^1/_2$ paal. Voor zoover bekend, bestaat er geen onderaardsche verbinding met de zee, en vindt men er noch haaien noch krokodillen in, die tot een dergelijke onderstelling aanleiding kunnen geven.

Behalve otters en leguanen, waarvan sommige van buitengewone grootte, worden er een menigte zeer smakelijke visschen in gevonden, zooals baoeng; ikan snas, delok sepatong, ikan sema enz., welke laatste soort gekookt zijnde aan den vermaarden Hollandschen zalm doet denken en in smaak daarmede veel overeenkomst bezit.

De diepte van het meer is zeer ongelijk; doch veelal loopt de oever tot op 25 à 35 vaam glooiend af. Op sommige plaatsen, inzonderheid aan de zuid-oostzijde tusschen den berg Seminoeng en de kampong Pager dewa, heeft het echter een veel aanzienlijker diepte, zoo zelfs dat het daar door Maleiers voor onpeilbaar gehouden wordt, en al kan dit nu niet aannemelijk zijn, zoo is het toch gebleken, dat men er, het dieplood tot op twee honderd vaam uitwerpende, nog geen grond vindt. Eb en vloed hebben geen bijzonder groote uitwerking, doch brengt de regenmoesoen een aanzienlijk verschil in de hoogte van den waterspiegel teweeg, die dan dikwijls vier voet boven den gewonen stand rijst. Het water heeft geen andere van versch water onderscheiden smaak, is in het midden zeer helder, doch op sommige plaatsen aan den oever, ten gevolge van den modderigen bodem, veelal troebel en kan dus niet, zonder gebruik van een leksteen, als drinkwater gebezigd worden. De phantastische geest van den Oosterling, die zoo gaarne aan treffende natuurtooneelen de een of ander legende verbindt, is niet in gebreke gebleven ook hier van die geneigdheid te doen blijken. Zoo wordt onder anderen verhaald dat, tijdens de heer Praetorius resident te Palembang was, door een Maleier een draak in den vorm van een waar zeemonster, dat zich ver boven de oppervlakte van het water verhief, zou zijn waargenomen. Bedoelde Maleier kwam echter anderhalve maand na zijn terugkomst te Palembang te overlijden en zijn dood wordt toegeschreven aan de wraak van het monster, omdat het vertoornd was dat men nu voortaan van zijn bestaan kennis droeg.

Ook worden somwijlen die plekken, aan den noordelijken oever,

waar het water een donkere tint bezit, als de verblijfplaats van booze geesten aangewezen; doch moet dit verschil van kleur enkel als een gevolg worden beschouwd van het gebladerte der boomen, dat soms ver over de rotsen heenreikt.

Behalve deze beide legenden, bestaan er over den oorsprong der benamingen van de meeste bergtoppen, die het meer omringen, zooals de Boekit Penjahoengan en de Boekit Koekoesan, allerlei verhalen, die echter niet belangrijk genoeg zijn om hier te worden medegedeeld en wij dus stilzwijgend zullen voorbijgaan.

Levert het meer bij eersten aanblik al een trotsch schouwspel op, van lieverlede verliest het zijn bekoorlijkheid en houdt het op een aangenamen indruk te weeg te brengen. Slechts zelden bespeurt men aan den gezichteinder een nauwelijks merkbare, en langzaam naderende stip, waarin men eindelijk een uitgeholden boomstam erkent, die door een Maleier als prauw gebezigd wordt, en waarin hij met eenig gebrekkig vischtuig zijn armoedig bedrijf uitoefent. Wee hem, indien hij door een plotselings opkomenden storm wordt overvallen! Zijn broos vaartuig is dan geen oogenblik bestand tegen de woedende baren en het verdwijnt weldra met den roekeloozen visscher in de diepte. Nauwelijks is de storm uitgewoed of een onverstoorbare kalmte en drukkende eentoonigheid kenmerken op nieuw dit uitgestrekte watervlak. Geen enkel geluid doet de nabijheid van menschen ontwaren, geen liefelijk ruischen van den gammelang streelt het oor: slechts het eentoonig geklots der golven breekt de stilte regelmatig af en herinnert ons onwillekeurig de dichtregelen van den grooten Lamartine:

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
Au coucher du soleil, tristement je m'assieds;
Je promène au hasard mes regards sur la plaine
Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds.

Ici gronde le fleuve aux vagues écumantes,
Il serpente, il s'enfonce en un lointain obscur;
Là le lac immobile étend ses eaux dormantes
Où l'étoile du soir se lève dans l'azur.

Que me font cependant ce lac — cette belle vue,
Je n'éprouve devant elle ni charme ni transport;
C'est en vain que je cherche dans l'immense étendue
Un seul être, mais, hélas! tout paraît être mort.

Over het algemeen is het landschap slecht bevolkt; doch de bijna ondoordringbare wouden, waarmede het bergachtig terrein overal is bedekt, strekken tot schuilplaats aan een menigte wilde dieren, die den eenzamen reiziger soms onverhoeds aanvallen, de wegen onveilig maken en den landbouwer, door het verwoesten zijner velden, dikwerf groote schade veroorzaken. Tot uitroeiing van dit schadelijk gedierte wordt weinig moeite gedaan; slechts zelden worden bij het Europeesch bestuur de ooren en den staart van een tijger, ter verkrijging van de daarop door het gouvernement vastgestelde premie, aangebracht, en de pogingen, die door de bevolking zijn aangewend om olifanten in afzonderlijk daarvoor gegraven kuilen te vangen, hebben mede weinig resultaten opgeleverd. In den laatsten tijd heeft men van deze wijze van jacht zelfs geheel afgezien, daar de kuilen, die met loof en boombladeren werden bedekt, voor den oningewijden niet zichtbaar waren en men menig menschenleven te betreuren heeft gehad. De reusachtige boomen in het woud dienen tot verblijf aan talrijke apensoorten, waaronder de siamangs, wier eigenaardig geschreeuw van den morgen tot den middag door de lucht weergalmt, door hun aantal, een voorname plaats innemen. Verder vindt men in de bosschen een groote verscheidenheid van vogels, waarvan sommige, bijvoorbeeld balams, poenes en pergems, alle een soort van boschduiven, als eetbaar wild zeer gezocht zijn.

De veestappel is van weinig beteekenis. Paarden of djawies vindt men niet en karbouwen worden alleen in de provincies Ranau-districten en Makakau aangetroffen. Hun aantal is echter nog gering en gaat het cijfer van 340 niet te boven.

Honden, katten en geiten vindt men in iedere doesoen in groote hoeveelheid, even als kippen en eenden, soms ook duiven, die door hun gekraai, gekwaal en gekir niet weinig tot de levendigheid der kampongs bijdragen.

Zoo ver men weet, is het delfstoffenrijk van geen belang. Edele metalen bevat de grond niet; alleen hier en daar een weinig ijzererts, tot welk vermoeden de roode kleur der klei op sommige plaatsen aanleiding geeft. Zwavel vindt men in de nabijheid der warme bronnen, aan den voet van den berg Seminoeng; steenkolen, ten minste voor zoover bekend, nergens en zouden, bij de moeielijkheden tot afvoer, toch van weinig of geen waarde zijn.

In verhouding tot de padiproductie, die voldoende kan worden beschouwd om in de behoefte der bevolking te voorzien, ziet men sawavelden slechts weinig en wordt dit hoofdvoedsel meest op drooge velden geplant. Wellicht zou men geneigd zijn de oorzaak hiervan aan de gesteldheid van het terrein en inzonderheid aan gebrek aan geregelden aanvoer van water toe te schrijven; doch dit is in geenen deele het geval, daar de menigvuldige bergstroomen hierin ruimschoots kunnen voorzien. Veeleer moet het gemis aan sawas worden toegeschreven aan de meerdere werkzaamheden, die aan den eersten aanleg verbonden zijn. Gelijk alle volken, die nog op een lagen trap van ontwikkeling staan, verkiest de bewoner der Ranau-distristen een tijdelijk voordeel, boven de gunstige resultaten, die alleen ten gevolge van meerdere voorbereidenden arbeid kunnen verkregen worden [1]).

Na de rijst, die alleen voor eigen gebruik en niet genoeg om als artikel van uitvoer te dienen, geplant wordt, is tabak de meest geliefkoosde kultuur der bevolking.

Het was in het jaar 1850, dat door den Pasirah van de marga Banding Agong de eerste proeven met deze kultuur genomen zijn, die zulke verrassende resultaten heeft opgeleverd. Immers het laat zich aanzien dat de Ranau-tabak, hoewel volgens genomen proeven voor de Europeesche markt ongeschikt, in Indië meer en meer aftrek zal vinden. De tabak wordt meestal als tweede gewas geplant en de bewerking verschilt niet van de behandeling zoo als die elders geschiedt. Nadat het terrein volkomen van onkruid gezuiverd is, wordt het zaad met de hand voorzichtig uitgestrooid. Zijn de plantjes twee maanden oud, zoo worden de

---

[1]) Hoewel men hier en daar, vooral in de provincies Blalauw en Batoe Brah, sawavelden aantreft, zoo wordt een groot gedeelte van dit hoofdvoedsel van den inlander toch op drooge velden verkregen. De doelmatige wijze echter waarop de bestaande sawas zijn aangelegd, toont duidelijk aan, dat het betrekkelijk gering aantal dier velden, niet aan onbekendheid met deze wijze van rijstbouw kan worden toegeschreven en hiervoor dus een andere oorzaak moet worden gezocht. Zeker is de tabak-aanplant een der hoofdoorzaken die tot het bewerken van drooge velden aanleiding geeft, daar dit product hoofdzakelijk als tweede gewas wordt geplant, en de bevolking die wijze van exploitatie van den grond als voordeeliger beschouwd dan een meerdere rijstproductie, die van sawavelden te verwachten is.

beste uitgezocht, voorzichtig uit den grond getrokken, en op een vaam afstand van elkander overgeplant. Een maand later worden de stengels, die men ontwaart, dat bezijden den stam zullen uitgroeien afgesneden, en wordt de plant tevens een weinig getopt. Na verloop van wederom honderd dagen, dus ruim vijf maanden na de uitstrooiing van het zaad, heeft de tabak zijn vollen wasdom bereikt en worden de bladeren afgenomen. Men stapelt die tot een hoeveelheid van veertig stuks op, bedekt ze met pisang bladeren, en laat ze in dien toestand vier dagen verblijven, gedurende welke de tabak een roode kleur verkrijgt. De middelste aren worden vervolgens met een mes uitgesneden; bij de fijnere geschiedt dit door middel van een draad, hetzij van idjoe of van de bast van een boom, sampil genaamd, vervaardigd. Daarna wordt de tabak fijngesneden; men laat die nogmaals drie dagen droogen, pakt ze in kleine vierkante pakjes van ongeveer een half lood gewicht, en zoo komt ze in den handel voor. De tabak wordt naar de kwaliteit in drie soorten verdeeld. De drie bovenste bladeren vormen de 1e soort en heet in het Maleisch kapala bagoeng. Tot de 2e soort behooren de bladeren beneden de drie bovenste tot aan het midden van den stam; deze wordt kapala penanga genoemd, terwijl de bladeren van het midden der plant tot beneden, gerekend worden de derde soort uit te maken; deze heet kapala arab. De waarde der eerste soort bedraagt plaatselijk honderd, de tweede vijf en zeventig en de derde vijf en twintig gulden, doch op de hoofdplaats Palembang wordt ongeveer het dubbele dier som betaald.

De voortreffelijkheid der Ranau-tabak moet dus niet aan een bijzonder zorgvuldige bewerking, maar enkel aan de uitmuntende geschiktheid van den grond voor deze kultuur worden toegeschreven. Dit blijkt te meer daar alle elders genomen proeven met zaad alhier gewonnen bijna geheel zijn mislukt, en ook omdat alleen de marga Banding Agong, beslaande een oppervlakte van ongeveer 25 vierkante Java-palen, de beste soort oplevert, zoo zelfs dat de 1e soort van andere, doch in de nabijheid gelegen gronden geteeld, slechts met de tweede soort der marga Banding Agong kan vergeleken worden. De productie aldaar bedroeg in den afgeloopen oogst 90 picols, zijnde bijna een vijfde der hoeveelheid die in het algemeen onder den naam van Ranau-tabak in den handel voorkomt.

Het lijdt geen twijfel dat het klimaat en de grond voor de

koffiekultuur uitmuntend geschikt zijn, zoodat het te verwonderen is, dat de bevolking hiervan niet reeds lang meer werk heeft gemaakt. In de marga Banding Agong zijn onlangs eenige boomen geplant, en zal men in de provincie Makakau ook weldra daartoe overgaan, zoodat men dus spoedig niet meer genoodzaakt zal wezen de geurige Moka van elders te doen komen.

De klapperteelt is van weinig belang en bedraagt het aantal boomen slechts 2390 stuk, waarvan 1190 in de provincie Ranau-districten, 696 in de Makakau en 444 in de Blalauw en Batoe Brah gevonden worden. Het klimaat schijnt niet gunstig voor deze kultuur en leveren de boomen in laatst genoemde margas bijna geen vruchten op. Aardappelen, kool, djagoeng, kapok, suikerriet en eenige pisangsoorten worden hier en daar, doch in geringe hoeveelheid, aangetroffen. Kapas vindt men in de provincies Blalauw en Batoe Brah. In de Makakau is de aanplant daarvan volgens de adat verboden, omdat men gelooft dat die kultuur den gevreesden tijger uit de wouden naar de ladangs verhuizen doet.

Van meer gewicht zijn de zoogenaamde boschproducten, die in de Makakau de hoofdartikelen van uitvoer uitmaken. Zoo vindt men er bindrotting, cardamom, wierook en honig, waarvan de was te Palembang voor *f* 170 de picol verkocht wordt. Verder getah pertjah, en verscheidene harssoorten, onder welke de damar poetih of mata koetjing de meest gezochte is.

Aan deugdzaam timmerhout is geen gebrek voor het bouwen der huizen; doch alleen die van sommige hoofden zijn van hout vervaardigd. Daartoe bezigt men meestal balam of soerian; echter zouden andere soorten zeker met zeer goed gevolg kunnen worden aangewend.

De provincies Makakau, Blalauw en Batoe Brah bestaan ieder uit slechts één marga. De provincie Ranau-districten, daarentegen, vormt er vijf: 1°. Banding Agong met gelijknamige hoofddoesoen; 2°. Pamatang Riboe, hoofddoesoen Jepara; 3°. Warka I, hoofddoesoen Tandjong Djate; 4°. Warka II, hoofddoesoen Pager dewa; 5°. Warka III, hoofddoesoen Kota Bakoe. Aan het hoofd van ieder dezer margas staat een Pasirah. Die der vijf eerstgenoemde margas voeren den titel van Pangeran, de overige drie, wier marga ook slechts uit een doesoen bestaat, dien van Depati. Onder het marga-hoofd staat een Pengawa marga met den titel van Depati Mangkoe of Koeria Mangkoe, al naarmate de Pasirah

den titel van Pangeran of Depati voert, die het marga-hoofd in het uitoefenen zijner waardigheid ter zijde staat en, bij ontstentenis van dezen, zijn betrekking waarneemt.

Het bestuur van een kampong is toevertrouwd aan een Proatin met den titel van Depati of Koeria. In de marga, waar de Pasirah den titel van Depati voert, draagt hij den naam van Koeria; elders dien van Depati. Onder deze dorpshoofden staan wederom Penganos. Deze worden door den controleur benoemd, terwijl de overige hierboven genoemde hoofden hun aanstelling van den resident ontvangen, doch door de bevolking zelf gekozen worden. Bepaalde standen, waardoor iemand van zijn geboorte af meer aanzien zoude genieten, en op sommige posten uitsluitend aanspraak zou kunnen maken, bestaan er niet, en behooren alle gehuwde lieden en weduwenaars tot de kiesgerechtigden en verkiesbaren. Zij zijn daarentegen ook alleen heerendienstplichtig en betalen landrente, en bestaat hierin dus eenig verschil met andere streken in de residentie, waar ongehuwde volwassen lieden ook een aandeel in de heerendiensten bijdragen. De landrente is niet overal gelijk en bedraagt voor de provincie Ranaudistricten *f* 5, terwijl de overige provincies slechts *f* 1 betalen. De eerste helft wordt in mei, de tweede in october geïnd en geschiedt die inning zonder eenige moeite. In het afgeloopen jaar werd *f* 2815 aan landrente opgebracht.

Vrij van heerendiensten en landrente zijn: 1°. hoofden die hun aanstelling van den resident ontvangen; 2°. wettig erkende geestelijken; 3°. de oudste zoon van den Pasirah; 4°. personen boven de 50 jaar oud, mits geen ongehuwde volwassen kinderen hebbende; 5°. al degenen, die door kwaadaardige ziekten zijn aangetast of gebreken hebben, die hen den arbeid onmogelijk maken, zooals doofstom, blind, krankzinnig enz. Vrij van heerendiensten, doch niet van landrente zijn: 1°. de tweede zoon van den Pasirah en de oudste zoon van den Pengawa marga; 2°. de oudste zoon van den Proatin, terwijl weduwnaars slechts de helft der landrente betalen en de helft der heerendiensten verrichten. De hoofden genieten vijf procent collectieloon, welke verdeeling in de doesoen van den Pasirah aldus plaats heeft: twee aandeelen voor den Pasirah, twee voor den Pengawa marga en één voor het doesoen hoofd. In de andere doesoens geschiedt de verdeeling op de volgende wijze: twee aandeelen voor den Pasirah, twee voor het kamponghoofd en een voor het onderhoofd der doesoen.

Zware misdaden komen zelden voor. In de provincies Ranaudistricten, Blalauw en Batoe Brah, herinneren zich zelfs de oudste menschen niet, dat zich een geval van moord heeft voorgedaan.

Volgens de adat, moet de moordenaar met een kris doorstoken of door een slag met een stuk hout in den nek worden afgemaakt, ten minste zoo hij niet geneigd of niet bij machte is, de bangoeng te betalen, die in de Makakau *f* 100 en in de overige provincies *f* 200 bedraagt.

Ook bestond voorheen in de Makakau het gebruik, dat iemand die zich aan incestus schuldig maakte, gedeeltelijk levend begraven werd, zoodanig dat alleen het hoofd boven de aarde uitkwam en verbleef de veroordeelde in dien toestand zoolang, tot hij door de verschillende voorbijgangers met steenen was dood geworpen. Sedert de vestiging van het Europeesch bestuur, mogen dergelijke barbaarsche straffen niet meer worden toegepast.

Tegenwoordig staan personen zich schuldig makende aan moord, manslag, ernstige verwonding, brandstichting, verzet tegen inlandsche hoofden en gouvernementsdienaren, voor den rapat der gesamentlijke marga-hoofden te Banding Agong, door den controleur voorgezeten, terecht. De door den rapat in zake van misdrijf geslagen vonnissen moeten door den resident bekrachtigd worden, die echter geen bevoegdheid tot revisie en mitigatie der vonnissen bezit. Andere geschillen worden in de kampongs door de hoofden zelf afgedaan en soms met boeten gestraft, doch hebben de veroordeelden steeds het recht om bij den rapat in appel te komen.

Een Proatin of doesoen-hoofd mag geen hoogere boete dan zes, een Pasirah niet meer dan twaalf rijksdaalders opleggen en komen die boeten ten voordeele der hoofden. Meermalen echter en waarschijnlijk zal men kunnen zeggen meestal bestaat het beboeten slechts in naam, en worden die gelden, om geen kwaad bloed te zetten en geen vete te doen ontstaan, aan dengeen, die ze gestort heeft, teruggegeven. Zoo ging het trouwens voorheen met de meeste straffen, vooral indien het familie van hoofden of personen van invloed betrof en hadden de strafbepalingen door den weinig zedelijken moed der hoofden, gevoegd bij het gebrek aan gepaste middelen, om gestelde straffen toe te passen, ook niet veel meer kracht dan een herinnering om het verbodene na te laten.

Slaven en pandelingen de eerste abdi, de tweede orang

meniring oetang geheeten, worden alleen nog in de Makakau aangetroffen; doch is hun lot zeer zacht en worden zij meer als leden van het huisgezin aangemerkt. Hun gesamentlijk aantal bedraagt op het oogenblik 123. Krijgsgevangenen werden voorheen tot slavernij veroordeeld en dikwijls elders verkocht. Ook gebeurde het meermalen, dat personen van Palembang naar deze streken kwamen, met de dorpshoofden gemeene zaak maakten en, door bemiddeling van deze, tegen een geringen prijs, bijvoorbeeld 10 of 15 rijksdaalders per hoofd, vrije menschen als slaven medevoerden. Kinderen van slaven zijn het eigendom van den meester. Een wettig huwelijk tusschen dezen en zijn slavin kan volgens de adat niet plaats hebben.

Heeft echter een slavin een kind bij haar heer, zoo verkrijgt zij oogenblikkelijk de vrijheid. Zonder toestemming van den eigenaar kan tusschen slaven geen huwelijk worden aangegaan. Hierbij, even als bij sterfgeval, geschieden dezelfde plechtigheden als bij vrije menschen. Iemand die een anders slaaf doode werd vroeger eenvoudig tot de restitutie der waarde veroordeeld; echter had een heer steeds het volle recht van leven en dood over zijn slaven. Sedert onze vestiging, zijn deze beide bepalingen komen te vervallen.

Had iemand schuld aan een ander en bezat hij geen middelen die af te doen zoo werd hij tot pandelingschap veroordeeld. Ook zijn vrouw en kinderen vervielen daartoe, doch mochten door den eigenaar niet verkocht worden. Door het aflossen zijner schuld krijgt een pandeling echter ten allen tijde de vrijheid terug en zoo gebeurt het meermalen, dat deze uit eigen beweging van meester verwisselt, mits hij slechts iemand vinden kan, die geneigd is zijn schuld over te nemen, bij wien hij dan als pandeling overgaat. Iemand, die een pandeling doodt kan niet met de afbetaling der schuld volstaan, doch wordt gestraft even alsof hij een vrij man om het leven had gebracht. Zoo ook is het huwelijk van een pandeling met een vrije niet verboden, en kan deze zonder toestemming van zijn heer een verbindtenis aangaan. Bij bewerking van een ladang komt $^1/_3$ gedeelte der opbrengst aan den meester. Met het overige gedeelte kan de slaaf dus langsamerhand zijn schuld afdoen en zoo de vrijheid terugkomen.

Het schijnt dat de hoofden niet ongeneigd zijn, om tot de afschaffing der slavernij mede te werken, terwijl tot schadeloosstelling der eigenaars een vaste som zou worden bepaald, die

ieder slaaf verplicht is, als losprijs aan zijn meester ter hand te stellen en, wat het pandelingschap betreft, zoo zal dit door overeenkomst der pandelingen met hun meester om hun schuld in termijnen af te doen, zoo als tegenwoordig algemeen gebruikelijk is wanneer iemand een schuld heeft aangegaan en geen middelen tot afdoening bezit, van zelf geheel ophouden te bestaan.

Tijdens sultan Mohamed Magsoer als vorst van Palembang regeerde, dus ongeveer in het jaar 1720, werd de Islam het eerst in de provincies Ranau-districten, Blalauw en Batoe Brah gepredikt. In de Makakau geschiedde dit eerst in onzen tijd. Aan het hoofd der godsdienst staat een Penghoeloe, die zijn opleiding te Palembang moet genoten hebben en na volbrachte studie een diploma verkrijgt, doch zijn aanstelling van den resident ontvangt. Eigenlijk moet in ieder marga een Penghoeloe aanwezig zijn; maar het schijnt dat er bij de bevolking weinig neiging bestaat, om tot verkrijging van dien graad eenigen tijd te Palembang door de brengen, en bepaalt hun aantal zich alzoo tot twee, waarvan een in de marga Pamateng Riboe en een in de marga Batoe Brah. De bevolking is niet fanatiek van aard; echter is het aantal bedevaartgangers in de laatste jaren toegenomen en bedroeg hun aantal gedurende 1868 vijftien personen.

De gewone vrijdagsche godsdienstoefeningen, die in de Makakau [1]), geheel in strijd met de voorschriften van den Koran, des woensdags plaats hebben, zonder dat voor die afwijking eenige geldige reden kan worden opgegeven, geschieden in de balé of raadhuis.

Deze staat midden in de doesoen. Die gebouwen, welke een houten omwanding doch bamboe bevloering hebben, munten nergens door sierlijkheid, maar algemeen door verregaande morsigheid uit. Dit geldt ook voor de woningen, die van bamboe zijn samengesteld en met idjoe sirappen, atap poear of bamboe worden gedekt. In enkele kampongs, zooals te Banding Agong, Jepara, Kenali enz. zijn de huizen der hoofden van hout getimmerd en van sierlijk snijwerk voorzien.

In de balé vindt men geen versierselen van welken aard

---

[1]) Ook in andere opzichten is hun godsdienst verschillend en zijn Penghoeloes en Ketibs tot nog toe bij hen onbekend. Blijkbaar zijn zij slechts Mohamedanen in naam, en worden bijvoorbeeld de vijf gewone dagelijksche gebeden door hen niet gehouden.

ook, doch meestal de horens der karbouwen, die bij het feest tijdens de voltooiing van het raadhuis gegeven, geslacht zijn.

Verder hebben feesten plaats bij huwelijk, sterfgeval, soms bij geboorte en bij de verheffing van een Pasirah. Huwelijken worden uit vrije keuze, doch met toestemming der wederzijdsche ouders gesloten. Volgens bewering der hoofden, is de djoedjoer afgeschaft, maar heeft toch hier en daar, vooral in de Makakau, in het geheim nog plaats.

De huwelijksgift van den man aan de vrouw bedraagt tegenwoordig slechts *f* 5,50 en wordt den avond voor den trouwdag uitbetaald. Is die vastgesteld, zoo komen alle bloedverwanten, vrienden en bekenden bijeen, en wordt hen door een der naaste familieleden van den bruidegom afgevraagd, of de verbindtenis hun goedkeuring wegdraagt. Na bevestigend antwoord, wordt het jonge paar een bord met rijst, benevens een gebraden kip voorgezet, waarvan zij te samen moeten nuttigen. Gedurende dit maal, strooit men op het hoofd der bruid een weinig rijst en brengt een kip in de nabijheid om van de korrels eenige weg te pikken. Met dit symbool wordt de wensch uitgedrukt, dat de bruid even als het pluimgedierte een talrijk kroost moge verkrijgen. In de Makakau laat men het gesamentlijk eten van rijst en een gebraden hoen achterwege, en kunnen jonge lieden ook zonder toestemming hunner ouders een huwelijk aangaan, doch moet de verbindtenis alsdan in een andere doesoen worden voltrokken. Het is daar mede in gebruik dat, bij komst van den bruidegom in het huis zijner aanstaande, de vader met alle mannelijke leden de woning verlaat en alleen de vrouwen overblijven.

Bij sterfgeval wordt het lichaam onder luid gehuil en het verrichten van eenige rekas gewasschen en zooveel mogelijk gezuiverd, terwijl dit in de Makakau, in de balé, waar het lijk zoo spoedig mogelijk wordt overgebracht, geschiedt. De doode mag de deur niet worden uitgedragen, doch moet daarvoor een opening in een der zijwanden van het huis worden gemaakt, en zoo de overledene de betrekking van Pasirah of Proatin bekleed heeft, moet het overbrengen naar de balé wel door de deur, doch moet het dragen in de balé door een voor die gelegenheid gemaakte opening geschieden. Vervolgens wikkelt men het lijk, zonder dat er eenige zaken aan worden toegevoegd, in een wit kleed en legt het, zoo mogelijk nog den dag van het

overlijden, op de rechter zijde met het hoofd naar het oosten gekeerd, in het graf. Even als elders wordt na verloop van 3, 7, 40 en 100 dagen door de nabestaanden van den overledene een sedekah gegeven.

Het is, zoo als in de geheele residentie, de gewoonte, dat bij komst van een Europeesch ambtenaar, de maagden (gadis) op een rij zijn geschaard, doch in de provincies Blalauw en Batoe Brah wordt hier nog een plechtigheid bijgevoegd, die voorheen even eens bewezen werd aan de afgezanten van den sultan te Palembang, wanneer deze die streken bezochten en namens den vorst de bevolking noodzaakten om goederen, meestal gebloemde katoenen stoffen, tegen vijf en soms tienmaal de oorspronkelijke waarde over te nemen. Omtrent één paal voor men de doesoen bereikt heeft, wordt men door de hoofden en een gedeelte der bevolking, al dansende onder het slaan op koperen bekken, ingehaald, terwijl boven het hoofd van dengeen, die zijn intrede zal doen, eenige paijongs van reuzenformaat gehouden worden. In de doesoen gekomen, voeren de jonge maagden in fraaie veelkleurige kleederen getooid, terwijl sommige, waaronder de dochter van den Pasirah, een gouden kroon op het hoofd dragen, door de muziek van den gammelang begeleid, twee aan twee eenige dansen uit, die niet onderscheiden zijn van het tandakken, zooals dit algemeen in den Archipel geschiedt, met dit onderscheid alleen dat zij daarbij waaiers in de hand houden. Heeft zulks eenigen tijd geduurd, zoo vereenigt men zich tot een gemeenschappelijken dans, een soort van ronde, waaraan ook mannen deelnemen, en gaat die dans met een recitatief gepaard, waarvan de woorden lofliederen op den aangekomen gast behelzen. Vervolgens verzoekt men dezen op een matje te gaan zitten en wordt hem het lichaam gedeeltelijk met welriekende olie ingewreven, de lippen rood geverwd en het haar gekamd. Het terug bewijzen dezer formaliteiten stellen de dames op hoogen prijs en wordt aan dat verlangen, zooals te begrijpen is, door den gast ook met genoegen voldaan.

In de provincie Makakau is het de gewoonte, dat de ambtenaar door de maagden wordt uitgenoodigd een bad met haar te gebruiken. Men gaat alzoo gesamentlijk in de rivier en daar besprenkelen de maagden het hoofd van den ambtenaar met het sap van een citroen, wasschen hem verder het geheele lichaam, na afloop waarvan zij hem verzoeken haar naar de balé te ver-

gezellen, om dan gesamentlijk eenige sirihbladeren te gebruiken.

Van alle bewoners in de onderafdeeling Ranau-districten, staan de Makakauers op den laagsten trap van ontwikkeling en slechts zeer weinigen van hen zijn met de instellingen van den Koran bekend. Het is een ruw bergvolk, met een vast en zelfstandig karakter, doch overigens zijn hun goede eigenschappen meer negatief dan positief. Zoo zijn ze bij voorbeeld noch aan het spel, hanenvechten of opium schuiven verslaafd, maar in luiheid doen zij voor de overige bewoners der onderafdeeling volstrekt niet onder. Behalve de heerediensten, wordt al het werk, zoowel het huisselijk als de veldarbeid, aan de vrouwen overgelaten, die zelfs met het schoonhouden der doesoens zijn belast, terwijl de echtgenoot zich alleen bij wijze van uitspanning met jacht en visscherij bezig houdt en liever nog in het geheel niets doet, en den geheelen dag onder het rooken van sigaretten al luierende doorbrengt.

Hun wapenen, die van elders worden aangebracht, bestaan uit pieken, krissen en geweren. Het aantal der laatste bedraagt 159 stuks, waarvan 80 met een lont of vuursteen, instede van slaghoedjes, worden afgevuurd.

De kleederdracht is zeer eenvoudig en bestond, behalve in de Blalauw en Batoe Brah, nog kort geleden, dikwijls slechts uit een stuk boomschors, dat om het middel werd geslagen en niet verder dan de knieën reikte. De tegenwoordige Pasirah van de marga Banding Agong, die wegens ouderdom weldra door zijn zoon zal worden vervangen, iemand uit de Laras Soelit Aijer, residentie Padangsche Bovenlanden, afkomstig, heeft veel tot beschaving der bevolking bijgedragen en behooren katoenen baadjes en broeken onder de meer gegoeden nu tot de algemeene kleederdracht, terwijl bij feestelijke gelegenheden, de kleederen uit zeer fraai bewerkte zijden stoffen en gouden sieraden bestaan. In de provincies Ranau-districten, Blalauw en Batoe Brah legt men zich zelfs een weinig op de zijdekultuur toe, en wordt de zijde, gemengd met katoen, tot het vervaardigen van allerlei kleedingstukken gebezigd. Geheel zijden stoffen worden van Palembang aangebracht.

Het houden van wekelijksche pasars is niet in zwang en de handel bestaat grootendeels nog slechts uit ruilhandel. Alleen wanneer het groote sommen geldt, zooals bij voorbeeld voor den verkoop van tabak, bedient men zich van zilveren munt; munt-

speciën ter waarde van 5, 10 en 25 cent vindt men geen enkel.

Voorheen werd den sultan van Palembang het volkomen eigendomsrecht van den grond in deze residentie toegekend, en sedert onze vestiging wordt het beschouwd als of dat recht van den voormaligen souverein, op het Nederlandsch gouvernement is overgegaan, terwijl de bevolking als huur de vastgestelde landrente of beter genaamd huistax opbrengt.

Degeen die een land ontgint, verkrijgt daardoor het uitsluitend recht op de voortbrengselen van den grond. Wil echter een vreemdeling in een marga een stuk land bebouwen, zoo betaalt hij jaarlijks aan den Pasirah [1]) een gulden pachtgeld, doch in de marga Banding Agong, waar de grond voor bijzonder vruchtbaar gehouden wordt, is die som op *f* 2 bepaald. Ook ontvangt een Pasirah voor ieder levend gevangen wilde karbouw, voor ieder rhinoceroshoren, benevens voor ieder paar olifantstanden die in de marga gevonden worden, vier rijksdaalders en maken die gelden, gevoegd bij de boeten waarover hierboven gesproken is, de eenigste inkomsten der hoofden uit.

Het is zeer moeielijk een geregelde geschiedenis der voornaamste gebeurtenissen, die in vroegere tijden in deze streken hebben plaats gehad, samen te stellen, en het weinige dat men er van weet, bepaalt zich, wanneer ieder gilir of geslacht op een kwart eeuw gerekend wordt, slechts tot de laatste drie honderd jaren.

De bevolking der onderafdeeling Ranau-districten behoort niet tot een en denzelfden stam, maar moet in dit opzicht in drie deelen verdeeld worden en wel 1° de margas Batoe Brah, Banding Agong, en Warka II; 2° de margas Blalauw, Pamatang, Riboe, Warka I en Warka III; 3° de marga Makakau.

Aangaande het 1e gedeelte is bekend, dat ongeveer in het jaar 1570, zekere Selalou met zijn vrouw van Mekka te Palembang aanlandde en kort daarop naar een streek, door hem Segala Brah, maar tegenwoordig Batoe Brah genaamd, vertrok. Hij verbleef daar tien jaren en keerde toen, met achterlating zijner twee zoons, weder naar Mekka terug. De oudste dier kinderen, Tjata genaamd, verliet, na eerst met zijn broeder de kampong Niboeng gesticht te hebben, zijn geboortegrond, en reisde naar de landstreek Kroë, waar hij de stamvader van een gedeelte der zich

[1]) Eigenlijk komt de grondhuur aan de bevolking toe.

thans daar bevindende bevolking werd. Hij vertrok, nog kort voor zijn dood, naar de doesoen Loeas in de marga Blalauw, alwaar hij overleed.

De jongste zoon, Pamoeng geheeten, verbleef in de streken, waar hij het eerste levenlicht had aanschouwd, en legde den grond tot het bouwen der doesoen Negri Batin, hoofdplaats der marga doch meestal als deze Batoe Brah genoemd. Zich later in het huwelijk willende begeven, deelde hij dit verlangen aan den wind mede, die zijn wenschen aan een schoone prinses uit het oude Menangkabausche vorstenhuis overbracht, en zoo huwde hij met Poetri Sari Boelan, die hem twee zoons schonk, met name Si Takie en Poedjadi.

Si Takie begaf zich in den echt met een vrouw uit de doesoen Soewa marga Blalauw en vestigde zich daar ter woon. Bij deze had hij een zoon, Koealan, die bij een later huwelijk zijns vaders, met zijn stiefmoeder in gedurigen onmin leefde, en ter voorkoming van verdere huisselijke twisten, besloot naar elders te vertrekken. Zoo kwam hij na lang zwerven met zijn echtgenoote eindelijk in de marga Warka II, lokte andere naburige personen uit, om mede daar te komen wonen, bouwde de doesoen Pager dewa, en werd later door de gesamentlijke bevolking tot Pasirah verkozen, welke waardigheid voortaan erfelijk bleef in zijn geslacht en steeds op den oudsten zoon overging. De namen der elkander opvolgende Pasirahs zijn aldus: Koealam, Malang, Kasoema, Poeijang, Rati, bijgenaamd Boewai Koening, Barang, Kasak, Radja Gedé, Depatie Gadoel, Alam, Depati Nakoe Batin, Depati Soeka Radja, Depati Singa Marga, Depati Soeka Marga, bijgenaamd Mas Koemantan, Depati Nembang Marga, en het tegenwoordige hoofd Nata Marga Achmat.

De jongste zoon van Pamoeng, zooals wij hierboven zagen Poedjadi genaamd, bleef te Batoe Brah, en gaf aan zijn stam den naam van Boewai Kemangan, welken naam de bevolking der marga nog heden draagt, daardoor te kennen gevende, dat men er naar genoegen leefde en er niets aan hun geluk ontbrak.

Hij werd vader van drie zoons: 1° Depati Radja Sultan; 2° Pangeran Soemoela Radja; 3° Empoe Batin Soewa. De oudste dier kinderen vertrok naar de marga Tanoembang, afdeeling Kroë. De tweede zoon verliet zijn land niet en werd de stamvader van alle latere Pasirahs, tien in getal, te weten: Depati Ngiloe waki, Radja Doenia Toea, Batin Soehoenoen, Batin Ratoe Radja

Salewé, Radja Doenia Moeda, Pengeran Singa Radja, Raden Kesoema Ratoe, Batin Sekandak en Pangeran Batin Pasira.

De derde zoon van Poedjadi, Empoe Batin Toewa, scheen van heerschzuchtigen aard, en overtuigd, dat het voor hem niet mogelijk was in zijn geboorteland als eersten gebieder op te treden, zoo besloot hij dit te verlaten, en vestigde zich met zijn vrouw en nog twee volgelingen aan den noordelijken oever van het Ranau-meer, in de streek tegenwoordig Banding Agong geheeten. Zijn oudste zoon en kleinzonen voerden den titel van Pasirah, en zijn onder de volgende namen bekend: Ampoe Sempadang, Pamoeka Toelang Besi, Pemoeba Beriboeng, Pamoeka Narik wani, Kagoenoeng Toewa, Kagoenoeng Moeda Depati Gadé, Depati Soera Laga Toewa, Depati Djimat, Depati Soera Laga Moeda, Pengeran Soera Laga, Pengeran Soera di Laga.

Na dezen ging de waardigheid op zijn schoonzoon Santri Batin, bijgenaamd Pangeran Wira Laga over, wiens zoon onlangs tot Pasirah zal verheven worden.

Even duister als de geschiedenis der bovenvermelde landschappen, is die der bevolking, welke haar ontstaan aan de bewoners der provincie Blalauw te danken heeft. Alleen kan men er den oorsprong van een gedeelte der bevolking in de Ranau-districten uit leeren en is zij in zoover niet geheel van belang ontbloot.

Volgens de verhalen, zooals die tot den huidigen dag van mond tot mond zijn overgegaan, moet Radja Alam als stamvader der bewoners van de marga Blalauw worden beschouwd. Men gelooft hem van goddelijken oorsprong te zijn, en verhaalt, dat hij te Pageroeijaeng, in het Menangkabouwsche rijk, uit de zon op aarde zou zijn neergedaald. Van daar vertrok hij naar de provincie Blalauw, verwisselde zijn naam met dien van Ampoe Beloengoe en gaf zoo doende aanleiding dat de bewoners dier streek den naam van Boewai Beloengoe verkregen hebben. Zijn zoon Sendie werd de stamvader der bevolking van Rembahan, dat tot de afdeeling Kroë behoort, en deze had wederom drie kinderen, waarvan de jongste zich daar bleef vestigen. De tweede vertrok naar Jepara en de derde ging naar het land, reeds door zijn grootvader bewoond, Blalauw. Aangaande de afstammelingen der twee jongste kinderen is ons niets bekend, alleen weet men dat de bewoners van Warka I van Kembahan afkomstig zijn, en dus van den jongsten zoon afstammen.

De oudste zoon van Sendie, Pengeran Koepoelai genaamd, had

twee zoons. De oudste, Poeloen, volgde zijn vader op en dejongste vertrok naar het noordelijk gedeelte van het Ranau-meer, verkreeg een talrijke nakomelingschap, die echter door de herhaalde aanvallen der Makakauers besloot van woonplaats te veranderen en zich vestigde ten oosten van het meer, nu de marga Warka III genoemd.

De afstammelingen in de rechte lijn van Poeloen, die allen de waardigheid van Pasirah bekleedden, droegen de navolgende namen: Balas Serieboe, tijdens wiens bestuur door een slaaf op Lampong's grondgebied, waarvan de Blalauw toen een deel uitmaakte en welke residentie destijds onder Bantam ressorteerde, een gouden gong gevonden werd, die nog steeds als reliquie wordt bewaard, bijna 50 pond weegt en dus een aanzienlijke waarde vertegenwoordigt. Op Balas Serieboe volgde Radja Ngoemba en gedurende de regeering van diens zoon, Balas Seriboe Bisoe, kwamen, na de overmeestering der Lampongsche districten door sultan Machmad Badaroeldin Dikaira Tirkoeroep Lemabang, de provincies Blalauw en Batoe Brah onder het gezag van den sultan van Palembang.

Na den dood van Balas Seriboe Bisoe, kreeg diens zoon Pangeran Poerba het bestuur in handen en deze, geen kinderen nalatende, zoo ging de regeering op zijn broeder Djaja di Lampong over, wiens zoon Pangeran Balas Seriboe onlangs ter bedevaart is vertrokken en door zijn schoonzoon Radja Kapitan zal vervangen worden.

Bij de verbanning van sultan Machmoed Badar Oebdin naar Ternate en onze vestiging in de residentie Palembang in het jaar 1821, werd in die landen, waar voorheen door den sultan in den vorm van tiban en toeken [1]) schatting geheven werd, de heffing van hoofdgeld ingevoerd. Ook de provincie Ranau-districten was daaronder begrepen, doch betaalde de bevolking in den aanvang slechts *f* 0,50 'sjaars, welke som drie jaar later op *f* 1 en in 1847 op *f* 2, kort daarop op *f* 3, en in 1864 op *f* 5 werd vastgesteld. Ofschoon de afgezanten van den sultan te Palembang ook in de provincies Blalauw en Batoe

---

[1]) Door tiban verstaat men het verplicht koopen van voorwerpen ver boven de waarde. Onder toeken wordt verstaan de levering van goederen ver beneden den marktprijs.

Brah nu en dan de tiban en toeken hieven, geschiedde dit echter alleen in het geheim en uitsluitend ten hunnen voordeele, zoodat die landen, evenals de provincie Makakau, bij het begin onzer vestiging in de residentie, geheel onafhankelijk bleven en eerst in 1854 door de invoering der atoerang sendang merdika eenigzins aan ons gezag werden onderworpen. Aan dezen stand van zaken kwam in het jaar 1864 een einde en werden, onder meerdere provincies, ook de landschappen Makakau, Blalauw en Batoe Brah bij de residentie Palembang ingelijfd, sedert welken tijd door de bevolking aldaar *f* 1 aan hoofdgeld wordt opgebracht.

De bevolking der provincie Makakau behoort tot denzelfden stam als die der provincies Semindo, Goemig, Pasemah, Semadang enz.

Volgens de overlevering, zouden op den berg Seboentan vijf eieren uit den hemel gevallen zijn, en uit ieder daarvan een mensch te voorschijn zijn gekomen, die zich onderling als kinderen van dezelfde ouders beschouwden en, hoewel ieder afzonderlijk de stamvader van een bepaalde landstreek, hetzij de Makakau, Pasemah enz. wordende, zoo gaven gedurige verhuizingen aanleiding, dat de bevolking der eene provincie zich met die der andere vermengde en op het oogenblik dus als het ware een en denzelfden stam uitmaken. De oudste der vijf hierboven bedoelde personen, was de vrouw, Sendang Bidoe, die zich te Palembang bleef vestigen; de tweede, Boedjeng Djawa, overleed eenige jaren na zijn geboorte en op te jeugdigen leeftijd om kinderen na te laten. De derde, Semidang, werd de stamvader der bevolking van de Lemetang Oeloe, terwijl een zijner nakomelingen, Tjik Pananten, later naar de Makakau vertrok. De vierde, Goemeij, vestigde zich mede te Lematang Oeloe, terwijl de jongste, Akoeng Boengsoe, de provincie Pasemah tot woonplaats koos. Hij had een zoon, genaamd Semidang Sati, vader van Sirsatie, die wederom vader was van Goewantin Sati, aan wien een zoon, Selaha Madja geschonken, werd. De overige afstammelingen droegen de navolgende namen: Selaha Boeloe, Selaha Sir, Manen Tengah, Magenmoedda, Koeda Sama Tengah, Ratoeselan, Gadjadi Barat, Gadjah aêmo, Siak Panda, Siak ketjil, Waresdjati, Djatimbarah. Deze had drie zoons: Kemala Oendan Sesari, die te Pasemah Lebar verbleef; de tweede, Entjih Pananten, vertrok naar Poeloe Bringien en de derde, Semardian,

ging naar de Semindo darat, doch zijn zoon Djagat vertrok wederom naar Makakau en vestigde zich te Poeloe-doekoe?

De afstammelingen van Entjih Pananten zijn als volgt: Kimas Maralaga, Doenia Ratoe, Pangeran Djimat, Pangeran Adjie, Pangeran Poeting, Pangeran Pandita Ratoe, die onlangs naar Palembang verbannen is.

Herhaalde rooftochten en plunderingen, maakten deze woeste horden bij hunne naburen zeer bevreesd.

Waren hunne verwante stammen, hetzij onderling hetzij met het Nederlandsch gouvernement in oorlog, zoo maakten zij van die gelegenheid gebruik om de vaan des oproers op te steken. Bij den opstand der Ampat Lawang in 1853, waaraan langsamerhand bijna de geheele bevolking in het westen der residentie deel nam, schaarden de Makakauers zich ook onder Radja Tiang Alam; doch bij het einde van dien krijg in 1854, gedurende welke de doesoen Poeloe Bringien geheel werd afgebrand, werden zij door de invoering der atoeran sendang merdika eenigzins aan ons gezag onderworpen. Deze schijnbare afhankelijkheid scheen echter in strijd met hunne zucht om ongestraft te kunnen moorden en plunderen, zoodat toen in 1855 zekere Ratoe Pamangilan, van de marga Adjie, afdeeling Kommering Ogan Oeloe en Enim, aan Pangeran Poeting, Pasirah der marga Makakau, het voorstel deed om zich met hem te vereenigen en zich aan het oppergezag der Nederlanders te onttrekken, dit aanbod gretig werd aangenomen. Te Galangtinge richtten zij een benting op, die echter door den toenmaligen controleur Walland werd ingenomen, de doesoen verband en de vrede wederom hersteld werd.

In 1864 werd de provincie Makakau, zooals wij hier boven zagen, bij de residentie Palembang ingelijfd en de heffing van hoofdgeld ingevoerd, die voorloopig slechts op *f* 1 is bepaald. Nog in het vorige jaar kwam de bevolking, in vereeniging met de bewoners der provincies Goemei en Semindo, onder aanvoering van Toean Perdipo, tegen ons gezag in verzet. Deze opstand was echter van korten duur en werd, nadat Toean Perdiepo was afgemaakt, nog in hetzelfde jaar beëindigd.

De tegenwoordige geest onder de bevolking kan allezins rustig genoemd worden, en is het te verwachten, dat de herhaalde moeielijkheden, waarin het gouvernement tot nu toe is gewikkeld geweest, voor goed een einde hebben genomen, en dat deze, hoewel nog in een staat van wording verkeerende, doch uiterst

productieve streken, die ook voor particuliere ondernemingen een ruim veld aanbieden, meer en meer in bloei zullen toenemen.

Door de uitbreiding van het aantal besturende ambtenaren in deze residentie, waartoe onlangs is overgegaan en ten gevolge waarvan ook een controleur in de onderafdeeling Ranau-districten is geplaatst, zal de bevolking weldra ondervinden, dat hare rechten beter verzekerd zijn onder toezicht van het Europeesch gezag dan wanneer zij alleen aan dat hunner eigen hoofden is overgelaten. Vermeerdering van welvaart zal hiervan het natuurlijke gevolg zijn, terwijl de buitengemeen vruchtbare bodem voldoende waarborgen oplevert, dat een geleidelijke verhooging van landrente zal kunnen geschieden, zonder dat dit eenigzins bezwarend voor de belastingschuldigen kan genoemd worden en men daardoor nieuwe moeielijkheden te vreezen heeft.

Algemeene toeneming van welvaart, ontwikkeling en beschaving der bevolking, kunnen hier met belangrijke voordeelen voor het moederland gepaard gaan en zal men dus in allen deele het doel bereiken, dat een Europeesche staat, zich met de inbezitneming van overzeesche landen voor oogen stelt.

Banding Agong, 17 november 1868.

E. A. VAN VLOTEN.

Radhen Saleh en de Bekassische onlusten.

Men zal zich de onlusten herinneren, welke in april 1869, Bekassi onder Meester Cornelis een korte poos verontrustten en aan een besturend ambtenaar en aan een beambte der politie het leven kostten, maar door de bloote verschijning der militaire macht onderdrukt werden. Men zal zich tevens herinneren, dat uit het gerechtelijk onderzoek bleek, dat de belhamel een inlander was, die zich had voorgegeven te zijn de beroemde kunstschilder Radhen Saleh en door dit bedrog er in slaagde verschillende javanen in het gesmeedde komplot te sleepen.

Het schijnt, dat destijds ook de politie eenigen tijd op een dwaalspoor werd gebracht door dien vermomden inlander en zijn medeplichtigen. Althans zij achtte het noodig Radhen Saleh in verhoor te nemen en hem met de Bekassische onrustmakers te confronteeren.

Omtrent dit onderzoek nu ontvangen we een van de hand van Radhen Saleh zelven afkomstig relaas. Blijkbaar blijft het hem grieven, dat hij, op bloote aantijging van eenige nietswaardige lieden, aan een ernstige verdenking blootgestaan heeft. Hij kan zich — zoo schijnt het — dit niet uit het hoofd zetten. De strekking van zijn verhaal is dan ook in hoofdzaak geen ander, althans indien onze opvatting juist is, dan om zijn onschuld in het helderste daglicht te stellen. Wat den talentvollen schilder daartoe beweegt, of welke aanleiding daartoe bestaat, kunnen wij zelfs in de verte niet gissen. Volgaarne echter grijpen we, door zijn schrijven in ons tijdschrift te plaatsen, de gelegenheid aan, om den verdienstelijken kunstenaar een blijk van sympathie en waardeering te geven.

Een opmerking, bij het lezen van dat schrijven gemaakt, moet ons nog van het hart. Bij het gerechtelijk onderzoek, daareven vermeld, schijnt, tot ons leedwezen, niet ieder dien tact en die kieschheid in acht te hebben genomen, waarop een man van Radhen Saleh's beschaving, talent en verdiensten ten volle aanspraak mag maken. Dat hij daarover wellicht een weinig geraakt is, kan hem voorzeker niet euvel geduid worden.

Het Hollandsch van den Javaanschen groote en schilder is uit den aard der zaak niet vrij van gebreken. We hebben er echter om meer dan één reden geen noemenswaarde verandering in willen brengen. Slechts die armzalige lieden, die in gortentellen en zemelknoopen vermaak scheppen, zullen er den kunstenaar hard over vallen, dat hij de pen niet even vaardig als het penseel blijkt te kunnen hanteeren.

De Redactie.

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen verkeerde in het jaar 1867, niet in den bloei waarin het zich thans mag verheugen en werd mij toen door den heer mr. A. Loudon, president van voornoemd genootschap, vriendschappelijk verzocht mijn tusschenkomst te willen verleenen tot opsporing van oudheden ter verrijking van het genootschap.

Zeer vereerend was voor mij die taak; doch zie hier wat verkeerde beoordeeling te weeg kan brengen:

Eenigen tijd vóór mijn vertrek naar Java, Djocja, de plaats waar ik in den echt zou treden, kwam zekere inlander bij mij en zeide mij dat hij had vernomen, dat ik oudheden opspoorde, en, zoo ik van zijn hulp gebruik wilde maken, hij bereid was daartoe mede te werken.

In de hoop van eenige aanwinst voor het genootschap te kunnen doen, was mij dit aanbod uiterst aangenaam, te meer daar ik geen tijd of moeite spaarde om de verzameling van het genootschap te vermeerderen.

Ik nam het voorstel van dien inlander aan, en verzocht hem mij de verkrijgbare oudheden te bezorgen, die ik dán van hem zou afkoopen of doen overteekenen.

Na ongeveer tien dagen keerde hij terug en bracht eenige

Arabische boeken en vaandels, beschreven met dito letters, mede, welke in eigendom behoorden aan de afstammelingen van den Pangeran Djacarta.

Deze voorwerpen gaf ik hem terug, omdat ze, mijns inziens, van weinig of geen belang voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen waren en zeide hem tevens dat ik slechts manuscripten of bronzen beelden wenschte te hebben.

Ongeveer een halve maand later verscheen hij weder, nu vergezeld van twee andere personen, en bracht mij drie bronzen platen allen beschreven met Boedhaschrift.

Verheugd over deze aanwinst, ging ik met die drie platen tot den heer A. Loudon, die mij terstond verzocht ze voor het Genootschap aan te koopen.

De eigenaren, door mij naar den prijs gevraagd, verklaarden ze niet te willen verkoopen, daar zij de platen beschouwden als een djimat of talisman. Daarop vroeg ik hun de platen ter leen, om ze alsdan te kunnen doen copieren door mijn kleinneef Radhen Salikin, waarin zij toestemden.

Nadat ik de platen had doen copieren, gaf ik de eigenaren de originelen terug, terwijl ik den heer Louden de copijën ter hand stelde. Naar alle waarschijnlijkheid, zijn die copijën thans onder berusting van den heer Cohen Stuart te Batavia.

Een der eigenaren der platen gaf mij daarop te kennen nog meer oudheden te kunnen verzamelen, doch hij oordeelde het noodig dat ik hem een bewijsje gaf waaruit bleek dat hij werkelijk die oudheden voor mij opspoorde.

Ik vroeg hem zijn naam, waarop hij voorgaf Bassa Kollot te heeten en toen gaf ik hem een bewijsje van den volgenden inhoud:

„Die bawa inie, Saija Radhen Saleh, Djoeroe Gambar darie „Srie Maha Radja Wolanda, mengakoe Soeroe pada sa orang „Islam, bernama Bassa Kollot, mentjarie barang atawa toelissan „Boedha, boewat di Gambar atawa die blie boewat Bataviaasch „Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Het Eerelid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

(w. g.) RADHEN SALEH.

Niet lang hierna vertrok ik naar Djocja om te huwen, en vertoefde aldaar bijna twee jaren, zoodat ik in het laatst van 1868 met mijn vrouw te Buitenzorg aankwam, alwaar ik het huis

huurde van wijlen den Sultan van Bandjermasin met contract van 4 tot 8 jaren.

Gerust en vreedzaam leefde ik alzoo twee à drie maanden met mijn jonge echtgenoote, toen op zekeren dag de voornoemde Bassa Kollot tot mij kwam en mij zeide, dat hij vernomen hebbende dat ik thans op Buitenzorg met der woon gevestigd was, hij dus aan zijn belofte kwam voldoen, daar hij oudheden op 't spoor was, waaronder een kanon met Boedhaschrift beschreven; maar dat hij tevens verzocht zijn bewijsje te veranderen, daar hij thans bekend was onder den naam van Bassa Nellot, instede van Bassa Kollot.

Mij verheugende met de aanwinst van dat kanon, zoo vernieuwde ik zijn bewijsje met de naamsverandering van Bassa Kollot in dien van Bassa Nellot.

Dat bewijsje, geschreven door mijn neef Radhen Mangkoe Atmodjo, overhandigde ik hem (Bassa Nellot), waarop hij mijn woning verliet.

Een dag of drie later kwam meergenoemde Bassa Nellot weder ten mijnent met een bokje, dat hij mij ten geschenke aanbood als speelgoed voor den kleinen Radhen, en verhaalde hij (Bassa Nellot,) dat hij een feest wilde geven ter wille van zijn zoon, die pas van een ernstige ziekte was hersteld.

Ik liet mij aan zijn verhaal weinig gelegen liggen, te minder omdat ik op dat tijdstip mij geheel bezig hield met een schilderij voorstellende tijgers enz. en waarvan ik mij veel voorstelde.

Tien of twintig dagen later kwam er zekere heer ten mijnent, die mij onder het nieuws van den dag ook mededeelde, dat er te Bekassi ongeregeldheden hadden plaats gevonden, hetgeen ik later ook door verscheidene andere personen hoorde bevestigen.

Aangezien ik echter aan dergelijke zaken niets kon veranderen, zoo bleef ik vol lust van den morgen tot den avond aan mijn schilderij doorwerken, tot dat ik eindelijk, door te vele overspanning, duizelingen kreeg, die gedurende 6 dagen aanhoudend mij in mijn werk verhinderden, zoodat ik mij den zevenden dag bloedzuigers liet zetten.

Dien zelfden dag kwam de oppasser van den Resident van Batavia met een briefje van ongeveer den volgenden inhoud:

„Radhen Saleh!

„Wees zoo goed mij inlichting te geven wegens een briefje

„dat U aan een inlander gegeven hebt en dat voorzien is van „uwe handteekening.

„De Resident van Batavia,
(w. g.) HOOGEVEEN."

Alhoewel ongesteld, liet ik door den oppasser mijn groeten aan den Resident overbrengen en tevens zeggen dat ik dadelijk persoonlijk zoude komen, aangezien ik in langen tijd ZHEd.G. niet ontmoet had.

Zoo spoedig doenlijk begaf ik mij naar het logies van den Resident; daar gekomen, zag ik een geheele vergadering van heeren en oppassers, hetgeen mij minder bevreemde, na hetgeen ik van de onrustige bewegingen in het Bekassische gehoord had.

In de kamer tredende, zag ik de assistent-Residenten van Buitenzorg en Batavia, den officier van justitie bij den raad van justitie te Batavia en „een schout!!!"

Geen der aanwezige heeren beantwoordde mijn groeten; maar bewaarden een diep stilzwijgen, toen eindelijk de Resident van Batavia, zonder mij te groeten of de hand te reiken, met een bleek en kwaad uiterlijk, met groote oogen en een grove stem, mij toevoegde:

„Wel, Radhen Saleh, dat had ik niet van u gedacht!"

Verschrikt en verwonderd over zulk een ontmoeting, vroeg ik wat er toch gaande was? De schout van Sprew nam daarop onmiddelijk een aanvallende positie achter mij aan, hoogst waarschijnlijk om mij bij verwering dadelijk te kunnen aanvatten, terwijl buiten, dit vernam ik later, een oppasser bezig was om mijn onschuldige koetsier en looper te binden.

De officier van justitie antwoordde mij:

„U zijt immers tegenwoordig geweest bij het feest der misdadigers in de kampong Ratoe Djaija!" Daarop antwoordde ik, dat het volstrekt mijn gewoonte niet was met zulke menschen om te gaan en dat ik nog minder bekend was met een kampong genaamd Ratoe Djaija; dat ik nu ongeveer vijf maanden te Buitenzorg woonachtig was en nog niet verder was geweest dan Kotta Batoe, twee malen op visite bij den heer Tollens, steeds vergezeld van mijn vrouw en nicht; en, dat, bij aldien naar onderzoek bleek dat ik een halve paal verder was geweest, men mij kon houden voor het hoofd der oproerlingen.

Verder, staande het onderzoek, vernam ik nog, dat eerst het

plan had bestaan mij des nachts in mijn woning te arresteren en naar de gevangenis over te brengen.

Gedurende mijn afwezigheid, had men gelast mijn woning te omsingelen, hetgeen dán ook werkelijk gebeurde. 50 militairen, benevens hunne superieuren, hadden mijn woning omsingeld, daar men in de stellige meening verkeerde, dat ik de boosdoeners in mijn huis logies verleende om hun zoodoende schuil te houden.

De militairen die mijn woning omsingelden (verre van mij hun iets te verwijten, daar zij natuurlijk niets zonder specialen last zullen hebben verricht), maakten openingen in de omheining, daar men ook daar achter heirlegers van oproerlingen dacht te ontdekken.

Niets beter handelde men binnen de omheining; voor elke deur werden schildwachten geplaatst en niemand der mijne mocht in- of uitgaan.

Aan nieuwsgierigen was geen gebrek; honderden van menschen hadden zich opeen gestapeld om den uitslag te vernemen van dien aanval op mijn woning, waarin zich alleen bevond mijn jeugdige vrouw, in gezelschap van mijn nicht en eenige vrouwelijke bedienden.

Eindelijk vroeg mij de officier van justitie of hij mijn huis en mijn papieren kon onderzoeken; waarop ik ten antwoord gaf dat mij niets aangenamer zou zijn.

De voornoemde heeren gingen toen allen met mij naar mijn woning. Ik kreeg plaats in een wagen met den Resident.

Mijn tehuiskomst kan ik bijna niet schetsen! Daar was het als scheurde men mij het hart uit den boezem. Verbeeld u mijn jeugdige vrouw (een prinses van vorstelijken bloede), en mijn nicht daar te moeten vinden met opgezwollen en rood bekreten oogen, badende in haar tranen, bevende van schrik over het gepleegde geweld en de grove handelingen bij mijn afwezen. Dat oogenblik blijft steeds een treurige herinnering voor mij.

Het gelukte aan onzen geachten heer assistent van Muischenbroek mijn vrouw een weinig tot bedaren te brengen.

Vervolgens opende mijn nog steeds weenende vrouw mijn kasten, opdat de officier van justitie zelve de brieven en papieren zoude kunnen onderzoeken; doch niets werd gevonden dat eenige schuld bewees of tot mijn nadeel pleitte.

Toen men eindelijk overtuigd was van mijn onschuld en hier dus of vuige laster dan wel valsche inblazing in het spel bleek

te zijn, achte de Resident het toch noodig, in het belang der politie en in mijn belang, dat ik ZHEd.G. benevens de anderen heeren naar Depok zoude vergezellen, ten einde te onderzoeken wie aldaar mijn naam misbruikt had.

Mijn antwoord was, dat ik met genoegen aan dat verzoek voldeed, mits in gezelschap van mijn vrouw, daar ik van af mijn trouwdag haar nog nimmer had alleen gelaten en zeer vreesde, dat dit onaangenaam voorval haar een ziekte zou doen krijgen. De resident stemde hierin onmiddelijk bereidwillig toe, en nog dienzelfden middag vertrokken wij ten 5 ure in de volgende orde: Eerst een wagen, waarin de Resident zich bevond; vervolgens die waarin ik met mijn vrouw gezeten was en die zorgvuldig werd bewaakt door een politiedienaar; en eindelijk de wagen van den adsistent-Resident van Batavia en „den schout." Mijn wagen was dus in het midden en voorzien van een politiedienaar, als of men nog vreesde dat ik met mijn vrouw onderweg zou ontvluchten.

Gedurende die reis hield mijn vrouw niet op te weenen, zoodat mijn schouder doornat was van hare tranen, daar zij overtuigd was van mijn onschuld. Ik gevoelde mij toen als of wij door oproerlingen waren opgevat instede van in gezelschap van den Resident.

Wij kwamen eindelijk des avonds omstreeks 8 ure te Depok aan, waar wij door den Zendelingleeraar Beukhoff zeer minzaam werden ontvangen; mij en mijn vrouw werd in de bijgebouwen naast de keuken een kamer aangewezen, daar het hoofdgebouw door ambtenaren was bezet.

Een eerewacht van twee inlandsche militairen werd voor mijn deur geplaatst, waarvan zich een slapende hield en de andere gewapend op en neder wandelde. Men dacht zeker nog altijd aan ontvluchting. Immers geen der andere kamers, alleen de mijne werd bewaard.

Den volgenden dag, des namiddags, onderzocht de Resident de oproerlingen één voor één in zijn slaapkamer en vroeg hun of zij werkelijk Radhen Saleh op het feest in de kampong Ratoe Djaija gezien hadden? Waarop allen ten antwoord gaven, dat zij een Radhen Saleh gezien hadden met decoratiën versierd.

De Resident verzocht mij toen om mij, volgens gewoonte te kleeden; maar zonder mijn decoratiën; daar anders de oproermakers, meest allen domme koelies, zeker meer naar mijn eereteekens, dan naar mijn persoon zouden zien.

Vervolgens vroeg de Resident hun op mij wijzende: „of ik die Radhen Saleh was, die zij op hun feest gezien hadden?" waarop allen verklaarden mij nimmer gezien te hebben en ik ook niets op dien Radhen Saleh geleek, welke op het feest geweest was. Slechts twee personen waren er, die wisten dat ik Radhen Saleh heette; de eene een manspersoon, welke mij vroeger te Tjikinie (Batavia) gezien had; en nog een vrouw van ongeveer 60 jaren oud, die met een bevende stem zeide, dat zij mij op het feest gezien had.

(Het verhoor had plaats 's avonds bij een lamp).

Den volgenden morgen visiteerde de Resident met mij de kwaadwilligen in de gevangenis (de kerk en de school werden tijdelijk daarvoor gebruikt), en nogmaals ondervroeg hij die oude vrouw, die toen met een bevende stem en huilende bekende, dat zij zich des avonds in mij vergist had, daar zij slechte oogen had en dus bij een lamp veel slechter zien kon en daarom om verschooning vroeg.

De Resident zeide zeer laconisch: „Het is toch wonderlijk!!!"

Meer dan 26 geketende en gebonden personen werden nog ondervraagd, die eveneens allen verklaarden mij nooit te voren te hebben gezien.

Nu bleef nog over Bassa Kollot te ondervragen. Deze bekende, dat hij als hoofdaanlegger van het feest te Ratoe Djaija ook tevens mijn naam gebruikt had.

Daarop vroeg ik het woord en eerst op mij zelve en daarna op Bassa Kollot wijzende, zeide ik: „Hier, Resident, is Radhen Saleh; maar dat is Radhen Salah."

Na afloop van het onderzoek, keerde ik naar mijn kamer terug, de eerewacht had men niet meer noodig geoordeeld: en daar viel mijn vrouw mij onder het storten van tranen om den hals. Zij had gedacht dat men mij in de boeien wilde klinken, omdat men meer geloof had geslagen aan de losse geruchten van vagebonden, van domme, slechte koelies, dan aan mij.

Des anderen daags keerde ik met mijn vrouw naar Buitenzorg terug en ontving tot mijn verbazing, den volgenden morgen, een talrijk bezoek van Heeren, Dames, inlandsche bevolking enz., die mij allen geluk wenschten met den gunstigen uitslag, waarop ik iedereen te kennen gaf, dat hunne deelneming mij hoogst aangenaam was, daar dit tot bewijs strekte dat ik de vrienden die ik had kon beschouwen als oprechte vrienden en de publieke

opinie omtrent mijn handel en wandel door mij zeer op prijs werd gesteld; maar, daar ik zuiver van geweten was en overtuigd dat er niemand een smet op mijn naam kon doen kleven, ik die gelukwenschen overbodig vond.

Dit is het relaas mijner verdenking, en nu vraag ik ieder lezer in gemoede af, of indien men mij werkelijk schuldig hield, men mij minder grievend had kunnen behandelen, want grievend is het om beschuldigd te worden van ondankbaarheid jegens een natie aan wien ik mijn naam, opvoeding, ondervinding, wereldkennis, ja alles verschuldigd ben, een natie, die mij tot het standpunt heeft gebracht waarin ik thans verkeer, en die mij boven alles lief is, een natie voor wie ik mijn laatsten druppel bloed veil heb, daar ik nimmer genoeg door dankbaarheid de zorg kan vergoeden die zij aan mij heeft besteed. Daarom zal het mij een knagenden worm aan het hart blijven door enkele personen verdacht te zijn geweest in staat om mijn Vorst te verloochenen, het gouvernement een masker voor te binden en de eenige mij dierbare Hollandsche natie ondankbaar te worden.

Zou ik na 23 jaren lang in Europa in beschaafde kringen te hebben verkeerd, mij hier verlagen om mij in gezelschap te mengen van bandieten en oproermakers, en wat meer zegt, samen te spannen met zulk gespuis om mij op te werpen tegen het gouvernement dat mij tot den huidigen dag nog steeds met weldaden overlaad? Ieder die mij van nabij kent, kan zulks onmogelijk gelooven. Neen, tot mijn laatsten snik, tot ik uitgestrekt zal liggen op mijn sponde om voor den rechterstoel te verschijnen, zal nog steeds mijn leus zijn: „Eerbied aan God en trouw, gehoorzaamheid en dankbaarheid aan mijn Koning, het gouvernement en de Hollandsche natie."

RADHEN SALEH.

VARIA.

Men schrijft ons uit den Oosthoek van Java:

„Als tegenhanger van de sombere tafereelen, welke de bladen vaak ophangen van de andere gedeelten van Java, kan ik hier gelukkig wijzen op een toestand van algemeene bedrijvigheid en welvaart. De particuliere nijverheid heeft zich in deze gewesten op merkwaardige wijze ontwikkeld. Welken tak van landbouwindustrie men gelieft in oogenschouw te nemen, koffie, suiker, tabak, alles slaagt en beantwoordt aan de stoutste verwachtingen.

„Van den tabak was het genoegzaam bekend, dat de planters er hun werk van maken, alleen aangespoord door den prikkel van hun belang en men weet, overigens, dat, althans in sommige districten van den Oosthoek, de koffie een ware volkskultuur mag genoemd worden. Minder heeft men tot dus verre doen uitkomen, dat de suikerkultuur in de oostelijke residentiën werkelijk het keurslijf der gouvernements-bemiddeling is ontwassen. Wel las men, reeds vóór jaren, dat de dwang niet meer noodig was voor de werkzaamheden aan het vermalen en het transport van het riet verbonden; maar bij het voortbestaan van het contracten-stelsel, kon men allicht in den waan verkeeren, dat voor den aanplant van het riet 's gouvernements tusschenkomst nog noodig zou wezen.

„Niets is echter minder juist. De inlanders planten tegenwoordig vrijwillig suikerriet, even als andere gewassen. Met enorme producties van 80, 90 en meer picols per bouw, zijn de ondernemers in de gelegenheid de rietoogsten te betalen overeenkomstig de waarde die de planters er aan hechten en dit is

blijkbaar voldoende om hen te bewegen vrijwillig een product te teelen, waartoe natuurlijk alleen de dwang hen kon brengen, zoolang zij zelven in het plantloon geen billijke belooning zagen voor al hun arbeid, moeiten en zorgen. Wees verzekerd, dat, bij inkrimping van den gedwongen aanplant, daarom geen bouw minder zal worden beplant en dat het niet aan gebrek aan lust tot rietplanten bij den inlander in den Oosthoek zal te wijten wezen, indien ooit hier de suikerindustrie minder gunstige resultaten oplevert.

„Hier is het volstrekt geen problema meer om, zonder tusschenkomst der regeering, alleen door vrijwillige medewerking der inlanders, groote hoeveelheden stapelproducten te verkrijgen. Opmerkelijk is hierbij de gunstige stand der padikultuur. Wel verre dat die kultuur wordt verwaarloosd, houdt zij gelijken tred met de ontwikkeling der industrieele kultures en ondervindt men de goede zijde van een betere vrijwillige verdeeling van den arbeid. Er zijn Javanen, die een betrekkelijk ruim bestaan vinden in de rijstkultuur, en zij, die meer bepaald hun voordeel zoeken in andere takken van volksvlijt, hebben ruime verdiensten, zoodat de arbeid in al zijn vormen zich op bevredigende wijze compenseert. Terwijl het in andere streken van Java treurig moet uitzien en over schaarschte en gebrek wordt geklaagd, is de bevolking hier wel te moede en gaat zij de toekomst kommerloos te gemoet.

„De billijkheid vereischt daarvan een goed deel toe te kennen aan het bestuur. In de laatste jaren zijn de verplichte heerediensten beduidend verminderd en de ambtenaren hebben streng gewaakt, dat de mindere man zelf de vruchten van zijn inspanning zou genieten. Daardoor heeft de bevolking meer tijd gewonnen en zeker, dat haar verdiensten, haar niet weder afgenomen zouden worden, heeft zij zich met de borst toegelegd op winstgevende bedrijven.

„Waarlijk, indien het bestuur blijft medewerken om den bijzonderen ondernemingsgeest eerlijk zijn gang te laten gaan, dan is er geen kwestie dat zoowel de inlanders als de ondernemers er wel bij zullen varen. Kon het gouvernement eindelijk besluiten tot het doen aanleggen van spoorwegen, waardoor nog groote werkkrachten uitgespaard zouden worden voor landelijke ondernemingen, de Oosthoek alleen zou weldra zooveel stapel-producten geven als voorheen het geheele eiland Java op de wereld-

markt aanbracht. Met de verdere inkrimping van de zoo demoraliseerende heerediensten, is het versnelde middel van vervoer het middel om de oostelijke gewesten tot een staat van bloei en welvaart te brengen, waarvan men weleer niet zou hebben durven droomen."

In de juli-aflevering, blz. 25, hebben wij, naar aanleiding van eenige mededeelingen van de heeren K. W. van Gorkum en J. C. Bernelot Moens, opgenomen in het Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch Indië, getracht den stand en de uitkomsten der kinakultuur op Java aan te geven, en daarbij doen uitkomen, dat over het alkaloïd-gehalte der Java-kinabasten, de strijd tusschen de scheikundigen nog niet was uitgestreden.

Ofschoon de schrijver van het artikel in ons juli-nummer blijkbaar daartoe geen aanleiding wilde geven, schijnt hij toch de rechtmatige gevoeligheid van den door ons, zoowel om zijn loyaal karakter als om zijn erkende bekwaamheid, hoog geachten dr de Vrij getroffen te hebben. Althans dr de Vrij zend ons een overdruk van een zijner Kinologische studiën uit het september-nummer van het Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland, waarin ons eenigzins als een grief wordt aangerekend, dat wij het oordeel van den heer Bernelot Moens hebben gereleveerd.

Het spreekt van zelf, dat wij, in den strijd over een zuiver chemisch vraagpunt, geen partij kunnen kiezen en daarbij alleen wenschen de meest mogelijke onpartijdigheid te bewaren. Om daarvan het bewijs te geven, achten wij ons verplicht het antwoord over te nemen, van dr de Vrij aan den heer Bernelot Moens:

Uit een door dr de Vrij gedane en in bijzonderheden toegelicht scheikundig onderzoek naar het alkaloïdgehalte van 16 diverse basten van Chinchona officinalis en hare variëteiten, gekweekt onder verschillende omstandigheden door W. Mac Ivor te Ootacamund, in het presidentschap Madras, op ruim 11 graden noorderbreedte, blijkt, „dat het gehalte aan gemengde kinaalkaloïden, zoowel als aan kinine, ook in deze soort van Chinchona

zeer veranderlijk is en door verschillende oorzaken beheerscht wordt, zoodat er dus nog een ruim veld van onderzoek open blijft. Het kininegehalte van de onderzochte basten varieert van 1,41 tot 9,1 pCt., voorwaar een hoogst belangrijk verschil! Gesteld nu dat al deze basten in één kist bij elkander waren gepakt en twee scheikundigen, na den inhoud goed ondereen gemengd te hebben, ieder daaruit een monster namen om scheikundig te onderzoeken, dan zal het voor een eerlijk deskundige geen betoog behoeven, dat de uitkomsten van hun onderzoek zeer uiteen zullen loopen.

„Ik herhaal dus," zegt dr de Vrij verder, „wat reeds meermalen door mij gezegd is, dat analysen van dezelfde soort van kinabasten door verschillende scheikundigen verricht, eerst vergelijkbaar zijn, indien de basten behoorlijk gepulveriseerd zijn en het poeder goed ondereen gemengd is. Indien dan dit poeder door verschillende scheikundigen onderzocht wordt, dan kunnen en moeten de uitkomsten overeenstemmen, maar met heele basten, hoe goed ook gemengd, is zulk een overeenstemming onmogelijk. Het behoorde eigenlijk overbodig te zijn op deze onmisbare voorwaarde te wijzen; maar nu een bekwaam scheikundige als de heer Moens, zich verlaagt om mijn goede trouw bedektelijk in verdenking te brengen, door op een alles behalve wetenschappelijke manier te wijzen op het verschil tusschen de uitkomsten verkregen door Jobst en door mij bij het onderzoek van Javakina, nu is het noodig het reeds vroeger door mij gezegde nog eens te herhalen. Ik noemde de handelwijze van den heer Moens alles behalve wetenschappelijk, omdat niemand beter dan hij bekend is met het zeer groot verschil dat tusschen de Calisajabasten van Java bestaat. In het onderzoek van basten van Cinchona Calisaja door hem verricht (Haaxman's Tijdschrift 1870, blz. 14) maakt hij, onder anderen, melding van twee Calisajabasten nos 11 en 12, beiden afkomstig uit hetzelfde plantsoen en onder dezelfde omstandigheden gekweekt. Uit no. 11 verkreeg hij 3,67 pCt. kinine en uit no. 12 zeer weinig. Dit verschil is veel grooter dan dat, hetwelk bestaat tusschen de uitkomsten van Jobst en van mij, gezwegen nog van de omstandigheid dat wij niet dezelfde monsters onderzocht hebben.

„Ten slotte wijs ik nog op een omstandigheid die wel de aandacht verdient, namelijk dat de gemengde alkaloïden verkregen uit de thans door mij onderzochte basten van C. Officinalis.

met uitzondering van n⁰. 15, alle een sterke linksche moleculaire rotatie bezitten, varieerende van 90°,4 tot 195°, terwijl die verkregen uit de Calisajamonsters der veiling van 14 maart 1872 beide een rechtsche moleculaire rotatie bezaten, namelijk n⁰. 1 van 85°,8, n⁰. 2 van 58°. N⁰. 1 bevatte slechts duidelijke sporen van kinine, terwijl no. 2 0,4 pCt. bevatte, welk verschil in dezelfde richting is als het verschil in rotatie.

„Ik blijf dus bij mijn vroeger geuit gevoelen, dat de tot 1872 in Java verkregen resultaten, wat fabriekbasten betreft, mij tot mijn leedwezen onvoldoende toeschijnen en dat zij tot dat tijdstip achterstaan bij die welke in Britsch Indië zijn verkregen. Dat ik toen juist geoordeeld heb, blijkt uit den afloop der op 27 mei ll. gehouden veiling. In tegenstelling der volgende bewering van den heer Moens: „in 1872 werden geoogst en ten verkoop naar Nederland gezonden 12 tot 15000 kilogrammen bast van uitmuntende kwaliteit. Zonder eenige kwestie zal het oordeel over dien bast nog gunstiger luiden dan dat, 't welk over den bast van het vorige jaar door Jobst werd uitgesproken, en er is geen grond om te denken dat die bast tegen lagere prijzen zou verkocht worden dan op den 14 maart het geval was;" is die bast werkelijk lager verkocht en heeft de door den heer Moens zoo hoog opgevijzelde Calisajabast slechts 2 centen meer per half kilo opgebracht dan de zoo diep verachte Pahudianabast. Voorwaar, wel een bewijs dat die Calisajabast zelfs door Jobst niet gehouden werd voor een deugdzamen fabriekbast. Zij zijn deugdzame medicinaalbasten, en ik stem dus in dit opzicht volkomen overeen met den heer van Gorkom, als hij zegt: „de „oudere oorspronkelijke Calisaja-variëteiten hebben een bij uit„nemendheid wisselvallig alkaloïdgehalte en zijn daarom meer „bijzonder als medecinaalbasten leverend te beschouwen." (Indisch tijdschrift voor nijverheid en landbouw, 1873, afl. 1.) De markt voor medicinaalbasten is echter beperkt en wordt daardoor ligt overvoerd, hetgeen met de fabriekbasten geenszins het geval is. Daarom juich ik het toe dat, blijkens het aangehaalde geschrift van den heer van Gorkom, „bijna al de Calisajaplan„ten, die na 1868 gekweekt werden, afstammen van de uit Bo„liviaansche zaden gewonnen boomen," waarvan de bast afkomstig is die op de veiling van mei ll. den hoogen prijs van gemiddeld *f* 4,56⁵ per half kilogram heeft opgebracht. Hartelijk wensch ik dat van Gorkom's diagnose „zij munten uit door

standvastige type en hoog kinine-gehalte" moge bevestigd worden, in welk geval de kinakultuur op Java voor hare jongere zuster in Britsch Indie niet zal behoeven onder te doen."

Volgens de Arnhemsche Courant, zou uit de schrijverijen van den redacteur der Samarangsche Courant, op wien de gouverneur-generaal Loudon de exorbitante straf van uitzetting heeft toegepast, „tevens de geest zijn op te maken van de Nederlanders in Indië."

Tegen deze lapsus calamae van het Arnhemsche blad, is de Java-Bode met verontwaardiging opgekomen in een artikel dat thans in Nederland als brochure wordt verspreid en waarop wij de aandacht vestigen, niet als een proeve van dagblad-polemiek, maar als een bijdrage tot de kennis van den huidigen toestand van, alsmede der wenschen onzer landgenooten in Indië.

De schets, welke het Indische blad geeft van de stemming gindsch is niet zeer bemoedigend. „De algemeene toestand van Indië," zegt het, „verwekt in vele opzichten weemoed en onrust, ontevredenheid en moedeloosheid. Men is van gevoelen dat hij — door en van uit Nederland — moest worden veranderd, door geheele wijziging van het stelsel, waarmede Indië geregeerd wordt, maar.... men verwacht geen verandering ten goede, geen terugkeer tot recht en billijkheid voor Indië, zoolang Nederland zich afhankelijk blijft maken van de Indische baten, zoolang de millioenen van hier in de Nederlandsche schatkist blijven vloeien, quasi als billijke rente van staatsschulden ten behoeve van Indië gemaakt, maar in werkelijkheid als overmatige winst, afgeworpen door een reeds sinds jaren veroordeeld, en door alle weldenkenden gebrandmerkt, stelsel van exploitatie. Men heeft hier Nederland lief, maar op de wijze als een kind een moeder lief kan hebben, die onrechtvaardig en onbillijk is, wier liefde voor zichzelve grooter is dan de genegenheid voor haar kind. Men wil rechtvaardigheid — en de toestand zooals die nu bestaat is niet rechtvaardig.

„De millioenen die uit Indië vloeien, moeten voor een groot gedeelte ten nutte van Indië worden uitgegeven. Hoe geheel

anders denkt men daarover in Nederland! Slechts noode, en eerst na onophoudelijk vragen van hier, worden geheel onvoldoende sommen voor leger en vloot toegestaan. Aan beide wordt stelselmatig het noodige onthouden. Toch rust onze macht in Indië op de punt der bajonetten, op de trompen der kanonnen.

„Naast een onvoldoend uitgerust leger en een onmogelijke vloot — die eerst nu, wegens den oorlog, eenigermate versterkt is, — kan men wijzen op een slecht bezoldigd korps ambtenaren. De hoofdambtenaren, de hoofden van gewestelijk bestuur gaan gebukt onder werkzaamheden, waarvoor zij niet opgeleid en veelal niet geschikt zijn, en die hen beletten hun eigenlijke ambtsbezigheden naar behooren te vervullen. De residenten en assistent-residenten bewegen zich niet te midden der bevolking, maar brengen den grootsten tijd door op hun bureaux. Onoverzienbare stapels achterstallig werk, duizende onafgedane stukken zijn zoovele bewijzen, dat zoowel het personeel onvoldoende — als het raderwerk van het bestuur verkeerd is.

„En stonden dan nog maar de traktementen in verhouding tot de opgelegde plichten! Maar ook dit niet. De hoogst geplaatste ambtenaren, vooral die welke een groot gezin hebben, gaan gebukt onder schulden. De lagere ambtenaren leiden een bekrompen leven. Van recepties en partijen is bijna geen sprake meer. Leven en levendigheid, genoegen en uitspanning na den arbeid, worden steeds zeldzamer..... Een geest van ontevredenheid, van tegenzin in den arbeid wordt dan ook bij de meesten waargenomen. Want ook de bevordering laat zeer veel te wenschen over. Alleen zij die tot de vriendjes behooren, klagen niet...: Velen, die bekwaam zijn en de rechte mannen zouden wezen om te reorganiseeren waar reorganisatie dringend noodig is, hebben met schande geleerd dat het beter is de handen in den schoot te leggen en rustig de dingen af te wachten die komen zullen, rustig — maar ook moedeloos — zich tot routinewerk te bepalen.

„Waarheid," beweert de Java-Bode verder, „wordt gesmoord. De regeering wordt slecht ingelicht, ook dan — wanneer zij goede voorlichting eischt. Van daar onbekendheid met den toestand. Van daar onwetendheid, waar het zaken geldt die velen bekend zijn. Vandaar gemis aan tijdige voorziening tegen schaarschte en gebrek der voedingsmiddelen, maatregelen tegen onrustige bewegingen, dáár waar een schijnbare rust heerscht..."

Vervolgens somt het blad de grieven van het leger op, als onvoldoende bezoldiging der officieren en onder-officieren, achterstelling in rang, bevordering en pensioen bij de ambtenaren, aanvulling der openstaande officiersplaatsen door gedetacheerde officieren uit Nederland, enz. en beweert het, dat de ambitie is uitgedoofd en „dat slechts gewoonte, plichtbesef, en de nooit uit te dooven liefde voor het vaderland de officieren er nog toe brengen hun plichten naar behooren te vervullen."

„En kon tegenover dat alles gewezen worden op een toestand van rust en veiligheid, op een geest van algemeene tevredenheid en groot welvaren onder de bevolking op Java, dan zou," hervat het blad, „nog veel kunnen worden vergeten en vergeven, de tekortkomingen van Nederland zouden dan allicht met den mantel der hier nog altijd groote vaderlandsliefde worden bedekt.

„Maar neen, ook dat niet. De veiligheid laat meer te wenschen over dan ooit te voren. Stelen en smokkelen geschieden op grooten schaal. Zij belemmeren het verkeer en dreigen de inkomsten te verminderen. Gebrek aan het eerste en voornaamste voedingsmiddel heeft geheerscht over een groot gedeelte van Java, hongersnood in sommige residentiën. Er zijn verschijnselen die op nieuwe schaarschte wijzen. Irrigatie, voldoende toezicht op — en zorg voor den aanplant ontbreken, en door circulaires kan daarin niet worden voorzien.

„Reeds eenigen tijd geleden werd een aanschrijving verzonden, welke de order bevatte dat geen aanvragen van gelden voor nieuwe werken voor 1874 en 1875 moesten worden gedaan, daar die gelden niet zullen worden toegestaan en slechts het allernoodzakelijkste zal worden ingewilligd; dat verder alles moet worden gevonden en gaande gehouden uit de gelden voor het gewoon onderhoud, en dat de hoofden van gewestelijk bestuur niet dan met de uiterste spaarzaamheid van de hun bij art. 16 der comptabiliteitswet toegestane bevoegdheid moeten gebruik maken.

„Wegen, bruggen, gebouwen zullen blijven liggen in den toestand waarin zij zich bevinden; de bijna onbruikbare zullen een weinig worden opgelapt, zoover de fondsen strekken. Vooruitgang in alles moet stilstaan, — en stilstand is achteruitgang. Havens, kanalen, spoorwegen, waarvan men droomde, die zoo noodzakelijk zijn om nieuwe bronnen van inkomsten te scheppen of productief te maken, en door allen hier zoo gewenscht worden,

verschijnen niet. Het onderwijs wordt niet uitgebreid..... De handel, die sedert eenige jaren weder begint te herleven, vraagt afschaffing van monopolie en vrijheid voor de industrie. Hij vraagt — en te recht — ontslagen te worden van het keurslijf, dat zijn handelingen beperkt."

„Ziedaar," zegt de Java-Bode ten slotte, „in korte woorden, die slechts een schets met hoogst onvolkomen trekken toelaten, den toestand van Indië blootgelegd. Gij zult daaruit kunnen opmerken den geest, die de Nederlanders in Indië bezielt. Zij vragen vrijheid van handelen en van beweging, onder een krachtig bestuur.....

„Een bestuur, dat niet uit het Plein wordt bevolen hoe het regeeren moet, aan 't welk de middelen niet worden onthouden om in de waarachtige behoeften te voorzien, om het goede te doen waar noodzakelijkheid en plicht het gebieden.

„Een bestuur, dat, rechtvaardig en met talent geleid, niet alleen de bekwaamheid en den wil bezit om met klem en waardigheid Indië te regeeren, maar dat ook de macht heeft om het goede tot stand te brengen.

„Een bestuur, dat niet blind is voor de ware behoeften, voor de vele gebreken welke aan het Indische regeerings-raderwerk kleven, en — onafhankelijk van bevelen uit Nederland, alleen afgaande op de eischen welke de zoolang verwaarloosde billijkheid en rechtvaardigheid tegenover Indië stellen — de maatregelen weet te nemen, die tot opbeuring en meerdere zelfstandigheid leiden kunnen.

„Zij vragen dat Nederland, op Indië steunende, in tijden van gevaar Indië als zijn eenige hoop en uitkomst beschouwende, dat land niet beletten zal zich te ontwikkelen, zich krachtig te maken (ook in 't belang van Nederland zelf) zich te vormen tot het Insulinde dat het middelpunt zal worden van de handelsbeweging en den rijkdom in het Oosten, 't geen reeds voor lang had moeten en kunnen zijn.

„Zij vragen dat de millioenen die door Indië worden geleverd, ook tot de opkomst van Indië worden benuttigd, behoudens het rechtmatige aandeel dat niemand aan Nederland zal willen onthouden.

„Zij vragen uitroeiing van den parasiet, welke nog meer het welzijn en het voorbestaan van Nederland dan van Indië ondermijnt, d. i. afschaffing van het batig slot, dat vervangen kan

worden door een vaste bijdrage, als interest, niet van de zoogenaamde koloniale schuld, maar van de werkelijk ten behoeve van Indië opgenomen gelden, of wel, de uitkeering van de geleende gelden, in eens.

„Dan zal het cynisme, waarmede nu nog in Nederland de Indische zaken besproken worden, vervangen worden door kalme bespreking, welke juistere inzichten zullen te voorschijn roepen.

„Dan zullen moederland en Indië wederkeerig veel voor elkander doen, en een hechte band zal tusschen beide landen ontstaan, sterker dan die, welke uit de draden van het kultuurstelsel en de monopoliën ooit konden worden geweven."

Men mag deze schets te sterk gekleurd achten en onder de opgesomde grieven er aantreffen, die, zoo als 't achterwege blijven van recepties en partijen door ruim bezoldigde ambtenaren, gezocht voorkomen, toch zal men wel doen het vertoog te overwegen, al ware het slechts om zich te overtuigen, dat met de een en andermaal gewijzigde en nogmaals te wijzigen agrarische verordeningen, de zoogenaamde „koloniale kwestie" niet is opgelost en er nog veel te doen overblijft voor en aleer in Indië een allezins en waarlijk bevredigenden toestand is bereikt.

Onder den indruk van de steeds stijgende koffieprijzen, wordt bij de Indische begrooting voor 1874 voorgesteld, aan de planters op Java *f* 14 per picol, in stede van *f* 13, uit te keeren voor de koffie, welke zij verplicht zijn aan het gouvernement te leveren, en wordt het vooruitzicht geopend op een nadere verhooging tot *f* 15.

Van hervormingen der kultuur in een aantal streken, waar zij schier onhoudbaar is wegens de afstanden der gouvernementstuinen van de woonplaatsen der planters en andere door de koffie-enquête aangewezen bezwaren, wordt slechts, als ter loops gezegd, dat men kan voortgaan met die bezwaren op te heffen, door intrekking van den gedwongen aanplant op ongeschikte gronden en door concentreering van de kultuur in de nabijheid der dessas.

Ter geruststelling van de voorstanders der gedwongen kultuur en van het koffiemonopolie zij echter opgemerkt, dat men tot

dus verre op Java zóó weinig heeft bespeurd van het opheffen der officieel geconstateerde bezwaren, dat zij volstrekt niet behoeven beducht te zijn, voor de vaart welke het voortgaan daarmede zal nemen.

De eenvoudige waarheid is, dat plechtig bij het regeerings reglement van 1854 is beloofd, dat zullen opgeheven worden de bezwaren die uit een in te stellen onderzoek zullen gebleken zijn bij de koffiekultuur te bestaan, dat eerst ruim tien jaren later dat onderzoek heeft plaats gehad en dat thans, nu de bestaande bezwaren volledig bekend zijn, ter wille van de buitensporige winsten die door het gouvernement met de koffie worden gemaakt, men de gouvernementskultuur maar liefst integraal behoudt, met al hare gebreken en ongerechtigheden.

Niets wordt gedaan ter verlichting van den druk, die duizende koffieplanters hebben te torschen. Niets..... is misschien te veel gezegd, nu men besloten heeft om van de tientallen guldens winst, welke elken picol koffie voor de Nederlandsche schatkist afwerpt, hen één gulden meer toe te leggen. Wanneer men daarbij bedenkt, dat dit motu proprio geschiedt en het gouvernement het volkomen in zijn macht heeft zich aan den ouden inkoopprijs van 13 gulden te houden, dan zou de maatregel nog wel als een blijk van edelmoedigheid kunnen doorgaan.

Inderdaad, van het „batig slot"-standpunt, een trek van echt Hollandsche generositeit.

T.

Een Atjineesche vlag met Arabische opschriften.

Het Koloniaal Militair Invalidenhuis Bronbeek, dat ik in de laatste dagen van Augustus bezocht, bezit, dank zij de goede zorgen van den kommandant, menig belangwekkend ethnologisch voorwerp van Nederlandsch Indië. Zoo vond ik er iets zeldzaams, dat, met welwillende toestemming van den generaal Smits, mij ter ontcijfering werd toegezonden, namelijk eene oude Atjineesche vlag, aan weerszijden beschreven met eene menigte Arabische letters. Daar het mij trof dat, niettegenstaande enkele kogelgaten en bloedvlekken, de opschriften van deze vlag nog duidelijk te lezen waren, wenschte ik den inhoud daarvan te leeren kennen. Hiertoe nu in staat gesteld zijnde, — door vriendelijke bemiddeling van Dr. Wap, die m' er 't eerst opmerkzaam op had gemaakt, — ging ik aan 't onderzoeken, en ik verkreeg een resultaat zóó verrassend, zóó gewichtig, dat ik terstond besloot mijne bevinding meer algemeen bekend te maken. Dit Tijdschrift achtte ik daartoe de aangewezen plaats. In dezen tijd, — nu immers ten onzent alle nadere bijzonderheden omtrent Atjih zoo gewenscht zijn, — vertrouw ik op eenige belangstelling voor deze kleine bijdrage te mogen rekenen.

Eerst wil ik berichten wat omtrent de herkomst der vlag bekend is. Op een er aan gebonden kaartje staat letterlijk het volgende: „Geschenk van den Heer John Loudon. — Deze „Atchinesche vlag is in het begin van April 1840, toen „de Atchinezen hunne bentings in het gezicht van onzen post „Baros (Sumatra's Westkust) hadden opgeworpen, en die stor„menderhand door onze dapperen onder bevelen van den onver„geetlijke Kolonel Michiels werden genomen, bij dien storm„loop door Luit^t. Bisschoff, die het eerst op de borstwering

„was, naar beneden gerukt, en hij gewikkeld in die vlag, met „elf klewangwonden bedekt en gedrenkt met zijn bloed, „onder het bewustzijn, zijn pligt voor Koning en Vaderland „volbragt te hebben, zijn veelbelovend leven eindigde." — Omtrent de hier bedoelde expeditie van Baros leert ons A. J. A. GERLACH, in zijn onlangs verschenen werk Atjih en de Atjinezen (geplaatst in de Tijdspiegel, en ook afzonderlijk uitgegeven te Arnhem bij D. A. Thieme) op bladz. 65 het volgende: „'t Was „als of de Indische Regeering hoe langer hoe meer bevreesd „werd in officiële aanraking te komen met het Rijk, waarmede „zij verplicht was geweest reeds veel vroeger hare betrekkingen „te regelen.

„Toen nu „de steeds toenemende euvelmoed" der Atjinezen „die zich in Baros zochten te nestelen en reeds een aanval op „onze posten hadden gewaagd, gefnuikt moest worden, — wil„den wij niet ten eenenmale ons prestige verliezen, — begon„nen zij onmiddelijk hunne vestiging te Singkel te versterken „en richtten in het gezicht van Baros drie bentengs op, waarin „5 à 600 man bezetting werd gelegd.

„Dat mocht niet worden geduld, aangezien onze grenzen uit „die positie ieder oogenblik konden worden bedreigd, en er „werd in Maart 1840 tot het uitzenden eener expeditie tegen „Singkel besloten.

„Inmiddels had de zwakke bezetting van Baros die vijandelijk„heden der Atjinezen niet ongestraft laten voorbijgaan, en on„der hun dapperen aanvoerder, den Luitenant-Kolonel Roeps „hun zooveel mogelijk afbreuk gedaan. Zij moest echter dien „dapperen aanvoerder weldra missen: hij sneuvelde bij het doen „eener verkenning, en de later behaalde voordeelen wogen niet „op tegen het onherstelbaar verlies door het leger in dien „officier geleden. In 't begin van April werden die verster„kingen — stoutmoedig door de Atjinezen verdedigd, — onder het „bevel van den Kolonel Michiels, civiel en militair Gouverneur „van Sumatra's westkust, stormenderhand genomen, en men „besloot na de bemachtiging van Tapoes, ook Singkel aan te „tasten, waar de Radja Mohammed Arief zijne strijdkrachten te „zamen had getrokken; ongeveer eene maand later woei ook „dáár, na eene hardnekkige verdediging, de Nederlandsche drie„kleur van de Atjineesche batterijen, en de vijand trok zich op „Troemon terug."

In eene daarbij behoorende noot zegt hij, na de woorden stormenderhand genomen, het volgende: „Bij dien storm-„loop was de Luitenant Bisschoff de eerste op de borstwering: hij „rukte de Atjineesche vaan naar omlaag, doch moest zijn hel-„denmoed met elf klewang-houwen boeten, waaraan hij eenige „dagen later bezweek." [1])

Deze vlag werd dus op Atjineezen veroverd. Zij moet derhalve, als Atjineesche vlag, „de witte kris op een rood veld voeren" zooals prof. VETH (Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland, bladz. 93) zich uitdrukt. [2]) Welnu, de onze vertoont een witte maan en een wit kromzwaard op een rood veld. De kris brengen wij later ter sprake. Ik wil eerst van de vlag nader verslag doen.

Het roode doek is slechts aan één zijde beschreven; voor de duidelijkheid zal ik dezen kant de buitenzijde der vlag noemen. De maan en het zwaard, — van wit doek dubbel, ik bedoel aan weerszijden der vlag, op het rood doek genaaid, — zijn zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde der vlag beschreven. Beschouwen wij de vlag aan de buitenzijde, dan zien wij de maan aan het boveneinde links, bij den stok; het zwaard, waarvan het gevest onder de maan geplaatst is, loopt spits toe, met de punt naar boven gekeerd. De vlag is 2,70 m. lang en 1,30 m. breed; de volle maan, een cirkel, heeft 0,37 m. diameter; het geheele zwaard is 1,90 m. lang; het gevest is 0,56 m., en de kling 1,34 m. lang en 0,22 m. breed. Op de buitenzijde der vlag, juist in haar middelste derde gedeelte, is een vierkant afgeteekend (met zwart, dezelfde kleur als van de letters), over het zwaard heen, — 0,90 m. in het quadraat, — zóó dat het gevest en de punt van het zwaard daarbuiten uitsteken, en er ook ter breedte van de vlag aan weerszijden nog een rand van 0,20 m. is vrijgebleven.

En nu de opschriften. Ze zijn allen geschreven in het Arabisch dat, zooals men weet, de heilige taal, de kerktaal is van de Moslims, dus ook van de Atjineezen. Nauwkeurig zal ik opgeven wat er staat, zelfs met de schrijffouten die hier en daar voor-

---

[1]) Zie ook: GERLACH, Fastes militaires, bladz. 541.

[2]) „De Sultan's vaan van Atjih bestaat uit een rood veld, met twee „tegen elkander overstaande krissen." GERLACH, Atjih en de Atjinezen, bladz. 67, noot.

komen. Telkens voeg ik er eene vertaling en, zoo noodig, eene verklaring bij.

A. Het opschrift op de maan aan de buitenzijde der vlag.

Deze cirkel is ten onderste boven op de vlag genaaid, zoo dat men den vlaggestok met het boveneinde naar den grond moet keeren om het opschrift te kunnen lezen. Er staat: Bismi 'llâhi madjrâhâ wa-morsâ-hâ; inna rabbî la-ghafûron ar-rahîm (lees rahîm, zonder ar). Naçron mina 'llâhi, wa-fathon karîbon; wa-bassjiri 'l-muminîn. De eerste zinsnede: — „In den naam van Allah (zij) haar „uitvaren en haar ankeren; want mijn Heer is „waarlijk vergevensgezind, barmhartig;" — is een citaat uit den Koran, namelijk Sûra 11, 43; [1]) de tweede, — „Hulp van Allah! en nabijzijnde overwinning! en „verkondig den geloovigen!" [2]) — eveneens, namelijk Sûra 61, 13. Dit laatste citaat komt dikwijls op Moslimsche vlaggen en wapenen voor; — zie REINAUD, Description des monumens musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas, deel II, bladz. 165, 298, 300 en 305. — Het eerste citaat, — in den Koran betrekking hebbende op Noach's ark, — zal in dit maanopschrift wel doelen op een schip of vloot van Atjih. De geheele inscriptie, in dezen zin opgevat, past dus eigenaardig voor eene expeditie van Atjineesche zeeroovers, of — zooals zij zelve het zouden noemen, — voor den heiligen oorlog van de geloovige Atjineezen tegen ongeloovigen. Immers namens Allah ondernemen zij den tocht; met de hulp van Allah zullen zij weldra overwinnen.

Nu stellen wij de vlag weer in gewonen stand, want de ver-

---

[1]) De Koran-Commentaar Kitâbo 'l-Djalâlaini, — in den Indischen Archipel veel gebruikt, en daar gewoonlijk Tapsir Djalalèn genoemd, — verklaart deze plaats (in de Egyptische uitgaaf van 1870, deel I, bladz. 141) bij de woorden vergevensgezind, barmhartig: „zoodat hij ons „niet zal verdelgen."

[2]) Djalalèn (II, bladz. 163) voegt er bij: „de hulp en de over„winning."

dere opschriften zijn allen, op eene uitzondering na (namelijk een deel van het randschrift om het vierkant), in deze richting geschreven.

B. Het opschrift op de maan aan de binnenzijde der vlag.

Daar staat: Allâho, Mohammad, Abu Bakr, Omar, Otsmân, Alî; fa-sa-jakfî-ka-hommo 'llâho; wa-howa 's-samîo'l-alîm. Eerst worden de namen van Allah, van zijnen profeet en diens vier eerste opvolgers genoemd, en dan volgt het uit den Koran (Sûra 2, 131) aangehaalde gezegde: „Maar Allah „zal maken dat gij (Mohammed) hun (den twijfelaars, die van „'t ware geloof zijn afgeweken) genoeg zijt (om hen op den rechten weg te leiden); immers hij is de hoorder, de kenner." [1])

In dit opschrift wordt niet Mohammed toegesproken, zooals in den Koran; want het Arabische woord voor gij (namelijk ka in het enkelvoud) kan hier slechts op Ali betrekking hebben. Deze wordt hier dus in de plaats van Mohammed gesteld, en als de ware profeet erkend. Een vreemd verschijnsel op de vlag van Atjineezen, die gewoonlijk voor orthodoxe Moslims worden gehouden! Een dergelijke ketterij vinden wij ook op het zwaard; maar hierover later.

C. Het opschrift op het zwaard aan de binnenzijde der vlag.

Deze kant van het zwaard is geheel beschreven, van de punt der kling tot aan het even puntig uiteinde van het gevest.

Daar in dit opschrift de klankteekens zijn weggelaten, moet ik die, in de transscriptie, er naar mijne meening bijvoegen. Voor het gemakkelijker verwijzen, nommer ik de regels. Ik lees dus:

1. Bismi 'llâhi 'r-rahmâni 'r-rahîm.

---

[1]) Djalalèn (I, bladz. 16) geeft nog sterker commentaar; hij zegt hierbij: „Allah toonde dat Mohammed tegen hen bestand was, door het dooden „der Koraitza en het verdrijven der Nadhîr en het leggen van hoofdgeld „op hen." In 625 verdreef Mohammed de Joden van den stam Nadhîr; in 627 liet hij de Joden van den stam Koraitza, 600 man, onthoofden.

2. Asado 'llâhi 'l-ghâlib
3. Alîo ibno (lees 'bno) abî Tâlib.
4. Karrama 'llâho wadjha-ho.
5. Nâdi Alîjan motzhara 'l-adjâïb!
6. Tadjido-ho aunan la-ka fî 'n-nawâïb.
7. Wa-bi-kolli (lees Kollo, maar zonder wa-bi) hammin [wa-ghammin sa-jandjalî
8. Bi-nobûwwati-ka jâ Mohammad! bi-wilâjati-ka [jâ Alî!
9. Lâ fatâ illâ Alî, lâ saifa illâ dsuwâ 'l-fakar (lees [dsû 'l-fakâr)
10. Chairo chalki 'r-rahmâni! kabîro 'l-muminîn!
11. Jâ howa, kabîron, atzîm!
12. Jâ man howa!
13. Jâ man lâ ilâha illâ howa!

De opschriften A en B eindigen op het rijm îm en în (rahîm, muminîn en alîm); ook hier in C treffen wij driemaal (in den 1en, 10en en 11en regel) deze uitgangen aan (rahîm muminîn en atzîm). Verder komt hier tweemaal âlib voor (in den 2en regel ghâlib, in den 3en Tâlib), en tweemaal âïb (in den 5en regel adjâïb, in den 6en nawâïb), en tweemaal het rijm alî (in den 7en en 8en regel). Uit deze rijmen blijkt dat deze plaatsen opzettelijk bijeen zijn gebracht, dat hun onderling verband dus zorgvuldig in acht moet genomen worden. De 1e regel is de bekende aanhef in bijna alle Moslimsche geschriften. De 4e en 9e regel, — de twee eenige wier eindwoorden niet met die van anderen rijmen, — zijn blijkbaar tusschenzinnen. Zie hier de letterlijke vertaling:

1. In den naam van Allah, den ontfermer, den [barmhartige.
2. De zegevierende leeuw van Allah
3. Is Ali ibn abi Talib.
4. (Allah verheerlijkt zijn aangezicht).
5. Predik Ali, ter eer van wien de wonderen geschieden!
6. Gij zult hem vinden, u tot hulp in moeilijke om- [standigheden.
7. Elke zorg en smart zal opgehelderd worden
8. Door uw profeetschap, Mohammed! door uw toe- [voorzicht, Ali!

9. (Er is geen edelman dan Ali, geen zwaard dan
[Dsu 'l-fakar. [1])
10. Beste van de schepselen des ontfermers! groot-
[ste der geloovigen!
11. O Hij! Groote! Gewichtige!
12. O die Hij is!
13. O Hij, buiten wien er geen God is!

Wordt niet ook hier, evenals in opschrift B, ALI vereerd, alsof hij de profeet der geloovigen ware? In den 8en regel, — een citaat, zooals straks zal blijken, — wordt MOHAMMED genoemd; doch zou deze hier inderdaad persoonlijk bedoeld zijn? Dwingt niet, evenals het bij B opgemerkte, ook hier het parallelisme ons om aan te nemen dat ALI zoo genoemd is, als ware hij de MOHAMMED? Men lette slechts op den 10en regel, waar hij de beste heet van Gods schepselen, de grootste der geloovigen: gewone eeretitels voor Mohammed, maar die geen orthodox Moslim ooit aan een ander zou toekennen; hier kan echter slechts ALI bedoeld zijn, of hoogstens, — indien men den 9en regel buiten rekening laat, — MOHAMMED als de beste der schepselen, maar dan toch, volgens het onverbiddelijk parallelisme, ALI als de grootste der geloovigen; zoodat hij althans aan Mohammed gelijk gesteld wordt.

Betreffende de daaropvolgende, de drie laatste, regels is het misschien voor sommige lezers van dit opstel niet overbodig op te merken dat het Arabische woord howa dikwijls (gelijk soms

---

[1]) Dsu 'l-fakar is de naam van het zwaard van Ali; deze zou het, zegt men, van Mohammed hebben ontvangen; vandaar waarschijnlijk dat sommigen opgeven dat dit het zwaard van Mohammed was. Over de geschiedenis van dit beroemde zwaard, zie men Jacut, ed. Wüstenfeld, IV. p. 653, en De Slane, Ibn Khallikan's biographical dictionary translated from the Arabic, Vol. IV, p. 220. — Ook bij de Moslims van den Indischen Archipel is dat zwaard bekend; zij spreken dezen naam Dû'l-pakar uit. Dit woord is wel niet opgeteekend in de Javaansche en Maleische Woordenboeken van Roorda, Jansz, Pijnappel en Klinkert, maar is toch te vinden in het Maleische woordenboek van MARSDEN, ook in ELOUT's bewerking, en in de Dictionary of the Sunda language of Java van RIGG; ook in de door VAN DER TUUK uitgegeven Handleiding tot de kennis van 't Bataviaasch Maleisch, bladz. 30 en 72. — Nog een ander voorbeeld zal ik later in dit opstel, in noot 2 op bladz. 336, aanwijzen.

ons Hij) als technische term, nagenoeg als eigennaam, voor God wordt gebezigd; zelfs in den vocatief is dat zeer gewoon, bijvoorbeeld in Arabische gebeden. Dat men ook hier dit woord aldus moet opvatten, blijkt duidelijk uit het verband met den 13en regel. Men zou deze regels dan ook kunnen vertalen:

11. O God! Groote! Gewichtige!
12. O Gij, die God zijt!
13. O Gij, buiten wien er geen God is!

Daar in de vorige regels Ali verheerlijkt wordt, zou wellicht iemand vermoeden dat ook hier ALI wordt toegesproken, en dat hij hier in de plaats van ALLAH gesteld, of als eene incarnatie van ALLAH beschouwd wordt: buiten ALI geen God. Er zijn inderdaad Moslims voor wie dit een voornaam geloofspunt is, — hoewel zij daarom ook door andere Moslims wegens deze verregaande ketterij voor ongeloovigen worden gehouden; — de Noçairî's bijvoorbeeld, behoorende tot de dusgenaamde Ultra-Sjiïeten, beweren dat Allah in de gedaante van Ali is verschenen en door hem diepverborgen geheimen heeft geopenbaard [1]).

Deze opvatting mag echter, mijns inziens, hier niet toegelaten worden; immers in den 13en regel, en in opschrift A, is slechts van Allah sprake; in opschrift B en in regel 4 van opschrift C wordt van Allah verklaard dat hij den toegesprokene helpt; in den 2en regel heet Ali de leeuw van Allah, en wordt hij dus kennelijk van Allah onderscheiden; zoo ook weêr in den 10en regel (waarop de drie laatste regels terstond volgen), waar de toegesprokene genoemd wordt een schepsel van den Ontfermer d. i. van Allah, en de Geloovige, d. i. die zijn heil zoekt bij Allah. — In de laatste drie regels is derhalve niet Ali, maar Allah bedoeld.

Hetzij men nu aanneme dat in regel 8 en 10 Ali in de plaats van Mohammed is gesteld, of nevens hem als gelijke in rang wordt vereerd, — men zal in elk geval moeten toestemmen dat aan Ali hier een hoogere eereplaats wordt toegekend, dan men

---

[1]) Zie POCOCK, Specimen historiae Arabum, p. 24; DOZY, Het Islamisme, bladz. 319. — Omtrent andere dergelijke secten zie m[illegible] ook bij A. VON KREMER, Geschichte der herrschenden Id[illegible] des Islams, bladz. 73. — Hoe zelfs Sjiïeten deze overdrijving van A[illegible]-vereering] afkeurden, blijkt bijv. duidelijk uit hetgeen VON KREMER in zij[illegible] Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des I[illegible]lams, bladz. 11 en 59 mededeelt.

DE VLAG VAN DE ATCHINEZEN, BIJ BAROS VEROVERD, 1840.

Binnenzijde.

($\frac{1}{15}$ der werkelijke grootte)

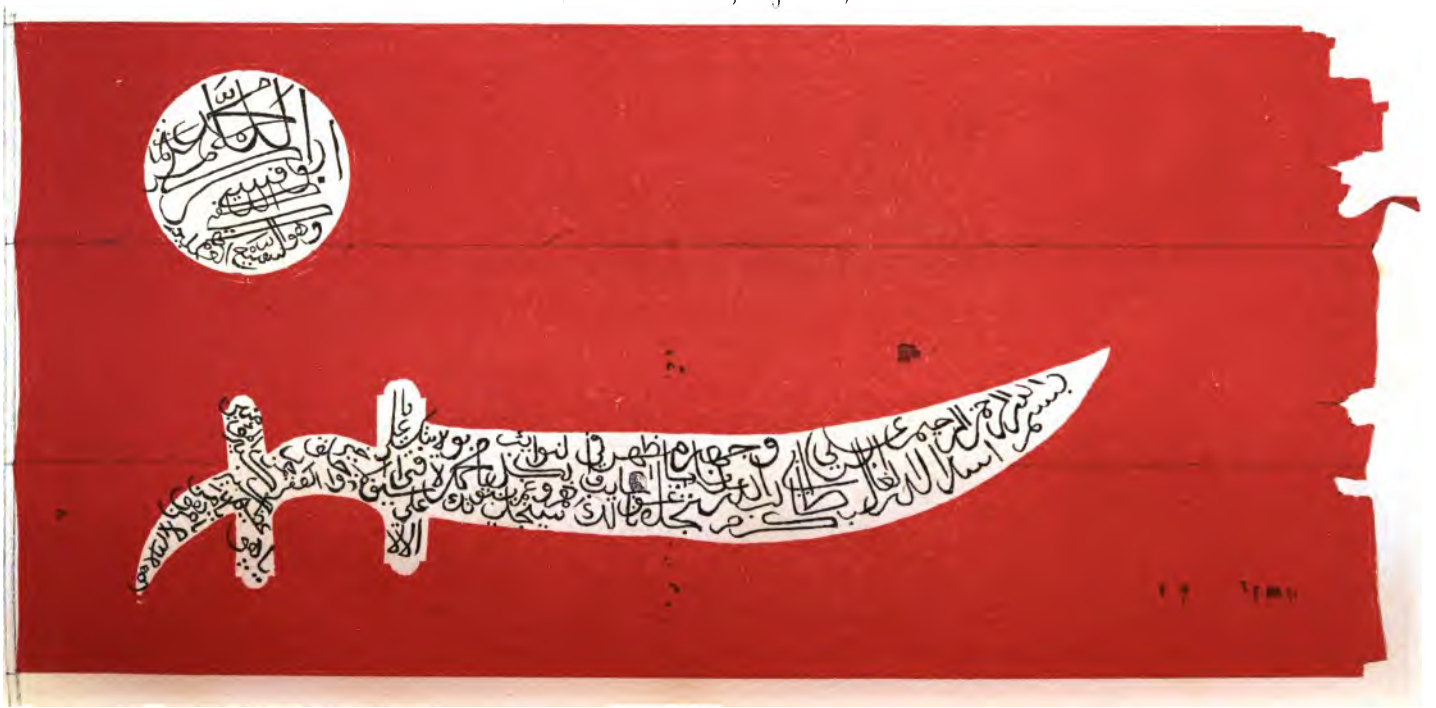

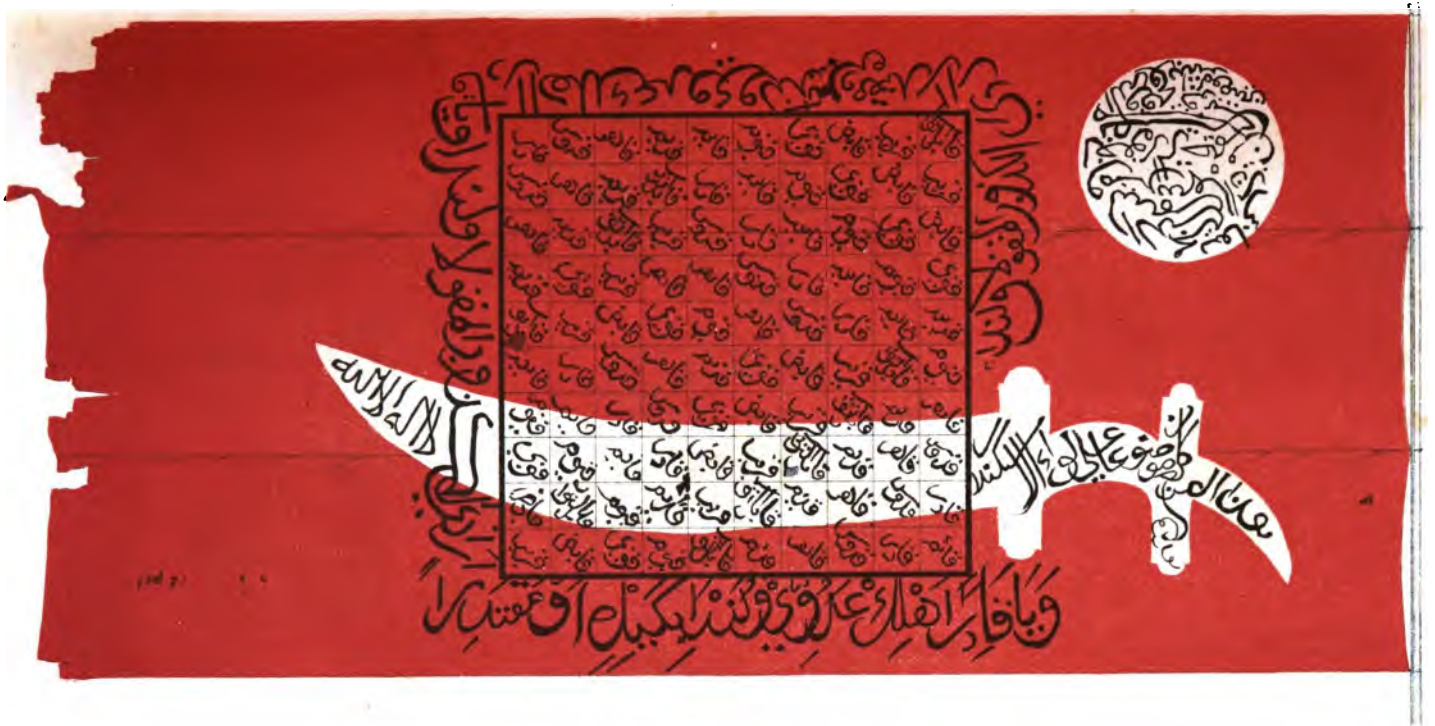

Naar de Teekening van D' A.W.T. Juynboll,
te Delft. 1873.

bij orthodoxe Moslims kan verwachten. En de Atjineezen, — wij merkten het reeds op, — worden voor rechtgeloovige Moslims, bepaaldelijk voor Sjafiïeten gehouden. [1]) Doch voor hen, die zich schaarden onder deze banier, — deze vlag, welke wij nu hier bespreken, — voor die Atjineezen zal men toch op dezen bestaanden regel eene uitzondering moeten maken. Zij belijden ongetwijfeld de leer der gematigde Sjiïeten, d. i. zij erkennen niet Abu Bakr, Omar en Otsmân als wettige opvolgers van den profeet, [2]) maar beweren dat, voor dien bepaalden tijd van hun werkelijk bewind, ALI, Mohammeds rechtmatige opvolger, door omstandigheden gedrongen, aan hen zijne plaats had moeten inruimen. [3]) Die drie tusschenkalifen waren derhalve niet in hun recht; Ali had Mohammed moeten opvolgen; — dat leest men ook in opschrift B.: na Mohammed is Ali de ware kalief. Hij en zijne nakomelingen hadden, als afstammelingen van den grooten profeet, diens voortreffelijken aanleg, diens buitengewone talenten overgeërfd. Zoo leerden en zoo leeren nog de Sjiïeten. Dat leert ook het opschrift C. De Atjineezen van onze vlag waren dus Sjiïeten van min of meer gematigde richting.

Dit resultaat, hoe vreemd ook, meen ik toch eenigermate te kunnen verklaren. 't Was vroeger niet beter dan in onzen tijd; de kennis van den Islam is bij de Atjineezen, in het algemeen, zeer gebrekkig. [4]) Op het einde der 17e eeuw, bijvoorbeeld, werd uit het heilige Mekka, door den Kadi Maliko 'l-adil, een manifest naar Atjih gezonden, waarin uiteen werd gezet „hoezeer de „uitoefening van het oppergezag door eene vrouw in een Mo„hammedaanschen staat geheel in strijd was met de wetten van „den Islam." [5]) En berichtten niet nog onlangs de nieuwsbladen dat de Sultan van Turkije een deskundige naar Atjih zou zenden om daar den zuiveren Islam te herstellen? — Atjih is dus niet rechtzinnig. Uit opschrift C leerden wij hunne afdwalingen van het ware geloof eenigermate nauwkeuriger kennen.

---

[1]) Zie bijvoorbeeld GERLACH, Atjih en de Atjineezen, bladz. 9.

[2]) DOZY, Het Islamisme, bladz. 292: „Het groote, radicale verschil „bestaat hierin, dat de Sjiïeten beweren, dat Ali den profeet had moeten „opvolgen."

[3]) Zie DOZY, l. l. bladz. 145.

[4]) Zie GERLACH, l. l. bladz. 28.

[5]) Zie GERLACH, l. l. bladz. 50.

Vergeten wij voorts ook niet, dat deze vlag bij Baros werd veroverd, de geboorteplaats van den in Atjih zoo beruchten ketter HAMZAH FANÇÛRÎ, die ons ook aan een anderen ketter doet denken, namelijk SJAMSO 'D-DÎN AS-SJAMATARÂÎ. [1])

Dit opschrift C moet derhalve uit Sjiïetische documenten worden verklaard. Daarom nam ik het beroemde Troongebed der twaalf Imâms ter hand (uitgegeven door prof. HANEBERG in het Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, deel II); en werkelijk vond ik daar (bladz. 77): „Wa-habîbo rabbi 'l-âlamîna, asado 'llâhi 'l-ghâlib, imâmo „Alìo 'bno abî Tâlib, al-chalîfato ba'da 'n-nabîi, karrama „'llâho wadjha-ho; lâ fatâ illâ Alî, lâ saifa illâ dsû „'l-fakâr." — De hier gespatiëerde woorden komen juist zoo in ons opschrift voor (regel 2, 3, 4 en 9).

De vier hiertusschenstaande regels (van 5 tot 8) maken met elkander een geheel uit; zelfs uit de vertaling kan dit blijken. Zij kwamen mij niet onbekend voor; ik hoopte ze terug te vinden in het belangrijke werk van REINAUD; dat reeds vroeger door mij werd aangehaald, — omdat daarin vele Sjiïetische opschriften zijn verklaard. En het was zoo: op bladz. 302 van het 2e deel vond ik de vier regels, juist zooals in ons opschrift; ook op bladz. 168 en 171 van dat zelfde deel komen zij, in eenigszins anderen vorm, voor. Reinaud merkt daarbij wel aan, op bladz. 302, dat het aldaar door hem verklaarde opschrift voorkomt op een helm die, blijkens hetgeen verder daarop staat, aan een rechtgeloovigen Moslim behoorde, dus niet aan een Sjiïet; maar elders (bladz. 168) zegt hij van dezelfde vier regels: „Ces paroles, dans „l'original, forment un quatrain arabe. On les remarque souvent „sur les pierres des Persans et sur leurs autres momumens, et „il n'y en a pas qu'ils aient plus souvent à la bouche;" hetgeen hij dan nog nader toelicht. Zoo geeft bijvoorbeeld ook NIEBUHR, in de bekende Reize naar Arabië (deel II, Tab. XLII, E),

---

[1]) Over deze voorstanders der mystische theologie, en hun bestrijder RANIRI, zoo ook over andere geleerde Moslims van Atjih, zie VETH, Atchin, bladz. 32 en 36—38. In den catalogus van hunne geschriften, — gegeven door VAN DER TUUK (in de Bijdragen tot de Taal-Land-en Volkenkunde van N. I. 3e volgreeks, 1e deel) — komen enkele nommers voor, die mij doen vermoeden dat er bewerkingen onder schuilen van bekende Arabische boeken.

de teekening van een aarden koek dien hij van de Sjiïeten had medegenomen; „en opdat hun gebed des te kragtiger zij," (zoo verklaart hij op bladz. 259 van de vertaling) „leggen zij eenen „koek van de gewaande heilige aarde, op welke Hos„sein gedood werd, op de plaats, die zij in het nedervallen met „het voorhoofd raken; want dan, ménen zij, word het gebed „éveneens aangezien, als of zij het bij het graf van dezen hun„nen grooten Imam gedaan hadden." Op dezen koek nu staat een opschrift met „aartig gesnéden vormen" welke Niebuhr niet verklaard heeft; het zijn weêr onze vier regels. — Beschouwt men deze regels van C derhalve in verband met de vorige, die uit eene echt Sjiïetische bron waren geput, dan zal men wel zonder bezwaar dit „quatrain arabe" in ons opschrift C eveneens voor Sjiïetisch houden.

Ook de 9e regel, uit het Troongebed overgenomen, komt bij REINAUD (II, bladz. 153 en 307) voor; deze vertaalt daar het woord fatâ door héros, brave, evenals Haneberg (l. l. pag. 81) door Held, — eene beteekenis, die, hoe begrijpelijk ook waar het den wakkeren Ali geldt, niet in de woordenboeken is opgegeven. Mijne vertaling (edelman) daartegen meen ik geheel te kunnen rechtvaardigen door te verwijzen naar eene opmerking van QUATREMÈRE in zijne Histoire des Sultans Mamlouks (I, 1, pag. 58, note 83), waar hij omtrent het Arabische woord fotuwwah bewijst dat het „indique d'une manière spéciale „les prérogatives de celui qui appartenait par quel„que lien à la famille de Mahomet." Mij dunkt, dat het grondwoord fatan (in st. c. fatâ), van Ali gebezigd, dan ook wel vooral diens adel zal beteekenen, zoodat niet alleen zijn oorlogstalent, zijne dapperheid, maar tevens zijne grootheid van ziel is bedoeld.

Als resultaat van dit onderzoek der opschriften aan de binnenzijde der vlag mogen wij derhalve veilig aannemen dat sommige Atjineezen Sjiïeten zijn. Daardoor ontstaat als van zelf de vraag naar de autoriteit der vlag, waarop wij deze ontdekking deden. Ook dàt geheim zullen wij haar eenigermate afdwingen. Daartoe keeren wij ons tot den anderen kant van de vlag.

D. Het opschrift op het gevest aan de buitenzijde der vlag.

Er staat: Hadzâ 'l-morabbao kâna mauwdûan alâ

liwâï 'l-Iskandâr, dat beteekent: Dit vierkant is geplaatst op de banier van Al-Iskander.

Deze vlag heet dus de banier van Al-Iskander. Welke ISKANDER hier bedoeld is: — ISKANDER DSU 'L-KARNAIN (voor de Atjineezen een zeer bekende naam; naar men meent, dezelfde die bij ons ALEXANDER DE GROOTE heet), of mogelijk ISKANDER MOEDA of ISKANDER TSANI (beiden bekende Atjineesche vorsten van de zeventiende eeuw), of een andere Iskander, — dit kan ik niet beslissen. Maar het Arabische woord voor banier, Liwâ, leert ons nog eenige bijzonderheden, zoowel omtrent de vlag als wat het vlaggezwaard betreft. Want een Liwâ is het kenteeken van het oppergezag, van den opperbevelhebber van het leger; onze vlag behoorde derhalve aan eene belangrijke autoriteit. De woorden, door ons daarop gelezen, zijn dus op die autoriteit van toepassing, en verkrijgen daardoor des te grootere waarde.

Eene bijzonderheid, juist aan deze banieren eigen, is dat daarop meermalen een groot zwaard wordt afgebeeld, en wel het zwaard van Ali, de Dsu 'l-fakâr. [1]) Ik mag derhalve onderstellen dat ook het zwaard op onze banier de Dsu 'l-fakâr voorstelt. De afbeeldingen, die ik mij herinner daarvan elders gezien te hebben, zien er, — dit moet ik bekennen, — geheel anders uit; [2]) al deze afbeeldingen van dat zwaard doen mij denken aan eene schaar wier punten naar buiten zijn omgebogen. Waarschijnlijk was deze zonderlinge vorm verkozen, om te voldoen aan den

---

[1]) Ten bewijze hiervoor citeer ik uit het beroemde werk van MOURADGEA D'OHSSON, Tableau général de l'Empire Othoman (van de Fransche uitgaaf in zeven deelen, 1788—1824) de volgende plaatsen: (III, p. 192) »Ce même sabre est représenté encore aujourd'hui sur les drapeaux „de la maison Othomane, mais particulièrement sur les pavillons de l' „Admirauté." — (IV, p. 165) „On y voit" (sur les principales enseignes des „ordres militaires de l'empire) „tantôt des versets du Cour'ann, tantôt le „sabre d'Aly, consacré par la vénération Musulmane, sous le nom de „Z'ul-fécar."

[2]) Zie bijvoorbeeld bij NIEBUHR, Reize, deel II, tab. XLII, F, blijkens bladz. 260; — en in HAMMER's Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken (1848 in 4°), waar drie zegels met afbeeldingen van Dsu 'l-fakar, natuurlijk zeer klein, voorkomen, namelijk no 12, 13 en 52 (zie bladz. 40). — Ook het zwaard, afgebeeld in VAN HOËVELL's Reis over Java, Madura en Bali (deel I, bladz. 26) stelt ongetwijfeld de Dsu 'lfakar voor. Achter den naam van Ali volgt ook daar karrama 'llâho wadjha-ho (zie ons opschrift C, 4).

eisch van eene bekende overlevering, volgens welke dit zwaard in het midden iets had wat op rugwervels geleek; (zie bijvoorbeeld de plaats aangehaald in de Anthologie arabe van GRANGERET DE LAGRANGE, bladz. 202); het Arabische Dsu'l-fakar namelijk zou beteekenen: het zwaard met de rugwervels. — Doch ook het gevest van het zwaard op onze vlag zou aan den eisch dezer beschrijving eenigermate, — al is 't ook op andere wijze, — voldoen. Nemen wij het derhalve voor waarschijnlijk aan, dat ook het zwaard van de vlag de Dsu'l-fakar is, dan wordt ons de 9e regel van opschrift C nog duidelijker. Daarom noeme men dit zwaard ook niet langer een KRIS, zooals gewoonlijk geschiedt waar van Atjineesche vlaggen sprake is; waarschijnlijk zijn die allen van een Dû'l-pakar voorzien [1]).

E. Het vierkant, voorkomende op de buitenzijde der vlag.

Dit is in 100 gelijke vakken afgedeeld, die ieder een naam bevatten van Allah; niet zóó dat hier al de 100 namen van Allah voorkomen, welke de Moslims zoo dikwijls opdreunen met behulp der tasbih (een soort van Moslimschen rozenkrans, zijnde een ketting van 100 aaneengeregen pitten); slechts 10 namen worden hier, ieder tienmaal, genoemd; deze zijn zóó over de 100 vakken verdeeld, dat op elke lijn, zoowel van boven naar beneden als van rechts tot links al de 10 namen eenmaal voorkomen; in de richting van de diagonalen der vakken staan echter telkens dezelfde namen, zoodat daardoor als 't ware quadraten gevormd worden die overhoeks zijn gesteld. Blijkbaar heeft zich evenwel de teekenaar enkele malen in de daartoe vereischte volgorde vergist.

Deze 10 namen zijn: kâïm (standhoudende), kaijûm (eeuwige), koddûs (heilige), kâdir (machtige), kawî (sterke), kâhir [2])

[1]) Er bestaat in Atjih, zooals bekend is, een ridderorde van het Gouden Zwaard waarmede o. a. Forrest en Raffles vereerd werden; (zie GERLACH, bladz. 53). Dat zwaard staat niet in verband met het vlaggezwaard of de Dsu 'lfakar, maar is een KRIS. Zie H. C. MILLIES, Recherche sur les monnaies de Indigènes de l'Archipel Indien et de la peninsule malaie, pl. XVII, B, en vergelijk bladz. 101.

[2]) Zóó staat er, in plaats van kahhâr, gelijk men zou verwacht hebben, als bijnaam van Allah.

(heerschende), kadîm (vooruitzijnde), kâbids (omvattende), karîb (nabijzijnde) en kâbilo 't-taub (aannemer van het berouw).

Het opmerkelijke dezer namen, — ieder ziet het terstond, — is dat zij allen met dezelfde Arabische letter K beginnen; deze letter nu beteekent bij de Arabieren in getalwaarde 100. Of daarbij ook nog eene zinspeling bedoeld is op het vijftigste hoofdstuk van den Koran, dat deze letter K tot opschrift heeft, durf ik niet beslissen [1]).

F. De punt van het zwaard

bevat slechts de bekende woorden lâ illâha illâ 'llâho, d.i. er is geen god dan Allah.

Eindelijk komt op deze zijde van de vlag nog een hoogstmerkwaardig opschrift voor, rondom den rand van het vierkant; het begint aan den kant van 't gevest, onderaan, en loopt door, om het vierkant heen, tot vlak boven het gevest; het betreft Nederland.

G. Het randschrift om het vierkant.

Er staat: Wa-jâ kâdiran ahlik aduwwî Wolandâ bikaidi-hi, aw moktadiran arâdî (lees ardî) 'l-kadsûba 'l-makûlâ (lees 'l-mikwâla) Wolandâ; wa-jâ kâdiran ahlik aduwwî Wolandâ bi-kaidi-hi, wa-moktadiran ardîa (lees ardî) 'l-kadsûba 'l-makûlâ (lees 'l-mikwâla Wolandâ. Bij uitzondering zijn hier bijna al de leesteekens bijgeschreven, zoodat er geen twijfel mogelijk is omtrent de bedoeling van dit opschrift; bovendien vervalt alle onzekerheid ook door de herhaling van de inscriptie, die ik opzettelijk hier nauwkeurig heb opgegeven, opdat ieder zich kan overtuigen, hoe gering het verschil der twee lezingen is. De woorden van het opschrift beteekenen:

O Machtige! verdelg mijn vijand Holland, wegens [zijne list!
En Vermogende! vernietig den leugenaar, den grootspreker Holland! [2])

---

[1]) De letter K beteekent als monogram op Arabische talismans ook Isâ d. i. Jezus. (Zeitschrift der D. m. G., deel X, p. 531).

[2]) Men kan ook vertalen „door zijn list", en „wee" in plaats van „en".

Deze woorden behoeven geen nadere verklaring; zij zijn duidelijk. Men ziet er uit, hoe in 1840 en nog vroeger de Atjineezen over ons land dachten. De haat van Atjih tegen Wolanda is niet van nieuwen datum. „Atjih beschouwde Nederland als zijn „erfvijand van eeuwen her," schreef ook reeds Gerlach (l. l. p. 61); — het kon niet oprechten vrede sluiten met „den zoo ge„haten kafir, den sedert eeuwen verfoeiden Hollander, den erf„vijand van Atjih" (l. l. p. 99). Iskander Moeda, die van 1607 tot 1636 over Atjih regeerde, mocht eenigen tijd, vooral tegenover Portugal, vriendschap veinzen jegens de Hollandsche Compagnie; maar 't zal wel niet aan de toegenegenheid van dien Iskander zijn toe te schrijven dat „de Nederlanders in 1616 hun „kantoor opbraken." (VETH, bladz. 75).

Na aldus de verschillende opschriften ieder afzonderlijk te hebben verklaard, wil ik nog eene algemeene opmerking laten volgen. De opschriften van de binnenzijde der vlag zijn kennelijk onderscheiden van die aan de buitenzijde; zij vormen een nauwsamenhangend geheel, waarin bovenal op Ali's voortreffelijkheden wordt gewezen, door wiens bemiddeling de geloovigen alle zwarigheden zullen te boven komen; aan hen, aan de Atjineezen, zijn dus deze opschriften gericht. Maar niet zoo de opschriften aan de buitenzijde der vlag; deze daarentegen dragen allen min of meer het karakter van bezweringen en verhoedings-formulieren, waaraan de Moslims zoo groote waarde hechten. Ook in den Indischen Archipel wordt veel gebruik gemaakt van zulke amuletten, — daar veelal djimat genoemd, eene verbastering van het Arabische azîmat. Afbeeldingen van Ali's zwaard schijnen daarbij niet ongewoon. [1]) Maar vooral het vierkant met de 10 × 10 namen van Allah, — allen met dezelfde letter beginnende, en zulke regelmatige figuren vormende, — dat alles ziet er uit als een talisman; het zal wel als toovermiddel gediend hebben om de kwade geesten af te weren. Letten wij ook nog eens op het daarbijstaand maanopschrift; waarom zou dit ten onderste boven

---

[1]) Zie bijvoorbeeld de in noot 2 op blz. 336 reeds aangehaalde plaatsen van NIEBUHR, en de djimat met het zwaard bij VAN HOËVELL, Reis, I bladz. 26.

zijn gekeerd? Aan eene vergissing kan men hier niet denken; immers bij de bewerking van zulk een ingewikkeld samenstel als hier op de vlag, — waar het eene ernstige aangelegenheid gold, zooals ten duidelijkste uit alles blijkt, — zou eene dergelijke misplaatsing onverklaarbaar zijn; te meer daar die zoo gemakkelijk kon verholpen zijn, zoodra de vergissing was opgemerkt; en 't kon toch voor niemand verborgen blijven dat die cirkel omgedraaid is. Wij moeten derhalve wel aannemen dat dit opschrift voorbedachtelijk aldus is geplaatst. De daarvoor bestaande reden kan ik niet onderzoeken. Wel zou men kunnen gissen, dat dit opschrift uitsluitend aan Allah gericht was, en daarom zóó werd geplaatst opdat niemand dan hij het zou lezen; en dat ook van het herhaalde randschrift, — de bede betreffende Wolanda, — het bovenaan geschrevene voor Allah dient, het onderste voor de Kafirs; — maar waartoe zulke vragen, die slechts de makers van de vlag zouden kunnen beantwoorden. Doch waarschijnlijk is 't, dat deze zijde, door ons de buitenzijde der vlag genoemd, naar de te bestrijden ongeloovigen, naar Wolanda gericht werd, om hunne aanvallen als door betoovering af te weren; terwijl de opschriften van de binnenzijde bestemd waren om de geloovige strijders, de Atjineezen, te bemoedigen.

Een banier van zulk eene autoriteit en van zoo groote heiligheid in handen der vijanden te zien, was voor Atjih ongetwijfeld een vreeselijke slag. Wat zullen zij gevochten hebben om die vaan te herwinnen; wat zullen zij in woede zijn aangevallen op dien driesten luitenant Bisschoff! — Een vlag te verliezen, in wier bezit men zich onverwinnelijk waant! Hoe moeten zij gejammerd hebben, die de beteekenis van al deze opschriften begrepen! en enkelen althans zullen hiervan wel eenig begrip gehad hebben. — En voor de onzen, welk een heerlijke verovering!

Tot slot nog deze vragen. Bestaan er meer zulke vaandels of dergelijke documenten, wier waarde nog niet is onderzocht? Mogelijk worden er weldra meer zulke veroveringen gemaakt. Zullen ook die onopgemerkt en ongewaardeerd blijven, totdat toevallig eene oplossing komt? Is dat in 't belang van het Gouvernement?

Delft, 27 September 1873. A. W. T. JUYNBOLL.

OVER LAND EN ZEE [1]).

DOOR

GREINER.

Van Rio-Janeiro naar Java.

Een zachte, frissche morgenwind uit de nabij gelegen bergen en wouden vulde de zeilen van den Argo op nieuw, en, stil schommelende, verliet het schip zijn ankerplaats tegenover het Ziekenhuis, alwaar het gedurende ons oponthoud ter ruste lag. Uit de blauwe, westelijke verte, wenkte het Orgelgebergte ons den afscheidsgroet toe, dien wij van 't stuur- en bakboord met kanonschoten beantwoordden. De heerlijke baai was spoedig uit het oog; reeds kregen wij den Suikerhoed in 't gezicht. Ook dien hadden wij weldra achter den rug en verdween hij met den plantenrijken oever, die zich in een zwarte streep oploste, om eindelijk ook geheel te verdwijnen.

Tusschen de Braziliaansche kust en de groote oostelijke reeks van eilanden, waartoe ook de Sundagroep behoort, heeft de Schepper over de onmeetbare watervlakte van het zuidelijke halfrond een reusachtigen boog gespannen van meer dan drieduizend geographische mijlen. Voorzeker, een indrukwekkende vlakte, waar het oog niets dan hemel en water ziet en beide elementen niet altijd onder gunstige voorwaarden. De Tristan eilanden en die van St.-Paul en Amsterdam, welke men op de reis

[1]) Vervolg. Zie de october-aflevering, blz. 241.

aantreft, vertoonen zich als zandkorrels in deze onmetelijke waterwoestijn. Op deze reis lijdt de meest active mensch aan eentoonigheid. Het oog is weken lang begrensd door den cirkel, die de horizont om hem heen vormt: altijd dezelfde indrukken en gewaarwordingen. Zelden ontmoet men schepen; zelden ontwaart men een watervogel of ziet men een opgeblazen waterstraal van een walvisch, en gebeurt het, dat een op de walvischvangst rondzwervend schip wordt geseind, dan is dit zulk een belangrijke gebeurtenis dat oud en jong zich met eigen oogen daarvan moet overtuigen.

De schepen houden tegen elkaar in, de sloep wordt neêrgelaten; de kapitein en zijn wakkere roeiers deinsen bij zulke gelegenheden zelfs niet voor stormachtig weder terug. Het zijn toch lieden, die ieder oogenblik over hun graf schommelen. Wie weet hoe dikwijls hun kleêren door het schuimend, zoutachtig water werden gedrenkt? Hoe lang hebben zij niet op het ruime sop rondgezwalkt, zonder een ander levend wezen te zien of te spreken dan hun eigen bemanning en kameraden. Een geweldige aantrekkingskracht voert hen tot nieuwe natuurgenooten en om die te ontmoeten, trotseert men wel eenig gevaar.

Met moeite kan de sloep het schip naderen. Een koord wordt uitgeworpen, die opgevangen tot ladder dient voor den kapitein en een deel der bemanning. Hartelijk is de ontvangst; de teerjakken drukken elkander zoo innig de hand als of zij in een en dezelfde wieg zijn opgegroeid en dezelfde borst hen heeft gevoed. Dit is echt zeemansgebruik; een lang verblijf ter zee wischt alles uit, behalve de vriendschap en het medelijden voor natuurgenooten. Men ruilt spermacetiekaarsen voor tabak, kaas en ham, ook dikwijls voor warme kleêren en dekens; sommigen verlangen een flesch echte Schiedammer, maar alkohol wordt niet overal toegestaan en de scheepslieden zijn dikwijls verplicht sommige zaken op hun reis te ontberen. Ten overvloede informeert de kapitein naar de lengte en breedtegraad waar de schepen zich ontmoeten; maar dit is niet de hoofdzaak waarom men dikwijls een gevaarlijken tocht met de sloep maakt. Immers is het schip eenmaal in volle zee, en wijst de zeekaart noch klippen, eilanden of kusten aan, maar slechts blanke en vierhoekige velden, door de scheidingslinie der lengte en breedtegraden gevormd, dan worden de zeeinstrumenten door de stuurlieden aan kant gelegd en ook den chronometer wordt dan niet meer die

oplettendheid bewezen, welke hij verdient. Op den walvischvaarder althans wordt meer gedacht aan de harpoenen, en of het touw, waaraan zij bevestigd zijn, na een gelukkigen worp, goed van de katrol glijdt, opdat de verwonde walvisch of cachelot de sloep niet met zich in den afgrond sleepe. Boven op de ras staat de bemanning op den uitkijk en met scherpe blikken wordt in 't ronde gezien. Niets ontgaat hun arendsoog. Voor zulke schepen bestaat dus weinig gevaar om op klippen te stooten of door andere schepen overzeild te worden.

Het lot van den walvischvanger is niet zeer benijdenswaardig. Hij is aan vele gevaren en ontberingen blootgesteld, voor verscheiden jaren uit het gezellige leven verbannen, en bij slot van rekening wordt hem dit slecht vergoed. Bij de gemeenschappelijke verdeeling der winst, komt de patroon het eerst in aanmerking; vervolgens neemt hij een tweede deel, en eindelijk deelt hij nog eens gelijk op met de bemanning. Op gelijke wijze gaan de kapitein en de stuurlieden te werk, zoodat er voor den armen matroos weinig over schiet.

De Zuidelijke Oceaan schijnt niet rijk aan zeedieren; deze houden zich gewoonlijk op bij de eilanden van Australië en in de Aziatische waters. Daar vinden zij meer voedsel achter de eilanden in den Stillen Oceaan. Viermaal heb ik de reis gemaakt op den grooten Oceaan van Europa naar Oost-Indië langs de Kaap de Goede Hoop, en slechts zelden zag ik de waterstraal, die de aanwezigheid van den walvisch verraadt. Eenmaal, in het begin van juni 1851, op een terugreis van Java, toen wij de Kaap omgezeild hadden, vertoonde zich een dergelijk schouwspel op een werkelijk grootsche wijze. Het schip zette koers naar St.-Helena, de hemel was bewolkt, de lucht mistig, maar kalm. Eensklaps ontwaarden wij op korten afstand een groote menigte waterstralen, die de tegenwoordigheid van een groote familie walvisschen kenmerkten. Bij de waterstralen bleef het niet; de kolossen verhieven hunnen kop boven het water, zoodat slechts de staarten onder water bleven; zij waren twee aan twee tegen elkander geleund, waarschijnlijk om het werk der voortplanting te verrichten. Wij hadden ze van voren en op beide kanten bij menigten, zoodat onze positie eenigzins bedenkelijk werd; doch, bij het voortzeilen, weken zij van onzen weg.

Wij hadden een voorspoedige reis verwacht; doch werden zeer daarin teleurgesteld. Dikwijls hadden we te kampen met

tegenwind of windstilte, waardoor onze op de kaart aangeteekende reis een zigzag van de zonderlingste gedaante vormde. Ook met den voorraad van drinkwater begon het treurig uit te zien, want 350 koppen hebben iets noodig, voornamelijk als men zich met zeekost voeden moet. De ratioenen werden verminderd en aan de watervaten stond een wacht om den grooten toeloop te keer te gaan.

Op die zuidelijke breedte is de hemel grootendeels onbewolkt, waardoor het gezicht ver dragen kan. Zoo gebeurde het dikwijls dat wij, in den voormiddag, de sterren konden onderscheiden, niettegenstaande de zon helder scheen. Op die uitgestrekte watervlakte geeft zij bij lange na niet zoo veel licht als op het vaste land. De waterspiegel zuigt het grootste gedeelte der lichtstralen op; zij worden door de wolken en door vele andere omstandigheden niet menigvuldig teruggekaatst, waardoor de atmospheer steeds in een schemerenden toestand verkeert. Wij hadden gelegenheid een zonsverduistering te zien en de indrukken, door die aanschouwing verkregen, behooren onbetwistbaar tot de zeldzame, welke de natuur op land en zee in de verschillende werelddeelen te weeg brengt. Het langzaam verdwijnen van den diamantzuiveren glans zonder dat men in het lichtruim een oorzaak daarvan bespeurt; de indrukwekkende stilte heerschende rondom den grooten cirkel-segment, die fraai op den verafgelegen waterrand rust en daarmede als 't ware ineen smelt; de ontelbare sterren, die, gelijk bij het invallen van den avond, de eene hier de andere ginds, naar gelang der grootte en haren afstand van de aarde, zich allengskens aan het uitspansel vertoonen; de zonderlinge gemoedsaandoening, waarin wij, door dit grootsch schouwspel worden getroffen, en waarvan niemand vrij blijft, en bij natuurmenschen zich het sterkste doet gevoelen, dit alles draagt er toe bij den mensch in een verheven stemming te brengen. Een gevoel, dat niet door woorden kan worden uitgedrukt, spreekt in ons. Het is het zuivere Goddelijk geloof; het trekt ons naar hoogere sfeeren; wij vergeten het aardsche, en dit zijn de magnetische draden, die ons tot de bron van al het geschapen voert, welke met liefde het eenmaal gewrochte bestuurt, in stand houdt en voortwentelt.

Gedurende de zonsverduistering gedroegen zich de kleine en groote zeevogels, die ons schip gezelschap hielden, op een eigenaardige wijze. Zij werden stil en, in plaats van steeds om ons

heen te vliegen, plaatsten zij zich in het kielwater, lieten de koppen hangen als of zij sliepen. De groote Albatros zat naast de bruine Jan Everts, het schoone Kaapsche duifje naast de kleine zeezwaluw en vele andere bonte vogeltjes bevonden zich vreedzaam naast en achter elkander gelijk een troep schapen. De snel ingevallen duisternis met een onbewolkten hemel, de aanmerkelijk afnemende temperatuur en de daarmede vergezeld gaande sterke dauw hadden hen werkelijk slaperig gemaakt. Ons schip ging vooruit; zij bleven achter, zoodat wij in korten tijd zonder hun gezelschap voeren, en dit bleef aanhouden tot dat de maan zich buiten de stralen der zon bevond: toen kwamen zij weêr aan vliegen. De zonderlinge loop der maan had niet alleen de zeevogels in slaap gewiegd; ook onder de bemanning zag men menig gapenden mond en menigeen zou zich wel gaarne aan den slaap hebben overgegeven, indien hem niet verschillende zaken daarvan hadden teruggehouden.

Een kleine afwisseling geven ons de Tristan-eilanden, die wij aan de zuidzijde voorbij zeilden. Aangenaam vielen onze oogen op de groene bergen. De eilandengroep is bergachtig en verheft zich niet hoog boven de zee. Gras en plantengroei konden wij duidelijk onderscheiden. Onze koers was dicht langs het strand. Boomen en wouden waren nergens te ontdekken, evenmin eenig spoor van menschelijk verblijf, ofschoon men het er voor hield dat een kleine volkplanting zich daar had genesteld, die haar onderhoud vond met de vischvangst en den landbouw en een groote menigte geiten bezat. Wij konden er niets van bespeuren. Tenzij de bewoners het noordelijk gedeelte tot hun verblijf hadden gekozen, viel er aan geen kolonie, hoe embryonair ook, te denken. Trouwens het zou de dwaasheid zelve wezen zijn verblijf in zulk een ongunstige streek te vestigen, waar het gedurende de menigvuldige stormen zeer afgrijsselijk moet uitzien. In ieder geval zou het der moeite waard zijn geweest, door het strijken van een sloep, zich van het een en ander te verzekeren. Het weer was buitengewoon fraai toen wij voorbij zeilden en menig wetensgierige officier zou gaarne den tocht hebben meêgemaakt, doch, zoo als reeds is gemeld, zet men ongaarne in deze streken een boot uit.

Wij hadden mede gelegenheid de eilanden St.-Paul en Amsterdam te zien. Om de deugdelijkheid van den chronometer te onderzoeken, loopen de schepen deze eilanden gaarne in zicht.

Zoolang men op den ruimen Oceaan zich bevindt, komt het op eenige minuten niet aan; in de nabijheid van het land is dit echter niet meer het geval. De eilanden zijn woest en ontbloot van elken plantengroei. Wij zeilden het eiland St.-Paul in snelle vlucht aan de zuidzijde voorbij. Dik opeen gepakte wolken dreven in volle vaart over de getande toppen der rotsen en een menigte zeevogels fladderden op en neer. Noordoostelijk is het eiland toegankelijk en dicht aan den rand kan het anker worden uitgeworpen. Slechts bij groot gevaar maakt men daarvan gebruik om zoo spoedig mogelijk zich aan wal te begeven, want het anker is niet bestand tegen de vreeselijke stormen. Schepen, die op de walvischvangst uitgaan, landen daar somwijlen, om het spek tot traan te koken en, niet lang geleden, diende het eiland de bemanning van het Engelsch oorlogschip de Megera als reddingsplaats van een wissen ondergang. De schipbreukelingen, die zich daar verscheidene weken moesten ophouden, zullen ons breedvoeriger mededeelingen kunnen doen over het kleine eiland. Rondom het eiland worden heerlijke visschen gevangen; ook vindt men er schildpadden en zeehonden.

Heeft men St.-Paul en Amsterdam in het westen, dan veranderen de schepen, die naar de Sunda eilanden, China of naar de Phillippijnen zeilen, hun koers. De ondervinding heeft geleerd, dat de uitreis, spoediger wordt afgelegd, wanneer de stuurlieden, bij de Stormkaap, de aanzienlijke breedte van 36° tot 40° opzoeken. Aldaar heeft men voortdurend bijna een sterken westenwind en worden dikwijls 50 tot 70 geographische mijlen in 24 uren afgelegd. Dit bespoedigt in 10 tot 14 dagen aanmerkelijk. Schepen, welke uit Indië, zoo wel van de eilanden als van het vaste land, komen en langs de Kaap de Goede Hoop, naar Europa terug keeren, kunnen door den aanhoudenden westenwind dezen weg niet volgen. Zij houden zich, tusschen 10° en 13°, ten zuiden der linie, alwaar de uit het zuidoosten steeds komende passaatwinden de vaart begunstigen, waardoor de groote afstand van vijftien honderd mijlen dikwijls binnen de 24 tot 30 dagen wordt afgelegd. Onder gewone omstandigheden, is dit de aangenaamste vaart van deze zeer lange reis. De zachte, verfrisschende passaatwind is juist sterk genoeg om alle zeilen gelijkmatig te spannen; de oppervlakte der zee is weinig gegolfd en het schip ondervindt weinig tegenkanting; de lucht is zelden bewolkt, en de zachte temperatuur werkt zeer heilzaam op de gezondheid der

door het lange verblijf in Indië ziekelijk terugkeerenden. Ik ondervond dit tweemaal; doch ook hier vindt men den eeuwigen vrede niet. Het is namelijk de plaats, waar vreeselijke orkanen heerschen. Zij nemen hunnen oorsprong diep in Indië, waarschijnlijk door den invloed der met eeuwige sneeuw bedekte kruinen van het Himalaija-gebergte. Gelijk alles vernielende lawinen storten zij neder en vervolgen in kringen en draaiingen hunnen weg naar en tot voorbij de linie.

Beklagenswaardig is het schip dat hier door een orkaan overvallen wordt. Het wordt vaak in den afgrond geslingerd, en zoo het al den strijd ontkomt, bevindt 't zich toch in een erbarmelijken toestand. Het eiland Mauritius kan genoeg van zulke onheilen getuigen, want daarheen vluchten de schipbreukelingen hetzij in noodbooten, hetzij met hun onttakeld vaartuig, om de schade te herstellen en om het tot verdere reis weder geschikt te maken. De kostbare lading is dan meestal bedorven of verloren.

Den Amerikaan Maury, die met vlijt, talent en volharding, uit vele zeejournalen gegevens putte, hebben de zeevarenden in deze hemelstreek veel nuttige wenken te danken. Hij gaf verhoudingsregelen hoe men de wervelstormen gedeeltelijk ontloopen kan en, voor het geval dat dit niet meer mogelijk is, toont hij aan hoe men zich ten minste voor de noodlottige gevolgen gedeeltelijk kan behoeden. Wordt op de grondslagen, door Maury gelegd, voortgebouwd, dan mag men de hoop koesteren, dat de wetenschap eenmaal het middel zal aan de hand geven om de cyclonen op zee te ontloopen.

Wij waren reeds zoo ver gevorderd, dat we scharen vogels, de zekere voorboden van naderend land, hoog in de lucht zagen vliegen. Zelfs beweerden eenigen der bemanning, dat zij reeds den welriekenden plantengeur in den neus hadden. De lieve Kaapsche duifjes, als ook de zeezwaluwen, die ons zoo vriendschappelijk gedurende vele weken hadden vergezeld, bleven achter. De merkbare toenemende warmte, die zeer hinderlijk was voor de met welgevulde veêren versierde, vette diertjes, deed hen het pleit opgeven. De korvet bevond zich thans buiten straat Sunda. Een prachtige panorama ontwikkelde zich voor het oog, toen de links en rechts met groen gesierde oevers en bergen beschenen werden door de opgaande statige zonneschijf.

De duur onzer reis van Nieuwediep, met inbegrip van ons verblijf te Rio-Janeiro, was 124 dagen. De vaart naar Brazilië en de ongunstige wind van daar naar Java hadden ze aanmerkelijk verlengd. Immers er waren schepen, die de reis van Nederland naar Batavia in 70 dagen aflegden. Gewoonlijk rekent men voor een gemiddelde vaart 86 tot 90 dagen; oorlogschepen hebben altijd meer tijd noodig dan koopvaarders. Op de eersten wordt de bemanning geoefend met de behandeling der zeilen, ras en stangen, die afgenomen en wederom gesteld moeten worden. De stangen en ras worden dikwijls in volle zee van den eenen naar den anderen mast gebracht om bij gevecht de bekomen schade gemakkelijk te leeren herstellen. Dit, als ook het exerceren met de batterijen vertraagt de reis beduidend. De koopvaarders hebben hiermede niets te maken. In de passaten zeilende, behoeft wekenlang in het tuig niets veranderd te worden. De terugreis met zwaar beladen schepen, en dus met grooten diepgang, duurt veel langer. Ook aan de Kaap worden de schepen langer opgehouden dan men wel wenscht. Daar heeft men gewoonlijk veel tegenwind en storm. De schepen hebben meer te danken aan den machtigen golfstroom, welke uit de straat van Madagascar komt en dicht langs de bergbank loopt om zich naar de Amerikaansche kust te begeven, dan aan een gunstigen wind; derhalve is volkomen windstilte aan de Kaap voor de terugkeerenden zeer gewenscht.

Voor Batavia.

De zware ankers werden met hunne zware ketens in de diepte neêrgelaten. Wij lagen ter reede van Batavia. Met 21 salutschoten begroette ons korvet het gouvernement en terstond ontvingen wij van het nabij gelegen wachtschip de Nehelannia den tegengroet. Gelijktijdig kwam de officier van piket ons komplimenteren en dit geschiedde insgelijks door de aanwezige oorlogschepen. Het eerste bevel, dat onze kommandant gaf en dat wij reeds zoolang verwacht hadden, was de wacht van de watervaten weg te nemen. Deze engel met het vlammende zwaard aan den ingang van het paradijs, was ons, met onze dorstige keelen, sedert lang een doorn in het oog, een natuurlijk ongeduld wanneer men weet wat dorst lijden is. De menigte verdrong zich en verslond met wellust het met ijzeroxyde rood

geverwde en door de gloeiende tropische zon bijna half kokende water.

Aan bakboord hadden zich reeds een menigte Chineesche en Maleische kooplieden verzameld met verschillende soorten van koopwaren. Zij wekten mijn aandacht door kleur, haar, gelaatstrekken, kleederdracht, als ook door de handelsartikelen die zij aanboden. De reede van Batavia stelde mij echter zeer te leur; zij kon noch met die van New-York, met hare vele stoom- en andere schepen, noch met die van Rio-Janeiro, met hare prachtige natuur, vergeleken worden. Ook had de heerlijke invaart in de straat Sunda de fantasie te zeer opgewekt. De ankerplaats is ten westen, noorden en oosten, door verschillende vlakke eilandjes en, ten zuiden, door het lage strand van Java begrensd. Van de stad Batavia kan men niets zien, en de meer afgelegene bergen van Buitenzorg en Bantam zijn bij dag in een ondoordringbare atmosfeer gehuld. Aan de westzijde der reede ziet men twee kleine eilanden, waarvan het eene het dichst aan het Javastrand gelegen, Onrust, en het rechts daaraan liggende, Kerkhof genoemd worden. Vraagt men wat deze beide namen beduiden, dan klinkt het antwoord voor den nieuweling, die denkt eenigen tijd hier te verblijven, niet zeer aangenaam. De eenvoudige zeeman van vroeger dagen heeft beide eilanden naar waarheid gedoopt. Menige hoopvolle zoon uit het Noorden, aangetast door hevige koortsen, blies hier op een van deze in tien minuten te bereiken eilanden zijn leven uit.

Menigeen zal de vraag reeds geopperd hebben, waarom men dit gevaarlijk plekje grond koos tot verblijf van Europeanen, welke daar toch aan meer gevaar zijn blootgesteld dan de inboorling en die toestand gedurende verscheidene honderde jaren zoo bleef, ja zelfs niet geheel heeft opgehouden? Als antwoord moge dienen dat omstandigheden dikwijls gebiedender zijn dan onze wenschen. Onrust namelijk is, onder de vele eilanden, welke men op de reede van Batavia telt en die ver genoeg van den modderigen oever van Java zijn gelegen, het eenige dat steile oevers heeft en geschikt is tot aanlegplaats en tot het repareeren van schepen van grooten diepgang. Tusschen Onrust en het strand is echter een geringen afstand en daar is het land tot diep inwaarts overstroomd. Eb en vloed brengen slechts geringe verandering; de kleine riviermonden worden verstopt, het zoet water mengt zich met het zoutwater en vormt het brakwater,

dat de ontkieming der vergiftige stoffen zeer begunstigt. Was de loop der kleine rivieren sneller en konde de geheele moddervlakte met het scherpe zeewater worden overstroomd en terugvloeien, zooals dit dagelijks het geval is in andere streken bij opkomende en vallende zee, dan zouden geen gevaarlijke uitwasemingen plaats hebben. Niet zonder grond beschouwt men den avond, wanneer de landwind opkomt, het oogenblik der verpesting. De wind, die door het houtgewas strijkt, voert de kiemen met zich; derhalve is het raadzaam, een half uur te laten voorbijgaan alvorens men zich aan den wind blootstelt, omdat alsdan de moeraslucht door de zuivere berglucht is weggevoerd.

Ter geruststelling van hen, die familiebetrekkingen te Batavia hebben, moet worden opgemerkt dat de sterfte tegenwoordig minder is dan vroeger. Vroeger misten wij het heilzame geneesmiddel de chinine, en de geneeskunst had die hoogte niet bereikt, welke zij thans bezit en juist de chinine heeft een verwonderlijke uitwerking tegen de Bataviasche moeraskoorts, zoo dikwijls zij door een kundige ter juister tijd aan den lijder wordt toegedeeld.

Over de verschansing leunende, verhaalde mij een oude zeeman veel van hetgeen hij in vroegeren tijd ter reede van Batavia had ondervonden; hoe dikwijls de helft der bemanning weggemaaid werd en hoe hem het hart brak als hij de forsche kerels zoo spoedig zag heengaan. Dit maakte op mijn gemoed een diepen indruk. Ik was nu eenmaal in Indië. Ook hier vond ik licht en schaduw; ook hier bleek het mij dat nergens al onze wenschen bevredigd kunnen worden.

Aan bakboordzijde der korvet was een groot leven. Daar wemelden Chineezen, Arabieren en Maleiers bont door elkander; de eersten hadden alle zaken die men, na zulke een lange reis, mist en wisten ze zoo behendig aan te bieden als een winkelbediende dit doen kon. Zij begrepen de behoeften van elkeen: den eenen boden zij een stuk zeep aan; een anderen een kam en een derde een rood geverwden zijden zakdoek. Alles was enorm duur; doch men kon afdingen en eindelijk, na veel haspelen, lieten zij de waar voor halfprijs. De ruwe behandeling van menige teerbroek verdroegen zij met gelatenheid en vergaten die geheel en al, wanneer slechts hun verkoop eenigermate voordeelig uitviel.

Geheel anders gedroeg zich de Arabier. Hij was met levensmid-

delen en gesneden tabak gekomen; hij zat stil en stijf naast zijn voorraad. „Waartoe al die kunsten van den fleemenden Chinees?" dacht hij waarschijnlijk. „Zoo het hem beschoren was, zou hij evenzeer zijn geheelen kraam verkoopen en, zoo het noodlot anders had beslist, hielpen die kunsten toch niet." De gestaarte Chinees handelt daarentegen overeenkomstig de leus: „help u zelven en gij zult geholpen worden." Hij is een ervaren praktisch man, die het ver zal brengen wanneer hem de kluisters zullen afgenomen zijn. Hij is tot alles te gebruiken en bezit voor alle bedrijven een natuurlijken aanleg; daarbij is hij buitengewoon vlijtig, matig en spaarzaam.

Onder onze zwemmende omgeving bevond zich aan den scheepsboeg een visschende Maleier in een uit een boomstam uitgehold vaartuig. De man zat stil en met het roer naar het schip. In den beginne konde ik niet zien waarmede hij zich bezig hield; spoedig echter nam de kanoe een kleine wending en nu bemerkte ik dat hij met vischlijnen bezig was: een daarvan was aan den teen van zijn voet gebonden, een andere hing rechts en weder een andere links van den rand aan zijn kanoe. De handen hield hij vrij en met de scherpe oogen bespiedde hij de lijnen. Zijn kennerblik zeide hem wanneer hij beet had; dan werd de haak met den daaraan gevangen visch snel opgetrokken, de vangst losgemaakt, het aas weder aangehaakt en op nieuw uitgeworpen. Hij scheen een gunstige plaats gekozen te hebben, want zijn handen hadden voortdurend werk en in den uitgeholden boomstam lagen reeds een menigte waterbewoners te spartelen. Een onzer scheeps-onderofficieren kocht van hem voor eenige duiten de vangst en, met zijn schepriemen het water rechts en links terugstootende, verdween hij spoedig in het nabijzijnde kanaal.

De Maleische vischvanger dacht zeker geheel anders over de uiteenloopende en verschillende levenswegen en zijn wenschen stemden waarschijnlijk niet overeen met die van den handeldrijvenden Chinees in zijn nabijheid. Hij was met zijn kleine verdienste te vreden. Zijn behoeften kon hij met de weinige duiten bestrijden, die hij voor zijn vangst had genoten. Zucht naar rijkdom was nooit in hem opgekomen; en wederom viel mijn blik op het nabijgelegen Onrust en het daarnaast gelegen Kerkhof, maar ik wilde niet meer denken. Ik ging den trap af en naar de longroom.

De reede van Batavia biedt aan vele schepen de gelegenheid aan om te ankeren. Zij is aan de west-, noord- en noordoostzijde open; maar de bij storm aanbruisschende golven worden gebroken door de vele kleine eilanden, terwijl de blauwachtige leemgrond tot het ankeren zeer geëigend is. Wanneer de westmoeson waait, ziet het er dikwijls zeer treurig en akelig uit; het binnen varen in het kanaal is alsdan zeer gevaarlijk; menige sloep ging met de bemanning aan den ingang verloren. Als waarschuwingsteeken om elke gemeenschap met de reede te vermijden, wordt een blauwe vlag op het observatorium geheschen en men eerbiedigt gaarne dit teeken.

Behalve Europeesche schepen, bijna allen met de Nederlandsche vlag in top, lagen op de reede ook verscheidene Chineesche vaartuigen, zoogenaamde jonken, en een groot aantal Indische prauwen. De jonken zijn zonder smaak gebouwde kasten, aan den boeg en den spiegel veel hooger dan in het midden, het dek is bijna overal even breed. Zij hebben geen roer als onze schepen, maar worden door lange houten riemen bestuurd en bij storm vereischt dit vele handen. Aan den langen, dikwijls schuins staanden mast hangt een groot vierkant gespannen zeil, en daar dit bij sterken wind niet kan worden gereefd, zoo heeft men op echt Chineesche wijze, eenvoudig en praktisch daarin voorzien, door in het midden ruitvormige openingen aan te brengen, die bij gunstige vaart gesloten, maar bij storm geopend worden en dan den wind gedeeltelijk door laten. Ook aan het zeil kan niet veel aangebracht worden: het is te stijf en te zwaar, derhalve zijn deze jonken van den moeson wind afhankelijk. In october, wanneer die wind onophoudelijk uit het noorden komt, verlaten zij China en zetten hun koers naar het zuiden; in de maanden mei, juni en juli, wanneer de wind in tegenovergestelde richting waait, keeren zij voor den wind naar hun vaderland terug.

De jonken zijn, zoo van binnen als van buiten, niet zeer zindelijk, ja bijna altijd zeer vuil, en dit is, helaas! een zaak, waarover men in Indië zeer veel hoort klagen, voornamelijk bij den Nederlander, die zoo zeer aan het woord „netjes" gewoon is. Alles ligt er bont onder elkander, en boven op slaapt de bemanning als op een rustbed. De jonken hebben geen koper-bekleeding; van buiten worden ze met kalk en harst bestreken, op gelijke wijze worden ook de naden gevoegd. Vooraan aan den

boeg zijn twee groote oogen geschilderd, waarmede de jonk het naderend gevaar moet kunnen zien en het weten te ontwijken.

De schipper neemt gewoonlijk een groot aantal kooplieden aan boord. Ieder passagier heeft voor eigen kost gedurende de reis te zorgen en vele verbinden zich om als matroos dienst te verrichten. Hunne handelswaren voeren zij in goedgesloten kisten met zich. Hebben zij de plaats hunner bestemming bereikt, dan wordt de jonk aan weinige handen toevertrouwd en de handelslieden doen hun koopmanschap aan wal. Ter overeengekomen tijd, vereenigen zij zich om de terugreis wederom gesamenlijk te aanvaarden.

De handelsman brengt uit China mede thee, zijden stoffen, porcelein, verlakte voorwerpen, ingelegde gember, medicijnen en schilderijen, matten, koffers en kassetten, schaakspellen en ivoorwerken, waaronder dikwijls zeer kunstrijke zaken, en vuurwerken. Op zijn terugreis voert hij mede suiker, hars, fijn houtwerk en voornamelijk Spaansche matten of dollars. Voor het zilver hebben de Chineezen, eveneens als alle bewoners van Indië, een sterke voorliefde. Zij waardeeren dit metaal hooger dan het goud, dat rijkelijk in het zand hunner rivieren aanwezig is, terwijl zilver nergens in het verre Oosten aangetroffen wordt. Indië en China ontvangen jaarlijks uit Europa een groote hoeveelheid zilver, waarvan nooit iets terug komt.

De inlandsche prauwen zijn in vele opzichten gelijk aan de Chineesche jonken, doch zij zijn minder plomp. De vorm der prauwen geeft duidelijk te kennen, dat de Maleier zeer wel bekend is met de zee en beter dan de Chinees. De prauw loopt van voren en van achteren smal toe, waardoor het water beter gesneden wordt. Het praktische daarvan heeft men bij den bouw der groote rivierstoombooten in Amerika erkend en ze op die wijze gebouwd. Het roer ontbreekt, zooals bij de Chineezen; maar de zeilen bestaan uit dun doek, menigmaal uit een soort van biezen, dat tot doek gevlochten wordt. Sommige prauwen hebben meer dan een zeil, andere een enkel van buitengewonen omvang. Schepen en zeilen weet de Maleier goed te besturen. Met deze ligte vaartuigen ondernemen zij groote reizen in open zee; gewoonlijk houden zij zich aan de kust op en bezorgen op een eerlijke en goedkoope wijze het vervoer der producten. Onder dit masker oefenen zij intusschen ook vaak het afschuwelijk handwerk uit van zeerovers in den Indischen Archipel. Op

deze wijze is het hun mogelijk hunne rooftochten tot onder het oog der politie te verrichten zonder gevangen genomen te worden. Welke moeite, geduld en toezicht het gouvernement ook aan den dag legt om ze te verdelgen, tot hiertoe is dit niet mogen gelukken; en slaagt men er slechts in ze in toom te houden. De beruchtste zeeroovers zijn in den Soeloe Archipel genesteld. Ook vindt men ze in het naburige Manilla, in Borneo, Celebes, Sumatra, Lombok, ja zelfs heeft men ze op Java en Bali, en menige, schijnbaar vreedzame, prauw met geldige papieren voorzien, verandert in een roofschip wanneer zij de kans schoon vindt, om zich aan gruweldaden schuldig te maken, die niet te beschrijven zijn, omdat in den regel de zee de slachtoffers en daarmede het bewijs der wreede misdaden verslindt.

Batavia.

Zelden in mijn leven waren mijn verwachtingen hooger gespannen dan in den morgen, waarop een boot mij voor de eerste maal aan Java's vasten wal zette. Eindelijk zou ik de stad, die in een fantastischen nevel in mijn geest lag, met eigen oogen aanschouwen en zouden mijn droombeelden verwezenlijkt worden. Het was een echte schoone Indische morgen. Een menigte prauwen met waren hadden, in den koelen morgenwind, bereids het kanaal van Batavia verlaten, en de groote, zware zeilen geleken op groote vlinders, die zich over de reede verspreidden en de schepen opzochten om hun vracht te bezorgen. Pijlsnel schoot ons bootje door het bonte gewoel in het kanaal; de riemen moesten echter worden ingehaald, de vele sloepen verdrongen elkander; de matrozen namen 't nu aan de lijn en trokken ons verder aan land. Het lage moerassige strand leverde niets beziens waardig op. Binnen een klein uur bevonden wij ons aan de aanlegplaats, alwaar zich het douanengebouw bevindt. Als officier was ik van alle formaliteit vrij.

Daar stond ik nu aan wal; de zon begon reeds een sterke hitte te verspreiden. Er was niets te zien dan enkele bamboehutten, waarvan de bouw nog minder scheen gekost te hebben dan een kolenbrandershut in het Thuringer-woud en ook minder ruimte opleverde. Gelukkig liet men mij niet lang mijn mijmeringen voortzetten. Een Maleier, met een lange zweep en in zonderlinge kleeding, kwam naar mij toe en op zijn in de nabijheid

staanden wagen wijzende, bood hij mij zijn diensten aan. Ofschoon andere koetsiers poogden met hem mede te dingen, nam ik het aanbod aan van Amat, die mij 't eerst had aangesproken. Hij verstond een weinig Hollandsch, dat mij zeer verheugde, want de Maleische taal was mij even vreemd als die der Papoërs.

De wagen en het paard zagen niet zeer voordeelig uit. Met wantrouwen bekeek ik beiden, even eens den barvoetigen koetsier: zijn lange zweep, die hij van tijd tot tijd deed klappen om de deugdelijkheid er van aan te toonen, scheen mij alleen zonder gebreken. Ik wist reeds van vroeger dat men geen inspectie moet houden over huurrijtuigen, altijd ontbreekt er iets aan; maar deze kast had noodwendig een duchtige reparatie noodig. Ik spreek van het jaar 1847. Het is te veronderstellen dat sedert dien tijd, dit artikel ook vooruitgang zal hebben gemaakt. De paarden waren geen vier voet hoog, mager, ruw van huid, kaal gevlakt en met onbeslagen hoeven. De beesten stonden mismoedig in slecht tuig, dat een samenvoegsel was van leder en koord zoowel het hoofdstel als de leidsels. Maar er was geen keuze; allen geleken op elkander als 't eene ei op het andere.

De koetsier was met een schotelvormigen hoed bedekt, die ik naderhand als een zeer bruikbare beschutting tegen de Indische zonnestralen leerde kennen. Hij was verder gekleed met een lang bont geverfd katoenen hemd, dat zijn geheel lichaam bedekte, en waaronder zijn bloote voeten uitstaken. Tot het bedienen van den wagen, der paarden en buitendien van den passagier, wordt nog een tweede persoon vereischt. Voorloopig houdt zich deze een weinig ter zijde, hij heeft een koord, taliapi, in de hand, en is met een duchtige karwats dwars over de schouders en borst gewapend, om ze, des vereischt, dadelijk te kunnen gebruiken.

„Massok, Toewan, kapan soeka," „instijgen, Mijnheer, als 't u belieft," zeide mij de koetsier Amat op zeer vriendelijken toon, terwijl hij, eerbiedig, eventjes den hoed afnam. Ik legde mijn zakdoek op het kussen en voldeed aan zijn beleefde uitnoodiging. De koetsier klom op den bok, nam de leidsels in de eene, de zweep in de andere hand, en zette zijn hoed stormvast. Zijn assistent had middelerwijl bij het paard ter linker zijde post gevat. Beiden bekeken elkander wantrouwend, ja de ruige viervoeter beproefde van tijd tot tijd hem te bijten, doch te vergeefs, daar

de borstriemen, uit voorzorg, een weinig ingekort waren. Uit de bewegingen die de koetsier Amat maakte begreep ik dat het er nu op zou los gaan.

Flik, flak, flik, flak! klapte de zweep onmeêdogend over den kop van het paard; de assistent-koetsier, die oogenblikkelijk zijn karwats ter hand nam, ondersteunde den onverwachten aanval met een schriel geschreeuw, maar sprong onmiddelijk eenige schreden ter zijde. Het dier sloeg met de achterpooten duchtig naar de voetplank van den bok, zonder ze te beschadigen, daar ze met ijzerblik bedekt was, welke constructie de ervaring als een noodzakelijke voorzorg had aangewezen. De strijd, die nu tusschen het paard en den koetsier plaats greep, zal ik niet beschrijven; alleen dit wil ik zeggen dat geen van beiden het pleit opgaf en dit duurde zoo lang tot dat het ellendige leertuig uit elkaar gescheurd was en het arme, maar koppige dier zijn zwaar beproefd achterstel daar plaatste waar ik liefst zijn kop zou gezien hebben.

Uit de onverschilligheid van den koetsier, zoo wel als uit de voorbereidingen, die hij en zijn helper al dadelijk maakten, konde ik mij overtuigen, dat het eerste bedrijf geëindigd was en wij zonder tijdverlies tot het tweede moesten overgaan, wilden wij verder komen. Onmiddelijk had men nieuwe koorden bij de hand en met betrekkelijken spoed werden de gescheurde aan elkander gebonden. De koetsier plaatste zich wederom op den bok, zette den door den strijd scheef zittende bakschotel weder recht op zijn hoofd, stremde den eenen voet tegen de voetenbank, en bromde eenige woorden tegen zijn medehelper. Deze vatte het koppige dier bij 't oor, draaide het eens dan nog eens om en hield het vast in de hand. Gedurende deze operatie, boog het dier den kop en scheen 't tot bezinnen te komen; nu volgden van den bok wederom eenige duchtige slagen, de oorendraaier liet het oor los, sprong snel ter zijde en in volle galop ging het thans voorwaarts. Het oordraaien had de gewenschte uitwerking. De oordraaier draafde, onder het uitstooten van kreischende geluiden, nog een eind wegs naast de paarden, en sprong toen snel en behendig achter op de staanplaats van het rijtuig.

Door het woeste aanzetten ontstond een ruk, waardoor ik met de voeten in de hoogte te recht kwam. De koetsier, beter met de Bataviasche gymnastie bekend, bleef stokstijf zitten. Nu ging het naar de stadspoort. Ik vreesde bij het binnenrijden rechts of

links te blijven hangen; doch de snelle galop hield weldra op en ging tot een drafje over, en zoo gleden wij verder, over den geheelen weg, van den Boom naar het hôtel Hoogezand te Rijswijk.

De weg liep door de oorspronkelijke stad Batavia, die voor vreemdelingen niets merkwaardigs aanbiedt, wat het uiterlijke betreft, behalve langs Molenvliet, waar zij reeds een sierlijker aanzien verkrijgt. Vele voertuigen van allerlei aard, die men op den Macadamweg ontmoet, heeren en inlandsche dames te paard, lieden, die, in smalle draagstoelen aan lange bamboes, Chineezen of inboorlingen transporteeren, ambulante kramers met hunne waren, lastdragers van allerlei soort dwarrelen door het stof en getuigen van de groote bedrijvigheid der bevolking. Links, in de onmiddelijke nabijheid van den weg, reden wij langs een kanaal, dat letterlijk gevuld was met badende gasten van elken ouderdom en kunne, waaronder ook een menigte jonge meisjes, die met hare bekoorlijkheden coquetteerden, den sarong optilden en behendig zich daarmede wederom bedekten, en toen wij met het rijtuig nabij kwamen, als eenden onder water duikten, een geruimen tijd onzichtbaar bleven, tot dat het natte kopje met de lange zwarte haren wederom boven den waterspiegel te voorschijn kwam.

Aan het benedengedeelte van den weg bevinden zich weinige woningen van Europeanen: meestal inlandsche, lichtgebouwde bamboehutten, tot kampongs vereenigd. Rechts is het Chineesche kwartier, dat uit steenen huizen bestaat. De warandas zijn, bij de welgestelde Chineezen, met fantastieke beelden gesierd, zooals draken met wijdgeopenden mond en vreeselijk gekromde tong. Ook ziet men er dwergplanten, bijvoorbeeld kokospalmen, slechts van eenige voeten hoogte, die dertig en meer jaren oud zijn. In de kunst om planten en dieren tot dwergen of ook tot reuzen te vormen hebben de Chineezen en Japaneezen het zeer ver gebracht. In deze woningen vindt men vele gangen met opene binnenplaatsen, die van alle kanten ommuurd zijn, en waarin de prachtige dwergplanten een hoofdrol spelen. De kleine slaapvertrekken, met een, bijna de geheele ruimte beslaande, groot bed, zijn duister; daarin moet voortdurend een walmend licht branden, zoodat ze stikkend heet zijn. Als geneesheer, had ik later dikwerf de gelegenheid deze onaangename vertrekken binnen te treden. Het was dan zeer moeielijk den patient te vinden;

te zien kreeg men hem zelden en moest men zich met het polsvoelen en het doen van vragen te vreden stellen. Behalve voor den persoon van den heer des huizes en zijn naaste familie, dient het groote bed ook tot bewaarplaats van het geld en andere kostbaarheden, van de wapenen ter verdediging, en die zijn dikwijls noodig, want de inboorling maakt er vaak geen gewetenszaak iets van een Chinees te ontvreemden.

In de voorkamer van elk Chineesch huis, vindt men een altaar met het beeld van den goeden en boozen geest. Den goeden geest wordt weinig eerbied bewezen, omdat hij ons nooit schade berokkent; maar met den boozen moet men zich goed houden en hem offeren, want hij bespiedt onze schreden en verheugt zich ons in het verderf te storten. Zóó, althans, denken de zonen van het Hemelsche rijk er over. Buiten het huis, in de voorgaanderij, staat een groote uit een zwaren boom vervaardigde doodkist, die op haren eenigen bewoner wacht en hem aan het aanstaande scheiden herinnert; maar dit maakt hem, die daarin eens zal gelegd worden niet zeer nadenkend, want het toekomstige leven is hem even zoo praktisch uitgeschilderd als zijn tegenwoordig aardsch verblijf. Wanneer het hem hier goed gaat, zal hij ginds geen gebrek lijden; daar vindt hij zijn huis goed voorzien tot in de kleinste bijzonderheden; zelfs vrouwen en bedienden ontbreken er niet. Zooals hij het verlangt, of zijn familie het goed acht, wordt, na zijn overlijden, alles in miniatuur vervaardigt. Het is belachelijk deze kinderspelen bij zoo een praktisch volk aan te treffen. Men ziet een volkomen huis met meubels en bedienden, uit bamboe en doorschijnend papier vervaardigd, tot in de kleinste bijzonderheden. De tafel is gedekt, de gasten zitten er om heen naast den hemelbewoner, zelfs de tuintjes zijn aanwezig, alles volgens de werkelijkheid nagebootst. Op den dag van het overlijden wordt het fraaie speelgoed verbrand, terwijl men overal op den weg, Chineesche banknoten op zilver papier, strooit.

Rijke Chineezen blijven dikwijls, maanden lang na hun overlijden, in de luchtledig gesloten lijkkist, in de woning staan. Niemand hindert zulks; de bewoners verrichten als naar gewoonte hun dagelijksche bezigheden; men leeft met den overledene op een zeer vertrouwelijken voet. Hoezeer dit gebruik ons gevoel kwetst, ligt er toch iets naïfs in. De dood verliest daardoor veel van het koude duistere dat wij er in zien. Het

lang staan blijven der kist in het huis heeft geen godsdienstige oorzaak; het geschiedt alleen om ver wonende familieleden de gelegenheid te verschaffen de lijkkist, waarin de vader of de vriend rust, nog eens te kunnen zien en om de begrafenis en het lijkfeest te kunnen bijwonen.

Iets boven Molenvliet heeft men de woningen der Europeanen. Zij zijn niet aan elkaar gebouwd, maar grootendeels in tuinen verscholen onder de lommer van het groene loof van altijd bloeiende boomen, waaronder de heerlijke tamarinden en de waringins een hoofdrol spelen. Men woont daar evenwel niet gaarne en houdt een lang verblijf voor ongezond. Dit is de reden waarom de stad zich hooger opwaarts heeft uitgebreid en Batavia, in verhouding tot de Europeesche bevolking, zulk een grooten omvang heeft.

De koetsier van den Chineeschen rijtuigverhuurder had mij naar het hôtel Hoogezand gebracht en het werd tijd dat ik daar aankwam, want, bij de volkomen windstilte, die tusschen half elf en twaalf ure, nadat de landwind zich gelegd heeft, bijna altoos intreedt, schoot de zon loodrecht haar afmattende stralen, waartegen de smalle wagenkap weinig beschutting aanbood. Het hôtel, dat door een wakkere vrouw werd bestuurd, bood een rijkelijke vergoeding aan. De marmere vertrekken, met tochttrekkende daken voorzien, waren koel schemerend verlicht, de gentis of koude watervaten waren met een verfrisschenden drank gevuld; gemakkelijke stoelen en riete banken noodigden als het ware tot rusten uit, en de bedienden stonden steeds gereed met den altijd glimmenden taliapi tot het aansteken der cigaren. In een schommelstoel rustte ik eenigen tijd en nam vervolgens plaats aan de met een inlandsch dejeuner gesierde tafel.

Gesierd noem ik de tafel, waarop zich spijzen van de meest verschillende soort bevonden en die opgesmukt was met bloemen, fruit, porcelein en kristal. Op het blanke tafellaken stonden afwisselend groote ruikers, van de gloeiendste kleuren der kinderen Flora's; waarnaast ananassen, mangis, mangistan, djeroks, pompelmoes, pisang, ramboetan, langsap, belinbing, opgehoopte schotels met sneeuwwit uitgekookte rijst, met den sambalbak, waarin zich Spaansche peper bevond, die een hoofdrol speelt en ook trassi, een in staat van ontbinding verkeerend mengsel van kleine zeevisschen, garnalen en zeekreeften. De Spaansche peper is niet alleen een geliefkoosd ingredient der

Indische bevolking, maar ook van den Europeaan, die reeds eenigen tijd in Indië zich bevindt en behoort tot de eerste levensbehoeften; maar den nieuweling maakt hij den mond zeer heet.

Vervolgens ziet men op de tafel eierkoek als ommeletten, kalfsoogen en hard gekookte gezouten eendeneier. Het eierzouten, dat in Europa onbekend is, geschiedt hier op de volgende wijze: De versch gelegde eendeneier, die daartoe beter geëigend zijn dan iedere andere soort, worden in een sterk gezouten dikken leembrei gelegd, waarin zij ten minste een maand blijven liggen. Door inzuiging vermengt zich het zout met den inhoud, zonder het eiwit of den dooier te beschadigen. Op deze wijze doortrokken, blijven de eier langen tijd goed zonder te bederven. In de residentien Soerabaja, Pasoeroean, Probolingo en Bezoeki is deze industrie zeer uitgebreid; zij leveren de voortreffelijkste eier. Daar worden een menigte eenden getrokken, die zich van alle andere soorten onderscheiden. Zij zijn niet zoo groot als de Europeesche eenden, de mannetjes missen de schoone veren. Allen hebben leelijke bruine veren en een kleinen smallen kop. Met deze, zich moeielijk voortbewegende dieren, worden jaarlijks groote reizen ondernomen en bijna zonder verlies. Begint het voedsel in de eene plaats te ontbreken, dan worden zij naar een andere gedreven, van de bergen naar de valleien en omgekeerd, en dit wordt naar den rijstbouw geregeld, die niet overal dezelfde is. Dikwerf zag ik een troep van verscheiden duizenden bij elkaar, gedurende den nacht, langs den hoofdweg van Malang naar Pasaroean op reis. De beweging van zooveel kleine pooten kon men op een grooten afstand hooren. Op reis, laat men ze bij dag rust houden in de sawavelden, alwaar zij tevens voedsel zoeken; 's nachts gewent men ze in een omheinde plaats te slapen. 's Morgens tusschen vier en vijf ure leggen zij, zonder een nest te maken, het ei, waarvan zij verder geen notitie nemen en dat zij ook niet uitbroeien; daartoe gebruikt men kippen. Bij het aanbreken van den dag, worden zij naar buiten gelaten om voedsel te zoeken en verdeelen zij zich in groepen in de sawavelden en in de watergrachten die om de akkers loopen. Na het vertrek, biedt het nachtelijk verblijf een eigenaardig gezicht aan: overal liggen blauwwitachtige eier, grooter dan de kippeneier. Ongezouten hebben zij een moerassigen smaak. Oude lekkerbekken gebruiken ze met azijn en olie tot een brei gemengd. De arme eenden zijn niet lang bestand tegen dezen grooten eier afzet

en spoedig zijn haar pooten verlamd. Het kippenvleesch is smakelijker dan dat der eenden; alleen de Chinees geeft aan de eend de voorkeur. Bij den offerdisch mogen zij, even als het varkensvleesch, niet ontbreken.

Keeren wij terug tot onze tafelinspectie. Wij ontwaren vischsoorten, zoowel versch als gedroogd, garnalen en zeekreeften, van deze laatsten tot pasteien bereid in hunne schalen; gedroogd vleesch onder de benaming ding-ding, gekruid en zeer smakelijk; verder vleesch vierhoekig gesneden en aan bamboestokjes geregen, gebraden, en saté genoemd; kippenpastei; een met lombok en tamarinde van binnen bestreken, half uitgeholde kip, en aan het spit in boter gebraden kippen, of kippenborsten; fijn gesneden gebakken aardappelen, pisang-goreng in versche kokosolie gekookt, geroosterde kippenlever en magen, versche agurkjes in kleine schijven, die met lombok en zout bestreken heerlijk bij rijst smaken; verschillende in azijn ingelegde vruchten, onrijp ooft, sappige bloesems en scheutelingen voornamelijk van jonge bamboe, zoo als vele andere spijzen, die ik mij niet meer herinner en in Europa niet voorkomen.

Ik som al de onderdeelen van een Indisch ontbijt op om den lezer te overtuigen, dat de bruine broer in dit punt zijn zaak goed verstaat, bijzonder wanneer het er op aankomt om den smaak van een kenner te streelen.

Men gaat aan tafel wanneer alle gerechten zijn opgedragen. Aan de table d'hôte zaten meer dan vijftig personen, waardoor de geheele achterste gaanderij was ingenomen. Men kan zich ligtelijk een denkbeeld vormen van de uitnoodigende uitwerking, welke de verschillende kleuren, reuk, en symetrische orde der spijzen op iedereen uitoefent, die voor het eerst aan een Indische tafel plaats neemt. Denkt daarbij aan het glinsterende van het zilveren tafelservies, aan de kristallen vazen, het fijne aardewerk, de wijn- en bierflacons, met de verschillende eigenaardige etiketten; vervolgens aan de bedienden in hunne sierlijke kleederdracht, die zonder gedruisch in grooten getale de zaal vullen, en men zal bekennen moeten, dat men in dit opzicht te recht van de bekooringen van het Oosten gewaagt.

Aan mijn verschillende levensomstandigheden had ik het te danken mij in deze nieuwe positie goed te houden. Ook thans wilde ik mijn bekwaamheid om mij gemakkelijk te schikken aan den dag leggen; maar ik moest toch bekennen, dat een

ieder mijn onhandigheid konde bemerken, want zulk een rijkdom van spijzen moet niet alleen genuttigd, maar ook op het bord toebereid worden, en deze kunst verstond ik in het geheel niet. Van de eerst mij aangeboden schotel met rijst, nuttigde ik dadelijk; het was smakeloos. Het beste wat ik te doen had was steelsgewijze te zien hoe mijn buurman die zaak behandelde en nu ontdekte ik dat hij alles op een bord door elkander mengde. Om er smaak aan te geven, moet men bekend zijn met de verschillende ingredienten, die er onder moeten en de hoeveelheid van elk, en daar beging ik juist de grootste fout. Ik had namelijk te veel genomen van den fraaien rooden Spaanschen peper en te weinig van de andere bestanddeelen. Ik moest dit met een brandend heeten mond boeten.

Heeft men goed gegeten en tevens een flesch Engelsch bier verorberd, zoo kan men in het heete middaguur niets beter doen dan te rusten. Door de aanwezenden daartoe uitgenoodigd, ging ik naar mijn vertrek, verwisselde van kleeding en wierp mij op het luchtige bed met gasgordijnen omhangen, in de armen van Morpheus.

De middagsrust is een behoefte voor de bewoners der heete tropen; men ontwaart ze bij de dieren en bij het plantenrijk en kan dus niet als traagheid worden beschouwd. De statige boom, de weelderige struiken, de saprijke plant laten hun takken en bloesems hangen, de bloemkelken sluiten zich, de bloesemgeur is uitgedoofd en, in slaap gedompeld, wachten zij op de koele avonduren om ten tweede maal te ontwaken en te leven en schitterende kleurenpracht te verspreiden. Hunne pracht en schoonheid blijft niet onopgemerkt, want de heerlijke vlinder vladdert om den welriekenden kelk en steekt den zuiger diep in het hart, en, begint de zon onder te gaan, dan vouwt hij zijn vleugels in een beschermend oord te samen, en dan komen duizende kleine muggen, die op en neêr zwermen gelijk witte rookwolkjes, brommend een liedeken zingend, dat wij, groote stervelingen, nog niet in staat zijn te begrijpen.

De Indische mindagszon is bepaald schadelijk en behoort door den Europeaan te worden vermeden. Men denke slechts aan den zonnesteek en zijn gevolgen. Hij, die den dood niet dadelijk vindt, zal dit later berouwen, want het frissche levensgenot zal hem niet meer verheugen. Dit wil evenwel niet zeggen dat men den dag in nacht moet veranderen; want bij zulke hitte is de

slaap meer verslappend dan versterkend. Ik had de gewoonte op een rustbank onder het lezen van lichte lectuur den slaap af te wachten, die dan ook niet lang uitbleef; een half uur later was ik wederom wakker en voelde mij werkelijk versterkt; alsdan kon ik ernstiger studiën aanvatten en dit hield ik vol gedurende de vele jaren die ik in Indië heb doorgebracht. In dit opzicht herinner ik mij steeds met genoegen mijn verblijf te Borneo, zoo ver verwijderd van alle beschaving en onder lieden, die meerendeels voor de grootste misdaden waren veroordeeld. De meesten droegen den ijzeren band om den hals. De boeken waren toen mijn eenigste vrienden en het middagsuur mijn lieve kerk. Op en neêr wandelende in ruime vertrekken, onderhield ik mij met de voortreffelijke geest-producten van de groote leeraars des menschdoms. Vele meubels waren voor de kamers niet noodig: een houten tafel, een rieten bank en eenige rieten stoelen was alles wat men er in aantrof, en dit was voor deze wildernis en voor een vergenoegd gemoed voldoende. Op de wit met kalk bestreken muren waren overal notitiën of schetsen te zien in rood, zwart of blaauw potlood, zoover ik met de handen reiken kon; men vond er anatomische schetsen, verdeeling der zenuwen en bloedvaten, grens en vorm der ingewanden, zinspreuken en opwellende geestvonken. Voor niets ter wereld zou ik hebben laten witten, en de gedachte dat mijn opvolger dit wel zou laten doen, maakte mij bedroefd. Ten vier ure ging ik schoorvoetend dienst verrichten; maar altijd opgeruimd als belooning, die zoowel de inspanning van den geest als de lichamelijke beweging ons schenkt.

Hoe koel en duister het op mijn kamer was, ik kon niet slapen; het zenuwgestel was aangedaan en het bloed vloeide met koortsachtige snelheid door de aderen. Daarbij was mijn geest overvuld met de vele en nieuwe indrukken, die als tintelende vonken onophoudelijk voortijlden. Reeds in de eerste dagen in de nabijheid der linie werd ik door deze onrust overvallen. Dien dag zal waarschijnlijk het goede dejeuner ook het zijne hebben bijgedragen. Eenige vrienden, die onder gelijke omstandigheden verkeerden, waren onder dezelfde indrukken. Het verschijnsel stond ongetwijfeld met de hooge temperatuur in verband. De hitte werkt overal expansief; ook het zenuwgestel is hiervan niet verschoond. Die invloed ondervindt iedereen. Is men eens

aan de warmte gewend dan treedt de vroegere normale toestand weder in zijn rechten. Een lang verblijf onder de tropen verstompt de hersenen en de organen van de ruggegraad. Men wordt onverschillig. Het flegma der oudgasten is genoeg bekend. Om de vlieg weg te jagen, die voor het gezicht of den neus hinderlijk is, roept men den bediende: de eigen hand is te traag om den kleinen plaaggeest, die ook in Indië zeer lastig kan zijn en daar steeds zijn Europeeschen juli en augustus vindt, te verdrijven. Maar juist die toestand is gewenscht voor de Europeesche ambtenaren. Jonge heethoofden zouden veel bederven bij den bedaard denkenden en met overleg handelenden Javaan. Een onrechtvaardige bejegening vergeet hij zelden. Zij kan, volgens zijn begrippen, die zich van geslacht tot geslacht voortplanten, alleen door wraak uitgewischt worden. Het Hoog Gerechtshof te Batavia kan, bij het nalezen der gerechtstukken over moorden en andere gruweldaden door inlanders op Europeanen gepleegd, zich daarvan overtuigen en ook ik zou menig voorbeeld kunnen opsommen.

Ten 5 ure kwam de kamerbediende mij melden dat de wagen van het hôtel tot het afrijden gereed was. Ik wilde gedurende den avond de stad, waarvan ik zooveel schoons had hooren vertellen, meer van nabij bezichtigen. Te voet is dit bijna onuitvoerbaar, daar de verschillende wijken der stad ver van elkander liggen. De hôtelwagen was in vergelijk met die, welke mij van de landingsplaats bracht, elegant te noemen. De koetsier, die dezelfde kleederdracht droeg als zijn collega, de loopjongen, zag er zeer netjes uit. Hij nam met de teugels in de hand plaats op den bok, en nadat de loopjongen achter op de stabank van het rijtuig met zijn taliapi zich geplaatst had, ging het zonder oponthoud voort.

In snelle vaart reden wij langs Rijswijk naar de Sluisbrug, waar de van Buitenzorg dalende rivier het kanaal voedt, dat langs Molenbeek loopt, en die den tragen loop van het water in de benedenstad aanzet. Op deze plaats wordt menig Europeaan als lijk opgevischt. Velen, die als kolonialen uit Harderwijk naar Indië gaan, hebben reeds een lichtzinnige loopbaan afgelegd en noch het verblijf in Indië, noch de militaire tucht brengt hen tot inkeer. Door de wanhoop overmeesterd, slaan zij daar eindelijk den weg in, waarop niet meer kan teruggekomen worden. Dergelijke ongelukkigen heb ik menigmaal in de hospitalen

aangetroffen. Geen troost kon baten; zij bekenden mij hunne dwalingen; maar door wanhoop overmeesterd, hadden zij geen geloof meer in de toekomst. De meesten behoorden tot den gegoeden stand der maatschappij; Duitschland leverde mede een groot contingent, waaronder namen, die in hun geboorteland met eerbied worden genoemd.

Tegenover de brug ligt het fort Batavia, en links een weinig benedenwaarts de schouwburg. De koetsier, dien ik bevolen had mij de stad te toonen, reed naar Weltevreden, waar de woningen der hoofdofficieren en die van minderen rang, het groote militaire hospitaal, de kazernen, de gouvernementsbureaux, het gerechtshof, de vrijmetselaarsloge, het Waterlooplein met leeuwen gekroonde kolommen versierd, en de officierssocieteit zich bevinden. Vervolgens reden wij over Passer Senen en verder naar het Koningsplein, dat ongeveer een uur gaans in omtrek heeft. De kleine paardjes brachten ons met snelle vlucht langs den met liefelijke tamarindeboomen belommerden Macadamweg, die bedekt was met sierlijke equipages, waarin eenvoudig maar rijkelijk gekleede dames zaten en hier, na een verstikkende dagbitte, de versche avondlucht kwamen inademen.

Een paardenkenner zou er volop te bezichtigen hebben gehad: hier een tweespan kastanjebruin glinsterende Makasser paarden; ginds de echte grijze schimmel, die ver in het oosten op Sandelhoet is geboren en zijn jeugd heeft volbracht; voor een ander rijtuig sterke Timoreezen met hunne nette kleine hoeven, breede borst, breede neusgaten en altijd gespitste kleine ooren; en, indien men een alle andere rijtuigen voorbij snellende caleche opmerkt, zoo kan men verzekerd zijn dat die door kleine zwarte Batakkers wordt voortgetrokken. Deze hebben boven alle andere den voorrang in volharding en snelheid. Ook ontmoette ik de plompe groote Syndische vossen, zelfs een span Friesche harddravers, die getuigden dat hunne bezitters veel geld bezaten of moesten verdienen. Zij maakten een zonderling effekt onder al die kleine inlandsche paarden. Opmerkenswaardig is het, dat men over geheel Java geen fraaie paarden aantreft; zelfs de zoogenaamde Lingopaarden, welke aan den voet van den Ardjoeno, in de residentie Pasoeroean, worden gefokt, kunnen in geen vergelijking komen met de bovengenoemde rassen; zij zijn slecht geproportioneerd en hebben geen glansend haar. Daarentegen bezitten de Javasche paarden wederom eigenschappen, welke de

andere gedeeltelijk niet bezitten, namelijk zij zijn niet duur, niet zoo onderhevig aan den kwaden droest en kunnen gemakkelijk daarvan worden genezen. Waarschijnlijk zou een goede stoeterij verbetering aanbrengen, hoewel mij door deskundigen verzekerd is, dat alle genomen proeven tot hiertoe niet aan de verwachting hebben voldaan.

Aan den linkerkant van den weg, rondom het plein, ziet men de fraaiste villas, door prachtig loof van elkander gescheiden. Voor het meerendeel hebben zij één verdieping, namelijk, van voren met het front naar den weg; het hoofdgebouw gaat men langs eenige trappen op, die naar ruime gaanderijen met zuilen omgeven, leiden. Van de voorgalerij komt men door verschillende deuren in de nog grootere voorkamers, die rijkelijk gestoffeerd zijn en waarvan de vloer met Palambangsche en Banjerreesche riettapijten is bekleed. In de voorgaanderij, die bestemd is tot het ontvangen der gasten aan den vooravond, bevinden zich stoelen en eenige ronde tafels van mindere waarde. In de voorbinnenzaal verzamelen zich de avondgezelschappen. In het midden van de voorbinnenzaal is de doorgang naar het achtergedeelte van het gebouw. Aan beide zijden van dezen gang zijn de slaap- en toiletkamers, dikwijls ook de kantoren. In het achtergedeelte is altijd een groote zaal, die ook p e n d o p o wordt genoemd, en tot eetkamer dient. Ook houdt de familie zich hier op in de stille avonden.

Rechts en links van de villa zijn de bijgebouwen, die van voren tot logeerkamers zijn ingericht; dan volgen de woningen der bedienden, waarvan er met vrouw en kinderen steeds een groot aantal aanwezig zijn; vervolgens heeft men de paardenstallen. De tweede vleugel bevat de rijtuigen, de provisiekamers, de keukens, het badhuis, de privaten en, geheel aan het einde, gewoonlijk de woning van het keukenpersoneel.

Aan de oostzijde van het Koningsplein bevindt zich de Willemskerk, een tamelijk groot gebouw, voorzien van een koepel, uitwendig van weinig beteekenis, van binnen zeer goed ingericht. Aan de zuidwestzijde is de renbaan en thans heeft het plein ook een Zoölogische inrichting.

Van het Koningsplein reed de koetsier naar Tanáhbang en langs de Kasuarielaan terug naar het hôtel. Het begon reeds duister te worden en, zoo als bekend is, valt hier de avond snel

in. Links aan den weg zag ik het kerkhof. Indien zij, die daar liggen konden spreken, wat zouden wij niet al te weten komen. Wie beschrijft de levensgeschiedenis van hen, die daar in het stof rusten! Hoe velen dreef een verdiend of onverdiend lot in het grauwe soldatenpak uit Europa, dikwijls onder vreemde namen en geboorteplaats, dikwijls onder omstandigheden, welke niet genoemd mochten worden en die, eens tot inkeer gekomen, door vlijt en volharding, toch tot eer en aanzien rezen. De Indische geschiedenis is rijk aan zulke voorbeelden, en de Indische regeering van vroegere dagen bekommerde zich weinig over het verledene van den individu, indien slechts op zijn gedrag in Indië niets aan te merken viel. Men vertelde mij, dat tijdens de regeering der Oost-Indische Compagnie, op de papieren der koloniaal soldaten de letters H H stonden. Dat beteekende h a n g e n, h e l p e n, en wel naar omstandigheden. Kwam een nieuw detachement aan, dan sloeg de tamboer de roffel voor het front en zij, die lezen, schrijven en rekenen konden, moesten voortreden. Meer werd er niet vereischt om tot de eene of andere burgerlijke betrekking over te gaan. Verder ontwikkelde zich dan het karakter van den individu, die het soms zoo ver bracht tot regeeringslid benoemd te worden.

De avondtafel was geheel volgens Europeesche wijze ingericht en maakte niet dien aangenamen indruk op mij als het dejeuner. Ik vluchte zoo spoedig mogelijk uit de met menschen gevulde zaal naar de voorgaanderij, waar ik op mijn rijtuig wachtte, dat men zes uren ter beschikking heeft, en waarmede ik naar Meester Cornelis reed om de levenswijze der inboorlingen van nabij te zien.

Meester Cornelis.

Het was reeds geheel duister. De loopjongen droeg een brandende fakkel, bestaande uit smalle te samengebonden bamboestrooken. Door den snellen rid aangewakkerd, gaf die een helderen gloed en waren paarden en rijtuig als op een tooverachtige wijze verlicht. In dien tijd moest niet alleen elk rijtuig, maar ook ieder voetganger, 's nachts, met een dergelijke fakkel voorzien zijn, de laatste echter van kleinere afmeting. Het was een oud gebruik, en daar 't zijn nut had, werd dit gebruik door de

vroegere gouverneurs-generaal ten nutte gemaakt. Hij, die zonder taliapi betrapt werd, werd door de wacht meêgenomen. Daar de Javaan blootvoets zonder gerucht zijn weg gaat, werd hierdoor menige aanranding verhinderd, terwijl in een streek, waar de tijger huisvest, een brandende fakkel een goed behoedmiddel is om het bloeddorstig dier van zijn prooi af te houden.

De rijk verlichte voorgaanderijen, binnenzalen en vestibulen tot de pendopos gaven aan de huizen een niet te evenaren bekoorlijkheid. Onwillekeurig dacht ik aan de Oostersche sprookjes uit de Duizend en eene nacht. Dusdanig moeten de tooverkasteelen geweest zijn. Ik kon niet genoeg zien en toen de koetsier over de Kramaterbrug wilde rijden, riep ik hem toe langs de boom- en schaduwrijke tuinen, die de verlichte huizen verborgen, te drijven, hetgeen hij ook deed.

Batavia, 's nachts evenals bij dag gezien, is schoon. Niemand, die Indië kent, zal haar de kroon als Koningin van het Oosten betwisten. Alexandrië, Caïro, Aden, Point de Galle en Singapore staan ver bij haar ten achteren en dit werd mij door geloofwaardige personen verzekerd ook wat betreft Madras, Bombay en Calcutta. Sommige dezer plaatsen kunnen wel bogen op schoone, architectonische gebouwen. Aan deze is Batavia zeer arm; maar in het geheel moeten zij onder doen voor de honderde, ja duizende villas die men te Batavia vindt.

Op den weg naar Meester Cornelis vertoonden zich, in de struiken rechts en links, een andere witschijnende verlichting. Een menigte lichtwormtjes hielden daar hun verblijf. Met tusschenpozen schitterden zij van glans, terwijl groote kooren van krekels op eigenaarde wijze hun liederen zongen. Daartusschen liet zich de geko uit den waringinboom hooren en dit te samen werd vermengd met het eenvoudige geluid der kikvorschen uit de naburige slooten. Een zonderbaar, hoewel niet zeer melodieus concert!

Rechts aan den weg van Meester Cornelis, stond het theeetablissement van Jacobson. De struiken waren, zoo als mij later bleek, uitgeroeid. De gebouwen nam het gouvernement over en werden tot kazernen ingericht. De maan kwam nu te voorschijn en verspreidde haar zacht licht. Wij reden naar den nabijgelegen passer, alwaar ik uitsteeg.

Alvorens ik aan den passer kwam, hoorde ik geheel onverwacht in mijn nabijheid een zeer eigenaardige muziek. Het waren vier

Chineezen: zij zaten op een bamboebank voor een Chineesche woning. De een bespeelde een soort van mandoline, de twee anderen speelden op Chineesche fluiten, en de vierde op een uit bamboestokjes vervaardigd harmonica. De toonen klonken en kruisten onregelmatig door elkaar en toch stemde alles zoo treffend, dat ik verstomd als stille toehoorder bleef luisteren. De overgangen en sprongen der toonen waren dikwijls in strijd met de regels van het contrapunt. Van den hoogsten tot den laagsten toon trilleerde het, en dan kwamen zij breed en gerekt uit de snaren der mandoline, en zoo ging het afwisselend, dan eens klagend als Zigeuner muziek, dan wederom droomend gelijk in het holste van de nacht de klanken der gamelang, of wel wild loeiend gelijk de moedwillige wervelwind. Nadat zij eenige stukken voor de vele toehoorders hadden gespeeld, trokken zij zich in hunne woning terug.

De passer was gevuld met menschen. In de winkels, karig met olielampen verlicht, werd kwe-kwe, zijnde een soort van inlandsch gebak, alsmede fruit verkocht; maar de walmende vreemde oliereuk dreef mij terug. Onmogelijk was het om door de dichte massa menschen te dringen. Aan het bovenste einde van den passer klonk een scherp gezang, afgewisseld van tijd tot tijd door slagen op het bekken en op de inlandsche trom. Ik begaf mij daarheen en vond onder een groote, overdekte loods, die nauwelijks op zijn stutten konde staan, de dansmeisjes, rongings, die haar gezangen en haar tandakkunsten op eene ondubbelzinnige wijze uitvoerden. De ruimte was akelig en morsig; eenige oliepitten verspreidden een mat licht, waardoor het moeielijk was de weinig gekleede, onaanzienlijke dames te zien. Ik moet bekennen dat de werkelijkheid van het ideaal hemelsbreed verschilt, en zoo Goethe deze troep gezien had alvorens hij zijn heerlijke ballade „der Gott und die Bayadère" geschreven had, ongetwijfeld zou zij niet zoo schoon zijn uitgevallen.

Onvoldaan, verliet ik deze niet zeer stichtende volksvoorstelling; maar ik geraakte van slecht tot erger, namelijk vóór een opiumkit, een afschuwelijk donker en vuil hol, gevuld met een lucht, die iemand de keel toekneep. Ik trad evenwel binnen. Aan de rechterzijde bevond zich een sterk beschot van latten, waarachter de verkooper stond. Hij was aldus volkomen beschut; slechts een kleine opening tot het afgeven en het aannemen van am-

fioen communiceerde met de buitenruimte. In die ruimte bevonden zich verscheiden banken; aan een dezer banken was een traliewerk met sluitbare deur. Op de banken lagen de gasten en genoten den zaligen droom, waarschijnlijk zooals Mohamed die zijn volgelingen heeft beloofd. Zij waren allen rustig, slechts een enkele steunde van tijd tot tijd. De vrees, dat de opiumrookers in razernij zouden vervallen, kende men daar niet. En niet ten onrechte. In de meeste gevallen is, na het bebruik van opium, de wilskracht gebroken en zijn de zenuwen verlamd. De rookers zoeken naar rust en, bijna met volkomen bewustzijn, verbeelden zij zich verplaatst te zijn in een wereld vol van de heerlijkste genietingen. Dit is ten minste wat mij werd verzekerd door allen, die aan het gebruik van opium waren overgegeven.

Slechts weinige inlanders gebruiken den opium bij den verkooper; de meeste laten hem in hunne woning bezorgen, om zich op hun gemak, op de balé-balé, in duistere vertrekken, aan hun genot te kunnen overgeven en den daarop volgenden slaap ongehinderd te kunnen genieten.

Het gebruik van opium bij de Indische volken is zeker van zeer ouden oorsprong; het behoort in het mythenrijk, en straalt uit dezen grijzen tijd als een vriendelijk, troostend beeld in liefelijke gedaante ons tegen. Zonder twijfel, had men toen reeds behoefte smart en pijn door verzachtende sappen te stillen. De liefderijk zorgende natuur had de zalige kracht in de maanplant en in de zachte halmen van den hennep gelegd. Daarom is Morpheus-hoofd met de bloem van den slaapbol versierd.

De opium wordt uit de onrijpe zaadknoppen en uit den vruchtstengel geperst; hij wordt verdikt en vervolgens gedroogd. Kleine hoeveelheden kalmeren de hersenen en zenuwen; groote hoeveelheden verdooven en zijn doodelijk. Sommige Oosterlingen eten de opium, andere ademen de rook er van in, met langzame in- en uitademing, zóódat hij de fijnste longencellen vult en in de bloedvaten wordt opgenomen. De werking op deze wijze is sneller dan bij het eten, doch is niet van zoo langen duur dan bij het laatste. Rijke Oosterlingen gebruiken geheel zuiveren opium thebaïcum genoemd, die men verkrijgt door in de onrijpe saprijke koppen insneden te maken, waaruit een kleverig wit sap vloeit, dat door de lucht verhardt en een geellicht doorschijnende massa vormt, die vervolgens afgenomen en goed verpakt wordt. In den handel komt de thebaïcum niet voor; hij dient tot

het maken van geschenken, zoo als bij ons kostbare cigaren.

De gewone opium, die in Britsch-Indië in groote hoeveelheden wordt geteeld, komt voor in de gedaante van brooden. Alleen de in Indië groeiende papaverplanten zijn bruikbaar; zij, die in Europa groeien, missen de alkaloïden. Ook uit den Abyssinischen hennepstengel wordt een verdovend preparaat bereid, dat onder den naam van hachisch bekend is, en waarvan het gebruik veel meer phantasiën doet geboren worden dan de opium. Allerwaarschijnlijk waren de Arabische sprookjes-uitvinders niets anders dan opium- of hachischeters. Zij, die gedurende een langen tijd genoemde extracten als geneesmiddel moesten gebruiken, zullen dit niet tegenspreken.

In zijn oorspronkelijken vorm kan de opium niet gerookt worden; men moet hem daartoe verdunnen en vermengen met zeer fijn gesneden tabak. Hiervan maakt de rooker een pil waarmede de kleine opening van de korte bamboepijp wordt gevuld en verder wordt aangestoken. Tien tot twaalf trekken zijn noodig alvorens de pil is verbrand en de volle werking ontstaat.

De listige Chineesche opiumpachter vervalscht het dure artikel zeer dikwijls met een extract van Menispermum verueginosum, een vingerdikke slingerplant met klein wrattige barst. Onbemiddelde aan het gebruik verslaafde inlanders, die geen geld bezitten om zich het genot van opium te kunnen verschaffen, vergenoegen zich met dit surrogaat, dat het eenige is dat den opium in werking nabij komt, maar geen verdovende gevolgen heeft.

Zoo als men weet, is de opiumhandel het monopolie der regeering in geheel Indië, dat, bij weinig arbeid en moeite, een aanzienlijke som oplevert, en aangezien het opium schuiven niet kan worden uitgeroeid, en voor het levensonderhoud volstrekt niet noodig is, zoo moeten de liefhebbers, hetzij mannen of vrouwen, zich te vrede stellen voor hoogen prijs datgene te koopen, dat, zonder moeite, in het wild en rondom hunne woningen zoude kunnen groeien.

Is het een gril of wel een nog niet algemeen bekende behoefte der menschelijke natuur, zich over te geven aan het gebruik van zaken zoo als alcohool, opium en tabak, die als nadeelig bekend zijn? Moeielijk is het deze vraag te beantwoorden.

De alcohool heeft in het Westen zijn voorstanders; het Oosten vereert den opium, terwijl men over de geheele aarde met een

waren geëhonger den tabak rookt, snuift en pruimt. De koude wereldstreken worden bijna uitsluitend door de alcoholvrienden, de warme streken door opiumeters of schuivers bewoond; het gebruik van tabak kent geen bepaalde luchtstreek. De vereerders van den alcohool zijn beklagenswaardige lieden; de alcohool droogt de hersenen en het zenuwgestel uit, zoo als wij dit duidelijk aan de anatomische praeparaten kunnen zien, die in spiritus zijn bewaard; met het beetje verstand en fantasie is het gedaan, de waarde van mensch is verloren. Op de nieren werkt de alcohool zeer schadelijk; door een lang gebruik van den prikkel degenereeren en krimpen ze in elkaar, de cellen van het cellenweefsel worden werkeloos en waterzucht is het gevolg daarvan.

Een matig gebruik van opium kalmeert de hersens en de zenuwen, brengt de hartstochten in rust en geeft stillen vrede. De fantasie schept aangename beelden, die het tijdelijk verdriet en de smart bedekken. Hij, die onder den invloed van den opium verkeert, geniet een stil geluk en heeft aangename droomen en, zoo hij niet gestoord wordt, is hij niet lastig voor zijn omgeving. De alcohool prikkelt sterk op de hersenen, het ruggemerg, het hart en de zinswerktuigen en doet het bloed wild door het lichaam vloeien. De opium, integendeel, vermindert de hart- en polsslagen, het bloed vloeit langzaam en hoopt zich op in de organen waarvan de vaten dunne bekleedsels hebben, zoo als de hersenen en de lever. Gebruikers van opium lijden aan bloedvulling in de hersenen en sterven ligt aan een bloedberoerte. Terwijl oude drinkers aan waterzucht sterven, ziet men het tegenovergestelde bij de hartstochtelijke opium schuivers. Zij droogen letterlijk uit tot geraamten; het wit in de oogen verdwijnt, de hoornachtige huid krijgt rimpels, de oogappels zinken diep in de kassen, en vertoonen geen lichtstraal meer; de ongelukkige heeft zelfs geen behoefte meer tot klagen. De opium onderhoudt, gedurende maanden, ja jaren lang, bijna zonder voedsel, het leven, zoo men slechts ademhalen en het gevoelloos zijn voor elken indruk van buiten, leven noemen kan. Dergelijke voorbeelden heb ik herhaaldelijk in Indië waargenomen; maar één hetwelk alle andere overtrof was dat eener reeds bejaarde vrouw te Soerabaja. Het vreeselijke beeld staat mij thans nog voor den geest.

Evenwel, veroorzaakt het gebruik van opium bij lange na zoo veel onheil niet als het gebruik van sterke dranken in Europa

of bij de Europeanen in Indië. Tot schande van deze laatsten, blijven zij dikwijls langs de wegen beschonken liggen, krakelen onder elkaar en zoeken twist met de vreedzame inboorlingen. Men komt aldaar tot de overtuiging, dat de onderste laag der maatschappij in Europa veel slechts bezit, en dat zij sujetten oplevert, waarvan de wederga zeer zelden bij de inlanders wordt aangetroffen. Wanneer men dit overweegt, zou men geneigd zijn het gebruik van den opium verre weg boven het alcoholgebruik te verkiezen, natuurlijk uitgaande van de stelling, dat van twee kwaden het gerinste te verkiezen is.

Het is een onwaarheid dat het amok maken aan het gebruik van opium zou toe te schrijven zijn. Hij, die aan het genot van opium is overgegeven, is flegmatisch, ja te onverschillig om zich aan zulk een vermoeiend werk over te geven. Zij, die zich aan amok schuldig maken, zijn voor het grootste deel jonge, krachtige mannen, in wier gemoed de een of andere hartstocht broeit. De zwijgzame aard van den Oosterling belet hem door ontboezemingen zijn gedrukte organen te verligten en daar zijn beperkt verstand hem geen beter oordeel aan de hand geeft, grijpt de in vertwijfeling verkeerende naar de pijp, die hem den noodigen moed tot het uitvoeren der bloedige wraak moet verschaffen. Ook in Europa noemt menigeen den jenever: „couragewater."

Alcohool, tabak, opium, — de natuur schijnt behoefte aan zoo iets te hebben en het menschelijk instinct schijnt het ook gevonden te hebben. Een pijp tabak of een cigaar, stilt, zoo als ieder rooker weet, den honger. Zij, die aan opium verslaafd zijn, eten bijna niet meer, en de jeneverdrinkers maken het den bakkers mede niet lastig. Door het gebruik schijnen de chemische werkingen vertraagd te zijn. De tabak maakt contemplatief; de opium wekt eindelooze fantasiën en het extract van den hennepsteel verwekt de liefelijkste beelden. Herinneren wij ons tevens dat de opium en zijn preparaten het lijden verzachten, en gewis moeten wij hiervoor dankbaar wezen. De goede natuur verschafte ons in den opium een pijnstillend middel; gedurende zijn werking sluit zich de brandende wonde: in plaats van de gloeiende marteling, vloeit een stroom van zacht welbehagen door de zenuwen, en, hoewel de troost slechts korten tijd duurt, is een ongelukkige zelfs voor een oogenblik verligting dankbaar.

Het inlandsch leven en drijven op den passer van Meester Cornelis, kon mij niet boeien. Het weinige dat mijn belangstelling konde opwekken begreep ik niet, evenmin als de taal, zonder welke men als geheel geïsoleerd is. Ik liet mij dus naar huis brengen, en, door vermoeidheid overstelpt, begaf ik mij te bed. Eenige ongenoodigde gasten schenen evenwel mijn komst afgewacht te hebben: het waren muskieten van echten bloeddorstigen aard. Nauwelijks had ik mij neergelegd, of ik hoorde haar geluid, dan onmiddellijk in mijn nabijheid, dan wederom iets verder af. Tot nu toe had ik hare kennis nog niet gemaakt; wat ik er van wist, had ik uit de boeken. In den aanvang was ik in gespannen verwachting en hield mij stil. Ook zij hadden haar geeselconcert gestaakt en ik dacht dat de zaak niet zoo ernstig was, als ik er van gelezen had. Maar ik vond mij spoedig zeer te leur gesteld. Zij hadden post gevat op mijn gezicht, op mijn handen en voeten, kortom overal waar zij de huid ontbloot vonden, die zij met haren afschuwelijken angel doorboorden om het bloed uit te zuigen. Werden zij in hare bezigheid gestoord, dan vlogen zij weg en lieten een deel van den scherpen angel in de huid steken, die dan een smartelijk branden en een onuitstaanbaren jeuk veroorzaakte. De huid zwol op en wat het slimste was, slapen was onmogelijk. Mijn bed was gevuld met deze miniatuur roofdieren. Ik wierp mij van den eenen hoek naar den anderen, vocht met handen en voeten, ja ik beproefde strafpredicatiën te houden; maar het baatte niets. Zij gingen voort met haar bloedig handwerk. Uitgeput, was ik in den vroegen morgen door den slaap overmeesterd geworden. Toen ik ontwaakte zag ik aan de bedgordijnen de dik volgezogen roovers zitten, te traag om te kunnen vliegen, en nu was het mijn beurt een strafgerecht te houden, dat mij vuile vingers gaf en de bedgordijnen met bloedvlakken verwde. De toiletspiegel vertoonde mij een bijna geheel onkenbare tronie, zoo erg was ik toegetakeld.

Jakatra.

In den vroegen morgen, liet ik mij naar de plaats brengen waar voorheen Jakatra, de Indische stad had gestaan. Voor eenige eeuwen bespoelden de schuimende golven den voet der inlandsche nederzetting, thans is de oever bijkans een half uur daarvan ver-

wijderd. Maar ook Jakatra is spoorloos verdwenen, want de overblijfsels die men er vindt zijn van lateren tijd en door Europeanen gebouwd.

Daar Jakatra geen geschikte los- en ladingplaats bezat, zoo moest het verlaten worden. Voor den Indiër met zijn beperkten handel en zijn schepen van weinig diepgang, was de reede voldoende. Men verplaatste zich meer westelijk, aan de uitmonding van een rivier, die het invaren van schepen met grooten diepgang veroorloofde. Dit is thans ook niet meer het geval en kan men slechts door middel van booten en prauwen de rivier in- en uitvaren.

De Hollander van vroegeren tijd had de gewoonte, de zeden en gebruiken van zijn geliefd vaderland ook op vreemden bodem over te planten. Aan den waterkant of in de nabijheid van water vestigde hij gaarne zijn verblijf. Een moerassige streek schuwde hij niet: zijn groote ondervinding in waterwerken overwon iederen hinderpaal, die hem belette in lage kuststreken zijn voordeel te doen. Deze eigenschap leidde hem tot de stichting van Batavia. Een net van grachten, met den stroom in verbinding gebracht, werd door de moerassige streek aangelegd; de bodem werd droog gelegd en langs den waterkant verrezen huizen en magazijnen, waar dan het transport minder kostbaar werd. Een fort was noodig om tot bescherming te dienen, want de afstand van den bouwgrond was niet bereidwillig door de hoofden van Jakatra geschied en elke gelegenheid, die het werk en de nieuwe kolonisten konde schaden, grepen zij met graagte aan; maar zij waren machteloos en te zeer onder elkander verdeeld om den sterken wilskracht van de mannen uit het Noorden te kunnen buigen.

Spoedig leerden de nieuwe Batavieren andere vijanden kennen, die zij noch met het zwaard noch met den wil konden beteugelen en die hen eindelijk uit hun verblijf dreef. Het waren de kwade moeraskoortsen, die zij wel in het noordelijke vaderland kenden, maar daar niet zoo moordadig zijn dan in de tropen. Tusschen leven en dood was slechts een kleinen sprong. Geheel eigenaardig was men aan het verscheiden van vrienden en magen gewoon geraakt en niet zelden was het afsterven van den heentrekkende de aanleiding voor de overblijvenden om zich aan een doodenmaal te verheugen. Gelukkig, bestaan dergelijke profane feesten niet meer. Thans leeft men in Indië even

fatsoenlijk als in Europa; men is er vrij goed op de hoogte der gezondheidsleer en de heilzame werking der kinine ontrukt aan den dood menig slachtoffer.

Toen de macht der Europeanen zich van lieverlede uitbreidde was het dicht op één wonen onder de bescherming van een fort ook niet meer noodig. Woonhuizen werden dieper landwaarts en hooger op aangelegd en vermeed men zooveel mogelijk de lager gelegene plaatsen, die zich 's morgens en 's avonds met een witgrauwen nevel als met een doodskleed bedekken. Op deze uren van den dag ziet men geen Europeaan in de oude stad; zoodra echter de zon de nevelachtige uitwazemingen heeft opgetrokken, zijn de kantoren en handelsfactorijen met leven gevuld.

Waar vroeger Jakatra stond, vindt men thans in de onmiddellijke nabijheid Chineesche graven, die weinig merkwaardigs aanbieden. Een flauw gegolfde heuvel, waaraan het voorste deel half cirkelvormig is afgesneden, bevat den ingang des grafs. De dichtgemetselde en met kalk bestrekene opening is beschreven met Chineesche letters of afbeeldingen. Op den heuvel en overal groeit gras en struikgewas. Alle graven gelijken op elkander; nergens vindt men een uitdrukking van poësie. Het volk is te praktisch en kent slechts de stoffelijke zijde van het leven. Ik vertoefde daar niet lang en aangezien de zon reeds hoog stond en zeer hinderlijk werd, zoo liet ik mij naar het hôtel terugvoeren.

De bevolking.

Batavia bevat een bevolking van verschillende rassen van meer dan 100,000 zielen. Men vindt er Europeanen en hunne afstammelingen in verschillende graden met inlandsch bloed vermengd, afstammelingen van Portugeeschen oorsprong, natuurlijk sterk gekruisd met Maleische elementen. De inboorlingen, die tot het Maleische ras behooren, vormen de eigenlijke massa van het volk; hunne kampongs bevinden zich overal tusschen de huizen der Europeanen en Chineezen. Hierop volgen aan getalsterkte de Chineezen en hunne afstammelingen met inlandsche vrouwen. Men weet dat het de vrouwen van het Hemelsche rijk verboden is haar land te verlaten, ten minste nog niet lang geleden, wer-

den de overtreders met den dood gestraft. De Chineezen te Batavia bewonen verscheidene kwartieren der stad, waar hunne huizen compact te samen staan. Vroeger waren zij gedwongen zich in deze ghettos af te zonderen; thans mogen zij overal hunne woningen bouwen.

Ook moeten wij de Arabieren vermelden, die mede te Batavia verblijven. Zij zijn niet talrijk. Een godsdienstige nymbus omringt hen; zij zijn geëerd door hunne Indische geloofsgenooten, die hunne bevelen uitvoeren. Onder hen bevinden zich verscheidene, die door den kalief te Mekka zijn afgezonden om over de geloovigen te waken. Zij houden dit geheim en oefenen daarom ieder een bijzonder beroep uit. De eene drijft handel in reukwerk en fijne oliesoorten, een tweede doet in edelgesteenten, koralen, goud- en zilverwaren, een derde oefent de scheepvaart uit. Het moet echter ter hunner eer gezegd worden, dat zij geen staatkundige oogmerken, althans niet op Java, beoogen.

Batavia is het uitgangpunt van alle politieke en administrative handelingen. Geheel Nederlandsch Indië wordt van daaruit bestuurd. Nergens werkt de centralisatie zoo volstandig als daar. Het is de zetel van den gouverneur-generaal, van den raad van Indië, de algemeene secretarie, van het kultuur- en finantiewezen, van de algemeene rekenkamer, het hoog gerechtshof, de synode, den bisschoppelijken zetel, het militairewezen, de marine, kortom uit dit punt loopen alle draden van administratie, beheer en bestuur. Elk ambtenaar en officier begint hier zijn loopbaan, en eindigt die, na menigvuldige verplaatsingen door den geheelen Archipel, soms als hoog en rijk bezoldigd regeeringspersoon.

De koopmanstand speelt in Batavia een groote rol. Daartoe behooren niet alleen Europeanen, maar ook Chineezen, die in het bezit van veel geld zijn, en de kracht der compagnieschappen kennen. Bij groote ondernemingen brengen velen kleine sommen te samen, die tot millioenen aangroeien, waarmede zij uitmuntende zaken maken.

Het is voor den Chinees gemakkelijker schatten te verwerven dan voor de Europeanen. Deze moeten altijd een zeker decorum in acht nemen, dat steeds met geldelijke opofferingen gepaard gaat. Dit is niet het geval met den vlijtigen Chinees, die voor elk beroep berekend is en geen behoefte kent. Blootvoets, met een korte blauw geverwde katoenen broek en wit overhemd debuteert hij met zijn ambulanten handel. Zijn waren, in twee

manden verdeeld en aan een stok op de schouders hangende, biedt hij van huis tot huis aan. Terwijl hij onder den zwaren last gebukt gaat, draait hij gedurig met de rechterhand een ratel, om zijn tegenwoordigheid te kennen te geven. De lange wel onderhouden staart, waarin een zijden kwast gevlochten is, is rondom het hoofd gelegd. Uit nederigheid draagt hij noch hoed, noch eenige andere hoofdbedekking, en het trekt onze verwondering dat hij den geheelen dag aan de brandende hitte weerstand kan bieden. Zijn onderhoud is rijst en water en zeer zelden gunt hij zich het genot van het zoo gelief koosde nationaal gerecht „bami en kemlo."

Op deze wijze kan gemakkelijk iets worden bijeen gespaard, om een tweede stel manden met koopwaren te vullen. Deze worden door een nieuw aangekomen landsman voor een gering dagloon en den kost gedragen of wel door een inlander, met wien de Chinees zich op de een of andere voordeelige wijze weet te verstaan, bijvoorbeeld door den sukkel een voorschot tegen hooge rente, een sarong of een stuk katoen op te dringen. Spoedig heeft hij zooveel gewonnen, dat hij in staat is twee of drie dragers te kunnen houden en hij slechts daar naast heeft te gaan om den handel te besturen. Zijn omgeving noemt hem reeds „kee" of heer; zijn voeten steken nu in breede Chineesche schoenen, van voren naar boven gebogen, met dikke zolen en bedekt van boven met zijde of wol in plaats van leer; zijn broek is langer dan vroeger, en zijn bovenlijf is bedekt, behalve met de fijne Chineesche padja, met een soort wollen rok, zwart of groen van kleur, met zilveren of gouden knoopen. Ook de staart is dikker en langer, de omtrek van het hoofd altijd glad geschoren; de staart hangt langs den rug, als een bewijs dat de drager zich thans meer vrijheid mag veroorloven. Aan een der vingers zijner linkerhand prijkt een zilveren ring. De nagels der vingers zijn echter nog altijd geknipt: de handen moeten nog werken; eerst dan wanneer zijn middelen het hem veroorloven niet meer te werken laat hij den nagel aan den kleinen pink der linkerhand groeien, en hoe meer hij in rijkdom toeneemt, hoe meer nagels hij laat groeien, want de zoon van het Hemelsche rijk vermeent een zeker getal vingers te kunnen ontberen, zonder dat hij gebrek behoeft te lijden.

Het duurt niet lang of onze zonder schoenen gedebuteerde handelaar betrekt een steenen huis, vestigt zich als koopman in

landsproducten, of wordt opiumpachter in het groot of gouvernements-leverancier, of wel hij huurt een landgoed, in een woord hij wordt een heer, dien, nolens volens, zijn nieuw predicaat niet mag betwist worden. De man blijft daarbij altijd bescheiden, zoekt zich geen vijanden te maken door twist of wangunst, streeft integendeel er naar door voorkomenheid en geschenken vrienden te verwerven, die hem in tijd van nood kunnen helpen, is een voorstander van het gouvernement, heeft eerbied voor de conservatieve partijen en onderwerpt zich aan orde en wet.

Het spreekwoord: „spaarzaamheid en vlijt bouwt huizen en kasteelen," is met recht op den Chinees van toepassing. Gaat het hem goed, dan laat hij gaarne zijn rijkdom zien. Hij is eenvoudig, doelmatig in wit graslinnen gekleed, of in zijde en fijn laken, draagt diamanten ringen, horlogiën, goud en zilveren sieraden, geeft geschenken en feestpartijen, houdt schoone paarden en rijtuigen, streeft naar rang en onderscheiding en dingt naar een betrekking bij zijn gemeente, want in vele aangelegenheden hebben de Chineezen een afzonderlijk bestuur.

Zeer vele leden der Chineesche natie, die zich onder de inwoners van Java hebben neêrgezet, zou men daar thans niet goed meer kunnen missen. Zij vormen een element dat den inlander tot bedrijvigheid aanzet, en hem behoeften leert kennen, die hem van tijd tot tijd uit het zoete dolce far niente wakker schudden. Niet altoos bezigt de Chinees daartoe middelen, welke een eerlijk gemoed kan beamen. Hij geeft den sarong, den hoofddoek en den korin op crediet, en verstrekt voorschotten op den toekomstigen oogst. De vervallen termijnen heeft hij beter opgeteekend dan de schuldenaars. Hij verschijnt wederom en weet door overreden en nieuwe beloften zijn met procenten zwaar belast kapitaal in te vorderen. Bij deze zaken behoeft hij zelden zijn toevlucht tot het gerecht te nemen; hij weet dat de Javaan, overeenkomsten en verbindtenissen onder getuigen aangegaan, trouw vervult, en hiervan maakt hij in alle kampongs en dessas een veelvuldig gebruik. De regeering is daarom verplicht een scherp oog op dergelijke handelingen te doen houden. Het recht zich overal op Java te vestigen is den Chineezen ontnomen en bepaald, dat zij alleen in de hoofdplaatsen, waar een Europeesche controle kan worden uitgeoefend mogen wonen en slechts eenige dagen in de maand en voorzien van passen, de omliggende streken mogen bezoeken.

Hierdoor is evenwel hun invloed op de inlandsche bevolking niet merkbaar gebroken, want er zijn medehelpers genoeg onder de Javanen, die voor een kleine belooning het bedrijf helpen voortzetten, en dan zuigen twee bloedzuigers aan een zelfde plaats. Deze makelaars zijn een slecht slag van lieden, gewoonlijk doortrapte slimme kerels, die volkomen met de zwakheden hunner landslieden bekend zijn. Te lui om te werken en aan zinsgenot overgegeven, werpen zij zich op als wervers voor het een of ander doel, den Chineezen of Europeanen in de armen, want ook velen dezer laatsten schamen zich niet om van het middel gebruik te maken. Deze wervers ontvangen geld om als voorschotten op producten te verstrekken of voor handenarbeid uit te deelen, en daarmede of wel met gekochte artikelen begeven zij zich naar de dessas. Zij zoeken altijd en weten de beste offers te vinden en elke besteedde cent of waarde daarvan moet een honderdvoudigen interest afwerpen. Op deze wijze wordt een groot stuk vrije arbeid op muziek gebracht. De resident dringt den Javaan niet meer tot arbeid voor een bepaald loon; maar de arbeidwerver doet het nu als schuldeischer, van welke schuld de inlander hoogstens slechts de helft heeft ontvangen.

De koopman uit het Hemelsche rijk kan in menig opzicht zijn Europeeschen mededinger tot voorbeeld strekken. De eerste begint zuinig met noesten vlijt; de laatste met het hem toevertrouwde geld van anderen op, helaas! dikwijls een hoogen en verkwistenden voet. Van de karig toegekende bezoldiging eens ambtenaar of officier heeft de zorgzame huismoeder eenige gulden aan kant gelegd en na verloop van eenige maanden het kleine kapitaal vermeerderd. Een paar kinderen zijn er, die moeten opgevoed worden en de opvoeding der kinderen kost in Nederland, maar voornamelijk in Indië, zeer veel geld. Deze uitgaven kunnen niet op eens van het inkomen genomen worden en het latere pensioen veroorlooft volstrekt geen buitengewone uitgaven. Derhalve moet men zich thans in het huishouden bekrimpen, want het is toch heerlijk, dat de zoons iets hebben geleerd. Zonder kennis komt men niet vooruit.

De een of andere handelsman belooft hooge renten en is genegen kleine sommen in ontvangst te nemen. De man bezit een groot vertrouwen; hij bewoont een schoon en ruim huis, dat rijk is gestoffeerd; hij geeft aan de élite der maatschappij prachtige soirées en diners die niet behoeven achter te staan met die, welke

in paleizen worden gegeven. Zijn rijtuigen zijn van de prachtigste en met paarden van het edelste ras bespannen, waarmede gesierde dames in snellen rid voortrijden, zoodat men voorzichtig zijn moet om niet overreden te worden.

Vol vertrouwen brengt de man zijn zuur verdiend geld en smeekt den koopman het van hem aan te nemen en deze doet zulks bereidvaardig en bekrachtigt de ontvangst in optima forma op gezegeld papier. Met het bewustzijn een goede zaak voor zijn kleinen verricht te hebben overhandigt de huisvader het bewijs aan de moeder, die het in haar juwelen kastje als de zekerste plaats, bergt. Gedurende de huisselijke bezigheden en zorgen wordt dan stil overwogen op welke wijze het kleine kapitaal zal aangroeien en vruchten afwerpen.

De vriendelijke koopman gaat inmiddels voort met het geven van soirées en diners, wisselt dikwijls van meubels, paarden en rijtuigen, onderneemt kostbare reizen, zoodat zijn naam overal bekend raakt. Hij kan natuurlijk niet alleen zijn zaken besturen, dat zoude te veel last veroorzaken. Ook klinkt het grootscher en boezemt 't meer vertrouwen in, wanneer men schrijven kan: de heeren X en C°. Derhalve worden een of twee leden in de firma opgenomen, ieder firmant natuurlijk met gelijke rechten.

Op zekeren dag komt het brave familiehoofd huiswaarts. Hij is doodmoede van het kantoorwerk, afgemat door de brandende zon. Aarzelend en verbijsterd treedt hij de op hem wachtende huismoeder tegemoet, zoodanig heeft hem de tijding van het faillissement der firma X en C°. geschokt en zijne zoete toekomstdroomen verijdeld. De moeder hoort hem sprakeloos aan; zij stort een vloed van tranen. De koopman, die deze heilige bron zoo bitter deed vloeien, ziet het niet; hij heeft zich uit de voeten gemaakt, of ook blijft hij, omdat hij weet dat men hem niets kan maken. Bij gunstige omstandigheden betaalt hij 10 tot 15 percent, het overschot van de opbrengst der kostbare meubels, paarden en rijtuigen, om weldra op nieuw met zaken van geen beter allooi te beginnen.

Verre van mij een blaam te willen leggen op den zoo achtenswaardigen Europeeschen koopmansstand in Indië in 't algemeen; maar dat daaronder, in de laatste twintig jaren, lieden schuilden, die er geen gewetenszaak van maakten argelooze, goedvertrouwende ambtenaren, officieren en zelfs weduwen en weezen luchthartig in het verderf mede te slepen, zal niemand ontken-

nen, die bekend is met de praktijken der blinkende zwendelarij.

De inboorlingen vormen den arbeiderstand. Een groot aantal, zoo wel van het mannelijk als vrouwelijk geslacht, vinden hun bestaan te Batavia als huisbedienden, waaronder koetsiers, koks, waschlieden, grassnijders. De huisbedienden hebben elk een bijzonderen tak als beroep gekozen: de eene maakt de lampen schoon, een tweede verzorgt de keuken, een derde is voor de kamers en meubels, een andere bedient alleen den heer. De kleinen zijn dekan tali api; zij bieden cigaren aan en zorgen voor het vuur. De vrouwen dienen als naaisters, strijken het linnengoed, en vertoeven gewoonlijk altijd in de nabijheid der meesteres, om als trouwe schepselen op iederen wenk gereed te zijn. Den kleinen voedsterling verlaten zij noch bij dag noch bij nacht; niets kan haar aftrekken van het welzijn der haar toevertrouwde sinjo of kleine nonja, en deze worden aan haar zoo gehecht, dat zij meer van de baboe dan van hunne moeder houden.

Kleedermakers, schoenmakers, meubelmakers, timmerlieden en metselaars vindt men vele en dikwijls zeer bekwame onder de inlanders. Zij leeren spoedig een handwerk en zij zouden het in hun vak zeer ver brengen, zoo zij goede leermeesters hadden. Ik heb Javanen gekend, die met een mes een weken steen meesterlijk wisten te behandelen. De oudheden van den tempel Toembang in Singosari bootsen zij kunstig na op kleine schaal, zonder dit van een meester te hebben geleerd. Mijn vriend, de regent van Malang, was in het bezit van alle beelden, bas-reliefs en opschriften, in miniatuur, naar die van den tempel zoo trouw mogelijk gesneden. Zelfstandige beroepen, met uitzondering van dat van waronghouder, oefenen de inboorlingen slechts zelden uit. De ondernemingsgeest is bij hen uitgedoofd en sinds lang zijn zij geplooid om ontvangen bevelen uit te voeren, in stede van bevelen te geven. Van den stand, die tusschen den landbouwer en den werkman en de inlandsche aristocratie bestaat, verneemt men weinig, wel een bewijs, dat hij zeer dun vertegenwoordigd is: gewoonlijk is hij samengesteld uit lieden, die kleine voorschotten geven om later te worden terug ontvangen in handenarbeid of veldvruchten. Ook geven zij geld op onderpand. Zij hebben voornamelijk hun woonplaats in de hoofdsteden om van heerediensten vrij te zijn.

De grootste magazijnen en tokos zijn aan de zoogenaamde

mandoors toevertrouwd, die hun leven voor het hun toevertrouwde goed ieder oogenblik veil hebben. Vaak hoort men van ernstige aanrandingen en den moord van mandoors, omdat de diefstal slechts over hunne lijken kon gepleegd worden.

Ik vertoefde nog eenige dagen te Batavia, bezocht de opera, de societeiten en maakte elken avond een rid langs de schoone tamarindelanen, die aan het verblijf der Europeanen in deze Oostersche stad zulk een bekoorlijk aanzien geven.

CANNIBALEN EN CANNIBALISME.

La Nouvelle-Calédonie en Océanie, les îles des Pins, Loyalty et Tahiti par Jules Garnier. 2 vol., Paris, Henri Plon, 1871.

Nieuw-Caledonië, gelegen op 20—22° Zuiderbreedte en tusschen 162—165° Oosterlengte van den meridiaan van Parijs, heeft den vorm van een langwerpige rups, die zich van het noord-westen naar het zuid-oosten uitstrekt, op ruim tien graden afstand van het noordelijk gedeelte van Nieuw-Holland. Formatie, gedaante, richting komen overeen met het grootsche eiland Sumatra in den Indischen Archipel, waarvan het als een miniatuur afbeeldsel zou kunnen doorgaan. Ofschoon bijna nietig in vergelijking van de landen, wier oevers overal door de Indische zeeën worden bespoeld, is het een der grootste eilanden van den Fidji Archipel en van de verder gelegene Zuidzee-eilanden.

Het werd ontdekt door Cook in 1774 en gedurende meer dan drie-kwart eeuw als 't ware overgelaten aan de pogingen van Roomsche en protestantsche zendelingen om het Christendom onder de inboorlingen te verspreiden. Eerst in onzen tijd is het door Frankrijk in bezit genomen met het doel om er te koloniseeren. De Franschen hebben op de Zuid-westkust een haven en hoofdstad, Noumea, gebouwd, en tegenover die stad, op het kleine eilandje Nou, een penitentiair etablissement ingericht, waarin 2500 veroordeelden uit de bagno's van het moederland zijn overgebracht. Nieuw-Caledonië, niet het penitentiair etablissement, dient thans ook tot verblijf voor staatkundige bannelingen, voor de eenige duizenden, die zich met de commune te Parijs

hebben gecompromitteerd en niet tijdens de inneming van de hoofdstad door de troepen van Versailles werden gefusilleerd of door de vlucht een gelijk lot wisten te ontkomen.

Het land is in zijn midden door bergketenen gescheiden, van welke een groot aantal rivieren naar beneden stroomen, die de lagere gedeelten over het algemeen in zeer vruchtbare vlakten hebben herschapen. Het is uitnemend geschikt voor landbouw en veeteelt en buitendien bezit het groote minerale rijkdommen, onder anderen, in het zuidelijk gedeelte, ontzaggelijke massas ijzererts, die slechts voor het nemen zijn. Weinige kolonisten en onder dezen nog meestal Engelschen of Duitschers leven op het land, omgeven door groote kudden ossen en paarden: de Fransche vrijwillige of gedwongen emigranten houden zich meestal op de hoofdplaats op, te midden van een betrekkelijk sterk garnizoen, en zoeken hun bestaan in winkelnerihgen, als verkoopers van galanteriën, modeartikelen, koffiehuishouders enz.

Het klimaat is in geheel Nieuw-Caledonië, zonder eenige uitzondering, een der gezondste van de geheele wereld en het is reeds een spreekwoord bij de Fransche uitgewekenen van allerlei allooi en herkomst geworden qu'on n'y meurt pas. Desniettemin mag dit alleen getuigd worden voor zoo ver de Europeanen betreft. Op de inboorlingen schijnt het een noodlottigen invloed uit te oefenen. Velen lijden aan bronchiten, die spoedig een kwaadaardig karakter aannemen en de meeste aangetasten in korte dagen aan borstteering doen bezwijken. De sterfgevallen overtreffen elk jaar de geboorten bij de Kanaks, zoo als de inlanders worden genoemd, en, indien men geen middel vindt om de onder hen heerschende borstkwaal te stuiten, kan men thans reeds met mathematische zekerheid den dag voorspellen, waarop de laatste Kanak zal zijn verdwenen.

De eerste zeevarenden die, onder Cook, kennis met hen maakten, leefden met hen op den aangenaamsten voet. De eilanders hadden weinig te geven in ruil voor de vele geschenken, die zij ontvingen; maar zij kweten zich door een openhartige ontvangst en goeden wil. Cook gaf dan ook de gunstigste beschrijving van hun karakter. Gedurende hun verblijf, bezochten de Engelschen het eiland en bestudeerden ze zijn fauna en flora. Forster, de natuurkundige der expeditie, vermeld echter een feit, dat niet ter eere der inlanders strekt en dat hij met zijn gewoon optimisme verontschuldigt: de kustbewoners van Balade, — het

punt waar de Engelschen voor anker lagen — die hen gewoonlijk geen levensmiddelen verkochten, ruilden echter, op een zekeren dag, een vreemdsoortigen visch. Aan boord gebracht, baarde hij eenig mistrouwen door zijn zonderlingen vorm en buitendien wenschten de natuurkundigen er een teekening van te nemen. Hij werd dus niet onmiddelijk gegeten, zeer gelukkig voor de bemanning, want een beest, dat de ingewanden van dezen visch verslond, bezweek, en de gebroeders Forster, die slechts een beet van de lever proefden, werden ernstig ongesteld. Wat de eilanders betrof, toen zij des anderen daags, den visch aan boord zagen hangen, deden zij wat zij reeds den vorigen dag hadden moeten doen; zij beduidden de Engelschen, dat zij hem moesten in 't water werpen en getuigden door levendige gebaren, dat hij een zeer noodlottig voedsel opleverde. Forster verhaalt dit feit met de meeste goedaardigheid, zonder zelfs de minste bitterheid te betoonen over een handeling die hem bijna het leven had gekost.

Na Cook, bezocht de ridder Bruny d'Entrecasteaux, in 1792, den Baladen-stam. Hij kwam er een onderzoek instellen naar het lot der expeditie, die gekommandeerd werd door den ongelukkigen La Pérouse. De Fransche zeeman beschrijft de eilanders geheel anders dan de goede, optimistische Forster. Deze meende dat hij te doen had met een zachtzinnig volkje, zonder haat, zonder hevige hartstochten en zelfs zonder genietingen. D'Entrecasteaux kende de inlanders slechts uit de beschrijving van zijn voorgangers en de reactie die hij met zijn bemanning ondervond was verschrikkelijk toen zij bij het landen de eilanders ontmoetten, de handen gevuld met beenen van hun evenmenschen, nog bedekt met vleesch, waaraan zij met blijkbare voldoening als roofdieren vraten.

Het toeval wilde dat de Fransche expeditie voor Nieuw-Caledonië het anker liet vallen op een oogenblik dat de inlander niet was de kalme man, die de Engelschen hadden ontmoet. De Baladen hadden pas een oorlog geëindigd, waarbij, zoo als gewoonlijk, aan beide zijden overwinningen behaald en nederlagen geleden waren. Eenige hunner dorpen in het binnenland waren verbrand, hun velden verwoest, hun klapperboomen omvergehakt. Dit wat de nederlagen betreft; voor hun overwinningen getuigden een groot aantal schedels, versch gestroopt, die aan lange staken grinnikten, terwijl de andere lichaamsdeelen voor de dagelijksche malen dienden.

De kommandant der Fransche expeditie had mede persoonlijk reden om zich over de Caledoniërs te beklagen. Te Tonga Tabou werden twee matrozen ernstig gekwetst door de inlanders. Aan boord pleegden zij verschillende stoute diefstallen; te land namen zij de werktuigen onder 't oog der arbeiders weg en vluchtten naar de bosschen. Alle bijlen verdwenen aldus. Te gelijker tijd kwamen zij voor de Europeanen paradeeren, de handen vol menschenvleesch dat zij verslonden, terwijl zij door hun zegevierende gebaren schenen te zeggen: „Zie, wij ook wij kunnen onze vijanden dooden en wij eten hun vleesch!"

Van de twee verhalen der Engelschen en Franschen, is, het valt niet te verbloemen, dat van d'Entrecasteaux maar al te zeer gebleken het meest der waarheid nabij te komen. De heer Jules Garnier, die, op last van den minister Chasseloup-Laubat, slechts eenige jaren geleden, een geologische zending op Nieuw-Caledonië volbracht en, overigens, waar hij slechts kan, de inboorlingen in bescherming neemt, is verplicht, ter wille van de waarheid, te erkennen, dat zij nog altijd cannibalen zijn en, wanneer zij niet door de vrees voor de Fransche autoriteit weerhouden worden, zich steeds gaarne het bij hun buitensporig genoegen van een menschenmaal verschaffen.

De eerste jaren van de Fransche vestiging tellen een aantal feiten van aanvallen van inlanders op Europeanen met geen ander doel dan om hen te plunderen en ze vervolgens op den koop toe te verslinden. De heer Garnier landde, onder anderen, op het kleine eilandje Yenguebane, gelegen op vijftien honderd meters ten noord-westen van Nieuw-Caledonië, waar in 1850, een aspirant van de Fransche marine en een zestiental matrozen, uitgezonden voor hydrographische waarnemingen, verraderlijk werden aangevallen en die, op drie matrozen na, tot voedsel dienden van de wilde eilanders. Hij vernam uit den mond van het hoofd Di-inde hoe de zaak zich had toegedragen:

„Het is reeds lang geleden," zeide het hoofd; „sedert zijn mijn haren grijs geworden en de kleine kinderen zijn mannen geworden. Sedert twee dagen bespeurden wij een vreemd schip dat veel geleek op een halve klappernoot. Het zeilde steeds naar het noorden, toen het eindelijk de straat invoer, die onze landen van het groote eiland scheidt en de bemanning, zestien in getal, bij ons landde. De zon had reeds meer dan de helft van haren loop afgelegd. De vreemdelingen hadden dorst en mijn jonge

lieden brachten hen vele klappernoten, waarvan zij de melk met graagte dronken. Zij gaven ons ook eenig voedsel (beschuit) dat zij hadden en ons goed smaakte.

„Des avonds, volgens gebruik, na te hebben gegeten, dansten mijn strijders en met des te meer vuur omdat de nieuw aangekomenen genoegen in het feest betoonden. Onze vrienden van de naburige eilanden, door nieuwsgierigheid gedreven, waren er ook, zoodat de dansen zeer levendig waren. Naar oude gewoonte, nam ieder hoofd, ieder strijder het woord over de bezoekers en zeide nagenoeg: „Wat komen die vreemdelingen hier doen? „Niemand onzer kent ze? De kleur van hun huid, hun gezicht, „hun taal, hun gewoonten zijn niet dezelfde als de onzen? In„dien zij van hier weggaan, zullen zij ons uitlachen en zeggen „dat wij vrouwen zijn, dat wij hen niet hebben durven aan„vallen. Zij moeten hier blijven: dood of levend."

„Die woorden wonden de dansers op en hun toestemmende kreeten werden door de vreemdelingen, die in een groep bij ons zaten, door gelach beantwoord. Hun vreugde scheen ons hoonend toe en verhoogde onze woede. Eindelijk, op een bevel van den jeugdigen strijder, die gewapend was met een „lang mes," verwijderden zij zich op eens en keerden naar hun vaartuig terug. Die terugtocht deed ons een kreet van leedwezen en woede slaken. Was dit een beleediging jegens ons en een teeken van achterdocht? Wij geloofden dit des te eerder omdat alle vreemdelingen zich niet ter ruste begaven; twee hunner, overeind en naar het strand gekeerd, met hun wapenen in de hand, schenen ons te bewaken. De prooi ontsnapte ons.

„Hoe waren wij daarom niet verwonderd en verheugd toen, wij des anderen daags 's morgens, de vreemdelingen weer op nieuw op het strand zagen. Zij maakten vuur, lieten zwart water (koffie) in een grooten pot koken en mijn jonge lieden gingen zelfs hout voor hen halen, maar zij gingen tevens onze kameraden waarschuwen, die nog in hunne hutten sliepen. Weldra waren al mijn strijders hier vereenigd: de dood der vreemdelingen was besloten.

„Toen zij den pot, dien zij lieten verwarmen, wilden wegnemen, pakte een mijner jonge lieden hem op om hem aan boord te brengen; anderen, ziende dat de vreemdelingen ongaarne 't water doorwaadden, boden hen hun schouders aan. De matrozen namen in goed vertrouwen die hulp aan, en, naar mate zij aan-

kwamen, plaatsten zij hun wapenen in het ruim van het vaartuig om de riemen aan te vatten. Weldra bleef alleen op het strand over het jonge hoofd, die zich klaar maakte om op den rug van een zijner mannen te klimmen.

„Wij hadden onze prooi; het grootste gedeelte mijner strijders, gereed om te handelen, omringden het vaartuig; — de anderen, het hoofd en zijn matroos. De laatsten waren in een oogwenk op het strand uitgestrekt en door eenige bijslagen neergeveld; die in het schip ondergingen hetzelfde lot. Eenigen echter konden nog in zee springen; maar onze pijlen deden hen bezwijken met uitzondering van drie hunner, die snel zwommen en door de onzen achterhaald werden. Hen werd het leven geschonken, hunne wonden werden verbonden. Door ons aangenomen, zouden zij onze maaltijden, onze werkzaamheden, onze levenswijze deelen.

„Een inlander, die de vreemdelingen bij zich hadden, werd ook gespaard, zoodat wij twaalf lijken hadden. Zij werden verdeeld onder de verschillende hoofden, die tegenwoordig waren bij de gebeurtenis. Het hart en de schouder van den jeugdigen vreemden kapitein werden gegeven aan den oudsten onzer priesters: hij at den schouder en bracht het hart op den berg om het den geesten van onze groote overleden hoofden aan te bieden."

In 1861 deed een zeekapitein, de heer Darnaud een tocht in het Noorden met het doel kolenmijnen op te zoeken. Hij was alleen in een klein schip met drie Kanaks en landde iederen dag om de kuststreken te bezoeken. De ongelukkige ging niet ver; hij werd met zijn drie volgelingen door de inboorlingen afgemaakt en opgegeten, terwijl zijn schip werd uitgeplunderd.

Gedurende het verblijf van den heer Garnier in Caledonië, werd, op de westkust, door inboorlingen van den stam Pouangé een kunstvaarder, la Reine des Iles, afgeloopen en werden een vrouw, twee inlanders en twee Franschen geslacht en gegeten. Toen dit op die kust plaats greep, bevonden zich drie Europeanen in het aangrenzende dorp Gatope. Eenmaal hun bloeddorst opgewekt, begaven de moordenaars zich naar dit punt met het doel om deze drie personen, die hun werk maakten van de vischvangst, hetzelfde lot te doen ondergaan. Gelukkig hadden de Europeanen eenige vrienden onder de leden van den stam; zij werden gewaarschuwd en hadden den tijd zich ter verdediging voor te bereiden. De vijand kwam spoedig aansnellen en een

der blanken werd door een zagaai gekwetst. Zij retireerden toen alle drie naar hun vaartuig, dat zij mochten bereiken, en kozen zee. Zij begaven zich terstond naar de Reine des Iles, die, verlaten door de inboorlingen, niet ver van de kust, op de golven dobberde. Zij stelden op een brokstuk van den gebroken mast, den mast en het zeil van hun eigen vaartuig en vluchtten voor den wind tot dat zij een schip van de oorlogsmarine, la Fine, konden praaien.

Het spreekt van zelf dat elk dezer feiten aanleiding gaf tot gevoelige bestraffingen van den kant der Franschen en deze de inlanders zoo gevoelig de les lazen, dat hen voortaan den lust bekroop om lichtvaardig hun oude gebruiken ten koste van Europeanen bot te vieren. Curieus is echter het feit, dat terwijl op een oorlogsbodem, la Fine, de expeditie gereed stond te ontschepen om de inboorlingen van Pouangé te kastijden, zij, met hun vrienden, een tot dien bodem behoorenden loodskotter, le Secret, die op een koraalrif kort bij de kust vastraakte, bijna onder de oogen van den kommandant der Fine, afliepen, de bemanning vermoordden en hun lijken medevoerden om ze volgens landsgebruik te braden en te verorberen. Zie hier het verhaal van dit feit:

„Toen de Secret strandde, waren de lieden van Pouangé terstond bedacht op deze nieuwe prooi. Achter hun dorp, verheft zich een vrij hoogen berg, die in zijn talrijke en vruchtbare ravijnen een menigte hutten verbergt, welke door een gedeelte van den stam Pouantloïtsch zijn bewoond. Zoodra deze berglanders de stranding van het schip gewaar werden, daalden zij naar de vlakte om hun vrienden van Pouangé ter hulp te komen. Des avonds, bij ebbe, op de gedeeltelijk ontblootte rif loopende, ging de geheele troep naar den kotter. Een gewoonte in Caledonië is den Europeaan dikwerf noodlottig, deze namelijk, dat de Kanak altoos gewapend gaat en men dus nooit weet of men een vriend of vijand tegen komt. Deze horde anthropophagen naderde bij gevolg straffeloos het schip, en klom aan boord. Meende de bemanning van den kotter slechts te doen te hebben met een eenvoudig bezoek van de inboorlingen? Het is waarschijnlijk. Drie matrozen stonden bij den kapitein op het dek, de derde sliep in zijn hangmat in het tusschendek. Op een gegeven teeken, brachten vier Kanaks te gelijkertijd een slag met hun tomahawk aan ieder der vier blanken toe, die hen in

vertrouwen hadden ontvangen. Bij den eersten slag, vielen twee matrozen, het hoofd doorkliefd, dood op het dek. De kapitein ontliep den eersten aanval. Hij was een sterk gebouwd man en in de kracht van zijn leven. Hij worstelde tegen den dood met waren moed. Zijn geweer in de hand, sprong hij achteruit om zich te degageeren en vuur te geven; maar een der wilde duivels vatte zijn geweer bij den loop en terwijl de kapitein poogde 't uit zijn handen te rukken, ontving hij een tweeden, ditmaal noodlottigen bijlslag op het hoofd. De vierde blanke was een jongen aspirant van zestien of zeventien jaren, genaamd Bonnin. Zijn intelligent en zacht voorkomen was door iedereen opgemerkt geworden. Hij was door zijn familie aan eenige officieren in garnizoen op Nieuw-Caledonië aanbevolen. Hij had een goede opleiding genoten en, in zijn vrijen tijd, bestudeerde hij de noodige vakken om zijn examen als adelborst te kunnen afleggen. De ongelukkige jongeling, die den eersten slag ontkomen was, was in den top van den mast gevlucht, waar de Kanaks hem met hun zagaaien belegerden. Verschrikkelijke toestand! De arme jongen smeekte om genade bij deze cannibalen; maar noch zijn tranen, noch zijn jeugd verwekten het minste medelijden bij de bloeddorstige monsters. Eindelijk trof hem een pijl en hij viel badende in zijn bloed op het dek. Wat de vijfde matroos betrof, een bijlslag deed hem van den slaap den dood ingaan.

„De Kanaks, eenmaal meester van het schip, brachten een gedeelte van den nacht door met de lijken, de zeilen, de kleedingstukken enz. naar het land te transporteeren; des morgens voltooiden zij de plundering en hakten zij met hun bijlen den kotter aan stukken, toen zij de Secret ontdekten en de vlucht namen.

„Zoodra de lijken der matrozen aan land waren, werden zij verdeeld. De stam Pouangé hield er twee; twee anderen werden gezonden aan het voornaamste dorp van den stam Pouantloïtsch; het vijfde lijk werd aan stukken gehakt en de verschillende stukken, volgens gebruik, als geschenk de verschillende stammen der omstreken aangeboden."

Gelijk reeds is opgemerkt, hebben de herhaalde kastijdingen der Franschen de inboorlingen behoedzamer gemaakt in hun vergrijpen tegen Europeanen. Toch is het cannibalisme een bij hen ingekanderde kwaal, die zij met moeite kunnen bedwingen. De heer Garnier schijnt hier en daar hen, zoo niet te verschoo-

nen, althans de handelingen der kolonisten als bijkomende oorzaken van hun aanvallen te verklaren, bij voorbeeld, in het volgende geval:

„Poëbo is een uitgestrekte, vruchtbare vlakte, gevormd door alluviale gronden, sedert eeuwen door talrijke rivieren gevormd en die als 't ware bezaaid is met kokosboomen. Zij is het verblijf van een talrijken stam, die reeds met het Christendom kennis had gemaakt. Er werd goud gevonden en dit gaf aanleiding tot het plaatsen aldaar van een garnizoen bestaande uit drie gendarmen. Dit was, zegt de heer Garnier, te veel of te weinig. De inlanders, vermoordden twee gendarmen, een kolonist en zijn twee kinderen. De andere Europeanen ontsnapten ter nauwernood en niet zonder min of meer ernstige verwondingen te hebben bekomen. Eindelijk slaagden zij er in zich te vereenigen in het huis van een Engelschman, den kapitein Henry en daar het hoofd te bieden aan de woedende eilanders; maar al de woningen en magazijnen der kolonisten werden geplunderd en vernield.

„De inlanders eerbiedigden echter het gebouw der zendelingen, om gemakkelijk te verklaren redenen. Onbekend met alle subtiliteiten van onze maatschappelijke organisatie en alleen afgaande op den schijn, verbeeldden zij zich dat de Europeanen in twee vijandige kampen waren verdeeld: de militairen en de zendelingen. Steeds vroegen zij dan ook, wanneer hun een vreemdeling te gemoet kwam: „Jij, zendeling?" of „Jij, soldaat?" Nu waren zij zeer met den zendeling ingenomen, die sedert eenige jaren hun belangen aanmerkelijk had bevorderd, fabrieken voor het vervaardigen van klapperolie had opgericht, belangrijke kudden ossen en voornamelijk varkens en pluimgedierte teelde, welke door de kustvaarders goed betaald en naar Noumea vervoerd werden. Daarentegen beviel hun minder de houding der soldaten van den post en der kolonisten, die hen op den voet volgden, hun gronden innamen, het land afliepen zonder zich aan de gewoonten en gebruiken der inlanders te storen, in een woord, handelden als in een overwonnen land. De keus der Kanaks was spoedig gedaan: zij sloten zich aan bij den zendeling, die hun belangen beschermde en begonnen de kolonisten te plagen, die hen des te meer mishaagden omdat zij ze, katholieken of protestanten, slechts zeldzaam godsdienstoefeningen zagen houden of bijwonen.

„De onaangenaamheden, welke de kolonisten hadden te ver-

duren, lokte een onderzoek uit van wege den gouverneur van Nieuw-Caledonië, tengevolge waarvan het hoofd van den stam, Bonou, gedoopt onder den naam van Hippolyte, gevangen werd genomen en gebannen op het honderd mijlen verwijderde Pijnboomen-eiland, waar hij spoedig aan hartzeer overleed. Dit voerde de opgewondenheid der inlanders ten top en was de onmiddelijke aanleiding tot den moord gepleegd op de gendarmen en den kolonist."

Ofschoon hier en bij andere gelegenheden, de Europeanen in hun aanrakingen met de Kanaks niet absoluut te roemen vallen, is 't toch duidelijk, dat de eersten de laatsten niet geleerd hebben hun evenmensch te slachten en daarvan een geliefkoosd maal, een boven alles geprefereerd gerecht te maken. Immers, het cannibalisme bestond lang voor de komst der eerste vreemde zeevarenden, en, van stam tot stam was het een ingekankerde gewoonte om zich met het vleesch van verslagen vijanden te voeden. Uit het verhaal dat hier, naar de beschrijving van den heer Garnier volgt, moet men zelfs opmaken, dat er, onder cannibalen, zonder gebraden menschenvleesch, geen echt feest kan gevierd worden.

In 1857 was de oogst der ignamen zeer overvloedig te Arama. De pilou-pilou, (feest), die er bestendig op volgt, beloofde buitengewoon prachtig te zijn; maar, door een samenloop van omstandigheden, verkeerde de stam sedert eenigen tijd in den meest volkomen vrede; hij had zelfs een wapenstilstand gesloten met zijn erfelijke en onverzoenlijke vijanden: de Nenemas. Het was maar al te zeker: de pilou-pilou zou voorbijgaan zonder dat men zijn evennaasten zou opeten.

De feestdag brak aan: de jonge lieden van den stam, die nog niet geblaseerd waren, begonnen zich vrij en openhartig over te geven aan de dansen, de zangen, de gewone feestelijkheden; de oudere strijders, die deze feestelijkheden flauw vonden, hadden moeite om er zich in te mengen, toen de wakers aankondigden dat ten noorden een dubbele prauw, met een talrijke bemanning, in het gezicht was. Wie waren deze bezoekers? Men verwachtte geen genoodigden meer: de lieden van Koumak, Tiari en Balade, de vrienden waren allen present. Het kon dus alleen een troep inwoners van Nenema zijn, jonge mannen, die, gedreven door de zucht om het feest bij te wonen, meer luisterden naar den lust tot uitspanning dan naar de inspraken der voorzichtigheid.

Weldra naderde de prauw het strand en dertig jeugdige krijgslieden stapten er uit. Volgens de gebruiken, naderden zij op een lijn, de een na den anderen, tot voor het hoofd en boden deze geschenken aan. Redevoeringen vol vriendschapsbetuigingen werden gewisseld en vervolgens mengden zich de Nenemas met de dansers en gaven zich geheel aan de vreugde van het feest over met schijnbare onverschilligheid ten aanzien der gevaren, welke hun over het hoofd hingen te midden van dezen gehaten stam. Evenwel, hetzij uit voorzorg hetzij uit ongerustheid, waren zij allen behoorlijk gewapend. Buitendien, hoezeer jong, vertegenwoordigde elk hunner de merkwaardige type van veerkracht en behendigheid, welke men dikwerf bij deze volkstammen aantreft; in een woord, in weerwil van hun klein aantal, waren zij nog geducht, en de stoutheid hunner daad maakte des te meer indruk op de strijders van Arama, zoodat geen hunner dacht aan een rechtstreekschen en onmiddellijken aanval. Doch allen hadden hen in hun gedachte reeds veroordeeld: het was zelfs met een helsche, doch meesterlijk verbloemde vreugde dat zij de landing der lieden uit Nenema aanschouwden.

De eerste dag van het feest ging voorbij zonder eenig meldenswaardig feit. Tegen den avond verlieten de hoofden van Arama, Koumak, Balade en Tiari en de voornaamsten van den stam, volgens gebruik, de menigte om gemeenschappelijk hun maal te nuttigen. Daar nam een oud, gezaghebbend hoofd het woord. Hij deed niet zonder bitterheid opmerken, dat er geen enkel lichaam was van een vijand om te getuigen voor de dapperheid der strijders van den stam; hij herinnerde de gevechten en de zegepralen zijner jeugd, de grootsche feesten waarop men dagen achter elkander, niet ophield het vleesch zijner vijanden te verslinden; hij vergeleek zelfs op sarcastische wijze den tegenwoordigen met den verledenen tijd en zinspeelde op de tegenwoordigheid in hun midden van hunne aartsvijanden.

De redevoering van het hoofd had des te meer succes, daar zij geheel aan de bedoelingen zijner toehoorders beantwoordde. De dood der Nenemas werd besloten, slechts de keus van het middel bleef overig. Hen openlijk aanvallen? Reeds is gezegd, dat de jonge lieden uit het Noorden krachtig en goed gewapend waren. Ongetwijfeld zouden zij onder het groot aantal hunner aanvallers bezwijken; maar niet zonder een wanhopenden tegenstand te hebben geboden en misschien vele vrouwen en kinderen

te hebben gedood, die, gedurende de feesten, overal rondzwerfden. Van een anderen kant, kon men deze laatsten niet verwijderen zonder zich te verraden. Men kwam dus overeen dit plan te volgen:

Het hoofd van Arama zou de vreemdelingen officieus waarschuwen, dat hun tegenwoordigheid zóó ondragelijk was voor de strijders van zijn stam en de genoodigden, dat men besloten was gedurende het feest hen aan te vallen. Om dit te vermijden, zou hij ze aanraden zich te verwijderen onder geleide van een troep zijner meest uitgelezen mannen. Dit geleide nu zou eenvoudig worden belast om de Nenemas in een hinderlaag te voeren, onder voorwendsel dat men uit voorzichtigheid een zijweg in moest slaan.

Dit bedrog, zegt de heer Garnier, schetst volkomen het karakter van de Caledoniërs. Zij hadden de dertig jeugdige Nenemas kunnen verpletteren als zij hen in front hadden aangevallen, te midden van het feest, maar zij zouden daarmede het leven van enkelen hunner gewaagd hebben. Zij gaven de voorkeur aan het laagste verraad, dat hun een gemakkelijke en gevaarlooze moordpartij beloofde.

Het plan werd uitgevoerd zooals het was opgezet. De Nenemas werden gewaarschuwd dat hun een gevaar bedreigde; zij keerden naar de kust terug, geleid door eenige inlanders die daarvoor een bijzonder voetpad insloegen dat op een diep ravijn uitliep. Daar werden zij aangevallen door een talrijke bende, die in het struikgewas verborgen lag en dertien hunner werden op staanden voet afgemaakt. De anderen, dronken van razernij toen zij deze schandelijke trouweloosheid bespeurden, slaagden er in, door buitengewone inspanning, te midden van hun belagers uit het ravijn te komen, den berg en van daar het Noorden en hun eilanden te bereiken.

De lieden van Arama vervolgden hen ter nauwernood: de voorraad was voldoende. De lijken werden onder de tegenwoordige stammen verdeeld en verslonden. Dit feit, dat overigens voldoende is geconstateerd, werd den heer Garnier verhaald door een der voornaamste hoofden der Nenemas. Het was een grijsaard en met ware aandoening eindigde hij zijn verhaal.

„Toen onze jonge lieden terug keerden," zeide hij, „vernamen „wij reeds van verre door hun droevig jammeren dat er een „ongeluk was gebeurd. Wij stroomden hen tegemoet: in weinige

„woorden stelden zij ons op de hoogte van deze lage moord-
„partij, en onze wouden herinneren zich voorzeker nog de kree-
„ten van razernij, van wanhoop en van wraak die uit aller
„gemoederen klonken. In weinige uren, waren onze oorlogs-
„prauwen, die wij sedert den vrede op het drooge hadden ge-
„bracht om ze onder een breed dak tegen de zon en den regen
„te beveiligen, weder in zee gelaten. Honderd krijgers bemanden
„iedere prauw, hun wapenen zwaaiende in de richting der ber-
„gen van Arama. De wind was gunstig; wij vertrokken om met
„het krieken van den dag onze vijanden te treffen, die wij in-
„derdaad vonden nog vermoeid van het dansen en het brassen
„waaraan zij zich in de vreugde van den zegepraal had over-
„gegeven."

De heer Garnier laat 't aan den lezer over zich de tooneelen voor te stellen die toen plaats vonden ter genoegdoening van de dertien geslachte en verorberde jonge Nenemas. Zendelingen met godsdienstige verhalen, die zoo veel invloed hebben op het kinderlijk verstand van den wilde, militaire kommandanten, die, volgens zijn indrukken, den donder in hun handen medevoeren en hem den indruk geven eener hoogere macht waartegen zijn geoefende spierkracht en zijn primitieve wapenen zich verbrijzelen, slagen er toch slechts gebrekkig in om hem van het oude gebruik terug te houden. Stammen, sedert de Fransche inbezitneming gealliëerd met de nieuwe meesters van Caledonië, geven zich nog van tijd tot tijd in 't geniep aan anthropophagie over, hoezeer zij er niet meer openlijk voor uit durven komen. Deze bewering wordt bevestigd door het schoone verhaal van een feest, dat met een ijsselijk maal werd besloten en dat de heer Garnier met eigen oogen mocht aanschouwen:

In het begin van juni 1864, ontving de kapitein van den Franschen post te Houagap een talrijke en plechtige deputatie van den stam Houindo. Zij kwam hem uitnoodigen om met zijn tegenwoordigheid de pilou-pilou te vereeren, die in dezen stam, den 6 juni, zou plaats hebben, bij gelegenheid van den oogst der ignamen, en geheel in overeenstemming met de voorvaderlijke gebruiken. Vijf of zes andere stammen zouden het feest mede vieren. In 't algemeen zien de Kanaks liever geen Europeanen, vooral geen Fransche soldaten deze soort van feesten bijwonen; doch, hetgeen bij deze gelegenheid, het hoofd van den stam dreef zijn blanke buurlieden uit te noodigen, was de om-

standigheid, dat hij op dat tijdstip in oorlog verkeerde met den stam Ponerihouen, een twist- en woelziek volkje, waartegen ook reeds de Franschen een expeditie hadden gemaakt. Zie hier de oorzaak en de geschiedenis van den twist:

Een breede en diepe rivier scheidt de twee stammen; de lieden van Ponerihouen trokken eens die grens over en legden aanplantingen aan op het grondgebied van den naburigen stam. De Houindos verdreven de indringers. Van daar een gestadigen oorlog, gedurende welke de stam Houindo te Houagap de hulp kwam inroepen van zijn nieuwe bondgenooten de Franschen. Een post van tien man, onder de bevelen van een sergeant, werd gezonden en, met behulp van de inboorlingen, bouwde hij een klein blokhuis op den top van een heuvel, die de rivier aan haar monding bestreek. Dit was het terrein, dat de vijanden voor hun aanvallen hadden uitgekozen. Een zandbank dwars voor de rivier veroorloofde hen heen en weer te trekken en, bij laag getij, vormde er zich een zandplaat op welke beide partijen ieder op haar beurt zich kwamen uitdagen.

Toen de Fransche post was geïnstalleerd, durfden de lieden van Ponerihouen niet meer bij dag de rivier oversteken. Des nachts echter gingen zij ze soms over, verborgen zich in het hout en slaagden eenige hunner geïsoleerde tegenstanders te vermoorden. Een hunner had de stoutheid tot midden in het dorp Houindo te dringen en zijn zagaai (lans) in de hut van het hoofd te werpen. Zij hadden enkele geweren, waarvan zij zich zeer goed bedienden. Steeds in hinderlaag achter een rots of het dichte groen van een boom aan den anderen oever der rivier, loerden zij tot dat een soldaat of een Kanak de rivier naderde om hem een kogel te zenden. Het is waar, dat van een anderen kant, de juiste schoten der soldaten de liefhebberij van den vijand aanmerkelijk begon te verkoelen.

Die staat van zaken kon echter niet blijven duren en de kommandant van den post te Houagap wachtte slechts orders en versterking om een definitieven slag in dezen woeligen stam te slaan. Het was juist op dit oogenblik dat het groote feest te Houindo zou plaats hebben. De kapitein en de doctor van den post konden de uitnoodiging niet aannemen; maar de heer Garnier nam de gelegenheid waar om een dezer groote pilou-pilou bij te wonen, waarvan slechts zelden Europeanen getuigen zijn. Hij begaf zich op weg met een escorte Kanaks uit Houagap,

die bij het feest waren verzocht, en tien goed gewapende soldaten, die het voorzichtig was bij zich te hebben te midden van den talrijken aanloop van inlanders.

Na een moeielijke dagmarsch langs het zeestrand door mul zand en over koraalsteenen kwamen zij op de plaats hunner bestemming. Het hoofd gaf hun een hut en levensmiddelen. Hij was een jong en knap man. Hij sprak met warmte over zijn vijanden; de lieden van Ponerihouen hadden hem doen weten dat zij hem gedurende de pilou-pilou zouden aanvallen en dat zij het feest in een rouwdag zouden veranderen. Op de toppen der bergen waren wakers uitgezet met last om goed toe te zien. Het hoofd vertoonde vóór zijn hut, met een zekeren hoogmoed, vier of vijf schedels op staken, glorierijke trofeën van de laatste gevechten. Wat de lichamen betreft waartoe zij hadden behoord, men zou er met moeite eenige door het vuur verkoolde en door de begeerige tanden dezer wilden afgeknaagde beenderen van gevonden hebben.

Den volgenden morgen om zeven ure nam het feest een aanvang in een uitgestrekte vlakte, die door een plateau werd beheerscht. Op de hoogte zaten de hoofden en de ouden. Om laag stond de massa bij een ontzaggelijken hoop ignamen, de opbrengst van den oogst, die thans gevierd zou worden. Dertig of veertig jonge lieden, gekozen uit de welgemaaksten van den stam, kwamen er ieder een vracht van nemen en allen te gelijk bestegen vervolgens met den looppas de hoogte, waar zij hun vracht voor de voeten der hoofden nederlegden; vervolgens ging het, steeds op een loopen van de hoofden naar de ignamen en zoo voort, terwijl de loopers werden gevolgd door de schreeuwende menigte, die rondom hen bonsde en met de wapenen in de lucht schermde. De ignamen, die op de hoogte werden gebracht, werden in ongelijke hoopen verdeeld en met klappers, visschen enz. bedekt. Iedere hoop vormde het deel voor een hoofd of voor een der aanwezige familien. Niemand werd vergeten.

Dit schouwspel had ongeveer twee uren geduurd, toen in de verte een scherpen kreet klonk, die zelfs het geraas van het feest beheerschte. Plotselings hielden allen zich onbeweeglijk en op aller gezichten teekende zich de uitdrukking van angst. Dit akelige verre gehuil was de oorlogskreet. De lieden van Ponerihouen, trouw aan hun belofte, beproefden een aanval, en de wakers op de bergen signaleerden hun komst. Te midden van

de algemeene stilte, nam het hoofd van Houindo het woord en gelaste aan zijn jonge lieden om den vijand tegemoet te gaan. Allen, hun wapenen zwaaiende, togen opgewonden naar de plaats van den aanval, waar zij door de feestgenooten, uitgenomen de vrouwen, werden gevolgd. Nieuwsgierig om getuigen van den strijd te zijn, gingen de heer Ganier en zijn soldaten mede.

Na verloop van een uur gaans, waren zij aan den oever der rivier, die de grensscheiding vormde tusschen de vijandige stammen. Op dit oogenblik was de zee laag en op een breede zandbank in het midden der rivier, werd reeds hardnekkig gestreden; doch de plotselinge aankomst der gewapende Franschen deed den strijd ophouden. De Ponerihouanen, gewaarschuwd door het schreeuwen hunner landslieden, die hen van den anderen oever gewaar werden, retireerden zich, hoezeer tamelijk langzaam, voor hunne geduchte karabijnen.

De bedoeling van den heer Garnier was volstrekt niet zich in het gevecht te mengen, tenzij hij daarin werd gesleept door een rechtstreekschen aanval. Om dien niet uit te lokken, verwijderde hij zich met zijn manschappen van den oever en beklommen zij een hoogen uitstekenden rots, van waar men volkomen de omliggende streek kon overzien. Het tooneel had inderdaad iets vreemds. Naakt of de heupen omwonden met veelkleurige stoffen, zwaaiden de strijders hun wapenen al bonzende, schreeuwende en hun tegenstanders uitdagende. De vermagerde en verzwakte grijsaards, die noch met steenen noch met pieken konden werpen, bleven daarom niet vreemd aan den strijd: op de spits der rotsen aan den oever gezeten, hielden zij niet na de jonge lieden moed in te spreken en hun vijanden te beleedigen. Wanneer een steen langs hun hoofd floot, verwaardigden zij zich niet eens het hoofd te bukken; maar lieten zij hun stem luider en sneller hooren. Luister, zeide de tolk, ziehier wat zij zeggen:

„Ge hebt gelijk nu te zijn gekomen. Het is een groot feest bij ons en gij ontbrak er aan. Maar nu zijt ge er; onze jonge lieden zullen u nemen en uw vleesch zal ons feest van heden volmaakt doen zijn." — De lieden van Ponerihouen, die men duidelijk kon hooren, antwoordden: „Gij zijt slechts de honden van hen, die den donder meêbrengen. Te laf om u tegen ons te verdedigen, roept ge de hulp der blanken in; zeg hen dat zij zich verwijderen en wij zullen u als stof voor den wind zien vluchten."

Tegen dit eenigzins verdiende verwijt, wisten de geallieerden der Franschen niet veel in te brengen, toen een jeugdig Houindo'shoofd zijn strijders bijeenriep en zich voorop in de rivier wierp. Den troep die hem volgde vooruit zwemmende was hij in eenige oogenblikken op de zandplaat. Terzelfder tijd stak een nagenoeg gelijk getal hunner vijanden aan den anderen kant over. De plaat had ongeveer vijftig meters in zijn grootste breedte: de hardnekkige strijders bevonden zich vlak tegenover elkander. Te dicht bij de geallieerden der Franschen om hun vuur te vreezen, hadden de lieden van Ponerihouen weder hun vermetelheid terug gekregen. Elke partij bestond uit nagenoeg dertien man; de twee hoofden alleen hadden een ligt jachtgeweer met dubbelen loop, dat zij boven hun hoofd zwaaiden terwijl allen eenparig hun oorlogskreet aanhieven. Op dit oogenblik heerschte een diepe stilte aan beide oevers. Al de Kanaks, aan weerskanten der rivier gezeten, volgden met angstige oplettendheid de geringste incidenten van den strijd; alleen de grijsaards gingen voort op een lagen toon te psalmodieren.

Het gevecht begon met een steenenregen, die met een behendigheid en een kracht waarvan de Europeanen geen denkbeeld hebben, werden geworpen. De baan die zij beschrijven is bijna even weinig gebogen als die van een kogel. Luisteren naar het fluiten van den geslingerden steen, is een der groote zaken van den Kanak op het slachtveld. Steeds op zijn hoede, het lichaam gebogen, volgt zijn Lynxoog al de bewegingen van ieder zijner vijanden, en wanneer een projectiel op hem afkomt, weet hij het met een merkwaardige gevatheid te ontkomen hetzij door op zij te springen, hetzij door zich snel op den grond te werpen.

In een oogenblik waren verschillende mannen aan beide zijden ligt gewond, waardoor hun woede slechts vermeerderde, toen een der Houindos, doodelijk aan het voorhoofd getroffen, op het zand viel en het in de laatste spartelingen van den doodsangst met handen en voeten omwoelde. De Ponerihouanen hieven onbeschrijfelijke zegekreeten aan en hun tegenstanders brulden van leed. De Houindos die nog op den oever waren wierpen zich in de rivier; zij die op de zandplaat waren vielen op hun vijanden, die, zonder terug te gaan, dapper den schok doorstonden. Op ongeveer vijftien passen, wierpen de strijders elkander hun zagaaien toe, die menigen arm en menig been doorboorden; maar deze soort van kwetsuren beteekenen niet veel voor

deze stoïcijnsche wilden. Met zijn verrekijker kon de heer Garnier bespeuren dat, zelfs wanneer zij met eigen handen het wapen uit de wonde trokken, de uitdrukking, die zich op hun gezicht teekende, niet was die der smart maar alleen die der woede.

Reeds in den aanvang van het gevecht, waren de geweren der twee hoofden afgeschoten zonder eenig merkbaar gevolg. Deze wapenen versmadende, grepen zij onmiddellijk naar hun gewone moordwerktuigen en men zag het Houindohoofd, aan de spits van zijn kleinen troep, vooruit rukken, de eene hand met een lange lans, de andere met een scherpen bijl, tomahawk, gewapend. Hij was het doel van aller worpen: maar door allerlei handige sprongen slaagde hij dien steenregen te ontwijken. Zijn troep aarzelde eenige seconden en liet hem op een tamelijk grooten afstand geïsoleerd vechten en toch retireerden de Ponerihouanen van lieverlede voor dezen éénen man, die hen blijkbaar door zijn vermetelheid en door zijn geluk verbaasde. Van zijn kant, en hoezeer hij den vijand zeer nabij was, had hij hem nog geen slag kunnen toebrengen. Om zich met succes van zijn lans te kunnen bedienen, zou hij een oogenblik stil hebben moeten staan, hetgeen noodwendig zijn verderf zou zijn geweest. De lieden van Ponerihouan verlieten echter de zandplaat en traden van lieverlede in 't water, steeds in geregelde orde en met gevelde lansen in de richting van het Houindo-hoofd. De troep Houindos van den oever landden nu, onder het aanheffen van hun oorlogsgehuil, op de plaat.. Dit was het signaal voor den terugtocht der Ponerihouanen en, hoewel van den anderen oever hulp voor hen opdaagde, maakten zij zich snel uit de voeten en sprongen in 't water. Daar was het hen niet gemakkelijk meer hun spiesen te werpen, en dit was juist hetgeen het Houindo-hoofd verbeidde. Hij bleef plotseling staan, trok den met de zagaai gewapenden arm terug en mikte een seconde; met den anderen gewapenden arm beschreef hij een snellen bocht in de lucht en zijn scherpe lans, vloog in de borst van het vijandig hoofd, dat reeds tot aan de heupen in het water stond en, zonder een kreet te slaken, achterover viel.

De Houindos stortten zich terstond in de rivier om zijn lichaam op te vangen; maar te gelijkertijd kwamen hun tegenstanders hen die trofee betwisten. Gedurende eenige minuten had er in het klappende water een verschrikkelijke worsteling plaats; man tegen man werd gestreden en liever dan 't op te geven lieten

de Kanaks zich in den vloed afdrijven en verdrinken. Eindelijk trokken de Ponerihouanen af met achterlating van de lichamen van twee of drie hunner kamaraden, terwijl de omgeving weergalmde van de vreugdekreeten der door wraak verzadigde overwinnaars. De heer Garnier zag een hunner, bijna een grijsaard, met een bijslag een arm afhouwen van het lichaam van het gevallen hoofd, dit lid zegevierend in de hoogte zwaaien en vervolgens met zijn tanden een stuk van 't nog warme vleesch afscheuren. Later vernam hij dat deze wilde de vader was van den jongen strijder die in den aanvang van het gevecht was gedood.

Deze daad van bloedige wreedheid werd beantwoord door langdurige kreeten van rouw en razernij van de zijde der in de verte verdwijnende Ponerihouanen. De Houindos, daarentegen, waren uitgelaten van hoogmoedige vreugde. Hun hoofd ging tot de Europeanen, gevolgd door een der strijders, die op zijn schouders een been droeg van een der slachtoffers. Hij gelastte hen 't aan hun voeten neêr te leggen en zeide:

„Ziedaar een stuk van je vijand en van den mijnen. Hij dacht dat zijn beenderen in zijn stam zouden blijven; maar zijn schedel zal in de zon bleeken voor onze hutten; onze vrouwen en kinderen zullen er zich vrolijk over maken, en zijn vleesch zal een goed festijn aan onze strijders geven, die daarna dapperder en sterker zullen wezen. Kies voor je zelf en je volgelingen het deel dat je 't liefst heb. Ik zal er ook aan den kapitein te Houagap zenden, opdat hij onze zegepraal verneme."

De heer Garnier kende reeds te goed de gewoonten der Kanaks om over deze woorden verwonderd te zijn en meer dan eens had hij op posten in de binnenlanden geschenken bestaande uit menschenvleesch zien aanbrengen. Hij kon zich echter niet weerhouden om van zijn walging te doen blijken en hij deed opmerken, dat zoo het hoofd en zijn strijders de lichamen aten van hun gesneuvelde vijanden, hij 't den kapitein te Houagap zou vertellen en dat deze, dien zij tegelijker tijd vreesden en lief hadden, voorzeker daarover zeer boos zou zijn. Terwijl de tolk deze woorden overbracht, las de heer Garnier op het gelaat van het hoofd een trek van verbazing, waarop een uitdrukking volgde van eerbied en onderdanigheid, toen hij vernam dat de kapitein het menscheneten niet goedkeurde.

De gebeurtenissen, die hierboven vermeld zijn, hadden ongeveer drie uren geduurd. De Houindos hadden weder den weg naar

het dorp ingeslagen en de Europeanen volgden hen. Het was warm en zij hadden honger gekregen. Toen zij de pilou-pilou naderden, bemerkten zij, dat het feest zijn vorigen gang had aangenomen. Het gevecht had de opgewondenheid der inlanders aangewakkerd, in stede van uitgedoofd. Het eenige verschil bestond hierin dat de vrouwen en de meisjes haar dansen afzonderlijk hadden begonnen. Zij bevonden zich ten getalle van vier of vijf honderd, van elken leeftijd, op twee honderd meters afstand van de strijders. Haar eenige kleeding bestond uit een soort van een uit een boomschors gevlochten centure, die in franjes langs de heupen daalde. Het eenige sieraad dat de jongsten droegen was een kroon van groen of een in de haren gestoken hoog gekleurde bloem. Enkelen hadden halssnoeren van groene steenen en armbanden van schelpen. De meesten hadden zich buitendien het gezicht en de borst zwart gemaakt. Haar dansen waren eenvoudig: zij hadden zich vereenigd in een grooten kring, om welken een kleine groep rondwentelde met lange groene en bloeiende takken in de hand. Allen zongen op de maat een eentoonigen zang en markeerden den pas met een beweging van het lichaam, terwijl zij tegelijkertijd den grond met haar voeten trapten en haar handen in elkander klapten.

De dag spoedde ten einde, de zon daalde, toen het hoofd den heer Garnier liet uitnoodigen om dichter bij te komen ten einde de uitdeeling der ignamen bij te wonen. Den Europeanen werden een geschikte plaats op het plateau ingeruimd en de plechtigheid nam een aanvang. Ieder hoofd trad beurtelings te voorschijn, ging eenige passen vooruit, hield een redevoering tot de menigte, die elken volzin met een algemeen geschreeuw toejuichte. Eenige sieraden, hetzij speciale vogelveeren of ook wel een geweer met dubbelen loop, onderscheidden de hoofden van de eenvoudige strijders. Wanneer een jong hoofd voor kwam, simuleerde hij, na de redevoering, een gevecht; al bonsende vooruitspringende, zwaaide hij eenigen tijd zijn zagaai in zijn forsche handen om ze plotselings in de verte als tegen een onderstelden vijand te slingeren.

Tegen het vallen van den avond werden de ignamen uitgedeeld. Gedurende den nacht zouden de Kanaks, mannen, vrouwen en kinderen door elkander, het feest nog voortzetten en van lieverlede tot een toestand overgaan, die aan de waanzinnigste dronkenschap gelijkt. De heer Garnier keerde met zijn man-

schappen terug naar het kampement, dat zij op een kilometer afstand van het dorp hadden opgeslagen. Na zich door een goed maal versterkt te hebben en eenige rust te hebben genomen, rees bij hem het denkbeeld op om nog dienzelfden avond afscheid te nemen van het hoofd, ten einde den volgenden morgen vroeg naar Houagap terug te keeren. Niemand kon hem echter zeggen waar het hoofd gebleven was. Eindelijk pakten zijn soldaten een jongen inlander bij de haren, die, toen hij bemerkte dat hij zich niet uit de voeten kon maken, antwoordde: „De hoofden eten en ik mag u niet bij hen brengen." — „Waarom niet?" — „Omdat, indien ik het deed, het hoofd mij met zijn bijl de hersenen zou inslaan, voegde hij er bij."

Er werd overeengekomen dat de jonge Kanak slechts in de duisternis en met de grootste voorzorgen de Europeanen den weg zou wijzen naar de plaats, waar de hoofden hun nachtmaal hielden en dat hij zich vervolgens kon verwijderen. Met de meeste behoedzaamheid kroop hij door het hooge gras. Na eenige honderde passen afgelegd te hebben, fluisterde hij den heer Garnier in de ooren: „Achter die klapperboomen, staat de hut van het hoofd," en, na nog eens de oogen in alle richtingen gewend te hebben, verdween hij. De Europeanen bereikten nu spoedig het klapperboschje. Op het licht van een groot vuur afgaande, hoorden zij weldra het geluid van verschillende stemmen. Zij waren blijkbaar tot op eenige passen van het wilde gezelschap genaderd. Een dichte haag van suikerriet en bananen scheidde hen nog slechts. De heer Garnier gaf zijn manschappen last om daar halt te houden. Zijn inlandsche bediende kroop als een bronzen slang door het riet. Eensklaps hield hij stil en wenkte zijn meester te naderen. Toen deze naast hem lag, verschoof hij een bananenblad en door een opening van eenige centimeters, aanschouwde de heer Garnier een tooneel dat hem in merg en been deed sidderen.

Een twaalftal mannen waren bij een groot vuur gezeten: het waren de hoofden van Houindo. Op uitgestrekte bananen-bladen lag een hoop rookend vleesch, omringd door ignamen en andere aardvruchten. De wasem van dit voedsel, opgejaagd door een koel windje, dreef de Europeanen in de neusgaten, en zij zouden gewenscht hebben hunnen adem te kunnen inhouden om den geur van dit walgelijk maal niet in te ademen. Zoo als de heer Garnier verwacht had, vierden de vrienden hun barbaarsch fes-

tijn en de ongelukkige gesneuvelde Ponerihouanen dienden voor gerecht. Het gat, waarin de afgehakte ledematen waren gebraden, kon men nog zien. Woeste vreugde was op de gezichten van deze duivelen te lezen. Zij aten met beide handen.

Het schouwspel was zoo vreemd, dat de heer Garnier zich verbeelde dat hij droomde en op het punt stond naar de cannibalen te gaan om hen aan te raken en toe te spreken. Een punt vooral trok zijn aandacht. Vlak tegenover hem, zeer goed door het vuur verlicht, zat een oud hoofd met een langen witten baard, gerimpelde borst en magere, uitgedroogde armen. Hij scheen den formidabelen eetlust van zijn jeugdige kameraden niet te deelen. In stede van een been met een dikke laag vleesch af te knagen, peuzelde hij aan een kop. Deze was geheel, want, daar zij de schedels als trofee bewaren, verbrijzelen zij ze nooit; men had echter de voorzorg genomen de haren te verbranden. Wat den baard betreft, hij had nog geen tijd gehad aan de kin van den armen overledene te groeien. De oude cannibaal knarste met woede op het gezicht, waarvan hij reeds de vleeschdeelen, de neus, de ooren en de wangen had verslonden. Onaangeraakt waren nog de oogen, die, half open, nog in leven schenen. Het oude hoofd nam een stok met een scherpen punt en stak hem achtervolgens in de twee oogenkasten. Men zou misschien meenen, zegt de heer Garnier, dat dit geschiedde om zich aan den blik van den doode te onttrekken en om den kop, die nog scheen leven te hebben, voor goed het licht uit te blazen. Volstrekt niet, het geschiedde eenvoudig om den schedel te ledigen en den inhoud te smaken. De cannibaal draaide verscheiden malen zijn houten punt in den schedel, vervolgens klopte hij hem op een steen van den haard, en naar mate de weeke deelen er uit vielen, nam hij ze met zijn als klauwen verdorde vingers en bracht ze aan zijn mond met blijkbare zelfvoldoening. Het middel evenwel niet volledigd geslaagd zijnde, zoo plaatste de oude, ondervindingrijke wilde het achterste van den schedel in het vuur, daar waar 't het hevigste was, zoodat door die groote hitte de hersenen zich volledig van haar inwendig omhulsel konden scheiden en de cannibaal, na een korte poos, de schedel langs de kleine openingen geheel leeg kon schudden.

Op dit oogenblik hoorde de heer Garnier het tikken van een geweerhaan, die men spant. Hij was zoo afgetrokken, dat hem een rilling door het lijf joeg; maar hij herkende spoedig den ser-

geant van zijn escorte. De militair was tot bij hem in stilte genaderd, had zijn karabijn geschouderd en mikte op den ouden cannibaal. Het was tijd; de heer Garnier gaf hem een gebiedend teeken om niet te vuren en beiden kroopen spoedig terug naar de overige manschappen om vervolgens naar hun kampement terug te keeren. „Ik vraag u verschooning," zeide de sergeant op den terugtocht, „maar 't was mij te erg; het bloed stroomde mij naar het hoofd toen ik deze schurken elkander zag opeten." Waarop de inlandsche bediende hervatte: „Kanak is zóó; hij zeer tevreden zijn vijand kaï-kaï (eten)."

Inderdaad, wel verre dat, gelijk een vermaarde theorie uit de achttiende eeuw het doet voorkomen, de natuurmensch een toonbeeld zou zijn van alle sociale deugden, aan wien de beschaving met elken vooruitgang een naïeve zedelijke hoedanigheid ontneemt, vertoont hij zich als een verschrikkelijk wezen, dat verder gaat dan de verscheurende dieren der schepping, die zoo lang mogelijk de individuen van hun eigen geslacht sparen en slechts in den uitersten nood elkander vernielen. Naarmate wij dieper tot onze voorouders opklimmen, voelen wij ons minder aangetrokken door hunne liefelijke zeden en gebruiken. Het ras, dat in onzen tijd nog de heerlijkste oorden der wereld bezoedeld met menschenmaaltijden, doet onbetwistbaar de juistheid uitkomen der bewering, dat in primitieve samenlevingen niet het aardsch paradijs moet gezocht worden. Ook het geweten ontwaakt er slechts loom, want het is niet tegen te spreken, dat de Nieuw-Caledoniërs hun cannibalen-honger verzadigen, zonder de geringste ongerustheid. Voor hen is het menschenmaal, integendeel, het toppunt van geluk en zaligheid. Ook is het niet uitgemaakt, dat de Kanaks althans anthropophagen in den tweeden graad zouden zijn, met andere woorden, dat zij slechts door de opgewondenheid van hun dansen er toe geraken en dan alleen nog maar hun vijanden nuttigen.

De heer Garnier had een inlander in zijn dienst, die matroos was geweest op een loodsschip, een tint van beschaving had en vrij gemakkelijk fransch sprak. Hij onderhield hem dikwerf over de oude zeden en gebruiken van zijn stam, en de Kanak redeneerde er overigens over met een nuchtere, onnavolgbare philosophie. Eens het hoofdstuk der anthropophagie entameerende, vroeg hij dien inlander:

„Waarom eet gij uwe vijanden?"

„Omdat," antwoordde hij, „ze lekker smaken, wel zoo lekker als varken- en schapenvleesch."

De heer Garnier poogde hem te beduiden, hoezeer wij een afschuw hebben van dergelijk voedsel; maar te vergeefs, en hij kon zich overtuigen, dat het gevoel van walging, hetwelk wij hebben bij de gedachte menschenvleesch te eten, volstrekt niet bij den Kanak bestaat. Die snaar ontbreekt, gelijk zoo veel andere, aan zijn zedelijk bewustzijn, en, voegt de heer Garnier er bij, men zal hem niet beletten zijn evenmensch te eten tenzij men er een godsdienstige kwestie van maakt, gelijk die, welke een katholiek belet vleesch op een vrijdag te gebruiken. Na een lange gedachtenwisseling, besloot de Kanak aldus:

„Ik begrijp 't; gij hebt veel vleesch; gij maakt oorlog en laat de dooden verrotten."

„De lieden van mijn stam" hervatte hij, „aten nooit volwassen personen, zelfs wanneer zij geslacht werden wegens hun hoogen ouderdom. Elders, bij voorbeeld, te Kanala, werd er zoo nauw niet op gelet." Hij erkende echter, dat zijn voorouders diegenen aten, die schuldig waren aan een ernstig vergrijp en onder den tomahawk van een hoofd vielen. Men verslond ook de kinderen wanneer zij niet goed gevormd waren, de familie te talrijk, de vader ziek of onbekwaam was om ter vischvangst te gaan. Als het arme wicht moest sterven, brachten de vader en de moeder 't, onmiddellijk na de geboorte, aan het strand, waschten 't goed en lieten het in de heete aarde met een portie ignamen braden. „Dit," zeide de wilde bij wijze van slotsom, „deed de moeder veel goed."

In zijn hoedanigheid van oud ervaren matroos, had hij weinig vooroordeelen, en in plaats van al deze hatelijke bijzonderheden te verbergen, verhaalde hij ze met een bewonderenswaardige koelbloedigheid, hierin zeer verschillende met de overige Caledoniërs, die den blanke niet durven onderhouden over de oude gewoonten van hun stammen. De afkeer, die zij inboezemen en die men hen niet verbergt, maakt hen veeleer beschaamd dan berouwhebbend, want, zegt de heer Garnier, de meesten hunner betreuren nog altijd den goeden ouden tijd.

De natuurstaat, zoo min geëigend voor de ontwikkeling van zachtzinnige deugden en edele hoedanigheden, eigent zich nog minder tot vrije politieke en maatschappelijke verhoudingen. Een wreed despotisme ligt bestendig op den bodem van elke primitieve,

embryonnaire sociale vorming. Degeen, die den stoutsten moedwil vertoont, wordt heer en meester over zijn omgeving en iedere daad van bloeddorstig geweld verhoogt zijn aanzien en zijn gezag. Onder de thans gemedailleerde en gekleede inlandsche hoofden zijn er vele met een verleden, waarbij dat der Europeesche veroordeelden, die gehuisvest zijn op het kleine eiland Nou, maar kinderspel is. Dezelfde Bonou, van Poëbo, waarvan hierboven is melding gemaakt en die den christendoop werd waardig gekeurd, was een volmaakte anthropophage. Vóór de komst der Franschen schonk hij zich van tijd tot tijd het genoegen een zijner onderdanen te slachten en op te peuzelen. Nadat hij verbannen was, werd eens aan een Kanak van zijn stam door den heer Garnier gevraagd: „Waarom zij zich die wreede behandeling van Bonou lieten welgevallen en zij hem niet liever met een bijlslag uit de voeten maakten?" De Kanak begon te lagchen als of hem het vreemdste aller dingen was gezegd. „Je weet dus niet dat Bonou een groot hoofd is," was zijn bestendig antwoord, waarmede hij een absolute onderworpenheid wilde te kennen geven aan de luimen van zijn naakten souverein.

Het zal echter te bezien staan of de cannibalen van Nieuw Caledonië wel ooit geneigd zullen bevonden worden om hunne oude gebruiken met de zeden der Europeanen geheel te verwisselen. In hun aanraking met de kolonisten althans zijn zij niet gelukkig en over 't algemeen zijn zij afkeerig van hetgeen de blanke als zijn levensdoel najaagt. De heer Garnier ontmoette te Fayahoé twee tot het Christendom bekeerde Kanaks, van zes voet lengte en bedekt met een enormen rood geverwden haarbos. Een dezer wilden was een oog kwijt geraakt in het een of ander gevecht; maar hij overtrof zeer zijn landgenooten in intellectueele ontwikkeling. In zijn jeugd had hij zich op een Engelsch schip ingescheept, dat hem naar Californië had gevoerd. Hij bleef verscheidene jaren in Amerika en leefde er van zijn arbeid. Maar de beschaving deed hem zijn eiland niet vergeten. Hij verbeidde langen tijd een gunstige gelegenheid om er terug te keeren. Eindelijk deed zij zich voor en hij zag het dorp zijner vaderen weer, zoo arm als ooit te voren, maar rijk aan ervaring. Met wellust hernam hij de levenswijze der wilden, die men hem niet meer zou hebben kunnen doen vaarwel zeggen voor al de paleizen en de weelde die hij mocht aanschouwen in de prachtige steden der Nieuwe Wereld.

In tamelijk zuiver engelsch, verhaalde de Kanak zijn vroegere loopbaan en toen hem gevraagd werd of hij geen lust gevoelde om Europa, „la belle France" te bezoeken riep hij uit: „ Neen, Mijne heeren, hetgeen ik van uwe landen en van uwe zeden heb gezien doet mij nog meer mijn eiland en onze gewoonten waardeeren. Bij u is de zon altijd grillig; zij is dan eens koud dan weder brandend heet; de zee is grijs, gejaagd, opgeblazen. De hemel is bijna altijd bedekt met regenwolken, sneeuw en hagel; de boomen, de planten slapen en sterven gedurende eenige maanden achtervolgens, en men weet niet op wat men zijn oogen zal laten rusten, vermoeid als men is van het schouwspel van deze uitgestorven natuur. Zelfs de mensch strijdt aanhoudend tegen de koude, den honger, den dood, tot dat zijn krachten eindelijk zijn uitgeput en hij het onderspit delft, terwijl in onze eilanden, de zon, de zee, de hemel, de plantengroei, alles kalm, schitterend en aangenaam is voor de zintuigen. Och! neen, Mijne heeren, ik ga niet met u mede, eindigde deze in een rood hemd gewikkelden wijsgeer."

Helaas! het schijnt evenzoo de bestemming van het Oceanische ras te zijn om in zijn heerlijk geboorteland weg te kwijnen. Op Nieuw-Caledonië, even als op de andere eilanden der stille Zuidzee, is de sterfte onder de inlandsche bevolking vreeselijk progressief. In 1856, telde de stam Poëbo vijftien honderd zielen; in 1864 waren er niet meer dan zeven of acht honderd. Te Noumea en in de omstreken is geen enkel individu overgebleven van den talrijken stam, die er voorheen bestond. De stam van Balade, vroeger talrijk, oorlogzuchtig, gevreesd door zijn vijanden, telt tegenwoordig ter nauwernood een honderdtal individuen, en, zonderling genoeg, geen enkel meisje: bijna al de jong geborenen zijn van het mannelijk geslacht. Op het eiland Ouen is het nog erger gesteld. Een zendeling zag er, alleen in den loop van het jaar 1865, de bevolking verminderen van honderd dertig tot vijf-en-negentig bewoners: de huwelijken waren er gewoonlijk onvruchtbaar en de jonge lieden verdwenen even als de grijsaards.

Hetzelfde lot als dat van den Nieuw-Zeelander, wacht den Nieuw-Caledoniër en den oorspronkelijken bewoner der andere eilanden der Zuidzee. Een ander ras, Europeanen, misschien Chineezen, zullen hem eindelijk geheel verdringen, en, zoo hij het cannibalisme met zich ten grave sleept, zij die hem vervan-

gen, zullen daarom niet hun oorsprong geheel verloochenen, want, hoe hoog men de beschaving roeme, dat zij geheel onbevlekt is en nooit tooneelen vertoont, die aan de oude smet, de anthropophagie, herinneren, zal men met geen gerust geweten stout weg durven beweren.

G. H. VAN SOEST.

VARIA.

Het koloniaal verslag van 1873 bevat een aantal niet onbelangrijke mededeelingen omtrent hetgeen tot medio augustus van dit jaar werd verricht tot versterking der strijdkrachten in Indië in verband met de nadere expeditie naar Atjeh. Wij meenen daarvan een korte opsomming te moeten geven:

Reeds half mei werd uitgezonden rechtstreeks naar Padang een keurkorps van 360 mariniers. Aangevraagd was uit Indië een buitengewone suppletie van 2900 man infanterie, 250 man artillerie, en 100 mineurs en sappeurs. Medio augustus waren reeds uitgezonden, behalve het gewoon contingent van 1073 man, 823 man en was op dat tijdstip scheepsgelegenheid bepaald voor 900 man. Doeltreffende maatregelen werden genomen tot bevordering der werving, en, zoo men al in Indië op het gehalte van sommige uitgezonden militairen aanmerking heeft gemaakt, zonder evenwel hen een bepaald feit van wangedrag te kunnen aanwrijven, moet toch erkend worden, dat, de omstandigheden in aanmerking genomen, hun gedrag tot dus ver zoo goed is geweest als men het slechts vergen mag van lieden, die niet op seminariae zijn opgeleid en van wien men geen diploma kan vergen van een afgelegd eind-examen eener Hoogere Burgerschool.

Niet minder dan 12 kapiteins en 49 eerste en tweede luitenants zijn overgeplaatst om het in Indië bestaande incompleet aan te vullen. Daaronder behooren officieren, die reeds in het Nederlandsche leger een welverdienden naam hadden gemaakt en die, voorzeker, ook in het Indische leger met eere zullen dienen. Hooge gratificatien zijn uitgeloofd ter verkrijging van officieren van gezondheid. Officieren en minder artillerie-personeel

werden geoefend in de behandeling van achterlaadgeschut en mitrailleurs, alsmede in het seinstelsel Kromhout.

De oorlogsmarine werd versterkt door uitzending van de nieuw gebouwde 4e klasse stoomers Riouw, Banda en Amboina (te volgen door de Deli); buitengewoon werden uitgezonden voor het blokkade-eskader vier stoomschepen der Nederlandsche marine: de schroefstoomer Metalen Kruis, het stoomfregat Zeeland en twee schroefstoomers 4e klasse. Aangemaakt en verscheept werden achtervolgens 10 stoombarkassen benevens 10 stel werktuigen, en, blijkens het koloniaal verslag, waren nog een aantal schepen in aanbouw of voor aanbouw besteld. Tevens is gezorgd voor plaatsing van personeel der militaire marine op de bij het blokkade-eskader ingedeelde stoomschepen der gouvernementsmarine.

Het uitgezonden oorlogs-materieel en ammunitie is inderdaad formidabel. Daartoe behooren: drie volledig uitgeruste belegeringsbatterijen, elk van 6 getrokken voorlaadkanons van 12 centimeters en een batterij van 6 getrokken achterlaadkanons van hetzelfde kaliber; achttien getrokken bergkanons van 8 centimeters van 100 kilogram; vier mitrailleurs, kaliber Beaumont-geweer; 1104 achterlaadgeweren gedurende het eerste halfjaar en nog 6336 uit te zenden voor ultimo december (vóór 1 januari 1873 waren reeds 8160 stuks verzonden); 2,3000,000 scherpe patronen voor achterlaadgeweren en 335,000 hulzen (tot medio augustus), bovendien in 1873 nog te leveren 2,190,000 hulzen (vroeger augustus 1872 — maart 1873 waren reeds verzonden 2,000,000 hulzen). Voor de marine werden uitgezonden 1400 achterlaadgeweren klein kaliber met 625,000 patronen en belangrijke partijen projectielen en verdere ammunitie.

Er is onderhandeld zoowel met de Stoomvaart-Maatschappij „Nederland," als met andere stoomvaartmaatschappijen hier te lande over het tijdelijk beschikbaar stellen van stoomschepen in Indië voor het overbrengen van expeditionnaire troepen naar Atjeh. Voor de transporten zijn aangeschaft in Engeland 50 paar assen met wielen. In augustus werd per Prins van Oranje verzonden een complete veldtelegraaf; eenige in de bediening der optische telegrafie (stelsel Kromhout) geoefende militairen vertrokken reeds in juli en spoedig zou het materieel volgen. Nog is uitgezonden een telegraafdraad tot omheining van legerstellingen en werden maatregelen genomen om de gouvernements-telegraaf-

lijn op Sumatra tot Singkel door te trekken, ten einde, nog vóór den aanvang der tweede expeditie tegen Atjeh, zoo dicht mogelijk bij het oorlogsterrein een telegraafkantoor op eigen grondgebied te bezitten.

Aan de verzachting van het lot van gekwetste militairen is mede gedacht. Tien enkele en twee dubbele raderbaren (lechophoren) benevens tien draagbare hangmat-brancards (alles naar het stelsel de Mooy) zijn achtervolgens verzonden. Zelfs zijn aangeschaft tot proef bij de expeditie, een 2000 stuks erwtenvleeschworsten, die in den Fransch-Duitschen oorlog hun reputatie hebben gemaakt.

Melden wij nog de kaart van Atjeh, door de zorg van het ministerie van koloniën uitgegeven, naar de gegevens van de verkennings-brigade der eerste expeditie, en men zal erkennen, dat het opperbestuur voor het welslagen der tweede expeditie een activiteit heeft aan den dag gelegd, waarvan bij geen enkelen vorigen oorlog in Indië de wedergâ is te vinden. Zonder twijfel, de ontwikkeling der industrie en van de stoomvaart, de telegrafische gemeenschap hebben den minister van kolonien in staat gesteld zoo veel in een betrekkelijk kort tijdsbestek te doen; maar zonder zijn rustelooze werkzaamheid zouden alle die hulpmiddedelen toch niet gebaat hebben en men moet 't hem ter eere toegeven, dat hij van zijn kant al het mogelijke heeft gedaan om het succes onzer wapenen voor te bereiden.

Door de uitgevers C. van Doorn en Zoon en Thierry en Mensing te 's Hage is in den handel gebracht, tegen den betrekkelijk zeer matigen prijs van *f* 4.75, een prachtige plaat, lang 1.76 en hoog 0.25 meter, voorstellende Atjeh van de reede gezien. Naar een aquarel op de plaats zelf genomen, geeft de in kleurendruk overgenomen teekening een zeldzaam treffende afbeelding van het thans zoo vermaarde landschap: de effen groene zee met haar schitterend witte branding, het sombere loof der wouden, de pepertuinen op de hellingen der bergen, de in een doorzichtigen nevel gehulde toppen op den achtergrond, de strakke lucht met haar wijkend blauw, en op den voorgrond de schepen, die aan de eerste expeditie hebben deelgenomen, dit alles spreekt

tot onze verbeelding veel levendiger dan het de beste beschrijving kan doen. Het geheel levert inderdaad een panorama, dat ons een land doet vermoeden ruim bedeeld door de natuurlijke rijkdommen der tropische natuur.

Wij hopen van harte, dat de uitgevers door een ruime deelneming voor de buitengewoon nette uitvoering hunner onderneming mogen beloond worden.

Herhaaldelijk is in de Indische bladen gewag gemaakt van een circulaire van 5 april 1873, waarbij order zou zijn gegeven, dat geen aanvragen van gelden voor nieuwe werken voor 1874 en 1875 moesten worden gedaan, daar die gelden niet zouden worden toegestaan en slechts het allernoodzakelijkste zou worden ingewilligd; dat verder alles moet worden gevonden en gaande gehouden uit de gelden voor het gewoon onderhoud, en dat de hoofden van gewestelijk bestuur niet dan met de uiterste spaarzaamheid van de hun bij art. 16 der comptabiliteitswet toegestane bevoegdheid moeten gebruik maken.

Tevens werd door de bladen er op gewezen, dat deze zuinigheidsmaatregel, zoo als het heette, een onmiddelijk gevolg was van den oorlog tegen Atjeh, die, meende men, zooveel geld zou verslinden, dat de regeering al terstond overging tot het uiterste van schrielheid om de schatkist te redden.

Naar men ons uit Indië uitvoerig schrijft, is zoowel de strekking der bewuste circulaire onjuist door de Indische bladen medegedeeld als de gevolgtrekking uit de lucht gegrepen. De zaak heeft niets gemeen met den oorlog tegen Atjeh en betreft alleen een punt van behoorlijke comptabiliteit.

Toen namelijk door den minister van Bosse den tragen gang der openbare werken in Indië bij de vertegenwoordiging in Nederland aan de kaak werd gesteld, heeft men op Java dadelijk beproefd voor het vervolg dergelijke bloedige verwijten te voorkomen. Met het beperkte personeel, waarover men kon beschikken is het onmogelijke gedaan en een aantal werken, die voor de hand lagen, zijn met zekere woede ondernomen. De residenten bevorderden die richting en maakten zoo herhaaldelijk en tot een zoo hoog bedrag gebruik van de hun bij art. 16 der

comptabiliteitswet toegestane bevoegdheid, dat weldra de begrooting voor onvoorziene werken met een millioen was overschreden.

Dit mocht een regeering, die orde en regelmaat in het bestuur verlangt, niet langer dulden. Art. 16 der comptabiliteitswet bepaalt:

„In dringende gevallen, die het vragen van machtiging tot „uitgaven niet toelaten, beschikken de ordonnateurs op hunne „verantwoordelijkheid over de noodige sommen, ook wanneer „geen fondsen ter hunner beschikking zijn gesteld, geven dade„lijk kennis aan het hoofd van het betrokken departement en „vragen goedkeuring."

Daaruit iets anders te lezen dan de bevoegdheid der hoofden van gewestelijk bestuur om, bij het ontstaan van urgentie, eigener autoriteit te handelen, kon de regeering zich niet laten aanleunen. Een te ruim of te spaarzaam gebruik maken van deze bevoegdheid, meende zij, zou niet overeen te brengen zijn met de eischen van een ordelijke administratie, noch met die van het openbaar belang. Het is beperkt binnen de grenzen van hetgeen niet voor uitstel vatbaar is.

Het was zoo klaar als de dag, dat het cijfer van een millioen, waarover op grond van art. 16 door de gewestelijke autoriteiten in 1871 onder nadere goedkeuring werd beschikt, niet binnen de wettelijke grenzen was gebleven. De regeering was verder van oordeel, dat het begrootingscijfer niet tot elken prijs moet worden gered, wanneer die prijs zou zijn benadeelig van 's lands belang; doch een der grondslagen waarop de comptabiliteitswet rust, is, dat in een goed geordend staatsbeheer een begrooting wordt vastgesteld met het doel om een behoorlijk evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven te verzekeren, hetgeen medebrengt, dat de geraamde uitgaven niet zonder onvoorziene en overweldigende redenen mogen worden overschreden.

Dit doel is natuurlijk onbereikbaar, zoodra tot regel wordt verheven wat een zeldzame uitzondering behoort te zijn, zoodra art. 16 niet meer uitsluitend wordt toegepast in geen uitstel gedoogende gevallen; maar wordt ter hand genomen als middel om zich los te maken van de comptabiliteitswet en om geheel naar eigen inzicht te beschikken over de lands gelden.

Naar aanleiding van die overwegingen, heeft de directeur der burgerlijke openbare werken de residenten aangeschreven om zich voortaan in den regel te houden binnen de perken door de

begrooting gesteld voor publieke werken, en uitgaande van het praktische denkbeeld om eerst met de bij de begrooting toegestane gelden het aangevangene met kracht voort te zetten en te voltooien, in bedenking gegeven om nieuwe werken tot 1875 of later uit te stellen en werken, waarvoor reparatien noodig worden geoordeeld zooveel doenlijk tot dat tijdstip in goeden staat te houden, uit de fondsen voor het gewoon onderhoud toegestaan.

Wij deelen deze uitlegging van de circulaire van 5 april gaarne onze lezers mede, omdat wij van oordeel zijn, dat ook de regeering recht heeft op een billijke beoordeeling van hare bedoelingen en op een juiste waardeering van hare handelingen. Waar zij, gelijk hier, waakt tegen zijdelingsche ontduiking der duidelijke bepalingen der wet en zorgt voor orde in het haar toevertrouwde beheer, verdient zij veeleer geprezen dan gelaakt te worden.

Daarom behoeven noodzakelijke werken van openbaar nut niet onbepaald uitgesteld te worden. In stede dat de residenten die slechts eigener autoriteit maar decreteeren en over de benoodigde sommen beschikken, volgen zij daartoe den weg door de comptabiliteitswet aangewezen en, wanneer zal blijken dat, omgekeerd van hetgeen vroeger plaats vond, meer gewerkt kan worden dan er middelen aanwezig zijn, zal de regeering behooren te zorgen, dat ook in dit opzicht het evenwicht in den wettigen vorm worde hersteld.

Het komt mij niet onbelangrijk voor, op eene getuigenis van mijnen overleden vriend Dr W. H. Engelmann te wijzen, voorkomende in dit Tijdschrift, jaargang 1869, deel I, bladz. 275, waar hij omtrent de Soendaneezen zegt, dat door hen „de sul„tan van Stamboel als een zeer machtige potentaat wordt voor„gesteld, en de Franschen en Engelschen zoo wat als vazallen. „'t Geloof aan de macht der Turken is hier nog zeer sterk, en „wat men er tegen praat, 't helpt niets."

Wij weten immers maar al te goed, dat niet alleen de Soendaneezen in deze zonderlinge dwaling verkeeren omtrent Turkije's macht; ook op Sumatra en elders in den Indischen Archi-

pel, roept de inlander vol vertrouwen de hulp in van Turkije tegen de Kafirs Wolanda. — Zou 't niet voor ons gouvernement nuttig zijn, ten dezen opzichte den inlander beter in te lichten?

A. W. T. J.

Tolken voor het Arabisch zijn onmisbaar in Nederlandsch Indië: het wordt niet ontkend. Maar wie worden daartoe gebruikt? Het antwoord klinkt zonderling, maar 't is toch zoo. Ons gouvernement bezoldigt Arabieren om als Arabische tolken te dienen. Toch niet, omdat men meent dat zij meer dan anderen onpartijdig zijn waar het de belangen geldt hunner geloofsgenooten tegenover hunne ongeloovige overheerschers? — Nu hier te lande enkele jonge Nederlanders worden opgeleid tot Chineesche tolken, zou men verwachten, dat het Nederlandsch gouvernement ook de gelegenheid openstelde voor Nederlanders om als Arabische tolken den lande te dienen. In een tijd als dien wij nu beleven, zou men immers de Arabieren liefst buiten consult houden?

A. W. T. J.

In het Atjineesche rijk bestaan, gelijk bekend is verscheidene Maleische koloniën, meestal de voornaamste handelplaatsen aan de zee gelegen. Door die Maleijers wordt een taal gesproken die misschien wel in enkele opzichten van andere Maleische dialecten verschilt, maar toch niet onverstaanbaar is. Ook onder de Atjineezen is het Maleisch spreken wellicht niet geheel ongewoon; althans de taal hunner geleerden was vroeger, en is wellicht nog, uitsluitend Maleisch: hunne boekwerken over Moslimsch recht zijn allen, voor zoo ver mij bekend is, in het Maleisch geschreven.

Maar de inlanders, d. i. de groote menigte, zij spreken allen Atjineesch. Van deze taal is ten onzent nog niets bekend; het is zelfs nog twijfelachtig, of zij wel samenhangt met eenige Su-

matraansche taal; sommigen gissen dat er eenig verband bestaat met enkele talen van 't Asiatisch Vastland. Kortom van deze Atjineesche taal kent men hier te lande niets dan hoogstens eenige losse woorden.

't Zou eerlang kunnen gebeuren dat het Nederlandsch Gouvernement verlangde, dat enkele zijner ambtenaren de Atjineesche taal machtig waren. Daarom vraag ik: Zou 't niet raadzaam zijn om eenige Nederlanders reeds nu in de gelegenheid te stellen om die taal aan te leeren? In Taroemon, Singkel, Tapoes, Baros en verder aan Sumatra's Westkust, zelfs tot in Natal, wonen Atjineezen, van wie men wellicht zonder bezwaar veel zou kunnen leeren.

A. W. T. J.

P. S. — Ook te Batavia is een Atjineesche kampong. Een mijner kennissen, die met sommige dezer Bataviasche Atjineezen meermalen had gesproken, — zulk een gesprek werd natuurlijk in het Maleisch gehouden, — gaf mij als iets eigenaardigs in hunne uitspraak op, een zekere gerektheid van de klinkers vooral in de laatste lettergrepen.

Door deze opmerking wordt de zonderlinge schrijfwijze verklaard op de Atjineesche vlag van de woorden Iskandâr in plaats van Iskandar (in opschrift D) en Wolandâ in plaats van Wolanda (in het randschrift G).

De heer Gualth. Kolff te Leiden is op het goede denkbeeld gekomen een „Nederlandsch-Indische Scheurkalender" uit te geven, die, voorzeker onder de mededingende almanakken van allerlei formaat en inhoud zijn weg zal vinden bij het Indische en in Indië belangstellende publiek. De uitvoering is allerkeurigst. De kalender is gehecht aan een in kleurendruk geïllustreerde en met goud afgezette lijst. De illustraties zijn ontleend aan den plantengroei van Indië; links en rechts prijken in medaillons de portretten van den eersten gouverneur-generaal, Pieter Both, 1610, en van den laatsten, Mr. James Loudon, 1872. Op de lijst zijn mede gedrukt de Javaansche, Chineesche en Christelijke feestdagen en van onder een allerliefst vignet voorstellende op den

voorgrond symbolisch onze kennis van Indië en in de verte een tropisch kustland, op de zee een stoomschip en in het verschiet blauwe bergkegels. De Almanak zelf is ingericht voor Indisch gebruik en bevat 365 feiten en herinneringen uit de geschiedenis van Nederlandsch Indië.

De uitgevers van Indische persproducten deelen tegenwoordig met de schrijvers het ongenoegen voor hun denken en werken in het belang van Indië aangevallen en aangerand te worden. Het is dus niet meer dan billijk, dat zij, die zich daardoor niet laten weerhouden om mede te werken tot het populariseeren van Indische kennis, den lof inoogsten van beter geïnspireerde pennevoerders. Wat ons betreft, gaarne bevelen wij den „Scheurkalender" van den heer Kolff aan en hopen dat de uitgever nog dikwerf dergelijke bewijzen van zijn vindingrijkheid en werkzaamheid op Indisch gebied moge geven.

Reeds bij het ontvangen van 't eerste bericht omtrent den moord gepleegd op twee besturende ambtenaren in Benkoelen wisten sommigen haarfijn de aanleidende oorzaak daarvan te verhalen. Het noodlottig voorval was, volgens hen, te wijten aan de vervanging der belasting in arbeid (kultuurdiensten) door een belasting in geld (hoofdgeld). De eerste belasting zou der bevolking buitengewoon aangenaam zijn geweest; de laatste zou haar tot wanhoop hebben gevoerd.

Wanneer men echter overweegt hetgeen in het koloniaal verslag voorkomt over de heerediensten, dan rijst al spoedig het vermoeden, dat juist de belasting in arbeid (de heerediensten) niet weinig moet bijgedragen hebben om een kwaden geest onder de bevolking aan te wakkeren. Immers het verslag zegt woordelijk:

„In de assistent-residentie Benkoelen, waar de persoonlijke diensten beheerscht worden door de regeling in Indisch Staatsblad 1869 n°. 79, wordt als de zwaarste dienst beschouwd het onderhoud van de groote communicatiewegen, die telkens veel te lijden hebben van den regen, terwijl door de schaarschte der bevolking het aandeel van elken dienstplichtige in dezen arbeid vrij beduidend is.

„Van de 472,546 dagdiensten hier in 1872 door heeredienst-

plichtigen verricht, vorderde alleen het onderhoud der wegen er 434,960, behalve nog 12,456 besteed aan het maken van een nieuwen weg in de Pasoemah Oeloe Manna. De overige diensten waren schier uitsluitend benoodigd voor het vervoer van gelden en goederen van den lande en van in dienst reizende landsdienaren. Van de 27,657 heeredienstplichtigen had ieder in 1872 voor de opgegeven diensten (dus ongerekend de gemeentelijke en die volgens de landsinstellingen aan de volkshoofden verschuldigd) gemiddeld 17 dagen op te komen. De bediening der overvaarten, die, in strijd met het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1869 n°. 79, op vele plaatsen nog in heeredienst geschiedt, eischt een nadere voorziening, waartoe voorstellen in behandeling zijn. Overigens rust, volgens bericht van den assistent-resident, op de bevolking ook het overbrengen van brieven."

Nu wordt dezerzijds, omgekeerd, niet beweerd, dat de heerediensten de aanleiding zijn geweest van den voorbarigen dood der heeren van Amstel en Castens. Men behoort volledige inlichtingen af te wachten vóór men van het treurig gevolg tot de oorzaak kan opklimmen zonder gevaar te loopen zich deerlijk te vergissen. Maar wat wij wel durven beweren is, dat het opleggen van zulke zware heerediensten en nog wel gedeeltelijk wederrechtelijk, een uitnemend geschikt middel is om van de bevolking van Benkoelen kregelige, in stede van welgezinde onderdanen te maken.

OVER LAND EN ZEE [1]).

DOOR

GREINER.

Daar ik als passagier met de korvet Argo de reis naar Indië had gemaakt om vervolgens aan boord van een ander oorlogschip te worden overgeplaatst, zoo ging ik dadelijk bij mijn aankomst te Batavia op de Nehelania over. Ik knoopte vriendschap aan met den heer Hubernald die zich aan boord bevond, en wij zochten zoo veel mogelijk ons het leven aangenaam te maken.

Voor mij kwam een kleine verandering. Ik werd naar het beruchte eiland Onrust gezonden, waar ik eenige maanden bleef. Ik had nu wederom vasten bodem onder mijn voeten, hoewel bitter weinig, daar men in tien minuten het eilandje, aan de uiterste grenzen, kon rondgaan. Voor de Europeanen was toen de ziekte niet beduidend; alleen onder de veroordeelden maaide de dood verschrikkelijk. Geen dag ging voorbij, zonder dat het kerkhof een offer eischte.

Het jaar spoedde reeds ten einde en te vergeefs verbeidde ik een nieuwe standplaats. Het schip, waarop ik bestemd was dienst te verrichten, lag in de wateren van het eiland Bali, en intusschen moest ik mij maar op Onrust getroosten. In october bood

[1]) Vervolg. Zie de november-aflevering, blz. 341.

zich echter de gelegenheid aan om naar Soerabaja te vertrekken, waar ik dan nadere orders zou afwachten.

Destijds waren stoomschepen in de Indische wateren nog een zeldzaamheid en met zeilschepen duurde een reis van Batavia naar Soerabaja dikwijls zeer lang, vooral wanneer de moeson tegenwerkte. Er moest dan gedurig gelaveerd worden met den landwind, die 's avonds doorkomt en 's nachts aanhoudt. Wij moesten zooveel mogelijk zeewaarts loopen, om dan weder met den zeewind aan land terug te komen, zoodat wij veertien dagen noodig hadden om den betrekkelijk korten afstand van 90 mijlen tusschen Batavia en Soerabaja af te leggen.

De reede van Soerabaja is van alle zijden door land omringd, zij bezit een goede ankerplaats en ruimte genoeg tot berging van eenige honderde schepen van groote afmetingen. De toegang is evenwel zeer slecht. Noordelijk, tusschen Java en Madura, ontlast de Solorivier, de grootste stroom, die uit het binnenland van Java vloeit, een ontzaggelijke massa opgeloste aarde, een soort klei, die zich voor de monding nederzet, waardoor zich een mijlen lange bank vormt, die ter nauwernood bij hoogen waterstand een toegang laat voor middelmatig groote zeeschepen. Om de schepen over deze bank te voeren, moet men ankers uitbrengen en weder inhalen, waartoe veel tijd wordt vereischt en waarbij schip en menschen erg te lijden hebben. Ook de uitvaart, in de oostelijke richting naar Pasoeroean, lijdt aan hetzelfde euvel, dat men niet schijnt te kunnen wegnemen.

Soerabaja is de tweede groote stad van Java. Zij heeft een gunstige ligging, alhoewel tamelijk ver van de reede verwijderd, hetgeen het lot is van alle steden die aan de uitmonding van rivieren zijn aangelegd. Het water, dat van de bergen stroomt, voert gestadig aanzienlijke hoeveelheden aarddeelen mede, die zich neerzetten zoodra zij in aanraking komen met het zeewater. Plaatsen, die, nog zoo lang niet geleden, zich aan het zeestrand bevonden, zijn daarvan thans uren ver verwijderd.

De stad is zeer belangrijk wegens haren handel en industrie. In de omliggende residentien Soerabaja, Kediri, Madioen, Pasoeroean, Probolingo en Bezoeki vindt men de belangrijkste suikerondernemingen. Het grootste deel der productie nemen de schepen op de reede te Soerabaja in lading naar Europa. Ook tabak wordt er in groote hoeveelheden verscheept.

Er zijn groote ijzerfabrieken met werkplaatsen voor de marine

en de artillerie. De bevolking zal in zielental niet veel minder zijn dan te Batavia. De arbeiderstand is zeer goed vertegenwoordigd, zoo als door timmerlieden, smeden, meubelmakers, schoenmakers, leerlooiers, cigarenmakers, riet- en schildpadbewerkers en uitstekende waschlieden. Ook ontbreekt 't niet aan Chineezen, waaronder met groot vermogen. Zelfs Arabieren vestigen zich gaarne te Soerabaja. Hunne huizen met hooge gevels en groote daken, van binnen zeer keurig verlicht, staan overal in de talrijke kampongs.

De levensmiddelen waren in dien tijd buitengewoon goedkoop. Groenten en aardappelen kocht men voor een spotprijs en aan voortreffelijke vruchten was geen gebrek. Een picol rijst van 125 ponden kostte niet meer dan 3 tot 4 gulden; het pond rundvleesch drie stuivers, varkensvleesch iets meer; een ei kreeg men voor een duit; voor een dozijn jonge kippen betaalde men *f* 2 tot *f* 2.50; visch van de beste soort werd in overvloed ter markt gebracht, en beste garnalen en zeekreeften hadden bijna geen waarde.

Het maatschappelijke leven was hier veel aangenamer dan in het trotsche, koude Batavia, waar de bureaucratie de voornaamste rol speelt en de ondergeschikte altijd moet voelen dat een ander boven hem staat. In Soerabaja was er meer toenadering onder de ingezetenen: officieren, ambtenaren en burgers vereenigden zich in een en dezelfde societeit, en vreugde en leed werd samen gedeeld. Ook ik vond er mij spoedig thuis, trof eenige kennissen, die ik dikwijls bezocht, en echt genoegelijk sleet ik den tijd tot dat ik mijn nieuwen post aanvaardde aan boord van den oorlogschoener Argo, die eerstdaags van Bali werd verwacht.

De oorlog op Bali.

De vijf regeeringsjaren van den gouverneur-generaal Rochussen staan niet als zeer vreedzame opgeteekend in de geschiedrollen van Nederlandsch Indië. Gelijk de vele vulkanen, die op de meeste eilanden van den uitgebreiden Archipel gedurig in werking zijn, zoo is de bevolking altijd min of meer op eenig punt in beweging. Gelukkig zijn de meeste oproeren van geïsoleerden aard: de eene partij staat vijandig tegenover de andere en sluit zich bij het gouvernement aan wanneer zij daarin haar

voordeel ziet. Veelzins dwarsboomt de eene vorst den andere, of worstelt het volk met zijn Radja of omgekeerd de Radja met zijn onderdanen, zoo als dit laatste het geval was, in het begin van 1850, met den Radja van Troemoen, in de nabijheid van den uitersten post Singkel, op de westkust van Sumatra. Deze vorst spioneerde en berichtte nauwkeurig wanneer zijn lieden bezig waren plannen te smeden of die gesmeed hadden tot het doen van een aanval op het fort. Hij trok daarvoor een maandelijkschen onderstand, zijn volk wist dit en was hem daarvoor alles behalve toegenegen.

Het gaat bij de Indische grooten even als vroeger in het heilige Roomsche rijk. Ieder kleine vorst heeft een politiek op zijn eigen hand en is slechts er op bedacht zijn eigen macht uit te breiden. Dankbaar nemen ze de gaven en giften van den overheerscher aan en laten zich gereedelijk vinden om de ontwerpen hunner buren en mededingers te helpen verijdelen. Van dit antagonisme trekt het gouvernement meesterlijk partij. Ingelicht door zijn trouwe vassallen, weet het in tijds waar ergens een opstand broeit, door wie hij wordt aangestookt en waar hij moet uitbarsten. Dikwerf kan dan de contramine met goed gevolg worden aangelegd en, zoo die niet baat, de opstand onmiddellijk door de militaire macht gedempt worden.

De regeering is, evenwel, geen voorstander van den oorlog, daar zij nooit eenig voordeel er uit kan trekken, en daarenboven, de overwonnenen, althans in den eersten tijd, niet tot hare getrouwe vrienden kan rekenen. De geldbeurs heeft bij elke expeditie veel te lijden, vele menschenlevens gaan verloren, niet zoo zeer door de wapenen, deze vorderen de geringste offers; maar tengevolge der vermoeienissen en ziekten, zooals koortsen, dyssenterie, enz. Gewoonlijk kan men deze laatsten op 20 tot 25 pCt. stellen, en zoo de sterfte dit cijfer ook al niet bereikt, dan zijn toch de lijders voor korten of langen tijd, ja dikwijls voor altoos onbekwaam tot den dienst.

Aan betaling van krijgskosten, oorlogsschatting of andere opbrengsten, valt in deze streken niet te denken. Zoodra het gevaar opdaagt nemen de inwoners met vrouw en kinderen de vlucht en zoeken een schuilplaats in de nabijzijnde wouden, alwaar zij het weinige gereedschap dat zij bezitten, zoomede hun vee, bergen: alleen eenige oude vrouwen blijven in het dorp achter, daar zij weten dat die niets van de soldaten te vreezen

hebben. De expeditie vindt de woningen ontruimd, de kampongs ledig, en alles vernield wat haar ten bate zou kunnen komen, en, hierover gebolgen, legt zij de laatste hand aan het vernielingswerk door de bamboehutten in den brand te steken.

Een landstreek, waar de oorlog heeft gewoed, ziet er allerellendigs uit: menschen en dieren zijn verdwenen, overal ziet men brandstapels; de akkers liggen braak of het rijpe zaad is vernield, omdat de een den anderen het genot er niet van gunt. De onrust en het karige voedsel maken de rondzwervende menschen ellendig; ziekten verschijnen spoedig en de dood maakt een verschrikkelijken oogst; honderden vindt men aan den weg liggen, afgemat, bewusteloos, zonder energie, afwachtende het vreeselijke lot dat hen verbeidt; geheele streken worden in woestenijen veranderd en vele jaren zijn noodig om de treurige sporen van den oorlog uit te wisschen.

Door langdurige ondervinding is de regeering tot het bewustzijn gekomen van den treurigen nasleep, die elke expeditie veroorzaakt, en, inderdaad, moet het tot haar lof gezegd worden, dat zij nooit provoceerend te werk gaat; maar overal den vreedzamen weg op wil. De met overmoed toegeworpen handschoen kan echter niet altijd blijven liggen; dikwijls moeten gevaarlijke plannen verijdeld of onverbeterlijke boosdoeners gestraft worden. Ook moet er dikwijls gehandeld worden om eerbied en ontzag in te boezemen. Vaak wordt bij Indische karakters lankmoedigheid als vrees en toegevendheid als zwakheid aangezien.

In de eerste regeeringsjaren van den heer Rochussen was dit het geval met de vorsten en de bevolking op Bali. Hun overmoed dreef tot den verderfelijken oorlog, die vier achtereenvolgende jaren het kleine eiland teisterde, allen welstand vernielde en de vorsten aan het gezag van de Nederlandsche regeering onderwierp. Aan deze zijde waren de geldoffers mede aanzienlijk en heeft de oorlog het leven van menig dapper soldaat gekost. Hij, die Indië kent, al behoort hij ook niet tot de regeeringspartij, zal volmondig moeten getuigen, dat daarentegen de verovering van Bali en de onderwerping der Balineezen aan het Nederlandsch gouvernement volstrekt geen voordeelen hebben opgeleverd. De bloedige strijd had geheel andere oorzaken dan de zucht naar winstbejag. Wij zullen die vermelden; vooraf eenige bijzonderheden over het tooneel waar het drama werd afgesponnen.

Het eiland Bali heeft omtrent 18 mijlen in lengte, van het

westen naar het oosten en is, hier en daar, 8 mijlen breed, van het noorden naar het zuiden. In het binnenland verheffen zich matig hooge bergen, waarvan echter de voornaamste kegel, de piek van Bali, aan de noord-oostelijke kust, de hoogte van 12000 voet bereikt. Veel wordt opgegeven van de schoone bergwanden en de goed bebouwde valleien en dalen, zoomede van de aanzienlijke, dicht bevolkte kampongs. Slechts weinige Europeanen hebben die bezocht. De eilanders betoonden zich niet zeer vriendschappelijk en hielden zich zoo veel mogelijk afgezonderd, ofschoon de beide oevers van Bali en Java op sommige punten slechts een geweerschot van elkander verwijderd zijn.

Het eiland is van Java gescheiden door de zeestraat van Bali, en ten oosten van het eiland Lombok door de Lombokstraat, die breeder is dan de eerstgenoemde. Lombok bezit een bergkegel gelijk aan dien van Bali; beiden bevinden zich aan den noordelijken ingang tegenover elkander. Door straat Lombok loopt een sterke stroom, die op 8 tot 10 mijlen, gedurende een scheepswacht van vier uren, wordt geschat. Deze stroom maakt de gemeenschap met kleine prauwen tusschen de bewoners der beide eilanden schier geheel onmogelijk en, westelijk, veroorloofde de staatkunde der Balineesche vorsten geen aansluiting, waartoe het heerlijk gelegen Banjoewangi, met zijn voortreffelijke, aan alle kanten beschutte reede, de gunstigste gelegenheid aanbiedt.

Aldus van de overige wereld afgesloten, werden vorsten en volk overmoedig en veroorloofden zij zich handelingen, die niet ongestraft mochten worden toegelaten. De snelle stroom en de gevaarlijke kusten, waarvan men geen deugdelijke kaarten bezat, deden menigen koopvaarder stranden, die in den westmoeson, bij het naar huis keeren, zijn weg door straat Bali nam. Verre van de schipbreukelingen gastvrijheid te betoonen, vielen de Balineezen op hen als hongerige raven; zij plunderden het schip, verdeelden de lading, waarbij de hoofden wel zorgden dat zij niet het geringste deel kregen. Overigens, talmden zij niet om de lastige getuigen, scheepsofficieren, bemanning en passagiers, die als aanklagers konden optreden, van kant te maken; een stoot met de kris sloot den mond voor altijd.

De herhaalde vriendelijke verzoeken van het Indisch bestuur om zich van zulke barbaarsche handelingen te onthouden, werden door de hoofden op een trotschen, hoogen toon beantwoord. De toegezonden brieven werden met sirispeeksel bespuwd, zijnde

dit de grootste beleediging waaraan een inboorling zich kan schuldig maken, en ongeopend aldus terug gegeven of in stukken verscheurd en voor de voeten van den overbrenger geworpen. De maat werd hierdoor volgemeten: alle geduld en toegeeflijkheid moest een einde hebben.

In 1846 zeilde een aanzienlijke expeditionnaire macht naar de noordelijke kust van het eiland vóór de kampong Bolèlèng om de hoofden en de bevolking te tuchtigen. Bali was toen onder acht hoofden verdeeld: zeven hadden zich tegen het gouvernement verklaard; een hunner, de Radja van Bali Badong, hield zich onzijdig. Of dit in schijn of gemeend was, viel moeielijk te zeggen, hoewel hij later als bemiddelaar optrad.

Onder de Radjas, waren die van Kareng Assan en Bolèlèng de aanzienlijkste. Zij vormden onder elkander een bond, waarvan de vorst van Klongkong het hoofd was. Deze had zijn klein aardsch rijk in de nabijheid van den piek van Bali; hij oefende groot gezag uit, omdat hij bij zijn wereldlijke macht, gelijktijdig die van hoogepriester bekleedde. Het is bekend dat de bewoners van Bali hun voorvaderlijken godsdienst getrouw bleven, die van Hindoeschen oorsprong is en voor de komst der Mohamedanen in den Archipel was verspreid.

De eerste aanval zou gericht worden op het rijk van den Radja van Bolèlèng. Hij was de wolf, die niet ten onrechte het meest in kwaden reuk stond. Zijn hoofdplaats lag dicht nabij het strand; hij waande zich veilig achter de hooge en breede aarde muren, die wel gewapend waren met een menigte lilageschut. Ten overvloede was de kampong omringd, aan de west- en oostzijde, door twee niet onaanzienlijke rivieren, terwijl een zich ver in de zee uitstrekkende zandbank de schepen belette te naderen.

Achter een halfrond sawaveld, ging de vlakte aan het strand in een golvend terrein over, dat spoedig heuvel- en bergachtig werd. Een menigte klapper- en vruchtboomen vormden in het rond een weelderig groen woud, waarin een groot aantal kampongs verborgen lagen. Hooger op, tusschen de heuvels, door steile ravijnen van elkander gescheiden, bevond zich de eigenlijke residentie, de kraton van den radja Singaraga. Op een kleinen afstand oostelijk van het sawaveld, en dicht bij het strand, lag de sterkbevolkte plaats Sangsit, en vóór deze de veiligste reede van de geheele noordkust van het eiland, waar een niet onbeduidende handel bestond met de Boegineezen en Chineezen, als-

mede met de nabijgelegen kustbewoners. Ten westen had men recht aan het strand een kleine rivier, die door het tijdelijk hoogwater, bandjers, diep uitgespoeld was met steile randen, die aan Bolèlèng sloten. Deze plaats lag tot aan de zee in een woud van kokosboomen, broodvruchtboomen, mangas, mangistans, langsaps, ramboetangs, pompelmoes, blinbing- en oranjeappelboomen, terwijl de woningen overschaduwd waren door de huishooge reusachtig gebladerde pisangstruiken.

Bolèlèng had, gelijk alle overige Balineesche kampongs, een onderbouw van sterke leemmuren, waarop de daken van bamboe rusten. Elk huis was met een gelijken muur ter manshoogte op eenigen afstand omgeven, hetgeen een ruime binnenplaats vormde. Het front aan de straatzijde had een poort van sterke houten balken, die van binnen kan gesloten worden. Deze wijze van bouwen is zeer geschikt om grooten weerstand te bieden.

De zeeklip voor de kampong vertoonde een cirkelvormigen rand, waartegen de golven bruischend werden afgestoten. In het noorden was een kleine opening, breed genoeg om kleine schepen door te laten, en in het midden een bassin, die het ankerwerpen veroorloofde. Een kleine schooner had daar post gevat en deze post was de gevaarlijkste, want, tegenover en op geringen afstand, speelden een groot aantal langvormige lilakanonnen, die zeer goed door den vijand, achter de aarde wallen, werden bediend. De brave kommandant verloor hier het leven.

De Ceres vatte post oostelijk, de overige schepen volgens de grootte en zwaarte van hun geschut, en het vuren nam een aanvang. De breede muur was niet bestand en bezweek spoedig. De batterij der Ceres ondersteunde de kanonnade aan den kant van Sangsit, ja zond, tot schrik der inwoners, groote ijzeren projectielen diep landwaarts in, hetgeen mede geschiedde door de stoomkorvet Bromo met haren tachtigponder.

Gedurende het beschieten, debarkeerden de landingstroepen onder het bevel van den kolonel, later generaal Bakker, en maakten zich tot den aanval gereed. In snellen loop bereikten zij de rivier, die zij doorwaadden en den westelijken steilen oever beklommen. De honderden, met lange scherpe lanzen gewapende Balineezen en hunne geoefende schutters met hunne geweren met dubbelen loop, waren niet in staat den aanval te weren, die weldra zeer hevig was. De strijders vochten man tegen man. De Balineezen stonden pal en boden roekeloos de bruine naakte

borst als mikpunt voor de aanstormende flankeurs en fuseliers, en lag de lans in splinters ter aarde, dan trokken zij de korte, snijdende klewang om hun leven duur te verkoopen.

In de ommuurde huizen was de strijd nog heviger. Ingesloten, en geen begrip hebbende om zich over te geven, verdedigden zich de Balineezen met blinde woede tot den laatsten adem. Aangeboden pardon verstond men niet, want de Indiers onder elkander kennen deze grootmoedigheid niet; overwonnen te zijn staat bij hen gelijk met den dood of eeuwige slavernij.

Vele Balineezen lagen levenloos ter neer gestrekt. Ook wij hadden gevoelige verliezen geleden; doch de vijand moest het veld ruimen, en naar Singaraga terug trekken, waar hij 't oor leende aan de vredesvoorwaarden die hem werden aangeboden. Die voorwaarden waren niet te hard en werden gereedelijk aangenomen. De Balineezen beloofden in het vervolg van den strandroof af te zien, aan schipbreukelingen de noodige hulp te verleenen en de lading als onschendbaar heiligdom te eerbiedigen. Verder moesten zij beloven, de Nederlandsche regeering te ontzien en berouw over de aangedane beleedigingen toonen; wijders werd hen een matige oorlogschatting opgelegd, die in vastgestelde termijnen moest worden betaald. Ten einde van de trouwe uitvoering, namelijk van de betaling der oorlogschatting verzekerd te zijn, zou men op het vermelde sawaveld, in de nabijheid van het verwoeste Bolèlèng een fort met wallen en grachten opwerpen en met een honderdtal manschapen bezetten tot na de afbetaling der schuld.

De vrede werd gesloten en de zegevierende expeditie keerde naar Java terug. Hij was echter van korten duur; de oorlogsschatting werd de aanleiding tot nieuwe vijandelijkheden. Geld te moeten geven is voor den inlander zeer pijnlijk; hij houdt er van de termijnen te verlengen in de hoop om op listige wijs van de betaling vrij te komen. Bij het verstrijken van den eersten termijn kwamen de Balineezen met schoone woorden in plaats van met geld. „Thans hadden zij nog niets; maar den volgenden keer zouden zij zeker hunne verplichting nakomen." Eenige maanden later, verschenen werkelijk een menigte geldDragers, door en door bezweet, hijgende onder den zwaren last, voor de poort van het fort. Aan lange bamboestokken droegen zij de geldsnoeren. Het waren doorboorde Balineesche duiten, een soort van koperen munt in China vervaardigd en door Chi-

neesche jonken aangebracht. Honderd zulke geldstukken, aan een koperen draad geregen, vertegenwoordigden de waarde van één Nederlandschen gulden. Op afrekening van ongeveer 250,000 gulden bracht men 800 gulden. Op die wijze zou het garnizoen van het fort nog lang hebben moeten op Bali vertoeven voor dat de likwidatie ten einde was. De Radjas echter waren op dit punt alles behalve ondubbelzinnig. Zij lieten namelijk weten dat zij geen geld meer hadden en verder niets meer konden zenden. Dit was natuurlijk een nieuwe oorlogsverklaring. De slimme hoofden en hunne raadgevers meenden zeker, dat het gouvernement alle verdere kosten zou vermijden, en dat zóó de wond van zelfs zou heelen; maar zij rekenden buiten den waard. Het was het gouvernement niet te doen om een paar honderdduizend gulden; de trotschheid en overmoed der Balineesche Radjas moest voor altijd gefnuikt worden, ook om indruk te maken op de bevolking der omliggende eilanden, want zonder geregelde posterijen te bezitten, vernemen deze toch spoedig elke tijding, zelfs op zeer grooten afstand en vóór de autoriteiten. Ten minste was zulks het geval in die dagen, toen geen telegraafdraden bestonden.

Thans werd, om tegen elke overrompeling gevrijwaard te zijn, het fort zoo veel mogelijk versterkt; de grachten werden dieper gegraven, de wallen hooger opgetrokken; meer geschut werd in positie gesteld; de borstwering voorzien van greppels en *randjoes*, Spaansche ruiters, werden daar waar noodig; aangebracht. Buiten aan den rand der borstwering werden doornachtige kaktussen geplant en glasscherven gestrooid. De Europeesche, Afrikaansche en inlandsche zoomede de vrouwelijke bezetting ledigden een menigte flesschen, gevuld met jenever, arak, bier en wijn en elke ledige flesch werd, opdat geen ander de eer zou genieten, verder daaruit te drinken, in stukken geslagen, en de scherven dienden als verdedigingsmiddel tegen de Balineezen.

Ook de marine moest medewerken om den vijand zoo veel mogelijk afbreuk te doen. Verscheidene kleine oorlogschepen zorgden voor de blokkade, om allen aanvoer van wapenen en ammunitie te beletten, alle benoodigdheden af te snijden en elke gemeenschap met andere eilanden te stremmen. Een oorlogsstoomboot onderhield de gemeenschap tusschen het fort en het gouvernement. Tot het blokkade eskader behoorde het schip waarop ik als arts was overgeplaatst, en dat uit Soerabaja werd

verwacht, waar het wegens reparatie en het innemen van levensbehoeften was binnengeloopen. Op dien bodem zou ik ooggetuige zijn van de gebeurtenissen welke nu zouden plaats grijpen.

De Argo liet niet lang op zich wachten; daags na zijn aankomst nam ik den dienst over. De bemanning bestond uit veertig Europeanen en acht Javanen; de laatsten werden voornamelijk tot het roeien der sloepen gebruikt. De schoener werd gekommandeerd door een luitenant ter zee 1ste klasse; onder zijn bevelen waren een luitenant 2de klasse, een adelborst 1ste klasse, een adjunct-administrateur en mijn persoon.

De marine verkeerde in dien tijd in een overgangsperiode. Tusschen stoom en zeilen moest worden beslist; de eerstgenoemde kracht zegevierde over vader Eolus' drijfkracht en zeer te recht, want hij had te veel en te dikwijls grillen, blies naar welgevallen waarheen hij verkoos, verdween, wanneer men hem het meest noodig had, en was noch door bidden, ja niet eens door het mastschudden over te halen; of wel hij raasde en tierde als een waanzinnige met wien niets is aan te vangen. Zijn nukken en kuren toonde hij voornamelijk in de Indische wateren, tusschen de vele klippen, ondiepten en eilanden en dreigde den armen zeeman met gevaar en dood.

Een genoegzaam aantal stoomschepen was nog niet voorhanden en zoo moest men zich met zeilen behelpen. De Argo behoorde tot de laatste van een der acht schoeners, die men vroeger, toen de koloniale marine nog bloeide, in Indië gebouwd had. In den west- of regenmoeson werden zij bedekt met een dadapdak en men liet ze aan den kant van een rivier of aan een andere veilige plaats met de bemanning rusten. Van deze loffelijke gewoonte was men teruggekomen, want men had vele oorlogschepen noodig. Een longroom bezat de schooner niet; in het achterste scheepsruim was de kajuit voor den kommandant, een weinig naar voren aan stuur- en bakboordzijde waren de twee officiershutten, tusschen beide bevond zich een trap, waaronder de kruidkamer. Verder voorwaarts was een houten beschot, die het achtergedeelte van het schip van het verblijf voor het scheepsvolk afscheidde; daar, aan beide kanten, waren twee kleine hutten voor den adelborst en voor den adjunct-administrateur. De overige ruimte diende tot logies voor de bemanning en wanneer het regende en alles naar beneden vluchtte, was

het daar vol en warm. Op het dek stond, achter in het midden, onze tafel, die ons tot werken en eten diende, vervolgens het werktuig tot het opwinden der ankers. Aan elke zijde bevonden zich drie stuks zesponders. Van voren was het kombuis of de keuken.

Het was geen lustschip waarop het noodlot mij geplaatst had en waarop ik tot 1851 zou verblijven. Aan boord heerschte echter de beste harmonie; wij hadden eerbied voor onzen kommandant en deze behandelde ons met de meeste welwillendheid. Dit maakte ons lot dragelijk, want de ontberingen, die men aan boord van een oorlogschip in tijd van oorlog genoodzaakt is te ondergaan, zijn niet gering. Het schip was oud en bood geen andere ruimte aan dan het dek, waar men aan elke weêrsgesteldheid was blootgesteld. Milliarden roode mieren hadden zich in het vermolmde houtwerk genesteld, die ons staken en naar hartelust aan ons knaagden. Behalve door deze kwaadaardige mieren werden wij geplaagd door de akelige kakerlakken, een soort groote torren, met halfhoornige vleugels en die een zeer onaangenamen reuk verspreiden; zij waren ontelbaar en konden niet worden vernietigd. Niets was veilig voor hunne vraatlust, alles moest hermetisch worden gesloten. 's Nachts knaagden zij aan de vingereinden en voetzolen, aan den neus, aan de oogdeksels en maakten algemeene aanvallen, die ons allen naar het dek dreven tot dat hunne woede voorbij was. De plaats waar zij hun eieren leggen, brandt uit; voornamelijk is dit het geval met wollen kleederen, uniformen en ledergoed. Duizenden werden dagelijks uitgeroeid, maar niets baatte; zij groeiden weder met verbazende snelheid aan. Bij deze plagen voegden zich nog de duizendbeenen en scorpioenen in menigte, met scherpe angels en met giftige spuitblazen, waarmede zij de wonden nog pijnlijker maken. Dikwijls verloor men alle geduld, doch in de jongelingsjaren kan men veel verduren.

Kleine reparatiën waren weldra volbracht; levensbehoeften en andere benoodigdheden waren spoedig aan boord, en nu ging het weder naar Bali om de kusten te bewaken. De reeds ingetreden westmoeson maakte deze operatie zeer moeielijk en gevaarlijk. De afgeleefde en aan de gebreken des ouderdoms lijdende schoener kon bezwaarlijk zee bouwen en veilige ankerplaatsen waren langs de geheele kust niet te vinden. In de onmiddellijke nabijheid van het land en achter een vooruitspringende

rots kon men met vele moeite het anker laten vallen; daar bevonden wij ons echter in open oorlog met een zeer verbitterde bevolking. Konden wij het hier niet houden, dan was het voor andere schepen, waarvan de smokkelaars zich bedienden, nog minder mogelijk, en zoo dachten wij eveneens als de schildwacht, die in een winternacht een kanon in het veld moest bewaken; wij trokken ons terug naar de veilige reede van Tjodek, waar wij achter de klippen en rotsen bleven tot dat de stormen van den regentijd voorbij waren, en waar wij, ofschoon van de geheele wereld afgescheiden, eenige genoegelijke maanden doorbrachten.

Tjodek ligt ten noorden aan den berg Sedano; deze met den Ringit maken het noordoostelijke gedeelte van Java uit. De Javazee en de wateren van de Balistraat bespoelen den basis. Beide bergen vertoonen den kegelvorm, die hunnen vulkanischen oorsprong verraadt. De Ringit, die zich ten zuiden aan den Sedano aansluit, heeft een krater, doch houdt zich zeer rustig, zoo dat men zou gelooven dat hij gebluscht is. Aan den Sedano heeft men geen krater gevonden. De bergen zijn waarschijnlijk 9 tot 10,000 voet hoog en, van den teen tot aan de kruin, weelderig met boom- en struikgewas begroeid. De streek is echter onbevolkt; daarentegen vindt men er een groote menigte wilde zwijnen, herten en tijgers, deze laatsten met een ontembaren moordlust. Ongestoord teelen zij voort en in dit rijke jachtveld zijn zij gevaarlijker en overmoediger dan in elk ander gedeelte van het eiland.

De oude kapalla kampong van Simperwaroe, die ver in de vorige eeuw terugziet, verhaalde ons veel van de verschrikkelijke verwoestingen door deze dieren aangericht. Op een avond waren zij door de open deur in een huis gedrongen, hadden den bewoner van de balé-balé, rustplaats, gehaald en weggevoerd; des anderen daags, vond men zijn overblijfsels in het naburige woud. Ook thans nog is de weg van Simperwaroe, zuidwestelijk aan den voet van den berg, en die naar Banjoewangi voert, onveilig en niemand waagt er zich in de duisternis.

Trekt men van kaap Sedano een lijn westelijk naar den machtigen vulkaan Smeroe, in de nabijheid van het zuidelijk strand gelegen, dan loopt die lijn door nog een geheel onbekend gedeelte van Java, het rijk van wilde dieren, van den tijger en het Pandinger rund. Dit is het schoonste rund dat ik ooit ge-

zien heb. Het is over de duizend ponden zwaar en bezit een prachtigen lichaamsbouw. Geheele troepen doorloopen de vlakten en bergen en houden hun geliefkoosd verblijf onder de dikke van 124 tot 150 voeten hooge bamboeboomen. De wilde os is niet te temmen; hij heeft zich echter met het kleine Javarund gekruisd, waaruit een schoon, groot en sterk ras is voortgesproten. Men vindt hem op Madura, vervolgens in de residentiën Probolingo en Bezoeki, ook op het eiland Bali en wel hier buitengewoon groot en schoon. Hij is er goedkoop, een weinig duurder dan de waarde van de huid, doch het vleesch van het Balineesch Pandengrund ruikt sterk naar muskus en bij het gebruik verwekt het afkeer. Men schrijft den reuk toe aan een zeker pepermentkruid dat het dier eet, en men verzekerd dat de reuk verdwijnt, wanneer men het beest ander voedsel geeft of naar andere streken verplaatst.

In de nabijheid van deze wildernis bevonden zich de cochenilletuinen van Banjoewangi, waar de arbeid door veroordeelden werd verricht, die uit verschillende residentiën daarheen werden overgebracht. Vaak beproefden deze bannelingen om door de vlucht tot hunne woonplaats en familie terug te keeren. Gewoonlijk zochten zij hunnen weg door eenzame streken, doch bereikten zelden hun doel, de vrijheid, en werden den buit van den tijger. Verscheidene geraamten vond men in die van menschen ontbloote streken: het waren de overblijfselen der ongelukkige vluchtelingen. Dit is waarschijnlijk de oorsprong der legende van den Javaanschen vergiftigenden boom, waarvan men thans nog in dagbladen leest, en niet alleen in buitenlandsche bladen, die het wegens hunne onbekendheid met deze verwijderde streken, niet kan worden euvel genomen, maar zelfs in Nederlandsche tijdschriften. Volgens die legende wordt aan den tot den dood veroordeelde, de keuze gelaten, of de vrucht van den upasboom te gaan plukken, of door den scherprechter te vallen. Die nu het eerste kiezen moeten zich op weg begeven naar den doodenden boom. In de nabijheid vallen zij als offer der bedwelmende uitwasemingen; de verspreid liggende geraamten getuigen daarvan.

De menigte tijgers hield ons niet terug om van de rijke jachtvelden aan den voet van den Sedano partij te trekken, hetgeen overigens onze eenige afleiding was. Met zonsopgang bevond ik mij reeds aan het strand; daar kwamen de oude varkens met hunne jongen om mosselen te zoeken, die, gedurende den nacht,

door de zee waren uitgeworpen. Men kon ze gemakkelijk door het nabijzijnde woud naderen en menig schot bezorgde ons een vetten maaltijd. Vrees voor menschen schenen deze dieren volstrekt niet te kennen; tot hiertoe hadden zij daarvoor geen reden gehad. Europeanen hielden zich in die streken niet op en de Mohamedaansche Javaan mag geen varkensvleesch eten. De dieren waren dan ook buitengewoon toegenomen; ik zag dikwijls troepen van dertig stuks. Oud en jong waren aan 't wroeten in den moerassigen grond of deden zich te goed aan het heerlijk gras, dat weelderig aan den voet van den berg groeide.

Ik was juist belast met het opzicht over de officiers-tafel; derhalve maakte ik van de jacht gebruik voor goed proviand; want, moesten wij wederom de Balikusten gaan blokkeeren, dan zou het op den duur met de menage niet voordeelig uitzien. Ik verzamelde dus zoo veel mogelijk voorraad; doch het vleesch was niet geschikt om gezouten en gerookt te worden. Na verloop van vier en twintig uren begon het reeds te bederven. Ik liet toen de beste stukken in dunne strepen snijden, die, met zout en koriander bestreken en ingewreven, op een plank uitgespreid in de zon werden gedroogd. Op deze wijze bereid, waren de strepen in eenige dagen zoo droog als hoorn en op een luchtige plaats geborgen. Het vleesch kon men aldus maanden lang bewaren, zonder dat 't iets van zijn voedende bestanddeelen verloor, en werd 't zelfs voor den smaak beter, zoodat het een lust was er van te eten.

Ik had reeds verscheiden honderden ponden tot wat men *dingding* noemt laten bereiden en daarvoor waren vele dieren noodig, die ik toch niet allen krijgen kon, want de wilde zwijnen werden schuw en hadden ons spoedig in de gaten leeren krijgen. Zij bleven op grooteren afstand en, bij ernstige vervolging, liepen zij liever naar de met tijgers wemelende bosschen, dan het schot van het geweer af te wachten. Maar de mensch is listiger dan de dieren en overwint alles. Wij met onze blanke gezichten schoten niet meer, maar wij stuurden Javanen daarop af. Voor dezen hadden zij, ten minste in het begin, geen vrees. De *kapalla kampong* van het kleine dorp Djodek bezat een vogelbuks; het slot was met rotting tegen den loop vastgebonden, de schroeven waren verloren. Voor patronen en kogels, nam hij aan ons zwijnen te leveren zoo veel als wij maar verlangden. De groote kogels moest hij nog afschaven, daar zij niet in den loop

van zijn kleine buks pasten, en voor elken patroon van grof kruid bracht hij ons een zwijn. Eens kwam hij met vijf stuks te gelijk aan; als echte Muselman, gunde hij ons, christenhonden, van geheel zijn hart dezen buit.

Nergens heb ik de tropische natuur beter genoten dan in de bocht van Tjodek. Voor ons hadden wij den altijd groenen Sedano, aan den voet van den berg een weelderig grasgewas, waaruit overal alleenstaande, reusachtige boomen, of gelijk eilanden in de zee, boomgroepen zich verhieven, met slingerplanten en bloemen van de vurigste kleuren. In de takken wemelde het van schreeuwende en tierende apen; zij trokken gezichten, krabden zich de huid en trokken elkander bij den staart; en viel er een schot, dan lieten zij een oorverdovend geluid hooren en namen al schreeuwende, van tak tot tak, de vlucht naar het dichte woud; de groengrijze papagaai ontwaakte eveneens uit zijnen slaperigen toestand, vluchte mede en versterkte het koor der schreeuwenden. Pauwen met hun smaragdkleurigen vederdosch bespeurden wij in menigte. Met het opgaan der zon ontplooiden zij fier hun staart, als wilden zij met de hemelsgodin in pracht wedijveren. Ook de wilde hoender, de oorsprong van de in alle werelddeelen verspreide tamme kippen, teelde overvloedig in de bosschen. Het is het best smakende wild op het geheele eiland. Men moet geoefend jager zijn om het onder het bereik van het schot te krijgen, daar het zeer schuchter is en de troep altijd waakzame posten uitzet. Aan het strand waren geheele zwermen zeemeeuwen op den kijkuit om met pijlsnelheid de zilverglinsterende visschjes te vangen; deze speelden om de koraal klippen onbewust van het gevaar dat hen dreigde.

Drie maanden, met kleine tusschenpoozen, brachten wij te Tjodek door; toen moesten wij wederom gaan blokkeren. De westmoeson had voor den zachteren oostmoeson plaats gemaakt, kleine schepen en prauwen, waarmede de verboden handel gedreven werd, konden weder in zee steken, en deze moesten van de Balineesche kusten geweerd worden.

Op Bali was men tot geen gewenscht vergelijk kunnen komen. Trots en halsstarrig weigerden de hoofden niet alleen de schadevergoeding te betalen, maar bereidden zich rusteloos tot het hervatten van een onvermijdelijken oorlog voor. Zij hadden van de eerste expeditie geleerd, dit kon men overal gewaar worden; zeven van de acht hoofden hadden een of- en defensief verbond

gesloten, om gemeenschappelijk het gevaar, dat hen en het land dreigde, af te wenden. Het volk had men den oorlog voorgesteld als gold het eene heilige hun godsdienst betreffende zaak; de vorsten hadden zich onder de hoede van den vorst van Klonkong gesteld en deze riep allen te wapen. Geen onderscheid van leeftijd werd in aanmerking genomen; een ieder, die in staat was de lans te dragen, behoorde tot het contingent dat geleverd moest worden. De ziel van de sterke gisting op het kleine eiland was echter niet het geestelijk opperhoofd, maar een eenvoudig Balinees, Goesti Tjelantek genaamd. Hij was een Cavour of een Bismarck in het klein; hij kende de deugden en zwakheden van het volk, van af de hoofden tot den eenvoudigen koeli, en verstond de kunst overal den hefboom ter rechter plaats te bezigen. Om de ijverzucht onder de verschillende hoofden niet gaande te maken, bleef hij nederig en bescheiden, en, ten einde zijn raad opgevolgd te zien, wist hij dien anderen in den mond te leggen. Niet alleen kende hij zijn landslieden nauwkeurig; maar hij had zijn tegenstanders doorgrond. Hij wist zeer goed dat de strandplaatsen niet wel te verdedigen waren, en dat Bali tegen het zware scheepsgeschut niets vermocht. Bolèlèng had dit bewezen. Hij gaf het geheele strand prijs, legde verdedigingswerken aan daar waar het zware geschut niet reiken kon en koos punten uit, die bijna niet konden genomen worden, zoo als dit het geval was met de benting Djagaraga, in het rijk van Kareng Assan, gelegen.

Om het verder bloedvergieten te vermijden, had het gouvernement nog een vredelievende poging gedaan. De resident Major te Bezoeki, die als regeerings commissaris fungeerde, had een persoonlijk onderhoud met de gesamentlijke hoofden te Singaraga. Zij hadden hem zeer vriendelijk ontvangen; maar ook gelijktijdig verzocht geen enkel woord over de onderwerpelijke aangelegenheden te reppen, „zoo hem zijn leven dierbaar was!"

De resident keerde onverrichter zake terug en het gouvernement maakte voorbereidingen tot een tweede expeditie, die in sterkte de eerste ver overtrof. Op het einde van april 1848 moesten de oorlogs-, transport-, hospitaal- en magazijnschepen op de reede van Bezoeki verzameld zijn om in de eerste dagen van mei naar Bali over te steken, op de reede van Pandalam te worden vereenigd, daar het krijgsvolk en het krijgsmaterieël te ontschepen ten einde de landwaarts achter een heuvelrij gelegen sterkte Djagaraga te bestormen.

Reeds op het einde van maart bevonden wij ons weder aan de noordkust en kruisten onafgebroken dag en nacht door de straat van Bali tot aan de straat van Lombok. Telkens wanneer wij de een of andere prauw namen, brachten wij die voor het fort Bolèlèng, waar zij verder haar vonnis moest afwachten. Voor het grootste deel waren zij onbruikbaar en den inhoud niet noemenswaardig. Wij vroegen ons dikwijls af, waarom zij den tocht ondernamen. Maar juist zij waren de blokadebrekers. Met slecht tuig ondernamen zij de vaart; gelukte hun onderneming, dan was veel gewonnen, gelukte ze niet en werden zij vervolgd en genomen, dan wierpen zij de contrabande over boord alvorens wij er bij kwamen en hielden zich zoo onschuldig als een pasgeboren kind.

In de laatste dagen van april kruisten wij tegen over Karang Assan. Het was een helder schoonen morgen en alvorens de zon opging werd een bark dicht bij de kust, doch verder naar het oosten geseind. Zij scheen koers te houden naar de bocht van Tjodek, aan den piek van Bali. Wij maakten er jacht op; de landwind legde zich spoedig en zoo moesten wij wachten tot de zeewind ons nader zou brengen. Dit gebeurde eindelijk. Op korten afstand, riep ons de kapitein het Europeesch nieuws toe. Ieder woord klonk als of wij door den bliksem getroffen waren: „Opstand in Parijs, het huis van Orleans op de vlucht; repu„bliek geproclameerd; in Duitschland overal opstand, alle tro„nen aan 't wankelen; ook Nederland niet vrij van volksopstand!" Het onverwachte van deze tijdingen en de gevolgen daaruit te ontstaan maakten op ons een diepen indruk. De kapitein, het was de overal bekende Brody, zond ons de met de mail aangekomene nieuwsbladen, waaruit wij de verdere bijzonderheden vernamen. Wij lazen ook de toespraak van Lamartine aan de Europeesche volken, op een wolk van vrede zwevende en de verzekering gevende, dan indien men Frankrijk sommige van hare wenschen wilde toestaan, men volstrekt niets te vreezen had. Ofschoon men op menig gerucht geen acht sloeg, zoo veel was voor den nadenkenden zeker, dat de oude staatsroutine nieuwe wegen zich moest banen. There was something rotten in alle staten. Brandmaterialen waren overal in overvloed opeengestapeld, een vonk was slechts noodig om de vlammen hemelhoog te doen stijgen. In Parijs was het vuur wederom losgebroken, dit was sedert de laatste jaren der vorige eeuw, de derde

maal. Elks oog was daarheen gericht, en hoewel van daar uit veel goeds voor het menschdom was ontstaan, zoo was men echter nog meer voor het kwade bevreesd, dat naast het goede zoo weelderig woekerde en schrik en vrees om zich verspreidde.

Menig heethoofd verlangde naar Europa; hij zou het daar mede helpen goed maken; maar voor hem en de zaak was het beter duizenden mijlen daarvan verwijderd te blijven.

De gebeurtenissen op het vijandelijk oorlogstooneel volgden nu met rassche schreden. Wij ontvingen het bevel, alle prauwen die zich aan het strand van Bali bevonden, alsmede de zoutpannen en de plaatsen aan zee waar zout wordt bereid te vernielen, verder streng na te gaan dat geen versterkte plaatsen aan het strand werden aangelegd of iets in ons nadeel door de bevolking werd ondernomen. Deze maatregelen noopten ons de kust te naderen en hadden tot gevolg dat wij met den vijand dikwijls schoten wisselden, voornamelijk wanneer wij hunne zoutpannen uit elkander schoten.

Sangsit's laatste uren.

Zoo als reeds is vermeld, lag deze plaats aan de noordkust van het eiland, omtrent een uur oostelijk van Bolèlèng. In vredestijd dreef zij een niet onaanzienlijken handel met de Boegineezen, Madureezen, Chineezen en met andere naburige kustbewoners en telde 10 tot 12 duizend inwoners. De kampong strekte zich ver landwaarts uit tot aan het golvende heuvelterrein, dat tot hooge bergen overging. Door spionnen werd bericht, dat achter de dessa versterkingen waren aangelegd. Van de zee kon men daarvan niets ontdekken. Het was nu de plicht van den kommandant der blokkade, met den toestand juist bekend te worden, en deze, een energiek officier, liet er geen gras over groeien. 's Avonds, toen wij op en neer kruisten, werden wij opgezocht en kreeg de Argo het bevel, het kommandoschip te volgen. Ook de derde schoener, die tot het eskader behoorde, werd insgelijks opgezocht en moest zich bij ons aansluiten. Wat er gebeuren zou, wisten wij nog niet; wij namen koers naar Sangsit, waar wij vroeg in den ochtend aankwamen en ieder schip zijn ankerplaats dicht bij de kampong werd aangewezen.

De kommandant der blokkade liet de overige bevelhebbers aan boord van het admiraalschip bijeenkomen, en deze ontvingen de mededeeling wat er gaande was. Verder werd besloten, de hoofden van Sangsit aan boord te ontbieden, om van hun te vernemen of het bericht van den spion waarheid behelsde, in welk geval, onmiddelijk met het wegruimen der verschansing enz. moest begonnen worden. De schepen moesten op de reede blijven tot dat het werk volbracht was, waarvan zij zich door het afzenden van piketten moesten overtuigen. Bij weigering zou Sangsit beschoten en de aan het strand op het drooge liggende handelsprauwen vernield worden.

De shabandar van Sangsit, die de inkomsten van het hoofd waaronder de dessa ressorteerde in pacht had, was een reeds bejaard Balinees, een sluwe vos, die nu echter voorzag dat het met zijn beheer uit was. Hij stelde alles in het werk om het onweer te keeren; zijn gladde tong, bedreven in al de kunsten van Oostersche verschalking, vermocht niets op den heer Berghuis. Deze was de man niet om zich te laten paaien. „Onmiddelijke wegruiming of ten 12 ure begint de beschieting." De shabandar zond nu zijn zoon, die gekleed was met een goudgestikt buisje, hoofddoek en sarong, en liet weten, dat hij zelf niet mocht komen daar hij onverwijld door de Balineezen zou worden gekrist. Dit hielp echter niets. Achter de kampong zal het wel niet best hebben uitgezien, hoewel de shabandar het tegendeel beweerde en verzocht dat een officier zich daarvan zou komen overtuigen.

Tegen 12 ure werd zijn zoon aan strand gezet en hem gelast, zijn landslieden te waarschuwen om met al wat zij bezaten zich zoo spoedig mogelijk uit de voeten te maken, daar, zoodra de roode vlag geheschen zou zijn, het vuren een aanvang zou nemen. De inwoners schenen dezen goeden raad niet te vertrouwen: oud en jong bleef aan het strand vertoeven om de schepen te bezien. Een hoogbejaarde grijsaard zat onder een Mangaboom rustig siri kauwende; rondom hem speelden een troep kinderen; geiten, zwijnen, kippen en eenden mengden zich zeer vertrouwelijk onder dezen troep. Een vrouw, naakt tot het midden van het lichaam (de Balineesche vrouwen mogen het bovenlijf en de borsten niet bedekken) kwam uit een sawaveld en droeg op het hoofd een bos gesneden rijstaren; anderen stampten rijst; niemand vermoedde blijkbaar iets kwaads.

Het was kort bij 12 ure. Ik had voorbereidingen gemaakt tot het opnemen van verwonden. Het geschut was met schroot-dozen geladen; de brandende lont was gereed. Het was de eerste maal in mijn leven dat ik zulk een bloedig drama zou bijwonen en toen ik een blik naar het nabijzijnde strand wierp, van 't welk wij slechts een pistoolschot verwijderd lagen, en al die weerlooze schepselen zag, ging mij een koude rilling door 't lichaam. Ik had liever gewapende mannen gezien, die waardig het geweld met geweld konden beantwoorden. De roode vlag werd in den top van het admiraalschip geheschen, dat in het zelfde oogenblik de eerste dertigponder naar de kampong zond. Ook onze kannoniers lieten niet op zich wachten. Toen de kogels de kronen van de klapperboomen afscheurden, de takken der vruchtboomen verbrijzelden en de lichte rottingdaken in flarden schoten, ontstond onder de kampong bewoners een panischen schrik. Iedereen, oud en jong, vluchtte in de richting van het westelijk deel van het dorp. In eenige oogenblikken was het strand schoon geveegd. Onze artilleristen vermeden in den beginne onnoodig bloed te vergieten. Dit kon echter niet verhinderd worden; de dessa was te volkrijk.

Zonder den geringsten weerstand, liet men ons meester van het terrein. Geen enkel schot werd door den vijand gelost. Nadat het vuren door drie schepen een half uur had aangehouden, zag men geen ziel meer; alleen een grijs paardje holde het strand op en neer en een inboorling vertoonde zich op het dek van een op het drooge liggende prauw en trotseerde de neervallende kogels.

Midderwijl waren drie booten met gewapende matrozen gereed om met de benoodigde brandmaterialen de prauwen in de vlam te steken. Het vuren werd gestaakt, en spoedig hadden de inlandsche roeiers de booten aan wal gepagaaid. De matrozen debarkeerden en weldra stonden de prauwen in lichte laaie vlam. De inlander, die op een dier vaartuigen had post gevat, was door niets te bewegen, om dien post te verlaten, zelfs de naderende vlammen deden hem niet wijken en toen zijn prauw vuur vatte ging hij naar beneden in het ruim, haalde een Hollandsche vlag en vertoonde haar boven uit de vlammen. Of hij in het vuur omkwam of welk lot hij onderging, werden wij niet gewaar. Onze bewondering en deelneming konden wij hem niet onthouden.

Thans ontwikkelde zich een gruwelijk tooneel van een anderen aard, dat hetzij door den hevigen zeewind, hetzij door moedwil of door onvoorzichtigheid, plaats greep. De huizen van de naburige kampong geraakten in brand, en het vuur verspreidde zich met ongelooflijke snelheid landwaarts over de geheele kampong. Dit lag niet in het plan van den expeditie-kommandant; slechts de prauwen zouden vernield worden en deze lagen ver genoeg van de woningen. Aan blusschen viel niet te denken, omdat het bovenste deel de woningen uit bamboe en de daken uit dadaptwijgen waren samengesteld. Met elastische sprongen verspreidde zich de brand. De rook met een diep rooden gloed omhulde de klapperboomen; de kronen verschroeiden en van de boomen en stammen bleef niets dan zwarte kool over. In de kampong hielden een menigte duiven haar verblijf. Tot dus ver door iedereen beschermd, thans verjaagd, fladderden zij op en neer. Velen zagen wij van de schepen in den vuurpoel neêrvallen: zij hadden haar vlerken verbrand en konden niet verder. Het indrukwekkendste waren de uitelkander springende bamboestokken. Zoo als men weet, is de bamboe van binnen hol en op afstanden door scheidingen in luchtdichte ruimten gescheiden. Zoodra die ruimten door hitte waren uitgezet, barstten de wanden met een min of meerderen knal naar gelang de bamboe dunner of dikker was. Wanneer men nu bedenkt dat een groot aantal bamboes in den brand waren geraakt zoo kan men zich lichtelijk een denkbeeld vormen van het helsche leven dat bij het barsten plaats greep. Bij de uitbarsting vlogen de stukken hoog in de lucht en werden ver geslingerd. Wij kregen er een menigte in ons tuig, en op het dek moesten overal wachtposten uitgezet worden om het gevaar af te wenden en nog waren wij verplicht het anker te ligten om verder af zekerheid te zoeken, daar wij te dicht aan wal lagen.

Toen 's avonds de landwind opkwam en over den uitgestrekten brandstapel woei, bracht hij behalve den balsemachtigen geur der kruiden, ook den reuk mede van verbrande dierenstoffen. Van welke natuur die was laat zich wel gissen, maar niet met zekerheid zeggen. Menigeen zal door het beschieten zijn omgekomen, dat zoo onverwacht plaats had. De inboorlingen schenen niet te geloven dat wij tot zulke maatregelen zouden overgaan, en terwijl de eerste schoten vielen, was de kampong opgehoopt met lieden van elken ouderdom en kunne, invalieden en zieken, die niet allen vluchten konden.

De vernieling van Sangsit maakte de geheele bevolking van Bali woedend; de brandwonde was voor een ieder smartelijk en trof hun diep in het hart. Ook van onze zijde vond zij weinig verdediging. De expeditie-kommandant gaf den blokkade-kommandant zijn ontevredenheid onbewimpeld te kennen. De zaak was echter niet te veranderen; men moest thans jacht maken op getergd wild, hetgeen een verstandig jager niet gaarne doet. Van dien tijd, zwerfden overal benden inboorlingen langs de kust. Wij konden ze met het bloote oog zien, en door onze kijkers herkenden wij het teeken dat aanwees tot welk hoofd zij behoorden. Hoogst eenvoudig waren ze gekleed. De Karang Assaners droegen een geverwden band om de haren, de Klonkonners hadden een wit- en de Bolèlèngers een geel lint. Allen waren gewapend met de lans van 10 tot 12 voet lengte, in den sarong hadden zij de kris of den klewang. Slechts enkelen waren gewapend met een dubbel- of enkel loopgeweer; zij waren van Singapoera ingevoerd, alsmede kruid en lood, ofschoon op het eiland zelf een soort van kruid, doch weinig deugdzaam, werd vervaardigd. De piketten gingen nooit langzaam maar altijd in korten draf; soms kon men eenige honderd man te samen zien. De brand van Sangsit was voor Goesti Tjelantek een sterk wapen om ieder een tot wraakneming aan te wakkeren en tot den onvermijdelijken strijd voor te bereiden. In iedere kampong werd bij elke gelegenheid op de gong-gong geslagen om den oorlogzuchtigen geest van het volk te doen ontvlammen. Ook verspreidde men het gerucht, dat de Balineezen het plan hadden om in de duisternis van den nacht het fort te bestormen, hetgeen, aangezien alle genomen voorzorgen, niet ernstig scheen gemeend te zijn.

Volgens ontvangen bevelen van den blokkade-kommandant hadden wij het anker geligt en koers gezet westwaarts in de richting van de kampong Batimon. Het was echter geen geringe zaak om met de schepen dicht genoeg bij die dessa te komen om haar met goed gevolg te kunnen beschieten. Ten eerste moest tusschen klippen een nauw kanaal gepasseerd worden, en van de ankerplaats lagen de huizen voor onze zesponders, van oude constructie, te ver verwijderd. Het kommandantschip voerde een dertigponder, waarmede het bombardeeren zou kunnen worden beproefd. Het leidde echter tot geen uitkomst, alleen was het gevolg, dat de inwoners zich zonder vrees op het strand vertoonden en bij elk te vergeefs gedane schot een

verschrikkelijk geschreeuw aanhieven. De voorvechters dansten als of zij door de tarantula waren gestoken, lans en klewang rondzwaaiende en allerlei zelfs vuile provocaties makende. In elke kampong hoorde men de gong-gong en de trom roeren. Trots al onze pogingen bleef Batimon ongedeerd.

Daar de wind tot het uitloopen tusschen de ondiepe banken niet gunstig was en de avond inviel, zoo bleven wij tot den volgenden morgen om met den landwind uit te zeilen. Het was eenige dagen vóór vollemaan. Achter de klippen lag de schoener bewegingloos als in een kamer; uit het nabijzijnde woud kwam een verkoelende bries; overal heerschte vrede en rust in de natuur. De kommandant van den schoener bracht een bezoek aan den blokkade-kommandant; wij, officieren, zaten in ligte kleeding bij elkander op het dek, dronken een glas Rudesheimer, rookten manilla cigaren, hielden ons bezig met het nieuws van den dag en van de ophanden zijnde expeditie. Ook de bemanning had het warme tusschendek verlaten en lag in kleine groepen voor den mast. Eenige zongen vrolijke liederen, anderen hadden aardigheden te koop of vertelden allerlei soorten van avonturen, die zij reeds meermalen verhaald hadden; maar die toch altijd den lachlust der toehoorders opwekten.

Omstreeks 11 ure wilden wij ons ter rust begeven, toen wij eenige schoten in de richting van Bolèlèng hoorden vallen. Het scheen als of het een geweervuur was, waaronder sterk gebulder als uit zwaar geschut. Aan boord kwam alles in rep en roer. Daar evenwel de maan helder scheen en wij op verren afstand alles duidelijk konden onderscheiden en nergens eenig gevaar bemerkten, zoo werden alle voorbereidingen gestaakt, en dit te meer daar onze kommandant van zijn bezoek nog niet terug was.

De Balineezen hadden het schrikkelijk leven dat meer nabij scheen te komen, ook gehoord. Overal klonk de gong-gong; een wild schreeuwen vernamen wij van den wal, en honderde fakkels zwerfden langs het strand op en en neêr. De kannonade en fusillade hield echter aan. Het moest een ernstige aanval en verdediging zijn. Daar het van de richting van Bolèlèng kwam, zoo twijfelden wij niet dat de Balineezen het fort hadden aangegrepen om Sangsit te wreken. Zij, die zich op het fort bevonden, hadden echter niets te vreezen. De dappere kommandant Schenk en zijn officieren hadden gezorgd dat het fort door geen blootsvoets loopenden vijand kon genomen worden en driehonderd

Europeanen, Afrikanen, Amboineezen en Javanen laten zich niet gemakkelijk verjagen; doch geluk of ongeluk is overal van overwegend gewicht. Zelfs vele Balineezen konden het fort niet in gevaar brengen; maar wel een enkel roekelooze. Slechts een enkel stoutmoedig man was er noodig om, op den grond door de wachtposten heen tot aan de wallen te sluipen en met een windroer het alang-alang dak in brand te schieten. Dan zou alles uit zijn geweest. Een dergelijk onheil vreesde men; de vijand had daartoe plan gehad, maar 't onbrak hem aan moed om het uit te voeren.

Onze kommandant liet niet lang op zich wachten. Ook hij en de blokkade-kommandant hadden het leven gehoord en waren de meening toegedaan, dat het fort in actie was. Zij hadden besloten de ankers te ligten, en welke ook de onderzeesche gevaren mochten zijn, de aangevallen kameraden ter hulpe te komen. Heviger werd het schieten, wilder en luidruchtiger het geraas der inboorlingen aan het strand. Spoedig hadden wij het anker geligt en eenige zeilen bijgezet. Thans stuurden wij naar den gevaarlijken ingang; een sloep ging pijlende ons vooruit. De heldere maan scheen van boven en omstreeks 2 ure in den morgen, voeren wij in veilig vaarwater. Het was ook hoog tijd, want de onbeduidende landwind had zich totaal gelegd, en zoo ons dit tusschen de klippen ware overkomen, zouden wij stellig vastgeraakt zijn, en wie weet welke ongelukkige gevolgen dit voor het schip en de opvarenden zou gehad hebben. Wij konden dus niet verder en daar de kanonnade en fusillade flauwer werden en omstreeks 3 ure geheel ophielden, zoo was onze hulp niet meer noodig: of de aanval was afgeslagen of het fort was bezweken.

Toen de zeewind, den volgenden morgen, onze zeilen wederom opblies, zagen wij westelijk in de richting van den Sedano, den kleinen oorlogsschoener Aruba, die, op weg naar Bolèlèng, ook het leven had gehoord maar niet wist te verklaren hoe dit op zulk een grooten afstand mogelijk was.

Eindelijk, omstreeks den middag, kregen wij het fort in zicht; de wapperende vlag overtuigde ons dat het gevaar geweken was; maar hoogst verwonderd vernamen wij van de Bolèlèngers, dat zij een geheel rustigen nacht hadden doorgebracht. Zij hadden ook het schieten gehoord; maar verkeerden in de meening, dat wij 's nachts Batimon hadden gebombardeerd.

Het voorgevallene bleef ons onverklaarbaar. Wij hervatten wederom onze oude bezigheid, namelijk onze kruistochten. Een stoomboot kwam toen bij ons, van de reede van Bezoeki, waarvan wij de gebeurtenis vernamen. In de gemelde nacht had een uitbarsting plaats gehad van den vulkaan Gloe in Ngatang, onder Malang, die meer dan 200 geografische mijlen van Batimon en Bolèlèng verwijderd ligt. De uitbarsting moet zeer verschrikkelijk zijn geweest. De Brantas, een rivier die door die streken stroomt en zich in het binnenwater van Soerabaja ontlast, was geheel met uit den krater uitgeworpen aarde gevuld. Alle visschen werden gedood; toen het water viel, vond men er geheele hoopen, die de lucht verpestten. De bedding der rivier werd op verschillende plaatsen ondiep, voornamelijk aan de uitmonding, die verstopt geraakte. Hierdoor ontstond opstuwing van water in de beneden landen; er vormden zich plassen, waaruit miasmen voortsproten en hunne offers onder de bevolking zochten. Na de uitbarsting van den Gloe liet de gezondheidstoestand van Soerabaja veel te wenschen over. Koortsen heerschten menigvuldig en gingen naar langen duur in dyssenterie over en menigeen werd naar het graf gesleept.

Het geheele expeditie-eskader lag op de reede van Bezoeki verzameld en wachtte op het bevel om het anker te ligten. Er waren omstreeks veertig schepen van allerlei soort en grootte, waaronder twaalf oorlogsbodems, voor het grootste deel met stoom voorzien en waarvan de Merapi het grootste was; hij voerde een tachtig en vier zestig ponders. Zeilfregatten, korvetten en brikken konden geen deel aan de expeditie nemen. Alleen eenige hospitaalschepen zouden haar vergezellen. De vijand werd niet aan het strand, zoo als bij de eerste expeditie, verwacht. De overige schepen waren gehuurde koopvaarders, de meesten uit Nederland; zij waren ruim, konden vele soldaten opnemen, en aangevoerd door bekwame kapiteins en stuurlieden; de bemanning bestond uit ervaren Europeesche matrozen, die des gevorderd voor alles geschikt waren.

De expeditie was sterk drieduizend man met de noodige artillerie en bespanning, eenige duizenden koelis die proviand en verdere noodwendigheden, ten behoeve der strijders, moesten dragen, en zij nam een groote hoeveelheid mondbehoeften en ammunitie mede.

De reede van Pandalam, eenige mijlen oostelijk van Sangsit,

was als verzamelplaats der expeditieschepen aangewezen. Gedurende den oostmoeson bood die reede een tamelijk veilige ankerplaats aan, en was ruim genoeg voor verscheiden honderde bodems.

Half cirkelvormige sawavelden, zoo als bij Bolèlèng, vond men ook hier; langs de met boomen beplante beek, die zich in de zee stortte, stonden enkele woningen, verder op een kampong, die aan een zeer karig begroeiden heuvel van omtrent twee honderd voet hoogte grensde.

Tot dit punt waren geen versterkingen door de Balineezen opgeworpen; de tachtigponders reikten tot aan den voet van den heuvel, waar zij nog de kronen der klapperboomen konden afscheuren. Achter den heuvel vingen de vestingwerken aan. De heuvelwand liep in een diep ravijn, de tegenoverliggende rand verhief zich zeer steil en daar bevond zich de benting. Graszooden en opgeworpen aarde, gedekte flanken en werken, boomstammen en scherpe bamboes, steenen en groote dwarsbalken, bedekte gangen en schietgaten, lilakanonnen, die in positie waren gebracht, Spaansche ruiters en randjoes, wolfskuilen met scherpe en zeer puntige werpsteenen waren tot ontvangst van den aanrukkenden vijand gereed; in het kort niets ontbrak om Djagaraga geducht te maken.

Door verspieders was de kommandant van Bolèlèng hiervan onderricht; doch aan de sterkte, zoo als hiervoor is geschetst, twijfelde de expeditiechef. Zulk een energieken tegenweer was men in Indië niet gewoon. De kommandant hield de mededeeling als zeer overdreven. Men geloofde thans den stier gemakkelijk bij de hoorens te kunnen vatten. Wij zullen zien met welk gevolg.

De Indische begrooting voor 1874.

Te midden van de onvermoeibare interpellatien over de eerste expeditie tegen Atjeh en de eindelooze zorgen voor de uitrusting der tweede expeditie, had de minister van koloniën, dit jaar, de Indische begrooting voor te bereiden ter discussie in de Staten Generaal. Te oordeelen naar de overheerschende stemming in Indië zoowel als, misschien meer nog daar dan in Nederland, moest die begrooting den noodlottigen indruk verraden van den oorlog, door het Indisch bestuur verklaard aan den laatsten onafhankelijken inlandschen staat in den Indischen Archipel en van den ongunstigen afloop der aanvankelijke krijgsverrichtingen. Uit Indië waren luidruchtige stemmen opgegaan over inkrimping van noodzakelijke uitgaven, over voornemens van hatelijke bezuinigingen, van sedert jaren ongekende schrielheid, waarmede men zou trachten de aanzienlijke oorlogsuitgaven voor de schatkist te equivaleeren. Zonder zich zoozeer als in Indië te verontrusten, verwachte men in Nederland toch ook veeleer credieten voor militaire doeleinden dan aanvragen voor den burgerlijken dienst. De richting van hervorming, die zich telken jare door klimmende uitgaven op de Indische begrooting afspiegelt, achtte men door de laatste gebeurtenissen althans tijdelijk gestoord en zij die eenigzins oplettend de buitengewone uitzendingen van personeel en materiëel gade sloegen, welke door de impulsie van den minister van koloniën achtervolgens onze havens verlieten, juist op het tijdstip dat anders aan zijn departement de Indische begrooting rustig wordt in elkander gezet, zouden, voorzeker, niet voorspeld hebben, dat hij de vertegenwoordiging zou te gemoet

treden met uitgewerkte plannen en gerijpte voornemens tot verbetering van belangrijke takken van algemeen bestuur.

Inderdaad, was dit het geval. Aan den minister komt den lof toe, door een breede opvatting van onze verplichtingen jegens Indië en door zijn bedrijvigheid, het beheer van Indië verlost te hebben van de nachtmerrie, die er sedert den aanvang van dit jaar op drukte. Meer dan met de schoonste woorden, heeft hij door een daad van zelfvertrouwen den oorlog tegen Atjeh tot zijn werkelijke proportie terug gebracht, de proportie van een expeditie, zoo als er zoo menige in Indië plaats greep en die, wel verre van het Nederlandsch gezag in zijn grondslagen aan te tasten, de gezaghebbers geen oogenblik doet aarzelen in het voortzetten der roeping, welke zij meenen in 't algemeen voor Indië te moeten vervullen.

De Indische begrooting voor 1874 mag daarom een heugelijke verrassing heeten. Trouwens, aan voorhanden middelen was geen gebrek. Uit de rekeningen bleek dat de vermoedelijke batige saldos over de jaren 1867 tot en met 1872 de enorme som bedragen van ruim *f* 66 millioen. Onder het saldo van 1867 is evenwel begrepen het zoogenaamd administratief kapitaal, ter voorziening van de kassen in Indië voortdurend noodig, ten bedrage van *f* 12,500,000. Aan de middelen van Nederland zijn daarvan reeds in 1869 en 1870 toegewezen *f* 6,375,000 en aan die van Indië in 1872 en 1873 *f* 16,377,240.61 en werden *f* 10 millioen besteed aan amortisatie van nationale schuld, te samen *f* 46,252,240.61, zoodat nog beschikbaar bleven *f* 19,754,790.81. Verder was het zeker, dat de Indische middelen in het loopende jaar 1873 veel meer zouden opbrengen dan het geraamde bedrag, daar minstens 58,000 picols koffie meer verkocht zullen worden, dan men bij samenstelling der begrooting over dat jaar meende te kunnen verkoopen, en voor de koffie een aanzienlijk hoogere prijs wordt gemaakt dan waarop daarbij werd gerekend. Alleen de verkoop van koffie zal de opbrengst der Indische middelen ruim 16 millioen boven het geraamde bedrag doen stijgen.

De minister stond dus voor een zeker excedent van nagenoeg *f* 36 millioen en had daaraan een rationeele bestemming te geven. In de eerste plaats la part du feu. Tot dekking der buitengewone uitgaven, door den oorlog tegen Atjeh veroorzaakt, worden uit de saldos van vroegere dienstjaren genomen *f* 7,500,000; het overschot van *f* 16 millioen op de loopende begrooting, ter-

wijl nog *f* 2,500,000 voor expeditiën op die voor 1874 zijn uitgetrokken, dus te samen *f* 26 millioen. Van de vroegere overschotten, meer bepaaldelijk dat van 1871, worden verder *f* 2,420,000 bestemd voor buitengewone werken, te weten: *f* 420,000 tot beveiliging van Batavia tegen overstrooming, *f* 400,000 voor hetzelfde doel te Samarang, *f* 250,000 voor den bouw van een stuwdam in de Sampean-rivier, *f* 300,000 voor het bouwen van een krankzinnigen gesticht te Buitenzorg en *f* 1,050,000 tot buitengewone aanvulling van het materieel der zeemacht. Over omstreeks *f* 10 millioen van vroegere saldos wordt dus nog niet beschikt. De bedoeling is echter dit aanzienlijk overschot niet onaangeroerd te laten tot dat de wet het slot der rekeningen zal hebben vastgesteld, te minder, nu men weet dat er verschillen bestaan tusschen de boekingen der departements-chefs en de controle-registers der algemeene rekenkamer ten aanzien van het dienstjaar 1867 en deze verschillen tot nieuwe vertraging aanleiding zullen geven, terwijl het bedrag der saldos in globale sommen toch vaststaat. Voorstellen zullen de Staten Generaal eerlang worden gedaan om het overschot te benuttigen, wij willen hopen voornamelijk in het belang van Indië.

Wat de eigenlijke begrooting voor 1874 betreft, zij werd door den minister voorgesteld met een aanzienlijke vermeerdering op die van 1873. Op de verschillende afdeelingen, bedroeg die vermeerdering niet minder dan *f* 3,583,472.50 (met de credieten voor buitengewone werken ongeveer *f* 6 millioen), welke zich als volgt verdeelt:

	1874	1873
Regeering en hooge colleges . . .	*f* 1,139,458	*f* 1,145,818.00
Justitie	„ 4,236,609	„ 3,874,425.00
Financiën.	„ 9,239,696	„ 9,066,571.00
Binnenlandsch bestuur	„ 45,545,097	„ 44,039,039.00
Onderwijs, eeredienst en nijverheid	„ 8,437,599	„ 8,295,871.00
Burgerlijke openbare werken. . .	„ 9,304,348	„ 9,697,114.00
Oorlog	„ 22,271,797	„ 20,313,425.60
Marine	„ 8,082,545	„ 8,231,412.90

De eindcijfers voor 1874 waren [1]):

[1]) Ten gevolge van eenige wijzigingen, hangende het voorloopig onderzoek, in de begrooting gebracht, werden, bij het antwoord op het verslag der kamer, door den minister de eindcijfers bepaald als volgt:

Middelen in Nederland		ƒ 48,908,967
„ „ Indië		„ 74,628,432
		ƒ 123,537,399
Uitgaven in Nederland . .	ƒ 18,143,322	
„ „ Indië	„ 94,833,827	
		ƒ 112,977,149
Bijdrage aan 's Rijks schatkist.		ƒ 10,560,250

Voor de gewone middelen, wordt gerekend op een vermeerdering van ruim ƒ 5 millioen, wegens de meerdere hoeveelheid te verkoopen koffie en de hoogere prijzen van dat product, een berekening, welke, met 't oog op de steeds klimmende prijzen, waarschijnlijk nog aanzienlijk te laag zal blijken te zijn.

De vermeerdering der gewone uitgaven met ƒ $3^1/_2$ millioen werd voorgesteld tot reorganisatie van het districtsbestuur en den burgerlijken geneeskundigen dienst op Java, van het gevangeniswezen, meer bepaald van het bannelingstelsel, tot vermeerdering van het Europeesch personeel bij den waterstaat, tot verbetering van de inkomsten der officieren, onder-officieren en soldaten en tot verhooging van den inkoopprijs der koffie tot ƒ 14 per picol. Het zijn deze verschillende reorganisatien en hervormingen, die de begrooting voor 1874 kenschetsen als een budget de paix, te midden van de algemeene bezorgdheid wegens den oorlog tegen Atjeh.

Niet alleen omdat de reorganisatie van het districtsbestuur bij uitnemenheid de eer van belangrijke debatten zoowel buiten als in de tweede kamer is te beurt gevallen, maar ook omdat zij bestemd is de bevolking meer waarborgen van veiligheid en zekerheid te verschaffen, verdient zij aan het hoofd der voorgestelde maatregelen te prijken. De onmogelijkheid om de nijverige bewoners van Java overal voldoende te beschermen tegen diefstal en brandstichting met het thans aanwezige, geheel onvol-

---

Middelen in Nederland		ƒ 48,958,967
„ „ Indië		„ 75,639,232
		ƒ 123,598,199
Uitgaven in Nederland	ƒ 18,141,922	
„ „ Indië	„ 94,911,698	
		„ 113,053,620
Geraamd batig slot . .		ƒ 10,544,579

doende districts-personeel, was der regeering uit een algemeen plaatselijk onderzoek overtuigend gebleken. Zooals in het Indisch Genootschap door den heer van Vleuten zeer juist werd opgemerkt, is thans de wijs, waarop de districtshoofden in hunne verschillende werkzaamheden worden te gemoet gekomen, ondoeltreffend en veelal onvoldoende. In acht residentiën, bij voorbeeld, zijn aan de districtshoofden toegevoegd eenige ambtenaren, die allen den titel hebben van onderdistrictshoofd met een inkomen van *f* 100 's maands; in acht andere vindt men niet anders aan hen toegevoegd dan districtsmantris met *f* 65 's maands tractement. Dat is reeds onbillijk; hun werkkring is precies dezelfde. De onderdistrictshoofden in de residentie Kedoe, b. v. hebben niets meer te doen dan de districtsmantris in de aangrenzende residentie Bagelen, en toch bekomen de eerste *f* 100 en de laatste *f* 65 per maand..... Wat het aantal betreft, laat de bestaande regeling nog meer te wenschen over. In de residentie Cheribon, onder anderen, met een bevolking van 1,059,237 inlanders, verdeeld in 26 districten, vindt men tot hulp van de districtshoofden geen enkel onderdistrictshoofd of mantri-district. In de aangrenzende residentie Tegal, met een bevolking van 806,387 inlanders, en verdeeld in 16 districten, heeft ieder districts-hoofd tot zijn hulp één onderdistrictshoofd en twee mantris-district. In die residentiën, waar 't het meest noodig is, zooals in Kediri, heeft men het minste personeel. Dáár heeft men voor een 578,436 sterk gedepraveerde, aan het amfioen schuiven verslaafde bevolking slechts 25 districts-hoofden, 5 matris-aris en 2 mantris-district; dus gemiddeld 1 mantri behalve het districtshoofd voor 19,280 inlanders; terwijl men bij de reorganisatie van de Preanger Regentschappen het noodig heeft geoordeeld over een goede, zachtaardige bevolking van 1,055,994 zielen, onder de 63 districtshoofden nog 150 onderdistrictshoofden aan te stellen, dus 1 voor gemiddeld 700 zielen."

De ontworpen reorganisatie gaat van het denkbeeld uit om het aantal districten te behouden; maar de districten, gelijk dit reeds bestaat in sommige residentien, in onder-districten te verdeelen, waarvan het bestuur onder het gezag en de verantwoordelijkheid van het districtshoofd gevoerd wordt door het mindere personeel, gevestigd op een plaats zooveel mogelijk gelegen in het midden van het onderdistrict. Deze regeling, meent men, biedt den meesten waarborg aan voor een goede politie en een behoorlijk toe-

zicht op den gang van zaken in de districten. Bij het regeeringsvoorstel was tevens als grondslag aangenomen, dat ieder district in drie onderdistricten wordt verdeeld, zoodanig dat een onderdistrict onder het onmiddellijk bestuur van het districtshoofd staat, en de twee andere onderdistricten worden geplaatst, het eene onder een onderdistrictshoofd 1e klasse op *f* 100 's maands, het andere onder een onderdistrictshoofd 2e klasse op *f* 65 's maands. Over 't algemeen zou men dus voor iedere residentie, naar het aantal harer districten, op een vast aantal onderdistricten 1e en 2e klasse kunnen rekenen behoudens de vrijheid om, waar de plaatselijke toestanden dit raadzaam maken, een andere indeeling vast te stellen, door, bij voorbeeld, het eene district te splitsen in vier, het andere in twee onder-districten. Gelijkmatige inrichting van het districtsbestuur, versterking van het personeel, vooral in het belang eener goede politie, ziedaar hetgeen in hoofdzaak met de reorganisatie wordt beoogd.

De vermeerdering van uitgaven die zij zal veroorzaken, is niet onaanzienlijk, maar allezins het doel waardig. Zij wordt begroot op *f* 477,900 's jaars. Door een nieuwe regeling van het personeel, dat aan de regenten is toegevoegd, bezuinigt men, daarentegen, een som van *f* 79,020, waardoor, en door nog andere omstandigheden, de vermeerdering tot *f* 398,880 wordt terug gebracht, en een verdere niet onbelangrijke besparing in het verschiet ligt op de mantris bij de koffie- en suiker-kultuur. De geldkwestie was dan ook niet de schaduwzijde der reorganisatie: het was de daaraan verbonden vermeerdering van heeredienstplichtigen ten behoeve van de nieuw aan te stellen onderdistrictshoofden. De minister zelf verklaarde ronduit in de memorie van toelichting dat hij gaarne een hooger bedrag aan bezoldigingen zou hebben willen uittrekken en daarentegen aan die hoofden alle aanspraak op heeredienstplichtigen ontzeggen; dat hij den maatregel reeds een jaar had tegen gehouden om, in overleg met het Indisch bestuur, het daaraan klevende bezwaar op te ruimen; maar, dat op aandrang van Indië, hij zich thans verplicht achtte de reorganisatie voor te dragen, afgescheiden van de nadere regeling of afschaffing van de bedoelde persoonlijke diensten en af te wachten welke algemeene voorstellen de Indische regeering zal doen omtrent dit onderwerp dat bij haar in behandeling is.

Omtrent een betere regeling van de geneeskundige dienst, waarvoor thans ruim *f* 1 millioen is uitgetrokken, had de mi-

nister in den aanvang van dit jaar, definitieve voorstellen van den gouverneur-generaal ontvangen. Deze hebben de strekking om, behoudens de vaststelling van een nieuw reglement, in verband met de bestaande behoefte aan geneeskundig personeel, de belooning der plaatselijke burgerlijke geneesheeren te verhoogen, en aan de officieren van gezondheid voor de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst een toelaag te verleenen, evenzeer als aan de met het toezicht en de inspectie belaste militaire autoriteiten. Voorts zou de thans door een dirigeerend officier van gezondheid, tegen belooning, vervulde betrekking van inspecteur der vaccine op Java en Madura, vervangen worden door die van inspecteur over den burgerlijken geneeskundigen dienst voor Java en Madura. Eindelijk zouden de tractementen der stadsgeneesheeren op de drie hoofdplaatsen van Java worden verhoogd, en te Soerabaja een tweede stadsvroedvrouw worden aangesteld. Het ligt dan echter in de bedoeling om de aan de stadsgeneesheeren te Batavia toegevoegde tijdelijke hulp van twee particuliere geneesheeren te doen ophouden.

Over de beginselen, waarop de reorganisatie zou moeten rusten, bestond in Indië groot verschil van gevoelen. Het is ten slotte wenschelijk voorgekomen, het toezicht door militaire geneeskundigen te doen uitoefenen, gelijk dit tot dusver plaats had, maar tegen het genot van een toelaag. Aan den chef over den geneeskundigen dienst zou een toelaag van *f* 3600 's jaars en aan ieder der acht dirigeerende officieren van gezondheid, alsmede aan den inspecteur der hospitalen op de buitenbezittingen, een toelaag van *f* 1200 's jaars worden toegekend. Even als tot dusver zal elk dirigeerend officier van gezondheid een indemniteit voor schrijfbehoeften en schrijfloonen ontvangen van *f* 350 's jaars. Een gelijke indemniteit zou worden toegekend aan den inspecteur der hospitalen op de buitenbezittingen. De som van *f* 120 's jaars, voor lokaal- en bureaubehoeften op het bureau van den chef van den geneeskundigen dienst, zou worden verhoogd tot *f* 300.

De thans bestaande betrekking van inspecteur der vaccine, waargenomen door een militair deskundige, op een tractement van *f* 6600, met een indemniteit voor schrijfloonen en schrijfbehoeften van *f* 552, zou zijn te vervangen door de betrekking van inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst, op

een traktement van *f* 10,200, met een indemniteit voor schrijfloonen en schrijfbehoeften van *f* 600 's jaars. Dit zou een burgerlijk ambt worden, hetgeen vooral noodig is om te voorkomen dat de betrekking telkens in andere handen overgaat, zooals tot dusver, ten gevolge van de promotie onder de militaire geneeskundigen, het geval was. Den directeur zou aldus een adviseur en helper zijn toegevoegd, aan wien in het algemeen kunnen worden opgedragen de behartiging der algemeene volksgezondheid, der hygiène en der vaccine.

Verder heeft men het voornemen de tractementen der stadsgeneesheeren in de drie hoofdplaatsen van Java te verhoogen, hetgeen noodig is, indien men den moeielijken werkkring der stadsgeneesheeren voortdurend aan goede handen wil zien toevertrouwd. Aan den eersten stadsgeneesheer te Batavia zou een traktement van *f* 8400 's jaars, aan de eerste stadsgeneesheeren te Samarang en te Soerabaja van *f* 7200 worden toegekend. De tweede stadsgeneesheer te Batavia zou *f* 6000 's jaars, die te Samarang en te Soerabaja *f* 4800 ontvangen. De derde stadsgeneesheer te Batavia *f* 4800, die te Soerabaja *f* 3000. Aan elken eersten stadsgeneesheer zou een indemniteit voor schrijfloonen en schrijfbehoeften van *f* 180 's jaars worden gegeven, en een dergelijke indemniteit van *f* 600 's jaars aan de secretarissen van de geneeskundige raden in de drie hoofdplaatsen, welke secretarissen door de raden uit hun midden worden gekozen. Ook wordt de aanstelling van een tweede stadsvroedvrouw te Soerabaja op een traktement van *f* 1200 noodig geacht. Te Batavia en Samarang zijn thans reeds twee stadsvroedvrouwen in dienst.

De toelagen van *f* 100 's maands aan de burgerlijke geneeskundigen, die buiten de drie hoofdplaatsen op Java den dienst waarnemen, zijn thans te gering. Het komt wenschelijk voor al die toelagen op *f* 200 's maands te brengen. Voorts wordt aanbevolen het toekennen van toelagen aan de officieren van gezondheid, die belast zijn met den burgerlijken geneeskundigen dienst. De toelagen zouden te bepalen zijn op *f* 50 's maands.

Van deze reorganisatie wordt te recht verwacht een groote verbetering van den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indië. De vermeerdering van uitgaven zal jaarlijks bedragen *f* 117,518; daarentegen zullen vervallen de *f* 50 000, welke op de vorige begrooting waren uitgetrokken voor verbetering van dien dienst.

Sedert jaar en dag is de toestand van het gevangeniswezen in Indië, en in verband daarmede de wijze van toepassing der straf van dwangarbeid, in afkeurenden zin besproken. Eminente leden der rechterlijke macht deelden die ongunstige meening en vestigden de aandacht der regeering op dien ongunstigen toestand, zoodat de gouverneur-generaal Sloet den resident van Riouw gelastte een onderzoek in te stellen naar de gevangenissen van inlandsche misdadigers te Singapore. De resident schetste de uitkomsten van het te Singapore gevolgde stelsel als uitstekend. Alle openbare werken waren daar door dwangarbeiders tot stand gebracht en lieten niets te wenschen over. Niet alleen dekte de waarde van den arbeid der veroordeelden de kosten van hun onderhoud, maar het etablissement wierp zelf winsten af. De inrichting der gebouwen, de voeding, ligging en kleeding der gedetineerden werden allen door den resident geprezen. In het ruime en luchtige hospitaal waren steeds weinig zieken, en de sterfte onder de veroordeelden was zeer gering.

De Indische autoriteiten dachten verschillend over het al of niet navolgenswaardige van de Singapoorsche inrichting, maar volkomen eenstemming waren zij omtrent het onhoudbare van den bestaanden toestand. Zij schetsen de gevangenissen als ellendig. Voor den onbeschaafden en verdorven misdadiger heeft de straf niets te beteekenen, terwijl de nog niet verdorvene er geheel voor de maatschappij verloren gaat. Zonder behoorlijk toezicht, geven de gevangenen zich geheel aan luiheid over, terwijl de dwangarbeiders, veelal belast met het schoonhouden van erven of tuinen en van openbare gebouwen, hunne dagen doorbrengen in een bedrijvige ledigheid.

Men is dus gekomen tot een nieuwe, eenigzins van het Singapoorsche stelsel afwijkende organisatie. Volgens die organisatie, berust het algemeen beheer en oppertoezicht bij den directeur van justitie, aan wien een hoofdambtenaar wordt toegevoegd, belast met de leiding van den dienst en de loopende zaken van de centrale administratie. Deze hoofdambtenaar, die den titel zal voeren van hoofdinspecteur of inspecteurs, en die, zoo noodig, door inspecteurs of adjunct-inspecteurs wordt bijgestaan, wijst ook de plaats aan waar, of het rayon waar binnen de veroordeelde zijn straf zal ondergaan.

Nederlandsch Indië wordt in drie tot vijf, voorloopig in drie districten ad hoc verdeeld. De dwangarbeiders worden gebezigd

aan de groote openbare werken. Steeds worden die in den ketting afgezonderd gehouden van de overigen. Eerstgenoemden worden bij voorkeur aan de zwaarste werken gebezigd, waar voortdurend, of lange jaren, een groot aantal werkkrachten gevorderd worden. De valide mannelijke veroordeelden worden verdeeld in sectiën van ongeveer 150 hoofden. Over iedere sectie is een opzichter. De administratie van het depôt stelt de veldsectien aan. In ieder district is minstens één sectie voor bouwwerken en zooveel mogelijk wordt bij iedere sectie een peloton handwerkslieden gevormd. Er zijn verder sectiën, bij voorkeur bij militaire werken te bezigen, of bij aardwerken, lossen, laden enz. Ten aanzien van het toezicht en de indeeling in klassen, van de tucht en de straffen op overtreding daarvan, de voeding en behandeling der veroordeelden worden mede de vereischte voorzieningen genomen.

Van de invoering van dit nieuwe stelsel worden groote voordeelen verwacht. Daardoor wordt aan de straf haar eigenaardig karakter terug gegeven, het karakter eener boetedoening voor het gepleegde misdrijf, die den veroordeelde den weg opent tot verbetering, door hem het heilzame van den arbeid te doen beseffen, en het verder van hem zelven afhangt zijn positie gaandeweg dragelijker te maken. De misdadiger zal, onder behoorlijk toezicht, de waarde van een gestadig werkzaam leven op prijs leeren stellen; de aanhoudende arbeid moet zoowel zijn lichaam als zijn geest verharden, en hem als hij later in de maatschappij zal zijn teruggekeerd, minder vatbaar maken, voor de verlokkingen der luiheid en daaruit voortspruitende ongebondenheid en misdaad.

De bezwaren elders tegen het ten arbeid stellen van veroordeelden geopperd, namelijk de moeielijkheid van strenge bewaking en de vrees voor mededinging, gevaarlijk voor den eerlijken arbeid, verliezen in Indië grootendeels hunne kracht. Verzet en ontvluchting komen, blijkens de ervaring, niet dan zelden voor onder de inlandsche veroordeelden, waarvan, trouwens, voortaan de meest verdorvenen in een afzonderlijke inrichting geplaatst worden. En aan werkkrachten bestaat in Indië groote behoefte. Een tal van openbare werken ter ontwikkeling van de productiviteit der Indische gewesten, wegen, bruggen, waterleidingen, kanalen, havenwerken, ontginning van delfstoffen, enz., kunnen door de regeering worden opgevat, wanneer zij daartoe beschik-

ken kan over een aantal krachtvolle mannen, dat gemiddeld 's jaars op niet minder dan 10,000 kan worden geschat.

De uitgaven voor de toepassing van het nieuwe stelsel, hoewel nog niet met juistheid te ramen, zullen een aanzienlijk cijfer bedragen. De Indische regeering berekent aan gebouwen een som van ongeveer *f* 800,000 noodig te zullen hebben, terwijl de vermeerderde uitgaven voor personeel 's jaars ongeveer *f* 260,000 zullen beloopen; doch men hoopt dat die uitgaven ruimschoots zullen worden vergoed door de geldelijke voordeelen, van de invoering van het stelsel te wachten.

De uitbreiding van het Europeesch personeel van den waterstaat is voorafgegaan door een tamelijk langdurig overleg tusschen Buitenzorg en het Plein. Het schijnt den directeur der burgerlijke openbare werken thans gelukt te zijn de regeering in Indië en het opperbestuur te overtuigen, dat de stagnatie der publieke werken in Indië voornamelijk moet geweten worden aan gemis aan voldoend technisch personeel. Van zijn betoog wordt in de memorie van toelichting een blijkbaar instemmend gebruik gemaakt. „Dat de klachten" — wordt daarin medegedeeld — „betreffende het beheer der openbare werken inzonderheid zijn gerezen en toegenomen na de instelling van een afzonderlijk departement in 1854, kan verklaard worden, zegt de directeur, uit de omstandigheid, dat omstreeks denzelfden tijd de gedwongen leveringen werden afgeschaft en het aanwenden van onbeloonden arbeid der bevolking werd beperkt.

„Toen het régime der gedwongen leveringen en onbeloonde diensten gold, kwamen vele openbare werken spoedig en zonder kosten tot stand. Er was geen deskundig toezicht; er werd zeer slecht gewerkt, maar men had een onbeperkte beschikking over de eigendommen en werkkrachten der bevolking, en kon dus in elke zich voordoende behoefte dadelijk weder voorzien. In dien tijd werd niet geklaagd, want de Europeanen waren spoedig geholpen als het noodig was en de inlandsche bevolking berustte stilzwijgend in haar lot.

„Toen die toestand ophield, toen alles moest betaald worden en men had ingezien dat door niet-deskundigen veel was verknoeid, werden er niet genoeg gelden en technici disponibel gesteld, om in eens in een gezonden toestand te geraken; want hetgeen meer aan geld werd toegestaan, was op verre na niet de waarde van hetgeen vóór dien tijd onbetaald werd benuttigd,

en hetgeen men aan technici meer verkreeg, was niet voldoende om het door onbekwame handen verknoeide terecht te brengen.

„Het kan niet ontkend worden, dat er een groot verschil bestaat tusschen die vroegere methode van werken, toen de inlandsche bevolking in onbeloonden heeredienst met verplichte levering van inlandsche materialen, en onder het niet deskundig toezicht van het Europeesch en inlandsch bestuurspersoneel, de meeste werken tot stand bracht, en de nieuwe methode van werken, met beloonden arbeid, met deugdelijke betaalde materialen, onder deskundige leiding van ingenieurs, architecten en opzichters.

„Zoo laat het zich verklaren waarom de werken van grooteren omvang tot dusver niet tot hun recht konden komen, niettegenstaande daarvoor de benoodigde fondsen werden toegestaan. Het technisch personeel, bezig gehouden met de bewerking van den „achterstand" in de kleine werken, kon niet belast worden met het ontwerpen en uitvoeren der groote nieuwe werken. Daarvoor had men dus geen personeel. „Het gevolg daarvan," schreef de directeur, „is dan ook dat de uitvoering van lang „gewenschte en noodzakelijk geachte werken telkens wordt ver„schoven en dat de toegestane fondsen sedert jaren niet kunnen „worden verwerkt. Ik heb maar te wijzen op eenige belangrijke „werken, als het Kabohkanaal, de haven van Samarang, de ha„ven van Probolingo, den dam te Sitoebondo, de waterleidingen „van Demak, den militairen weg over Java, de waterverdeeling „van Indramajoe en tal van irrigatiewerken."

Om deze en dergelijke overwegingen werd nu voorgesteld het korps ambtenaren van den waterstaat uit te breiden als volgt: 5 hoofdingenieurs 1e klasse, ieder op een jaarlijksch traktement van *f* 14,400; 5 idem 2e klasse op *f* 12,000; 15 ingenieurs 1e klasse op *f* 9000; 25 ingenieurs 2e klasse op *f* 6000; 15 ingenieurs 3e klasse op *f* 4200; 10 aspirant-ingenieurs op *f* 3000; 10 architecten 1e klasse op *f* 5400 tot *f* 7200; 10 architecten 2e klasse op *f* 3600 tot *f* 5400; 43 opzichters 1e klasse op *f* 3000. 60 opzichters 2e klasse op *f* 2400; 43 opzichters 3e klasse op *f* 1800. De gezamenlijke traktementen, gemiddeld wat de architecten betreft, zullen bedragen *f* 968,400 's jaars of *f* 389,225 meer dan thans. Het zal later blijken dat, die som nog aanzienlijk verhoogd moet worden voor inlandsch personeel, zonder 't welk de waterstaat en de openbare werken in Indië niet kunnen geacht worden compleet te zijn.

Het Indische leger deelt aanmerkelijk in de verhoogingen, welke de begrooting ondergaat. De afdeeling oorlog, die voor 1873 geraamd was op *f* 20,313,425, wordt thans voorgedragen tot een bedrag van *f* 22,271,797. De generale staf zal vorderen *f* 81,860, waaronder *f* 40,860 begrepen zijn wegens de inkomsten van officieren, vroeger uitgetrokken onder de kosten van het departement enz. Het verschil zal beloopen *f* 47,900. De hoogere raming vindt echter hoofdzakelijk haar grond in de verbetering der inkomsten van officieren en minderen. Wanneer men het tegenwoordig bedrag der traktementen vergelijkt met hun bedrag in 1816, en daarbij bedenkt dat het leven in Indië thans misschien tweemaal zooveel uitgaven vordert als 57 jaren geleden, dan wordt men gedwongen te erkennen, dat de verhooging der traktementen geen gelijken tred heeft gehouden met de toeneming der levensbehoeften. Vooral de bezoldigingen der hoofdofficieren zijn volstrekt niet evenredig aan hun maatschappelijk standpunt, en evenmin aan het gewicht hunner betrekking, aan de verantwoordelijkheid die op hen rust en aan den diensttijd, welken zij hebben moeten doorloopen. Maar ook de inkomsten der kapiteins en luitenants zijn ontegenzeggelijk te gering. Is het hun al niet volstrekt onmogelijk om, levende overeenkomstig hun stand in de maatschappij, buiten schulden te blijven, zij moeten zich daarvoor velerlei ontberingen getroosten, die in billijkheid niet van hen kunnen gevorderd worden.

De ongunstige materieele positie der officieren maakt het beschaafde, welgestelde deel der natie afkeerig van het dienst nemen bij het Indische leger, en dientengevolge is achteruitgang van het gehalte der Indische officieren met zekerheid te voorspellen, indien aan den militairen dienst in Indië geen betere voorwaarden worden verbonden. Een goed leger is niet denkbaar, zonder dat ten minste een gedeelte van het officierskorps is samengesteld uit mannen, die een wetenschappelijke opleiding hebben genoten of die zich zelf wetenschappelijk ontwikkeld hebben. En de onvoldoende bezoldiging doet het gevaar ontstaan, dat aan het Indische leger van lieverlede dat onmisbare wetenschappelijk gevormde element ontvallen zal.

Zijn de inkomsten der officierieren niet evenredig aan hunne maatschappelijke behoeften, ook de militaire ambtenaren zijn onvoldoende bezoldigd, waarom een verhooging van traktement noodzakelijk is. Een meerdere uitgaaf van *f* 413,460 's jaars is

voor een en ander noodig. Nieuwe tarieven voor fourragegelden, voor representatiekosten en voor vivresgelden worden daarbij aangenomen, waaruit nog een verhooging van uitgaven van *f* 379,953 zal voortvloeien.

De negendaagsche debatten, die van 31 october tot 11 november, over de Indische begrooting in de tweede kamer werden gevoerd, waren bijzonder karakteristiek. Bij de algemeene beschouwingen werd geijverd om de, reeds bij het voorloopig verslag aangegeven stelling, te bewaren, namelijk om de kwestie van vertrouwen in het regeeringsbeleid van den minister te laten rusten, doch des te warmer de kwestie der cijfers te behandelen. Sprekers van allerlei richting, de heeren 's Jacob en Wintgens, Insinger en van Berch van Heemstede, van Kerkwijk en van Houten vormden dan ook als 't ware een concerto van onheilspellende betrachtingen over de uitzetting der uitgaven, die wel is waar, door de inkomsten behoorlijk waren gedekt, maar die toch onvermijdelijk in de toekomst naar deficitten leidden.

De heer 's Jacob toonde aan dat de uitgaven steeds klimmen en dit meer en meer zullen doen, zoodat hij het lot beklaagde van een minister van koloniën, bij voorbeeld in 1883, die mocht komen te staan tegenover een begrooting van wellicht *f* 150 millioen, misschien naast een dalende koffiemarkt. Dankbaar was hij den minister omdat deze de hoofdbestanddeelen van ons belastingstelsel in Indië als noodig erkent en ze wil handhaven; maar toch hangt veel af van de prijzen der producten, terwijl, als de annexatie-politiek ten aanzien van Sumatra gelukt, er groote uitgaven van beheer en veiligheid noodig zullen zijn. Hij (de spreker) weet nu wel, dat de raming der koffie ver beneden den werkelijken prijs is en dat het ook niet te voorzien is dat die prijs spoedig zal dalen; maar dit neemt niet weg, dat, als wij blijven rusten op dat kussen, dit de altijd gejaagde rust zal zijn van den speler of speculant, en niet die van een vooruitzienden en behoedzamen staatsman.

Nog ongeruster betoonde zich de heer Wintgens, omdat door de comptabiliteitswet van 1864, de vroeger zoo accurate koloniale rekening en verantwoording (?) in 't ongereede is geraakt en er volkomen onzekerheid heerscht op dit punt. Immers, de laast afgesloten rekening is die van 1866, en sedert heeft alle verantwoording opgehouden. De wet van 1864 is, volgens den spreker, het begin geweest van een financiëlen chaos. Het grootste kwaad

is bovendien, dat beschikt wordt niet over bekende maar over vermoedelijke batige sloten, die niet wettig geconstateerd zijn. Zoo wordt voor de krijgsverrichtingen tegen Atjeh 18 tot 19 millioen gereserveerd ten behoeve van een rampzaligen oorlog, door den den heer Wintgens, in het paroxisme zijner balie-welsprekendheid, een jammerlijk avontuur genoemd, waarvan de aanleg en de leiding even zeer onbezonnen als te betreuren is. Hij wees er op dat de Atjehneesche bevolking, evenals de Russen in 1813 deden met Moscou, reeds haar peperplantages verbrandt om den vijand van haar grondgebied te weren en hem niets over te laten. Wat zullen wij bij de annexatie winnen, vroeg de spreker? Wat zullen wij doen tegenover het Mohamedaansche fanatisme, dat wij in 1852 in Indië veel meer vrije beweging dan vroeger hebben gegeven? Dit alles, hervatte hij, is de vrucht eener koloniale staatkunde die geen rekening weet te houden met de beperkte krachten van het moederland. En nu zegt hij dat, als we een behoorlijke rekening met de Oost-Indische financiën hadden, de regeering zich dan niet zou kunnen beroepen op zwevende batige saldo's om gewaagde ondernemingen te bekostigen. Hier geldt 't niet liberaal of conservatief of anti-revolutionair; dat kan er buiten blijven; maar men moet, volgens den heer Wintgens, zeggen, alle gekheid op een stokje, dat moet ophouden.

Dit was evenzeer het verlangen van den heer Insinger, die wederom sprak van de algemeene uitzetting der uitgaven; in 1867 bedroegen zij 75 millioen, in 1874 94 millioen of 25 pCt. verhooging in zeven jaren tijds. Dit zou op zichzelf nog niets zijn, als de belastbaarheid der bevolking daarmede gelijken tred hield en grootere welvaart en verbetering van den toestand der inlandsche bevolking er het gevolg van was. Spreker zou gaarne gewenscht hebben die uitkomsten te kunnen constateeren, maar het was hem uit de eigen stukken der regeering niet mogelijk dit te kunnen doen. Ook hij berispte het slechte comptabel beheer en stond verder stil bij het binnenlandsch bestuur, voor zoover de inlandsche ambtenaren betreft. Het blijkt dat de orde en veiligheid op Java veel te wenschen overlaten, zoodat de steeds stijgende vermeerdering der uitgaven in de laatste jaren niet geleid hebben tot vermeerdering der veiligheid, orde en rust op Java, hetgeen hij ook afleidde uit de behoefte aan vermeerdering van het aantal gevangenissen, een bewijs van de

vermeerdering van misdrijven. En hoe zal het dan zijn, vroeg de spreker ten slotte, wanneer er nog 500 hoofden en een veel grooter aantal politie-agenten zullen bij komen, om nog meerdere misdaden te constateeren, die nu verborgen bleven?

De heer van Berch van Heemstede is met de locale toestanden onbekend, maar heeft zich door lectuur der koloniale geschriften zooveel mogelijk op de hoogte gesteld. Daarbij is hij van meening dat de regeeringsdaden in Indië moeten gegrond zijn op het christelijk beginsel van recht en billijkheid. Van dit standpunt vindt hij het al dadelijk zeer verkeerd Westersche begrippen snel over te planten op Oostersche toestanden, omdat ze in die gewesten niet konden rijpen, zoodat onze weldaden niet altijd weldaden voor de bevolking zijn geweest. Spreker bedoelde vooral de pogingen die aangewend zijn tot hervorming van het gemeenschappelijk bezit der dessagronden voor de rijstkultuur en de heerediensten, als zijnde fundamenteele instellingen. Alleen teleurstelling kon het gevolg wezen van de vernietiging dezer schoone instellingen. Ook tegen vervanging der heerediensten door belasting in geld is de spreker zeer gestemd. Dit zal nergens anders toe leiden dan tot misnoegen en non-valeurs, niet alleen bij de geheel onvermogenden, maar zelfs bij den arbeidersstand der inlanders, die liever één dag van de vijf dagen zullen werken dan belasting in geld betalen. Ook hij gelooft dat de comptabiliteits-wet slecht werkt en een politieke misslag is. Eindelijk verlangt hij de instelling van een kolonialen raad, waarvan de leden moeten worden voorgesteld door de tweede kamer en benoemd door den koning, en de censuur over de Indische drukpers. Ziedaar, hoe deze vriend van recht en billijkheid, het christelijk beginsel in Indië wil toegepast hebben.

Eenstemmig, bijna eensluidend waren de bezwaren van de heeren van Kerkwijk en van Houten. Geen intrekking der comptabiliteits-wet om terug te keeren tot het oude stelsel, waarbij de minister van koloniën alleen beschikte over de Indische geldmiddelen; maar zij waren onaangenaam aangedaan door de groote uitzetting der uitgaven, terwijl de hoofdmiddelen gelegen zijn in de koffie en de landrente. Alleen van de koffie worden 39 millioen hier en 11 in Indië ontvangen; de landrente beloopt 15 millioen, dus te samen 65 millioen. De koffiebaten zijn precair, afhankelijk van de oogsten en prijzen, en van de andere belastingen is geen veel hoogere opbrengst te verwachten. Daarom

dient men den boog der uitgaven niet te sterk te spannen. Men moet niet telkens meer en meer personeel aanstellen en de tallooze aanvragen uit Indië weten te breidelen. Het is waar, vele uitgaven in de laatste jaren zijn te wijten aan de te groote zuinigheid der conservatieve gouvernementen, die het tekort op de tractementen der ambtenaren aanvulden door de bevoegdheid tot heffing van persoonlijke diensten der bevolking, doch men moet daarom nog niet te veel bouwen op de koffiewinsten en met de rijzing de bestuursuitgaven opvoeren.

Op den zwaarmoedigen toon van het algemeen debat, trancheeren een keurige redevoering van den heer Mackay over de noodzakelijkheid om de landbouwkennis bij de Indische ambtenaren te vermeerderen, in verband met irrigatien en betere belastingheffing, waarbij de spreker aanraadde om ambtenaren naar Britsch Indië te zenden ten einde daar waar te nemen hetgeen op het gebied der landbouwkunde is tot stand gebracht, — en een frissche redevoering van den heer Gevers Deynoot, die zich niet alleen verheugde over de voortdurende werkzaamheid der regeering en over de verbeteringen in het bestuur, als: briefpostwezen, telegraafwezen, spoorwegen, kustverlichting, gehalte van het leger, gasverlichting, stoompakketvaart, herziening van het tarief, een beteren staat van zaken in de Molukken, enz.; maar tevens wees op veel wat nog te doen overblijft, zooals onderwijs, herziening van het belastingstelsel, rechtswezen, defensiewezen, vervoer op wegen, bruggen, havens, krankzinnigengestichten en eindelijk de ontwikkeling der buitenbezittingen, vooral van Sumatra. Spreker kon zich niet vereenigen met de vermeerdering der persoonlijke diensten bij de verbetering van het districts-bestuur en hij raadde daarbij den minister aan om niet te veel uitbreiding aan het ambtenaarspersooneel in Indië te geven, maar veeleer de uitbreiding van particuliere nijverheid te bevorderen. Ten slotte betreurde hij de voorloopige uitkomsten van den strijd met Atjeh; maar ook hier kon uit kwaad goed geboren worden. De aanvankelijke uitkomst had Indië wakker geschud en de belangstelling van het moederland opgewekt. Ware alles dadelijk gelukt, de zaak zou misschien reeds vergeten zijn en men zou spoedig weer ingeslapen zijn. Een krachtige tweede expeditie was onvermijdelijk. Geheel Sumatra moest onder ons gezag gebracht worden.

Eindelijk week nog de heer Bergsma af van de zwartgallige

taal, die de algemeene beschouwingen beheerschte. Spreker wenschte zich te onthouden van alle politieke overwegingen, maar achtte zich verplicht na te gaan in welk opzicht deze begrooting ten goede kwam van de Indische maatschappij, voor wier belangen de vertegenwoordiging ook geroepen was te waken. En dan moest hij verklaren dat daarin veel is waarover hij de regeering dankbaar was en waaraan hij gaarne zijn ondersteuning zou schenken, als, bij voorbeeld, de reorganisatie van het gevangeniswezen, de voorziening in de behoefte aan openbare werken, enz. Ook verheugde het hem, dat de regeering althans i e t s wilde doen voor het leger in Indië, ofschoon hij meer zou verlangen. Maar dit alles nam niet weg, dat de wijze waarop deze minister, gelijk hij in de memorie van toelichting had uiteengezet, de districtsbesturen wil organiseeren, hem, spreker, onverklaarbaar en onbegrijpelijk voorkwam. Zeer gedecideerd verklaarde hij hier niet met den minister te willen medegaan, en mocht de minister niet van zienswijze veranderen, dan zou hij trachten de voorgestelde reorganisatie zoodanig te wijzigen, dat zij voor hem, en naar hij meende, ook voor vele leden der kamer, meer aannemelijk werd.

De verdediging der begrooting door den minister van koloniën, was ditmaal niet alleen indrukwekkend, maar tevens overtuigend. De heer Fransen van de Putte begon met te herinneren, dat toen hij, verleden jaar, wederom aan het bewind kwam, hij een begrooting van zijn voorganger gereed vond, waarin hij, niettegenstaande, verschillende behoeften voorziening eischten, geen verandering bracht en zich bepaalde tot een nota van wijzigingen. Hij vond dus thans een achterstand van verschillende behoeften en eischen, ja zelfs van oude kennisen, die reeds in 1865 en 1866 in behandeling waren. Moest hij nu die eischen ter zijde stellen? Was de stand der geldmiddelen zoodanig, dat afdoende redenen bestonden om die eischen af te staan? En was de minister verantwoord, die voorstellen ook nu na te laten? Hij geloofde dit niet. Het was toch niet te ontkennen, dat de middelen aanwezig zijn om aan billijke behoeften voldoening te verschaffen. Nu is 't waar, dat de uitgaven zijn toegenomen, maar men moet de ramingen nauwkeuriger vergelijken, tusschen 1874 en 1867, maar niet de rekening van 1867 met de raming van 1874 en ook na aftrek van alle buitengewone uitgaven.

Ofschoon dus de begrootingen stegen, mag men niet uit het

oog verliezen, dat er groote achterstand was, welke voorziening eischte en dat er zich behoeften openbaarden, waarin moest worden voorzien. De minister wijst allereerst op verbetering van het gevangeniswezen. Als men daarover spreekt, is 't alsof 't iets nieuws is, een uitvloeisel van nieuwere koloniale denkbeelden. Intusschen worden reeds in de koloniale verslagen van 1857 tot 1862 zeer donker gekleurde tafereelen omtrent den staat en toestand van het gevangeniswezen opgehangen. De minister schreef daarover in 1865 aan den gouverneur-generaal en over het beginsel om tot het Singapore-stelsel over te gaan. Onder opvolgende ministeriën werden de maatregelen tot verbetering verder voorbereid, maar bleven toch onafgedaan. Die maatregelen zijn echter noodzakelijk, evenzoo de versterking van het politie-personeel. Ja, maar, zeide een der sprekers, als er nog meer ambtenaren komen, dan zullen er nog meer misdaden geconstateerd worden. Juist, antwoordt de minister, doch is dit niet beter dan dat zij verborgen blijven of niet gekeerd worden?

Men spreekt veel over de onveiligheid op Java. De minister zegt, dat zelfs een herhaald onderzoek nog niet tot de ware kennis deswege gebracht heeft; maar hij durft dit verzekeren, dat de onveiligheid thans niet grooter is dan vóór tien jaren. Men vergete ook niet, dat de pers in Indië, zelfs met hare overdrijving, in dit opzicht groote diensten bewijst. Zij schudt wakker en maakt waakzaam. Evenwel, als men onze dagbladen leest en men maakt een lijst op, bij voorbeeld uit de Nieuwe Rotterdamsche Courant, van alle misdaden en misdrijven hier te lande gepleegd, zou men dan ook niet verbaasd staan? Daarbij komt, dat de Indische pers weinig voedsel heeft en hare berichten te sterk kruit en kleurt, zoodat vaak feiten van ontrustbaren aard volgens de aanvankelijke berichten, bij onderzoek blijken veel minder te beteekenen of tot zeer weinig herleid te moeten worden.

De minister behandelde vervolgens de hoofdvraag: „Laten de middelen toe om aan al de eischen te voldoen, welke in deze begrooting zijn vervat." Vooreerst, wees hij op de hooge koffieprijzen. Wel is waar, men waarschuwde daartegen en zeide dat men er niet te veel op leunen moest, maar dit zou alléén juist zijn als de regeering de hoeveelheid en de prijzen opdreef. Dit was echter het geval niet. De tegenwoordige marktwaarde, gegrond op de behoefte, is 61 cents en de raming 45, dus een

verschil van 16 cents of, over 125 millioen Amsterdamsche ponden, alleen een surplus boven deze begrooting van 20 millioen gulden gevende. Mag nu, vroeg de minister den heer 's Jacob, dergelijke begrooting bestempeld worden met den naam van speculatie of van spel? Uit alle berichten bleek tevens dat er geen vrees voor prijsvermindering bestaat. Ja maar, zegt men, toch kan dat gebeuren, en wat dan? O ja, maar zoo kan men ook vragen: wat zal er gebeuren met de landrente als de Javaan haar niet meer kan betalen? Of wat met de opiumpacht, als de Javaan geen opium meer gebruikt?

Intusschen, herhaalde de minister, was de noodige voorzichtigheid in acht genomen, zoowel wat de geraamde hoeveelheid als de prijzen betreft. Hij gaf echter toe, dat de opbrengst van het koffiemonopolie in zekeren zin precair is; maar daarom is hij van oordeel dat betere grondslagen voor de koffiekultuur moeten worden aangenomen. Reeds in de memorie van beantwoording is gezegd, dat de regeering er naar streeft om de koffiekultuur tot vrije kultuur te maken. En als de heer van Kerkwijk nu vraagt: welke bakens zult gij verzetten, dan wijst de minister op die plannen, terwijl hij zich overigens in 't algemeen kan aansluiten aan de wenken van den heer van Houten, tot vrijmaking van den arbeid, betere bebouwing van den grond, opheffing van belemmeringen die de productie in den weg staan, bescherming van onroerend goed, ofschoon dit punt beter onder politiezorg te rangschikken is. Wat overigens door den heer van Houten omtrent meerdere productief making van Java wordt aangegeven, is aan de aandacht der regeering niet ontsnapt, hoezeer de minister geen voorstander van het stelsel van accijnsen op Java is, dat door dien spreker ook wordt aangeprezen. De minister ontkent de bezwaren niet, die aan de koffiekultuur zijn verbonden, maar ziet niet in hoe die kultuur in de eerste jaren ten behoeve van het gouvernement is op te heffen tegen een equivalent dat minder drukkend zou zijn.

De regeering blijft daarom niet stil zitten, al is de taak der belastinghervorming niet gemakkelijker gemaakt door het overlijden van den heer Motké. In de eerste kamer, bij de behandeling der begrooting in het vorige jaar, heeft de minister reeds verklaard, dat een belasting op de sterke dranken, een hoofdgeld, een belasting op de paarden en rijtuigen en een belasting op den verkoop van tabak in behandeling zijn. De heer van

Kerkwijk wenschte dat er meer belastingen van Europeanen in Indië mochten geheven worden en hij keurde 't af, dat de minister in de memorie van beantwoording zich daarover niet gunstig heeft uitgelaten. Maar, vroeg de minister, is dat niet natuurlijk? Hoe zal men veel belastingen kunnen heffen van de Europeanen in Indië? Hoevele Europeanen zijn er, als men de ambtenaren en de officieren er van aftrekt? Hoevele inlandsche kinderen zijn daar nog onder? Inderdaad, het heffen van belastingen van Europeanen kan geen hooge verwachtingen opwekken. Men heeft ook den minister verweten, dat hij zou afzien van de vermeerdering van de landrente; hij antwoordt: de regeering ziet niet af van de vermeerdering der landrente, maar héeft bij de invoering eener nieuwe verordening op de landrente het Indische bestuur tot voorzichtigheid aangemaand en die aanmaning heeft in Indië vrij goede vruchten gedragen. De regeering stelt de zaak der spoorwegen uit, is mede den minister verweten; maar hij wijst op de moeielijkheid van dit vraagstuk en op het noodzakelijk oponthoud, dat in deze zaak is ontstaan. Hij wil gaarne de plannen van anderen afwachten en zal daarna de beslissing der kamer uitlokken. Hij is, wat de spoorwegen op Java betreft, het eens met de meerderheid der kamer, dat aan Staatsspoorwegen groote kosten verbonden zijn: alleen wanneer hij niet de formule kan vinden, welke hem in staat stelt om met gerustheid de taak aan particuliere krachten toe te vertrouwen, zou het daartoe moeten komen.

Uitvoerig beantwoordde de minister nog verschillende sprekers en, onder anderen, den heer Wintgens over het comptabel beheer. De minister herhaalde: van mij is geen voorstel tot wijziging van het hoofdbeginsel der comptabiliteitswet te wachten. En de strijd van 1864 geldt alleen het beginsel, maar niet de regelen van comptabiliteit en verantwoording, die bij die wet zijn gesteld. Wil de heer Wintgens dan dat men terugkeere tot den tijd toen de minister van koloniën de begrooting vaststelde of niet? Op het departement van koloniën liggen begrootingen van 1850—1860, die nooit door den Koning werden vastgesteld. En wat zou ook destijds die vaststelling beteekend hebben? Het is volkomen juist dat de rekening van 1867 steeds achterwege blijft; niemand meer dan de minister betreurt dit en niemand meer dan hij vindt dit onbegrijpelijk. Maar 't is hieraan toe te schrijven, dat men bij het begin der

uitvoering van de Indische comptabiliteitswet niet volkomen op de hoogte was. Zij, die met de uitvoering der comptabiliteitswet belast waren, dragen daarvan de schuld. Er bestaat geen de minste reden om aan malversatie, wel misschien om aan verkeerde boeking te denken. Maar wat in die verwarring geen verbetering te weeg brengt, is, dat sommige departementen van algemeen bestuur in Indië zich, bij de uitvoering der comptabiliteitswet, beroepen op de redevoeringen in de kamers tegen die wet gehouden. De minister vroeg ten slotte of in het betoog, dat de heer Wintgens weder tegen die wet had geleverd, niet iets lag van dat dénigrement, waartegen die spreker zelf vroeger zoo ernstig had gewaarschuwd.

Was het een gevolg van den bekeerenden invloed der doorwrochte redevoering van den minister of om andere redenen, dat de verdere debatten over de onderdeelen der begrooting een geheel tegenovergestelden geest ademden dan die der algemeene beschouwingen? Zoodra de uitgetrokken crediêten aan de orde van behandeling kwamen, repte niemand meer van te hooge uitgaven. Integendeel, bleek weldra van het geheel tegenovergestelde streven om de cijfers te verhoogen en werd nu en dan de minister in de positie gebracht om op zijn beurt tegen onberedeneerde weelderigheid te waarschuwen. Vlot en geleidelijk werden de uitgetrokken sommen toegestemd voor uitgaven in Indië tot aan het crediet voor binnenlandsch bestuur, waarbij de minister uitgenoodigd werd nogmaals de reorganisatie der districts-besturen toe te lichten.

De heer van de Putte was daartoe ten volle bereid. Hij herinnerde, dat na herhaalde stemmingen door de wetgevende macht, een beslissing is genomen in den zin van beperking der heeredienſten ten behoeve van inlandsche hoofden tegenover hen, die de afgeheele afschaffing van die diensten voorstonden en blijven voorstaan. De minister zelf heeft tegenover een vorigen minister van koloniën aangedrongen op het doen instellen van een onderzoek naar de werking der ordonnantie van 1867, en toen hij weder aan het departement kwam, heeft hij, zoodra hij van de Indische begrooting voor 1873 kennis bekwam, den gouverneur-generaal last gegeven een onderzoek daaromtrent in te stellen. Bij dat onderzoek is gebleken, dat de raad van Indië, even als de minister van koloniën, overtuigd is gebleven van de noodzakelijkheid der afschaffing van alle persoonlijke diensten.

Maar, terwijl deze zaak in onderzoek was, en terwijl de raad van Indië persisteerde bij zijn advies van 26 september 1867, ontving de minister uit Indië een depêche, waarin werd betoogd, dat, hangende de afschaffing van alle persoonlijke diensten, de hervorming der districts-besturen niet langer achterwege kon blijven en een nieuwe schakel van inlandsche tusschenpersonen moest worden in het leven geroepen tot versterking van het politietoezicht, al moest daarom eenige verhooging van persoonlijke diensten bij de hoofden het gevolg zijn.

Na afloop der behandeling van de begrooting voor 1873 heeft de minister de zaak andermaal onderzocht en zijn bedenkingen aan den gouverneur-generaal medegedeeld tegen de uitbreiding van persoonlijke diensten en zelfs tegen het scheppen van een nieuwen schakel van tusschenbestuur. De gouverneur-generaal antwoordde, op verzoek van den minister, per telegraaf, dat hij niet alleen handhaafde zijn vorige depêche, maar zelfs moest aandringen op spoedige uitvoering van het plan; dat, naar aanleiding der depêches van onderscheiden residenten, onder ander die van Kediri, de uitvoering geen oogenblik mocht worden vertraagd. De gouverneur-generaal moest zich geheel aansluiten bij den directeur van binnenlandsch bestuur, die verklaard had, dat de tijdelijke verhooging geen bezwaar kon ontmoeten, met het vooruitzicht dat alle persoonlijke diensten aan de hoofden spoedig zouden worden afgeschaft. Eindelijk heeft de gouverneur-generaal den 3 januari ll. een depêche tot den minister gericht, met verzoek, om machtiging tot onverwijlde invoering der voorgestelde reorganisatie. De minister heeft zich niet bevoegd geacht die machtiging te verleenen; hij heeft onmiddellijk geantwoord, dat hij een onverwijlde invoering van een nieuwe organisatie zonder medewerking der Staten Generaal niet kon toelaten; maar hij heeft den gouverneur-generaal er op gewezen, dat hij de macht had om in dringende omstandigheden tijdelijke voorzieningen te nemen. Indien dus de resident van Kediri twee of drie geheime politie-agenten noodig had, kon de gouverneur-generaal als tijdelijken maatregel die verleenen.

De vermeerdering der persoonlijke diensten, ter wille van de reorganisatie der districts-besturen is, de minister erkent 't, niet gering; maar heeft toch niet zulk een omvang als men voorgeeft, wanneer men die diensten verdeelt over al de districten. De last van den persoonlijken dienst ligt niet in de zwaarte

maar in het karakter, waardoor misbruiken ontstaan, die niet kunnen worden gecontroleerd. De minister zal dan ook spoedig tot de kamer komen met een voorstel tot afschaffing van alle persoonlijke diensten. Hij besefte volkomen de oppositie tegen de vermeerdering van die diensten; maar achtte zich niet verantwoord den maatregel tot hervorming der districtsbesturen uit te stellen.

Uit het debat, dat nu volgde bleek weldra dat de kamer den minister niet beletten wilde, zoo spoedig mogelijk de districtsbesturen te verbeteren; maar dat zij evenmin geneigd was, ter wille daarvan, den last der persoonlijke diensten, zelfs tijdelijk voor de bevolking te verzwaren. Een amendement van den heer Lenting, dat de strekking had om eenvoudig de reorganisatie uit te stellen tot bij de afschaffing van alle persoonlijke diensten, werd daarom verworpen, evenzeer als een amendement van den heer van Zuylen om slechts eenig minder politie-personeel aan te stellen. Intusschen, had de heer Bergsma voorgesteld om het crediet te verhoogen ten einde de nieuw aan te stellen onderdistrictshoofden volledig in geld te bezoldigen en hun tevens alle aanspraak op heeredienstplichtigen te ontzeggen, een voorstel dat door den heer van Loon in dien zin werd gewijzigd, dat de regeering een crediet zou worden verleend van ƒ 120,000 om een aantal dagdiensten (begroot op 600,000) aan ondergeschikte inlandsche ambtenaren in 't algemeen toekomende, tegen geldelijke belooning af te koopen. Dit gewijzigd voorstel, waarmede de minister zich vereenigde, werd met 32 tegen 31 stemmen aangenomen.

De voorgestelde verhooging der inkoopsprijzen van de koffie kwam vervolgens aan de beurt. Zij vond voornamelijk bestrijding van liberale zijde en wel om uiteenloopende motieven. De heeren Bredius, Jonckbloet en Moens wenschten een betere en billijke regeling van de kultuur, doch hunne conclusiën verschilden zoo zeer dat de eerste een amendement voordroeg om, in afwachting van de gewenschte regeling, den ouden prijs van ƒ 13 per picol te behouden, terwijl de laatste voorstelde om reeds terstond den prijs tot ƒ 15 te verhoogen. Beide amendementen werden met een aanzienlijke meerderheid verworpen. Intusschen, is het van belang de gronden te vernemen, welke de minister heeft aangevoerd voor zijn stelling ten aanzien van de koffiekultuur, omdat daaruit blijkt, dat hij in dit opzicht meer

hervormendgezind is dan de memorie van toelichting dit deed vermoeden.

De gouvernements-koffiekultuur, zeide de minister, is in de staatshuishouding van Indië van zoo overwegend belang, dat hij, die zich met Indische zaken bezig houdt, daaraan zijn oplettendheid niet zal onttrekken. Zoolang niet de uitkomsten van de enquête tot een bepaald plan hebben geleid, is het de plicht van den minister te doen wat voor de hand ligt, en bij de groote voordeelen, welke de koffiekultuur voor Nederland oplevert, moet het oog op de belangen van den inlander geslagen worden. Als men nu de prijsrekening op zich zelve beschouwt en niet in verband met hetgeen de regeering wenscht en doet, dan kan men de bezwaren van de sprekers deelen, zonder daarom tot dezelfde conclusie te komen. De minister wijst op al hetgeen reeds gedaan is tot verbetering en opheffing van bezwaren voor de bevolking. Hij wijst speciaal op de regeling in de Preanger Regentschappen, welke der kamer bekend is uit het koloniaal verslag van 1872 en waaromtrent de aanvankelijk gunstige resultaten in het verslag van dit jaar zijn opgesomd. Alles wordt aangewend om de koffiekultuur meer gewild en gemakkelijker te maken en om langsamerhand de bezwaren op te heffen, die gebleken zijn te bestaan. De tuinen, die op te grooten afstand liggen of die op ongeschikte gronden zijn aangelegd, zullen worden afgeschreven en, daar waar de koffiekultuur bloeit, zal de verhooging van het loon een prikkel te meer zijn tot meerderen aanplant als equivalent voor hetgeen verlaten wordt.

De minister kon het betoog niet tegenspreken, dat de gelijkmatige inkoopsprijs in werkelijkheid over de verschillende residentiën, in verhouding tot den arbeid, een ongelijkmatig loon gaf. De opmerking is niet nieuw; reeds vroeger is dit geconstateerd. Doch het redmiddel? De regeering heeft het niet kunnen vinden, evenmin als een vorm of een schaal, gegrond op het verschil van toestand in de onderscheidene residentiën. Het eenige middel zou zijn het werk in dagloon en de koffielanden in plantages van 500 bouws te verdeelen, met 600 à 700 administrateurs, 1400 opzichters en 2800 à 4000 mandoors. Zou men dat willen? Zou men dan gevrijwaard zijn voor misbruiken?

De koffiekultuur aan particulieren afstaan? Maar daartoe moet men in de eerste plaats het recht hebben. De minister denkt daarover in 1873 gelijk hij er in 1862 en 1863 over dacht. Toen

hij het eerst bekend werd met de plannen en ontwerpen der West-Java-koffiekultuur-maatschappij was zijn bezwaar geen ander dan dit: wij hebben er het recht niet toe. Ook in de kultuurwet werd gezegd, dat de grond behoort aan den staat, onverminderd de rechten door gebruik of anderszins aan de bevolking toekomende. Geen enkel gouvernement zal gevonden worden, dat de rechten op den pluk of de vruchten der boomen zal durven afnemen van de bevolking, aan welke zij toekomen.

Kan de aanplant vrij zijn, als de levering gedwongen is? „Ik „antwoord ja," zeide de minister, „ik wijs op de Preanger en „vooral op Pasoeroean, waar de vrije kultuur op groote schaal „bestaat. Vind ik de gedwongen levering aan het pakhuis mooi? „Neen, volstrekt niet; maar tot nog toe, en zoo lang wij Indi„sche inkomsten noodig hebben om onze uitgaven te dekken, „is mij niet bekend dat een middel te vinden is dat de bevol„king minder drukt dan dit. Het is zoo gemakkelijk niet belas„tingen te verhoogen en men moet in belastingzaken niet ver„geten, dat een lang bestaan hebbende gemakkelijker wordt „gedragen dan een nieuwe. Zal men daarom niet uitzien naar „andere middelen? Zeer zeker. Ik verlies het kwaad der ge„dwongen levering niet uit het oog, ook niet het precaire daar„van, maar ik zou der waarheid te kort doen, als ik nu reeds „het tijdstip aanwees, waarop die gedwongen levering kan op„houden."

De lezing van de stukken der enquête omtrent de uitkomsten der koffiekultuur heeft den minister overtuigd, dat het raadzaam is voorloopig hierin geen radicale verandering te brengen. En wanneer nu de denkbeelden, door anderen aangegeven, alle overwegende bezwaren hebben, en de minister nog niet voorbereid is, om tot een definitieve regeling over te gaan, zou hij dan gerechtigd zijn, bij stijgende koffieprijzen, aan de bevolking ook een klein deel der voordeelen te onthouden? De minister achtte zich verplicht ook aan de bevolking een deel te doen toekomen, in het belang dier bevolking, gelijk in het belang des lands, terwijl hij er tevens voor gezorgd heeft, dat de inkomsten van het gouvernement dezelfde zijn gebleven.

Over de verdere posten der begrooting gleed de kamer achtervolgens, soms na korte pourparlers tusschen enkele leden en den minister, vrij zacht heen, tot dat de minister, bij het crediet voor verbetering der inkomsten van de officieren enz., werd

verrast met een amendement, van den heer Rutgers van Rozenburg, strekkende om dat crediet nog te verhoogen met *f* 244,000. De minister bestreed dit amendement, doch leende een gewilliger oor aan een voorstel van den heer Mirandolle, die een verhooging van *f* 65,000 in overweging gaf, als indemniteit voor de mindere officieren wegens het gemis van fourrage-gelden. Het eerstgenoemde amendement werd verworpen met 38 tegen 21 stemmen, — het laatste aangenomen met 41 tegen 17 stemmen. De verschillende hoofdstukken der begrooting, vereenigden bijna de eenparige stemmen der vergadering, die, aanvankelijk alleen gemuts scheen om de opgevoerde credieten te verwerpen, maar ze bij slot van rekening, niet alleen aannam, maar de uitgaven nog bovendien verhoogde met *f* 185,000. De verschillende opponeerende redenaars konden het publiek niet duidelijker aan het verstand brengen dat, bij de beoordeeling van hun houding in het parlement, 't niet op hunne woorden, maar alleen op hunne daden behoort te letten.

De eerste kamer, evenzeer gestemd om de Indische begrooting aan te nemen, wachtte zich voor de inconsequente houding, waaraan vele leden der tweede kamer zich schuldig maakten. De toon van het debat was er welwillend en strekte blijkbaar alleen om den minister in de gelegenheid te stellen nogmaals zijn standpunt duidelijk en bepaald te handhaven. Hetgeen meer bijzonder hieruit valt te vermelden is, in de eerste plaats, een ronde verklaring van den heer Pincoffs, volgens welke, de commissie, die laaststelijk den minister van koloniën heeft geadviseerd over de Indische spoorwegen, zich nooit anders heeft beschouwd als een zuivere commissie van advies, en dat de leden reeds bij het aannemen der benoeming, verlangd hadden zich niet als aanvragers van concessie of candidaat-concessionarissen beschouwd of verbonden te zien; — en ten tweede, dat de minister zich vrij pertinent heeft verklaard tegen het aanleggen van spoorwegen op Java voor rekening van den staat en de toezegging heeft gedaan, dat, nog in den loop van de zitting, een voorstel omtrent dit gewichtig onderwerp door de regeering aan de Staten-Generaal zal worden gedaan. Behalve hoofdstuk II, waarbij 2 leden tegen stemden, is de Indische begrooting voor 1874 in de eerste kamer met algemeene stemmen aangenomen.

Zonder zich in gewaagde onderstellingen te begeven, mag men uit de gevoerde debatten en uit de houding van den minister

van kolonien als faits acquis aannemen, dat de richting, die het geld van Indië wenscht te besteden ter bevrediging van de lang verwaarloosde behoeften van Indie, meer en meer begint boven te drijven; dat men verlangt paal en perk te stellen althans aan de persoonlijke diensten der inlanders en eerlangs een voorstel wordt verwacht tot algeheele afschaffing van die diensten op Java, en dat aan de regeering, voorgelicht door de koffieenquête, de bevoegdheid wordt toegekend om langs administratieven weg, de bezwaren op te heffen, die bij de gouvernements koffikultuur bestaan. Vooral indien van deze gunstige stemming van het opperbestuur en de vertegenwoordiging door de Indische regeering met ijver en opgewektheid wordt partij getrokken, zal de begrooting voor 1874 blijken een zeer beduidend incident in onze koloniale geschiedenis te zijn geweest.

* * *

GOUD OF ZILVER?

De munthervorming in Nederland en hare gevolgen voor Nederlandsch-Indië, door N. P. van den Berg. Overgedrukt uit de Notulen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, XI, afl. 2. Batavia, Bruining en Wijt. 1873.

Voor eenigen tijd bestond nog de hoop, dat de internationale munteenheid iets meer zou worden dan een loutere illusie. De Staten van de zoogenaamde latijnsche Unie: Frankrijk, Italië, Belgie, Zwitserland begonnen navolgers te vinden en misschien zou Duitschland eindelijk tot de Unie zijn toegetreden, toen de oorlog van 1870 ook aan de munteenheid een gevoeligen knak toebracht. Duitschland is thans bezig den gouden standaard in te voeren geheel naar particularistische inzichten, en schuift daardoor weder de oplossing van de kwestie der internationale munteenheid op de lange baan. Op het aannemen van een gelijk gewicht fijn goud voor de munt en een gelijke verhouding tusschen het standaard metaal en de pasmunt voor alle Europeesche Staten valt nu voor langen tijd niet meer te denken. Iedere Staat zal daarbij, even als voorheen, naar zijn bijzondere inzichten te werk gaan of liever vóór het tot één munt komt, die overal op gelijken voet gangbaar is, zal men enkele groepen van bevolking hebben, die zich min of meer met hun muntstelsel aan elkander sluiten.

In een ander opzicht en wel met betrekking tot Nederland heeft de Duitsche munthervorming een beslissenden invloed. Zij verplicht ons den zilveren standaard te laten varen en weder den gouden standaard aan te nemen. Voor die wijziging van het Nederlandsche muntstelsel is men zoolang mogelijk teruggedeinsd;

maar meer en meer dwingt de opperste aller wetten, de wet der noodzakelijkheid en, op voorstel der regeering, toegerust met de dringende adviezen eener commissie van deskundigen, zal de vertegenwoordiging eerlang geroepen worden om de rijksdaalders in te trekken en de zilveren munt tot de ondergeschikte rol van pasmunt van den gouden standpenning te verklaren.

Omtrent de noodzakelijkheid der munthervorming schijnt in Nederland schier geen verschil van gevoelen te bestaan: doch, omtrent de gevolgen, welke het verbreken der munteenheid tusschen Nederland en Nederlandsch Indië voor dit laatste rijk hebben zal, betoont men zich hier tot dus verre tamelijk gerust en, op grond, dat het Oosten steeds de voorkeur aan gemunt zilver boven gemunt goud heeft gegeven, gelooft men, dat men in Indië zonder bezwaar eenvoudig den bestaanden zilveren standaard kan behouden, ook indien in Nederland de gouden standaard het muntstelsel beheerscht. Tegen dit optimistisch vertrouwen is onlangs de in munt-aangelegenheden met betrekking tot het Oosten, bij uitnemenheid bevoegde economist, de heer van den Berg, te Batavia, opgekomen. „De tijden zijn voorbij," zegt hij te recht, „waarin de Nederlandsch-Indische geldmarkt in een toestand van afzondering verkeerde, die het voor haar schier onverschillig maakte wat er voorviel op de geldmarkten in Europa en die van de ons omringende Engelsche bezittingen. Java kan thans niet langer beschouwd worden als een afgesloten geheel, welks wisselmarkt alleen door eigen vraag en aanbod wordt beperkt. Sedert wekelijksche mails ons in geregeld verkeer met de overige wereld gebracht hebben, en de particuliere banken, die hier gaandeweg verrezen zijn, de geldmarkt van Indië als het ware vereenzelvigd hebben met de buitenlandsche geldmarkten, is Java een deel geworden van een uitgebreid geheel, waaraan het door middel van wisselarbitrages en specieoperatien ten nauwste verwant is. Voor storingen in de geldmarkt in Europa kan de geldmarkt van Indië niet ongevoelig blijven; en ontvalt aan het zilver zijn vastheid van waarde, op grond waarvan het in Europa als wettig betaalmiddel dienst deed, dan zal het die eigenschap hier zeer zeker niet behouden. Het kan niet anders of naarmate het zilver in waarde daalt zal de depreciatie van het Indisch betaalmiddel toenemen, zoolang de wet van 1 mei 1854 tot regeling van het muntwezen in Nederlandsch Indie, overeenkomstig het voorstel der commissie, onveranderd in stand blijft."

Ten einde de te verwachten depreciatie van het zilver duidelijk in het licht te stellen, tracht de heer van den Berg, bij benadering, het bedrag der muntcirculatie en de verhouding van zilveren pasmunt tot de gouden standaardpenningen te berekenen. In Engeland zou in omloop zijn voor een waarde van *f* 40 per hoofd, waarvan aan zilveren pasgeld iets meer dan *f* 6½ per hoofd. In Nederland is sedert de hervorming van het muntwezen in het geheel gemunt voor *f* 410 millioen aan zilveren standpenningen. Hiervan werd naar Indië uitgevoerd *f* 270 millioen, zoodat omstreeks *f* 140 millioen in het land zijn gebleven. Men kan aannemen dat dooreen voor *f* 40 millioen aan zilveren munt in de kelders der Nederlandsche Bank weggeborgen en dus aan den omloop onttrokken is. De werkelijke muntcirculatie in Nederland kan dus op *f* 100 millioen geschat worden. Verdeelt men dit bedrag in dezelfde verhouding als in Engeland, dan zullen *f* 83 millioen aan gouden standpenningen en *f* 17 millioen aan nieuwe zilveren pasmunt moeten worden aangemaakt, hetgeen met het aanwezige pasgeld dat in de wandeling blijft, een verhouding van *f* 6½ per hoofd der bevolking aan pasmunt geeft. Voor Duitschland wordt een zilvercirculatie aangenomen van 1000 millioen. Op een bevolking van 40 millioen en *f* 5 per hoofd of *f* 200 millioen daarvan voor pasmunt afnemende, zal voor een waarde van *f* 800 millioen aan zilver vrijkomen, waarvan de regeering zich door verkoop zal moeten ontdoen, even als in Nederland de regeering zich in de jaren 1850—51 heeft moeten bezig houden met het van de hand zetten der ingevolge de wet van 17 september 1849 aan haar ter inwisseling aangeboden tien en vijf gulden stukken.

„Het is een bekend feit," zegt de heer van den Berg, „hoe het aan de markt komen van deze betrekkelijk geringe hoeveelheid (ter nauwernood voor een waarde van 50 millioen gulden) den prijs van het goud gaandeweg heeft doen dalen. Van 14½ pCt. agio, tot welken koers men het ontmunte goud zonder verlies zou hebben kunnen afzetten, liep de prijs tot 11¼ pCt. terug, een daling dus van meer dan 3 pCt., op een tijdstip dat de groote aanvoeren van nieuw goud uit Californië en Australië nog niet op de markt drukten zooals eenige jaren later het geval was. „Quand la Hollande a démonétisé l'or, elle n'en possédait que „pour moins de 200 millions de francs," zegt Wolowski, „et „cette somme, relativement faible, a plus promptement contri-

„bué â déprécier l'or que les arrivages de la Californie et de „l'Australie." Wat staat ons derhalve te wachten, dus vervolgt dezelfde schrijver, als Duitschland er eens toe mocht overgaan om zijn zilver te ontmunten, en voor een waarde van 1000 millioen aan zilver op de markt geworpen zal worden? Zelfs al bepalen wij ons tot de 800 millioen, waartoe wij door onze berekeningen gekomen zijn, dan nog staan wij tegenover een massa waarvoor ik in der daad geen uitweg weet aan te wijzen."

De heer van Houten, onder anderen, heeft beweerd, dat het zilver, hetwelk in Europa overtollig wordt, op de uitgebreide zilvermarkt in het Oosten een natuurlijken uitweg zal vinden. Maar de heer van den Berg toont aan dat daarbij niet is nagegaan, welke de wezenlijke behoeften zijn van die markt, vergeleken met de hoeveelheid, die men zich voorstelt haar geleidelijk te laten opnemen.

„In de laatst verloopene twaalf jaren (1860—1872) is, naar hij beweert, van Engeland en van de havens in de Middellandsche zee naar het Oosten uitgevoerd voor een waarde van 1150 millioen gulden aan zilver, of per jaar voor circa *f* 96 millioen. Men houde wel in het oog dat in dit tijdperk vallen de jaren, toen, tengevolge van de meerdere vraag naar Britsch Indisch katoen, de zoogenaamde silverdrain ongekend groote verhoudingen aannam. Op een terugkeer van dergelijke omstandigheden schijnt voorshands niet te mogen gerekend worden, en zekerder maatstaf doen ons ongetwijfeld de jongst verloopene zeven jaren (1866—1872) aan de hand. Het tijdperk is op zich zelf lang genoeg om tot grondslag te kunnen dienen voor het berekenen van een middencijfer. Nu is in het geheel gedurende dien tijd voor een bedrag van 365 millioen gulden aan zilver naar Indie en China verzonden, hetgeen dus per jaar op *f* 52 millioen neêrkomt. De demonetisatie van het zilver in Duitschland zal voor een geldswaardig bedrag van *f* 800 millioen zilver aan de markt brengen, en om deze hoeveelheid in zich op te nemen zal het Oosten, wanneer de loop van zaken, die wij in de laatste jaren hebben kunnen waarnemen, zich niet aanmerkelijk wijzigt, ten minstse vijftien achtereenvolgende jaren noodig hebben.

„Dat het Oosten weer meer zilver zal gaan behoeven dan in de laatst verloopene jaren, is niet waarschijnlijk te achten. Voor het tegendeel zijn veel aannemelijker gronden bij te brengen. Vooreerst verlieze men niet uit het oog dat de jaren van de

groote zilververzendingen naar Indie samenvallen met de jaren waarin de belangrijkste uitgaven gedaan zijn voor den aanleg van spoorwegen en andere groote werken en waarin tal van nieuwe ondernemingen, die echter niet altijd slaagden en dikwerf aanzienlijke kapitalen verslonden, tot stand werden gebracht. Thans is het spoorwegnet, dat nagenoeg geheel Voor-Indie overdekt, voltooid, en wel verre van den invoer van nieuwe kapitalen noodig te maken, nemen de beschikbare overwinsten weder haren weg naar Engeland, waar verreweg het meerendeel van de houders van spoorwegaandeelen te vinden is. Wat echter het vraagstuk hoofdzakelijk beheerscht is de verhouding tuschen de waarden der invoeren en der uitvoeren van Indie. Er zijn jaren geweest, en wel in het tijdperk 1861—1866, dat de waarde der uitgevoerde koopmanschappen meer dan het dubbel van de waarde der ingevoerde koopmanschappen heeft bedragen. Ter aanzuivering van het verschil strekten de belangrijke invoeren van goud en zilver waardoor juist dat tijdperk zich kenmerkt. Doch gaandeweg hebben zich deze verhoudingen aanmerkelijk gewijzigd. De invoeren zijn schier gestadig blijven toenemen, terwijl de uitvoeren verminderen. Naar het zich laat aanzien bestaat er zeer weinig vooruitzicht, dat in den eersten tijd van een vermeerdering van den uitvoer sprake zal kunnen zijn, en mijne nasporingen op dit punt hebben mij geleerd, dat men in Britsch Indie vrij algemeen verwacht dat vooreerst slechts betrekkelijk kleine hoeveelheden edel metaal zullen noodig zijn om het evenwicht tusschen in- en uitvoeren te bewaren.

„..... Ik geloof dat door het voorafgaande duidelijk genoeg zal gemaakt zijn, dat de uitgebreide zilvermarkt in het Oosten, al blijft zij onveranderd wat zij in de laatste jaren was, toch geen uitweg aan de hand doet voor die groote hoeveelheden zilver, die door de ontmunting van het thans nog in Duitschland omloopende zilveren geld, op de markt zullen geworpen worden. Al ging de voortbrenging van zilver achteruit, zelfs al stond zij een paar jaren stil, zou de markt door het in Duitschland loskomende zilver toch meer dan overvoerd blijven. Doch wel verre dat de zilvervoortbrenging afneemt, is zij in de laatste jaren zeer belangrijk toegenomen, en alles duidt aan dat dit nog geruimen tijd het geval zal blijven. In Noord-Amerika worden voortdurend nieuwe zilvermijnen ontdekt en in ontginning gebracht. Het gebrek aan handenarbeid, waarop vroeger

menige onderneming moest afstuiten, wordt gaandeweg minder sedert de spoorweg, die Californië met de havens van den Atlantischen Oceaan verbindt, voltooid is, en de streken waar de voornaamste zilvermijnen gelegen zijn een gemakkelijk middel van gemeenschap met de dichtst bevolkte gedeelten van de Vereenigde Staten bezitten. Het steeds toenemend aantal Chineesche landverhuizers is voor de mijnondernemers een waarborg, dat hunne belangen niet geschaad zullen worden door de werkstakingen, waartoe de arbeiders uit Engeland en Ierland op gezette tijden hun toevlucht nemen, ja, hoe groot de tegenzin bijvelen ook wezen moge tegen de bewoners van het Hemelsche rijk, de opmerking van een mijneigenaar in Utah blijft alles afdoend: „We don 't like the fellows on national grounds... „But the rascals are excellent mining hands, and greatly to be „preferred to the Irish; therefore, as King Cash is the monarch „of this world, the Chinese will be employed in spite of their „vices, because they are effective, cheap and manageable labou„rers." James Bonwick, the Mormons and the Silver Mines, London, 1872. De aangehaalde woorden zijn van een tegenstander van het Mongolische ras. Anderen daarentegen beschouwen de zaak ook nog uit een geheel ander oogpunt: „As „to morals and social order," dus merkte een zijner vrienden „den schrijver op: „give me the heathen. The Chinese are „greatly superior in virtue to the so-called Christian labourers."

„Wanneer wij dit alles overwegen, blijft er dus niet de minste grond over om op een vermindering van de opbrengst van zilver te rekenen. Het tegendeel kan met vrij veel zekerheid voorspeld worden, en zoo staat ons dus een toestand te wachten waarin behalve door toenemende aanvoeren van nieuw verkregen zilver, de markt gelijktijdig zal overstroomd worden met aanzienlijke massas oud zilver, terwijl de vraag naar zilver noodwendig zal afnemen, om tijdelijk misschien zoo goed als geheel stil te staan, want in Europa zelf zal het zilver weldra voor geen ander doel meer gebezigd worden dan voor de vervaardiging van voorwerpen van huiselijk gebruik en weelde, en als hulpmiddel in de werkplaatsen der photographen en artsenij bereiders. Dat het Oosten onmogelijk in zich kan opnemen al het zilver, waarvoor in Europa geen dadelijke plaatsing zal te vinden zijn, meen ik overtuigend te hebben aangetoond.

„De verhoudingen zullen dus geheel anders worden dan toen

nu 25 jaren geleden de groote goudaanvoeren hun invloed op de markt begonnen uit te oefenen. Dat goud vond over een groot deel van Europa een gretig onthaal, en de waarde er van behoefde slechts een weinig te dalen om het tot hoofdruilmiddel te verheffen in al die landen die aan den dubbelen standaard waren blijven vasthouden. In de Vereenigde Staten, in Frankrijk en andere landen van Europa werd het zilver door den natuurlijken loop van zaken door het goud verdrongen, en nu wane men niet dat een daling van het zilver weêr het tegenovergestelde verschijnsel zal te weeg brengen, en het zilver zijn vroegere plaats in den geldsomloop zal gaan innemen in die landen waar de dubbele standaard wettelijk is blijven heerschen, want men kan er zeker van zijn, dat de regeeringen dier landen onverwijld afdoende maatregelen zullen nemen om de eens bestaande goudcirculatie te beveiligen door insgelijks aan het zilver het karakter van wettig betaalmiddel te ontnemen.

„Vond zoodoende het goud van Californie en Australie een uitgestrekt terrein voor zich, dat schier onmetelijke massas in zich kon opnemen alvorens geheel verzadigd te zijn, met het eerlang aan de markt te komen zilver zal dit niet het geval wezen. Als een onwelkome indringer staat het in de beschaafde wereld schier overal als betaalmiddel geweerd te worden, en slechts voor de zeer ondergeschikte rol van hulpbetaalmiddel zal nu en dan eenige vraag naar zilver blijven bestaan."

Het betoog, dat wij hier hebben afgeschreven, hoe juist ook in 't algemeen, schijnt toch de gevolgen van de demonetisatie van het zilver wat te donker te voorspellen. Theoretisch moeten die gevolgen zijn zoo als zij door den heer van den Berg worden voorgesteld; maar de praktijk bevestigt niet altijd de theorie in muntzaken. Omstandigheden doen zich vaak voor, die de waarde der edel metalen beheerschen en waarop bij voorbaat niet altijd gerekend wordt. Het zou kunnen gebeuren, dat de verschillende Staten van Europa meer zilveren pasmunt kunnen verdragen dan in de hierboven verhouding, hetgeen reeds aan de zaak een minder bedenkelijk aanzien zou geven. Bekend is het, dat, ten gevolge van den gedwongen koers van het papieren-geld in Italie niet alleen in dat land het goud maar ook het zilver uit de circulatie is verdwenen. Men betaalt er tegenwoordig tot met papieren franken. Onmogelijk is het niet dat Italie zijn specie-betalingen eerlang hervat, in welk geval het zilver daar een markt van 25

millioen zielen met een vooruitstrevende nijverheid zal vinden. De heer van den Berg wijst zelf, met lofwaardige onpartijdigheid, op het feit der hervatting van zilver aanmunting in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waardoor, volgens zijn berekening, een vijfde of vierde van het in Duitschland vrijkomend metaal geabsorbeerd kon worden. En is het wel volkomen juist, dat het Oosten niet meer zilver zal kunnen opnemen dan in het jongst verloopen zevenjarig tijdvak? Stel slechts, dat spoedig besloten wordt tot den aanleg van spoorwegen op Java en men zal millioenen meer noodig hebben niet alleen voor den spoorwegbouw, maar ook voor de vermeerdering der productie, welke door de verbeterde transportmiddelen te verwachten is.

Hoe dit zij, een middel om de depreciatie van het zilver in Indie, als geducht gevolg van de demonetisatie van de zilveren standaard in Nederland, te voorkomen, weet de heer van den Berg niet aan te geven. Bij de behoefte aan betrekkelijk veel zilveren specie in het Oosten, valt niet te denken aan het aannemen van den gouden standaard ook voor Nederlandsch Indie, te minder omdat de pogingen welke daartoe in Britsch Indie werden aangewend, niet zijn geslaagd en voor alsnog geen plan bestaat om daar het zilver te demonetiseeren. De heer van den Berg wijst echter op een praktisch bezwaar, dat het gelijktijdig aanmunten van zilveren standpenningen voor Indie en van pasmunt in Nederland kan na zich slepen, door het vermengen in het gebruik van de minder waardige pasmunt met de standpenningen. De voorgestelde nieuwe muntwet voorziet daarin voor zoover Nederland betreft door te bepalen dat de stukken van *f* 2.50 zullen vervangen worden door stukken van *f* 2.00 en de stukken van *f* 0.50 ingetrokken moeten worden. Dit zal echter niet beletten dat minwaardige stukken van *f* 1.00 uit Nederland in massas in Indie kunnen aangevoerd en tusschen de Indische guldens van hooger fijn zilver gehalte gemengd worden. Om die soort van speculatie onmogelijk te maken, schijnt er geen ander middel te bestaan dan om in Indie de stukken van *f* 1.00 in te trekken en den gulden slechts als idealen standpenning te behouden. Deze maatregel is althans de eenige, welke wij voorshands ten aanzien van het Indische muntstelsel durven aanraden.

Dat het Indisch muntstelsel, zoo als het bij de wet van 1 mei 1854 is geregeld, ongedeerd en onveranderd zal kunnen blijven,

willen wij daarom nog niet beweren, en met den heer van den Berg vreezen wij dat, zelfs indien ook voor Indie de gouden standaard wordt aangenomen, men nog niet aan het einde der te verwachten moeielijkheden zal zijn. Even juist als geestig is zijn aan Wolowski ontleende conclusie." Veel verwarring staat ons te wachten op het gebied van het muntwezen, nu het oogenblik nadert waarin het zilver zal ophouden naast en met het goud de rol te vervullen, waartoe beide metalen door de natuur der dingen, en als het ware door het instinct van den mensch van oudsher bestemd zijn geweest. Het tegenwoordig geslacht zal getuige zijn van de operatie die Molière zijn Malade imaginaire wilde laten ondergaan, doch waartegen Argan zich verzette met den uitroep: „la belle opération; me couper un „bras et me crever un oeil, afin que l'autre se porte mieux." Men zal ons den zilveren arm, waarvan wij ons tot nog toe met zulk goed gevolg bediend hebben, afzetten om onzen gouden arm krachtiger te maken."

De natuur zegt: „goud en zilver;" de leer wil gestadig: „goud of zilver." Wie van beide zal het bij slot van rekening winnen?

MERCURIUS.

5

Th. A. L. KROESEN.

In november ll. overleed te 's Hage op acht-en-dertigjarigen leeftijd de heer Th. A. L. Kroesen. Vooral op Sumatra, waar de overledene vijftien zijner beste levensjaren doorgebracht had, zal men zich getroffen gevoelen door dit even onverwacht als droevig bericht. Dáár toch kende men hem, had men de uitmuntende hoedanigheden waardoor hij zich onderscheidde leeren waardeeren, en zal men dus ten volle beseffen hoeveel er met zijn dood is verloren gegaan.

De loopbaan, welke de overledene reeds in 's lands dienst afgelegd had, is langer en belangrijker tevens dan men met het oog op zijnen leeftijd zoude vermoeden. Na op zijn een-en-twintigste jaar zijne studien aan de voormalige Academie te Delft te hebben voltooid, werd hij in april 1857 ter beschikking van den gouverneur van Sumatra's Westkust gesteld. Ruim een jaar later werd hij tot controleur en, geleidelijk opklimmend, op het einde van 1866, tot assistent-resident der afdeeling XIII en IX Kota's in de Padangsche Bovenlanden benoemd. Zijn ijver en doortastend handelen deden echter weldra het oog op hem vallen voor de vervulling der moeitevolle betrekking van assistent-resident der policie te Padang — moeilijk te Padang vooral, daar met het oog op de groote uitgebreidheid dier plaats en de elementen waaruit aldaar de bevolking bestaat, het policiepersoneel er nog minder dan elders toereikende is. In augustus 1868

tot die betrekking bevorderd, viel hem eerlang eene nieuwe onderscheiding ten deel. De onderscheiding van met een der gewichtigste ambten op gansch Sumatra te worden bekleed. Van januari 1870 af, tot hij ruim twee jaren later tot herstel zijner geschokte gezondheid tijdelijk naar het vaderland terugkeeren moest, was hij als secretaris van het gouvernement Sumatra's Westkust, de rechterhand van den gouverneur dier bezitting.

Het is vooral in deze laatste betrekking, dat zijne bekwaamheid en grondige kennis van het binnenland van Sumatra, de zeden en gewoonten der inheemsche bevolking (inzonderheid van de Bataks), hare rechtspraak en maatschappelijke instellingen — eene wetenschap zóó onmisbaar voor het richtig bestuur van Sumatra! — aan het licht zijn getreden. Het doorwrochte verslag over het grondbezit op Sumatra, waarvan hij een der hoofdbewerkers geweest is, getuigt het. Van dit tot nog toe in het stof der archieven begraven rapport zal eindelijk — zoo ik wel onderricht ben — in 't belang der nijverheid en in 't algemeen van Sumatra, de regeering partij trekken. Ook in publieke geschriften heeft de overledene menigmaal blijken zijner kunde gegeven. Het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie dankt hem meer dan één belangrijke bijdrage, aan welker samenstelling de volijverige man zijn verloftijd besteedde, en het is te midden dier werkzaamheid dat de dood hem verrast heeft.

Over hetgeen hij als mensch was, zij ten slotte dit slechts gezegd, dat hij in ruime mate de achting, 't vertrouwen, de sympathie — niet alleen van velen zijner landgenooten, maar ook en bovenal van den inboorling op Sumatra genoot. Deze heeft een trouwen vriend en beschermer, gelijk de regeering een naar hart en hoofd uitmuntenden ambtenaar in Kroesen verloren.

's Hage, December 73. V. P.

BOEKAANKONDIGING.

De toestand van Java, in betrekking tot Nederland, zooals die is en zijn kon. Een woord aan mijne landgenooten, door S. L. W. van der Elst, gewezen officier van gezondheid, landhuurder op Java, 1873. 's Gravenhage, J. M. van 't Haaff. Soerabaja, Gebrs. Gimberg. en C°.

De wel geschreven brochure, die wij hier aankondigen, vestigt op nieuw de aandacht op het euvel reeds dikwerf in dit tijdschrift besproken: den bedenkelijken toestand van den landbouw en de landbouwers op Java. Van het noodlottig oogenblik dat de regeering zich rechtstreeks is gaan bemoeien met landbouwondernemingen, is zij in een optimistische stemming geraakt omtrent de behoeften der inlanders en hunne sociale positie. Terwijl de meest sprekende waarschuwingen haar bereikten, kon zij hare illusien nog niet opgeven. Arbeiders bezweken, op de openbare wegen, van uitputting en ellende en steeds heette het, dat de gouvernements kultures welvaart onder de bevolking verspreidden. Thans nog, is men maar al te vaak geneigd om het lot der Javasche landbouwers te overschatten. Wel is waar, is de boog niet zoo sterk gespannen als in de noodlottige jaren 1848—1850; maar toch verliest men te zeer uit 't oog, dat de oorzaken van vroegere verarming niet geheel zijn verdwenen en dat, wat er ook veranderd en gewijzigd is in het bestuur, uit een economisch oogpunt nog veel te doen overblijft.

De heer van der Elst, die lang op Java uit den aard zijner werkzaamheid, den landbouw heeft gade geslagen, beweert dat over 't algemeen, de inlandsche landman bij geen enkele kultuur iets meer dan een zeer sober bestaan kan vinden. De laatste

suikerregeling, die door den schrijver uitvoerig wordt bestreden, heeft den planter meer leed dan heil bezorgd en, wat het ergste is, de bestendiging van den dwang maakt 't, gedurende twintig jaren, onmogelijk om een geheel vrije kultuur te verkrijgen, welke alle partijen zou bevredigen. De heer van der Elst noemt niet minder dan negen bezwaren.

1. De tijd en de vlijt van het volk zijn weer voor vele jaren aan banden gelegd en ter beschikking van de betrokken ambtenaren gesteld, om suikerriette planten „op hoog gezag" — door dwang, terwijl de bevolking genegen is om het vrijwillig te doen.

2. De gedwongen afstand der sawas ten behoeve der rietkultuur, waartoe geen noodzakelijkheid bestaat, omdat de inlander, die zulke geringe resultaten van eigen velden verkrijgt, steeds genegen is ze vrijwillig in gebruik af te staan, mits de vergoeding billijk zij en die zaak van hooger hand niet worde bemoeielijk.

3. Het loon der planters. Als beginsel was aangenomen om buiten en behalve het plantloon, een schadeloosstelling voor den grond te laten betalen waarvan bij de vorige contracten geen sprake was. „Het verdient dus wel bijzondere opmerking" zegt de heer van der Elst, „dat bij sommige fabrieken het tegenwoordige plantloon, ten behoeve der bevolking, met inbegrip der schadeloosstelling, nog iets minder bedraagt dan het gemiddelde dat in de drie laatste jaren van het oude contract aan enkel plantloon is betaald; maar al stond het tegenwoordige daarmede gelijk of ware 't zelfs nog iets hooger, dan kan het nadeelig verschil toch zeer aanzienlijk worden, omdat het nu vastgestelde plantloon een fixum is, aangenomen voor twintig jaren, waarbij het gouvernement zich alleen heeft voorbehouden een verhooging met vijf procent na verloop van elke vijf contractsjaren, hetgeen dus niet noemenswaardig is. De groote schade toch voor den planter bij de tegenwoordige regeling is daarin gelegen, dat hij, bij stijgende productie niets wint, terwijl bij de vorige overeenkomsten, voor elke picol suiker boven de 45 picols per bouw een gulden meer werd betaald. Gesteld eens dat de gemiddelde opbrengst tot 100 picols suiker per bouw klimt of daarboven — wat met zekerheid kan voorzegd worden daar van de Reynosoplantwijze, bij proeven in 't klein bereids veel meer is verkregen — dan zoude het verlies tot *f* 50 à *f* 60 per bouw kunnen stijgen, wat zeer belangrijk is. Wel is de planter nu gewaarborgd tegen het niet slagen van kultuur of fabricatie, maar

die kans ligt in excepties, terwijl succes en vooruitgang als regel zijn aan te merken."

4. Evenals van ouds, wordt de gouvernements-suikerkultuur alleen gedreven op de rijstvelden, terwijl de tegalgronden daartoe evenzoo geschikt zijn, want goed geplant riet heeft geen stroomend water noodig. Die wisselbouw op de sawas is zoo ingericht dat waar nu riet staat, in den volgenden regentijd padi komt te staan. Wanneer echter in de betrokken districten gronden genoeg beschikbaar zijn, laat men twee padi-jaren met een riet-jaar wisselen. Op deze wijze komen, over 't geheel gerekend, bijna 100,000 bouws sawa afwisselend in gebruik waarvan elk jaar circa 39,000 bouws met riet beplant worden. Zoo heeft het nu meer dan 40 jaar geduurd, zonder dat in de eerste tientallen jaren zelfs maar sprake was van eenige vergoeding door bemesting. In de latere jaren hebben eenige suikerfabriekanten, gedeeltelijk ondersteund in de kosten door het gouvernement, wel iets aan bemesting gedaan, maar nooit in die mate dat het den naam van compensatie verdiende. Wanneer daarbij nu in aanmerking wordt genomen, dat alles wat het suikerriet oplevert, van de velden wordt weggehaald, tot zelfs de verdroogde bladeren, welke tot brandstof dienen in de fabrieken, dan behoeft men niet te vragen of de rijstvelden, onder zulk een roofbouw, geleden hebben en of de achteruitgang in de voortbrenging van voedingsmiddelen daardoor ook verhaast is geworden.

5. De kultuur van tweede gewassen op de sawas, welke afwisselend met riet beplant worden, is grootendeels onbestaanbaar. De rietaanplant geschiedt in de maanden juli, augustus en september; voor de teelt dier gewassen, juist het sezoen dat daarvoor dus verloren gaat. In juni van het volgende jaar, nadat de suikeroogst is begonnen, zouden de gerechtigden, naarmate hunne velden vacant komen, daarvan gebruik kunnen maken; maar dat is slechts voor een gedeelte en successivelijk het geval, omdat de fabrieken, met groote aanplantingen, soms tot in november oogsten; terwijl het na half augustus toch reeds te laat is om gewassen te planten, welke, vóór dat de grondbewerking ten behoeve der padikultuur begint, moeten opgeruimd zijn. Maar buitendien slagen die gewassen ook niet op velden waar pas riet heeft gestaan, zonder vooraf behoorlijk gebraakt en gezuiverd te zijn, waartoe in den maaltijd der fabrieken water ontbreekt. Dit bezwaar — het verlies der tweede gewassen —

is niet weg te nemen en voor de schade, welke daardoor wordt geleden, moet ook al vergoeding worden gevonden in het schriele plantloon, dat, krachtens de nieuwe regeling, nauwelijks *f* 20 's jaars per huisgezin bedraagt.

6. Het water wordt den sawabezitter noch altoos ontnomen in sommige suikerdistricten, ofschoon in de suikerwet is bepaald: „dat voor het drijven der molens of andere toestellen niet be„schikt worde over water, benoodigd voor den eigen landbouw „der bevolking."

7. De oogsttijd der padi smelt in een met den tijd, welke voor de ontruiming der gronden moet worden waargenomen, om tegen den contractueel-bepaalden termijn van rietaanplant gereed te zijn. „De Oosthoek," zegt de heer van der Elst, „heeft daarvan het meest te lijden, omdat de regens daar gewoonlijk later invallen dan in West- en Midden-Java. De beplanting der sawas moet zich daarnaar richten, vooral in streken, waar het levend water schaars is. Zoo heb ik meermalen bijgewoond — in de vele jaren van mijn administrateurschap over een suikerfabriek in Probolinggo — dat in juli onafzienbare padivelden, welke aan het rijpen waren, dus een groene, nog onrijpe tint hadden, op hooger last moesten worden gesneden, ter ontruiming van de gronden, welke voor de rietkultuur bestemd waren. Die padi moest dus, ten deele, onrijp geoogst worden. In sommige districten voorkwam men dat bezwaar — misschien nog wel — door de betrokken planters een vroeg rijpende, ligtere en dus minder waardige padisoort — een specie van „genjah" — in plaats van padi dalem te laten planten. Ik geloof niet dat die misbruiken plaats grijpen, waar de Europeesche ambtenaren er op bedacht zijn, maar ze geven er somtijds onwillekeurig aanleiding toe door tot „spoed maken" aan te sporen voor een tijdigen suikerriet-aanplant."

8. In de contracten is, op ruimer schaal dan in de vorige, nogmaals de gelegenheid opengesteld om allerlei arbeid, in en bij de fabrieken en op de rietvelden, door dwang te doen plaats hebben.

9. Er geschieden te groote riet-aanplantingen ten behoeve van een etablissement, van één contract. „In officieele rapporten van deskundigen," herinnert de heer van der Elst, „en van speciaal voor de suikerzaak in 't algemeen werkzaam geweest zijnde commissien is, bereids vele jaren geleden, helder en duidelijk aan-

getoond, dat het belang der voortbrenging en dat der landbouwende bevolking tevens, vermindering eischten van de suikerriet-aanplantingen, welke meer dan 400 bouws bedroegen, voornamelijk omdat het riet niet tijdig, dus niet geheel ten goede, kon worden verwerkt. Een gedeelte toch wordt steeds te vroeg — dus onrijp — een ander gedeelte te laat — dus bereids uitdroogende — vermalen. Op die goede adviezen werd gelet en bij de voorloopige suikercontracten in 1858 werden de grootere aanplantingen tot 400 bouws terug gebracht. Onverklaarbaar was het dan ook voor elk zaakkundige, dat de regeering bij het sluiten der definitieve overeenkomsten in 1861 dat beginsel liet varen en het bereids respectievelijk verminderde getal bouws weer tot de vroegere maxima liet opvoeren. Dat de voortbrenging daar sterk onder geleden heeft en de bevolking, vele jaren achtereen, langer van hare velden is verstoken gebleven dan noodzakelijk was — gewis ook een groote oorzaak van de menigvuldige rietbranden — behoeft geen betoog. Dit zijn toch belangrijke nadeelen, op welker verwijdering zeer zeker gelet zoude zijn, als de zaak maar niet uit het oog was verloren, of van nabij bekend was geweest. Maar daar is niet op gelet en dat oude euvel is bij de nieuwe regeling dus ook niet verholpen. Van de 94 bestaande suikerfabrieken met gouvernements-contract werkende, zijn er 41 die boven 400 tot 700 bouws rietaanplant behouden hebben. In 1858 was dit punt reeds ter noodzakelijke wijziging aanbevolen. Tegenwoordig, bij de snel stijgende suikerproductie over geheel Java, is de bedoelde vermindering dringend noodig geworden, niet tot 400 maar tot 250 bouws, wanneer de kultuur intensief wordt gedreven. Suikerfabrieken met 250 bouws riet-aanplant vertegenwoordigen, in betrekkelijken zin, de hoogste waarde."

„Ziedaar de voornaamste bezwaren, de beduidendste schaduwzijden der nieuwe suikerregeling. Schijnt het niet veeleer bittere spot dan ernst te zijn, als men in zulk een stelsel van druk en dwang ziet voorgeschreven: „dat geene onderneming worde voort-„gezet, waar de druk voor de bevolking, in verband met de voor-„schriften van deze wet beschouwd, overschrijdt hetgeen het „finantieel belang van den staat in billijkheid vorderen mag."

Niet echter om nogmaals de suikerwet en de suikerregeling aan de kaak te stellen, doet de heer van der Elst de bezwaren daarvan uitkomen. Die kritiek past in de grondstelling van zijn

algemeen betoog, namelijk, dat alle kultures op Java, de rijstkultuur niet uitgezonderd, het karakter van extensieve kultuur in hooge mate, van roofbouw hebben aangenomen; dat daaraan hare betrekkelijk ongunstige uitkomsten alsmede de armoede en het stationaire leven van de inlandsche arbeiders te wijten zijn; en dat daarom alle krachten moeten ingespannen worden om door intensieven landbouw van een gegeven oppervlakte meer suiker, koffie, rijst, enz. te verkrijgen. De stelling zal door onpartijdige Indische landbouwkundigen niet ligt tegengesproken worden. Tot de rampzalige gevolgen van het kultuurstelsel behoort het uit elkander spatten van de agronomische instellingen der inlanders, die hen geschikt maakten voor intensieve kultuur; het dwingen der landbouwers om niet bij hun huis en erf, maar op dikwerf groote afstanden te gaan ontginnen, patjollen, ploegen, planten en oogsten; het amalgameeren van die bevolking uit geheele districten voor een algemeene taak, waarbij niemand bijzonder belang heeft; het verstikken van alle individueele prikkels om vlijtig en goed te werken, ja veeleer het aanmoedigen der vadsigheid, die dikwerf bij het uitkeeren van het loon 't van den nijvere wint. Massalen arbeid op verre afstanden, onteigening van geliefkoosde velden ten behoeve van gedwongen kultures, oproeping van veldarbeiders voor allerlei aan den landbouw vreemde werkzaamheden, vertreding van hun individueele bezitrechten, in een woord alles werkte samen om op Java de extensieve kultuur te doen zegevieren en de intensieve kultuur in de kiem te smoren.

Dit alles geschiedde omdat de staat, in een ongelukkig oogenblik van geldnood, meende de leiding van den landbouw op zich te moeten nemen en, nadat de nood geweken was, onder het vooropstellen van betere beginselen, toch de oude routine niet vaarwel heeft willen of durven zeggen. Hieruit zal reeds voldoende blijken, dat, zoo wij met den heer van der Elst natuurlijk aan den intensieven landbouw de voorkeur geven, wij dien niet altoos en à tout prix, vooral niet door rechtstreeksche tusschenkomst van staatswege, zooals hij in zijn ijver voorstelt, wenschen aangemoedigd te zien. Een intensieve staatskoffiekultuur, welke hij aanprijst, komt ons voor wel niet juist dezelfde, maar toch geen minder drukkende bezwaren voor de planters te moeten opleveren dan die reeds sedert jaren zijn ondervonden van de extensieve staatskoffiekultuur. Op groote schaal, op ver-

schillende punten in de meeste residentien gedreven, zou zij stellig den staat op oneindig hooger kosten jagen zonder dat daarom de gedwongen planters er juist meer voorspoed bij zouden wedervaren. Wij geloven, dat de tot dus ver genomen experimenten afdoende zijn en dat de staat, onder welke vormen ook, steeds zal falen daar waar hij zich rechtstreeks inlaat met aangelegenheden die niet tot zijn natuurlijke roeping behooren en dat zelfs een heirleger van kundige ambtenaren niet in staat is de taak over te nemen en behoorlijk te vervullen van duizenden belanghebbenden, die zich vrij en onbelemmerd kunnende bewegen, de landbouwbedrijven zullen opvoeren tot de hoogte waarvoor zij vatbaar zijn.

Liever dan te trachten de regeering te bewegen om betere kultuurwijzen door dwangmiddelen in te voeren, nadat de dwang reeds zoo veel heeft bedorven, spore men de gezaghebbenden aan om meer en meer tot den eenigen waren weg terug te keeren, den weg van vrije ontwikkeling, van vrijen arbeid, van verzekerd grondbezit, en, wanneer in de Javanen de rechten worden eerbiedigd, die het deel zijn van den geringsten arbeider in elke beschaafde maatschappij, dan zal ook voor hen den tijd aanbreken, dat zij met hunnen bodem zullen woekeren en hun toestand kunnen verbeteren.

S.

VARIA.

Onze geachte medewerker, de heer van Soest, heeft de eer genoten door den heer Nierstrasz in de debatten over de Indische begrooting te worden gesleept. Men weet, dat onlangs de minister van koloniën tijdelijk de waarneming der betrekking van gouvernements-commissaris bij de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij den heer van Soest heeft opgedragen, die, door zijn kennis van spoorwegaangelegenheden en zijn vroegeren werkkring aan het departement van koloniën, den geschikten, aangewezen man was en ook als zoodanig door den titularis, den generaal van Swieten, was aangewezen.

Dit nu verdroot den heer Nierstrasz. Op de kunde, eerlijkheid en plichtbetrachting van den benoemde kon hij geen aanmerking maken. Toch moest hij de benoeming afkeuren, omdat de heer van Soest „de taak van den minister als redacteur van het „Tijdschrift voor Nederlandsch Indië heeft overgeno„men en de traditiën van dat tijdschrift voortzet;" maar vooral omdat het zou gelden een betrekking, voor welke alleen een aanzienlijk persoon, een man van poids in aanmerking mag komen.

De onbeholpen interpellatie werd op staanden voet door den minister op een voor den heer Nierstrasz verpletterende wijze gekastijd. Sedert 1848, meende de minister, gold, bij het doen van benoemingen niet meer de vraag van aanzien of groote namen, niet van het poids, dat zich aan een aanzienlijken naam verbindt, maar van geschiktheid. De heer van Soest was geschikt voor de taak hem opgedragen, een man van kennis en op zijn integriteit had de minister nooit iets hooren afdingen.

Wij zijn het met den minister van koloniën volkomen eens dat deze voorwaarden de benoeming rechtvaardigen; maar meenen toch te moeten doen opmerken, dat de heer Nierstrasz ook voor zijn gevoelen een vermaarde autoriteit kan aanvoeren, namelijk zijn prototype Monsieur Poirier, den rijk geworden winkelier, een man van poids, die, in 1847, door de kiezers van Avranches tot lid der kamer werd benoemd en er stellig op rekende in 1848 pair van Frankrijk te worden. Où, diable! l'aristocratie va-t-elle se nicher!

In een keurige nota over „afschaffing van de persoonlijke diensten der bevolking op Java," voor de discussien van 9 december in het Indisch Genootschap gesteld, geeft de heer van Vleuten een levendige schets van de positie, den werkkring en den invloed der inlandsche schrijvers. Wij meenen onze lezers geen ondienst te doen door deze schets van den kundigen en begaafden ambtenaar hier over te nemen:

„De schrijvers bij resident en assistent-resident zijn om zoo te zeggen de chefs van de afdeeling: inlandsche zaken ter secretarie. Zij agendeeren de brieven van regenten, djaksa's enz., in een woord: alle Maleische brieven, zien de inkomende staten na, concipieeren kleine Maleische brieven, rekenen leggers en andere statistieke gegevens na.

„Menigeen, die alleen weet, dat aan iederen resident of assistent-resident slechts één schrijver is toegevoegd, zal zeker onwillekeurig gelachen hebben bij mijn uitdrukking: chef van het inlandsche bureau. Het is waar: traktement krijgt er maar één, doch op het kantoor dienen steeds een massa volontairs, dáár magang genoemd. Dat zijn meest jongelieden van fatsoenlijke afkomst, die de school bezocht hebben, zich nu in de praktijk wat oefenen en bedaard het geluk afwachten waarop zij rekenen, namelijk om in een of andere betrekking in gouvernements dienst te komen. Zulke magangs vindt men bij alle Europeesche ambtenaren en was dat niet het geval, dan zouden bij vele ambtenaren (onder anderen resident, assistent-resident, regent en wedono) tweede schrijvers moeten aangesteld worden, daar deze alléén al het werk onmogelijk afkunnen.

„Zoo'n schrijver van een resident of assistent-resident is doorgaans op een goeden voet met den regent. Daargelaten, dat het voor ieder inlandsch ambtenaar nuttig is wel met den regent te blijven, wil hij promotie maken, is het daarentegen ook voor een regent en wedono zeer goed en aangenaam bevriend te zijn met een schrijver van het hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur. Menige opmerking kan hem dan bespaard worden en daar de schrijver om zoo te zeggen in dagelijksche aanraking met den chef is en door de Europeesche klerken ook verneemt wat er in de Hollandsche correspondentie omgaat, stellen de meeste inlandsche ambtenaren er prijs op met hem op een goeden voet te staan. Daar nu het spreekwoord: „de eene dienst is de andere waard" ook in de inlandsche maatschappij een ruime toepassing vindt, is het niet onnatuurlijk, dat die schrijvers doorgaans veel invloed bij de besturende inlandsche ambtenaren hebben.

„En wanneer men nu nog bedenkt, dat de kleine man, als hij zich tot den resident of assistent-resident wil wenden, zich doorgaans eerst tot den schrijver vervoegt en dat die, door antecedenten wetende, dat het te doene verzoek billijk is, hem dan aanraadt een request in te dienen en zich doorgaans tegen een niet onbelangrijke som met het stellen en schrijven daarvan belast, wanneer men daarbij opmerkt, dat in het geval van een gunstige beslissing, de requestranten die meestal toeschrijven aan den invloed van den schrijver en niet aan de billijkheid van het verzoek, dan is het duidelijk, dat zij ook bij de bevolking invloed en gezag hebben.

„Hetzelfde is om de even genoemde redenen ook, doch in mindere mate, waar wat de controleursschrijvers betreft. Met dessa-hoofden, de mantris bij de kultures, komen zij in dagelijksche aanraking; terwijl hun dagelijksche omgang met den Europeeschen ambtenaar, die met de controle over hen belast is, ook hen bij districts- en dessahoofden veel invloed verschaft.

„Maar meer nog dan die, zijn de schrijvers van regenten en wedonos personen van gewicht. De dessa-schrijvers en hoofden wenden zich bij alles wat zij aan den regent of wedono te zeggen hebben, tot diens schrijver. Deze neemt wekelijks de rapporten af van de mutatiën onder bevolking en veestapel, vraagt opgave van het aantal beplante of geoogste velden enz., enz. Kleine verhooren worden meest alleen door den schrijver afgenomen, bevelen uit naam van het hoofd door den schrijver ge-

geven, kortom de positie van den djoeroetoelies bij die inlandsche ambtenaren is niet zoo zeer die van klerk; maar, als ik er een Hollandsch woord voor moest vinden, meer die van: chef van het kabinet. Niets toch gaat er de kawedanan of kabopaten uit of in — ik spreek nu niet alleen van brieven — of de schrijver weet er van. Hij is dan ook meest de vertrouweling van zijn chef en ik ken schrijvers, die jaren achter elkander in diezelfde betrekking zijn en nooit solliciteeren om verhooging van positie, doch die door hun chefs, die hen niet kunnen of willen missen, ruimschoots schadeloos gesteld worden of de gelegenheid gegeven wordt zich zelven schadeloos te stellen voor die edele zelfopoffering.

„De schrijvers bij de inlandsche officieren van justitie komen, zooals uit den aard der betrekking blijkt, in dagelijksche aanraking met den kleinen man en zijne hoofden. Zij schrijven niet alleen over — dat doen meest de magangs — maar helpen den officier van justitie in zijn onderzoek; kleine zaken instrueeren zij dikwijls geheel alleen, zoodat ook zij gezag en invloed op de bevolking en haar hoofden hebben.

„Nu is er nog één categorie van schrijvers, namelijk die bij de onder-collecteurs. Op die schijnt de minister het oog te hebben om in aanmerking te komen bij het ontnemen van pantjens aan enkele inlandsche ambtenaren, „omdat" — zooals de minister zegt — „de onder-collecteurs geen ambtenaren zijn die gezag uitoefenen. „Dit laatste is strikt genomen waar, zij zijn eigentlijk met niets anders belast dan met de perceptie van landrente, belasting op het bedrijf enz.; maar dewijl die betalingen in den regel onder ultimo december zijn aangezuiverd, en men niet eerder voor juni van het volgend jaar de nieuwe begint te betalen, worden in vele afdeelingen — vooral ten gevolge van de vroeger bijna overal onvoldoende organisatie van het districtsbestuur — de onder-collecteurs gedurende de eerste maanden van het jaar, door het Europeesch bestuur verzocht den regent en de wedonos te hulp te komen. Doorgaans wordt hun dan opgedragen, — omdat het dan juist de tijd is van den padiaanplant — op het in orde brengen van dammen en leidingen toezicht te houden, het beploegen der velden te controleeren, enz. Zij zouden dat verzoek kunnen weigeren, maar in de inlandsche maatschappij is een verzoek van een hoogere een last voor een mindere en het is tegen zijn belang om resident, assistent-resi-

dent of controleur, die dan toch daarbij alleen het algemeen belang op het oog hebben, tegen zich in te nemen. Hij gaat dus uit, evenals de patih dat namens den regent doet, geeft de noodige bevelen en rapporteert naar bevind van zaken.

„Ik wed dat personen, die weder de positie van ondercollecteur op één lijn stellen met die van ontvanger der directe belastingen, zich de vraag zullen stellen: hoe is het mogelijk dat zoo iemand bevelen geeft, dat zoo iemand gehoorzaamd wordt? Zij zullen zich zelf dadelijk het antwoord daarop kunnen geven als ik hun heb medegedeeld: 1° dat de onder-collecteur meestal een zoon, broeder, zwager of neef is van den regent en veelal geparenteerd aan de meeste districtshoofden — trouwens de meeste inlandsche ambtenaren in één regentschap, maar in allen gevalle in één residentie, zijn allen aan elkander meer of minder aanverwant — en 2° dat men niet in eens onder-collecteur wordt, maar dat om zoo te zeggen alle collecteurs vroeger districtshoofd geweest zijn, zooal niet in de afdeeling, waarin zij werkzaam zijn, dan toch in dezelfde residentie.

„Ik zou dus niet zoo direct durven zeggen, dat de onder-collecteurs geen gezag over, geen invloed bij de inlandsche bevolking hebben. Maar ook hun schrijvers komen daarmeê dagelijks in aanraking. De onder-collecteur ontvangt het geld niet, dat door de dessahoofden en dessaschrijvers gebracht wordt. De schrijver telt het geld na, berekent het perceptieloon, vult de gestorte som en het toekomende voor de perceptie op de piagem in en houdt het kladboek aan. Gewoonlijk draagt hij 's middags de ontvangen sommen aan den onder-collecteur af, die ze dan in zijn kas bergt en de noodige posten in de officiële registers uittrekt. Het gebeurt dikwijls, dat aan schrijvers van onder-collecteurs door dessahoofden, die omstreeks juli belastingen komen storten, een gedeelte van die sommen voor privé belangen ter leen wordt gevraagd met de belofte ze voor het eind van het jaar terug te geven en te zorgen voor de storting in 's lands kas en dat hun dat doorgaans niet geweigerd wordt. Wanneer men dit in aanmerking neemt, mag men dan niet de veronderstelling wagen, dat, wanneer zij nu aan dit dan aan dat dessahoofd voor een paar dagen een pantjen vragen, ook aan dat verzoek wel zal voldaan worden?"

GEACHTE REDACTEUR,

Met belangstelling las ik in de maileditie der Nieuwe Rotterdamsche Courant dd. 18 juli, een uittreksel uit een stuk over de enquête, voorkomende in het Vaderland. Toch deel ik niet in alle opzichten de zienswijze van den schrijver. Onder anderen komt het mij voor, dat de verantwoordelijkheid van het staken der expeditie, door de in de buitengewone raadsvergadering genomene beslissing, nog geenzins overging op Z. E. den gouverneur-generaal. Wel ben ik het met den schrijver in het Vaderland eens dat de oorzaak van het terugroepen der expeditie evenzeer te Batavia als te Atjeh moet gezocht worden, ja, meen zelfs verder te mogen gaan, door te beweren dat het zwaartepunt dier terugroeping op eerstgenoemde plaats ligt; maar, in strijd met de meening door Anonymus in het Vaderland verkondigt, geloof ik, dat de verantwoordelijkheid grootendeels zoo niet geheel drukt op de deskundige autoriteiten die zitting namen in den Raad van Indië. Zij toch, hadden moeten op de hoogte zijn der moesons, en tevens moeten begrijpen dat het rapport van den opperbevelhebber, die ter elfder ure het kommando der expeditie aanvaarde, en die te Atchin geene andere vraagbaak had dan den kommandant der maritime middelen, te Batavia, waar zoo vele gegevens voorhanden waren, nader moest getoetst worden. Was daartoe overgegaan, dan zou spoedig zijn gebleken dat Horsburgh gelijk heeft, en de samenstellers der „Korte aanteekeningen betreffende eenige plaatsen in het rijk Atjeh" en der „Nadere en nieuwere aanteekeningen omtrent de reede en de rivier van Atjeh" welke beide laatste opstellen den officieren der expeditie voor hun vertrek werden uitgereikt, mede in hun gelijk waren toen zij schreven:

„De reede is goed gedekt tegen de harde Z. en Z. W. winden, doch geheel open voor de Noordwesten.

„De Z. W. moesson heerscht van april tot october." enz.

„De reede van Atchin is geheel zonder gevaar en de diepten nemen geregeld af, zoo dat deze steeds op den afstand van 2 à 3 kabellengten van den wal 5 vaam bedragen. Met sloepen kan steeds geland worden wanneer er geen zee staat, en zoude men dan zelfs gemakkelijk van de plecht op den wal kunnen springen."

In afwijking van hetgeen door Anonymus wordt aangenomen, geloof ik verder niet dat het benoemen der commissie van onderzoek het doel heeft gehad iemand in staat van beschuldiging te stellen. — Er waren zoo vele geruchten in omloop, dat het belang, niet alleen der regeering maar ook der leiders van de expeditie medebracht dat een onderzoek werd ingesteld. Wat overigens betreft de vragen, „waarom de militairen die verkeerd handelden niet voor eenen krijgsraad gebracht? en wat beteekent het onderzoek van eene commissie gepresideerd door eenen burgerambtenaar," Anonymus vergeet:

1°. dat er geen sprake kan zijn van het voor den krijgsraad brengen van militairen van welke men niet weet of er termen zijn van hen in staat van beschuldiging te stellen;

2°. dat het doen presideeren der commissie van onderzoek door eenen burger niet alleen meer zekerheid gaf dat alleen feiten en handelingen zouden geconstateerd worden, dan wanneer de president was een militair, die zich in militaire zaken moeielijk van het vormen eener eigene opinie zou kunnen onthouden, maar dat bovendien de commissie ook een onderzoek zou moeten instellen naar de verrichtingen van burgerambtenaren, waarom de onpartijdigheid vorderde haar van gemengden aard te doen zijn;

3°. dat wanneer de militairen door hem bedoeld hadden moeten terechtstaan, de zaak in eerste instantie voor het Hoog Militair Gerechtshof zou hebben moeten dienen, in welk geval het onderzoek zou moeten plaats hebben, en het vonnis zou worden uitgesproken door een collegie, waarin van de 5 leden, drie zouden zijn burger ambtenaren.

Batavia, 24 augustus 1873. V.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.